Scanned with OKEN Scanner

MINISTERUL ÎNVĂȚĂMÎNTULUI
UNIVERSITATEA BUCUREȘTI

AL. PIRU

ISTORIA LITERATURII ROMÂNE

I
PERIOADA VECHE

EDIȚIA A TREIA REVĂZUTĂ

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ
BUCUREȘTI – 1970

Scanned with OKEN Scanner

INTRODUCERE

SCURTĂ ISTORIE A LIMBII ROMÂNE

Începuturile literaturii române nu coincid cu începuturile poporului român şi nici cu acelea ale limbii sale. Cucerirea romană a silit populaţiile autohtone — geto-dacii din spaţiul balcano-carpatic — să vină în strîns contact cu romanitatea şi, sub presiunea militară, politică, administrativă, economică, socială şi religioasă, să adopte limba oficială, latina populară, limbă care a devenit treptat graiul comun al întregei mase de locuitori, înlăturînd astfel pînă în secolul al V-lea al erei noastre limba vorbită de elementul autohton. În limba vorbită de geto-daci Publius Ovidius Naso, exilat la Tomis, scrisese versuri potrivind modurilor latine cuvintele barbare („getico scripsi sermone libellum structaque sunt nostris barbara verba modis"). Versurile getice ale lui Ovidiu s-au pierdut. Ne-au rămas în schimb epistolele din *Tristia* şi *Pontica* şi poate că o adevărată istorie a literaturii române cu ele ar trebui să înceapă, fiind întîile vestigii lăsate de muze pe solul nostru în limba ce va deveni apoi a Daciei întregi. Dar a fost nevoie de încă multe secole pentru ca limba română ieşită din suprapunerea latinei provinciale peste limba tracogeţilor, care a supravieţuit numai în circa 160 de elemente de lexic, să producă o literatură şi să ajungă, cu Eminescu, pe culmile expresiei artistice.

Lingviştii sînt astăzi de acord că în secolul al VII-lea al erei noastre, înaintea contactului mai activ cu slavii, limba română era formată. Limba populaţiei slave aşezate în Dacia încă din secolul al VI-lea n-a schimbat structura gramaticală a limbii române şi nici sistemul ei fonetic. În îndelungata convieţuire care a urmat, limba română şi-a îmbogăţit însă vo-

Scanned with OKEN Scanner

cabularul cu elemente slave. După unele cercetări, elementele de bază ale limbii române sînt în proporţie de: 160 autohtone (socotind numai cuvintele tip din care se formează familia derivatelor), 1 550 latine şi peste 2 000 slave, în cadrul elementului lexical moştenit cuvintele autohtone reprezentînd aproximativ 10%. Bineînţeles, aceste date trebuie privite avînd în vedere valoarea de circulaţie a cuvintelor.

Demn de remarcat este faptul că începînd din secolul trecut româna cunoaşte un intens proces de reromanizare prin preluarea de neologisme latine îndeosebi din franceză, ca expresie a noilor noţiuni privind realităţile şi cultura epocii moderne.

În cuvintele strigate la anul 579 de un soldat din armata generalului Commentiolus într-o luptă la Dunăre cu avarii (după *Chronografia* lui Theophan) — *torna, torna fratre* — s-a văzut primul document de limbă română, echivalent jurămîntului de la Strasbourg (842) şi cărţii capuane (960). C. Jireček a contestat această afirmaţie, susţinînd că ar fi vorba în realitate de o comandă militară latinească, obişnuită atunci la bizantini, şi că în loc de *fratre* manuscrisul original al cronicii trebuie să fi avut *frater*. I s-a răspuns că într-o comandă militară n-are ce căuta cuvîntul *frater* şi că alterarea *fratre* din *frater* nu se poate explica. Prin urmare, *torna, torna fratre* ar fi totuşi prima menţiune de limbă română. Dar multă vreme după aceea nu mai găsim nici un act extern sau intern în care limba română să fie consemnată.

Aserţiunea lui Mihail Kogălniceanu din *Românische oder walachische Sprache und Literatur* (1837) că primele documente şi „cărţi" româneşti datează din secolul al XI-lea şi că erau scrise cu litere latine nu are nici o bază reală. Reluînd o ipoteză a lui Dimitrie Cantemir, Kogălniceanu pretinde că numai în urma sinodului de la Florenţa din 1439 literele latine au fost înlocuite, mitropolitul Teoctist îndemnînd mai dinainte pe Alexandru cel Bun să ardă toate documentele şi cărţile româneşti cu caractere latine. În stadiul de astăzi al cercetărilor, asemenea afirmaţii nu se mai pot face.

Abia din secolul al XIII-lea limba română începe să fie atestată în texte scrise în limba latină, maghiară sau slavonă. Întîlnim în aceste texte (acte de cancelarie) cîteva nume proprii, de persoane şi locuri, cîteva nume comune, nu avem însă nici un text redactat în întregime în limba română pînă la începutul secolului al XVI-lea.

Scanned with OKEN Scanner

LITERATURA ROMÂNĂ ÎN PERIOADA FEUDALISMULUI TIMPURIU

În perioada feudalismului timpuriu cuprinsă între a doua jumătate a secolului al IX-lea, de cînd avem primele date despre stăpînii feudali de pe teritoriul românesc, şi secolul al XIV-lea, cînd se întemeiază statele feudale Ţara Românească şi Moldova, nu se poate vorbi de o literatură scrisă în limba română.

Textele din această vreme sînt redactate în limba slavonă, limbă oficială atunci, o limbă moartă, cu unele elemente vii, limba în care Metodie şi Chiril, fiii unui funcţionar grec din Salonic, au tradus cărţile bisericeşti cu prilejul creştinării slavilor, între 863 şi 865. Traducerile acestor misionari s-au păstrat în copii posterioare, din secolul al X-lea şi mai ales al XI-lea, cînd sîrbii, bulgarii şi ruşii au adoptat limba slavonă ca limbă liturgică. Cu mult înainte de întemeierea statelor feudale, românii au trebuit să primească şi ei limba slavonă ca limbă de cult, aceasta fiind atunci o condiţie a ortodoxiei.

Lăsînd la o parte inscripţiile, cele mai vechi texte slavone ivite pe teritoriul locuit de români sînt *Savina Kniga*, carte cuprinzînd evangheliile, şi *Codex Suprasliensis* (minei şi omilii), amîndouă din secolul al XI-lea, un *Apostol* (sec. al XIII-lea), un *Octoih* din Moldova (sec. al XIII-lea — al XIV-lea), fragmente de minei (sec. al XIII-lea), fragmente de evangheliare (sec. al XIII-lea — al XIV-lea), fragmente din *Vechiul Testament* (sec. al XIV-lea).

Spre sfîrşitul secolului al XIV-lea, documentele slave din Ţara Românească, Moldova şi Transilvania se înmulţesc, dovedind că slavona devenise nu numai limba bisericii, dar şi a cancelariei domneşti şi a curţilor boiereşti.

În afară de această „literatură" scrisă, a circulat însă pe teritoriul vechii Dacii încă din momentul încheierii procesului de etnogeneză, care coincide cu vremea cristalizării relaţiilor feudale, o literatură română orală.

În general, literatura orală este greu databilă; cu toate acestea, unele aproximări se pot face, fie cu ajutorul indiciilor documentare (puţine), fie pe bază de argumente logice.

În basme, principala producţie populară în proză, se află reprezentări de viaţă izvorîte din explicaţia străveche, magică şi mitologică a fenomenelor naturii, ceea ce făcea pe un folclorist, Atanasie Marienescu, să afirme, încă din 1871, că „după datine... sîntem romani în sensul cel mai strîns. Din acest punct de vedere sîntem mai romani chiar decît italienii". Hasdeu susţinea că personajul de basm Statu-Palmă-Barbă-Cot

Scanned with OKEN Scanner

ne-a fost transmis de avarii migratori din Caucaz, că zîna Filma a fost adusă la noi de goți. Un fond păgîn, ancestral, supraviețuiește în descîntece, vrăji, blesteme, ceremonii și ritualuri de o îndelungată persistență.

Un episcop catolic raportează în *Legenda maior sancti Gerardi* din *Scriptores Rerum Hungaricarum* că într-un sat bănățean o roabă cînta, învîrtind la o rîșniță, într-o limbă inaccesibilă lui, desigur română.

În unele colinde apar frîncii sau genovezii, care, în alianță cu turcii, atacă o cetate de la mare, apărată de Dobrotici, ceea ce ne duce la secolul al XIV-lea.

Deoarece colecțiile de literatură populară se întocmesc de-abia în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, momentul apariției doinelor, a proverbelor și a ghicitorilor este greu de determinat precis. Excepție face cîntecul bătrînesc, în care, fiind vorba de evenimente istorice, cronologizarea este mai totdeauna posibilă. Ipoteze s-au emis însă și se emit și cu privire la alte specii.

Mai toți cercetătorii literaturii orale au vorbit de anterioritatea literaturii orale față de literatura scrisă și au insistat asupra vechimii ei.

„Dacă se ține seamă vremea cînd apare la alte popoare romanice cîntecul liric al poporului — *scrie N. Iorga* — se poate afirma că și la noi este foarte vechi. Nu e o greșală să se afirme că el a trebuit să existe încă din acel veac al XIV-lea, cînd acum balada se «zicea» la praznicele domnești și chiar la hramurile bisericii."

Și mai departe:

„Fără aceastălaltă poezie (lirică, *n.n.*) nu se poate concepe viața populară. Ea pretinde cîntecul, nu se poate lipsi de dînsul. Precum în lumea cea mai veche el era un element al ritului sacru fără de care era imposibilă ceremonia, tot așa nici una din formele petrecerii, să zicem chiar: ale vieții sociale, nu poate fi lipsită de această provocare și întovărășire a versului, care în acest domeniu țîșnește spontaneu, fără nici un împrumut de la vreo literatură nescrisă a străinătății, fără nici o precedare de către aedul rătăcitor venit de pe alte plaiuri".

Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae* arată că la începutul secolului al VIII-lea poporul se mai închina încă, în poezii și cîntece, la zei necunoscuți, care „se vede că se trag din idolii cei vechi ai dacilor". Astfel, în cîntecele despre Lado și Mano el presupunea reminiscențe ale cultului zeiței Venus și Cupidon, în Zînă vedea o corupție din Diana, în ceremonia Drăgaicei identifica cultul zeiței Ceres, în doină descoperea cultul lui Marte și al Belonei, pentru că în vremea sa doina cînta fapte războinice, cuvîntul doină fiind pus îndeobște la începutul tuturor cîntecelor.

În citatul studiu german despre limba și literatura română, publicat la Berlin în 1837, Mihail Kogălniceanu a susținut printre cei dintîi că

Scanned with OKEN Scanner

baladele și cîntecele populare formează „sîmburele poeziei noastre naționale".

N. Bălcescu în *Cuvînt preliminar despre izvoarele istoriei românilor* (1845) fixează de asemenea poeziile și tradițiile naționale ca cele dintîi surse ale istoriei noastre:

„Oamenii — *zice el* — întîi cîntă, pe urmă scriu. Cei dintîi istorici au fost poeții. Poeziile populare sînt un mare izvor istoric. Într-însele aflăm nu numai fapte generale, dar ele intră și în viața privată, ne zugrăvesc obiceiurile și ne arată ideile și simțimintele veacului. Învățații Grimm și Michelet s-au folosit mult de acest izvor istoric în scrierile lor asupra originii dreptului german și francez.

Tradițiile sau poveștile populare sînt un izvor care slujește la aceeași țintă ca și poeziile..."

În studiul *Poezia poporală*, apărut postum, în 1868, Alecu Russo reia ideile lui Bălcescu, aducînd preciziuni:

„Datinile, poveștile, muzica și poezia, *scrie Russo*, sînt arhivele popoarelor. Cu ele se poate oricînd reconstitui trecutul întunecat.

Din studiul lor ne vom lămuri despre originea limbii noastre, de nașterea naționalității române, de plăcerile naturii cu care este înzestrat poporul și de luptele ce le-au susținut coloniile romane pîn-a nu se preface în locuitorii de astăzi ai vechii Dacii".

În poezia populară Alecu Russo vedea o pavăză a limbii și obiceiurilor străvechi, dar și întîia treaptă de civilizație:

„Poezia poporală este întîia fază a civilizației unui neam ce se trezește la lumina vieții; iar cînd acest neam cade din vechea sa civilizație, poezia poporală devine *paladium* al limbii și al obiceiurilor strămoșești..."

B. P. Hasdeu socotea cuvîntul doină de origine dacă, ceea ce, dacă nu mai poate fi susținut astăzi (cuvîntul pare a fi slav, înrudit cu lituanul *daina*), rămîne tulburătoare observația că poporul român s-a născut pe plai, „în secularele păduri ale Carpaților", deoarece majoritatea doinelor noastre se încep cu „frunză verde". Astăzi s-a dovedit că poporul român nu s-a retras totdeauna la munte în vremea migrației popoarelor, cu care a conviețuit, deci nu s-a născut numai pe plai, dar păstoritul a precedat agricultura și el explică apariția uneia dintre cele mai importante balade populare, *Miorița*, pe care Russo o consideră „cea mai frumoasă epopee pastorală din lume", operă a păstorului „cîmpiilor și al munților noștri".

În *Răsunete ale Pindului în Carpați*, A. I. Odobescu încerca să demonstreze în 1880 că motivul din *Miorița* s-ar afla în vechile cîntece de jale grecești la moartea unui tînăr nevinovat (așa-numitele „linos"). Ipoteza a căzut, dar a rămas important faptul că motivul fusese identificat

Scanned with OKEN Scanner

la popoarele balcanice și în special la aromâni, ceea ce presupune existența comună la un moment dat a acestor popoare. Acest lucru probează că balada *Miorița* s-a ivit la păstorii români din timpurile cele mai vechi.

Existența unei literaturi orale în legătură cu viața și ocupațiile străvechi ale poporului român (păstoritul, vînatul, agricultura) trebuie presupusă chiar înainte de întemeierea statelor feudale, din moment ce în pluguşorul se pomeneşte de „bădica Troian" (Traian) și de „jupîneasa Dochia" (Dacia).

Din fondul folcloric național trei motive sînt configurate mai bine liric și epic. Deși la baza lor stau teme ale folclorului universal, totuși prin anume aspecte ele s-au localizat, dobîndind o structură specific românească, de unde și necontenita lor reluare și reinterpretare în literatura cultă.

Întîiul motiv, al comuniunii dintre om și natură, caracteristic existenței noastre milenare, se află în *Miorița*, care are circa nouă sute de variante. Varianta din colecția Alecsandri conține desigur adaosuri față de tipul inițial. Nucleul pare să fi constat din atitudinea omului față de moarte. În felul de a-și închipui stingerea al ciobanului se poate bănui subzistența chipului în care întîmpinau moartea strămoșii autohtoni, dacii. Într-adevăr, el o înfruntă nu numai cu hotărîre, dar și cu acea liniște pe care i-o dă credința că natura este un leagăn al vieții eterne. Deoarece în natură nu există dispariție totală, ci numai o circulație între regnuri, ciobanul își imaginează îngroparea ca pe un rit nupțial, rînduit pentru conservarea speței.

Întregul cosmos prezidează la ceremonia acestei nunți:

Să le spui curat
Că m-am însurat
Cu-o mîndră Crăiasă,
A lumii mireasă;
Că la nunta mea
A căzut o stea;
Soarele și luna
Mi-au ținut cununa,
Brazi și păltinași
I-am avut nuntași,
Preoți, munții mari,
Păsări, lăutari,
Păsărele mii
Și stele făclii.

Reluînd motivul popular din *Miorița*, M. Sadoveanu insistă în romanul său *Baltagul* mai ales asupra setei de dreptate a omului din popor. Aici

Scanned with OKEN Scanner

baciul ucis mișelește va fi răzbunat, romanul ilustrînd concepția că țăranul român nu acceptă în chip pasiv soarta, așa cum au încercat să dovedească folcloriștii reacționari, răstălmăcind balada populară.

A doua temă principală populară, *Zburătorul,* pomenită în *Descriptio Moldaviae* de Dimitrie Cantemir, este erotică. Zburătorul e o nălucă, o ființă nevăzută, „un om tînăr, frumos", de care se îndrăgostesc fetele și chiar tinerele femei măritate. De fapt, el e un simbol al trezirii sentimentului de dragoste la faza juvenilității. Această temă apare întîi la I. Eliade-Rădulescu și apoi la mulți alți poeți, printre care și la Eminescu.

În fine, a treia temă, a meșterului Manole, are semnificație estetică. Manole încearcă să zidească cu cele nouă calfe ale lui mănăstirea Argeșului după porunca domnitorului Negru-vodă. Însă tot ceea ce zidește ziua se surpă noaptea, pînă meșterul își zidește într-un perete propria soție, cum i se arătase în vis. Cînd își dă seama că va fi închisă în perete de vie, soția se tînguie:

Manole, Manole!
Meștere Manole!
Zidul rău mă strînge,
Copilașu-mi plînge...

dar meșterul zidește mai departe, pînă la sfîrșit. Înțelesul legendei este că o operă de seamă nu poate fi înfăptuită de artist fără jertfă.

După ce termină mănăstirea, Manole și calfele sale nu pot coborî de pe acoperiș decît cu aripi de șindrilă, pentru că domnitorul, ca să nu mai zidească alt monument, le-a luat schelele. Ei cad ca și Icar, iar Manole se preface într-o fîntînă:

O fîntînă lină,
Cu apă puțină,
Cu apă sărată,
Cu lacrimi udată!

Semnificația acestui episod este că opera de artă supraviețuiește creatorului atunci cînd întreaga sa personalitate a fost absorbită de ea, cînd a căpătat adică existență obiectivă, încorporînd geniul artistului.

V. Alecsandri culegînd legenda scria:

„Subiectul acestei balade este cîntat și de poeții poporului Serbiei, însă cu oarecare deosebiri. Balada sîrbească se numește *Fundarea cetății Scadar* (Scutari), ce este ridicată de trei frați Merliawcewici, anume regele Wukasin, voievodul Ugrieșa și tînărul Goiko".

Motivul se află în folclorul maghiar, în cîntecul *Kömüves Kelemen,* la bulgari, la ruși.

Se știe că prin Negru-vodă se înțelege Ioan sau Ivanco Basarab, întemeietorul Țării Românești (cca. 1310—1352), fiul lui Tihomir (cca. 1290—1310). Într-adevăr, Basarab a zidit biserica domnească de la Curtea de Argeș, cea mai veche biserică din Țara Românească. Balada despre zidirea bisericii Sf. Nicolae s-a născut desigur nu mult după terminarea ei, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, fiindcă zugrăvirea se isprăvea abia sub Radu I (cca. 1377—1384).

BIBLIOGRAFIE

§ I. I. Rusu, *Limba traco-dacilor*, Buc., E. Ș., 1965. Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea—al XVI-lea*, București, E.A. R.P.R., 1956; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I., Buc., 1959; Vasile Adăscăliței, *Probleme ale periodizării folclorului*, în *Iașul literar*, 1959, nr. 3; I. C. Chițimia, *Problema datării și periodizării literaturii populare*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1959, nr. 1—2; *Antologie de literatură populară*, I—II, cu o prefață de G. Călinescu, Buc., E.A. R.P.R., 1953—1955.

LITERATURA ROMÂNĂ ÎN PERIOADA FEUDALISMULUI DEZVOLTAT

De la întemeierea statelor feudale românești și pînă la pacea de la Kuciuc-Kainargi (1774) urmează în istorie așa-numita perioadă a feudalismului dezvoltat. Întreaga dezvoltare a literaturii române vechi se cuprinde în această perioadă, cu deosebiri mai ușor sesizabile pe secole, cum vor fi indicate și în această expunere.

Literatura perioadei feudale, ca orice fenomen de suprastructură, reflectă condițiile sociale ale vremii. Scrisă de reprezentanți ai claselor stăpînitoare sau de secretari ai acestora, ea oglindește concepțiile și idealurile marilor proprietari de pămînt, ale înaltului cler și ale militarilor, foarte puțin ale oamenilor dependenți.

Marx a arătat că biserica creștină reprezintă „cea mai de seamă generatoare a regimului feudal". Într-adevăr, în perioada feudală, biserica, ea însăși un mare feudal, preamărește puterea domnească, considerată de origine divină, și sprijină autoritatea feudalilor asupra țăranilor dependenți, recomandînd supunerea. Literatura religioasă a evului mijlociu consacră, prin răspîndirea misticismului, a fricii de Dumnezeu, orînduirea

Scanned with OKEN Scanner

feudală, iar literatura istorică exaltă eroismul individual, prestigiul militar al feudalului, idealurile de viață cavalerești, senioriale.

Majoritatea scrierilor bizantino-slave în circulație la noi pînă la apariția literaturii scrise în limba română, ca și în epoca de formare a literaturii scrise originale, se încadrează în curentul numit în literatura bizantină isihasm, curent de apărare a ortodoxiei Răsăritului, similar iezuitismului catolic de mai tîrziu. Isihasmul, teoretizat îndeosebi de Grigore Palamas, accentua misticismul în forma ascezei orientale, opunîndu-se tendințelor raționaliste ivite la unii doctrinari prin influența umanismului occidental. El pretindea a da singurele norme valabile pentru realizarea comunicării între Dumnezeu și om.

Atît literatura româno-slavă religioasă cît și literatura româno-slavă istorică create pe teritoriul românesc pînă aproximativ în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, precum și literatura religioasă și istorică în limba română din același timp stau sub înrîurirea acestui curent, care a jucat un rol important și în constituirea unei literaturi naționale, originale, în comunitatea de cultură bizantino-slavă, firește, alături de alte tendințe, produse de condițiile social-politico-istorice locale.

BIBLIOGRAFIE

§ P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine des XV-e—XVIII-e siècles et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praga, 1932; Același, *Introducere în istoria culturii românești*, București, E. Ș., 1969.

§ J. Meyendorff, *Grégoire Palamas. Défense des saints hésychastes*, Louvain, 1959.

Scanned with OKEN Scanner

Secolul al XV-lea

Scanned with OKEN Scanner

LITERATURA RELIGIOASĂ ÎN LIMBA SLAVONĂ

FILOTEI

Cele mai vechi manifestări literare româneşti de limbă slavonă apar la începutul secolului al XV-lea. Avem întîi nişte scurte imnuri bisericeşti, pripeale, adică mici tropare care se cîntă cu stihuri alese din psalmii întocmiţi de bizantinul Nechifor Vlemmidis (1197—1272) la sărbătorile Maicii Domnului şi ale sfinţilor şi mucenicilor mai însemnaţi. Aceste *Pripeale*, „facerea lui Filotei monahul", au fost scrise în limba medio-bulgară şi s-au răspîndit nu numai în ţările româneşti, ci şi în ţările slave vecine, în Bulgaria, Serbia şi Rusia, unde s-au cîntat multă vreme, fiind editate întîi în *Molitvoslovul* tipărit la Veneţia în 1547 sub titlul *Pripealele sărbătorilor alese*, reproducîndu-se apoi în toate *Psaltirile* şi *Catavasierele* de uz liturgic. Manuscrisul original al acestor compuneri s-a pierdut, există însă numeroase copii externe şi interne. Asemenea copii avem în ms. slav de *Tipic* de la M-rea Neamţ din 1523 (B.A. R.S.R., nr. 101) şi în ms. slav de *Ceaslov* [B.A. R.S.R., nr. 209 (*Pripeale la toate sărbătorile împărăteşti şi ale născătoarei de Dumnezeu şi ale tuturor preacuvioşilor, părinţilor mari şi sfinţi şi mucenicilor mari şi aleşi ai tuturor sfinţilor*

Scanned with OKEN Scanner

Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Argeș.

consacrați, care se cîntă cu psalmi aleși, cînd se cîntă polieleul, începînd a opta zi a lunii septembrie)]. Termenul *pripeală* vine de la slav. *pripeati*, care înseamnă *a cînta cu, a repeta*, deci pripeala e un fel de refren, o repetare a ideii principale din imnul cîntat. A vorbi de valoarea literară a acestor pripeale este o mare aventură. Ele sînt niște strigăte de veneraţie a divinității, cu un anumit rol în desfășurarea liturghiei, imposibil de luat în considerație independent. Se crede că autorul pripealelor, monahul Filotei, este marele logofăt Filos, boier de divan al lui Mircea cel Mare, citat într-un hrisov din 8 ianuarie 1392, cînd ieșise din dregătorie și intrase în cinul călugăresc la mănăstirea Cozia.

NICODIM

Asupra vieţii ascetice, isihastice din mănăstiri ne putem face o idee din *Viaţa Sfîntului Nicodim*, scrisă în limba sîrbă de ucenicii săi la începutul secolului al XV-lea. Această scriere s-a pierdut, dar a fost folosită într-o prelucrare: *Viaţa prea cuviosului părintelui nostru Nicodim sînţitul, arhimandritul lavrei din sînta mănăstire Tisména*, în 1834, de ieromonahul și duhovnicul Ștefan, publicată de episcopul Rîmnicului Iosif Bobulescu în 1883. Asemenea vieți de sfinți, minee, și de asceți, paterice, au

Scanned with OKEN Scanner

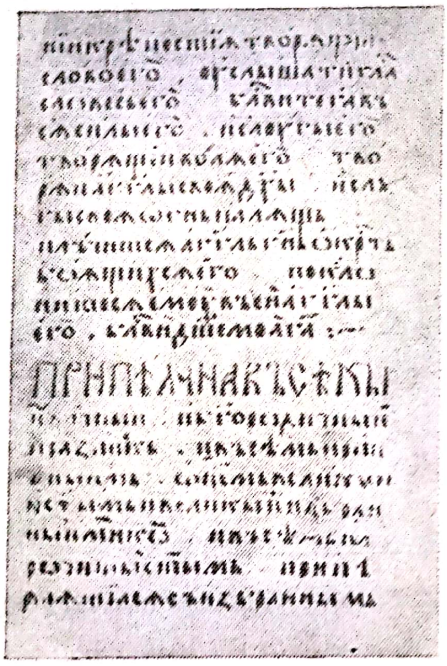

Pripealele lui Filotei (mss. slav. 209).

circulat mult la noi în perioada feudală. Unele erau bizantine, ca *Lavsaicul* lui Paladie din secolul al IV-lea sau *Limonariul* lui Ioan Moshos din Sinai (sec. al VIII-lea), altele ruseşti, precum *Prologul* lui Dimitrie, mitropolitul Rostovului (1689—1705).

Nicodim, frate cu cneazului sîrb Lazăr, era originar din Prelep (Macedonia). Tatăl său era grec din Castoria. Călugărit de timpuriu, ajunsese egumenul mănăstirii Hilandarul de la Muntele Athos şi în această calitate a intervenit în conflictul dintre patriarhie şi biserica sîrbă, reuşind să ridice anatema aruncată asupra bisericii fratelui său. Lazăr îi oferi postul de arhiepiscop, dar Nicodim fuge de măririle lumeşti şi duce viaţă de pustnic la Cladova. În urma căderii Serbiei sub turci, este nevoit să se refugieze în Ţara Românească, unde cu ucenicii săi zideşte mănăstirea Vodiţa, în Banatul Severinului, lîngă Vîrciorova. Domnitorul Vladislav ia sub protecţia sa mănăstirea şi o înzestrează cu moşii (actul de danie s-a păstrat), dar, Banatul căzînd în stăpînirea ungurilor catolici în 1378, Nicodim trece la Tismana, unde în 1383 fundează o altă mănăstire. Aici a copiat în 1405 pe pergament o evanghelie, singura-i operă artistică, o capodoperă de caligrafie, cu miniaturi şi vignete.

Biografia cuprinde cîteva date fanteziste asupra întemeierii statelor româneşti (Moldova este numită „Goţia schitelor") şi faptele supranaturale ale sfîntului. Ar fi scos duhul necurat din fiica regelui ungur Sigismund care l-ar fi vizitat în acest scop. La masă a prefăcut friptura de purcel în peşte şi a trecut cu ucenicii săi prin foc, fără să se ardă. Sigismund, impresionat, a primit din mîinile sale botezul, devenind ortodox sub numele de Matei. Sfîntul locuia într-o peşteră, ca un sihastru, şi rămăşiţele lui pămînteşti au fost tăinuite. Mai tîrziu s-au găsit la mănăstirea sîrbească de lîngă oraşul Epec, unde fuseseră transportate în secret, dar la Tismana s-a păstrat un deget al lui, care, într-adevăr, lipsea din

Scanned with OKEN Scanner

moaştele duse în Serbia. Cei vechi credeau în chip naiv că moaştele unui sihastru sanctificat au proprietatea de a vindeca bolile şi a proteja de nenorociri populaţia din preajma mănăstirii.

GRIGORE ŢAMBLAC

S-a păstrat într-o copie a lui Gavril de la Neamţ din 1439 (ms. slav B.A. R.S.R., nr. 164) panegiricul sfîntului Ioan de la Suceava *(Pătimirea sfîntului şi slăvitului mucenic Ioan cel Nou),* scris în anul 1402 în limba mediobulgară de Grigore Ţamblac, propagator şi el al doctrinei isihastice. Textul a fost publicat în original şi traducere de episcopul Melchisedec în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie* (1884). Ţamblac fusese trimis de Patriarhia din Constantinopole pentru a referi asupra cererii lui Alexandru cel Bun de a se întemeia o mitropolie în Moldova. Avea atunci 38 de ani. Ca egumen al mănăstirii Neamţ şi ca predicator la curtea lui Alexandru cel Bun, a ţinut 17 cuvîntări de laudă a sfinţilor şi evenimentelor din viaţa lui Hristos (sf. Gheorghe, apostolii Petru şi Pavel, profetul Ilie, dumineca Floriilor, joia mare, vinerea mare, înălţarea Maicii Domnului), ocupîndu-se şi de cîteva probleme de dogmatică, de misterele domnului şi de morala creştină, în special de milostenie, mila pentru săraci.

Viaţa mucenicului Ioan cel Nou este învăluită în obişnuitul miraculos hagiografic. Ioan era un fiu de nobil din Trapezunt, care, nevoind să-şi părăsească credinţa în Hristos, a fost martirizat de musulmani prin anul 1330. A fost bătut cu toiege noduroase, aruncat în lanţuri în închisoare, scos de acolo şi iarăşi bătut, legat în fine de coada unui cal sirep şi tîrît astfel pînă ce un necredincios i-a tăiat capul. Asupra mormîntului său s-ar fi arătat un stîlp de foc. Nişte preoţi l-au deshumat şi depus în altarul unei biserici, unde a stat 70 de ani. Moaştele lui au fost aduse în 1402

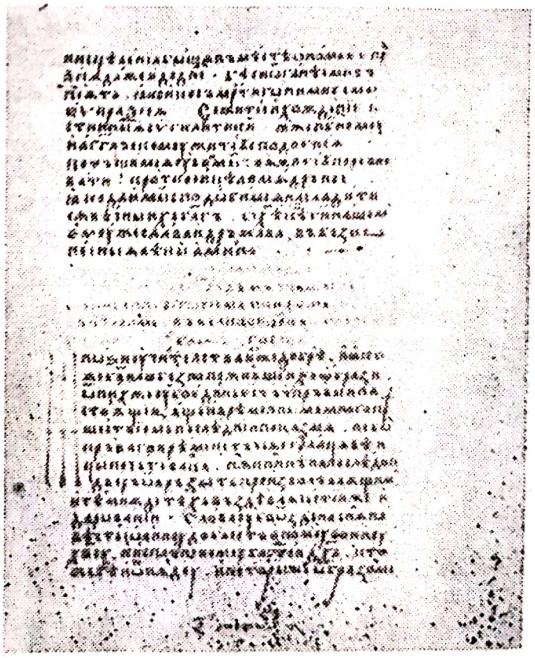

Viaţa Sf. Ioan cel Nou de Gr. Ţamblac (mss. slav. 164).

Scanned with OKEN Scanner

la Suceava de Alexandru cel Bun și aici martirul a fost venerat ca apărătorul țării.

Plecat din Moldova în Rusia, Grigore Țamblac, autorul acestei biografii, a ajuns mitropolit de Kiev, întorcîndu-se apoi în țara sa de origine, Bulgaria. Un succesor român al lui Țamblac în egumenia de la mănăstirea Neamț, arhimandritul Teodosie, a prelucrat tot în slavonește panegiricul lui Grigore Țamblac sub titlul: *Pohvalnoe slovo světomu i slavnomu veliko mučenikomu Iovanny Novomy* în anul 1534. Această povestire a fost reluată apoi de autorii de cazanii. Capitolul *Măcenia svîntului și slăvitului marelui măcenic Ioan Novîi de la Sociavă, ce să prăznuiește gioi după Rusalii* din *Carte românească de învățătură* (1643) de mitropolitul Moldovei Varlaam este alcătuit după panegiricul lui Grigore Țamblac. Se vorbește ceva mai mult despre aducerea moaștelor mucenicului la Suceava, pentru că Varlaam scrie 241 de ani mai tîrziu. Prin intermediul lui Varlaam, legenda scrisă în slavonește de Grigore Țamblac se integrează realmente literaturii române.

Grigore Țamblac era elevul patriarhului Euthimie din Tîrnovo, ale cărui opere sînt foarte răspîndite la noi în secolul al XV-lea (ms. B.A. R.S.R. nr. 151 cuprinde *Viața și traiul preacuvioasei maicii noastre Paraschiva în care se spune cum a fost adusă în preaslăvita cetate a Tîrnovei și Viața și traiul preacuviosului părintelui nostru Ilarion, episcop de Moglena; Lauda sfîntului Mihail oșteanul; Lauda celui între sfinți, părintele nostru Ion, episcopul de Poliboton; Lauda sfintei și marei mucenițe Nedelea).*

Literatura patristică, operele teologice ale părinților bisericii, Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare, Isac și Efrem Sirul, Teofilact de Ohrida, scrise în grecește, au circulat de asemenea mult în traduceri slavone. Au fost copiate la noi chiar scrieri dificile, oarecum mai rare, ca de pildă *Cuvîntările* lui Iosif Briennios rostite la curtea împăratului bizantin Manuel II Paleolog (1391—1425) (ms. 147), *Cuvîntările* lui Damaschin Studitul (ms. 146), un panegiric de Grigore Palamas, arhiepiscop de Salonic (ms. 153), *Cuvinte alese* din cartea sfîntului Dionisie Areopagitul intitulată *Parenesis* (ms. 290). Foarte des întîlnim discursuri din *Zlatostruja (Valul de aur)* al lui Ioan Hrisostom (Zlataust), tradus în slavonește de țarul Simion, cel căruia i s-a zis noul Ptolemeu al bulgarilor. Această literatură presupune o pătură clericală instruită, care se ridicase la înțelegerea tuturor subtilităților limbii slavone.

Cît de avansată era cultura religioasă în formă slavă în secolul al XV-lea se vede din aceea că în 1484 episcopul de Roman, Vasilie, intervine într-o dispută teologică dintre mitropolitul Moscovei, Gheronte, și marele cneaz Ivan al III-lea Vasilievici.

Scanned with OKEN Scanner

Din unele cărți de rugăciuni slavone (molitvenice) desprindem referiri la anumite stări sociale, nevoile unei societăți care se ocupă mai mult cu agricultura, amenințată fie de calamități naturale, fie de cotropiri ale turcilor sau tătarilor. Într-un astfel de molitvenic copiat în Moldova și ajuns în Transilvania (ms. slav 32) se află două canoane scrise de monahul Filotei, unul care „se cîntă la nevoie obșească, la lipsă de ploaie și vremuri neroditoare, și la vînturi potrivnice, și la năvălirea barbarilor" și altul care „se spune la lipsă de ploaie, și la vremuri neașezate, și la vînturi potrivnice, și la năvăliri barbare".

În alte texte (ms. slav nr. 310) apar principii etice laice, cîteodată chiar antibisericești: „Este mai bine să împarți averea săracilor, decît s-o dăruiești bisericilor și să le îmbogățești"; „Pe robi trebuie să-i socotim ca pe noi înșine . . ."; „Nu se cuvine să urăști sau să faci rău pe orice om, sau necredincios, sau eretic".

BIBLIOGRAFIE

§ *Viéta preacuviosului părintelui nostru Nicodim sînțitul, Archimandrit lavrei din sînta mănăstire Tisména.* Lucrată de ieromonachul și duchovnicul Ștefan din Tisména la anul 1839 dupre cea tipărită la 1763 de episcopul Rîmnicului, chir Partenie, și dupre un manuscript vechi. Îndreptată și tipărită cu cheltuiala sa de smeritul episcop al Rîmnicului, Noul Severin, Iosif Bobulescu, Buc., Tip. cărților bisericești, 1883; Grigore Țamblac, *Viața sf. Ioan cel Nou de la Suceava* (text slavon și traducere de episcopul Melchisedec), în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie,* II, vol. III, 1884, p. 163—174.

§ S. Teodor, *Filotei monahul de la Cozia, imnograf român,* în *Mitropolia Olteniei,* VI, 1954, 1—3 și 4—6; Tit. Simedrea, *Pripealele lui Filotei monahul,* în *Romanoslavica,* XVII, 1969; Melhisedec, *Viața sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava, de Grigore Țamblac,* în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie,* III, 1883; P. A. Sîrku, *Kievskii mitropolit Grigorii Țamblac,* în *Bogoslovskii vestnik,* IV, 1895, 3; A. Iațimirski, *Grigori Țamblac,* St. Petersburg, 1904; Penio Rusev — Anghel Davidov, *Grigorii Țamblac v Rumânia i v starata rumânsca literatura,* Sofia, 1966.

LITERATURA ISTORICĂ ÎN LIMBA SLAVONĂ

Rudimentele literaturii mai tuturor popoarelor se află în însemnările cu caracter istoric, în anale și în cronici. În țara noastră, cele mai vechi însemnări de acest fel datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea și s-au făcut în limba slavonă în Moldova, la curtea lui Ștefan cel Mare.

Scanned with OKEN Scanner

Ele se încadrează în politica internă şi externă a domnitorului, au de scop adică sprijinirea luptei lui Ştefan cel Mare pentru a-şi asigura o putere centrală împotriva tendinţelor de autonomie feudală ale marilor latifundiari şi elogierea luptei poporului sub conducerea domnitorului pentru păstrarea independenţei statului feudal. Aceste aspecte principale sînt precis oglindite în cronicile slavoneşti ale secolului al XV-lea. Stăpînul ţării apare ca uns de Dumnezeu, nu ales, deci ca domnitor căruia toţi îi sînt datori cu credinţă. Cine nu se supune autorităţii domnului este hiclean (termen feudal indicînd pe cel ce-şi calcă jurămîntul de supunere, omagiul de vasalitate). Domnitorul, la rîndul său, e viteaz şi puternic, capabil să învingă pe duşmanii care atacă ţara dinafară, cît şi pe cei dinăuntru. Voievodul poartă numele de *pobedonoseţ*, „sfînt purtător de biruinţă", ţările creştine formează sau trebuie să formeze o uniune de apărare împotriva păgînităţii, *hristanstvo*.

Istoricii şi istoricii literari admit astăzi că diferitele cronici din secolul al XV-lea, păstrate în copii diferite, cu adaosuri şi prescurtări, precum şi în traduceri, derivă dintr-un prototip unic, scris la curtea lui Ştefan cel Mare în limba slavonă. Acest letopiseţ unic, citat de cronicarii din secolele următoare, s-a pierdut, doar poate fi reconstituit din compendiile şi compilaţiile întocmite după el. Că a fost compus la curte rezultă din amănuntele pe care le dă mai ales cu privire la Ştefan cel Mare. Astfel, în 1471 a fost un cutremur „cînd şedea domnul la masă" (cronicarul a fost de faţă). Cutare evenimente s-au întîmplat „joia pe la miezul nopţii", „vineri dimineaţa".

Cronica lui Ştefan cel Mare a fost precedată de copii de cronici bizantine traduse în slavoneşte, *rodoslovii*, sau cel puţin de lectura cronicarilor Ioan Malalas, Gheorghe Hamartolos, Zonaras şi Constantin Manasses (în unele copii apar interpolări de istorie românească). Poate de aceea *Letopiseţul de cînd cu voia lui Dumnezeu s-a început Ţara Moldovii* s-a găsit într-un codice care, în afară de texte de conţinut variat, cuprinde traducerea medio-bulgară a cronicii lui Manasses (ms. B.A. R.S.R., nr. 649). Acest letopiseţ slavon, copiat pe la sfîrşitul veacului al XVI-lea, a fost publicat în original şi traducere de Ion Bogdan în *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, dîndu-i-se titlul impropriu de *Letopiseţul de la Bistriţa*, în ipoteza că ar fi fost scris de un călugăr în ctitoria lui Alexandru cel Bun. Există într-adevăr un *Pomelnic de la Bistriţa* (ms. slav. nr. 78) început în 1407 şi continuat pînă în 1552, care însă nu are caracter de cronică, fiind alcătuit pentru motive de ordin strict bisericesc. Pomelnicul a putut servi cel mult ca izvor letopiseţului din ms. 649, redactat la curtea lui Ştefan cel Mare. Altfel ar fi curios ca un călugăr să dea informaţii

Scanned with OKEN Scanner

despre luptele lui Ştefan şi să nu pomenească nici una din cele 36 de biserici clădite de el. Este drept că prima parte a letopiseţului, sumară, are aspect de pomelnic:

„În anul 6867 (1359) veni Dragoş voievod din Ţara Ungurească, de la Maramureş, la vînat după un zimbru, şi au domnit 2 ani.

După el domni fiul său Sas voievod 4 ani.

După acesta domni fiul său Laţcu voievod 8 ani..."

Ms. 649 nu este complet, merge însă pînă în anul 1507. Desigur că el a fost continuat după moartea lui Ştefan cel Mare de copişti, iniţial fiind conceput ca o cronică avînd în centru domnia lui Ştefan cel Mare.

Al doilea letopiseţ slavon poartă titlul *Povestire în scurt despre domnii moldoveni* şi s-a găsit în două copii, una a călugărului Isaia din mănăstirea moldovenească Slatina, încorporată într-un zbornic de proveniență poloneză, descoperit la Kiev, şi alta a cronicarului Azarie, înglobată într-un codice aflat la St. Petersburg. Denumirea de *Anale putnene*, dată acestui letopiseţ de Ion Bogdan, pare întemeiată.

În copia lui Isaia povestirea merge pînă în anul 1525, în cea a lui Azarie pînă în 1518. Miezul e şi aici epoca lui Ştefan cel Mare.

În colecţia de cronici ruseşti alcătuită la sfîrşitul secolului al XVI-lea sub numele de *Voskresenskaia letopis* există o altă *Povestire în scurt despre domnii moldoveni, de cînd s-a început ţara moldovenească*, scrisă tot în medio-bulgară (redacţie rusă) şi care merge numai pînă la moartea lui Ştefan cel Mare. Aici domnia lui Ştefan este tratată extrem de succint (13 rînduri) şi se insistă asupra întemeierii Moldovei, despre care ni se comunică o legendă eponimă, asemănătoare cu aceea interpolată de Simion Dascălul în cronica lui Grigore Ureche, dar fără

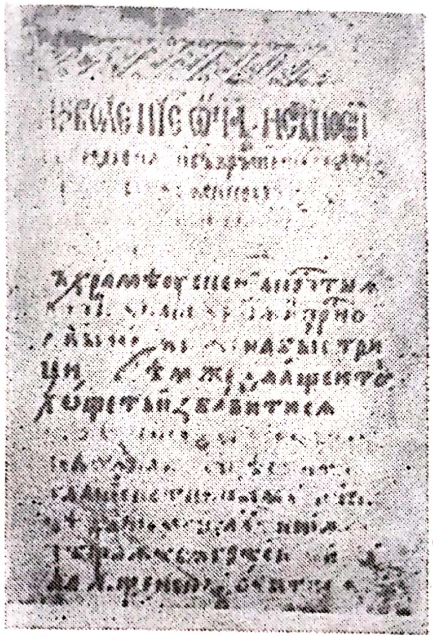

Pomelnicul de la Bistriţa (mss. slav. 78).

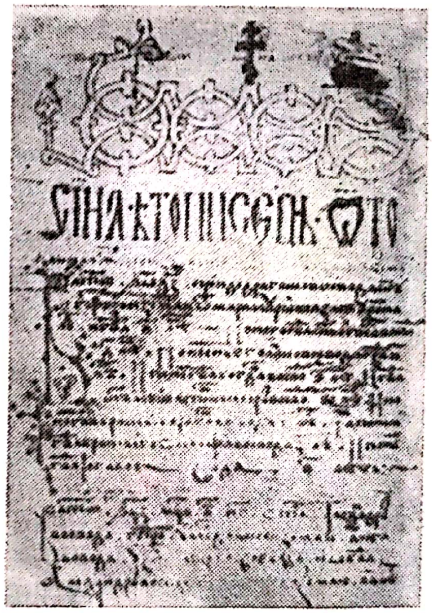

Letopiseţul de cînd cu voia lui Dumnezeu s-a început Ţara Moldovii (mss. slav 649).

Scanned with OKEN Scanner

Miniatură reprezentînd portretul lui Ștefan cel Mare, domnul Moldovei (1457—1504).

conținutul ei injurios. Strămoșii românilor ar fi doi frați din Veneția, Roman și Vlahata. Din cauza ereticilor, aceștia au migrat la Vechiul Rîm și au zidit cetatea Roman, unde au trăit în pace pînă ce papa Formos, părăsind legea pravoslavnică, ortodoxă, a trecut la lătinie (catolicism). Atunci a început lupta între vechii rîmleni (românenі) și noii rîmleni. Amîndouă neamurile sînt chemate în ajutor de craiul ungurilor Vladislav, deoarece cneazul Neimet sculase tătarii și năvălise în Transilvania. Noii rîmleni intervin printr-o scrisoare la Vladislav, nepotul arhiepiscopului sîrb Sava, să așeze pe vechii rîmleni înaintea tuturor împotriva tătarilor, cu gîndul că vor pieri toți în luptă. Vechii rîmleni se luptă vitejește și obțin de la Vladislav dreptul de a rămîne pe locurile cucerite. Vladislav le îngăduie să-și păstreze legea pravoslavnică și le dăruiește Crișul și Maramureșul, de unde apoi Dragoș, urmărind un zimbru, trece munții și fundează Moldova, după numele apei la care ajunsese, luîndu-și drept pecete pentru țară capul de zimbru. Prima parte a legendei, cu luptele între latinii ortodocși și latinii catolici, deși pare fantezistă, are un temei istoric, pentru că pe vremea papei Formosus (891—896) s-a produs schisma între biserica romană și cea bulgară, de care țineau românii. Dar românii n-au ajutat pe unguri împotriva tătarilor sub Vladislav cel Sfînt, ci sub Ludovic. Asupra acestei chestiuni vom reveni mai tîrziu.

Titlul celor trei letopisețe de care am vorbit se repetă, cu unele deosebiri, în două versiuni prelucrate pentru țări străine.

În Bayerische Staatsbibliothek din München, Olgierd Górka a descoperit în 1911 într-un *Codex Latinarum* un text în limba germană al cronicii lui Ștefan cel Mare, *Cronica breviter scripta Stephan(i) Dei gracia voyvoda(e) Terrarum Moldannens(ium) necnon Valachyens(ium)*, scris la 28 aprilie 1502. Deoarece manuscrisul aparținuse umanistului Hartmann Schedel, autorul unei cronici publicate la Nürenberg în 1493, *Liber Chronicarum*, unde se plînge că-i lipsesc știrile despre statele valahe, s-a dedus că el își procurase traducerea pentru a-și completa scrierea sa. Socotirea lui

Scanned with OKEN Scanner

Schedel însuşi ca autor al traducerii nu poate fi acceptată, nici ipoteza că aceasta ar aparţine pîrcălabului Herman nu rezistă. Translaţia a fost făcută de bună seamă la curtea lui Ştefan cel Mare, poate chiar de cei doi soli, Ulrich şi Antonius, trimişi în 1501 în Italia şi Germania după medici de către domnitorul bolnav. Solii au trecut prin Nürenberg, unde din 1484 Schedel se stabilise ca medic, şi probabil că atunci şi-a scos printr-un secretar copia de pe traducerea cronicii scrise pe scurt a lui Ştefan cel Mare.

Cronica breviter scripta cuprinde numai domnia lui Ştefan cel Mare (1457—1499), ceea ce înseamnă că a fost extrasă din letopiseţul slavonesc numai în scopul prezentării domnitorului în lumea germanică. Ea este interesantă prin cîteva ştiri, necunoscute celorlalte letopiseţe, care au trecut în legendă sau în folclor. Printre acestea, episodul cu cavalerul *(„gerytten")* Purece (Puritz) a intrat în *O samă de cuvinte* ale lui Neculce, iar episodul cu dezastrul armatei lui Malcoci-oglu în Polonia din cauza gerului a pătruns în poezia populară. Fără îndoială că originalul după care s-a făcut traducerea germană conţinea aceste fapte.

O versiune polonă a letopiseţului slavonesc *(Cronica Ţării Moldovei şi a domnilor ei, cum dintru-întîi au venit moldovenii în ţara moldovenească şi cine au fost întîiul lor domn sau voevod, în anul de la facerea lumii 6867, iar de la naşterea lui Hristos 1359)*, mergînd pînă la 1564, a fost descoperită la Petersburg (azi e în proprietatea Universităţii din Varşovia).

În două manuscrise (colecţia Zaluski şi colecţia Rusiecki), această versiune este precedată de traducerea polonă a unei cronici

Cronica de la Nürnberg cu însemnări despre valahi.

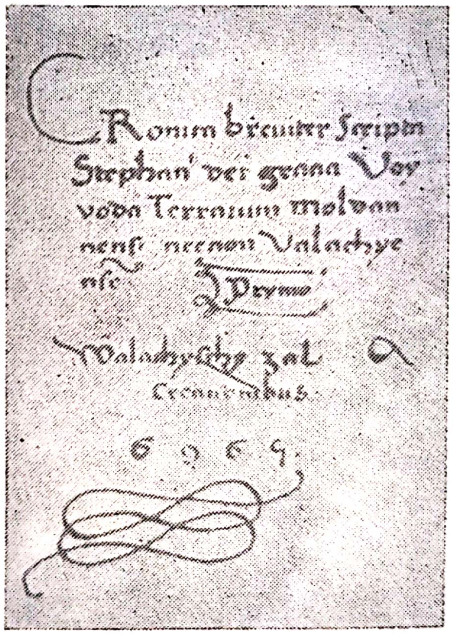

Cronica lui Ştefan cel Mare în limba germană.

Scanned with OKEN Scanner

sîrbești cu unele referințe la țările române. În ms. Rusiecki se află în plus următoarea notă:

„Cronica turcească scrisă de Mihail Constantinovici din Ostravița, sîrb, care a fost luat de turci între ieniceri, căpătată de nobilul Nicolae Brzeski, secretar și curtean al majestății sale regelui Sigismund August, cînd a fost sol în anul 1566 la curtea lui Alexandru Lăpușneanu. De asemenea și un compendiu al cronicei moldovenești".

ANECDOTE GERMANO-RUSE DESPRE VLAD ȚEPEȘ

Dacă figura lui Ștefan cel Mare a atras atenția cronicarilor, aceea a domnitorului muntean Vlad Țepeș (1456—1462, 1476) a ajuns încă din timpul vieții faimoasă din punct de vedere literar. Într-adevăr, Țepeș a uimit nu numai pe cronicarul bizantin Laonic Chalcocondil, care vorbește de el cu admirație în ale sale *Expuneri istorice*, dar și poeți germani ca Michael Beheim, autorul unei *Gedicht über den Woiwoden Vlad II, Drakul*, sau povestitori sași și ruși. O *Povestire despre Dracula Voievod*, copiată în rusește de un călugăr, Efrosin, în 1490, are la bază un text din 1486 bizuit pe narațiuni anecdotice anterioare, de sursă germană, transilvăneană. Autorul, anonim, nu poate fi în nici un caz român de limbă slavonă, în serviciul lui Mihnea cel Rău, fiul lui Vlad Dracul, pentru că povestirea, extrem de captivantă sub raport literar, nu poate fi socotită nici pe departe ca o scriere de propagandă în favoarea familiei Drăculeștilor. Dimpotrivă, preluînd narațiunile germane adesea denigratoare despre voievodul român, redactate în 1462, autorul le sporește cam în același spirit, osîndind în plus pe erou pentru că a trecut de la ortodoxie la catolicism.

Dracula voievod (gravură germană).

Anecdotele, în număr de 19, realizează la un loc un portret pitoresc, sugestiv, oricît anumite trăsături ale caracterului ar apărea îngroșate. Considerîndu-se un mare stăpînitor, Dracula pedepsește crunt pe oricine nu respectă demnitatea sa. Niște

Scanned with OKEN Scanner

soli turci nu se descoperă în audienţă, Domnitorul le fixează turbanele cu cuie în cap şi declară că întăreşte astfel un obicei potrivit la turci, dar care în Ţara Românească nu poate fi tolerat. Turcii vin cu război, Dracula îi respinge, apoi face însă controlul ostaşilor săi răniţi şi trage în ţeapă pe toţi cei care purtau semne în spate, dovadă că fugiseră din luptă. Sultanul, mirat de curajul lui, acceptă propunerea de a-l primi în slujbă şi voievodul pătrunde în imperiu mergînd cu oastea cale de cinci zile. Pe urmă se întoarce şi pustieşte întreg ţinutul străbătut, trimiţînd vorbă împăratului că, dacă slujba i-a plăcut, o poate repeta. Îngrozise atît de mult pe răufăcătorii din ţară, încît, la o fîntînă foarte frecventată, pusese o cupă de aur de băut apă şi nimeni n-a îndrăznit s-o fure. Dorind ca în ţară să nu fie nimeni sărac, ci toţi bogaţi, a adunat pe vagabonzii invalizi şi pe cerşetori într-o casă şi le-a dat foc. Pe un călugăr catolic, care l-a făcut atent că cei traşi în ţeapă devin mucenici, l-a martirizat, dar pe altul, care a recunoscut că execuţiile lui au temei, l-a dăruit cu 50 de ducaţi de aur. A restituit cu exactitate 160 de ducaţi de aur furaţi unui negustor, ameninţînd că nimiceşte oraşul dacă hoţul nu va fi prins. Negustorul s-a salvat el însuşi de la moarte, declarînd că domnitorul pusese în suma restituită mai mult cu un zlot. Lega la stîlpul infamiei femeile acuzate de adulter şi jupuia pielea păcătoasă de pe fecioarele şi văduvele certate cu castitatea. A tras în ţeapă pe o femeie leneşă care, deşi avea in, îşi purta bărbatul cu cămaşa ruptă. Pe un servitor care nu putea suporta mirosul cadavrelor celor traşi în ţeapă, printre care se ospăta vodă, l-a vîrît într-o ţeapă mai înaltă, ca să aibă aer. Orice sol care nu dădea un răspuns nimerit era executat pe loc şi se notifica stăpînului său că el poartă vina, deoarece l-a trimis în ambasadă cu toate că ştia că nu-i destul de isteţ şi de învăţat. Cînd un sol a ştiut să răspundă pentru ce pregătise o ţeapă înaltă, groasă şi aurită (pentru o execuţie „mai cu cinste"), l-a copleşit de laude şi onoruri. A tocmit nişte butii de fier, pe care le-a umplut cu aur şi le-a ascuns într-un rîu şi, ca să se păstreze

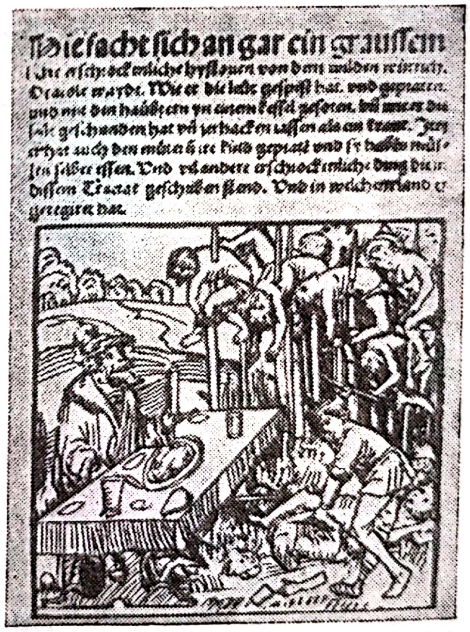

Vlad Ţepeş la masă (gravură dintr-un incunabul german)

Scanned with OKEN Scanner

secretul, a tăiat pe meşteri. Întemniţat de Matei Corvin, vîna şoareci şi chinuia păsări cumpărate anume, smulgîndu-le penele de vii şi dîndu-le drumul astfel. Învăţase croitoria şi din asta se hrănea. Pe cînd se afla liber la Pesta, un răufăcător urmărit a intrat în casa lui. Gonaşii au pătruns şi ei în casă şi l-au prins. Atunci Dracula a tăiat capul pristavului care ţinea pe răufăcător, iar aceluia i-a dat drumul, zicînd că „oricine piere aşa, năvălind tîlhăreşte în casa unui mare stăpînitor." Interesant este că Matei Corvin a aprobat din toată inima fapta voievodului muntean.

Asupra morţii lui Vlad Ţepeş, anonimul povesteşte o anecdotă ciudată. Într-un război cu turcii, voievodul, urcat pe un deal, se depărtase de oştenii săi şi privea cu bucurie cum turcii sînt tăiaţi fără milă. Un ostaş din apropiere, luîndu-l drept turc, l-a împuns cu sulița. Domnitorul a mai avut timp să omoare cu sabia cinci dintre „ucigaşi" (prin urmare fusese un complot), dar a căzut străpuns „cu mai multe sulițe".

Redescoperite mult mai tîrziu (abia la sfîrşitul secolului al XIX-lea), aceste anecdote n-au avut asupra literaturii române nici o influenţă. Cele germane au inspirat însă pe I. Budai-Deleanu în *Ţiganiada*.

LITERATURA ORALĂ

Începînd din secolul al XV-lea mărturiile despre existenţa unei literaturi populare orale, ca şi piesele databile, se înmulţesc.

Un scriitor bizantin, Mazaris, într-o satiră în proză imitată după Lucian, înfăţişează un cîntăreţ care fusese la începutul secolului al XV-lea în Ţara Românească şi se înapoiase bogat.

În predoslovia letopiseţului său de la zidirea lumii pînă la 1601, cronicarul moldovean Nicolae Costin scrie că Matei Corvin (1443—1490) avea obiceiul după ce „părăsiia de oştit" de „poronciia cîntăreţilor de cînta în canoane faptele a oameni bine numiţi şi îndrăzneţi la războaiele cu turcii, în stihuri, scrisă pre limba a lor de moşie". „Care obicei, continuă el, şi în Italia, şi la turci, şi în Ţara Sîrbească, şi în alte ţări, şi aicea în ţară la noi, vedem şi pînă astăzi, la mesăli domnilor, cîntînd lăutarii cîntecele domnilor trecuţi, cu nume bun şi cu laudă celor buni, iară cu ocară celor răi şi cumpliţi . . ."

Un astfel de cîntăreţ sîrb, diacul Gheorghe, este pomenit de documente la curtea domnitorului moldovean Petru Aron (1451—1457), unde exista o tradiţie rapsodică, pentru că o baladă păstrată în mai multe variante

Scanned with OKEN Scanner

transmite povestirea unei lupte „la vadurile Brăilei" pe la mijlocul veacului al XV-lea între pescari și orășeni, pe de o parte, și turci și genovezi, pe de alta.

O narațiune populară în proză despre lupta lui Ștefan cel Mare de la Tereblecea, sat locuit de unguri lîngă Tîrgul Siretului, împotriva tătarilor, are de bună seamă la bază un cîntec bătrînesc. Din legendă rezultă că balada preamărea vitejia unui flăcău care a izbutit să aducă oastea țării în ajutorul domnitorului tăbărît în apărare pe un deal.

Cea mai caracteristică baladă populară, răspîndită atît în Moldova cît și în Țara Românească, este *La fîntîna Gerului*, întemeiată pe evenimentul nimicirii expediției turcești a lui Malcocioglu în 1499, cunoscut din *Cronica lui Ștefan cel Mare*.

Balada povestește că oastea turcească a fost decimată în Moldova, la întoarcerea din Pocuția, de un ger năpraznic. Crivățul, personificat într-un bătrîn „cu toiag de gheață în mînă", iese dintr-o fîntînă și cere socoteală pașei că a cotropit țara:

Ce cauți în moșia mea
Tu și cu oștirea ta?

Soldații pun armele și stranele din biserici pe foc, dar stihia Gerului împrăștie cu o suflare flăcările. Atunci pașa dă ordin soldaților să despice coșul piepturilor cailor și să se adăpostească în ele de frig (această imagine o vom regăsi în *Alexandria*), dar nici așa oastea nu scapă de îngheț. Ca în *Scrisoarea a III-a* a lui Eminescu, natura este aici aliată cu pămîntenii. La sfîrșit, un supraviețuitor retează capul lui Malcoci (Marcoș, Arcoș) sau, în unele variante, cînd acesta înghenunchie cerînd îndurare Gerului, nasul și buzele îi cad de frig.

BIBLIOGRAFIE

§ Ioan Bogdan, *Vechile cronice moldovenești pînă la Urechea*, Texte slave cu studiu, traduceri și note, București, 1901; Ioan Bogdan, *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1895; Ioan Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896; *Pomelnicul de la Bistrița*, ediția Damian P. Bogdan, București, 1942; *Cronica lui Ștefan cel Mare* (text german și traducere), ed. Const. I. Chițimia, București, 1942; Pandele Olteanu, *Limba povestirilor slave despre Vlad Țepeș*, București, 1961; J. Striedter, *Die Erzählung vom wallachischen Vojevoden Drakula in der russischen und deutschen Überlieferung*, în *Zeitschrift für slavische Philologie*, B. XXIX, H. 2,

Scanned with OKEN Scanner

Heidelberg, 1961, p. 411—412; I. S. Luria, *În legătură cu originea subiectului povestirilor din secolul al XV-lea despre Dracula (Vlad Țepeș)*, în *Romanoslavica*, X, 1964, p. 5—18.

§ I. Minea, *Letopisețele moldovenești scrise slavonește*, Iași, 1925; Giorge Pascu, *Letopisețul cel moldovenesc, utilizat de Gligore Ureche în legătură cu toate letopisețele moldovenești în slavonește*, Iași, 1938.

§ N. Iorga, *Balada populară românească*, Originea și ciclurile ei, Vălenii de Munte, 1910; P. Caraman, *Contribuție la cronologizarea și geneza baladei populare la români*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, I (1932), p. 53—105 și II (1933), p. 21—88.

Scanned with OKEN Scanner

Secolul al XVI-lea

Scanned with OKEN Scanner

Orînduirea feudală imprimă dezvoltării culturii și literaturii române în Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolul al XVI-lea caractere în parte deosebite de cele din veacul anterior, corespunzătoare dezvoltării economico-sociale.

Factorii principali ai literaturii scrise continuă să fie și în acest secol reprezentanții claselor dominante, boierii și clerul, manifestîndu-se tot în numele autorității domnești.

Începînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea, ca urmare a schimburilor dintre produsele agricole și cele meșteșugărești, dintre sat și oraș, păturile orășenești, beneficiind de anumite privilegii, aduc o înnoire în viața social-culturală. Lupta acestor pături cu marii feudali pentru păstrarea privilegiilor lor, legăturile comerciale cu orașe din Polonia, Ungaria, Italia, Peninsula Balcanică și Rusia, amestecul de populații de limbi diferite, caracteristic orașelor, care cere folosirea unui instrument viu de comunicare, sînt fapte în stare să determine importante modificări în suprastructură, apariția unor fenomene de cultură nemaiîntîlnite pînă acum.

Scanned with OKEN Scanner

Secolul al XVI-lea marchează încă de la început o cotitură în cultura și literatura noastră, întrucît acum se ivesc primele manifestări scrise în limba națională, care vor cîștiga tot mai mult teren și vor deveni precumpănitoare în secolul următor.

Literatura orală, neîncredințată scrisului, rămîne și în acest secol principala cale de manifestare a rezistenței împotriva aservirii, oglindă fidelă a luptei antifeudale. Literatura originală scrisă în limba română întîrzie încă în acest secol, încît de o reflectare a vieții sociale în textele românești ale secolului al XVI-lea nu se poate vorbi. Se poate însă deduce viața socială din literatura scrisă în alte limbi (slavonă, greacă, latină), unde, alături de concepții înapoiate, tipic feudale, pătrund adesea și idei înaintate de revoltă împotriva asupririi, tendințe de eliberare socială și națională, ecouri ale luptei maselor împotriva exploatării interne și a jugului turcesc.

Literatura istorică în limba slavonă merită pe drept cuvînt numele de literatură, căci, deși se compune din cronici oficiale, redactate din porunca domnitorilor, autorii se silesc să scrie după anumite norme retorice. Luîndu-și ca model versiunea medio-bulgară a cronografului bizantin (în versuri!) al lui Manasses, Macarie creează în Moldova o școală, prima școală literară românească.

În Țara Românească, paralel cu slavonismul, înregistrăm un curent grecesc care va crește în secolele următoare. Curentului slavonesc i se datorește aici cea mai importantă operă a literaturii române vechi, comparabilă cu *Principele* lui Machiavelli, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, monument al culturii slavone în țara noastră.

Acțiunea domnească de întărire a autorității bisericii ca reazim ideologic al statului a necesitat introducerea tiparului, cu însemnate consecințe pentru dezvoltarea culturii. În a doua jumătate a secolului, un diacon din Țara Românească, Coresi, tipărește cele dintîi cărți în limba română, răspîndite nu numai în Transilvania, unde au fost imprimate, dar și în Țara Românească și Moldova.

În Transilvania, datorită unor condiții social-economice speciale, îndeosebi datorită dezvoltării vieții orășenești, a fost posibilă pătrunderea atît a umanismului cît și a Reformei, ca produse ale luptei ideologice împotriva feudalismului. Umanismul, introdus prin școlile latine de pe lîngă episcopiile catolice de la Oradea și Alba Iulia, a avut un caracter antifeudal limitat, totuși el a însemnat cea dintîi breșă în cultura bisericească, eliberînd forțele spirituale laice și deschizînd drumul unei noi culturi, întemeiate pe formele antice. Inițiatorul curentului umanist în Transilvania

Scanned with OKEN Scanner

a fost Nicolaus Olahus, teolog, istoric și poet român de limbă latină, descendent dintr-o familie domnitoare a Țării Românești.

În Moldova, Despot-vodă, instalat la domnie în 1561, avusese de gînd să pună bazele unei culturi umaniste, în care scop și adusese în țară pe eruditul filolog Gaspar Peucer, ginerele lui Melanchton, pe Ioachim Rhaeticus și Ioan Sommer, „luterani urîți de Dumnezeu, a căror învățătură o împărtășea și el", zice cronicarul Azarie. Despot a înființat o școală medie latină la Cotnari, în 1562, nu chiar o academie, cum s-a crezut. Scurta domnie, terminată în 1563, l-a împiedicat să facă mai mult. A rămas biografia sa în versuri latine de I. Sommer, folosită de scriitorii care l-au zugrăvit ca personaj literar mai tîrziu.

Dacă umanismul nu s-a putut impune în Moldova sau Țara Românească, în Transilvania, sub influența Reformei, el a luat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea un avînt important, părăsind manifestările exclusive în limba latină. Pe lîngă cronicile latinești ale lui Ștefan Szamoskőzi, Mihail Siegler, Eustațiu Gyulafi, vor apărea cronici în limba maghiară și germană, cum sînt cele ale lui Gáspár Heltai, Ștefan Székely, Sebastian Borsos, Ieronim Östermayer.

Existența unei istoriografii slavone în Țara Românească în secolul al XVI-lea nu se poate deocamdată dovedi documentar. Apariția la sfîrșitul acestui secol a unei cronici în limba română *(Cronica lui Mihail Viteazul)* este ea însăși problematică. Originalul românesc se deduce din cronica latină a silezianului Balthasar Walter, din cronica latină a lui Szamoskőzi (care a folosit un raport diplomatic prezentat de Petru Grigorovici) și din memoriul adresat de Mihai Viteazul însuși marelui duce de Toscana. Sîntem în domeniul istoriografiei oficiale, de curte, care a predominat în veacul al XVI-lea în Moldova.

BIBLIOGRAFIE

§ Virgil Molin, Dan Simonescu, *Tipăriturile ieromonahului Macarie*, în *Biserica ortodoxă română*, LXXVI, 1958, p. 1005—1034; Ene Branișteș, *Liturghierul slavon tipărit de Macarie la 1508, studiu liturgic*, în *idem*, p. 1035—1068; *Liturghierul lui Macarie*, Buc., 1961; Mario Ruffini, *Il primo libro romeno: Il „Liturghier" di Macarie del 1508*, Torino, 1963.

§ É. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889.

§ Ștefan Bîrsănescu, *Schola latina de la Cotnari*, Buc., Tip. Învățămîntului, 1957.

Scanned with OKEN Scanner

CRONICARII OFICIALI MOLDOVENI

MACARIE

De la Macarie, fost episcop al Romanului, discipol al mitropolitului Teoctist, ne-a rămas o cronică de la 1504 şi pînă la 1551 (întîiul an din domnia lui Ştefan Rareş), scrisă din porunca lui Petru Rareş şi a marelui logofăt Teodor:

„... îmi porunciră nemerniciei mele, celui de pe urmă între călugări, smeritului Macarie, a nu lăsa ca faptele întîmplate în vremurile şi domniile trecute să rămînă învăluite în mormîntul uitării..."

Macarie îşi alege ca model *Istoria sinoptică* a lui Constantin Manasses, versiunea slavonească în proză, silindu-se şi el „a împodobi cununa povestirii cu vorbe în aur împletite", împrumutînd adică figuri de stil, cîte o frază, şi potrivind chiar unele fapte din cronicarul bizantin întîmplărilor de la noi.

Cu Macarie apare caracterul memorialistic al cronicilor, autorul făcîndu-şi şi el loc în letopiseţ. În 1531, „rostogolindu-se roata bisericească" de la unii la alţii, „ajunse" „în suişul ei" şi pe „smeritul", aşezîndu-l în scaunul episcopal. Drept recunoştinţă, episcopul laudă faptele vitejeşti ale domnitorului şi osîndeşte uneltirea boierului Mihu, „om foarte viclean". Soliman, „prea îngîmfatul stăpînitor al turcilor", „suflînd ca vîntul năpraznic de la apus", porneşte toată păgînătatea împotriva Moldovei. Boierii, „ca nişte cîini turbaţi", vor să părăsească pe Petru Rareş; acesta, rămas „mai gol decît văzduhul", fuge neştiind încotro, „ca luceafărul ce se ascunde sub pămînt sau ca bătrînul Cronos". La Ciceu, doamna îl aşteaptă cu nerăbdare, „nu ca ucigătoarea Dalilă pe Samson, ori ca Tindarida pe bărbatul său" (Agamemnon), iar Petru îşi

Liturghierul tipărit de Macarie în Ţara Românească, 1508; pagină ornamentală.

Scanned with OKEN Scanner

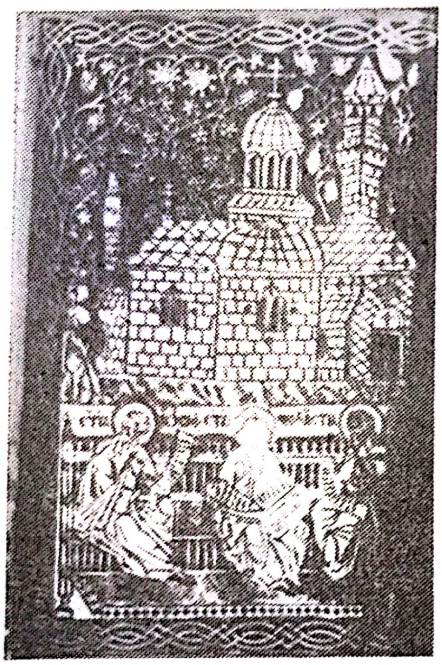

Xilogravură din *Octoihul* lui Macarie (1510).

Evangheliarul lui Macarie (1512).

îmbrăţişează copiii, ca „un vultur ce-şi acopere puişorii fără pene". Ianoş crai ţine pe Rareş prizonier întocmai cum a ţinut Ghelimer, prinţul vandalilor, pe Inderih (Hilderich). Pînă şi „barbarului" turc i se face milă de Petru care stă închis „ca fiara în cursă". De îndată ce reia domnia, Rareş trece la pedepse împotriva viclenilor:

„...pe cei ce se răsvrătiseră, silit de împrejurări, se pune pe schingiuiri şi pe ferecaţii mai sus-numiţi îi măcelăreşte, le belеşte feţele..."

Liniştit, în fine, domnitorul „îşi hrăneşte cinstitele bătrîneţe cu băi şi băuturi şi mîncări, întocmai ca o lebădă cu penele aurite d-asupra unei clădiri".

Imaginea cu lebăda care stă pe casă, ca de altminteri şi celelalte, sînt luate din Manasses, dar exerciţiile de retorică ale lui Macarie sînt totuşi demne de reţinut.

Petru, continuă letopiseţul (în copia lui Azarie), a murit, „căci om era şi el", şi în locul lui a venit fiul lui, Iliaş. Pe acesta nu-l interesau treburile ţării, ci „se lăuda că ştie să prinză păsări în laţ". Îşi apleca „urechile şi inima la turcoaice spurcate" şi a luat toate „averile mişcătoare şi nemişcătoare ale episcopilor şi ale mănăstirilor." Macarie însuşi a fost despuiat de scaun şi lăsat „mai gol decît văzduhul":

„O, zavistie, *exclamă ex-episcopul*, fiară crudă, tigru mîncător de oameni, săgeată fără de fier, suliţă mai ascuţită decît toate!"

Iliaş a plecat la Constantinopol şi s-a turcit, fapt ce face pe Macarie să izbucnească în imprecaţii:

Scanned with OKEN Scanner

„O, dreptate, o, soare, cum ai putut suferi astfel de fărădelegi ale celui ce au fost un batjocoritor al lui Hristos, un înșelător al creștinilor, un încătușat la minte de înșelători vicleni, un vîndut diavolului și afurisitului Muhamet al turcilor, al cărui nume l-au și luat, de trei ori blestematul!"

Se înțelege că Macarie nu poate face abstracție de persoana lui. Noul domnitor, Ștefan Rareș, fratele lui Iliaș, n-a fost mai bun, dar fiindcă i-a încredințat iarăși cîrja arhierească, Macarie îl prezintă drept „suflet luminat". El l-a uns domn:

„...plecîndu-și creștetul său înflorit și genunchii înaintea feței împăratului împăraților, din mila lui Dumnezeu cu untdelemnul binecuvîntării fu pomăzuit de mine, nemernicul".

Din respect pentru Ștefan Rareș, Macarie n-a mai continuat cronica, deoarece trebuia să arate motivele pentru care domnitorul a fost ucis de boieri un an mai tîrziu.

Din cronica lui Manasses, Macarie a compilat în special pasajele referitoare la Petru Rareș: fuga în Ardeal (după o vînătoare a împăratului Marcian), scăparea din cetatea Ciceiului (după scăparea lui Vasile Macedoneanul din cursele bulgarilor) și ultimii ani (după viața „în băi, mîncări și băuturi" a împăratului Mihail). Părerea că recursul la Manasses ar altera însă complet adevărul istoric al cronicii este exagerată.

EFTIMIE

Călugărul Eftimie, egumen la Căpriana, n-a cunoscut cronica lui Macarie decît în redacția care se oprește la primul an din a doua domnie a lui Petru Rareș, 1542:

„Pînă aici, *zice el*, s-au scris cu osteneala preasfințitului părinte al nostru Macarie, episcopul de Roman. Iar cele ce s-au întîmplat de aici înainte, evlaviosul Io Alexandru voievod mi-au poruncit mie, ieromonahului Eftimie, celui din urmă între egumeni, a le scrie pe scurt, ca nu cumva cu trecerea vremilor să se cufunde și acestea în adîncul uitării".

Cronica lui Eftimie e violent critică față de urmașii lui Petru Rareș și encomiastică față de Alexandru Lăpușneanu. Iliaș și-a făcut dascăli pe niște „afurisiți" de turci, în special pe Hădăr, „cel mai viclean și mai răutăcios prin diavoleasca lui învățătură și vrăjitorie". Părăsindu-și credința, „inima i s-a înăsprit ca arama". Avea harem turcesc și „început-au nerușinatul a nu mînca carne de porc și a nu bea vin." Era împotriva clerului:

Scanned with OKEN Scanner

„...ura pe preoți și pe diaconi, pe călugări îi numea vrăjmași și diavoli, el care cu adevărat și de la început au fost fiul și moștenitorul diavolului celui de oameni ucigător".

Mînca de frupt în post și se juca cu păsările, a luat haraci pînă și de la mitropolit. „Lup în piele de oaie", a mințit că se duce la Poartă să ceară micșorarea tributului, în realitate plecînd definitiv, ca să se turcească. A aruncat crucea, pe care jurase că nu-și va lăsa legea, într-o latrină.

Eftimie nu are de ce să menajeze nici pe Ștefan Rareș. Și acesta avea hogi și harem turcesc. Era „turbat de nebun", „sugător de sînge", „plin de mînia femeiască și bărbătească". S-a spurcat într-atîtea orgii și infamii, încît era ocolit ca un „șarpe îngrozitor", iar moartea care i s-a dat i se cuvenea.

Pe Alexandru Lăpușneanu, „de Dumnezeu alesul", Eftimie îl copleșește de laude, probabil motivate, într-o anumită măsură, în prima domnie:

„Cu adevărat creștinul Alexandru voievod vorbea cu dulceață și cu înduioșare tuturor, avea cumpătare cuviincioasă în vorbă și blîndețe și liniște și bună rînduială, și toți cîți se uitau la dînsul înălțau laudă mulțumitoare dumnezeului atottiitor, fiindcă era bun și milostiv cu toți oamenii".

Cronica se încheie cu o povestire în legătură cu alegerea locului mănăstirii Slatina. Diavolul, pretinde superstițiosul Eftimie, a vrut să împiedice zidirea lăcașului, trîntind pe Lăpușneanu cu cal cu tot în apa Moldovei, între satele Corlătești și Todorești. Însă domnul a înțeles încercarea și „cu privire veselă în ochi și cu inimă slobodă merse mai departe și ajunse la locul hotărît și de Dumnezeu ales pentru a zidi mănăstirea". Acest lucru s-a întîmplat cam prin 1554. Mănăstirea a fost terminată în 1558, iar Eftimie se oprește cu patru ani înainte.

Imaginile lui Eftimie nu par a veni direct din Manasses, ca ale lui Macarie, deși nu avem motive să credem că el nu citise pe cronicarul bizantin. Dar Eftimie se putea adresa acum unui model mai apropiat, din propria lui țară, și în felul acesta exemplul lui Macarie dădea roade.

AZARIE

Azarie n-a cunoscut pe Eftimie, ca ucenic al lui Macarie („Vai, ce mare și luminos luceafăr au apus!" exclamă el la moartea acestuia, la 1 ianuarie 1558), avea însă cunoștință de letopisețul ce mergea pînă la anul 1551. Primind poruncă de la Petru Șchiopul prin mijlocirea marelui logofăt

Scanned with OKEN Scanner

Ștefan cel Mare, Bogdan cel Orb, Petru Rareș (frescă).

Ioan Golia și cu binecuvîntarea mitropolitului Anastasie, el se decide să ducă mai departe letopisețul lăsat de „părintele dătător de vorbe bogate“:

„Pînă aici au mers alcătuirile ritoricești ale Părintelui Macarie. Să încep dar și eu, fostul și nemernicul lui ucenic Azarie“.

Cronicarul reabilitează întîi memoria lui Ștefan Rareș, care, după părerea lui, era inocent ca un „miel“ și a fost măcelărit în cortul său „fără milă“. Lăpușneanu era și după Azarie „om voinic și frumos la față“, „cucernic și blînd cu toții“. Pe timp de foamete, ar fi vrut (așa scrie și Manasses despre Vasile Macedoneanul) să împartă norodului „mertice“. Epoca de liniște a Lăpușneanului a fost întreruptă de venirea „tiranului“ Despot, „al doilea Baltazar“, care „asuprea pe oameni cu dări grele și de săraci n-avea milă“. Asediat în Suceava de Tomșa, fu prins fiindcă omorîse un tunar ungur pe nedrept și fu „călcat și turtit“ de popor. Lăpușneanu „ca un vultur scăpat din laț“, reveni în scaun și „iarăși străluciră razele binefăcătoare ale pravoslaviei“, „bunastare a bisericilor“. Azarie trece cu vederea măcelul celor 47 de boieri și prezintă pe Lăpușneanu ca pe un domnitor exclusiv bisericos. Către sfîrșitul vieții, „în locul porfirei țesute în aur s-au îmbrăcat în haina de lînă a călugăriei, și în locul cununii de mărgăritare și de pietre scumpe au primit tunsura părului și au

îmbrăţişat viaţa monahală şi şi-au schimbat după cinul îngeresc numele în Pahomie". Bogdan, fiul lui Lăpuşneanu, era „învăţat în cărţi" şi viteaz, dar luîndu-se cu nebunii şi răii „şi-au plecat urechea la sfaturile lor, ca în vechime Roboam, fiul lui Solomon". Îi plăceau măscăricii şi distracţiile:

„...se îndeletnicea cu alergări de cai şi împărţea tovarăşilor săi de joc toată averea sa, şi hainele ţesute în aur, şi blănile cele moi".

Azarie urăşte pe Ion Armeanul, căci, pretinde el, era „rob aurului" şi „ucigaş din fire şi sîngele i se părea mai dulce decît mustul". Jupuia pielea (de pe boieri) ca de pe nişte berbeci, „pe alţii îi dezghina în patru, iar pe alţii îi îngropa de vii". Temniţele „gemeau... de călugări legaţi în fiare". Ion-vodă s-a arătat ca un al doilea Copronim, un „corb mai negru ca negreaţa". Hulea icoanele şi „în postul cel mare şi-a luat soţie". Împrumutînd o apostrofă din Manasses, Azarie osîndeşte aurul, pricina tuturor relelor:

„O, aur, tirane, rădăcină a tuturor relelor, ţesătură a vicleniei, lepădat de Dumnezeu şi prieten al diavolului, făcător de nenorociri, omorîtor de prieteni şi vînzător de neam, băutor de sînge, cum le învîrteşti şi le sucesti tu pe toate, cum lucesti pe din afară şi pătrunzi în fundul inimii, fără să te saturi vreodată".

Petru Rareş, Doamna Elena şi cei doi fii Iliaş şi Ştefan (pictură murală la mănăstirea Vatra Moldoviţei).

Scanned with OKEN Scanner

Opinia lui Azarie este că Ion-vodă trebuia să asculte sfatul lui Ioan Golia și să evite războiul cu „oastea turcească cea îngîmfată", dar sfetnicul a vorbit domnitorului ca cineva care ține discurs unui mort „sau cîntă cîntece de laudă unui surd". Situația nu s-a schimbat decît la sosirea lui Petru Șchiopul (din ordinul căruia scrie cronicarul):

„... mănăstirile și călugării s-au adăpat din undele răcoroase ale binefacerilor lui; cîntările dumnezeiești au răsunat iarăși în bisericele împodobite cu flori; viața tuturor au început să curgă lin..."

Azarie și-a scris cronica între 1574 (unde o întrerupe) și 1577. Epoca tratată de el (1551—1574) e bogată în evenimente epice și dramatice. Cum faptele au fost repovestite de Ureche, cronica lui Azarie ca și acelea ale lui Macarie și Eftimie, scrise în slavonește, n-au avut înrîurire asupra literaturii ulterioare.

BIBLIOGRAFIE

§ Ion Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, Buc., 1909; *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Buc., E.A. R.P.R., 1959.

LITERATURA RELIGIOASĂ ȘI ISTORICĂ ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

UN PANEGIRIC GRECESC

Viața și traiul sfîntului Nifon, scrisă între 1517 și 1519 în greceşte, la Tîrgoviște, sub patronajul lui Neagoe Basarab, de Gavril protul, adică superiorul comunității de călugări de la Muntele Athos, este un panegiric cu importante referințe istorice asupra Țării Românești mai ales din primele decenii ale secolului al XVI-lea. Manuscrisul original al acestei scrieri nu s-a păstrat, există însă două copii grecești din secolul al XVIII-lea la Sf. Munte și patru copii de pe traducerea românească la B.A. R.S.R. Scrierea a apărut pentru prima dată în *Noua culegere cuprinzînd vieți minunate ale diferiților sfinți și alte cîteva povestiri de suflet folositoare*, în limba greacă, la Veneția, în 1803. B. P. Hasdeu a publicat în 1865 ms. românesc din 1682 copiat la Trivalea de Ioan ieromonahul ot Bistrița (reeditat mai corect în 1937 de Tit Simedrea), iar

Scanned with OKEN Scanner

în 1944 Vasile Grecu a tipărit unul din cele două texte greceşti de la Muntele Athos cu traducere în limba română.

Nifon, fiul lui Manuil Harip din Dalmaţia, s-a născut în ostrovul Pelipov şi, după o ucenicie monahală în Serbia, Albania, Bulgaria şi la Sf. Munte, a ajuns patriarh la Constantinopole. Chemat de Radu cel Mare (1495—1508) să organizeze biserica Ţării Româneşti, a intrat în conflict cu domnitorul, care dorea să-şi căsătorească o soră cu Bogdan vornicul, despărţit în acest scop de prima soţie. Nevoind să aprobe divorţul, Nifon a fost învinuit de Radu cel Mare că vrea să strice obiceiurile ţării şi, destituit, a fost întreţinut de Neagoe Basarab, pe atunci vătaf peste vînători. Plecat apoi la mănăstirea Dionisiu din Sf. Munte, Nifon a murit şi a fost înmormîntat acolo la 12 august 1508.

O mare parte din cele ce urmează (venirea la domnie a lui Mihnea, fiul lui Dracea armaşul, conflictul dintre Mihnea şi boierii Basarabeşti, urmărirea lui Mircea, fiul lui Mihnea, de către Neagoe Basarab, uciderea lui Mihnea de către Dumitru Iacşici) a intrat în nuvela lui A. I. Odobescu *Mihnea-vodă cel Rău*. Panegiricul expune apoi domnia lui Vlad cel Tînăr, tăierea capului acestuia de către paşa Mahmed, instalarea în scaun a lui Neagoe Basarab şi moartea vornicului Bogdan. Toate întîmplările sînt explicate ca urmări ale nedreptăţii făcute de Radu cel Mare lui Nifon. Pentru a obţine iertarea sfîntului, Neagoe îi aduce moaştele la mănăstirea Dealul, apoi le retrimite la Sf. Munte, oprind numai capul şi o mînă. Neagoe a fost „ctitor a toată Sfetagora", dar capodopera lui de arhitectură rămîne biserica de la Curtea de Argeş, tîrnosită în 1517. Descrierea acestui monument e pagina cea mai interesantă din panegiric. Iat-o în traducerea românească din 1682:

„Şi sparse mitropolia din Argeş din temelia ei şi zidi în locul ei altă sfîntă biserică, tot de piatră cioplită şi netezită şi săpată cu flori. Şi au prins toate pietrile, pe dinlăuntru din dos, una cu alta, cu scoabe de fier cu mare meşteşug, şi au vărsat plumb de le-au întărit. Şi au făcut pren mijlocul tinzii bisericii 12 stîlpi nalţi, tot de piatră cioplită şi încreţiţi foarte frumos şi minunaţi, carii închipuiesc 12 apostoli. Şi sfîntul oltariu deasupra prestolului încă făcu un lucru minunat cu turlişoare vărsate. Iar ferestrile bisericii şi ale oltariului, cele de deasupra şi ale tinzii, tot scobite şi răzbătute prin piatră cu mare meşteşug le făcu; şi la mijloc o ocoli cu un brîu de piatră împletit în 3 viţe şi cioplit cu flori şi poliit; biserica cu oltariu, cu tinda închipuind svînta şi nedespărţita troiţă. Iar pre supt strașina cea mai de jos, împrejurul a toată biserica, fiecare cu o strașină tot marmură albă, cioplită cu flori şi foarte scobite şi săpate frumos. Iară acoperămîntul tot cu plumb amestecat cu cositor; şi crucile pre turle tot poleite cu aur; şi turlele tot cioplite cu flori şi unile făcute sucite, şi împrejurul boltelor făcute tot steme de piatră cioplită cu meşteşug şi poleite cu aur. Şi făcu un cerdăcel denaintea bisericii pre 4 stîlpi de marmură pestriţă, foarte minunat, boltit şi zugrăvit şi învălit şi acela cu plumb. Şi făcu scara bisericii, tot de piatră scobită cu flori şi cu 12 trepte, se-

Scanned with OKEN Scanner

mănînd 12 semenţii ale lui Israil; şi pardosi toată biserica, tinda şi altariul, împreună şi acel cerdăcel, cu marmură albă. Şi o împodobi predinlăuntru şi pre dinafară foarte frumos, şi toate scobiturile pietrilor dinafară le vopsi cu lazur albastru şi florile le polei cu aur. Şi aşa vom putea spune că adevărat că nu este aşa mare şi sobornică ca Sionul, carele îl făcu Solomon, nici ca Sfînta Sofia care au făcut marele împărat Iustinian, iară cu frămseţea este mai pedesupra acelora".

Partea din *Viaţa şi traiul sfîntului Nifon,* de conţinut istoric, a fost încorporată în *Istoria ţării româneşti de cînd au descălecat pravoslavnicii creştini,* alcătuită în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Ipoteza că scrierea ar fi fost tradusă mai întîi în slavoneşte şi apoi în româneşte nu s-a confirmat.

ÎNVĂŢĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB CĂTRE FIUL SĂU TEODOSIE

Domnitorul Neagoe Basarab (23 ianuarie 1512—15 septembrie 1521) este autorul celui mai însemnat monument al literaturii române în formă slavonă, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (Teodosie a urmat la tron tatălui său, domnind numai cîteva luni, pînă în ianuarie 1522).

Opera a fost redactată în ultimii ani ai vieţii domnitorului, aproximativ în ultimii cinci, şi nu ni s-a păstrat în întregime în original. Fragmente din textul slavon au fost descoperite la biblioteca naţională din Sofia în 1895 şi au fost publicate în 1904 de profesorul rus A. Lavrov sub titlul *Slova nacazatelnîia voevodî valaşskogo Ioana Neagoia k sînu Feodosiiu,* în revista petersburgheză *Monumente de literatură şi artă veche,* vol. CLII. O versiune grecească de la începutul secolului al XVII-lea a fost semnalată întîia oară de Sp. Lambros în *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos,* I, Cambridge, 1895, şi a fost publicată împreună cu traducerea în limba română de Vasile Grecu în 1942. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România posedă şapte manuscrise din opera lui Neagoe Basarab tradusă în limba română, datînd din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Ms. 464, din anul 1682, conţine numai două fragmente din *Învăţături* şi a fost publicat de Iosif Naniescu şi C. Erbiceanu, împreună cu *Viaţa şi traiul sfinţiei sale părintelui nostru Nifon.* Toate celelalte manuscrise sînt inedite şi-şi aşteaptă editorul (ms. 2714, copie cu adaosuri şi omiteri după ms. 3488; ms. 3580, copie exactă după ms. 3572 din 1721 al popei Sava din Răşinari; ms. 1, copiat la 14 mai 1726 de Radu logofeţel de divan; ms. 8 din 1817, iulie, 29). Ms. nr. 115 din Blaj, azi la Cluj, crezut de Hasdeu din 1654, stă la baza ediţiei publicate

Scanned with OKEN Scanner

în 1843 cu schimbări și înnoiri de Ioan Eclesiarhul Curții (București), cea mai veche ediție a *Învățăturilor lui Neagoe,* republicată în 1910 de N. Iorga.

În traduceri și apoi în copii, *Învățăturile* au suferit interpolări și omisiuni, ca și unele alterări, lucru care a făcut pe unii să conteste paternitatea lui Neagoe, fără argumente temeinice. Textul slavonesc (cît s-a găsit) și cel grecesc nu îngăduie îndoieli asupra paternității, inadvertențele datorindu-se editorului Ioan Eclesiarhul. N. Cartojan citează un pasaj din care ar reieși că Teodosie, la data cînd Neagoe scrie învățăturile, nu mai era în viață:

„...ci am trimis *(să asiste la îngroparea oaselor mamei lui Neagoe, n.n.)* pe iubiții mei fii: Teodosie, Petru și Ioan și pe dragele mele fiice: Stana, Luxandra și Anghelina, ca încai să se sature de oasele tale, pentru că ei îți sînt fii și ție, după cum îmi sînt și mie, și pe care Domnul Dumnezeu i-a luat în cămara sa cerească".

În realitate, textul a fost abreviat de Ioan Eclesiarhul, în ms. 115 sunînd astfel:

„...ci am trimis în locul mieu pe iubitul mieu, pre Teodosie și pre dragile mele cocoane, pre Stana și pre Ruxandra, care sîntu iarăș din rădăcina ta și fii și ție, cum îți sînt și eu, ca încai să-ș sature ei de dorul oaselor tale. Dar de vreame ce eu n-am fost harnic nici întâi, nici acu să viu la tine să mă satur de vederea ta, și încă am mai trimis, o, maica mea, și pre fii-mi; pre Petru și pre Ioan și pre fie-mea Anghelina, că și aceia au fost din odraslele tale, cum sîntu și eu. Ci Domnul Dumnezeu n-au băgat în seamă fărădelegile și păcatele meale, căci sînt păcătos și nedrept, ci i-au luat către cămara cea cerească".

Așadar autorul face o deosebire clară între cei trei copii în viață, printre care Teodosie, și ceilalți trei morți.

Bineînțeles, ca toate operele din această vreme, scrierea lui Neagoe nu e în întregime originală, ci o compilație de lucrări cu caracter similar, după modelul *Învățăturilor lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon* (sec. al IX-lea) sau al *Învățăturilor lui Constantin Porfirogenitul către fiul său* (sec. al X-lea). Aceleași modele le-a avut și un monument al literaturii ruse vechi, *Învățăturile lui Vladimir Monomah către fiii săi* (sec. al XI-lea). În opera lui Neagoe Basarab au intrat apoi multe pasaje din *Biblie* (mai ales din Cartea Regilor), din scrieri isihastice ca *Umilința* lui Simion cel Nou, din *Alexandria,* din *Varlaam și Ioasaf,* din *Fiziolog* și din *Melissa* (ms. B.A. R.S.R. nr. 3572 cuprinde o copie a popei Sava după *Melissa* sau *Albina* „tipărită în grecește" de Neagoe-voievod). Unele din aceste cărți circulau la noi în copii manuscrise în limba slavonă încă din secolul al XV-lea, ca de pildă *Viața lui Varlaam și Ioasaf* (ms. nr. 132 din Moldova) sau *Viața lui Alexandru cel Mare*

Scanned with OKEN Scanner

ms. nr. 537). Ținînd seama că acum apare și cea de-a treia carte tipărită pe teritoriul țării noastre, *Evangheliarul* slavon din 1512 (*Liturghierul* a fost imprimat de călugărul sîrb Macarie în 1508, sub Mihnea, iar *Octoihul* în 1510 sub Vlad cel Tînăr), trebuie să admitem că Neagoe era un om cu multă dragoste pentru cultură. El a mutat în 1517 mitropolia de la Curtea de Argeș la Tîrgoviște.

La întocmirea *Învățăturilor*, Neagoe a folosit de asemenea literatura bizantină omiletică (*Zlatostruja* lui Ioan Hrisostomul) și parenetică, îndemnătoare la virtute, a lui Dionisie Areopagitul. Din astfel de scrieri și-a extras el preceptele privitoare la conduita etică și la atribuțiile și îndatoririle unui bun domnitor, adresate fiului său (cum se cade să stea la masă, cum să-și trateze boierii și slugile, cum se primesc și se trimit solii, cum se ține judecata, cum se întocmesc oștile, cum se face ocîrmuirea plăcută oamenilor, cum se lasă în urmă un nume bun). Recomandările de ordin religios seamănă în parte și cu cele din *Dioptra (Oglinda)* lui Filip Solitarul și *Leastvița* lui Ioan Scărarul. Iată cîteva învățături exprimate aforistic (citățm după traducerea, mai puțin interpolată, din greceşte):

„Precum cariul mănîncă copacul pe dinăuntru de putrezește, și gîndul de răzbunare așa strică sufletul...

Iubește adevărul, căci mincinoșii sînt urîți de Dumnezeu!

...Să nu stăm spre război! Căci nu este nouă lupta către sînge și carne, ci către domniile, către puterile, către puternicii întunerecului veacului acestuia...

Mintea este comoară neclintită și netrecătoare; mintea cea curată se urcă pînă în înaltul cerului și cu taină chivernisește toate ale sufletului și trupului în fața împăratului atotțiitor; mintea este care leagă în pace pe frați; mintea cea ageră în fața împăraților și marilor dregători mai cu cinste este decît avere multă. Căci un bărbat priceput ține la un loc popor mult, cel fără de minte însă îl pierde; mintea însă cea bună în fața împăraților neștiuți ține în sănătate trupul și obrazul cu bună izbîndă îl face...

Fiți înțelepți și cuminți ca albina, care culege mierea nu din toate florile, ci numai din cele bune și mirositoare. Florile sînt slujitorii și sfetnicii domnului, care, ca și albina, să asculte numai sfaturile lor cele bune, ca inima să i se îndulcească...

Judecă pe fiecare cu dreptate după faptele lui, că de aceea ești domn care trebuie să fie ca un izvor nesecat ce dă tuturora aceeași apă, iar nu unora dulce, iar altora amară...

La judecată cugetarea ta să nu fie șovăitoare, clătinîndu-se încoa și încoace ca trestia în vînt...

Nu fiți ca și cucul care își părăsește oul și cuibul, ci fiți ca șoimul: viteji și împăciuitori, care își apără cuibul și puii și știe să se lupte cu vitejie, dar și îmbie vulturului din vînatul său, ca să aibă pace. Și domnul să dea din visteria lui, dacă astfel poate înconjura războiul...

Cuvîntul e ca și vîntul; pleacă și nu-l poți opri, după ce iese din gură; și-ți pare rău apoi, că l-ai spus...

Scanned with OKEN Scanner

Răspunsul dat solului să fie aşa încît să meargă în inima stăpînului solului ca o săgeată ascuţită...

Rugina strică fierul, trufia omul. Iedera si viermele fac pomul neroditor, trufia strică rodul cel bun al oamenilor....

Viaţa e ca şi o corabie încărcata cu păcate; să avem grijă să nu se înece de greutatea lor...

Lumea întreagă în faţa Domnului e ca un picur ce cade din streaşină, spune Ioan Hrisostomul...

Milostenia fără virtuţile curăţiei, smereniei, înfrînării şi fără frică de Dumnezeu e ca o grădină cu pomi şi flori, dar fără izvor de apă, spune Ioan Scărarul...

Inima omului este asemenea sticlei, cînd sufere vreo rănire, nu mai găseşte leac".

În afară de astfel de sfaturi înţelepte, echivalente în literatura noastră maximelor greceşti ale lui Marc Aureliu din literatura latină, sînt în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* pasaje de o mare elevaţie lirică, întîile elegii patetice, care în limba românească a secolului al XVII-lea sînt superioare poemului *Viaţa lumii* de Miron Costin. Tema sorţii alunecoase (fortuna labilis), venind din *Eclesiast*, a fost dezvoltată şi de Ovidiu în *Pontice* (cartea a IV-a, epistola a treia):

Omnia sunt hominum tenui pendentia filo
Et subito caso, quae valuere, ruunt...
Toate cele omeneşti atîrnă de-un fir slab
Şi deodată totul în cădere se darmă...

Neagoe Basarab, Despina Miliţa şi copiii (pictură murală din biserica episcopală de la Curtea de Argeş).

Neagoe deplînge fragilitatea corpului supus putrezirii:

„Unde este acum frumuseţea obrazului? Iată, s-au negrit. Unde este rumeneala feţei şi buzele cele roşii? Iată, s-au vestejit. Unde este clipeala ochilor şi vederilor tale? Iată, se topiră. Unde este părul cel frumos şi pieptănat? Iată, au căzut. Unde sînt grumazii cei netezi? Iată, s-au frînt. Unde este limba cea repede şi deslușită? Iată, au tăcut. Unde sînt mînele cele albe şi frumoase? Iată, s-au deznodat..."

Se deplînge apoi deşertăciunea măririi, vanitatea desfătărilor lumeşti şi a luxului, în aceleaşi cadenţe iscusit retorice:

„Spune-mi acum, ticăloase suflete, unde este domnia noastră? Unde este munca noastră? Unde sînt feciorii şi fetele noastre? Unde este slava cea deşartă a lumii acesteia şi bucuria ei? Unde sînt băile cele calde şi umplerea voii trupului nostru?

Scanned with OKEN Scanner

Unde sînt grădinile noastre cele frumoase, cu mesele cele întinse și cu cărnuri cu miros bun și frumos? Unde este vinul carele totdeauna veselea inima noastră? Unde sînt vioarele și tobele și surlele? Unde sînt caii noștri cei frumoși și împodobiți cu rafturi poleite și cu șele ferecate? Unde sînt inelele noastre cele cu pietre scumpe? Unde sînt diademele cele împărătești, care erau împodobite cu mărgăritar și cu pietre de mult preț? Unde sînt podoabele hainelor împărătești? Unde este aurul și argintul dintr-această lume, ticăloase suflete?"

N. Bălcescu a utilizat părțile referitoare la tactica de luptă din *Învățături* în studiul său din 1844 *Puterea armată și arta militară la români.* Neagoe nu este numai un domnitor înțelept și viteaz, ci și un mare poet, cel mai mare poet român din perioada slavonă. Nu-i de mirare că figura lui de ctitor al bisericii Curtea de Argeș a trecut în legendă.

CRONICA LUI MIHAI VITEAZUL

În Țara Românească nu s-a păstrat nici un letopiseț în limba slavonă, cea dintîi cronică datînd din vremea lui Mihai Viteazul. De fapt nici această cronică oficială, de curte, datorită logofătului Teodosie Rudeanu, fost mai înainte vistiernic, cumnat cu Stroe Buzescu, nu ni s-a transmis direct, ci într-o prelucrare latină *(Brevis et vera descriptio rerum ab ... Ion Michaele, Moldaviae Transalpinae sive Walachiae Palatino gestarum)* a diplomatului german Baltasar Walther-junior din Silezia, prietenul și corespondentul filozofului Iacob Böhme.

Mihai Viteazu, gravură în aramă de Aeg. Sadeler.

După cum mărturisește el însuși, Baltasar Walther a obținut la Tîrgoviște în lunile iunie și iulie 1597, prin mijlocirea solului polon Andrei Taranowski, o scurtă descriere a faptelor lui Mihai Viteazul compusă de cancelar în limba română (walachico sermone) și aprobată de domnitor, apoi întoarsă în limba polonă, pe care el, traducînd-o în latinește, o îmbrăcă „în cele mai alese circumstanțe". Mărturia lui Baltasar Walther este însă cam întortocheată, căci deși el însuși declară că a tra-

Scanned with OKEN Scanner

dus versiunea poloneză a cronicii, se simte totuși dator să adauge că alesele circumstanțe nu le-a adunat atît de la valahi, cît de la alți însemnați și demni de credință oșteni (non tam walachorum quam aliorum egregiorum militum fide dignis). Prin urmare nu s-a mărginit să traducă, ci a coroborat textul cronicii logofătului Teodosie Rudeanu cu informații orale, l-a prelucrat.

Cu toate acestea, Baltasar Walther, în afară de stil, a pus prea puține lucruri de la el, amănuntul cel mai interesant din punct de vedere literar fiind cel despre cerbii domesticiți ai lui Mihai-vodă care-l însoțeau („Ei se aflau mai cu seamă lîngă cortul domnului; stăteau de față în războaie și lupte, mergînd curajos, cînd înaintea lui, cînd alăturea de el. Nici zgomotul bombelor, nici fulgerele tunurilor nu-i înspîimîntau, ci auzind vuietul se ridicau în două picioare și stăteau puțin privind"). În bătălia de la Călugăreni, unul dintre cerbi pierind, celălalt, de durere, merse de se ascunse în pădure. Episodul a intrat în *Românii subt Mihai voevod-Viteazul* de N. Bălcescu. Tehnica narațiunii la prezentul istoric vine la Bălcescu tot din Baltasar Walther:

„Atunci, *scrie Baltasar Walther*, generosul Io Mihai, invocînd ajutorul mîntuitorului, apucă în mînă o secure militară, se aruncă singur în șirul inamic, lovește în piept pe unul din căpitanii turci, taie în bucăți pe altul și după o luptă de erou se întoarce la ai săi neatins".

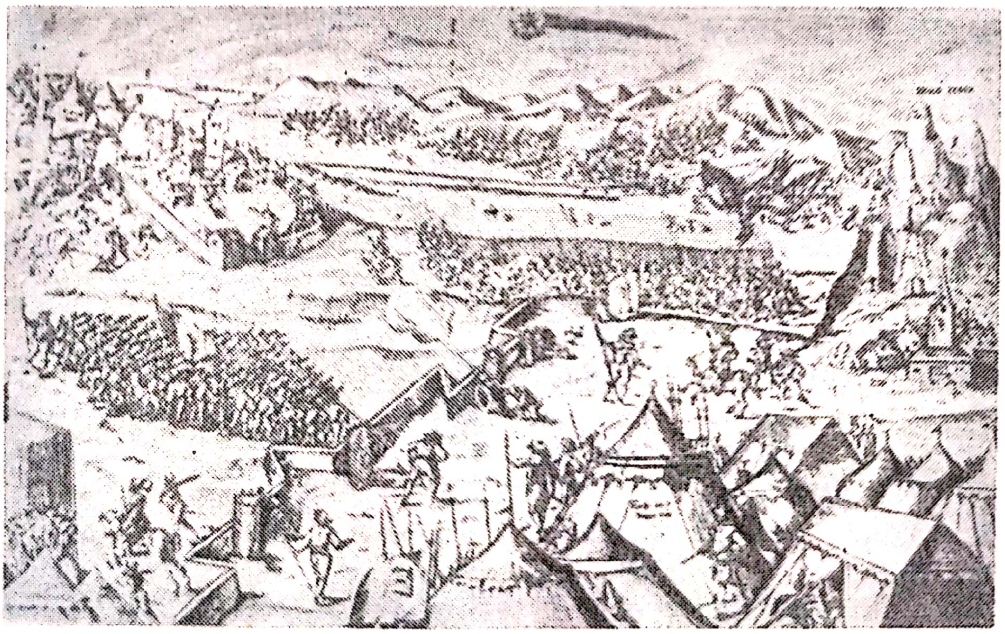

Bătălia de la Tîrgoviște din 1595 și alungarea turcilor peste Dunăre (stampă contemporană germană).

Scanned with OKEN Scanner

În arhivele din Florența s-a găsit o povestire proprie a lui Mihai Viteazul asupra luptelor sale, înmînată în 1600 ducelui de Toscana, unde relațiunea este foarte asemănătoare cu aceea a lui Baltasar Walther:

„... Invocînd numele lui Dumnezeu, m-am încăierat cu ei în așa chip că lupta a ținut toată ziua, făcînd turcilor foarte mare pagubă, cu rușine pentru Sinan-pașa, așa că în acea zi însuși Sinan-pașa a căzut de pe cal într-o preaadîncă mocirlă, de unde cu multă osteneală a fost scos, așa că în acea bătălie au murit patru pași și șapte sangiaci, și am cîștigat cinci tunuri și un steag verde al prooroculuí lor, Mohamed, foarte prețuit de ei și foarte respectat, pe care l-am trimis măriei-sale împăratului. Nu știu dacă ardelenii îl vor fi lăsat să treacă".

Cronica lui Baltasar Walther se oprește la anul 1597. La sfîrșit, autorul așază o epigramă asupra icoanei domnitorului, scrisă și închinată în Tîrgoviște:

Haec ducis est facies: at quae viget ardua virtus
Pectore, quo fortis robore dextra valet,
Haud satis ingeniosa manus depinget Apellis
Carmine vix justo doctus Apollo canet.
Iste caput Geticis opponit viribus iste
Christigenae murus gentis et ultor adest.
Exiguus numero: sed dextra et pectore magnus,
Innumeros hostes morte fugaque domat.
Christe, tuum propter nomen defende, rogamus
A vi, fraude, armis, proditione ducem.
A te sola salus: At liber ut omnia proestas:
Saepe tibi domino caussa secunda placet.

[Iată chipul domnului: dar cîtă virtute zace în pieptu-i, cît valorează dreapta-i puternică, nici mîna ingenioasă a lui Apelles n-ar putea să picteze, nici învățatul Apollo să cînte în versuri demne. El își pune capul în luptă cu barbarii, el e zidul și răzbunătorul gintei creștine. Mic după numărul (ostașilor), dar mare de inimă și cu braț robust, oști nenumărate stinge prin moarte și goană. Rugămu-te, o, Crist: apără căpitanul care luptă pentru numele tău de silnicie, arme și trădare. Numai la tine e mîntuirea: ești liber, doamne, a ajuta cum vei voi; totdeauna ți-a plăcut cauza norocoasă.]

Nu știm dacă Teodosie Rudeanu și-a continuat cronica după 1597. Redacția folosită în compilația de letopiseţe ale Țării Românești făcută în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, la capitolul „istoria lui Mihai vodă, sin Pătrașco vodă, carele au făcut multe războaie cu turcii pentru creștinătate, precum de aicea înainte să arată" diferă sensibil.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

§ *Biografia patriarhului Nifon în Turcia și în Țara Românească*, scrisă de Gabriel, superiorul Muntelui Athos, în *Archiva istorică a României*, 1865, I, nr. 2, p. 133—150; *Viața și traiul sfinției sale părintelui nostru Nifon*, ed. Iosif Naniescu și C. Erbiceanu, Buc., 1888; ed. Tit Simedrea, Buc., 1937; ed. Vasile Grecu, Buc., 1944 (text grecesc, român, german).

§ *Învățăturile bunului și credinciosului domn al Țării Românești Neagoe Basarab voievod către fiul său Teodosie, date la lumină de Ioan Eclesiarhul Curții*, Buc., 1843; ed. slavă, Lavrov, St. Petersburg, 1904; ed. N. Iorga, Vălenii de Munte, 1910; ed. D. Ciurezu (fragmente), Buc., 1938; ed. Vasile Grecu (text grecesc și român), Buc., 1942; ed. slavo-română, P. P. Panaitescu, Buc., 1959.

§ *Brevis et vera descriptio rerum ab illust. ampliss. et fortis militae contra patriae suae reiq. pub. christianae hostes duce ac. Dn. Ion Michaele, Moldaviae Transalpinae sive Walachiae Palatino gestarum in eiusdem aula Tervisana fideliter collecta opera et studio Baldassaris Waltheri Jun. S. 1599.* Gorlicii, Typis Johannis Rhambae. Reprodus cu traducere de A. Papiu Ilarian în *Tesaurul de monumente istorice pentru România*, I, 1862, p. 1—76; Dan Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicele interne contemporane*, în *Studii și materiale de istorie medie*, III, 1959, p. 7—99.

§ Angelo Pernice, *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valachia alla fine del secolo XVI*, în *Archivio storico italiano*, 1925, seria VII, vol. III, 2, p. 249—297.

§ Nicolae Popescu, *Nifon II, Patriarhul Constantinopolului*, în *Analele Academiei Române*, seria II, Mem. Secț. ist., tom. XXXVI, p. 731—798.

§ A. Iațimirski, *Valașski Mark Avrelii i ego poucenia*, în *Izvestia otdealenii russkago iazika; slovesnostii Akademii Nauk*, 1905, 4; Stoian Romansky, *Mahnreden des walachischen Woywoden Neagoe Basarab an seinen Sohn Teodosios*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, XIII, 1908, p. 113—194; D. Russo, *Studii istorice greco-române*, Buc., 1940; Ștefan Glixelli, *Regulele de purtare la masă*, în *Revista istorică română*, III, 1933, p. 327—376; P. P. Panaitescu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab, Problema autenticității*, Buc., 1946 (extras din *Balcania*); Petre Șt. Năsturel, *Învățăturile lui Neagoe Basarab în lumina pisaniilor de pe biserica mănăstirii de la Argeș*, în *Mitropolia Olteniei*, 1960, nr. 1—2; G. Mihăilă, *Două fragmente inedite din textul slavon al învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, în *Romanoslavica*, XIV, 1967, p. 359—375; Petre Șt. Năsturel, *Manuil din Corint către Neagoe Basarab*, în *România literară*, nr. 51 din 18. XII. 1969, p. 13.

NICOLAUS OLAHUS

Istoria literaturii române nu poate ignora figura lui Nicolaus Olahus, primul umanist de origine română, care în ciuda calomniilor răspîndite asupra proveniență sale și-a purtat cu mîndrie numele de valah toată

Scanned with OKEN Scanner

viața, făcîndu-l cunoscut nu numai în patria sa adoptivă, Ungaria, dar și în toată Europa.

S-a născut la 10 ianuarie 1493 în orașul Sibiu, ca fiu al lui Stoian sau Ștefan, descendent din Drăculeștii munteni („ex sanguine Dracula Voyvodae Valachiae"), fiind totodată nepot de văr al regelui Matei Corvin, cu care Vlad Țepeș era cumnat (altă soră a lui Matei Corvin, Marina, căsătorită cu boierul muntean Mînzilă, era bunica lui Nicolae Olahus).

Învățătura a început-o la Sibiu și a continuat-o la școala capitulară din Oradea, cea mai vestită școală din Transilvania din acel timp, cu limba de predare latină (programul umanistic prevedea elocvența, poezia, muzica, astronomia și teologia).

La vîrsta de 17 ani trece ca paj la curtea regelui Ladislau, după doi ani devine secretar al unui episcop din Pécs, după alți doi canonic de Pécs, iar peste alți patru canonic de Strigoniu și protopop de Komarom. În 1526 regele Ludovic îl lua ca secretar și, după moartea acestuia în bătălia de la Mohaci, urmează pe regina văduvă în peregrinațiile ei prin Viena, Linz și Innsbruck, pînă cînd în 1531 aceasta, devenind vice-regină a Țărilor de Jos, conform dorinței lui Carol Quintul, fratele ei, Nicolae Olahus se instalează în suita Mariei la Bruxelles. Plictisit de viața searbădă de la curte, se apucă să învețe bine limba elină și întreține corespondență în latinește cu marii umaniști ai vremii, în primul rînd cu Erasmus de Rotterdam „prințul" umaniștilor.

Nicolaus Olahus.

Nu s-a putut întoarce în Transilvania decît în 1538, după încheierea păcii între Ferdinand și Zapolyai. Spectacolul pe care i-l oferea țara nu l-a încîntat, cum se aștepta. „Cei care sînt puși în fruntea trebilor, scria el unui prieten, sînt ușuratici afară de cîțiva, iar poporul, într-o stare așa de mizerabilă, că nu e capabil decît să se jelească și să se tînguie . . ." Revenit la Bruxelles în 1540, el părăsea definitiv peste doi ani serviciul reginei Maria spre a deveni secretar și consilier al curții regelui Ferdinand. De fapt, în 1543 era numit episcop de Zagreb, în 1548 i se conferi episcopatul de Eger, iar în 1553 titlul de episcop de Strigoniu și primat al Ungariei. În această calitate, acțiunea lui a fost

îndreptată împotriva Reformei care amenința biserica oficială catolică, dar a susținut totodată promovarea învățămîntului superior după sistemul umanist. Ajuns în 1562 regent, adică locțiitor al lui Ferdinand I la conducerea părții din Ungaria care nu fusese supusă de turci, Nicolae Olahus moare la 17 ianuarie 1568, la Bratislava, în vîrstă de 76 ani.

Opera lui Nicolae Olahus se compune din lucrări teologice, istorice, poezii și scrisori. Importante pentru literatura românească sînt în primul rînd scrierile istorice, *Hungaria, Attila* și un *Chronicon*, în care a însemnat evenimentele timpului său începînd cu încoronarea lui Matei Corvin (1458) și terminînd cu încoronarea lui Ferdinand (1551).

Hungaria, scrisă la Bruxelles între 1536 și 1537, este un tablou geografico-etnografic al „Panoniei", cuprinzînd și date despre Țara Românească, Moldova și Transilvania, mai ales în cap. XII: „de Hungaria Transtibiscana".

Țara Românească sau Valahia își trage numele de la generalul roman Flaccus (așa susține între alții istoricul german Leunclavius) și este un „ținut șes, lipsit de ape". Domnitorii aparțin celor două familii rivale, a Drăculeștilor și a Dăneștilor. Autorul profită de ocazie spre a-și face genealogia, susține că Matei Corvinul ar fi vrut să pună voievod în Țara Românească pe tatăl său, dacă acesta n-ar fi preferat să se însoare și să trăiască liniștit în Transilvania, povestește omorîrea lui Mihnea cel Rău la Sibiu (tatăl său a fost martor ocular al întîmplării), derivă numele de boiaron (boier) din baron și se oprește la episodul însemnării la nas a lui Petru de la Argeș (Radu Paisie), rival al lui Vlad Vintilă din Slatina. Moldovenii, zice Nicolae Olahus, „se țin mai de neam și mai de ispravă decît valahii", dar limba lor e aceeași. Olahus este primul român care a vorbit de originea comună, latină, a românilor:

„Limba moldovenilor și a valahilor a fost cîndva romană, căci ei sînt colonii de romani. În vremea noastră limba lor se deosebește foarte mult de a acelora. Decît, multe din cuvintele lor pot fi înțelese de latini".

Interesantă este descrierea Transilvaniei și a popoarelor care o locuiesc, cei mai vechi fiind socotiți valahii (românii):

„Întreaga regiune e alcătuită alternativ din șesuri și păduri, întretăiată de ape cotite, plină de pămînt roditor. Bogată în vin, aur, argint, fier și alte metale și sare; cît se poate de îmbelșugată în boi, fiare, urși și pești, așa că nu poți învinui firea că n-ar fi grămădit în acest ținut toate bunătățile traiului. În ea sînt patru națiuni: unguri, săcui, saxoni și valahi. Între acești, saxonii sînt considerați cei mai slabi în război. Ungurii și săcuii se slujesc de aceeași limbă, numai că săcuii au

Scanned with OKEN Scanner

cîteva cuvinte specifice graiului lor... Saşii se socotesc a fi colonişti ai saxonilor din Germania, aduşi aici de Carol cel Mare, lucru care se adevereşte prin potrivirea limbilor acestor două popoare. Valahii se spune că sînt colonii romane. Dovadă de acest lucru e faptul că au multe cuvinte comune cu limba romană. Monede romane se găsesc multe în acest loc şi ele constituie un neîndoielnic semn al vechimii stăpînirii romane prin părţile acestea".

Poeziile lui Nicolaus Olahus *(Carmina)* sînt, autorul însuşi o recunoaşte, livreşti:

Nu al Italiei sol mi-a îmbogăţit al meu suflet,
Grecia nu-mi oferi prea învăţatele-i şcoli.
Nici a Germaniei ţară nu-mi cultivă caracterul,
Nici oraşul ce-şi luă numele său de la Gran;
Belgia cea învăţată nu-mi dete nici un magistru,
Graţiile ei nu mi-a dat Franţa bogată în duh.
Dacă e-n mine ceva (recunosc că e doar o scînteie)
Apoi aceasta-nvăţai de la tăcutele cărţi.

A scris epitafe, epistole, felicitări, epigrame, complimente şi o satiră, imitînd îndeosebi pe Ovidius. Singurele care se pot reţine sînt epitafele la moartea fratelui său Matei şi a lui Erasmus de Rotterdam, aceasta din urmă fiind deplînsă în cinci elegii, din care una în limba greacă. Prima elegie la moartea lui Erasm conţine 80 de versuri latineşti, solemn respectuoase:

Plîngeţi, o, Muze, iar voi, Graţii, bociţi pe cel dus,
Căci răposat-a bătrînul Erasm, de-a părinţilor noştri
Gură slăvit, a pierit gloria lumii întregi.

BIBLIOGRAFIE

§ N. Olahus, *Ordo et Ritus Sanctae Mitropolitanae Ecclesiae Strigoniensis, quibus Parochi et alii animarum Pastores in Ecclesiis suis uti debent*, Wiennae, 1560 (cu portret); *Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita, de Sacramentis, Fide et Operibus, de utraque Justificatione ac aliis*, Wiennae, 1561; *Hungaria, Attila*, ed. Kollar, Vindobonae, 1718; *Codex Epistolaris*, ed. A. Ipolyi, Budapestini, 1876; *Carmina*, ed. I. Fogel et L. Juhász, Lipsiae, (ed. Teubner); Umanistul Nicolaus Olahus, *Texte alese*, ed. I. I. Firu şi Corneliu Albu, Buc., Ed. ştiinţifică, 1968.

§ Şt. Bezdechi, *Nicolaus Olahus primul umanist de origine română*, ed. Ram., Aninoasa — Gorj, 1939; Th. Dr. Vojtech Bucko, *Mikuláš Oláh a jeho doba*, Bratislava, 1940.

Scanned with OKEN Scanner

MONUMENTELE LIMBII ROMÂNE

CELE MAI VECHI TEXTE ROMÂNEȘTI

Problema stabilirii momentului cînd s-a început a se scrie românește este o problemă de istoria limbii, totuși literatura avînd la bază limba națională chestiunea interesează și istoria literaturii. În mod firesc s-a presupus deci că în vremea cînd limba oficială în țara noastră era slavona s-a scris și în limba română măcar sporadic, din nevoi particulare. Din nefericire, textele românești de acest fel anterioare secolului al XVI-lea s-au pierdut. În 1475 un german ar fi văzut în Turcia o scrisoare scrisă de un frate altui frate în limba română, ne încredințează N. Iorga („er ist wallachisch geschrieben").

Jurămîntul omagial a lui Ștefan cel Mare către regele Poloniei Cazimir (1485), tradus „ex valachico" în latinește, pare a fi fost numai un concept. În 1489 sultanul Baiazid acordă negustorilor poloni un salvconduct „idiomate valachico scriptus". S-a dovedit însă că idiomul valah era în realitate o „italiană defectuoasă". Cîte un text conține abia un cuvînt românesc, precum scrisoarea boierului Dragomir Udriște, care începe o scrisoare slavonească adresată brașovenilor cu *bunilor i cestitem*, în loc de *dobrem i cestitem* (1482—1492). Socotelile orașului Sibiu (30 noiembrie 1495) menționează suma de 1 florin dată unui preot român pentru redactarea unor scrisori românești.

Cel dintîi text românesc mai lung păstrat, conținînd și cîteva cuvinte slavonești, este scrisoarea boierului Neacșu din Cîmpulung, datată 1521, o scrisoare de informare adresată lui Hans Benkner, judele Brașovului, asupra mișcării trupelor turcești:

„мѹдромѹ и племенитомѹ и чиститомѹ и богѡм дарованномѹ жѹпан ханьш вегнер ѡт брашоб много здравїе ѡт нѣкшѹл ѡт длъгополе

(Înțeleptului și de neam și cinstitului și de Dumnezeu dăruitului jupan Haneș Begner din Brașov multă sănătate de la Neacșu din Dălgopole):

„И пак (și iarăși) dau știre domnieitale за (despre) lucrul turcilor, cum am auzit eu că înpăratul au eșit den Sofia și almintrea nu e, și se-au dus în sus pre Dunăre. И пак să știi domniiata că au venit un om de la Nicopoe de mie me-au spus că au văzut cu ochii loi că au trecut ceale corabii ce știi și domniiata pre Dunăre în sus. И пак să știi că bagă den toate orașele cîte 50 de omin să fie în ajutor în corabii. И пак să știi cumu se-au prins nește meșter den Țarigrad, cum vor treace aceale corabii la locul cela strimtul ce știi și domniiata. И пак spui domnietale de lucrul lu Mohamet beg, cum am auzit de boiari ce sînt megiiaș, și

de gener-miu Negre, cumu i-au dat împăratul slobozie lui Mahamet beg pre io-i (unde-i) va fi voia pren Țeara Românească iară el să treacă. И пак să știi domniiata că are frică mare Băsărab de acel lotru de Mahamet beg, mai vîrtos de domniele vostre. И пак spui domnietale ca mai marele miu, de ce am înțeles și eu. Eu spui domnietale, iară domniiata ești înțelept și aceste cuvinte să ții domniiata la tine, să nu știe umin mulți și domniele vostre să vă păziți cum știți mai bine. И Бог ти весант амінь (Și dumnezeu să te bucure, amin)."

Cum se vede, numai formula de introducere, salutul final și cîteva vorbe de legătură (и пак, за) sînt slavonești, restul fiind exprimat într-o limbă corect românească, foarte puțin deosebită fonetic, morfologic și sintactic de limba vorbită astăzi.

Apariția limbii române în scris la începutul secolului al XVI-lea a fost explicată prin slăbirea influenței slave în acest timp la noi, în urma pierderii independenței bulgarilor (1393) și sîrbilor (1459). În afară de faptul că între cele două date e o diferență de peste un secol și jumătate, în țările române curentul slavonesc n-a scăzut de loc în secolul al XVI-lea, limba slavonă fiind înlocuită cu limba română în actele de cancelarie abia

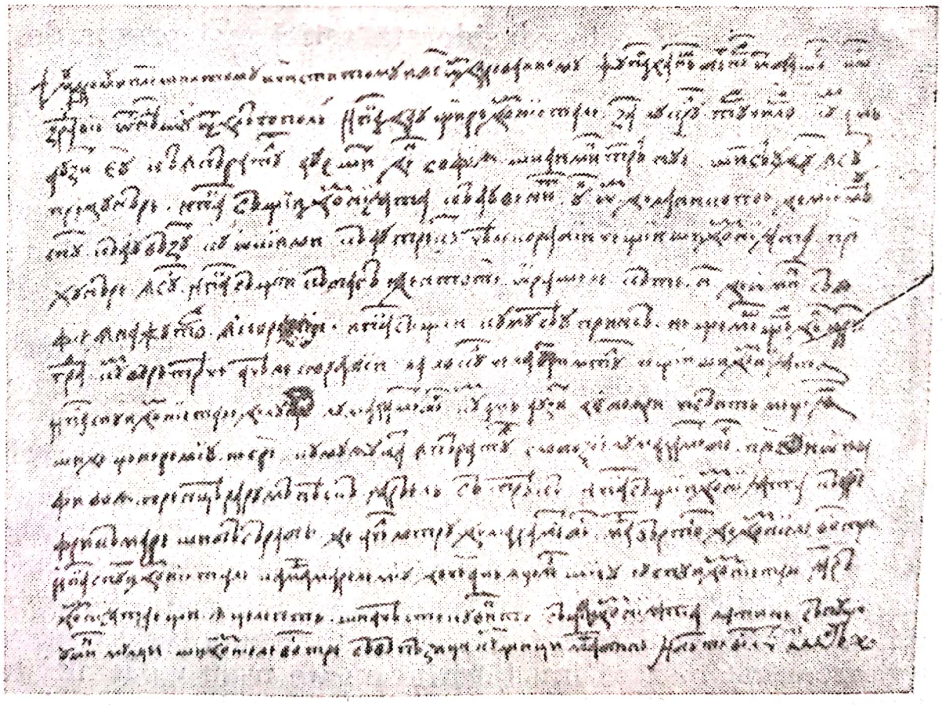

Scrisoarea lui Neacșu din 1521.

Scanned with OKEN Scanner

în vremea lui Petru Șchiopul în Moldova (1574—1589) și Mihai Viteazul în Țara Românească (1593—1601). Biserica a fost în această privință și mai conservatoare, ultima carte slavonească liturgică din Moldova datînd din 1680, iar în Țara Românească din 1699.

Apariția primelor scrisori în românește trebuie pusă în legătură cu dezvoltarea unor pături orășenești, care în relațiile lor comerciale nu se mai puteau servi de greoaia limbă slavonă, ci de limba vie, vorbită de popor.

PRIMELE ÎNCERCĂRI DE TRADUCERE A BIBLIEI

Traducerea *Bibliei* în limba fiecărui popor este preconizată chiar de unul dintre autorii *Noului Testament,* apostolul Pavel, în epistola I către Corinteni, cap. 14:

„Și dacă trîmbița va da un sunet fără noimă, cine se va pregăti de bătălie?
Așa și voi, dacă prin limbă nu veți da o vorbă lesne de înțeles, cum se va cunoaște ce-ați grești? Veți fi niște oameni care vorbesc în vînt...
Așadar, dacă nu știu rostul limbii, voi fi barbar pentru cel care vorbește, și cel care vorbește iarăși barbar pentru mine."

Limba poporului este considerată astfel mai presus de limbile „sfinte", „insuflate".

„...în biserică vreau mai bine să rostesc cinci cuvinte cu înțeles, ca să învăț și pe alții, decît zece mii de vorbe în limba însuflată".

Biserica feudală română nu a aplicat acest principiu decît treptat și foarte tîrziu, după ce curtea domnească părăsise limba slavonă și într-un moment cînd boierimea nu mai știa slavonește, către sfîrșitul secolului al XVII-lea.

Tentativa de laicizare a cultului religios, prin urmare de traducere a Bibliei și a cărților de ritual, se constată însă din prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Multă vreme s-a crezut că apariția primelor traduceri ale cărților biblice s-ar datora influenței husitismului, a propovăduirii Reformei lui Jan Hus, ars pe rug în 1415. Doi preoți husiți maghiari, refugiați în Moldova, la Trotuș, Thomás Pécsi și Valentin Ujlaki, au tradus parțial în limba maghiară *Biblia* în 1430. Un cercetător autorizat al răspîndirii husitismului, cehul Josek Macůrek *(Husitsví v Rumunskýck zemich,* Brno, 1927) a demonstrat însă că învățăturile husite n-au găsit nici un ecou în sufletele românilor, fiind împărtășite mai mult de unguri și poloni.

Scanned with OKEN Scanner

De altfel, în perioada în care se crede că au fost făcute primele traduceri de texte biblice la noi, husitismul era în declin, momentul său de înflorire fiind mai vechi cu aproape un secol.

— A doua ipoteză, a influenței luteranismului, deși întîmpină dificultăți, pentru că apariția traducerilor precedă introducerea Reformei lui Luther în Ardeal (J. Honterus, reformatorul sașilor, își publică primele cărți propagandistice în 1542 și 1543) trebuie în cele din urmă admisă. După particularitățile lingvistice, dintre care cele mai importante sînt rotacismul (trecerea lui *n* intervocalic în *r*) și prezența unor elemente maghiare de circulație restrînsă (*adămană* = camătă, *felelui* = a răspunde, *fuglu* = prizonier, *gilălui* = a urî), s-a stabilit că traducerile au apărut în nordul Ardealului și în Maramureș, deci într-o regiune cu foarte puțini sași.

— Ultima ipoteză este că traducerile au fost pregătite de lupta nobilimii din Maramureș (din familia Dragffi, la sfîrșitul veacului al XV-lea) pentru menținerea independenței bisericii ortodoxe române cu sediul principal la mănăstirea Peri, împotriva tendințelor de subordonare ale episcopiei slavone din Muncaci, prin acceptarea supunerii față de biserica oficială catolică din Transilvania. Dar nu avem nici un document că biserica oficială ar fi îngăduit în acest fel traducerea cărților bisericești în limba română.

În toate țările Europei, în perioada feudală se produce la un moment dat această revoluție în cultură; înlocuirea limbii moarte (limba latină, în apusul și în centrul Europei) cu limba poporului. În Franța, de exemplu, limba franceză e declarată limbă „oficială" în 1539. Traducerea germană a Bibliei, datorită lui Martin Luther, este tot din prima jumătate a secolului al XVI-lea (1534). Această schimbare se datorește ridicării unor noi pături la cultură în Europa, formării burgheziei îndeosebi din negustori bogați și mijlocii. În Moldova și Țara Românească, fenomenul corespunzător (ridicarea la viață culturală a păturilor orășenești) a întîrziat, dar în Transilvania s-a putut produce, precedat de acțiunea de autonomie feudală a cnezilor maramureșeni, nu peste mult timp, bineînțeles fără a ajunge la un rezultat în întregime egal.

Asupra datei apariției primelor traduceri de texte biblice au fost iarăși lungi discuții. În comparație cu traducerile tipărite de Coresi la Brașov, începînd din 1560, limba traducerilor rămase în manuscris a părut mai veche. Lingviștii au arătat apoi că diferențele nu se explică prin factorul timp, ci prin factorul spațiu, că sînt divergențe dialectale, coexistente și în limba de azi. Cum Coresi și colaboratorii lui au folosit traducerile anterioare, se presupune că acestea nu puteau fi prea vechi, pentru că edi-

Scanned with OKEN Scanner

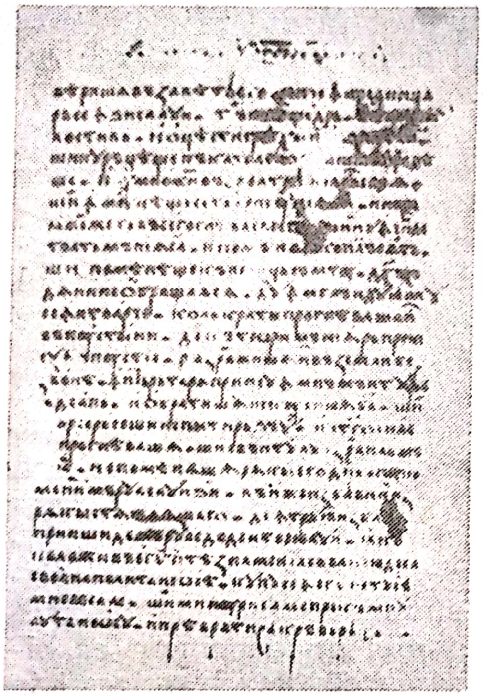

Psaltirea Voroneţeană.

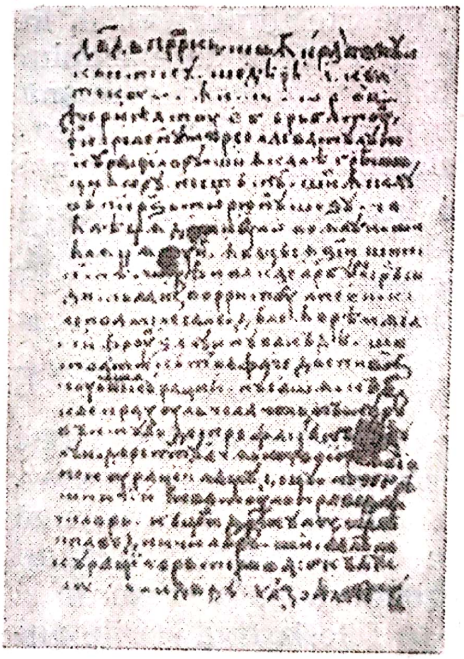

Psaltirea Hurmuzachi.

torii şi tipografii din Braşov n-au putut face cercetări de arhivă pentru dezhumarea lor. S-a fixat deci data apariţiei lor în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

S-a tradus credem, mai întîi, fiindcă s-au găsit mai multe copii, *Psaltirea,* imnurile sacre din *Vechiul Testament* atribuite regelui David. Un manuscris aparţinuse lui G. Asachi. De la el a trecut în proprietatea lui Sturza-Şcheianu. Acesta l-a dăruit Academiei în 1884. Înregistrat sub nr. 449, el poartă numele donatorului, *Psaltirea Şcheiană,* şi a fost publicat pentru prima dată în facsimile şi transcriere latină de Ion Bianu în 1889. Ediţia critică a lui I. A. Candrea din 1916 este discutabilă, deoarece încearcă să reconstituie forma arhetipului, înlăturînd în chip arbitrar fonetismul celor trei copişti. În afară de cei 150 de psalmi, textul mai cuprinde cîteva cîntări (a lui Moise, a Anei, mama lui Samuil, a Fecioarei) şi simbolul atanasian al credinţei (crezul). Într-o criptogramă copiată din originalul traducerii s-a citit anul transcrierii: 7023 (1515). (1515)

Alt exemplar, găsit de Sim. Fl. Marian în 1882 la mănăstirea Voroneţ din Bucovina (ctitorie a lui Ştefan cel Mare), a căpătat numele de *Psaltirea Voroneţeană* şi se păstrează la Academie sub nr. 693. Acest manuscris este important pentru că textul românesc alternează cu textul originalului slavon după care s-a făcut traducerea. Din păcate lipsesc de la început 58 de foi. Textul a fost publicat întîia oară în 1911 (numai cel românesc) de C. Giuglea şi a doua oară în 1913 (slav-român) de G. Găluşcă, într-o teză de doctorat susţinută la universitatea din Halle (Germania).

Scanned with OKEN Scanner

În fine, alt text, *Psaltirea Hurmuzachi*, numită așa după numele donatorului ei Academiei, Eudoxiu Hurmuzachi, prezintă interes prin aceea că textul nu este o copie, ci chiar autograful traducătorului. Această variantă n-a fost publicată pînă în prezent.

Traducerea *Psaltirii* interesează istoria literaturii pentru că psalmii sînt poezii lirice, indiferent de scopul pentru care au fost concepuți de autorul lor. Este bine cunoscută oda lui Horațiu din *Iamborum liber*, II:

Beatus ille qui procul negotiis,
ut prisca gens mortalium,
paterna rura bobus exercet suis
solutus omni faenore...

Adică:

Fericit acela care departe de treburi,
după pilda oamenilor de odinioară,
își cată cu boii săi de ogoarele părintești
slobod de orice camătă.

Începutul acestei ode seamănă cu primul imn din *Psaltire:*

„Fericit este bărbatul care nu umblă în sfatul celor fără de lege și în calea păcătoșilor nu stă și în clicul batjocoritorilor nu șade.

Ci îndeletnicirea lui e legea Domnului și în legea lui el caută cu mintea zi și noapte.

El este ca un pom sădit lîngă pîraie de apă, ce rodul său îl dă la vremea sa și frunzătura lui nu ofilește și ori de ce se apucă izbutește.

Nu tot așa e cu nelegiuiții; nu e tot așa! Că ei sînt asemenea cu pleava pe care o spulberă orcanul.

Drept aceea, în ziua judecății nu vor birui necredincioșii, nici păcătoșii nu vor sta în sfatul celor drepți.

Căci Domnul cunoaște calea celor drepți, iar calea păcătoșilor duce la pieire..."

Am citat traducerea din 1938 a lui Vasile Radu și Gala Galaction. În *Psaltirea Șcheiană* versiunea este următoarea:

„Fericit bărbatu ce nu mearge la sfeatul necuraților, și pre calea păcătoșilor nu stă, și la șederile pierzătorilor nu șeade.

Ce în leagea Domnului voia lui, și în leage lui învață-se zua și noaptea.

Și fi-va ca lemnul răsădit lîngă eșitul apeei, ce rodul său dă în vreamia sa, și frunza lui nu cade, și toată cîtă se face dospește.

Nu așa, necuraților, nu așa, ce ca pulberea ce o mătură vîntul din fața pămîntului.

Derept-aceea nu vor învie necurații la giudeț, nece păcătoșii în sfeatul dereptiloru.

Că știi Domnul calea dereptilor, și calea necuraților piare".

Scanned with OKEN Scanner

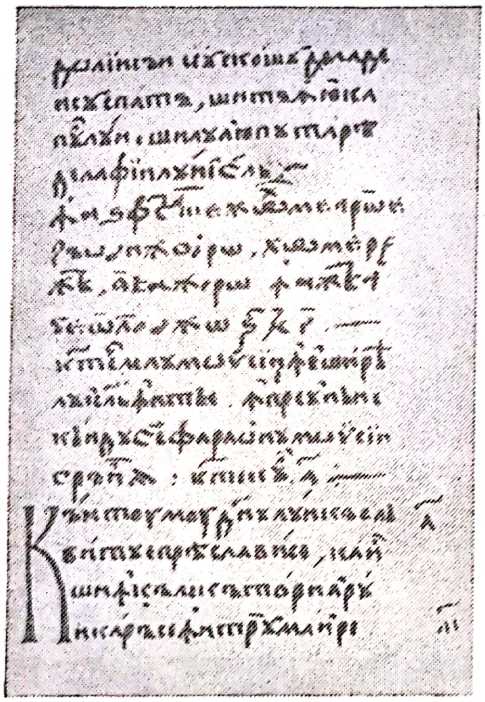

Pagină cu criptogramă din *Psaltirea Şcheiană.*

Cu excepţia unui singur verset al cărui sens a rămas neclar („Nu aşa necuraţilor", în loc de: „Nu tot aşa e cu necuraţii" . . .), traducerea este satisfăcătoare chiar din punct de vedere literar.

Bineînţeles, nu toate versetele sînt tălmăcite la fel. Unele, din cauza particularităţilor de grai, îndeosebi din cauza rotacismului (mere = mine, mîrele = mîinile), ne apar astăzi aproape ininteligibile. De pildă versetele 8, 9 din Psalmul 31:

„Bucure-me şi veselescu-me de meserearea ta, că căutaşi spre smerenia mea, spăsit-ai de chinu sufletul mieu.

Şi n-ai mere închisu în mîrule dracilor, pus-ai în lărgămeniu picioarele mele".

Adică (după traducerea modernă):

„Voi tresălta şi mă voi veseli de milostivirea ta, căci tu ai luat aminte la obida mea şi zbuciumul sufletului meu l-ai cercetat.

Şi nu m-ai lăsat prin în ghiara duşmanului meu, ci largă ai făcut calea sub picioarele mele."

Autorul traducerii *Psaltirii Şcheiene* sileşte topica limbii române, ţinîndu-se prea aproape de originalul slavonesc („n-ai mere închisu" în loc de „ nu m-ai închis), şi potriveşte chiar forma cuvîntului românesc după cel slavon *(lărgămeniu* în loc de *larg, lărgime).*

A doua carte tradusă din *Biblie* este *Faptele apostolilor.* Manuscrisul a fost descoperit în anul 1871 (cînd se pusese la cale de societatea studenţilor români din Viena, sub conducerea lui Mihai Eminescu, comemorarea a 400 de ani de la sfinţirea mănăstirii Putna) de un participant la serbări, profesorul Grigore Creţu. După numele mănăstirii unde a fost găsit manuscrisul a luat numele de *Codicele Voroneţean.* Codice, fiindcă mai conţine în afară de *Faptele apostolilor* şi trei epistole sobornicesti, una a apostolului Iacob şi două ale apostolului Petru.

Din codice lipseşte începutul, cîteva pagini de la mijloc şi sfîrşitul. *Faptele apostolilor* debutează cu paragraful al 14-lea din capitolul al 18-lea,

Scanned with OKEN Scanner

acolo unde proconsulul roman al Greciei, Galion, vine în faţa iudeilor pentru a le atrage atenţia că nu-l interesează acuzaţiile aduse de ei lui Pavel:

„Dacă ar fi vreo strîmbătate sau vreo faptă vicleană v-aşi asculta, o, iudeilor, precum se cade.
Dar fiindcă sînt neînţelegeri despre învăţătură şi despre nume de dascăli şi despre legea voastră, singuri vedeţi-vă de ele. Judecător în aceste lucruri eu nu voiesc să fiu.
Şi i-a gonit de la tribunal.
Atunci toţi au pus mîna pe Sostene, mai marele sinagogei, şi l-au bătut înaintea tribunalului. Dar Galion nu lua în seamă nimic din acestea".

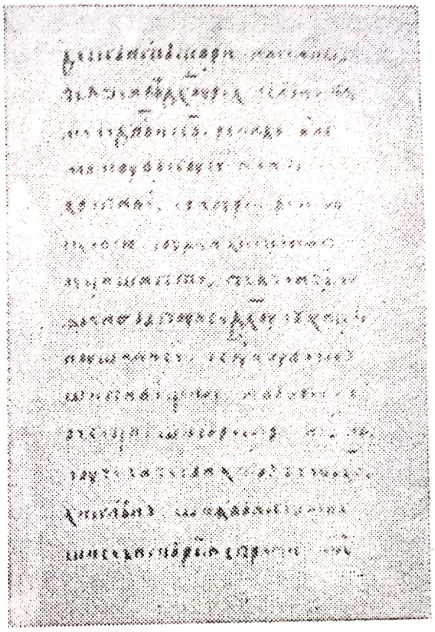

Pagină din *Codicele Voroneţean.*

Aşa sună pasajul în traducerea modernă. Traducerea din *Codicele Voroneţean,* ca şi aceea din *Psaltirea Şcheiană,* este aproape inteligibilă, deoarece autorul a tălmăcit din slavoneşte juxtaliniar, cuvînt cu cuvînt:

„Obida rea, o, iudei, după cuvîntu âmu fire-şi ascultîndu voi.
„Iară de întrebări sîmtu şi de cuvente şi de numere şi de legiea voastră, voi vedeţi înşi-vă. Giudeţu eu acelora nu voi să fiu.
„Şi-i goni di în giudecătoare".
„Deci priînseră toţi elenii Sostena începătoriul zborului şi-l bătiea înrainte giudecătoarei şi nemică de acele Galionu nu-şi socoti."

Faptul că în codice se cuprinde epistola apostolului Iacob, înlăturată de Luther deoarece sfătuia să nu se facă mulţi „învăţători" („Nu vă faceţi mulţi învăţători, fraţii mei, ştiind că mai mare osîndă vom lua . . . "), ar demonstra că traducătorul nu auzise de Reformă, că traducerea e anterioară pătrunderii luteranismului în Ardealul de nord şi Maramureş.

Codicele Voroneţean a fost publicat în chirilică şi transcriere latină de Ion G. Sbierea în 1885. Manuscrisul a fost dăruit apoi Academiei Române.

Cîteva mici fragmente din altă traducere a *Faptelor Apostolilor,* alternînd cu textul slavonesc, a publicat N. Iorga.

Această carte se citea în biserică (în *Codicele Voroneţean* sînt note tipiconale), traducerea n-are valoare din punct de vedere literar. Ea interesează în mod strict istoria limbii române, mai ales pentru lexicul arhaic

Scanned with OKEN Scanner

(*curatu* = împărat, *a se delunga* = a se depărta, *a deștinde* = a se coborî, *opu iaste* = trebuie, *vărgură* = fecioară).

O informație din 1532, semnalată de curînd, arată că la acea dată exista în Moldova o traducere românească a *Evangheliei* și a *Apostolului*, pe care un doctor german, Nicolae Pflűger, avea de gînd să le tipărească.

PRIMA TIPĂRITURĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Întîia tipăritură românească a apărut tot în Ardeal și tot în prima jumătate a secolului al XVI-lea, într-un moment cînd, în Țara Românească, tiparul, părăsit din vremea lui Neagoe Basarab (1512), nu fusese încă reluat. Apariția cărții tipărite în limba română se datorește întîi dezvoltării clasei orășenești din Transilvania și apoi pătrunderii Reformei luterane. Sînt cunoscute legăturile pastorilor sași cu susținătorii principali ai Reformei lui Luther. Melanchton, de pildă, scria pastorului Mathias Ramser din Sibiu să aibă grijă „înainte de toate ca învățătura mîntuirii să fie împărtășită poporului nefalsificată și ca tineretul să citească catehismul". Sub primariatul judelui Petrus Haller, sașii din Sibiu îmbrățișează Reforma, iar în 1544 universitatea ia hotărîrea să ducă o largă acțiune de convertire la luteranism.

Posedăm două mărturii că în aceste împrejurări și în acest an, 1544, s-a tipărit la Sibiu un *Catehism* în limba română, din care nu s-a descoperit pînă în prezent nici un exemplar. În socotelile orașului Sibiu (*Rechnungen aus dem Archiv von Hermanstadt und der sächsichen Nation*, I, 1880, p. 195) se menționează că un oarecare magister Philippus (Philippus Pictor, Filip Maler) a primit suma de doi florini pentru tipărirea unui catehism valah. De asemenea, pastorul Adalbert Wurmloch din Bistrița, într-o scrisoare din 1546 către Ioan Hessus din Breslau, anunță apariția catehismului, specificînd și caracterele („sîrbești", adică chirilice).

Tipografia sibiană exista din 1529 și desigur că va fi avut și litere chirilice. În orice caz ea n-a putut să aducă slove de la Tîrgoviște, pentru că tipograful sîrb Dimitrie Liubavici își va începe aici activitatea de-abia în 1545.

Caracterele sîrbești puteau să vină foarte bine din Serbia, cît despre autorul traducerii catehismului, el va fi fost vreun pastor sas care știa și românește sau vreun preot român, adept al Reformei, care știa și nemțește.

Toate ipotezele cu privire la originalul după care s-a tradus catehismul de la Sibiu sînt hazardate cîtă vreme nu avem textul românesc. Putem

Scanned with OKEN Scanner

presupune cel mult că s-a luat ca punct de plecare *Micul catehism* întocmit de Martin Luther.

Catehismul nu este o operă literară, ci teologică, dogmatică. Ea importă în istoria literaturii prin rolul pe care l-a jucat în cadrul răspîndirii Reformei, deci prin influența sa asupra orientării spiritului public din Transilvania la mijlocul secolului al XVI-lea. Se presupune că traducerea tipărită în 1544 are la bază o tălmăcire mai veche, rotacizantă (cca. 1519), cunoscută sub denumirea de *Catehismul Marțian*.

BIBLIOGRAFIE

§ Ion Bianu, *Psaltirea Șcheiană*, tom. I, Buc., 1889 (facsimile și transcriere latină); I. A. Candrea, *Psaltirea Șcheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolele XVI și XVII, traduse din slavonește*, ed. critică de I. A. Candrea, I—II, Buc., Socec, 1916.

§ R. Pava, *Criptograma din Psaltirea Șcheiană*, în *Studii și materiale de istorie medie*, III, 1959, p. 365—373.

§ C. Giuglea, *Psaltirea Voronețeană* (text chirilic), în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, 1910, p. 444—467; 1911, p. 194—209 și p. 475—487; G. Gălușcă, *Slavisch-rumänisches Psalterbruchstück*, Halle, 1913 (teză de doctorat).

§ Bohúš Tenora, *Über die kirchenslavische Vorlage des Codice Voronețean*, în W. M. Lübke, *Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien*. Heidelberg, 1914.

§ *Codicele Voronețean cu un vocabulariu și studiu asupra lui*, de Ion al lui G. Sbiera, Cernăuți, 1885.

§ Șerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei*, în *Studii*, XI, 1958, 4, p. 55—78.

§ P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Buc., E. A. R. S. România, 1965.

§ I. Crăciun, *Catehismul românesc din 1544, urmat de celelalte catehisme româno-luterane: Bîrseanu, Sturdzan și Marțian*, Sibiu—Cluj, 1945—1946.

§ Al. Rosetti, *Despre data primelor traduceri românești de cărți religioase și despre curentele literare din secolul al XVI-lea*, în *Limba română*, X, 1961, 3, p. 241—245.

ALTE TRADUCERI DE CĂRȚI RELIGIOASE TIPĂRITURILE LUI CORESI

Tipografia reînființată de logofătul sîrb Dimitrie Liubavici la Tîrgoviște în 1545 n-a izbutit să scoată în cinci ani mai mult de patru cărți în limba slavonă necesare serviciului religios. Cum nevoia acestora era tot mai

Scanned with OKEN Scanner

J. Honterus.

mare, domnitorii Moldovei și Țării Românești se adresează Brașovului, unde exista o tipografie din 1535, iar în 1546 Iohannes Benkner întemeiase prima fabrică de hîrtie. Astfel, între 12 iunie 1556 și 14 ianuarie 1557, diaconul Coresi din Tîrgoviște tipărește la Brașov, din porunca judelui Benkner, un *Octoih* slavonesc comandat de Pătrașcu voievod, domnitorul Țării Românești, și Alexandru Lăpușneanu, domnitorul Moldovei. Alături de Coresi este indicat ca meșter tipograf un Oprea Logofătul, fost ucenic al lui Dimitrie Liubavici, ceea ce înseamnă că și Coresi va fi învățat meseria de la renumitul tipograf sîrb.

La 8 iulie 1557 același Coresi începe la Tîrgoviște tipărirea unui *Triod-Penticostar* slavon, pe care-l termină la 1 iulie 1558. Este sigur că avea o bună calificare, căci îl vom regăsi în anii următori la Brașov, unde, în serviciul primarului Benkner, va desfășura o activitate asupra căreia urmează să stăruim.

Întreprinderea comercială a lui Benkner se conjugă cu acțiunea de propagare a ideilor Reformei lui Luther. În 1542, Honterus făcuse să apară o carte, *Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae*, în care sublinia unul din principiile fundamentale ale noii biserici, propovăduirea evangheliei în limba națională. *Cronicon Fuchsis-Lupino-Oltardinum* (ed. J. Trausch, 1847, I, 61) notează că la 12 martie 1559 Johannes Benknerus a reformat biserica valahilor și a propus învățarea preceptelor catehismului. Desigur că în acest scop el a ținut să ofere românilor și cărțile trebuitoare, în primul rînd evanghelia. Așa se face că chiar în anul următor, la 3 mai 1560, se pune sub tipar un *Evangheliar românesc*, ce se va sfîrși la 30 ianuarie 1561 prin munca lui Coresi și a lui Tudor diacul. Citim aceste date în prefața cărții, o dată cu justificarea editorului:

„...În zilele măriei lui Ianăș crai (Ion Sigismund Szapolyai), eu jupînul Hanăș Begner de în Brașov am avut jelanie peîntru sfintele cărți creștinești tetraevanghel și am scris aceste sfinte cărți de învățătură, să fie popilor românești să înțeleagă, să învețe rumânii cine-s creștini, cen grăește și sfîntul Pavel apostolu cătră Corintieni 14 capete: în sfînta besearică mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles decît 10 mie de cuvinte neînțelese în limbă străină".

Scanned with OKEN Scanner

Nu putem ști cui se datorește traducerea celor patru evanghelii, s-ar putea totuși ca ea să aparțină chiar celor doi tipografi, prefața fiind dictată („cu zisa jupînului Haneș Begner scris-am eu diaconul Coresi ot Tîrgoviște și Tudor diiacu"). Traducătorii au evitat să se numească, spre a preîntîmpina acuzațiile din partea celor care țineau la textul în limba slavonă, dar dădeau asigurări că au tălmăcit exact:

„...vă rugăm toți sfenți părinți oare vlădici, oare episcopi, oare popi, în cărora mînă va veni aceste cărți creștinești înainte să cetească, necetind să nu judece, neci să săduiască".

În 1921 Andrei Bîrseanu a găsit la Ieud în Maramureș un zbornic care, printre alte texte, conține și un catechism tipărit. Lingviștii și istoricii literari au susținut pînă acum că trebuie să fie o reeditare a catehismului român de la Sibiu din 1544, ceea ce nu se poate dovedi, mai ales că exemplarul descoperit la Ieud n-are foaia de titlu. Din prolog rezultă, după părerea noastră, că acest catehism a fost tipărit de Coresi după *Evangheliar*, în 1561, și nu în 1559:

„...nește creștini buni socotiră și scoaseră de în limba sîrbească pre limba rumânească cu știrea măriei lui crai și cu știrea episcopului Savei țărăei ungurești și scoasem sfînta evanghelie, și zeace cuvinte, și tatăl nostru, și credința apostolilor să înțeleagă toți oamenii cine-s rumâni creștini cum grăiaște și sfîntul Pavel apostol cătră Corinteni 14 capete: în sfînta besearecă mai bine e a grăi 5 cuvinte cu înțeles decît zece mie de cuvinte neînțelese în limba străină".

Urmează aceleași justificări ca și în prologul la *Evangheliar:*

„După aceea vă rugăm toți sfinți părinți, oare vlădici, oare episcopi, oare popi în cărora mînă va veni aceste cărți creștinești cum mainte să cetească, necetind să nu judece, neci să săduiască că nu e într-însele alte nemică, ce numai ce-au propoveduit sfinții apostoli și sfinții părinți. Și închinăm cinste și dăruim sfinției tale arhiereu i mitropolit Efrem, și creadem că va fi cu blagoslovenie sfinției lui Is. Hr., mîntuitorul nostru, amin".

Așadar cartea e pusă sub egida principelui Ioan Sigismund Szapolyai, inclusiv a mitropoliților Țării Românești și Transilvaniei, ca o garanție că nu conține nimic din ceea ce ar contraveni dogmelor ortodoxe. Catehismul conține întrebări și răspunsuri cu privire la decalog, simbolul credinței (în forma admisă de sinodul de la Niceea), tatăl nostru, milcuitură („aceea cînd cearem ceva de la Dumnezeu"), datul de har („cîndu ne aducem aminte de pre toate faptele bune ale lui Dumnezeu"), botez și cuminecătură. Ideile despre milcuitură (de la cehul *milkovati* = a implora milă) și datul de har se întîlnesc și în catehismul unguresc al lui Batizi

Scanned with OKEN Scanner

și provin probabil din celebra lucrare despre locurile comune teologice a lui Filip Melanchton, publicată în 1521 *(Loci communes rerum theologicarum)*. Catehismul românesc al lui Coresi a fost foarte răspîndit. Popa Grigore din Măhaci îl copiază în 1607 sub titlul *Întrebare creștinească*, „carte ciri să va întreba cu altul să știe răspunde".

Pentru tipărirea celei de-a treia cărți, *Lucrul apostolesc* (1563), s-a utilizat traducerea anterioară rotacizantă. Iată un pasaj în cele două versiuni:

„Că gice neștiînre, tu credință ai, iară eu lucru amu, arată-mi crediința ta di în lucrurele tale, și eu voiu arăta ție di în lucrurele mele crediința mea. Tu credzi că Dumnedzeu unul iaste, biînre faci, și dracii încă credu și se înglodzescu. Ome deșarte, veri se înțelegi că credința fără lucru moartă iaste? Avraam, părintele nostru, au nu de lucru dereptă-se, că înrălță Isacu fiiul său spre giuînghietoriu? Vedzi crediința agiută lucrureloru lui, și de lucru se sfrășaște credința".

(Codicele Voronețean)

„Că zice neștine, tu credință ai, iară eu lucru amu, arată-mi crediința ta de lucrul tău, și eu ție arăta-voi credința mea de lucrul mieu. Tu crezi că Dumnezeu unul iaste, bine faci, și dracii cred și spămîntă-se. Veri să înțelegi, o, ome deșarte, că credința fără lucru moartă iaste? Avraam, părintele nostru, au nu de lucru se dereptă, că înălță Isac fiiul său spre juînghiiare întru altar? Vezi credința ajutoriu iaste lucrului, și de lucru sfrășaște-se credința".

(Lucrul apostolesc, 1563)

Textul al doilea e ceva mai clar pentru că s-a înlăturat rotacismul și unele regionalisme (înglodzi). Dar în alte părți *Lucrul apostolesc* este tot așa de ininteligibil ca și *Faptele apostolilor* din *Codicele Voronețean*. Iată un singur fragment:

„Ce ședea un june în nume Evith lîngă ocnă, somnuros cu somnu adîncat, grăia Pavel de multe, plecă-se de somn și căzu de la al treilea acoperimînt jos, și-l luară el mort. Deștinse Pavel, căzu sprinsul și-l cuprinse el, zise: «nu voroviți, că sufletul lui întru el iaste». Așezară-se și frîmse pîine și-i îmbucă, pînă la destul besedui pînă la zori, așa ieși. Aduse feciorul viu și mîngîiară-se nu puțin. E noi vinem în corabie, vînslămu-ne întru Asson, de aciia vru să ia Pavel: așa amu era zis, vrea însuși pedestru a merge".

Probabil că un astfel de text citit în biserică ar fi fost tot atît de puțin înțeles de ascultători ca și textul slavonesc. E o traducere servilă, urmînd exact construcția originalului, topica limbii slavone. În tălmăcire modernă fragmentul sună astfel:

„Și un băiat cu numele Evtihie, șezînd pe fereastră, pe cînd Pavel ținea lungul său cuvînt, a adormit adînc și astfel, doborît de somn, a căzut jos din catul al treilea și l-au ridicat mort. Atunci Pavel, dîndu-se jos, s-a plecat peste el, l-a luat în brațe și a zis: Nu vă turburați, căci sufletul lui este în el. Apoi s-a suit,

Scanned with OKEN Scanner

a frînt pîinea, a mîncat și a mai vorbit încă mult, pînă la ziuă. După aceea, a purces. Iar pe băiat l-au adus viu și peste măsură s-au mîngîiat. Noi am plecat înainte în corabie și am plutit spre Asos, ca să luăm de acolo pe Pavel, iarăși cu noi, căci astfel rînduise, fiindu-i voia să meargă pe jos".

Molitvenicul lui D. Liubavici (1545).

În anul 1564 se declară în mod oficial sciziunea bisericii protestante din Transilvania. Maghiarii, în frunte cu principele Ioan Sigismund Szapolyai, aderă la calvinism, pentru a se opune tendințelor expansioniste ale împăratului catolic Ferdinand. În această luptă sînt atrași și românii. Un nobil secui, Forró Miklós de Háporton, care suferise o condamnare la moarte și fusese tocmai grațiat trecînd la calvinism, pune la cale tipărirea unei evanghelii explicate și a unui molitvenic în limba română, la Brașov. S-a dovedit că *Tîlcul evangheliilor* este o traducere a cărții lui Petru Méliusz Juhász, *Válogatot predikácioc a próphetác és apostoloc irássaból*, din 1563, iar *Molitvenicul* are la bază *Agenda az az szentegyházy Chelekedetec, mellyeket Koenetnek Koezenségesképpen a Keresztyéni Ministerek es Lelkipásztoroc (Agenda sau actele bisericești pe care le săvîrșesc de obicei miniștrii și păstorii sufletești creștini)* de Heltai Gáspar, preotul reformaților din Cluj. Tălmăcirea se datorește superintendentului calvin al românilor Gheorghe de Sîngeorz sau altcuiva (Forró Miklós însuși știa românește), în nici un caz lui Coresi, de data aceasta simplu tipograf.

Cu toate acestea, dăm și aici, în epilogul la *Tîlcul Evangheliilor*, peste formula obișnuită în tipăriturile coresiene: „Den mila lui Dumnezeu, eu, diaconul Coresi, deac-am văzut că mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba loru, numai noi rumânii n-avem", menită a îndreptăți tipărirea cărții: „dacă amu văzutu jelania la mulți preoți de tîlcul evangheliilor, cum să poată și ei propovedui și a spune oamenilor învățătură după cetitul evangheliei, așa am aflat aceaste tîlcuire ale evangheliilor pre dumineci preste an, scoase den scriptura prorocilor și apostolilor și celor sfinți părinți . . ."

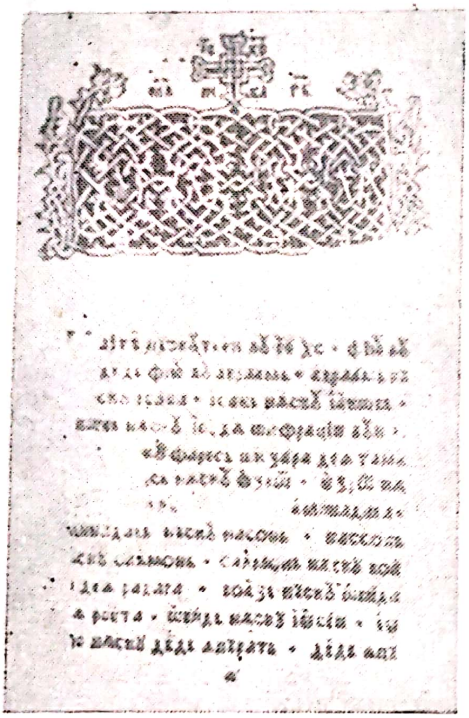

Evangheliarul lui Coresi (1561).

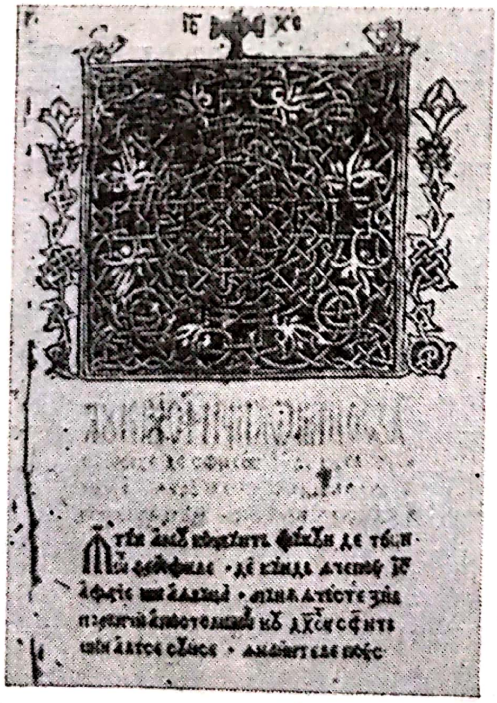

Ideea naţionalizării serviciului religios prin introducerea limbii române în biserică, sprijinită şi de calvinişti, apare de mai multe ori în această tipăritură din 1564:

„La besearecă... popa spune cuvîntul lui Dumnezeu, sfînta evanghelie, pre limba pre care grăesc oamenii, să putem înţeleage noi mişelamea. Ce folosu e lor deaca popa grăiaşte în limbă străină rumânilor, sîrbeşte, de nu înţeleg sau pre altă limbă ce nu vor înţelege ascultătorii?“

Sau în prefaţa *(Polojenie)* la *Molitvenic:*

„Rumâneşte am scris acest molitvenic, cum să înţeleagă şi popa ce zice însuşu, şi oamenii ce ascultă, că alte limbi înţeleg. Şi Dumnezeu aşa au fost lăsatu şi prorocilor şi apostolilor: să grăiască în limba cum înţeleg şi grăesc oamenii... Şi Pavelu, apostolu la Corintu, 155, cum «mai bine în besearecă cinci cuvinte a grăi cu înţeles, să înveţe şi alalţi, decît un tunereacu de cuvinte în limba striină». Şi cu adevăr zice cum în vînt grăiaşte popa cînd nu înţeleage, au el, au oamenii, încă şi păcat... Fraţii miei popi... nu boscorodiţi, că va bate voi domnul“.

Tîlcul evangheliilor este o adunare de cazanii, adică de interpretări ale evangheliilor, care se citeau în cursul anului dumineca la biserică.

Autorul maghiar, calvin, propagă concepţia despre graţia divină ca singur mijloc de salvare din păcat şi combate credinţa în sfinţi („Aceia nu cred carei se roagă sfinţilor morţi, lu sfînt Pătru şi lu sfîntu Pavel, sau sfîntului Nicolae, sau sfintei Mariei...“), tradiţiile obscure, practicile magice şi superstiţiile („în nevoile noastre nu ne poate ajuta descîntecele drăceşti, nici pot folosi leacurile, nici erbile“).

Apostolul lui Coresi (1563).

Scanned with OKEN Scanner

În concepția calvină, conducătorii bisericii au numai putere spirituală și nu trebuie să-și aroge drepturi pămîntești. Papa de la Roma, care a călcat în picioare toți împărații, craii și domnii, e un antihrist. Patriarhul din Constantinopol n-a făcut bine certîndu-se cu papa pentru domnie și „mai-mărie". Autorul apără noua confesiune („zău, noi ... adevărăm tot ce grăim") și osîndește pe popii și călugării fățarnici, lacomi de averi și leneși, deplîngînd decadența vieții mănăstirești:

„... mănăstirile ... întru o vreame au fost bune, nu ca acmu, că în eale au fost dedăscălie și învățături, de în mănăstiri au ieșit cărturari mari ...; ce acmu nu easte dedăscălie în eale, și sînt oameni leneși, cărora e urît a săpa și a-și hrăni fămeia și casa sa. Și sînt buni numai de-a cearere milă în țară de la mișelame".

Traducerea acestei cărți făcută dintr-o limbă vie (maghiară) e mai puțin silnică și *Tîlcul evangheliilor* are meritul răspîndirii unor idei laice. Un merit mai mic în acest sens se poate atribui *Liturghierului* comandat de episcopul calvin Pavel Tordași, urmașul lui Gheorghe de Sîngeorz, tipărit la Brașov în 1570.

Pavel Tordași mai comandase și o *Psaltire*, tipărită tot atunci și reeditată în 1577 cu text slavon paralel. *Psaltirea*, operă religioasă cu caracter literar mai pronunțat, a fost cartea cea mai populară din perioada feudală și a pricinuit cele dintîi scrieri poetice la noi. Ca o curiozitate merită a fi pomenită o carte de cîntece, psaltire în versuri, din 1570, tipărită cu litere latine și ortografie unguréască (cea dintîi tipăritură românească în litere latine!), traducere după o carte de cîntece de Szegedi Gergely [Ferenc Dávid, fondatorul bisericii unitariene (1520—1579), este creatorul acestui soi de psalmi]. Ortografia maghiară face textul ilizibil:

Marey noua uesselie: Kendu neuom en grupare: Ke iare uom fy entruna: ku domnezeu uom lakui.
Czezt fratene czu muritu: Amuy fetul lu domnezeu;
cze planczem kend káza luiy: iest en peretzia domnuluy.

Adică:

Mare-i nouă veselie cînd ne-om îngropa că iar vom fi într-una: cu Dumnezeu vom locui.
Cest frate ți-u murit: Amu-i fătul lui Dumnezeu;
să plîngem cînd casa lui este împărăția Domnului.

Odobescu, găsind la mănăstirea Bistrița din Oltenia un exemplar din *Psaltirea slavo-română* (1577), îl credea prima traducere românească a Psaltirii din slavonește. În epilog, Coresi arată că a scos-o din „psaltirea

sîrbească pe limba rumânească", în realitate n-a tradus direct, ci prin intermediul *Psaltirii Şcheiene*, cum se constată din identitatea unor pasaje. Odobescu remarca îndeosebi *Cîntarea lui David de Ieremiia*, 137:

La rîul Babilonului, aciia şezum şi plînsem, cînd
pomenit-am Sionul,
În salce pre mijloc de ia spînzurăm organele noastre...

Ultimele două tipărituri româneşti coresiene sînt o pravilă şi o cazanie. Din *Pravilă* s-a găsit numai un fragment, dar textul există în copii manuscrise din 1610 (Arhivele Bistriţei) şi 1620 *(Codex Neagoeanus)*. Ea cuprinde penalităţi de drept bisericesc, anateme, afurisiri, interdicţii şi canoane, de pildă:

„Cela ce ia mana, post 7 leat; închinăciuni: într-o zi 100. Cela ce bagă apă în vin, de-l vinde, să fie proclet..."

Este o traducere după nomocanonul atribuit lui Ioan Neşteutul, patriarhul Constantinopolului între 580 şi 619. Nu se ştie data tipăririi.

Traducerea şi tipărirea cazaniei *(Evanghelie cu învăţătură*, 1581) a fost iniţiată de Hîrjilu Lucaci (Lukács Hirschel), judele cetăţii Braşovului şi al ţinutului Bîrsei. Originalul slavonesc a fost cerut de la arhimandritul Serafim, mitropolitul Ţării Româneşti. După ce un consiliu condus de mitropolitul Ardealului, Ghenadie, a citit textul şi l-a aprobat, s-a încredinţat tălmăcirea diaconului Coresi („meşter învăţat întru acest lucru") şi preoţilor de la biserica Şcheilor, Iane şi Mihai. În prefaţă, autorii traducerii previn asupra inerentelor greşeli:

„Derept aceeaia şi noi, greşiţii, şi nedestoinicii, şi ticăloşii, carii ne-am trudit acicea, noi ne rugăm şi ne milcuim fiecărora carei veţi ceti acicea, sau veţi propovedui altora, sau veţi scrie dentru ea ceva şi unde să veţi afla ceva neisprăvit bine, sau greşitu, iară voi să dereptaţi, să nu blestemaţi, că ne-amu nevoitu ş-am truditu, iară mintea noastră şi firea doară nu se-au de toate domiritu. C-amu avutu şi noi minte nedestulă şi întunecată, cumu doară şi pre voi puteţi socoti, derep-ce că şi voi înşivă sînteţi oameni cu inimă de ţărînă, ca noi, şi cu fire neprecepătoare de toate".

Vasile Grecu a demonstrat că 53 din învăţăturile cazaniei din 1581 sînt traduse, printr-un intermediar slavon, după *Omiliile* bizantine ale patriarhului Ioan XIV Caleca (1334—1347). Majoritatea acestor omilii aflătoare în codicele grecesc cu nr. 500 la B.A. R.S.R. erau inedite şi au fost publicate pentru prima dată de Vasile Grecu în 1939. Intermediarul slavon (rusesc) a fost semnalat de K. I. Koleada în 1958.

Calitatea traducerii poate fi dedusă din comparaţia cu textul grecesc. Iată un fragment din textul bizantin în tălmăcire directă:

Scanned with OKEN Scanner

„A trecut iarna: și primăvara și-a făcut intrarea; și toată făptura o vedem prinzînd viață; plantele înflorind, pămîntul înverzind, păsările cîntînd și toate celelalte primenindu-se. Și întru acestea și noi să ne fericim, și să slăvim, și să preamărim, și să admirăm pe meșterul neîntrecut Dumnezeu care pregătește și primenește întreaga lume spre înnoire. Că precum vedem, toate din jurul nostru înnoindu-se și primenindu-se, tot așa și noi, cît avem încă vreme, viața noastră nouă să o facem și să ne înnoim, vă rog, și să ne venim în fire și să ne facem noi în loc de vechi, întru noi înșine văzînd rațiunea lumii".

Fragmentul sună în *Evanghelia cu învățătură* astfel:

„Iată, amu, fraților, că trecu iarna și primăvara începe-se. Și vedem toate făpturile de pre lume întregindu-se, și pomii înflurind, și toate leamnele dumbrăvilor, și pămîntului răsărindu-i iarbă, și păsările toate cîntînd, și alalte toate înnoindu-se. Și de acestea bucurămu-ne și ne veselim. Și să slăvim, și mărim, și ne mirăm prea bunului și meșterului Dumnezeu, cela ce adauge și întoarce toată lumea spre noire. Ce, cum vedem acestea toate înnoindu-se, așa și noi, pînă vreame avăm, a noastră viață să o noim. Și noi să ne curățim, rogu-mă, și întru minte să ne venim, și noiți să fim în loc de vechi. Și să ne socotim pre noi pentru pilda lumiei".

Stema lui Lucas Hirschel pe *Cazania din 1581.*

Tălmăcirea este bună, fiindcă la baza ei stă munca colectivă a trei traducători experimentați.

În general se susține că textele oficinei coresiene stau la baza limbii literare române, constituite mult mai tîrziu. Ele sînt traduceri îmbunătățite față de cele în grai rotacizant, deși, de cele mai multe ori, rămîn tributare topicii altor limbi, izbutind numai sporadic să se elibereze de normele construcției textului străin (slavonesc și maghiar).

BIBLIOGRAFIE

§ *Tetra-Evanghelul diaconului Coresi,* ed. dr. Gherasim I. Pitești eanu, cu o prefață de C. Erbiceanu, Buc., 1889; *Întrebare creștinească* (facsimile), cu o prefață de Ion Bianu, Buc., Cultura națională, 1925; *Lucrul Apostolesc — Apostolul — tipărit de diaconul Coresi în Brașov la anul 1563,* ediție în facsimile de Ion Bianu, Buc., 1930; *Un fragment din Molitvenicul diaconului Coresi,* ed. N. Hodoș, în *Prinos lui D. A. Sturdza,* Buc., 1903; *Psaltirea publicată românește la 1577 de diaconul Coresi,* ediție în caractere chirilice și transcriere latină de B. P. Hasdeu, I—II,

Scanned with OKEN Scanner

Buc., 1881—1888; C. A. Spulber, *Cea mai veche pravilă românească*, Text, transcriere, studiu, Cernăuți, 1930; *Tetravanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560—1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești 1574*, ediție alcătuită de Florica Dumitrescu, Buc., E.A. R.P.R., 1963; *Liturghierul lui Coresi*, ed. Al. Mareș, Buc., 1969.

§ *Szegedy Gergely Énekes könyve, XVI, századbeli román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra*, ediție și studiu de dr. Sztripszky Hiador și dr. Alexics György, Budapesta, 1911.

§ N. Sulică, *Coresi scriitor sau tipograf?*, Brașov, 1901; Același, *Un capitol din activitatea diaconului Coresi*, Brașov, 1902; P. V. Haneș, *Evangheliarul românesc din 1561 în comparație cu cel slavonesc*, în *Convorbiri literare*, 1913; N. Sulică, *O nouă publicație românească din secolul al XVI-lea: Liturghierul diaconului Coresi*, Tîrgu-Mureș, 1927; Lucian Predescu, *Diaconul Coresi*, Buc., Tip. Bucovina, 1933; Dan Simonescu, *Diaconul Coresi, Note pe marginea unei cărți: Lucian Predescu, Diaconul Coresi*, Buc., 1933; Acelasi, *Errare humanum... perseverare diabolicum*, Buc., 1933; D. Mazilu, *Diaconul Coresi. Contribuții*, Ploiești, 1933; Vasile Grecu, *Izvorul principal bizantin pentru Cartea cu învățătură a diaconului Coresi. Omiliile patriarhului Ioan XIV Caleca*, Text grecesc, traducere și introducere, Buc., 1939; Vladimir Drimba, *O copie din secolul al XVII-lea a Tîlcului Evangheliilor și Molitvenicului diaconului Coresi*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, IV, 1955; *G. I. Koleada, Ivan Fedorov i knigopecetanie nekotorîh stran vostocinoi Evropî*, în *Vestnik istorii mirovoi kulturî*, 1958, nr. 1; Mara Rădulescu, *Originalul slav al Evangheliei cu învățătură a diaconului Coresi*, Buc., E.A. R.P.R., 1959.

§ Karl Kurt Klein, *Der Humanist und Reformator Johannes Honter. Untersuchung zur siebenbürgischen Geistes-und Reformationsgeschichte*, Hermannstadt — München, 1935; Juhász István, *A reformáció az erdélyi románok között*, Cluj, 1940.

PALIA DE LA ORĂȘTIE (1582)

Acțiunea de traducere a *Bibliei* în limba poporului pornită în Transilvania la începutul secolului al XVI-lea de nobilimea română a fost sprijinită deopotrivă de luterani și calvini. În 1567 un sinod reunit de superintendentul Gheorghe de Sîngeorz hotărî înlocuirea limbii slavone din biserică. Urcarea pe tronul Transilvaniei a catolicului Ștefan Báthory (1571—1576) a întrerupt propagarea Reformei printre români. Ea nu va putea fi reluată decît în 1581, sub Sigismund Báthory, de superintendentul Mihail Tordasi, succesorul lui Pavel Tordasi, mort în 1577. Din inițiativa lui Mihail Tordasi și cu cheltuiala lui Geszty Ferenc, comandantul militar al Hunedoarei, s-a pus la cale traducerea în limba română a Vechiului Testament, din care nu mai apăruse pînă atunci decît *Psaltirea:*

Scanned with OKEN Scanner

„Cu mila lui Dumnezeu şi cu ajutoriul fiiului şi cu săvîrşitul duhului sfînt, eu, Tordaş Mihai, ales piscopul românilor în Ardeal, şi cu Herce Ştefan, propeveduitorul evangheliei lui Hs. în oraşul Căvăran Sebeşului, Zacan Efrem, dascălul de dăscălie a Şebeşului şi cu Peştişel Moisi, propoveduitorul evangheliei în oraşul Logojului, şi cu Archirie, prototopul varmigiei Henedoriei, ţinum într-una pentru jelanie scriptureei sfinte că văzum cum toate limbile au şi înfluresc întru cuvîntele slăvite a lui Dumnezeu numai noi românii pre limba noastră nu avem, pentru aceia cu mare muncă scoasem den limbă jidovească şi grecească şi sîrbească pre limba românească 5 cărţi ale lui Moisi prorocul, şi patru cărţi ce se chemă ţîrstva şi alţi proroci cîţiva...“

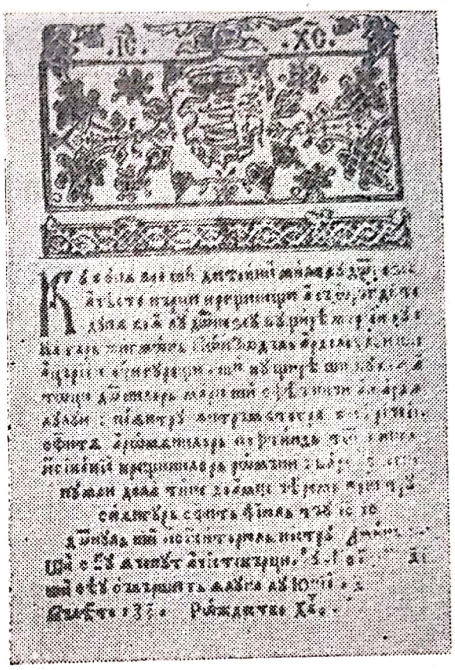

Palia de la Orăştie.

Intenţia traducătorilor era de a arăta că *Vechiul Testament* conţine multe „basne“ folositoare, pe care cine nu le citeşte „nemică slavele lui Dumnezeu nu poate şti...“

În realitate, ei n-au putut să tălmăcească decît două cărţi: *Bitia* (Facerea) „începătura a toate făpturile“ şi *Ishodul* (Ieşirea) „cum au adus afară Dumnedzeu prin Moisi israeliteanii den ţara Egipetelui“. Modelele folosite nu sînt cele indicate, ci numai *Pentateucul* maghiar al lui Heltai Gáspár şi o versiune slavonă. Heltai, după cum arată în prefaţa tălmăcirii sale, reprodusă în parte de traducătorii români, s-a servit de *Biblia* ebraică, latină şi germană, mai puţin de cea slavonească.

Tiparul cărţii româneşti a fost executat la Orăştie de Şerban, fiul lui Coresi, şi de diacul Marien, şi a fost isprăvit la 14 iulie 1582. Deoarece cuprindea cărţi din *Vechiul Testament,* i s-a dat titlul de *Palia* (gr.=vechi).

Tălmăcirea din limba maghiară se resimte mai ales în lexic, fraza fiind, cu mici împiedicări, slobodă:

„Început făcu Dumnezeu ceriul şi pămîntul. E pămîntul era pustiu: şi în deşert, şi întunearec era spre adînc: şi duhul Domnului se purta spre apă.
Şi zise Dumnezeu: fie lumină: şi fu lumină. Şi văzu Dumnezeu c-ar fi bună lumina: şi despărţi Dumnezeu lumina de la întunerec. Şi chemă lumina zio, şi întunerecul noapte şi fu deîntru seară şi deîntru demîneaţă zua dentăniu“.

Impreciziile (*spre,* în loc de *deasupra*) şi umpluturile *Paliei* (*de la* în loc de *de, deîntru* seară, *deîntru* dimineaţă) nu îngreuiază prea mult înţelesul,

limitează totuși interpretarea textului. Trebuie remarcat însă faptul că particularitățile regionale ale graiului tălmăcitorilor (bănățean!) au fost evitate.

CĂRȚI POPULARE

TRADUCERI DE TEXTE PARABIBLICE

În afară de textele biblice propriu-zise (Facerea, Ieșirea, Psaltirea, Evangheliile după Matei, Marcu, Luca și Ioan, Faptele apostolilor și cîteva din epistolele apostolilor), în secolul al XVI-lea s-au mai tradus, mai ales în Transilvania, cîteva texte, pentru care cel mai potrivit nume, nemaiîntrebuințat pînă acum, este acela de parabiblice. Majoritatea acestor texte, socotite de biserică apocrife, necanonice, au fost scrise pentru lămurirea unor locuri insuficient tratate în Biblie, spre satisfacerea curiozității cititorilor, și au caracter pe de o parte fantastic, de basm, pe de alta moral, în sens religios. Primează însă caracterul imaginativ, simbolic, ceea ce a contribuit la răspîndirea lor din mediile clericale, unde s-au ivit întîi, în mase.

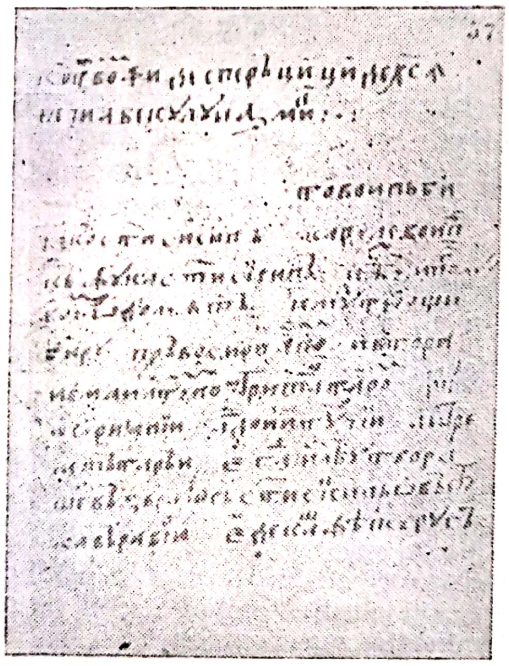

Codex Sturdzanus (Legenda sfîntului Sisinie).

Alături de *Vechiul Testament*, a circulat aproximativ din secolul al IX-lea *Paleea historica*, o expunere în formă de cronică amplificată a textului biblic, care, tălmăcită la noi din slavonește, mergea de la zidirea lumii și pînă la judecători inclusiv. Un fragment din *Paleea* românească a publicat Gaster în a sa *Chrestomație* și se referă la personajul misterios Melhisedec din *Cartea Facerii* (XIV, 14), preot care a ospătat pe Avraam după lupta cu împăratul Elamului pentru eliberarea lui Lot.

Melhisedec (în ebraică: regele dreptății) era fiul împăratului păgîn Osedec și al Salimei. Mai avea un frate Sedec, el însuși numindu-se în copilărie numai Melhi (rege). Prevenit de mama sa că tatăl vrea să-l jertfească idolilor, Melhi se refugiază pe muntele măslinilor Eleon și trăiește ca pustnic șapte ani, pînă ce, din porunca

Scanned with OKEN Scanner

Domnului, Avraam îl ia în casa sa și-i dă dijmă din toate. Legenda e atribuită sfîntului Athanasie din Alexandria.

În așa-numitul *Codex Sturdzanus*, copiat începînd din 1580 de popa Grigore din Măhaci, pe Mureș, se află și un *Cuvînt despre viața și moartea lui Avram, cum a venit arhanghelul să iea sufletul lui.* Textul e cunoscut în istoria literaturilor creștine sub numele de *Testamentul lui Abraham* și are următorul subiect: Mergînd în căutarea unui oaspe (căci întocmai ca Abu Hassan al lui Caragiale nu se așeza niciodată la masă singur), Avraam întîlnește un drumeț obosit. În drum spre casă, străinul e strigat de un arbore „sfînt, sfînt, sfînt", dar Avraam crede că închinarea i-a fost adresată lui. Soția lui, Sara, constată, spălînd picioarele drumețului, că nu aveau „pieliță". Peste noapte, Isac visează pe Avraam cu cunună pe cap, înălțat spre ceruri de oaspete. Într-adevăr, a doua zi, arhanghelul se destăinuie, mărturisind că a fost trimis să ridice sufletul gazdei. Avraam cere îngăduință de a fi dus cu trupul. În rai el vede apoi pe un jilț pe Adam, care se bucură cînd trec sufletele celor drepți și plînge cînd observă convoiul greșiților evoluînd spre iad. Basmul se încheie cu exclamația lui Adam: „feții miei, cum v-ați săblîznitu".

Prorocirea Sivilei din *Codicele de la Cohalm* pare a dezvolta legenda reginei Saba din Biblie, venită la Ierusalim spre a încerca prin întrebări meșteșugite înțelepciunea regelui Solomon. Sivila (Savila, Sibila) era fiica lui Solomon și se născuse dintr-un ou de gîscă. Ascunsă în țara „Ugorescului" (Ungariei) de regele David, ea a ajuns împărătească la Rîm. Într-o zi, o sută de boieri ai săi cer să li se tălmăcească un vis: cum 9 sori au răsărit fiecare într-alt chip. Sivila le spune că întîiul soare este „rodul bulgarilor buni și biruitori", al doilea soare grecii, al treilea frîncii, al patrulea „arcadeii", al cincelea „sărăcinenii (arabii), al șaselea sirienii, al șaptelea ebreii, din care se va naște mîntuitorul, al optulea iverii și al nouălea tătarii, ce „vor mînca toate țările", pînă ce „niște oameni de la apus" îi vor învinge.

Se știe că *Biblia* se încheie cu *Apocalipsul Sf. Ioan Teologul,* o scriere enigmatică despre a doua venire a lui Neron. În secolul al IV-lea al erei noastre, la Ierusalim a apărut un alt apocalips, atribuit apostolului Pavel, pentru a completa un pasaj din epistola acestuia către Corinteni (II, 12), unde declară că „a fost răpit în rai și a auzit cuvinte de nespus, pe care nu-i este iertat omului să le rostească".Apocalipsul apocrif ni s-a păstrat

Scanned with OKEN Scanner

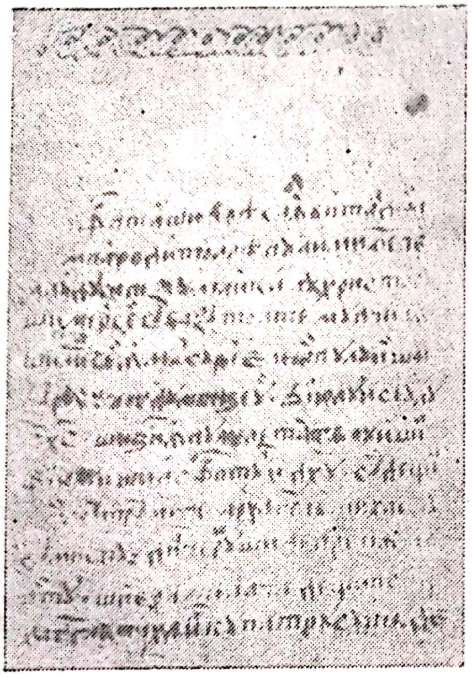

Codex Sturdzanus (Călătoria Maicii Domnului la iad).

într-o copie a popei Grigore din Măhaci, în *Codex Sturdzanus*, sub titlul: *Cuvîntul svîntului Pavel apostol de eşirea sufletelor*, după traducerea versiunii sîrbeşti tipărite la Veneţia în 1520 de Bojidar Vucovici.

Condus de un înger, Pavel vede „sadurile" şi „pometele" raiului pregătite pentru cei ce iubesc pe Dumnezeu, precum şi iadul, unde păcătoşii sînt mîncaţi de viermi neadormiţi cu cîte două capete. Apoi i se arată cum sufletele oamenilor sînt disputate la moarte între îngeri şi draci, şi apostolul încredinţează pe toţi că nu lasă „Dumnezeu şerbii şi slugile sale în ponoslul necuraţilor".

Mai complicat este *Apocalipsul lui Ioan Bogoslovul* din *Codicele Marţian*. Ioan Bogoslovul, adică Teologul, se roagă trei zile pe Muntele Tavorului spre a fi învrednicit să afle cum va fi ziua judecăţii de apoi. Mîntuitorul îi arată întîi cartea „cît şapte munţi" pecetluită cu şapte peceţi, în care sînt scrise toate faptele oamenilor. Apoi îi destăinuie că înainte de judecata din urmă va fi o vreme de belşug, urmată de o vreme de secetă. După aceasta va veni Antihrist cel cu faţa întunecată, cu părul ca săgeţile, cu gene de urs, cu ochiul drept ca o stea şi cel stîng de leu, cu dinţi lungi de o palmă, cu degetele ca nişte seceri şi cu talpa piciorului de un cot. Împărăţia lui va dura trei ani, ce vor trece ca trei „cirte". În timpul lui, îngerii vor ridica la cer lucrurile sfinte şi vor da foc pămîntului de va arde pe o adîncime de trei sute de coţi. Pe urmă vor sufla patru vînturi purificatoare, făcînd pămîntul alb şi virgin, îmbălsămat de o dulce mirodenie, pentru ca Domnul să descindă din cer. Antihrist şi slugile sale vor fi aruncate în foc. Un miel cu patru coarne va despecetlui şapte cărţi cît şapte munţi. La scoaterea primei peceţi vor cădea stelele, la a doua se va ascunde luna, la a treia se va întuneca soarele, la a patra se va risipi cerul, la a cincea vor învia toţi morţii şi toţi, în vîrstă de 30 de ani, vor veni la scaunul judecăţii.

În *Codex Sturdzanus* se află un *Cuvînt de înblare pre la munci*, adică o coborîre în infern a Fecioarei Maria, continuare a apocalipsului aposto-

Scanned with OKEN Scanner

lului Pavel. Maica Domnului e condusă de arhanghelul Mihail cu o ceată de 400 de îngeri în iad, unde osîndiţii ard într-un rîu de foc, conform gradului lor de păcate: pînă la brîu ard cei ce n-au ascultat de părinţi; desfrînaţii se mistuiesc în flăcări pînă la piept; femeile pruncucigaşe sînt acoperite de foc pînă la creştet.

Scrierea e îndreptată îndeosebi împotriva celor ce nu respectă biserica şi clerul. Cei ce n-au mers la biserică dumineca se pîrpălesc în foc pe paturi (căci nu s-au sculat dimineaţa), cei ce nu s-au ridicat înaintea preotului ard pe scaune de foc, iar cei ce au hulit altarul stau spînzuraţi de unghii cu limba şfichiuită de pară. Preoţii care au scăpat pe jos trupul şi sîngele domnului la împărtăşanie, călugării şi călugăriţele care nu şi-au păzit castitatea şi preotesele care s-au căsătorit după moartea soţului se muncesc în diferite chipuri în foc, spînzuraţi de unghii sau mîncaţi de fiare sălbatice. Cei care şi-au lepădat credinţa clocotesc în smoală. *Infernul* lui Dante nu e străin de umblarea sfintei Maria la munci.

Codicele slavon de la Tulcea, descoperit de Ion Bogdan şi descris în *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, cuprinde, între altele, şi *Cuvîntul lui Grigorie teologul despre crucea cea curată a domnului nostru Isus Hristos şi despre crucile tîlharilor cum s-au zămislit*. Acest cuvînt combinat din *Apocalipsul lui Moise* şi *Evanghelia lui Nicodim* a fost dramatizat de Calderon de la Barca în *Auto el arbol del major fruto*. Legenda îşi propune să arate că lemnul crucii pe care a fost răstignit Hristos provine din arborele raiului cu fruct oprit. Crucile celor doi tîlhari răstigniţi împreună cu Hristos erau de asemenea din lemn edenic, una scoasă la iveală de apele Tigrului, alta de apele potopului. O legendă despre lemnul crucii a trecut din *Viaţa împăratului Constantin şi Elena* în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. În româneşte legenda s-a tradus la sfîrşitul secolului al XVI-lea (ms. 469).

În fine, un text apocaliptic cu ameninţări pentru cei ce nesocotesc duminica este *Povestea sfintee dumireci* din *Codex Sturdzanus*. Spre a fi luat în considerare, textul povestei e prezentat ca o scrisoare trimisă din cer într-o piatră care nu s-a deschis decît în urma rugăciunilor unui sobor de preoţi în frunte cu patriarhul Ierusalimului. Scrisoarea datează din secolul al VI-lea, cînd episcopul Cartaginei Licinianus dojenea pe colegul său Vincenţiu că a putut crede cum că se mai pot trimite „scrisori de către Crist". La noi a venit prin canal slav în secolul al XVI-lea (un text slavo-român a fost găsit la Ieud).

Scanned with OKEN Scanner

TRADUCERI DE LEGENDE HAGIOGRAFICE SAU JITII

În viețile de sfinți create de autori anonimi începînd din secolele al V-lea și al VI-lea al erei noastre intră vechi practici magice, rămășițe din timpurile dinainte de creștinism, și elemente mistice din filozofia neoplatoniciană, credința de pildă că prin confundarea cu divinitatea, pe calea extazului, corpul își poate pierde materialitatea, înfrîngînd legile fizice.

Legenda intitulată *Rugăciunea sfîntului Sisin către afurisitul drac* din *Codex Sturdzanus* își are originea în ritualurile exorcizante asirobabiloniene și a venit la noi prin intermediar slav (un text pe foi de plumb din secolul al XIII-lea sau al XIV-lea a fost găsit la Budănești în Oltenia). Sisin, războinic călăreț, s-a întors în Arabia, după ce luptase cu multe oști, biruitor. Un înger îl anunță în vis că Satana pune la cale răpirea celui de-al șaselea copil al sorei sale Melintia. Aceasta se închisese cu copilul, de frica diavolului, într-un stîlp de marmură. În momentul cînd Melintia deschide fratelui ei, diavolul, prefăcut în bob de miei și ascuns sub copita calului, se furișează înăuntru, ia copilul și fuge cu el către mare. Sisin pleacă în urmărirea lui, întreabă o salcie încotro a apucat-o diavolul și, aceasta nerăspunzînd, o blestemă să nu facă rod, întreabă mai departe un rug care, nerăspunzînd asemeni, e blestemat să aibă vîrful unde-i sînt și rădăcinile, în fine, un măslin îi arată drumul și este binecuvîntat să fie pom sfințit. Dracul este extras din mare cu undița, bătut cu 82 buzdugane de fier și silit a restitui copiii furați. În plus, Sisin obține jurămîntul că diavolul nu se va apropia de locul unde i se va pomeni numele. Spre a fi eficace, rugăciunea trebuia rostită în limba slavonă, cum e și copiată în *Codex*.

Tot în *Codex Sturdzanus* găsim mineiul sfintei Petca sau Vineri, fiica lui Agaton și a Polfiei. Ea pleacă în lume să propovăduiască religia creștină. Antioh împărat, impresionat de frumusețea ei, vrea s-o ia de soție, și, fiindcă Petca îl blestemă, dă ordin s-o răstignească. Sfînta se roagă și soldații cad la pămînt. Antioh o pune atunci la fiert într-o căldare cu plumb, seu și smoală, în care sfînta stă normal. Ba aruncă și cu apă clocotită în ochii împăratului, care, învins, se botează cu toți ai lui. Alt împărat, Atizma, o dă de mîncare unui zmeu plin de duhuri necurate. Sfînta calcă cu piciorul pe falca zmeului și, trecînd prin măruntaiele lui, iese prin zgău afară, nevătămată, silind și pe Atizma să se boteze. În sfîrșit, Aclit împărat, refuzat și el ca soț, o bagă la fel într-o căldare cu pietre, seu, smoală și plumb topit, apoi, neavînd cum să scape de ea, îi taie capul.

Scanned with OKEN Scanner

Observăm că Venus din mitologia păgînă, zeiţa frumuseţii şi a voluptăţii, devine în mitologia creştină sfînta Vineri, martiră apărătoare a castităţii şi a credinţei.

Jitia sfîntului Alexie din *Codicele de la Cohalm* este hagiografia unui ascet. Alexie, fiul boierului roman Eufimian şi al Glasiei, îşi părăseşte soţia chiar în noaptea nunţii, se îmbarcă pe o corabie şi ajunge în tovărăşia unui sihastru la Edesa. Aci îşi împarte averea săracilor şi, devenit cerşetor, stă la uşa unei biserici timp de 17 ani. Slugile trimise în căutarea lui trec pe lîngă el fără a-l recunoaşte. Sfînta Maria, patroana bisericii, se arată preotului în vis şi-l roagă să poftească pe Alexie, „omul lui dumnezeu", în biserică. Alexie, temîndu-se ca cineva din mulţime să nu-l recunoască, fuge la ţărmul mării şi se îmbarcă pentru Ptarsis, dar o furtună îl aduce lîngă Roma. În oraşul natal nu-şi recunoaşte părinţii şi se amestecă tocmai printre robii tatălui său. Bătrînul îi construieşte o chilie sub scară şi-l hrăneşte din mîncarea lui timp de 17 ani, pînă ce, simţînd că i se apropie sfîrşitul, Alexie cere hîrtie şi cerneală ca să-şi scrie singur „jitia". Moartea lui Alexie e vestită de un glas ceresc şi toţi vin să se închine moaştelor lui care emană un parfum ca mirul, vindecînd pe bolnavi. La originea acestei poveşti stă *Viaţa lui Ioan Calybitul*, scrisă în Siria în secolul al V-lea. De aici a trecut în literatura bizantină şi apoi în cea slavonă, de unde a ajuns şi la noi.

Multă vreme legendele parabiblice ca şi cele hagiografice au fost considerate sacre, apoi, răspîndindu-se în popor, au fost prelucrate de imaginaţia acestuia şi s-au transformat în basme propriu-zise, alimentînd literatura orală. În special Alexie, „omul lui dumnezeu", a devenit prototipul omului bun, curat la suflet şi dezinteresat.

O CULEGERE DE CUGETĂRI

Textul din *Codex Sturdzanus* denumit de Hasdeu *Cugetări în ora morţii* este, aşa cum s-a arătat, o reunire de fragmente din *Dioptra* lui Filip Solitarul, *Evhologiu* sau *Molitvenic*, *Viaţa sf. Vasile cel Nou*, cuvinte din diverse omilii (Efrem Sirul, Ioan Zlataust, Origen) etc.

Frumuseţea unor pasaje este comparabilă cu a *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. Iată de pildă invocaţia sufletului in extremis:

„Unde ţi-ie atunci avuţia şi bogăţia şi scumpiea? Unde ţi-ie gintul tău, şi fraţii tăi, şi părinţii tăi, şi soţii tăi? Suflete ome! nimea de ceia nu-ţi potu agiuta. Unde ţi-s mesăle cu beauturile şi cu mîncările şi iuboste ta şi dulceaţa ta şi iubire trupu-

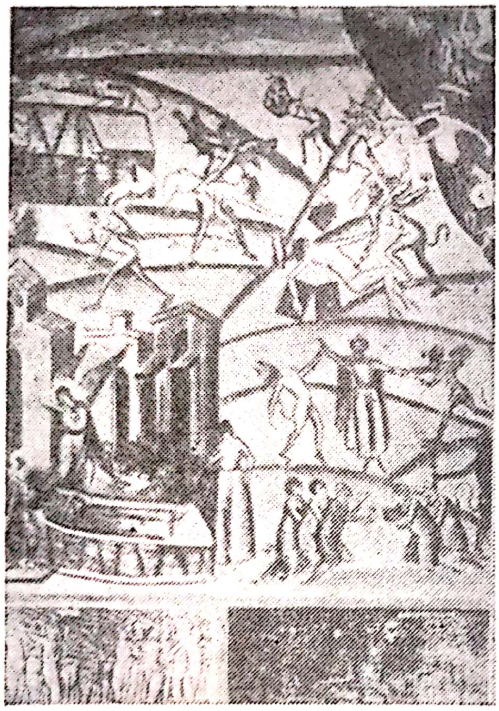

Infernul, Pictură murală
la mănăstirea Horez (detaliu).

lui tău? Acele toate spurcate sîntu: ca umbra au trecutu, ca fumul se-au spartu, ca prahul de vîntu au pierit..."

Raiul e o cetate adamantină:

„... plin este de rodure și flori înfrîmsiețate în toate chipurile, și cetate lui Hs., și turnurile cu cornure împletite cu mărgăritariu, și cu bisorure împletite, și cu cinstite luminate pietri scumpe: bogățiile împărăției veculuí plină și corabiia împărătească..."

Se citează o omilie a lui Ioan Zlataust:

„O, amar voao, tălharilor! O, amar cela ce obidește pre mișei! O, amaru celuie ce-și uriește fratele seu și vecinul seu! O, amar celuie ce nu ascultă și nu cinstește părinții săi și duhovnicul seu! O, amar celuie ce clevetește și hulește pre alții! — zice Hs.: nu vedè ștercul în ochiul altuia, ce vezi bîrna de în ochiul tău..."

Foarte plastică este viziunea apocaliptică a judecății de apoi:

„Oamenii botezați, ceia ce-u vis în păcate și nu se-u spoveditu și nu s-au pocăitu, scula-să-vor la zua de giudeţu goi și negri, întunecați, strîmbi și grozavi, necurați și iuți, și amară ivi-se-va fața lor hitlénă, cum nu se poate spune spurcăciune loru. Unora le va fi fața ca țărîna pămîntului, alții ca tina spurcată din uliță, alții ca gunoiul, alții le va fi trupul putredu ca un cîine mortu cîndu-i saru viermii dintru elu, altora le va cura dintr-o ochi smrad cu puroi și vor fi îngînfați, alții vor fi negri ca însuș diavolul, alții vor fi ca peile aspideei, alții ca pieiele asenului, alții ca fumul verzi, alții vor fi sîngerați, alții ca pieile porcilor, alții aspumați, alții vor fi gunoiți, alții cu toată spurcăciune de în talpe pînă în capu, grozavi și împuțiți..."

Tabloul are simplitatea stîngace a picturii unui Giotto. Textul copiat de popa Grigore datează de pe la jumătatea secolului al XVI-lea.

BIBLIOGRAFIE

§ *Palia d'Orăștie* (1581—1582), *Préface et livre de la Génèse avec le texte hongrois de Heltai et une introduction par Mario Roques*, Paris, 1925; *Palia de la Orăștie*, ed. Viorica Pamfil, Buc., E.A. R. S. România, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

§ B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni, Cărţile poporane ale românilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporană cea nescrisă,* Studiu de filologie comparativă, Buc., 1879; dr. M. Gaster, *Chrestomaţie română,* Texte tipărite şi manuscrise (sec. XVI—XIX) dialectale şi populare, cu o introducere, gramatică şi un glosar româno-francez, I—II, Leipzig — Buc., 1891; D. Russo, *Textele eshatologice din Codex Sturdzanus,* în *Studii bizantino-române,* Buc., 1907; N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu şi Codicele Marţian,* Buc., Acad. Rom., 1914 (studiu şi transcriere); Eufrosina Simionescu, *Monumente literare vechi, Codicele de la Cohalm,* Iaşi, 1925; Dan Simonescu. *Sibilele în literatura românească,* Buc., 1929; N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească,* I, Epoca influenţei sud-slave, Buc., Casa Şcoalelor, 1929; Lazăr Ciomu, *Un vechi monument epigrafic slav la Turnu Severin,* în *Revista istorică română,* VIII, 1938, p. 210—234; Mario Ruffini, *Apocalissi della madre del Signore,* Firenze, Sansoni-Fussi, 1954.

LITERATURA ORALĂ

Şi pentru secolul al XVI-lea avem mărturii despre existenţa cîntecului creat de popor şi întruchipînd aspiraţiile lui de libertate, ca şi despre cel de curte, feudal, cîntat la ospeţele domneşti şi boiereşti de rapsozi populari.

În *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* sînt indicaţii asupra ospeţelor domneşti cu cîntăreţi:

„...se cuvine domnului să aibă la masa sa diferite timpane şi chitare (gusli) şi lire (ţevniţă) cu veselie".

Guzla, instrument muzical cu o singură coardă, este specific sîrbesc. Se ştie că soţia lui Neagoe Basarab, Despina Miliţa, era fiica despotului sîrb Ioan Brancovici, iar sora ei, Elena, a fost soţia lui Petru Rareş. Călători apuseni ca Benedict Curipeşici, Verancsics şi Gerlach susţin că în secolul al XV-lea „sîrbii cîntăreţi străbăteau cu guzla lor toată Polonia şi cîntau la curtea nobililor poloni", fel del fel de cîntece despre eroii sîrbi şi poloni. Nici vorbă că astfel de cîntăreţi au fost primiţi şi la curtea lui Neagoe Basarab şi a lui Petru Rareş şi că vor fi cîntat şi la noi faptele eroilor naţionali. Este semnificativ că în balada *Mănăstirea Argeşului,* în unele variante, numele domnitorului este schimbat din Negru-vodă în Neagu-vodă, ceea ce înseamnă că tema a fost adaptată noilor împrejurări, cu ocazia amplificării vechiului edificiu al bisericii episcopale.

Scanned with OKEN Scanner

Cronicarul polonez Matei Strykowski, care a călătorit în ţările române în 1574, povesteşte că atît în Moldova cît şi în Ţara Românească a auzit cîntece pe versuri însoţite de muzică de scripcă sîrbească (guzlă), cobză şi alte instrumente despre faptele principilor şi cavalerilor, cîntece care „desfătau peste măsură poporul de jos". Un astfel de cîntec lăuda victoriile lui Ştefan cel Mare împotriva tuturor duşmanilor ţării:

„Ştefan, Ştefan voievod, a bătut pe turci, a bătut pe tătari, a bătut pe unguri, pe poloni..."

Dorotei al Monembaziei, care a stat la curtea lui Petru Şchiopul, autorul unui vestit cronograf grecesc, ne spune că prin 1588 domnitorul „iubea mult pe cîntăreţi şi avea un cîntăreţ renumit pentru arta sa". Cronicarul ungur Szamosközy relatează că Mihai Viteazul şi-a făcut intrarea în Alba-Iulia în sunete de trîmbiţe, tobe, fluiere şi viori, desigur şi de cîntece.

Balada *Radu-vodă şi Drăgan* consemnă moartea nedreaptă a domnitorului Radu de la Afumaţi, întîmplată în 1529. Crima a fost făptuită pentru că domnitorul nu a dat boierului domenii şi demnităţi. Boierul Drăgan (personaj istoric şi el) a pus gînd rău domnitorului încă de la nuntă, pentru că, spre deosebire de ceilalţi nuntaşi, Radu-vodă, naşul, nu i-a dat

Nici vie,
Nici moşie
Şi nici galbeni pe tipsie.

Mircea Ciobănaşul din balada cu acelaşi nume nu e altul decît domnitorul Mircea Ciobanul (1545—1552). Cu cămaşa ca tina şi pielea ca zăpada, el vine la Cîmpulung la curtea lui Negru-vodă (de data aceasta Radu Paisie, zis şi Petru de la Argeş) pentru a-i arăta „ristobul" (hrisovul) naşterii sale din osul lui Radu cel Mare, adică pentru a-i dovedi că-i este frate, căci şi Radu Paisie era fiul lui Radu cel Mare. Se pare că Mircea devenise aşa de bogat prin meseria sa de gelep, negustor de oi, încît vodă îl invidiază, propunîndu-i chiar un schimb:

Să-mi dai mie ciobănia
C-a să-ţi dau eu, zău, domnia.

Cronica lui Macarie scrie de tăierea capului unui hatman Petru Vartic. În balada *Vartici* fapta e pusă pe seama lui Ştefan-vodă, cel căruia-i plăcea să vîneze, deci Ştefăniţă (1517—1527). Acesta era însurat cu Stana, fiica lui Neagoe Basarab, şi cronica spune că ar fi murit otrăvit de ea.

Scanned with OKEN Scanner

Balada povestește că doamna urmărea cu patimă aprinsă pe Vartici, că acesta ar fi fugit ca să evite primejdia la Țarigrad, că doamna a scos pîră nedreaptă împotriva lui și că vodă, întorcîndu-l din Țarigrad, l-a spînzurat, dar mai apoi s-a căit că nu luase în seamă rugămintea de iertare a soției lui Vartici, care s-a înjungheat ca să fie îngropată împreună cu soțul ei nevinovat.

Conflictul dintre domnitor și boieri apare în balada *Oprișanul*. Domnitorul e Mihnea Turcitul, care a stat pe tronul Țării Românești în două rînduri (1577—1583 și 1585—1591). Oprișan era un gelep din Stoinești, cu turme nenumărate de oi, herghelii, cîini de vînătoare și scutari cu cîrlige de aur împodobite cu nestemate. Marele armaș Cantar îl pîrăște domnului, acesta poruncește să fie adus înaintea lui spre a-și da „socotelile". Oprișan vine cu scutarii săi la curte, unde Cantar se grăbește să-i ia capul. O bătrînă vrea să arate că Oprișan a împiedicat mazilirea domnitorului de către turci cu o mie de pungi de bani și cu armăsari de Misir, dar sosește prea tîrziu (în altă variantă, Oprișan se cheamă Dobrișan și se dovedește a fi fiul lui „Pipar crai", fratele lui Mihnea, care-l iartă și-l asociază la domnie).

Mihnea Turcitul e confundat în balada *Radu Calomfirescu* cu Mircea-vodă (Ciobanul), numit cînd Mihnea, cînd Mircea. Radu Calomfirescu, „zmeul Țării Românești", cere ajutor împotriva tătarilor care i-au răpit mama, soția și copiii. Mihnea amînă ajutorul, Radu pleacă să urmărească pe tătari numai cu credincioasa lui slugă, Nedea. Ei ajung pe tătari, îi învinge și Radu ucide chiar pe han, dar la întoarcere sînt întîmpinați de frații Buzești și de Căplești, care-l provoacă la luptă și-l ucid (descrierea luptei aparține indubitabil lui Alecsandri):

Începea dar de călare
Harța cea din fuga mare,
Paloșele zîngănind,
Sulițele învîrtind,
Buzduganele ciocnind
Și din gură chiuind.

Mama lui Radu vine la curte și încredințează pe domnitor că cel ucis îi era frate din același tată. Domnul pedepsește pe ucigași:

Gîdele îi apuca
Sus, la scară-i aducea,
Un covor le așternea,
În genunchi îi tot punea
Și mînica-și sufleca
Și pala și-o ridica

Scanned with OKEN Scanner

Şi capetele zbura,
Zbura pe scări de-a dura,
Cînd Buzeşti peste Căpleşti,
Cînd Căpleşti peste Buzeşti.

În realitate, Buzeştii, ca şi Radu Calomfirescu, joacă un rol de seamă mai tîrziu, în domnia lui Mihai Viteazul.

Într-o variantă, Radu Calomfirescu este ucis chiar din porunca lui Mihai şi a boierilor Buzeşti. Autorul numeşte pe aceştia „hoţi şi cîini", iar pe Mihai îl blestemă:

Nu te ierte Dumnezeu
Că tăiaşi pe frate-tău.

Lupta pentru eliberarea de sub jugul turcesc a lui Mihai Viteazul a avut un mare răsunet în popor. O baladă pe această temă se deduce din însemnarea făcută pe un *Liturghier slav* (ms. B.A. R.S.R., nr. 30): „Cu dobîndă, cu izbîndă la celu domn la Mihai v. vodă. Zisă domnu Mihai v. Vodă: alei bun de mînă mi-aţi fost".

Acest cîntec exprimă bucuria oştenilor din popor intraţi în oastea lui Mihai şi bucuria domnitorului de a-i avea în jurul său.

Lupta ţărănimii împotriva asupririi feudale se reflectă în cîntecul despre *Iancu-vodă* (Iancu Sasul, domnitorul Moldovei între 1579 şi 1582). Cronicarul Grigore Ureche arată că în domnia lui au fost răscoale populare din cauza dărilor grele puse pe posesorii de vite:

„Iancul vodă, fiind plin de lăcomie, izvodi obicină care n-au mai fostu niciodată, de au trimis în toată ţara să să ia a zecea din boi, care obiceiu nu l-au putut suferi ţara, ci s-au ridicat lăpuşnenii, de s-au sfătuit ca să să dezbată de supţtu mîna Iancului vodă. Şi bulucindu-să, au rădicat dintre dînşii domnu pre Lungul şi i-au pus nume Ion vodă ..."

Ridicarea ţăranilor este şi tema cîntecului. Vedem întîi pe oamenii stăpînirii:

Prin sate ei pornia
Şi pe oameni siluia ...
Cîţi oameni bani n-avea
Ţoalele zălog le lua.

Interesantă este apariţia fenomenului adăpostirii în păduri, care precedează haiducirea:

Ţara se speria
Şi din sate toţi fugia
Şi-n păduri se ascundea.

Scanned with OKEN Scanner

Haiducia e un fenomen specific luptei de clasă din secolul al XVII-lea și pînă în secolul al XIX-lea, dar se pare că haiduci au existat și mai înainte, de vreme ce Grigore Ureche pomenește de ei la domnia lui Alexandru Lăpușneanu (secolul al XVI-lea). Este interesant că au fost denumiți așa întîi soldații străini unguri sau poloni. În balada *Corbea*, lupta haiducilor împotriva boierimii apare pe vremea lui Ștefan-vodă (după toate aparențele tot Ștefăniță, fiul lui Bogdan cel Orb):

Cînd era
Corbea prin țară
Ne făcea
Și de ocară
Că, dacă ne jăfuia
Și dacă ne înmuia,
Cînd îi mai ziceam ceva,
Măciuca că-mi scutura
Și de spete
Ne-ndoia.

Revolta împotriva boierimii feudale crește în doinele de haiducie, foarte răspîndite în literatura orală. În *Răzvan și Vidra*, Hasdeu reproduce, cu mici schimbări, o doină de acest fel din colecția Alecsandri, situînd-o din punct de vedere istoric la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Iată această doină:

Dacă văzui și văzui
Șoim de codru mă făcui,
Și de cînd m-am haiducit
Drag îmi e drumul cotit:
Cînd văd tabere viind
Și ciocoi înălbăstrind,
Mă fac broască la pămînt,
Îmi așez durda spre vînt
Și mi-i iau la căutare,
De la cap pîn-la picioare,
Și chitesc și socotesc
Pe unde să mi-l lovesc?
La retezul părului
Pe din dosul fesului
Unde-i cald ciocoiului.
Eu chitesc, durda pocnește,
Ciocoiul se zvîrcolește
Și de zile se sfîrșește.
Las-să moară ca un cîine
Că i-am zis ades: stăpîne!
Nu-ți tot bate joc de mine
C-a veni vara ca mîine
De te-oi prinde-n Lunca Mare

Scanned with OKEN Scanner

Să-ți fac divan pe spinare
Și să te calc în picioare,
Ca pe-un șarpe otrăvit,
Ca pe-un dușman ne-mblînzit.

Se va obiecta că un termen ca acela de ciocoi nu e atestat în secolul al XVI-lea. Folosirea lui de către Alecsandri și Hasdeu în locul aceluia de boier nu schimbă însă realitatea reflectată. Probabil că dacă doina ar fi fost scrisă cu trei sute de ani în urmă, ea s-ar fi transmis cu alte cuvinte, dar cu un conținut asemănător celui notat de Alecsandri.

BIBLIOGRAFIE

§ *Matei Strykowski*, în *Arhiva istorică a României*, ed. B. P. Hasdeu, II, 1865, p. 6, 8 și 81; Gr. Tocilescu, *Materialuri folcloristice*, I, 1900; Tihomir R. Gjorgjević, Zur Einführung *in die serbische Folclore*, Viena, 1902; A. Balotă, *Funcțiunea socială a cintecului bătrînesc*, în *Revista de folclor*, III, 1958, p. 101—112.

Scanned with OKEN Scanner

Secolul al XVII-lea

Scanned with OKEN Scanner

Condiţiile economico-sociale care condiţionează cultura şi literatura română din secolul al XVII-lea diferă în unele privinţe de cele din veacul anterior.

Puterea domnitorului scade în acest secol, fiind treptat îngrădită şi limitată de către turci, al căror amestec în viaţa politică este din ce în ce mai insistent, şi de către noua clasă boierească, ridicată pe ruinele vechii boierimi latifundiare, prin acapararea de dregătorii centrale şi locale, acapararea pămîntului ţăranilor şi exploatarea muncii ţăranilor de pe rezerva feudală destinată producerii bunurilor de schimb (mai ales cereale). Claca, adică renta în muncă, vînzarea grînelor, foarte cerute de turci, avansarea de bani tezaurului domnesc pentru plata haraciului către Poartă îmbogăţeşte considerabil noua boierime, devenită forţa principală în viaţa politică, economică şi culturală a ţării.

Pentru a face faţă împotrivirii oamenilor dependenţi, oligarhia trebuia să fie solidară; totuşi, datorită faptului că numai deţinerea puterii asigura avantajul exploatării exclusive a veniturilor statului, se nasc conflicte între diferitele familii boiereşti, constituite în partide antagonice. Consecinţa literară a acestor ciocniri de interese este apariţia unor noi tipuri de cronici, independente faţă de domnitor, care exprimă poziţia de clasă a boierimii, ca şi disensiunile dintre familiile grupate în facţiuni.

Scanned with OKEN Scanner

Amestecul turcilor în viața politică și economică a țărilor române sporește mizeria maselor aservite, orientînd pe unii boieri cu dragoste de țară către popoarele înconjurătoare, cu ajutorul cărora speră să înlăture dominația otomană, ca Rusia și Polonia (prin mijlocirea căreia se exercită influența umanismului latin).

Precum se știe, factorii economici determină cultura și literatura în ultimă instanță, dar acțiunea lor are loc prin intermediul formelor de suprastructură (învățămînt, biserică, tipografii, biblioteci etc.).

Pînă în secolul al XVII-lea, învățămîntul are în țările române un caracter limitat. Se învață numai la mănăstiri, la curtea domnească și în familiile unor boieri limba slavonă și meșteșugul scrisului. Cronicarul Azarie ne spune că fiii lui Alexandru Lăpușneanu au fost „dați să învețe cărțile și învățăturile ortodoxiei", probabil cu vreun cleric. Instrucția se mărginea la cunoașterea problemelor religiei și la lectura de cărți religioase, puține și scumpe. În secolul al XV-lea, o carte costa 1 000 de aspri, a treia parte din valoarea unui munte. În secolul al XVI-lea se plătește pentru două cărți 850 de aspri, un cal și 12 oi.

Cîțiva români trimiși să învețe în străinătate în secolele al XV-lea și XVI-lea nu lasă urme în cultura românească. Un imn italian al domnitorului muntean Petru Cercel (1583—1585) se află inclus într-un *Capitolo del principe de Valacchia* din *Dialoghi piaceuoli del sig. Stefano Guazzo*. În veacul al XVII-lea, însă, se înmulțește numărul românilor trimiși să învețe în străinătate și se pun bazele primelor școli din țară.

Un rol important în dezvoltarea școlii, tiparului și culturii din Moldova și Țara Românească a avut mitropolitul Kievului Petru Movilă (1596—1647). Fiu al domnitorului moldovean Simion Movilă, Petru a învățat în Polonia și Olanda. Stabilit la Kiev în 1627, devine repede egumenul lavrei Pecerska, unde înființează o tipografie și tipărește cărți slavonești pentru clerul ortodox rutean. După moartea învățătorului său, mitropolitul Iob Boreţki, Petru Movilă înființează la lavra Pecerska o școală teologică, strămutată apoi la mănăstirea Brațka, sîmburele vestitei Academii teologice din Kiev. Școala avea ca limbă de studiu latina și se învățau retorica, dialectica, poezia și filozofia. În 1633 Petru Movilă e ales mitropolit al Kievului și elevii îi dedică un volum de versuri omagiale, făcîndu-l să descindă din eroul roman Mucius Scaevola.

La cererea domnitorului Țării Românești, Matei Basarab, Petru Movilă trimite în 1635 o tiparniță completă și meșteri tipografi în frunte cu

Scanned with OKEN Scanner

Timotei Alexandrovici Verbicki. Aceştia au tipărit întîi cărţi slavoneşti, dar apoi, ajutaţi de meşteri români, au imprimat şi cărţi româneşti.

În Moldova, şcoala înfiinţată de Vasile Lupu la Trei Ierarhi în 1641 a precedat introducerea tiparului. Conducerea colegiului a fost încredinţată clericului Sofronie Pociaţki, fost rector al Academiei ortodoxe din Kiev. Petru Movilă a trimis în Moldova un număr de profesori ai şcolii latineşti care predau aşadar limba latină. Un raport contemporan al lui Bandinus ne informează că patru tineri profesori de filozofie veniseră să instruiască tinerimea moldoveană în „litere şi moravuri" şi că se studia gramatica, sintaxa latină, poetica şi chiar şi „lucruri mai înalte". În 1642 sosea de la Kiev şi o tipografie, pusă sub conducerea aceluiaşi Sofronie Pociaţki, care fusese şi directorul tipografiei de la Pecerskaia Lavra. Litere greceşti s-au adus de la stavropighia din Lwow.

În Ţara Românească, şcoala domnească a luat naştere în 1695, din iniţiativa mai veche a domnitorului Şerban Cantacuzino, în chiliile mănăstirii Sf. Sava (cam pe locul unde este astăzi statuia lui I. Eliade-Rădulescu). Limba de predare a fost aici de la început greaca, şcoala avînd caracter de Academie de studii clasice.

În Transilvania, prima şcoală românească, elementară, a fost întemeiată la Făgăraş, în 1657, de principesa Susana Lórántffy, văduva lui Gheorghe I Rákóczy, pentru a atrage pe români la calvinism. În acest scop, învăţătura se făcea în limba română, o atenţie specială acordîndu-se cîntului (a rămas o colecţie de cîntece, psalmi şi „laude" religioase din repertoriul muzical al profesorilor, traduse din ungureşte, nepublicate pînă acum, în posesia romanistului Carlo Tagliavini).

Pînă la înfiinţarea şcolilor româneşti, uneori şi după aceea, fiii de boieri învăţau la şcolile iezuite din Polonia (Liov, Bar, Cameniţa), la marea şcoală a Patriarhiei din Constantinopole şi, întîmplător, la unele universităţi apusene. Grigore Ureche şi Miron Costin au studiat la Liov şi Bar, Nicolae Milescu şi Dimitrie Cantemir la Constantinopole, stolnicul Constantin Cantacuzino la Universitatea din Padova (Italia), poetul Mihai Halici (1643—1712), rectorul şcolii reformate din Orăştie, la Universitatea Altdorf de lîngă Nürnberg. Atît în ţară cît şi în şcolile superioare străine predomina învăţămîntul clasic în limba latină şi elină, dar mai ales în limba latină, ceea ce a făcut să se trezească de timpuriu ideea romanităţii poporului nostru şi a latinităţii limbii române, precum şi dorinţa de a scrie în limba română.

Limba slavonă continuă să fie folosită în biserică pînă în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, dar la curtea domnească ea este înlocuită între 1655 şi 1660 cu limba română, în familiile boiereşti fiind părăsită

Scanned with OKEN Scanner

chiar mai dinainte. Cronicarii acestui veac, boieri de dată recentă, mai ştiau slavoneşte, dar n-au scris în limba slavonă, pentru că se adresau unor oameni care nu cunoşteau decît limba română, boieri de-al doilea rang, apropiaţi prin situaţia lor economică de popor. Din aceleaşi cauze se tipăresc tot acum cărţi de legi în limba română, traduse după nomocanoane greceşti şi adaptate la condiţiile locale din ţările noastre.

Pravila de la Govora (1640) a avut ca model un nomocanon tipărit de Petru Movilă la Kiev, a cărui prefaţă o reproduce, textul este însă tradus de călugărul oltean Mihail Moxa după compilaţia bizantină a lui Emanuel Malaxos. Unele dispoziţii reflectă viaţa clericală, dar şi pe cea profană:

„Călugărul ce va face învăluială şi va întinde fraţii fără de învăţătură, să se pocăiască două săptămîni. Metanii o mie...

Popa ce va bea la cîrciumă, sau va juca, sau va cînta mireneşte, să se gonească din popie...

Muerea de-şi va tunde părul ei, că va cugeta că iaste bine pentru Dumnezeu alegînd numai de nu va lua chip călugăresc şi va îndrăzni a facere aceasta, anatema să fie..."

Tot după Manuel Malaxos este *Pravila aleasă*, tradusă de Eustratie logofătul în 1632 şi rămasă în manuscris. În 1646 Vasile Lupu tipărea o nouă condică de legi, *Carte românească de învăţătură de la pravilele împărăteşti şi de la giudeaţe*, tradusă tot de Eustratie logofătul, după Johannes Leunclavius şi Prosper Farinaccius, prin intermediar grecesc. Aceasta e prima carte românească de legi cu conţinut penal, civil şi agrar. Ea a folosit şi la întocmirea pravilei lui Matei Basarab din 1652, *Îndreptarea legii*, tradusă de Daniil Panonianul după Malaxos şi Alexie Aristines. Interesante sînt aici penalităţile prevăzute pentru ţăranii aserviţi:

„Cînd va fugi ţăranul de la locul şi de la stăpînul său, atunci nimenilea necăirea să nu-l priimească, iară de-l va şi priimi de o dată, atunci de grabă să-l întoarcă înapoi la satul lui de unde iaste, iară de va fi avînd o treabă ca aceea cu dînsul, acela ce l-au primit, atunci să aibă a-şi spune treaba către domnul al acelui sat, iar de va meşteşugui într-alt chip, şi va călca pravila acesta, atunci să plătească la domnie 12 litre de argint, şi 24 litre boiarenului celuia al cui

Petru Movilă.

va fi țăranul, și într-acesta chip să aibă îndemnare de la domnie să întoarcă țăranul să-l ducă de unde au fost, iară ei să rămîie cu toată paguba și cheltuiala".

Reflexe propriu-zise ale luptei de clasă între țărani și boieri vom întîlni în cronicile din acest veac, scrise de boieri, reflectînd prin urmare punctul de vedere al boierimii, atît față de domnitor cît și față de oamenii dependenți.

În secolul al XVII-lea, vechile dinastii domnitoare care îngenunchease boierimea se sting și boierimea luptă să recîștige puterea în stat, ajungînd să impună domni din rîndurile ei. Este sensul tuturor cronicilor moldovene, de la Ureche pînă la Neculce. În Țara Românească, cronicile, de obicei anonime, înfățișează interesele contrare ale partidelor sau facțiunilor boierești în goană după domnie. Cronicarii veacului al XVII-lea cred că boierii sînt cei care trebuie să guverneze țara, nu domnii, și aceștia sînt apreciați numai în măsura în care au ascultat de boieri.

Totodată, asuprirea turcească, monopolul instituit de turci asupra comerțului țărilor române, amestecul din ce în ce mai accentuat al Porții în treburile noastre interne stînjenesc pe boierii cronicari, făcîndu-i să tînjească din aceste motive pentru epoca de glorie a Moldovei lui Ștefan cel Mare, ori a Țării Românești din vremea lui Mihai Viteazul, să spere ca Miron Costin că vor trece odată aceste „cumplite vremi". Sînt gata să lupte cu brațul înarmat împotriva dușmanului dinafară și-și îndreaptă privirile asupra statelor vecine care ar putea să le vină în ajutor, regretînd cînd acestea se aliază cu inamicul.

Cronicile secolului al XVII-lea sînt primele adevărate monumente de limbă românească și întîile scrieri cu caracter original, conținînd mici narațiuni, descrieri, portrete, sau fiind memorii cu largi considerații asupra vieții sociale și morale, cu observații asupra umanității sub latura caracterologică. Evoluția ulterioară a literaturii române nu poate fi înțeleasă fără cunoașterea lor adîncă.

Opera cronicarilor ar fi rămas izolată și s-ar fi pierdut, dacă în secolul al XVII-lea nu s-ar fi produs un alt fenomen care pretutindeni constituie un factor de progres: creșterea puterii economice a păturilor orășenești. Încă din a doua jumătate a secolului anterior, boierii încep să se mute la orașe, unde cumpără curți și chiar prăvălii. Ureche și Miron Costin aveau case în Iași și în alte tîrguri. Pe de altă parte, domnitorii înșiși și unii boieri clădesc mănăstiri la oraș, încît viața culturală iese din izolarea chiliei și a curții de țară și se concentrează în anumite centre cu posibilități de dezvoltare sensibil mai mari. Înființarea școlilor și a tipografiilor contribuie la animarea și răspîndirea culturii în rîndurile

Scanned with OKEN Scanner

noilor straturi sociale din centrele orășenești. Letopisețele nu au fost socotite la fel de importante cît cărțile bisericești spre a fi tipărite, în schimb au fost transcrise în numeroase copii. De altfel, o cronică este scrisă de-a lungul a mulți ani, oprită în ultimii ani ai cronicarului și lăsată urmașilor spre a o continua. Fiind de cele mai multe ori o scriere neterminată, autorul nu se gîndește el însuși s-o tipărească. Probabil că și tiparul ar fi costat foarte scump, numărul cititorilor capabili de a cumpăra o carte neputînd acoperi cheltuielile unui tiraj restrîns.

De fapt, folosirea limbii slavone de scriitorii secolului al XVI-lea (ca Neagoe Basarab) avea în vedere și posibilitățile de răspîndire mai largi ale operei lor, pentru că limba slavonă era o limbă de circulație ca și latina, limbă în care au scris cronicarii poloni și unguri, sau greaca, folosită în Italia și țările germanice. Începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea se tipăresc la noi și cărți grecești. La Iași tipografia permanentă grecească așezată la mănăstirea Cetățuia va funcționa din 1682, iar în Țara Românească prima carte grecească apare în 1690. Se tipăreau în genere cărți teologice de combatere a catolicismului și a calvinismului și cărți de apărare a ortodoxiei.

Matei Basarab (stampă de M. Boschinius).

Vasile Lupu (stampă de W. Hondius).

Influenţa greacă directă în literatura noastră, dezvoltată paralel cu cea slavonă încă de la începutul secolului al XVI-lea, nu trebuie neglijată. În cursul veacului al XVI-lea, grecii, principalii locuitori ai porturilor împărăţiei turceşti, ajung stăpîni ai economiei Imperiului.

Avînd legături cu ţările din apus, unde relaţiile capitaliste începuseră, ei formează o categorie de negustori bogaţi, un patriciat al Imperiului otoman, şi în această calitate intervin şi în raporturile cu ţările române închinate. Negustori greci, agenţi oficiali ai comerţului turcesc, pătrund în ţările române şi, căpătînd aici moşii, intră în clasa boierească, devin domnitori în aceste ţări.

Un astfel de boier de origine grecească, vistiernicul lui Mihai Viteazul, Stavrinos, a evocat într-un poem scris la mănăstirea Bistriţa, unde se afla închis de Basta în nopţile de 1 şi 2 februarie 1602, eroismul marelui voievod care „nu şi-a cruţat capul în nici o luptă". Versurile neogreceşti ale vistiernicului Stavrinos au fost publicate în 1638 la Veneţia de Panos Pepanos şi au avut un mare ecou în Italia şi Spania. Giulio Cesare Croce prezentase încă de mai înainte, într-o dramă burlescă, lupta de la Călugăreni *(Sotteranea confusione o vera tragedia sopra la morte di Sinan Bassa famoso capitano di turchi)*. Lope de Vega va înfăţişa şi el într-o

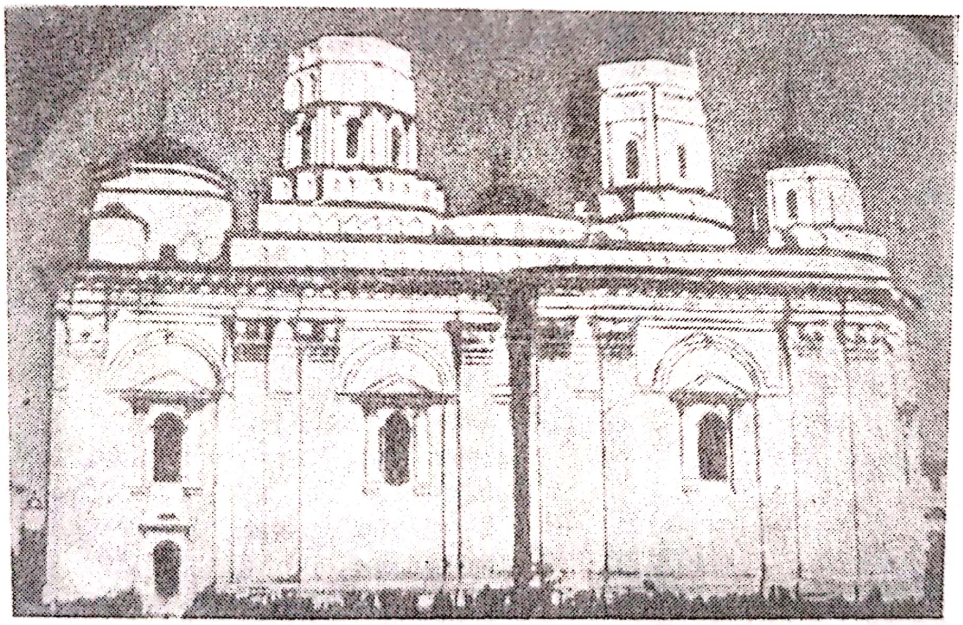

Biserica Golia — Iaşi.

Scanned with OKEN Scanner

dramă, *El prodigioso principe Transilvano*, pe Mihai Viteazul ca pe „*el voivoda de Valaquia*". În lumea slavă, Mihai Viteazul a fost popularizat de Gh. Palamed, translator grec la curtea „strălucitului duce de Ostrog, cneazul Vasile", prietenul voievodului, într-un poem scris în 1607.

Un poet interesant de limbă greacă în Țara Românească este mitropolitul Matei al Mirelor (1550—1624), originar din Epir. Fost arhimandrit al Patriarhiei din Constantinopole, a stat trei ani la Moscova între 1595 și 1597, apoi la Lwow și din 1602 pînă la sfîrșitul vieții a rămas la mănăstirea Dealul ca egumen, deși fusese numit mitropolit al Mirelor, o mică eparhie din sudul Asiei Mici.

Matei a compus mai întîi două hagiografii, *Viața Sfintei Paraschiva* după Eftimie, patriarhul Tîrnovei, și *Slujba sfîntului Grigore Decapolitul,* ale cărui moaște erau la mănăstirea Bistrița din Oltenia. Introducerea acesteia din urmă a fost reluată într-o *Povestire pe scurt* . . . despre năvălirea lui Báthory Gabor în Țara Românească la sfîrșitul anului 1610, fuga și întoarcerea lui Radu Șerban (1602—1611) și primii ani de domnie ai lui Radu Mihnea (1611—1616).

Opera principală este cronica în versuri intitulată *Istoria celor întîmplate în Țara Românească de la Șerban-vodă pînă la Gavril-vodă, care domnește acum,* adică de la Radu Șerban pînă la Gavril Movilă, 1618. Dedicată banului Craiovei Ioan Catargi, istoria a fost încredințată de autor lui Pană Pepanos, care a publicat-o împreună cu poemul lui Stavrinos la Veneția în 1638. Radu Șerban fiind socrul postelnicului Constantin Cantacuzino, cronica a devenit unul din izvoarele familiei Cantacuzino, utilizat ca atare în compilația alcătuită pentru Cantacuzinești în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Stihuirea grecească a mitropolitului se încheie cu sfaturi și învățături date domnitorului Alexandru Iliaș (1616—1618) și cu o lamentație asupra Constantinopolului cotropit de turci.

Biserica Trei Ierarhi — Iași.

„Unde e gloria, frumusețea nespusă și măreția în care înfloriai? Unde sînt rămășițele atîtor sfinți care au trăit pe pămînt viață îngerească și au strălucit ca soarele, prin eroicele lor fapte și prin nespuse minuni? Unde sînt

sărbătorile împărăteşti şi strălucitele pompe ce se făceau în biserici? Unde e pietatea? Unde sînt cîntările glorificatoare şi sfînta credinţă a celor şapte sinoade? Vai, tu, cetatea ce altădată te înălţai mîndră pe şapte coline, în ce stare de plîns ai ajuns astăzi!"

Modelul lui Matei al Mirelor este cronograful lui Manasses. Un ultim ecou al acestuia în literatura noastră este cronograful călugărului Mihail Moxa, de la mănăstirea Bistriţa, intitulat *De-nceputul lumii dentîi.*

MIHAIL MOXA

Moxa, traducătorul *Pravilei de la Govora,* transcrie în septembrie 1620 o prelucrare slavonă prescurtată a cronografului lui Manasses de la facerea lumii pînă în anul 1105, iar din 1105 pînă în anul 1489 traduce pe scurt nişte anale sîrbeşti (*Skazanije vu kratcê* . . .) din veacul al XV-lea.

Îndemnul de a întocmi cronograful l-ar fi primit Moxa de la episcopul Rîmnicului, Theofil, dar întreprinderea de a face istoria atîtor împăraţi părîndu-i-se călugărului mai grea decît a număra stelele sau firele de nisip, s-a mărginit a scrie „ca în scurt şi ca în de tot", grăbindu-se a pune „odihnă condeiului", precum vislaşul ce vrea să ajungă mai repede la ţărm.

Unele legende ale cronografului lui Moxa sînt mişcătoare prin ingenuitate. Astfel, Amulius şi-a făcut fata „popă" şi a instituit lege ca fetele ce vor fi „popi" să nu se mărite. Rhea Silvia greşind, fiii i-au fost aruncaţi în apa Tiveriei, de unde i-a luat un porcar, Festul, a cărui soţie, Lupa, născuse cocon mort. În acest chip Rom şi Romil au devenit „sugaşii" Lupei.

Capitolul *Împărăţia lui Teofil* începe cu legenda poetesei Casia, autoarea unor cunoscute condace, cîntări bisericeşti:

„Teofil, cînd vrea tată-său Mihail să-l însoare, el adună feate frumoase de pren toată ţara într-o casă şi mearse să-şi aleagă. El văzu o fată preafrumoasă şi înţeleaptă, deci grăi către-nsa cu ispită: pentru muiare au venit răul în lume. Ia răspunse către-nsul: adevăr iaste, şi pentru muiare au intrat şi binele în lume, cum ai zice: pentru Evva răul şi pentru Precista Maria binele. Auzi împăratul şi se miră de zise: eu mai înţeleaptă muiere de mene nu voi lua, şi deade mărul cel de aur, ce era semn de nuntă, unii feate anume Teodora. Casia zise către Teodora: dobîndişi împărăţia lumească, şi eu voi nevoi să fiu împărătească: deacii se făcu călugăriţă şi s-au închis într-o chilie de au petrecut viaţă îngerească . . ."

Către sfîrşitul cronografului se află şi cîteva ştiri despre ţările române. Cea mai lungă e ştirea despre lupta lui Mircea cu turcii la Rovine, tratată şi din acest izvor de Eminescu în *Scrisoarea III:*

Scanned with OKEN Scanner

„se rădică Baiazit cu turcii spre rumâni, deci se loviră cu Mircea voevod, și fu război mare cît se întuneca de nu se vedea văzduhul de mulțimea săgeatelor, și mai pierdu Baiazit oastea lui cu totul, iară pașii și voievozii periră toți, atunci peri Constantin Dragovici și Marco Cralevici, așa de se vărsa sînge mult cît era văile crunte..."

Cînd turcii au atacat Țarigradul, soarele nu se vedea, scrie Moxa, de desimea săgeților. Văzduhul răsuna de răcnetul lui Baiazid ca de o bubuitură de tun. Văzînd Sfînta Sofie, sultanul ar fi zi „boierilor" săi: „acolo voi lăcui cu muiarea mea".

Cronica lui Mihail Moxa a fost cumpărată la București de un profesor rus Gregorovici, care a publicat-o parțial la Cazan în 1859. Manuscrisul a ajuns apoi la Moscova, de unde Gr. Tocilescu a obținut o copie publicată cu litere cirilice de Hasdeu în *Cuvente den bătrîni,* tomul I (1878).

BIBLIOGRAFIE

§ Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul sec. XVI,* Sibiu, 1944.

§ Vistiernicul Stavrinos, *Vestitele vitejii ale lui Mihail voievod...,* text grecesc cu traducere românească, în *Tezaur de monumente istorice,* I, 1862, p. 285—326; trad. în versuri de Teodor M. Eliat, Buc., 1837; ed. N. Iorga, Vălenii de Munte, 1910.

§ Gheorghe Palamed, *Istoria cuprinzînd toate faptele, vitejiile și războaiele prea strălucitului Mihai-vodă* (în grecește), ed. Émile Legrand, Bibliothèque grecque vulgaire, Paris, 1881, vol. II, p. 183—230; trad. de C. Erbiceanu, în *Literatura și arta română,* 1896—97, și de O. Tafrali, Buc., 1905; *Doi cîntăreți greci ai lui Mihai Viteazul: Stavrinos și Palamed,* ed. N. Simache și Tr. Cristescu, Ploiești, 1943.

§ D. Russo, *Poema lui Stavrinos, Modelele și imitatorii lui Stavrinos, Stavrinos și Matei al Mirelor imitați de Diacrusis, Stavrinos și Matei al Mirelor imitați de Ignatie Petriți, Stavrinos imitat de Spontis,* în *Studii istorice greco-române,* I, Buc. 1939; Al. Piru, Stavrinos, în *România literară,* nr. 5 din 29 ianuarie, 1970, p. 12.

§ Matei al Mirelor, *Istoria celor întîmplate în Țara Românească de la Șerban-vodă pînă la Gavril-vodă (text grecesc și traducere),* în *Tezaur de monumente istorice,* Buc., 1862, I.

§ Mihail Moxa, *Hronograful lui,* ediția N. Simache și T. Cristescu, Buzău, 1942.

§ C. Nicolăescu-Plopșor, *Hronograful lui Mihail Moxa,* în *Oltenia,* IV, 1943, p. 1—28.

§ Margareta Ștefănescu, *Cronica lui Manasses și literatura româno-slavă și română veche,* Iași, 1927; Ion Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung,* în *Archiv für slavische Philologie,* XIII, 1901, p. 502—535.

Scanned with OKEN Scanner

LITERATURA RELIGIOASĂ ÎN MOLDOVA, ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI TRANSILVANIA

În prima jumătate a secolului al XVII-lea toate eforturile sînt îndreptate în direcţia căutării în traducerea cărţilor bisericeşti şi laice a unei norme supradialectale care să facă tălmăcirile accesibile românilor din toate provinciile. Pentru prima dată se stabilesc relaţii directe între cele trei ţări române, pe care Mihai Viteazul le unise scurt timp în 1600. Reprezentanţii culturali de seamă sînt în Moldova mitropolitul Varlaam, în Ţara Românească Udrişte Năsturel şi în Transilvania Simion Ştefan.

VARLAAM

Nu se ştie data cînd s-a născut Varlaam. Ştim numai că era fiu de răzeşi din Baloteştii Putnei (ca mirean se numea Vasile Moţoc) şi că intrase în cinul călugăresc la mănăstirea Secu, refăcută în 1602 de Nistor Ureche, tatăl cronicarului, şi Mitrofana. Varlaam era deci cam din generaţia cronicarului Ureche. Prin 1610 se afla egumen al mănăstirii, căci iscăleşte un act de bună convieţuire cu călugării vecini de la Neamţu. Învăţase greceşte şi slavoneşte şi în 1618 avea gata traducerea unui îndreptar de monahism din secolul al VII-lea, *Leastviţa* lui Ion Scărarul, Sinaitul. Ajuns duhovnic al domnitorului Miron Barnovski, acesta îl trimite în 1628 într-o solie împreună cu Pavel Ureche, Eustratie logofătul şi alţii în Rusia. Probabil că Barnovski (care era socotit de turci iscoada leşilor şi se înrudea cu Petru Movilă) voia să încheie un tratat de prietenie cu ruşii, prin intermediul acestuia din urmă. Solia a plecat din Suceava la 13 decembrie 1628 ducînd cu ea manuscrisul unui *Octoih* slavonesc pentru Petru Movilă şi moaştele mucenicului Iacov din Persia pentru mitropolitul Moscovei Filaret Nichitici. Întrevederea cu Petru Movilă a avut loc la 3 august 1629, cînd Miron Barnovski era mazilit, totuşi misiunea n-a fost întreruptă. Petru Movilă notează că Varlaam i-a povestit cu acel prilej cum moaştele sfîntului Ioan cel Nou au mîntuit în 1610 cetatea Sucevei de invazia cazacilor. Credinţa în moaşte era foarte mare pe atunci, de vreme ce Petru Movilă cerea ţarului să îngăduie moldovenilor a vedea „moaştele sfinţilor marilor făcători de minuni ai lui Dumnezeu“ şi că copieze jitiile acelor sfinţi, poruncind a se trimite „spre lauda şi mîngîierea dreptcredinciosului neam rusesc înaintea celorlalte neamuri“. Varlaam a fost primit de ţar şi a comandat zugra-

Scanned with OKEN Scanner

vului Nazarie niște icoane, care s-au executat, dar mitropolitul n-a admis ieșirea lor din țară, sub motiv că sfinții erau pictați șezînd pe jilțuri, într-o atitudine necanonică. În a doua domnie a lui Miron Barnovski, Varlaam a fost hirotonit mitropolit la 23 septembrie 1632, cuvîntul de învestitură rostindu-l un învățat dascăl grec, Meletie Sirigul. În 1637 avea gata traducerea *Cazaniei* și cerea țarului Mihail Feodorovici să-l ajute să tipărească această carte:

„...întîmplîndu-se să vină acolo în împărăția voastră pravoslavnică boierul domnului nostru (Vasile Lupu), am trimis și eu slujba și martiriul sf. Ioan care a suferit martiriu în Bielogorod și corpul lui zace întreg neputrezit, făcînd minuni prin vindecare și în mitropolia mea a Sucevei. Am trimis și chipul lui spre binecuvîntarea și întărirea țării voastre, dreptmăritoare și despre rîvna noastră care ne-a fost pentru sfînta biserică a răsăritului și dorința de a traduce pe limba românească cartea sfîntului Calist, *Cuvîntările la sfînta Evanghelie*, care s-o citească preoții în biserică spre învățătura românilor credincioși, este gata și scrisă numai să se dea la tipar s-o tipărească, dar fiindcă ne ține mîna grea a agarenilor și nu sîntem liberi de haraciul lor nici preoții și nici vlădicii, ci toți sîntem supuși, de aceea îndrăznim a cere ajutor pentru lucrul acesta și îngăduința împărăției voastre".

Această scrisoare este deosebit de importantă, fiindcă ne arată izvorul principal al *Cărții de învățătură* și data cînd a fost terminată traducerea. Dar ajutorul cerut n-a venit atunci. L-a trimis în 1642, cînd s-a și început tipărirea cărții, Petru Movilă. În același an, prin august, Varlaam participa la lucrările sinodului deschis la Iași pentru a lua atitudine față de confesiunea de credință a lui Chiril Lucaris, fost patriarh al Constantinopolului, învinuit de calvinism. Grecii voiau ca sinodul ieșan să aprobe condamnarea lui Chiril Lucaris și să adopte profesiunea lui Meletie Sirigul, însă, dat fiind că Lucaris luase în 1629 apărarea românilor din Transilvania, pe care Bethlen Gabor voia să-i convertească în mod silit la calvinism, moldovenii s-au arătat rezervați și au propus să se discute mai curînd o lucrare scrisă atunci de Petru Movilă: *Mărturisirea ortodoxă*. Această lucrare redactată în latinește și tradusă apoi în rusește, grecește și românește, a devenit îndreptarul ortodoxiei bisericii din răsărit (prima ediție românească e din 1691, iar ultima din 1942). Lucrările sinodului conduse de domnitorul Vasile Lupu fiind secrete, nu știm precis care a fost rolul lui Varlaam, dar trebuie presupus că n-a fost șters. Varlaam se bucura ca și Petru Movilă de o mare reputație în lumea ortodoxă și la un moment dat a figurat pe lista celor trei candidați la scaunul vacant al Patriarhiei din Constantinopol. În 1644 Vasile Lupu îl trimitea să trateze pacea cu Matei Basarab în Țara Românească. Găsind la Udrișteă Năsturel un catehism calvinesc, tipărit în limba română,

Scanned with OKEN Scanner

Varlaam a convocat la întoarcere un sobor din amîndouă ţările şi l-a combătut, publicînd în 1645 şi un opuscul de răspuns. Prăbuşirea lui Vasile Lupu în 1653 a adus şi căderea lui Varlaam. Retras la mănăstirea Secu, îşi împarte pămînturile între neamuri şi moare „fulgerat la mîni" (paralizat) în 1657.

Opera de căpetenie a lui Varlaam, *Carte românească de învăţătură dumenecele preste an şi la praznice împărăteşti şi la svinţi mari,* a fost tălmăcită „din limba slavonească" şi tipărită „cu dzisa şi cu toată cheltuiala" lui Vasile Lupu „în tipariul domnesc, în mănăstirea a Trei Svetiteli, în Iaşi" între 1642 şi 1643. Într-un cuvînt înainte, domnitorul o oferă ca „dar şi milă şi pace şi spăsenie a toată semenţia românească pretutindere ce să află pravoslavnici într-aceasta liîmbă", iar în al său cuvînt „cătră cetitoriu", Varlaam arată motivele care l-au îndemnat a traduce:

„Cătr-ace usteniînţă s-au adaos acelor bărbaţi purtători de duhul svînt, căci că mărgînd de sus în gios şi împuţinîndu-se diîn oameni înţelesul sventelor scripturi le-a căotat a pogorî şi svînta scriptură tot mai pre înţelesul oamenilor, păn-au început a scoate aşeş cineş pre limba sa pentru ca să înţeleagă hiecine să înveţe şi să mărturisească minunate lucrurile lui Dumnedzău, cu mult mai vîrtos limba noastră românească, ce n-are carte pre limba sa, cu nevoie iaste a înţeleage cartea alţii limbi. Şi pentru lipsa dascalilor ş-a învăţăturei. Cît au fost învăţînd mai de multă vreame, acmu nice atîta nime nu învaţă".

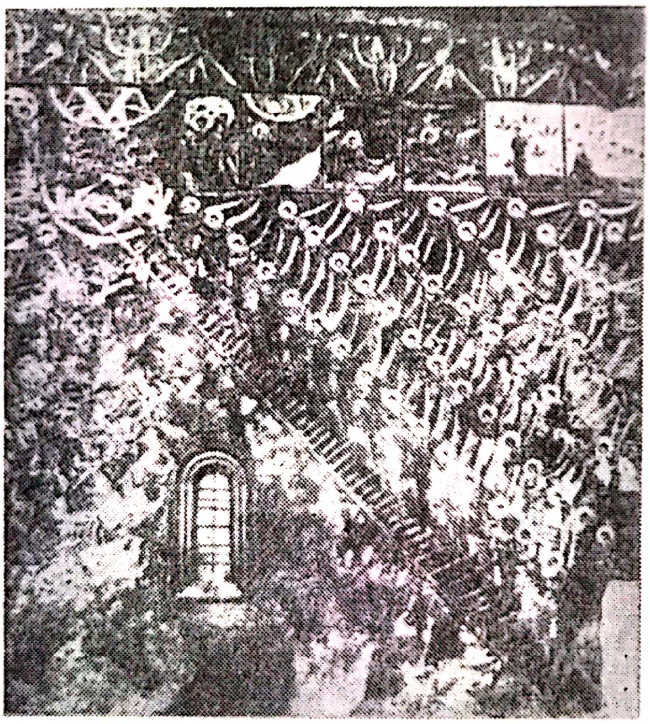

Scara lui Climax. Pictură murală la mănăstirea Suceviţa (sec. XVI).

Aşadar, Varlaam îşi dădea seama că poporul nu înţelegea cartea altei limbi, a limbii slavone, şi că şcolile de slavonie împuţinîndu-se era nevoie de cărţi româneşti pentru noii dascăli şi elevi. Motivarea traducerii seamănă cu aceea din epilogul de la *Tîlcul evangheliilor* din 1564, prima cazanie românească, şi cu cea din „preadislovia" *Evangheliei cu învăţătură* din 1581, unde citim:

„C-am fost cugetat şi aceasta, ca să fie mai lesne şi mai iuşor a ceti şi a înţeleage pentru oamenii ceia proştii..."

Scanned with OKEN Scanner

Am văzut că în scrisoarea din 1637 Varlaam indică drept model al Cazaniei sale *Omiliile* lui Calist, scrise în prima jumătate a secolului al XV-lea. Probabil că după ce a sfîrșit traducerea, el a confruntat-o și cu alte texte, eventual chiar cu tălmăcirile românești anterioare, din care cea din 1581 era reeditată în 1641 la Alba Iulia de mitropolitul român recomandat de Vasile Lupu lui Rákóczy, Iorest. Așa s-ar explica de ce Varlaam declară în cuvîntul său că a adunat cazania „ di în toți tîlcovnicii sventei evanghelii, dascali besericii noastre". De altminteri, tehnica omiletică nu diferă prea mult la Ioan Caleca (modelul lui Coresi) față de Calist (modelul lui Varlaam) și se pot găsi pasaje destul de apropiate. De obicei autorii dau întîi fragmentul de evanghelie, pericopa sau zaceala, și apoi fac comentariul, începînd cu apostrofa *Fraților* . . . sau cu o lungă comparație. Aceasta din urmă poate fi folosită la orice pericopă, fiind o simplă floare retorică, stereotipă. Numai cîteodată e menținută, de pildă în cazania la dumineca a treia. Citim la Coresi:

„. . . Cum iaste ochiul în trup, așa iaste și mintea întru suflet. Că de iaste ochiul sănătos, luminează trupul, iară de e beteag, întunecă-l. Așa și mintea, de iaste curată, și spre una dumnezeie și dreptate caută și de pururea se trezvește către aceala să lăcuiască, și sufletul ce e întru el luminare priimește, de se luminează și se curățește. Iară de se va întoarce mintea spre hitlenie și spre grija avuției, sau de pohtele păcatelor de va fi ținut și se va răstigni lor, orbește-se și se întunecă. Că cine ș-va piiarde mintea cu grija lumiei, și pohtelor păcatelor întuneca-o-va, toate ale sale lucruri ce-s în viața aceasta întuneca-le-va și le va stinge, și de aciia și de alalte în deșert face-ș spășeniia sa de pururea".

La Varlaam pericopa urmează după o scurtă introducere:

„Cum luminează soarele lumea și deaca întunecadză toată lumea să schimbă în tunearec și nice una di în fapte nu să cunoaște care ce iaste, așea și mentea noastră iaste lumină și ochiu trupului și deaca să întunecă mentea cu gînduri de păcate și cu pohtele lumiei aceștia, atunci și sufletul și trupul iaste întunecat . . ."

Comentariul propriu-zis este aici mai bogat la Varlaam, desigur fiindcă va fi fost mai plastic în Calist decît în Caleca. La Varlaam se introduce în plus noțiunea de fum, simbol al vieții păcătoase:

„Cînd petreace omul în fum, atunci-i lăcrămadză ochii și de iuțimea fumului doru-l ochii și orbăsc: iară deacă iase la văzduh curat și la vreame cu senin de se priîmblă pre lîngă izvoară de ape curătoare, atunce sîmtu mai vesel ochii și mai curați, și sănătate dobîndesc di în văzduh curat. Așea și noi, fraților, deaca întrăm în fumul păcatelor lumiei aceștia, întru mîncări fără vreame și în beții, în lăcomia avuției aurului și argintului satelor și a vecinilor, și într-alte pohte de păcate, atunce și nouă foarte lăcrămadză ochii sufletului nostru, și de iuțimea acelui fum înșelătoriu durere și orbie foarte cumplită rabdă ochii noștri. Că a nimică altă nu

Carte românească de învățătură ... (1643).

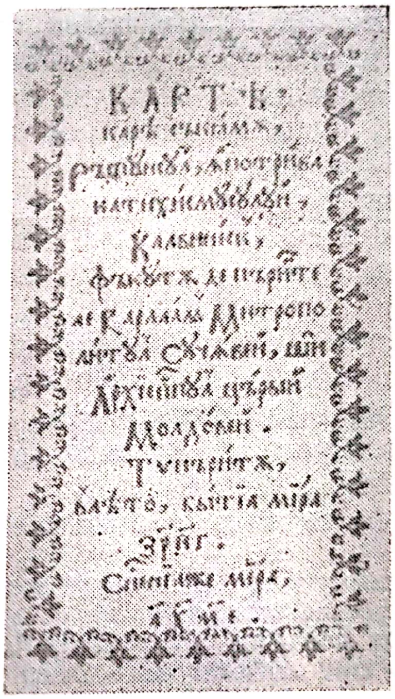

Cartea care se chiamă Răspunsul împotriva catihismului calvinesc.

să asamănă isprăvile noastre într-această lume, numai fumului. Şi nu numai isprăvile noastre, ce şi dzilele şi aii şi viaţa noastră, toate ca un fum trec. Şi cine va petreace într-aceaste fumuroase şi înşelătoare lucruri, aceluia-i iaste mentea întunecată cu întunearecul păcatelor şi pohtelor trupului ..."

Varlaam traduce cu aproape şase decenii mai tîrziu decît Coresi şi colaboratorii lui, şi limba sa este, desigur, evoluată faţă de aceea a diaconului muntean şi a preoţilor ardeleni. La Varlaam se simte străduinţa de a se adresa românilor de pretutindeni, deşi unele particularităţi ale graiului moldovenesc (dz pentru z) subzistă. Calitatea traducerii lui Varlaam va putea fi stabilită mai precis cînd se va descoperi versiunea slavonă a *Omiliilor* lui Calist, neidentificată pînă în prezent, eventual şi alte surse. S-a recunoscut însă de mult că limba *Cazaniei* este limpede, accesibilă şi astăzi, după mai mult de trei sute de ani. În ceea ce priveşte stilul omiliilor (care aparţine lui Calist), el e adesea trudnic, comentariul repetînd textual conţinutul pericopei, cu insistenţe obositoare, menite a fixa

Scanned with OKEN Scanner

în mintea ascultătorilor litera exactă a evangheliei, nu lipsit de pasaje memorabile, elocvente.

A doua parte a *Cazaniei* conține un număr de legende hagiografice, printre care și aceea a mucenicului Ioan cel Nou de Grigore Țamblac. Pentru viața celorlalți sfinți (Simeon stîlpnicul, sfîntul Dumitru, sfîntul Nicolae făcătorul de „ciudese", Teodor Tiron, sfîntul Gheorghe), Varlaam a utilizat de bună seamă alte izvoare, probabil *Sinaxarele* lui Maximos Margunios, apărute în greceşte la Veneția în 1607. O viață a sfintei Paraschiva, ale cărei moaşte se aflau la Iași, compusese, după Eftimie, patriarhul Tîrnovei, mitropolitul Matei al Mirelor. De reținut că din legenda sfîntului Gheorghe lipseşte episodul cu uciderea balaurului, ca în mineiul întocmit întîi de Simeon Matafrastul. Se povestesc numai caznele la care a fost supus mucenicul de împăratul Diocleţian: i s-a pus o piatră grea pe piept, a fost sfîrtecat cu roata, aruncat într-o varniță, încălțat cu papuci de fier înroşiți în foc, bătut cu vîna de bou, otrăvit pentru că înviase un mort, decapitat în fine împreună cu soția lui Diocleţian, care credea în el. Fapta eroică a sfîntului Gheorghe o fac la Varlaam alți doi mucenici: Dimitrie calcă în picioare o scorpie tocmai cînd aceasta ridicase capul să-l muşte şi Teodor Tiron străpunge cu sulița un balaur antropofag. Acest act supranatural comis de mai mulți sfinți a fost atribuit în cele din urmă exclusiv sfîntului Gheorghe, Iovan Iorgovan din balada populară și Făt-Frumos din basm. Legendele hagiografice ale *Cazaniei* alcătuind elementul ei miraculos, povestite de Varlaam cu reale însuşiri epice, vor fi fost ascultate cu mai mult interes de popor decît greoaiele parabole evanghelice.

Mitropolitul Varlaam.

Cartea românească de învățătură dumenecele preste an și la praznice împărăteşti și la svînți mari a fost foarte răspîndită, timp de mai bine de un secol de la tipărirea ei. *Cazania* apărută în Țara Românească la mănăstirea Dealul (1644), pe timpul lui Varlaam Arapul, reproduce aproape în întregime (minus *Viața sfîntului Ioan cel Nou)* partea a doua a Cazaniei

Scanned with OKEN Scanner

de la Iaşi, iar *Chiriacodromionul* de la Bălgrad din 1699 nu este decît o reeditare a *Cărţii româneşti de învăţătură*. La Bucureşti, *Cazania lui Varlaam* s-a reeditat în 1732, 1765, 1768, fiind multă vreme manualul de omiletică al clerului român.

La începutul *Cazaniei* şi la sfîrşitul celor două părţi ale ei, traducătorul a pus şi cîteva versuri, fără ritm, din care cîte o imagine surprinde plăcut, precum:

Valuri multe rîdică furtuna pre mare,
mai vîrtos gîndul omului întru lucru ce are.

Într-o traducere recent descoperită, *Paraclisul născătoarei de dumnezeu*, apărută la Iaşi în 1645, sînt de asemenea 48 de versuri despre pedepsirea necredincioşilor, denotînd înclinaţia lui Varlaam către poezie. Tot aici mai sînt şi două povestiri pe teme din *Vechiul Testament*, una recomandată astfel:

Jitie această preafrumoasă
Şi din Biblie veche scoasă,
La oameni să le cetească
Şi în veci să se pomenească.

Cartea carea să chiamă răspunsul împotriva catihismusului calvinesc făcută de părintele Varlaam mitropolitul Suceavei şi arhiepiscopul ţării Moldovei, tipărită la Iaşi în 1645, este o scriere originală, polemică. Autorul răspunde opului găsit la Udrişte Năsturel în 1644, avînd următorul lung titlu: *Cartea ce se cheamă „Catehismus" care cu voia şi cu porunca domnului creştinesc Racoţi Gheorghi, craiul Ardialului, domnul Ţăriei Ungureşti şi săcuilor şpan, care s-au întors di în limba diecească şi slovenească pe limba românească, cu svatul şi cu îndemnătura şi cu cheltuiala domniei lui Ciulai Gheorghi, păstorul sufletesc al curţei măriei sale. Cu scrisoare s-au ustenit popa Ghiorghi de Sec. Şi s-au izvodit în cetate în Belgrad; şi s-au tipărit în sat în Prisac. Meşterul tipariului au fost popa Dobrea din Ţara Muntenească. Şi s-au început în luna lui iulie, 5 zile, şi s-au obîrşit în luna iulie, 25 de zile. Vă leat ot săzda mira 7150, ot rojdestvo Hristovo 1640.* Nu s-a descoperit pînă acum nici un exemplar din acest catehism calvinesc tipărit în 1640 la Alba Iulia, pe care, citindu-l, Varlaam l-a aflat plin de „otravă de moarte sufletească". Considerînd că „înaintea omului este viaţa şi moartea" şi că „nu alegem moarte în loc de viaţă", Varlaam combate punct cu punct dogmele bisericii calvine, adresîndu-se în special celor ce se află în părţile Ardealului „cu noi într-o credinţă", adică românilor ortodocşi.

Scanned with OKEN Scanner

Se ştie că Reforma calvină susţine că omul nu este capabil să se salveze singur, dacă n-a fost iluminat prin graţia divină, care a predestinat pe unii spre rău. În *Institution de la réligion chrestienne,* Calvin nu admite decît două taine, botezul şi euharistia, şi condamnă cultul sfinţilor (pentru că nu există alt intermediar între om şi Dumnezeu decît Hristos) şi al icoanelor (o poruncă biblică sună: Să nu-ţi faci ţie chip cioplit).

Tonul polemicii lui Varlaam este muşcător:

„Protestanţii, *scrie el,* calcă în picioare poruncile dumnezeieşti, ceea ce spun ei nu se găseşte în sfintele scripturi, ci au fost scoase din capul lor".

Ideea de graţie este ironizată:

„Aceasta ne-ar plăcea şi nouă fără de nici o osteneală şi fără de nici un chin din partea noastră să aflăm pe Hristos împăcătoriu să facă destul pentru noi".

Biserica protestantă nu este după Varlaam „nici svîntă, nici săbornică" . . . , ea este o biserică întemeiată ieri, abia de „o sută de ai", slujitorii ei caută probe în scripturi „ca oamenii ameţiţi şi somnoroşi, care încearcă să se ţină pe picioare".

Cartea lui Varlaam a avut ecou printre calvini, dovadă că peste 12 ani se simţea încă nevoia unei puneri la punct vehemente, publicate sub titlul: *Scutul catechismusului, cu răspunsu den scriptură svîntă, împotriva răspunsului a doauă ţări fără scriptură svîntă,* la Bălgrad, în 1656.

Ultima carte, la traducerea căreia Varlaam numai a colaborat (cu Eustratie logofătul), scriind prefaţa, este *Seapte taine a besearicii* de arhiepiscopul Gavril Severul de la Filadelfia (mort în 1616), un volum in quarto de peste 339 de pagini, tipărit la Iaşi în 1645. Aici sînt condamnate superstiţiile şi vrăjile şi se dau norme pentru îndreptarea „sufletelor noastre cele păcătoase". Precum cînd „răsare soarele, zaria . . . şi copacii cei înalţi lumineadză; deacii şesurile şi văile; aşa într-acela chip, domnia mării tale cu acestea Şeapte taine . . . întîi agiunge întru ceata cea înaltă sufletească, întru arhierei şi în preoţi, de lumineadză, şi întru diregătoriia

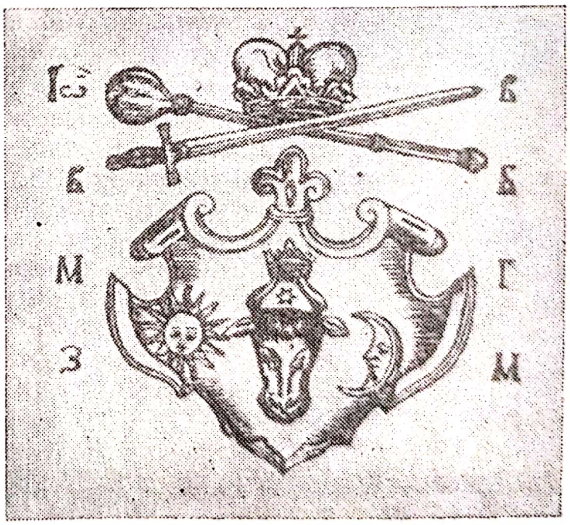

Stema Moldovei în *Cazania lui Varlaam.*

Scanned with OKEN Scanner

cea lumască, în domni şi boiari; deacii şi întru cei mai mici agiunge lumina şi căldura de lumineadză". Aşadar, Varlaam concepea o paritate a claselor măcar în planul credinţei religioase, aceste lucruri fiind spuse de el în predoslovia la *Şeapte taine a besearecii.*

BIBLIOGRAFIE

§ Varlaam, *Cazania,* 1643, text transliterat de J. Byck, Buc., Fundaţia pentru literatură şi artă, 1943; *Răspuns împotriva catihismusului calvinesc,* ediţia N. Cartojan (proiect).

§ P. P. Panaitescu, *L'influence de l'œuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans les Principautés roumaines,* Extras din *Mélanges de l'École Roumaine en France,* V, Paris, Gamber, 1916, p. 55—69.

§ P. V. Haneş, *Vechile noastre Cazanii, Coresi, Varlaam, Mănăstirea Dealu,* în *Prietenii istoriei literare,* Buc., I, 1931, p. 133—161; Augustin Z. N. Pop, *Biografia mitropolitului cărturar Varlaam al Moldovei,* Buc., 1940, Extras din *Atheneum,* V, nr. 4; Gr. Scorpan, *Locul Cazaniei lui Varlaam în vechea noastră literatură omiletică,* în *Cercetări istorice,* XIII—XVI (1940), p. 545—596, şi XVII (1943), p. 89—120; Florea Mureşanu, *Cazania lui Varlaam, Prezentare în imagini,* Cluj, E.R.A.N., 1944; Atanasie Popa, *Cazania lui Varlaam, Prezentare grafică,* Timişoara, 1944; Al. Rosetti, *Varlaam,* în *Cum vorbim,* I, 1949, nr. 8, p. 13—14; Gabriel Strempel, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea,* în *Studii şi cercetări de bibliologie,* I, 1955, p. 29—30; Dan Simonescu, *Contribuţii la bibliografia românească veche,* în *Studii şi cercetări de bibliologie,* I, 1955, p. 247—248; *300 de ani de la moartea mitropolitului Varlaam,* în *Mitropolia Moldovei şi Sucevei,* nr. 10—12, 1957; Augustin Z. N. Pop, *Viaţa mitropolitului Varlaam al Moldovei,* p. 742—774; T. Bodogae, *Mitropolitul Varlaam ca teolog,* p. 775—790; I. Lupaş, *Cartea românească de învăţătură de la 1643 retipărită într-o ediţie transilvană la Alba Iulia în 1669,* p. 791—806; Constantin Nonea, *Legăturile mitropolitului Varlaam cu bisericile ortodoxe din Kiev şi Moscova,* p. 807—819; Paul Mihail, *Circulaţia Cazaniei mitropolitului Varlaam în biserica românească,* p. 820—828; Emil Diaconescu, *O importantă donaţie a mitropolitului Varlaam făcută mănăstirii Secul,* p. 829—834; C. A. Stoide, *Despre unele însemnări de pe Cazania lui Varlaam şi de pe alte tipărituri vechi româneşti,* p. 835—840; Scarlat Popescu, *Locul mitropolitului Varlaam în biserica ortodoxă şi în viaţa culturală a poporului român,* p. 841—861; Liviu Onu, *Observaţii cu privire la contribuţia lui Varlaam la dezvoltarea limbii române literare,* în volumul *De la Varlaam la Sadoveanu,* studii despre limba şi stilul scriitorilor, E.S.P.L.A., 1958 (Limba cărţilor lui Varlaam este „o limbă literară cu caracter popular, cu anumite trăsături regionale, dar şi cu unele influenţe slavone medievale", „sinteză a normelor limbii române literare din această epocă").

Scanned with OKEN Scanner

UDRIȘTE NĂSTUREL

Contemporan cu Varlaam este învățatul boier muntean Udrişte Năsturel de la Fierăşti, cumnatul domnitorului Matei Basarab. Udrişte sau Uriil era fiul postelnicului Radu Năsturel şi al Calei Calomfirescu şi s-a născut pe la 1579. „Cînd am ajuns în vîrsta adolescenței — mărturisește el — am dobîndit în același timp, în inima mea, prin grația lui Dumnezeu, o mare şi aprinsă dragoste pentru limba romană sau latină, înrudită în chip evident cu a noastră, în aşa fel că, neavînd aproape alte gînduri în cugetul şi inima mea, zi şi noapte, fără încetare, eram aprins pentru limba latină şi pentru învățarea ei. A mers aşa pînă cînd un profesor, care preda filozofia şi ştiința, a binevoit să adape setea inimii mele care ardea de dragoste pentru învățarea acestei limbi..." A învățat în plus limba elină, slavonă şi rusă, căci va traduce din toate. Cariera şi-a început-o ca diac la curtea domnitorului Iliaş, prin 1628. În anul următor era „tainic", adică consilier intim al aceluiaşi Iliaş, iar din 1632 apare ca vtori (al doilea) logofăt, dregătorie pe care a avut-o pînă la sfîrşitul vieții (ultimul act care-l pomenește e din 1658). Spirit cultivat, Udrişte Năsturel avea vederi largi în materie de religie, manifestînd simpatii pentru biserica romană către care se orienta la un moment dat şi Matei Basarab. Emisarul papei Urban al VII-lea, Rafael Levacovici, a conferit cu el despre problema Unirii cu Roma, dar discuțiile n-au dus la rezultatul dorit. Puțin înainte, Udrişte tratase cu împăratul german, la Viena, şi cu regele Poloniei. Mitropolitul Varlaam a păstrat despre el cele mai bune impresii în vizita sa din 1644:

„...tîmplîndu-mi-se est timp a fi în părțile Țării Românești cu treabe domnești şi a norodului, în Tîrgovişte, cu cei mai de frunte şi mai de-a firea vorbind, mai vîrtos cu oarecare boiarin cinstit şi sloveasnic şi a toată deştoinicia şi înțelegerea harnic, dreptpravoslavnic creştin, al doilea logothet şi frate doamnei a bunului credincios şi a luminatului domn Ioan Mathei voevod, cu mila lui Dumnezeu domnul Țării Românești, dumnealui Udrişte Năsturel..."

Şi un călugăr rus, Suhanov, a fost plăcut impresionat de biblioteca lui Udrişte Năsturel, plină de cărți slavonești.

Prima operă literară a lui Udrişte Năsturel sînt nişte versuri omagiale pe *Pravila de la Govora* tradusă de Mihail Moxa.

A colaborat apoi, venit în al „unsprezecelea ceas", cu ieromonahul Silvestru la traducerea unei cazanii *(Evanghelia învățătoare)*, tipărită la

Scanned with OKEN Scanner

Govora în 1642 (cu un an înainte de *Cazania* lui Varlaam). Contribuția lui Udriște Năsturel e arătată în predoslovie:

„...cu rîvne pohtii pentru fraţii miei şi cugetai să scoţ această sfîntă carte ce se chiamă *Evanghelie învăţătoare tîlcuită*, să fie propovedanie creştinităţii noastre, a sfîntei besearici apostolească a răsăritului de o am primenit de în limba rusească pre limba rumânească şi ca un izvor ascuns în pămîntul inimii noastre, cel secetos şi uscat de învăţătură, cu ajutorul lui Dumnezeu şi îndemnarea duhului aceluia scurmat-am cu tîmpă mintea mea şi am scos acest izvor de apă dulce şi pururea curătoriu, adăpătoare de suflete omeneşti".

Traducerea nu este inferioară celei a lui Varlaam. Iată, de pildă, cum e înfăţişată cunoscuta scenă a judecăţii de apoi:

„Întru spaima sufletului mieu nu domnesc ca să spui cuvînt de ceas înfricoşat cînd direptul judecătoriu va şedea pre scaunul slavei sale şi va începe a face judecată tuturor, cui-ş după lucrul lui. Atunce se vor aduna înaintea lui toate limbile şi năroadele, domnii şi împăraţii pămîntului, şi muncitorii acestui veac, toţi păcătoşii şi direpţii, toţi, cine întru cinul său vor sta înaintea lui: direpţii din a dreapta slavei lui, iară păcătuoşii de-a stînga, că-i va alege soţ de la soţ, cum aleage păstoriul oile din capre".

Tălmăcirea lui Varlaam s-a impus totuşi şi a înlocuit pe cea a lui Udriște Năsturel, datorită desigur şi prestigiului ecleziastic mai mare al mitropolitului.

A doua carte, traducere din latineşte în slavoneşte, *O Podrajanii Iisus Hristu* (1647), nu este altceva decît faimoasa operă de mistică şi morală medievală *Imitatio Cristi*, atribuită călugărului german Thomas a Kempis (1379—1471).

Este interesant că, deşi în introducere Udriște spune că a lucrat din dragoste pentru limba latină, „fără îndoială înrudită cu limba noastră", totuşi nu traduce în româneşte, ci în slavoneşte. Limba traducerii este foarte savantă şi greoaie.

În legătură cu *Varlaam şi Ioasaf*, principala traducere a lui Udriște Năsturel, s-a crezut pînă acum că translaţia s-a făcut din slavoneşte. Adevărul este, aşa cum spune copistul Fota grămăticul, că opera a fost tălmăcită din elineşte în limba slavonă şi română. Udriște nu a dat o singură versiune, ci două, în două limbi, cum se şi păstrează în două copii (mss. 2470 şi 588). Versiunea românească, prelucrată în 1926 de Mihail Sadoveanu, a atras întîi atenţia lui A. Odobescu, care începuse s-o publice în 1881. Eminescu însuşi păstra o copie din 1814. Copia din 1673 a lui Fota grămăticul, care a fost în posesia folcloristului G. Dem. Teodorescu, a dat-o la lumină pentru prima dată un strănepot al lui Udriște, generalul P. V. Năsturel, în 1904. Traducerea datează din 1648.

Scanned with OKEN Scanner

Deoarece cartea a fost foarte citită într-un timp la noi (există vreo 15 copii manuscrise în B.A. R.S.R.), e cazul de a ne opri puțin asupra ei. *Varlaam și Ioasaf* este de fapt la origine legenda lui Ioasaf, adică a lui Yuddsatf, derivație arabă din Bodhisattva, care în limba sanscrită înseamnă aspirant la demnitatea de Buda (= Luminătorul). Existența mitică a lui Buda se cuprinde în cartea indiană *Lalitavistara,* datînd de la sfîrșitul veacului al VI-lea dinaintea erei noastre. Aici se povestește că Buda, numit în realitate Siddharta, era fiul regelui din Capilavastu, o localitate de la poalele Muntelui Nepal. La nașterea sa, un eremit din Himalaia a prezis că va deveni „desăvîrșit", dacă se va îndeletnici cu cele duhovnicești. Suddhodana, tatăl său, voind să-l ferească de influența brahmanilor, i-a clădit trei palate mărețe, de iarnă, de primăvară și de vară, și l-a dat în paza a 500 de slugi. De îndată ce s-a făcut mare, Siddharta, care trăise pînă atunci numai în desfătări, a început să mediteze la rosturile vieții. Patru întîmplări au pricinuit gîndurile prințului. Într-o zi, ieșind pe poarta de răsărit a orașului spre a merge la grădina Lumbinî, întîlni un bătrîn slab și gîrbovit. La ce folosesc plăcerile, se întrebă el, dacă toți sîntem supuși bătrîneții? În altă zi, ieșind pe poarta de miazăzi, zări un bolnav de friguri. A treia oară, ieșind pe poarta de apus, văzu un mort. „Nenorocită sănătatea pe care boalele o distrug; nenorocită tinerețea pe care bătrînețea o nimicește; nenorocită viața în care omul rămîne așa de puțin" — cugetă Siddharta. În fine, la a patra ieșire, prin poarta de nord, ochii lui se opriră asupra unui ascet — cerșetor care, după ce renunțase la orice dorință, primea împăcat tot ce i se da. Cînd află că acesta este un „bhikșu", scutit de orice patimă sau agitație lăuntrică, Siddharta voi să îmbrace numaidecît rasa galbenă. Comunică hotărîrea tatălui său și, pentru că acesta se opuse, fugi noaptea din palat. Bodhisattva, lepădat de tot ce e lumesc, cutreieră pădurile și caută să ghicească de la pustnici secretul izbăvirii de rău. Înainte de a ajunge prin asceză și meditație la conștiința supremă a lucrurilor, Mara, zeul iubirii, al păcatului și al morții, încearcă să-l abată de la țintă, prin ispite și amenințări. Dar toate se dovedesc neputincioase: Bodhisattva a devenit înțeleptul, luminătorul, Buda sau Tathagata, desăvîrșitul, și în această calitate face prozeliți. Se zice că Buda ar fi propovăduit singur învățătura sa 44 de ani și că ar fi murit, mîncînd carne de porc, în vîrstă de 80 de ani, într-un parc de lîngă orașul Cușinagara, corpul său fiind incinerat cu cea mai mare pompă de discipoli.

Legenda vieții lui Buda a trecut din India mai întîi în Persia. Cînd creștinismul s-a răspîndit aici, cineva a introdus, după vederile noii doctrine, în țesătura povestirii pe călugărul Balauhar (Varlaam), cu rolul de

Scanned with OKEN Scanner

a iniția pe tînărul Ioasaf în tainele noii religii. Tradusă în limba arabă, legenda a pătruns în Siria și de aci în Gruzia și Palestina, la Ierusalim, unde un călugăr Ioan, confundat cu Ioan Damasceanul, i-a dat forma grecească sub care s-a răspîndit în Europa și, prin intermediar slavon, la noi. Am văzut însă că Udriște Năsturel a tradus el însuși legenda în slavonește și românește din limba greacă.

În prelucrarea grecească, legenda lui Buda a fost transformată într-o apologie a creștinismului și vieții ascetice. Aici regele Suddhodana capătă numele de Avenir, iar Siddharta, pe acela de Ioasaf. Brahmanii sînt înlocuiți cu creștini, adepți ai învățăturii apostolului Toma. Ioasaf e crescut și el într-un palat, departe de suferințele omenești, și ajunge să se întrebe asupra rosturilor vieții tot prin niște întîmplări. Vede un cocoșat și un orb și-și dă seama că omul este bîntuit de boli; un bătrîn, și înțelege că tinerețea e trecătoare; un mort, și pricepe că viața se sfîrșește. Dar pentru a ajunge la cunoașterea supremă, în creștinism nu mai este suficientă, ca în budism, meditația. E nevoie de inițiere prin săvîrșirea unor taine ca botezul și cuminecătura, oficiate de un om cu darul preoției. Acest rol îl va juca un anahoret din pustiurile Senaridului, Varlaam. El se travestește în negustor și vine să înfățișeze prințului o piatră prețioasă, mărgăritarul învățăturii mîntuitoare. Ioasaf ascultă parabolele simbolice ale lui Varlaam și se creștinează, petrecîndu-și timpul în rugăciuni și lacrimi.

Împăratul Avenir și vizirul său Varahia pun la cale un plan pentru a întoarce pe Ioasaf la traiul de mai înainte. Aduc pe vrăjitorul Nahor, care seamănă cu Varlaam, și-l silesc să discute cu filozofii de la curte asupra superiorității credinței lui, dîndu-se drept Varlaam. Ioasaf, crezînd că Nahor e chiar Varlaam, îl amenință că-l va ucide dacă se va dovedi că a fost înșelat. Nahor, înspăimîntat, apără creștinismul cu atîta căldură, încît la sfîrșit se convertește el însuși la noua religie. Se înțelege că atît pildele lui Varlaam cît și pledoaria lui Nahor sînt expuse în așa fel încît ideea de creștinism să triumfe.

Ultima încercare la care e supus Ioasaf pentru izbînda deplină a credinței este similară celei la care e supus Bodhisattva înainte de a deveni Buda. Aici rolul zeului Mara este jucat de vrăjitorul Tevda. Acesta convinge pe împărat că fiul său poate fi abătut din rătăcire dacă va fi ispitit de femei frumoase (tema a devenit celebră prin Boccaccio). Ioasaf este pe punctul de a se lăsa învins de atracțiile unei femei, cînd, rugîndu-se lui Dumnezeu, atipește și are, în vis, viziunea raiului și a iadului. Deșteptat apoi, el se stăpînește și privește în jurul său cu scîrbă, cucerit definitiv de necesitatea ascezei, a înfrînării poftelor, pentru a cîștiga după

Scanned with OKEN Scanner

moarte un loc în rai, în viața veșnică de dincolo. Tevda însuși, văzîndu-și planul eșuat, își arde cărțile vrăjitorești mincinoase și, mergînd în pustie, se botează.

În mare parte, *Viața sfinților Varlaam și Ioasaf* este obositoare prin tonul predicator, religios, și prin abundența citatelor biblice, introduse insidios în textura povestirii. Dar unele învățături avînd caracter de parabole, rămășițe din vechile epopei indiene, nu și-au pierdut farmecul nici pînă astăzi. Așa, de exemplu, e parabola inorogului, povestită în *Mahabharata* de înțeleptul Vidura regelui Dhrtahastra cu următorul conținut:

Varlaam și Ioasaf. Pictură murală la mănăstirea Horez.

Un om urmărit de un inorog, animal himeric, cade într-o prăpastie, dar se prinde cu mîinile de crengile unui copac. Uitîndu-se în jos, vede rozînd la rădăcina pomului un șoarec alb și un șoarec negru. În fundul prăpastiei, un șarpe scoțînd foc pe gură așteaptă să-l înghită. Pe creanga de sub el zărește patru capete de aspidă, iar din vîrf picură puțină miere. Uitînd de toate primejdiile, omul se așterne pe mîncare. Semnificația parabolei: prăpastia este lumea; copacul: viața; șoarecii: timpul (cel alb: ziua, cel negru: noaptea); aspidele: cele patru stihii ale timpului; șarpele: iadul; mierea: ispitele vieții la care omul, combătut de atîtea adversități, nu renunță.

Parabola se află și în *Viața sfîntului Nifon* de Gavril Protul și se găsește zugrăvită pe bolta mănăstirii din Aninoasa (Muscel), unde însă zugravul, neștiind ce e inorogul, l-a reprezentat printr-un cal. Alte pilde din *Varlaam și Ioasaf* au trecut prin intermediar slav în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* încă din secolul al XVI-lea (pilda celor două racle, prezentă și la Creangă în *Fata babei și fata moșneagului*). Budismul lui Eminescu din unele poezii, ca de exemplu *Rugăciunea unui dac*, sau din nuvele ca *Cezara*, nu este cu totul străin de *Varlaam și Ioasaf*.

Traducerea românească a lui Udrișteă Năsturel e încă vie, deși nu avem o bună ediție a ei. Acest lucru se poate constata și din faptul că, în

prescurtarea sa, Mihail Sadoveanu a păstrat unele pasaje aproape întocmai, de pildă descrierea raiului din visul lui Ioasaf. Dăm numai traducerea lui Udrişte Năsturel:

„Şi fu dus într-un cîmp mare cu neşte flori foarte bine mirositoare, unde vedea de tot fealiul de pomi şi doriia a se atinge de dînşii, şi frunzele lor suna încetişor, clătindu-se de un vînt supţirel, şi lăsa o miroseală nesăţioasă şi de bucurie. Şi sta neşte scaune de aur foarte curate şi împodobite cu pietri scumpe, dînd raze şi strălucind, şi neşte paturi înpodobite cu neşte aşternuturi care covîrşesc toată spunerea. Şi cura neşte ape foarte limpede şi curate, care veseliia privirea ochilor. De-acii deacă-l trecură acei înfricoşaţi prentr-acel cîmp mare şi minunat, îl duseră într-o cetate care lumina cu o strălucire nespusă că era zidurile tot de aur curat şi cu pietri scumpe, care nimini nicăiri nu văzuse, şi avea turnuri foarte nalte. O, cine ar putea povesti frumuseţea şi strălucirea acei cetăţi? Iară deasupra ei strălucia o lumină cu neşte raze curate, de umplea toate uliţele şi umbla prentr-însa neşte voinici cu arepi, şi fieştecare dentr-înşii era cu lumină luminaţi, cîntînd cîntare ca aceea care niciodată auz omenesc nu auzise".

Este regretabil că un scriitor care mînuia aşa de bine limba română nu s-a încumetat să scrie şi ceva original.

SIMION ŞTEFAN

Contemporan cu Varlaam şi Udrişte Năsturel este în Transilvania Simion Ştefan, intrat în istoria literaturii prin cea dintîi traducere integrală a *Noului Testament*.

Simion Ştefan era preot în Bălgrad, cînd, în domnia lui Gheorghe Rákóczy I, fu ales mitropolit al Vadului, al Maramureşului şi a toată ţara Ardealului. El ştiuse să cîştige încrederea românilor trecuţi la calvinism, a superintendentului Geleji Stefan, a lui Rákóczy şi pe aceea a mitropolitului Ţării Româneşti, printr-o politică de echilibru, plină de tact, pusă în serviciul culturii române. Hirotonit la Tîrgovişte în 1643, el acceptă condiţiile impuse de Rákóczy (printre care răspîndirea *Catehismului* din 1640, criticat de Varlaam) şi se dedică operei de tălmăcire a *Noului Testament* în limba română, căci traducerile parţiale, făcute cu aproape 80—90 de ani în urmă, nu mai corespundeau nevoilor actuale. De fapt, traducerea *Noului Testament* o începuse, din îndemnul şi cu cheltuiala lui Rákóczy, ieromonahul muntean Silvestru, care însă muri înainte de a termina lucrul. Simion Ştefan a cercetat tălmăcirea lui Silvestru şi, găsind-o cu multe lipsuri şi greşeli „pentru neînţelesul limbiei

Scanned with OKEN Scanner

și cărții grecești", s-a apucat s-o „posleduiască" (revadă) cîtă exista și s-o ducă pînă la capăt. El susține că a avut în față toate izvoadele, ținîndu-se în special de cel grecesc:

„Ce numai aceasta să știți că noi n-am socotit numai pre un izvod, ce toate cîte am putut afla, grecești și sîrbești și lătinești, carile au fost izvodite de cărturari mari și înțelegători la carte greciască, le-am cetit și le-am socotit, ce mai virtos ne-am ținut de izvodul grecesc și am socotit și pre izvodul lui Eronim, care au izvodit dintăi, din limba greciască, lătinește, și am socotit și izvodul slovenesc, carele-i izvodit slovenește din greciască și e tipărit în țara Moscului, și socotind acestia toate vare care au îmblat mai aproape de carte greciască, de pre aceia am socotit însă de ce greciască nu ne-am depărtat, știind că duhul sfînt au îndemnat evangheliștii și apostolii a scrie cu limbă greciască testamentul cel nou, și carte greciască iaste izvorul celorlalte".

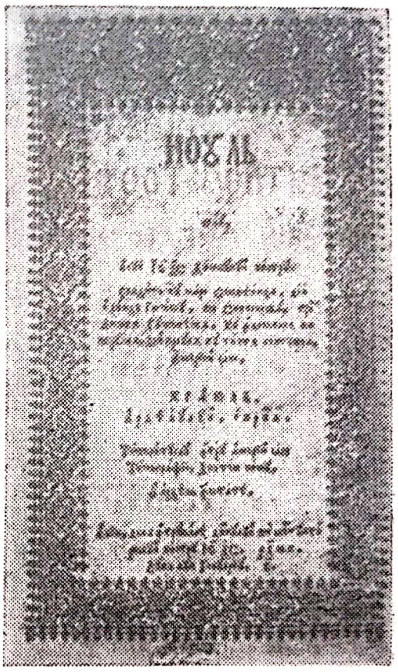

Noul Testament de la Bălgrad, 1648.

Probă că s-a ținut de izvodul grecesc sînt unele cuvinte fără corespondent, în vremea lui Simion Ștefan, în limba română, ca *sinagogă, publican* (cetățean), *gangrenă,* sau nume de pietre scumpe, de arbori, de veșminte, pe care, neputîndu-le traduce, le-a menținut ca în original. Este întîia soluție în problema neologismelor.

A doua problemă care l-a preocupat pe Simion Ștefan a fost aceea de a traduce într-o limbă pe cît posibil fără regionalisme, înțeleasă „de toată semințiа românească", cum se exprimase Varlaam:

„Aciasta încă vă rugăm să luați aminte că rumânii nu grăesc în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip; pentru aceia cu nevoie poate să scrie cineva să înțeleagă toți, grăind un lucru unii într-un chip, alții într-alt chip; au veșmînt, au vase, au altele multe nu le numesc într-un chip. Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate țările, așia și cuvintele acele sînt bune carele le înțeleg toți. Noi derept aceia ne-am silit, de încît am putut, să izvodim așia cum să înțeleagă toți, iară să nu vor înțeleage toți nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumânii printr-alte țări, de s-au amestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăesc toți într-un chip".

Cerința unei limbi unitare pentru românii din toate provinciile este o idee înaintată a lui Simion Ștefan.

Scanned with OKEN Scanner

Cu mult înainte ca limba română să fie codificată printr-o gramatică, el vedea necesitatea normei lingvistice supradialectale.

În ceea ce privește comparația cuvintelor bune cu banii care umblă peste tot, ea a sugerat lui Hasdeu faimoasa sa teorie pentru demonstrarea latinității limbii române despre circulația cuvintelor *(Limba în circulațiune)*.

Simion Ștefan a folosit traducerea anterioară a *Evangheliarului* lui Coresi, dar a îmbunătățit-o. Să comparăm începutul evangheliei lui Ioan. În Coresi, traducerea e stîngace și confuză:

„De început era cuvînt și cuvîntul era cătră Dumnezeu și Dumnezeu era cuvînt. Iată era de început către Dumnezeu. Toate acelea fură și fără de el nimea nu fu ce fu. Întru aceasta viață era și viața era lumină oamenilor. Și lumină întru întunearec lumina și întunearecul el nu-l prindea. Fu uîn om trimes de la Dumnezeu, numele lui Ioan. Acesta vine întru mărturie, de să mărturisească de lumină toți credință. Să aibă lor nu era acela lumină ce să mărturisească de lumină. Era lumină adeverită ce lumina toți oamenii venise întru lume...".

Tălmăcirea lui Simion Ștefan e mai puțin dialectală, mai corectă sintactic și mai exactă:

„De început era cuvîntul, și cuvîntul acela era la Dumnezău, și Dumnezău era cuvîntul acela.
Acesta cuvînt era de început la Dumnezău.
Toate pre în el fură făcute: și fără el nemică nu fu făcut care ce e făcut.
Întru el era viața, și viața era lumină oamenilor. Și lumina aceea întru întunearec străluciia, și întunearecul pre ea nu o cuprinse.
Fu un om trimes de la Dumnezău; cui numele lui Ioan; acesta veni întru mărturie, ca să mărturisească de lumină, că toți să crează pentru el.
Nu era el acea lumină, ce tremes fu ca să mărturisească de lumină. Acesta era lumina cea adevărată carea luminează pre tot omul acela ce vine în lume...".

În afară de *Noul Testament sau împăcarea cu legea cea nouă*, tipărit la Bălgrad în 1648, Simion Ștefan a mai tradus și o *Psaltire* în 1651. A murit în 1656 după o păstorie de 13 ani.

BIBLIOGRAFIE

§ *Viața sfinților Varlaam și Ioasaf tradusă din limba elenă la anul 1648 de Udriște Năsturel de Fierăști al doilea logofăt*, ed. general P. V. Năsturel, Buc., 1904.

§ P. V. Năsturel, *Genealogia Năsturelilor*, în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, IX (1910); Dan Simonescu, *Încercări istorico-literare*, I, Cîmpulung-Muscel, 1926; Eufrosina Dvoicenco, *Un studiu necunoscut al lui Hasdeu despre traducerea cărții De imitatione Christi în*

Scanned with OKEN Scanner

1647, în *Revista istorică*, XVIII (1932); Emil Turdeanu, *Varlaam şi Ioasaf, istoricul şi filiaţiunea redacţiunilor româneşti*, în *Cercetări literare*, I, (1934); Dan Simonescu şi D. P. Bogdan, *Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, Bucureşti, 1939 (extras din *Biserica ortodoxă română*, nr. 11—12, 1938).

§ H. Gunther, *Buddha in der abendländischen Legende*, Leipzig, 1922.

§ I. Bălan, *Limba cărţilor bisericeşti*, Blaj, 1914; St. Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Transilvania şi Ungaria*, I, ed. II, Sibiu, 1935; I. Lupaş, *Documente istorice transilvănene*, I, Cluj, 1940; T. Racotă, *Mitropolitul Sim. Ştefan al Bălgradului adnotator al cronicii lui Gr. Ureche şi relaţiile sale cu calvinii*, în *Transilvania*, a. 73, nr. 2—3 (1942); D. Macrea, *Circulaţia cuvintelor în limba română*, în *Transilvania*, a. 73, nr. 4 (1942); Diaconul dr. Ioan Zăgrean, *Mitropolitul Simion Ştefan*, Cluj, 1947.

CRONICARII MOLDOVENI

GRIGORE URECHE

Seria cronicilor în limba română, deschisă în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea în Ţara Românească de Teodosie Rudeanu, este continuată în prima jumătate a secolului al XVII-lea în Moldova de Eustratie Dragoş logofătul, traducătorul *Cărţii româneşti de învăţătură de la pravilele împărăteşti şi de la alte giudeţe* (1646). Eustratie sau Istratie logofătul este numit de Miron Costin în poema polonă *Opisanie ziemi Moldawskiey i Multanskiey* (1684) „cel dintîi istoric", înainte de Grigore Ureche. Dar cronica lui Istrati tretilogofăt, citată de Ureche sub denumirea de „letopiseţul moldovenesc", nu ni s-a păstrat. Întîiul letopiseţ în limba română care a ajuns pînă la noi în copii este letopiseţul lui Grigore Ureche.

Din cauză că nu s-a găsit manuscrisul autograf al acestui letopiseţ, cronica a fost atribuită o vreme şi tatălui lui Grigore, lui Nistor Ureche, şi, mai tîrziu, interpolatorului ei principal, Simion Dascălul. Astăzi este în afară de orice îndoială că letopiseţul aparţine lui Grigore Ureche, aşa cum stabilise încă în 1852 primul lui editor, M. Kogălniceanu.

Familia Ureche este atestată încă de pe vremea lui Ştefan cel Mare, prin Danciul Ureche, boier de-al doilea rang, fără demnităţi, posesor a două bucăţi de pămînt, una dăruită de domnitor şi alta cumpărată de el. Acest Danciul este bunicul lui Nistor Ureche, fiul unui obscur Maxim. Nistor, folosind împrejurările tulburi de la sfîrşitul secolului al XVI-lea,

Scanned with OKEN Scanner

izbuteşte să pătrundă repede în rîndurile marii boierimi feudale. Sub Petru Şchiopul e trimis în solie la Constantinopole şi, dobîndind încredere, i se întăreşte stăpînirea unor moşii, devine furnizor al curţii cu cai de rasă. A cumpărat cu banii obţinuţi din vînzări mai multe sate domneşti, între altele satul Goeşti (Cîrligătura), unde în 1589, ca „vornic de gloată", îşi fixează reşedinţa. În 1592 era mare logofăt al Moldovei, dar neputînd suporta tirania lui Aron-vodă la întoarcerea în a doua domnie, fuge în Polonia şi nu revine decît sub Ieremia Movilă, în 1595. Deoarece luase parte la izgonirea lui Ştefan Răzvan, i se dau mai multe moşii şi demnitatea de vornic al Ţării de Jos. În 1600 venea cu oşti moldoveneşti şi polone să înscăuneze în Ţara Românească pe Simion Movilă, fratele lui Ieremia Movilă, şi dobîndeşte indigenatul, cetăţenia şi dreptul de a se număra printre nobilii poloni. Putea să cumpere moşii în Polonia şi mijloacele lui erau aşa de mari, încît a arendat starostia unui însemnat oraş întărit, Rohatinul. Era totdeodată membru al Frăţiei ortodoxe ruseşti din Liov. Între 1591 şi 1611 tronul Moldovei a fost ocupat de familia filopolonă a Movileştilor. Nistor Ureche a avut în acest timp cele mai mari demnităţi, sub domnitorul minor Constantin Movilă, în 1611, intitulîndu-se chiar guvernatorul Moldovei (această titulatură şi-o dă într-o scrisoare latinească adresată unui sol al regelui Ungariei). Abia Ştefan Tomşa, înscăunat în toamna aceluiaşi an după lupta de la Cornul lui Sas, îl exilează în Polonia, de unde turcii îi cer, fără succes, extrădarea. Ultima mare demnitate, aceea de regent, a avut-o sub Alexandru Movilă, între 1615 şi 1616. „Toate divanurile era (atunci) pre Nistor Ureche", zice în letopiseţul său Miron Costin. Retras încă o dată în Polonia, revenea pentru ultima dată în ţară sub Radu Mihnea în 1617, cînd poate a şi murit. Averea lui mobilă şi imobilă era imensă: avea 52 de sate întregi, 45 de părţi de sate, 45 fălci de vie, 17 mori, prisăci în toate ţinuturile Moldovei, o cantitate impresionantă de veşminte, obiecte scumpe şi bijuterii (blăni de jder, năfrămi şi brîie de mătase, inele şi cercei de aur cu mărgăritare, cupe de aur şi argint). Ctitorise cu soţia sa Mitrofana mă-

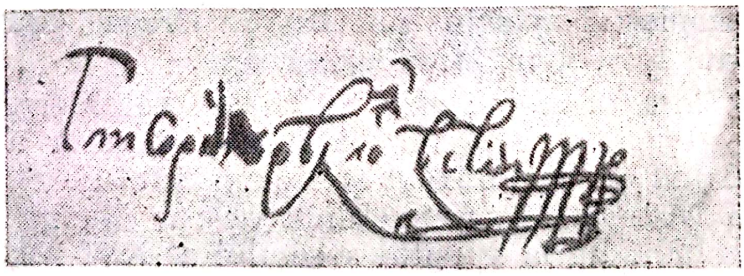

Iscălitura lui Grigore Ureche.

Scanned with OKEN Scanner

năstirea Secul şi compusese o lucrare despre aducerea piciorului lui Ioan Botezătorul acolo.

Despre Grigore Ureche ştirile sînt mai puţine. Anul ipotetic al naşterii ar fi cam 1590. Cronicarul era din aceeaşi generaţie cu mitropolitul Varlaam şi cu Istrate Dragoş tretilogofăt. Fiu de mare boier român şi nobil polon, Grigore a învăţat la şcoala iezuită din Liov „artele liberale“ (ne spune tot Miron Costin în citata *Opisanie*), adică gramatica, retorica şi poetica, prin intermediul autorilor clasici latini. Ştia desigur poloneza şi probabil greaca, şi Miron Barnovschi îl numeşte în 1628 tretilogofăt. Barnovschi fiind rudă cu Movileştii este mazilit de turci în 1629 şi înlocuit cu fiul lui Radu Mihnea, Alexandru Coconul. Peste un an şi acesta era înlocuit cu Moise Movilă, fiul lui Simion Movilă, şi în 1631 se iviseră zvonuri că turcii vor să readucă în scaun pe Alexandru Iliaş, un nepot al lui Lăpuşneanu. Boierii, alarmaţi, constituie o deputaţiune şi merg la Poartă spre a împiedica numirea lui Alexandru Iliaş. Printre boieri aflăm pe vornicul Vasile Lupu, pe postelnicul Ioan Costin, tatăl cronicarului Miron Costin, pe spătarul Grigore Ureche şi pe alţii. În cele din urmă ei acceptă numirea lui Alexandru Iliaş, dar pentru că domnitorul îi trecuse pe o listă neagră, incită poporul împotriva lui. După nici doi ani, Alexandru Iliaş este nevoit să părăsească tronul în favoarea lui Miron Barnovschi. Decapitat de turci în 1633, acesta este înlocuit cu Moise Movilă, mazilit şi el după un an şi schimbat cu Vasile Lupu. Se pare că Grigore Ureche era în bune relaţii cu Vasile Lupu, căci acesta îl va numi mare spătar în 1634 şi vornic al Ţării de Jos în 1642. Ureche ar fi sfătuit pe domnitor să-şi mărite o fată cu prinţul litvan Ianusz Radziwill, convenind şi cu mitropolitul Kievului Petru Movilă, care a şi celebrat cununia în 1645. Doi ani mai tîrziu, la 3 mai 1647, se împărţea averea lui Grigore Ureche, mort poate chiar atunci.

Letopiseţul Ţării Moldovei scris de Grigore Ureche în ultimii ani ai vieţii este o operă neterminată. Ea se începe cu anul întemeierii Moldovei, 1359, „cînd s-au descălecat ţara“, şi se opreşte în anul 1594, „cînd au venit Lobodă cu oaste căzăcească şi au gonit pre Aron vodă den scaun şi au ars tîrgul Iaşii v leato 7103“.

Principalul izvor extern este *Kronika Polska,* apărută la Cracovia în 1597 pe numele lui Martin Bielski, dar scrisă de Ioachim Bielski, fiul lui Martin. Martin Bielski întocmise *Cronica lumii întregi* în care se află intercalată şi o istorie a Poloniei pînă la 1548. Ioachim Bielski a extras separat această istorie, a amplificat-o cu ştiri din opera lui Martin Cromer *Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum* (Basel, 1555) şi a continuat-o el însuşi pînă la 1586, publicînd-o totuşi pe numele tatălui

său. *Cronica poloneză* a lui Ioachim Bielski, utilizată de Ureche, este citată sub denumirea de „letopiseţul leşesc". Unele pasaje sînt reproduse întocmai, altele cu modificări, altele sînt omise înadins, fiindcă Grigore Ureche nu este un simplu compilator, ci un cronicar cu spirit critic.

Pentru ştirile privind ţările şi popoarele vecine (De Împărăţia Tătărască... De Împărăţia Turcilor... etc.), Grigore Ureche s-a slujit de o cosmografie în limba latină, adică de un manual de geografie şi istorie răspîndit în vremea sa, cum era acela al lui Gerard Mercator, *Atlas sive cosmographicae meditationes* (Duisburg, 1595, ediţia X-a, Amsterdam, 1630).

Din acest atlas, citat sub denumirea de „letopiseţul latinesc", este luată şi amendată ştirea privitoare la denumirea de Schithia dată Moldovei, ori de Flachia „din numele hatmanului rîmlenesc ce l-au chiemat Flaccus". Atlasul se bazează la rîndul său pe *Historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio* de Aeneas Sylvius Piccolomini, unde textul este foarte asemănător cu cel din Ureche, care ar fi putut să ia cunoştinţă de el şi direct:

„...colonia romanilor care a înfrînt pe daci — *scrie Aeneas Sylvius* — a fost condusă de un comandant Flaccus, de la care a fost numită Flaccia. Şi după o lungă trecere de vreme, cuvîntul s-a corupt, încît s-a zis Valahia...".

Însă Ureche comentează:

„Chiematu-o-au unii şi Flachia, ce scriu letopiseţele latineşti, pre numele hatmanului rîmlenesc ce l-au chiemat Flacus, carile au bătut război cu ştitii pre aceste locuri şi schimbîndu-să şi schimonosindu-se numele din Flachia i-au zis Vlahiia. Ce noi acesta nume nu-l priimim, nici-l putem da ţării noastre Moldovei, ci Ţării Munteneşti...".

Ce cuprindea „letopiseţul moldovenesc" al lui Eustratie Dragoş logofătul nu ştim exact, dar din locurile citate de Ureche putem deduce că mergea de la 1359 pînă la 1587 şi că era mai bogat în informaţii decît cronica lui Ştefan cel Mare şi letopiseţele slavoneşti ale lui Macarie, Eftimie şi Azarie la un loc. Cum *Cronica poloneză* a lui Ioachim Bielski se oprea cu ştirile despre Moldova în anul 1582, Ureche va fi folosit de aici înainte pînă în 1587 numai letopiseţul moldovenesc al lui Eustratie Dragoş, iar din 1587 pînă în 1594 mărturiile tatălui său, Nistor Ureche, şi tradiţiile.

Înainte de a trece la analiza letopiseţului lui Grigore Ureche, se cade să prevenim asupra interpolaţiilor introduse de trei copişti: Simion Dascălul, Misail Călugărul şi Axinte Uricariul.

Scanned with OKEN Scanner

Simion Dascălul, secretar al spătarului Gavril Costache, cumnatul lui Miron Costin, s-a simțit dator, copiind manuscrisul lui Grigore Ureche, să-l completeze cu ceea ce i se părea că i-a scăpat cronicarului sau n-a știut. Interpolările lui Simion Dascălul, lipsite de simț critic, se recunosc fără mare greutate în textul lui Ureche și au fost semnalate în parte de cronicarii următori. Proteste îndreptățite a stîrnit legenda intitulată *De izvodirea moldoveanilor de unde au venit într-aceste locuri,* scoasă dintr-un letopiseț unguresc neidentificat. Este vorba de luptele craiului ungur Laslău cu tătarii, în care împăratul Rîmului i-a trimis în ajutor tîlhari scoși din temniți, arși împrejurul capului cu fierul roșu. Biruind pe tătari, aceștia s-au oprit la o apă care a plăcut lui Laslău, Siretul (în ungurește serétem: place-mi), și s-au stabilit acolo, dînd naștere moldovenilor. Legenda seamănă cu cea din *Povestire în scurt despre domnii moldoveni, de cînd s-a început țara moldovenească,* găsită în *Voskresenskaia letopis,* avînd însă în plus un caracter infamant pentru români. Într-o serie de cronici poloneze, printre care și aceea a lui Matei Stryjkowski, *Kronika Litewska,* pornindu-se de la faptul că Ovidiu a fost exilat la Tomis, s-a dedus că Dacia era țara unde erau trimiși condamnații din Roma, românii fiind deci urmașii acestor condamnați, prin extensiune, tîlhari. Cronicarul ungur (de origine italiană) Antonio Bonfini în *Historia Pannonica* arată totuși limpede că „valahii se trag într-adevăr din romani, după cum mărturisește pînă astăzi limba lor", și că românii sînt „urmașii legiunilor și coloniilor aduse în Dacia de Traian și de ceilalți împărați romani". Nu este exclus totuși ca legenda lui Simion Dascălul să provină dintr-o traducere maghiară deformată a istoriei lui Bonfinius, care vorbește de lupta lui Laslău cu hunii (așa numește el pe tătari) și de „oastea captivilor" eliberată din mîinile tătarilor. Acești captivi vorbind limba romanilor au putut fi crezuți de traducător captivi de la romani. Simion Dascălul, „om de multă neștiință și de minte puțină", cum îl caracterizează un adnotator, a primit în orice caz legenda în chip ușuratic.

Alte interpolări face Simion Dascălul la capitolul despre domnia lui Despot, după cronica lui Alessandro Guagnini, *Sarmatiae Europeae descriptio* (Cracovia, 1578), tradusă în limba polonă de Martin Paszkowski (*Opisani Sarmacjiey Europejskiey,* Cracovia, 1611). Italianul Guagnini cunoștea bine împrejurările domniei lui Despot, deoarece luase parte la expediția lui Albert Laski în Moldova. Citind rău versiunea poloneză a lui Paszkowski, Simion Dascălul încurcă și de data aceasta lucrurile. Despot apare și ca un impostor, o slugă „hoață" a lui Despot cel adevărat,

Scanned with OKEN Scanner

și ca frate bun cu doamna Ruxanda, umblînd să ia domnia lui Alexandru Lăpușneanu, cumnatul!

Ceilalți doi interpolatori sînt cu mult mai onești. Misail Călugărul are meritul de a fi vorbit pentru prima dată de cucerirea Daciei de către Traian, nepomenită de Ureche, și de a fi descris amănunțit dregătoriile Moldovei. Axinte Uricariul a corectat unele date ale letopisețului lui Ureche pe baza unor urice domnești, a unui letopiseț slavon, a unuia grecesc și a altuia românesc, scris pentru logofătul Tudose Dubău. Copia și interpolările sale datează de la începutul secolului al XVIII-lea.

Cu excepția lui Simion Dascălul, interpolatorii letopisețului lui Ureche n-au adus modificări de structură, care să facă imposibilă precizarea concepției și poziției de clasă a cronicarului. Adaosurile lui Simion Dascălul fac notă discordantă, dar tocmai din această cauză sînt ușor de recunoscut și pot fi eliminate din discuție.

Trebuie remarcat de la început că, spre deosebire de Simion Dascălul, Ureche nu este un cronicar interesat atît de cantitatea știrilor, cît de calitatea lor. El nu scrie pur și simplu pentru a informa, ci pentru a educa, pentru a oferi un îndreptar de viață:

„... să rămîie feciorilor și nepoților, să le fie de învățătură, despre ceale reale să se ferească și să să socotească, iar dupre ceale bune să urmeze și să înveațe și să să îndirepteaze".

Am văzut că și un Macarie și un Eftimie, citind cronica lui Manasses, aveau conștiința importanței însemnărilor istorice, cu toate că ei n-au scris din proprie inițiativă. Cu atît mai mult Grigore Ureche, cititor al lui Ioachim Bielski și poate și al istoricilor latini, își va da seama că actul redactării unei cronici reprezintă o datorie patriotică, obligatorie pentru orice popor care vrea să păşească pe treapta culturii. Istoria este necesară, scrie el, „ca să nu să înneace a toate țările anii trecuți" și oamenii „să să aseamene fierălor și dobitoacelor celor mute și fără minte".

Chiar ideea obiectivității nu-i este străină lui Ureche, care simte nevoia de a controla („cerca") datele și de a respecta adevărul „ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deșarte, ce de dreptate". Fără îndoială că Ureche n-a avut la îndemînă suficiente izvoare pentru a le confrunta; cu toate acestea, el n-a reprodus niciodată știri care contraveneau sentimentului său de demnitate națională. A corectat, de exemplu, pe Ioachim Bielski ori de cîte ori i se părea că acesta, din orgoliu pentru țara sa, prezenta faptele tendențios, într-o lumină defavorabilă pentru noi. Grigore

Scanned with OKEN Scanner

Ureche este întîiul cronicar român care adoptă o atitudine critică față de izvoare.

Sub raportul concepției, cronica oglindește orînduirea feudală din prima jumătate a veacului al XVII-lea din punctul de vedere al marii boierimi, avînd și unele idei înaintate. Noua boierime, de dată recentă, înlocuise nobilii militari dinainte și-și întemeia vitalitatea prin schimburi comerciale de produse agricole. Ca reprezentant al noii boierimi latifundiare, Ureche condamnă sistemul de guvernare bazat pe autoritatea domnească și proclamă superioritatea monarhiei elective. Domnul nu trebuie să aibă drept de viață și de moarte asupra supușilor săi, e dator, dimpotrivă, să uzeze de îngăduință. Idealul statal al lui Ureche este regatul albinelor, întemeiat pe armonie între matcă și lucrătoare:

„Pre Moldova ieste acest obiceaiu de pier făr-de număr, făr-de judecată, făr-de leac de vină, însîș pîrăște, însăși umple leagea și de acesta noroc Moldova nu scapă, că mai mulți sîntu de le ieste drag a vărsa sînge nevinovat. Apoi zicu și dau vina lăcuitorilor că sîntu vicleani. Dară cui nu ieste urît a muri, cine n-ar pofti să viețuiască? Place-le lor viața, alții încă nu o ar lepăda; crezu, mai bine pentru dragostea decît de frică, să-i slujască. Iani, de s-ar învăța cei mari de pre niște muște fără minte, cumu-ș țin domniia, cum ieste albina, că toate-și apără căscioara și hrana lor cu acile și cu veninul său. Iară domnul lor, ce să chiiamă matca, pre niminea nu vatămă, ci toate de învățătura ei ascultă. Mai bine ar fi pentru blîndeațe să-l asculte și să-l iubască și cu dragoste să-i slujască, decît de frică și de groază să i se pleace. Că cela ce-i ieste voia să să teamă atîta norod di un om trebuiește și el să să teamă de toți, că tot vărsătoriul de sînge de frică face să-i ia spaima și să să teamă toți de dînsul, ci ar putea face cu blîndețe".

După exemplul Poloniei, Ureche preconizează și pentru Moldova o cîrmuire după pravilă, adică după o lege scrisă, bineînțeles în favoarea boierilor. Ca boier, el invidia soarta nemeșilor poloni:

„Și neamișii carei le zicu șleahtă, nu așa de crai ascultă, cum de leage, carele le-au făcut ei, de să judecă la scaunile cetăților, cineși la ținutul său... Nici pre un șleahtici nu-l va putea lega cineva, nici craiul singur, pînă nu-l va birui cu leagea. Aceia nu dau bir nimărui, nu ascultă de altul, nici în oaste ieste datoriu să meargă, fără numai de bună voie, numai cîndu va încălica craiul și cu voia tuturor și cu plată".

Ureche proiecta asupra trecutului ceea ce se înfăptuise abia în vremea sa (traducerea și tipărirea în 1646 a *Cărții românești de învățătură de la pravilele împărătești),* dar referința la situația din Polonia nu arată înțelegere a evoluției istorice. Tocmai datorită scăderii autorității centrale a monarhului și anarhiei nobiliare în secolul al XVII-lea Polonia a decăzut și mai tîrziu a pierit, pe cînd statele care au evitat fărîmițarea feudală

Scanned with OKEN Scanner

și și-au întărit unitatea internă s-au menținut. Prin urmare, apărarea intereselor boierimii în dauna prepotenței domnești nu era, cum credea Ureche, un factor de progres. Cronicarul deplîngea însă decadența politică a țării sale rezultată din pierderea totală a independenței. Trecuseră acele timpuri cînd Moldova și Țara Românească mai erau în stare să se apere cu armele împotriva turcilor. Acum țările române nu mai hotărau de soarta lor, domnitorii erau numiți direct de Poartă și datori să împlinească grelele obligații bănești. În aceste condiții, majoritatea boierimii a mărit exploatarea țăranilor de pe moșii. Familia Ureche, începînd cu Nistor, găsise soluția de a intra în legături cu familiile domnitoare (Petru Șchiopul, Movileștii), apoi s-a indigenat în Polonia pentru a avea un loc de refugiu în momentele de nesiguranță internă sau externă. Indiferent față de soarta oamenilor dependenți, cronicarul manifestă o ură neîmpăcată împotriva cotropitorilor otomani:

„Acestu fealiu de oameni ce le zicem noi turci, carii întăi din tălhari și din oameni puțini atîta s-au lățit și s-au înmulțitu, că doao părți de pămînt coprindu, adecă Asiia și Africa, s-au tinsu de au apucat o parte mare și din a treia, din Evropa, de sîntu de Dumnezeu lăsați certarea creștinilor și groază tuturor vecinilor de prinprejur".

Învățătura limbii latine a înlesnit lui Ureche cunoașterea originii romane a poporului nostru, dovedită de Poggio Braciolini în *Disceptationes conviviales* încă din 1451:

„La sarmații de nord este o colonie de la Traian care chiar și acum, întru atîta barbarie, păstrează multe cuvinte latine, notate de către italienii care s-au dus pe acolo. Zic oculum (ochi), digitum (deget), manum (mînă), panem (pîne) și multe altele ca fiind de la acei latini, care au fost lăsați acolo coloniști unde au rămas, și acea colonie s-a folosit de limba latină".

Argumente lexicale în sprijinul romanității aduce și Ureche:

„...de la rîmleni, ceale ce zicem latină, pîine, ei zic panis, carne, ei zic caro, găină, ei zic galena, muieria, mulier, femeaia, femina, părinte, pater, al nostru, noster și altili multe din limba latinească, că de ne-am socoti pre amăruntul, toate cuvintile le-am înțeleage".

Ureche recunoaște că în limba noastră s-au „amestecat" și cuvinte de ale vecinilor „măcară că de la Rîm ne tragem":

„...de la frînci noi zicem cal, ei zic caval, de la greci straste (strafide?), ei zic stafas (stafis?), de la leași prag, ei zic prog, de la turci, m-am căsătorit, de la sîrbi caracatiță și altile multe ca aceastea din toate limbile, carile nu le putem să le însemnăm toate".

Scanned with OKEN Scanner

Cronicarul nu știa că două din aceste din urmă cuvinte, cal și a se căsători (de la vechiul românesc căsătoriu=om casnic, soț), sînt tot latinești. Cuvintele prag și caracatiță nu vin din poloneză și sîrbă, ci din slavonă și rusă, după cum femeie nu e latinescul femina, ci vine din familia. Ureche nu face de asemenea distincție între latina clasică și cea populară. Dar să nu uităm că el pune pentru întîia oară problema originii limbii și a poporului român. În capitolul „Pentru Țara Ungurească de jos și Ardealul de sus" vorbește în chip surprinzător, pentru întîia oară la noi, despre unitatea neamului și originea sa comună:

„... În țara Ardealului, zice, nu lăcuiescu numai unguri, ce și saşi peste samă de mulți și români peste tot locul, de mai multu-i țara lățită de români decîtu de unguri..." și:

„Rumânii, cîți se află lăcuitori în Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sîntu cu moldovanii și toți de la Rîm să trag".

Din punct de vedere documentar, letopisețul lui Grigore Ureche ne dă cele mai întinse informații asupra celor 235 de ani cuprinși între întemeierea Moldovei și a doua domnie a lui Aron-vodă cel Cumplit. Găsim aci date asupra structurii feudale a țării și asupra relațiilor cu Rusia, extrem de prețioase pentru istorie. Ca operă literară, cronica, scrisă aproximativ o jumătate de secol mai tîrziu după trecerea ultimelor evenimente consemnate, începe printr-o expunere săracă, dar se însuflețește pe măsură ce înaintează în timp, ajungînd în ultima parte dramatică. Deși Ureche nu e un retor și nu pare a avea invenție epică, nici imaginație plastică, el știe să scoată maximum de efect din raportarea nudă a știrilor, aproape fără comentar.

Letopisețul debutează cu legenda întemeierii Moldovei, extrasă din vechile anale pămîntene, scrise la curtea lui Ștefan cel Mare. Povestirea, simplă, izbutește să realizeze în cîteva linii un panou sugestiv:

„... umblîndu păstorii de la Ardeal, ce se chiiamă Maramoroș, în munți cu dobitoacele, au dat de o hiară ce să chiamă buor și după multă goană ce o au gonit-o prin munți cu dulăi, o au scos la șesul apei Moldovei. Acolea fiindu, și hiara obosită, au ucis-o la locul unde să chiamă acum Boureanii, dacă s-au discălicat sat. Și hierul țării sau peceatea cap de buor să însemnează. Și căteaoa cu care au gonit fiara aceaia au crăpat, pre carea o au chiemat-o Molda, iară apei de pre numele căței Moldii i-au zis Molda, sau, cumu-i zic unii, Moldova. Așijderea și țării, dipre numele apei i-au pus numele Moldova".

Întîiul domnitor, Dragoș, a stat în scaun numai doi ani și a murit, semn de „neașezare", deduce cronicarul, pentru urmași. Demonstrația e făcută

Scanned with OKEN Scanner

prin simpla înşirare a acestora, ca într-un pomelnic, sau cum sînt enumerate în Biblie seminţiile:

„Pre urma lui Dragoş vodă au stătut la domnie fiiu-său, Sas vodă, şi au ţinut domniia 4 ani şi au murit.
După moartea lui Sas vodă au ţinut domniia fiu-său, Laţco vodă, 8 ani.
Pre urma lui Laţco vodă au domnit Bogdan vodă 6 ani.
După domniia lui Bogdan vodă au domnit Pătru vodă, ficiorul lui Muşatu, 16 ani.
După dînsul au domnitu frati-său, Roman vodă, trei ani.
Iară pre urma lui Roman vodă au stătut la domnie Ştefan vodă, carile au avut doi ficiori, Ştefan şi Pătru, şi au domnit 7 ani".

Mai mult de 46 de ani (după socoteala cronicarului) din istoria Moldovei, izvoarele fiind cu totul insuficiente, sînt expediaţi în acest mod. Chiar domnia lui Alexandru cel Bătrîn este expusă, din aceleaşi motive, sumar, dîndu-ni-se doar cîteva amănunte asupra aducerii moaştelor lui Ioan cel Nou la Suceava şi asupra sinodului de la Florenţa (1432), la care Moldova ar fi fost reprezentată prin Grigore Ţamblac. Lupta moldovenilor cu cavalerii teutoni la Marienburg (1422) este zugrăvită cu mai multă mişcare:

„Că bătîndu-să cu crizacii, întăi au dat dos a fugi, de i-au înşirat, gonindu-i spre o pădure şi aciiaş, pedestrindu-să, au săgetatu-le cai, de le-au căutat a da dosul neamţii. Şi aciişi ai noştri s-au încălăratu şi mare moarte au făcut într-înşii".

Cinci capitole în continuare, despre războaiele dintre fiii lui Alexandru cel Bătrîn, Ştefan şi Iliaş, ocupă însă o singură pagină. Caracteristică pentru economia povestirii este relatarea evenimentelor din anul 1444: înaintea rusaliilor, „află vreame Ştefan vodă ca să să curăţească de fratisău Iliaşu şi să ţie toată ţara însuşi, l-au prinsu şi i-au scos ochii". Alte întîmplări sînt notate tot aşa de laconic. Patru ani mai tîrziu, Roman, feciorul lui Iliaş, „au prinsu pre unchi-său, pre Ştefan vodă, şi i-au tăiatu capul şi s-au apucatu Roman de domnie". Pătru, fiul lui Ştefan, a luat ajutor de la Ion Huniade şi împingînd pe Roman din ţară „s-a apucat el de domnie". Această mecanică a domniilor, cu crime abominabile, nu trezeşte sentimentul tragicului sau ironia, ca la Topîrceanu în *De domnia lui Ciubăr-vodă,* cronicarul fiind preocupat doar să înregistreze faptele exact.

Asupra competiţiei dintre Bogdan şi Petru Aron, alţi fii ai lui Alexandru cel Bătrîn (primul, nelegitim, „copil"), şi Alexandru, feciorul lui Iliaş, se

Scanned with OKEN Scanner

stăruie ceva mai mult, cu ştiri luate din Bielski. Bogdan s-a bătut pentru domnie chiar cu tatăl său şi a fost decapitat de fratele său Petru Aron, „într-o vineri la revărsatul zorilor". Uciderea lui Bogdan a fost răzbunată de fiul său Ştefan (viitorul Ştefan cel Mare), care a tăiat, la rîndul lui, capul lui Petru Aron.

Domnia lui Ştefan se bucură de cel mai mare spaţiu în cronică şi sînt vizibile sforţările lui Grigore Ureche de a o înfăţişa cu alte mijloace decît cele obişnuite.

Monarhia absolută, cu concentrarea autorităţii în mîinile domnitorului, nu mai convenea în secolul cronicarului, dar lupta pentru neatîrnarea ţării era încă necesară şi se cuvenea subliniată în vremea lui Ştefan cel Mare. Ştim că Ureche acorda istoriei un sens educativ. Tocmai figuri de eroi ca aceea a lui Ştefan puteau fi date ca exemple demne de urmat, şi această grijă pare să fi stăpînit pe cronicar. Decît, insistînd asupra eroismului lui Ştefan, el atribuie domnitorului intenţii pe care nu le-a avut. Intervenind şi atitudinea sa boierească, ostilă autorităţii centrale, Ureche consideră că Ştefan „nu cerca să aşaze ţara", ci era „om războinic" de dragul de a face războaie, chiar lacom de a cuprinde „ce nu era al lui". Ştefan avea inima aprinsă „de lucrurile vitejeşti" şi cînd nu purta lupte i se părea că „are multă scădere". Aşadar, în concepţia cronicarului, Ştefan umbla după glorie „ca un leu ce nu-l poate îmblînzi nimenea", fiind prototipul viteazului, ca Ahile, şi nu ceea ce a fost în realitate: un apărător al independenţei Moldovei. Această viziune „eroică", influenţată de Renaştere, reprezintă un mod individualist de a privi istoria, prin personalităţi sau „oameni mari", lăsînd în umbră masele.

Se amestecă totdeodată explicaţii de ordin teologic, superstiţios, caracteristice istoriei de tip feudal. Astfel, în războiul de la Rîmnic cu Ţăpăluşi, a umblat deasupra călare şi întrarmat sfîntul mucenic Procopie „fiindu într-ajutoriu lui Ştefan vodă şi dîndu vîlhvă oştii lui". De asemea, în lupta cu polonii din Codrii Cosminului s-a arătat „călare şi întrarmatu ca un viteazu" sfîntul mucenic Dimitrie.

Victoria de la Podul Înalt a fost o fericită coincidenţă între voia lui Dumnezeu şi aceea a oamenilor. Turcii au fost cuprinşi de o negură „de nu să vedea unul cu altul". Ştefan i-a atras cu „buciune şi trîmbiţi" în lunca Bîrladului, unde „pre toţi i-au tăiatu", de au adunat apoi grămezi de leşuri, „mîgle de cei morţi".

Lupta din Codrii Cosminului s-a dat tot cu concurs divin şi cu ingeniozitatea domnitorului, care a avut grijă în prealabil să cresteze arborii la

Scanned with OKEN Scanner

rădăcină, lăsîndu-i în picioare pentru a-i prăbuşi la timp asupra duşmanului:

„Şi a patra zi i-au ajunsu în pădure, joi, octomvrie în 26 de zile, lundu ajutoriu pre Dumnezeu şi cu ruga Preacistii şi a sfîntulu marelui mucenic Dimitrie şi lovindu-i din toate părţile şi oborîndu copacii cei înţinaţi asupra lor, multă oaste leşească au peritu, unii de oşteani, alţii de ţărani, că le coprinsease ca o mreajă calea, alţii de copacii cei înţinaţi".

Într-o „nacazanie sîlnim", adică certarea celor puternici, Ureche condamnă ideea lui Ioan Albert de a se război cu moldovenii, creştini cu creştini. După părerea lui, creştinii trebuie să se solidarizeze şi să lupte contra păgînilor:

„Că acesta Olbrihtu nu spre păgîni, ci spre creştini vrea să facă războiul, nu da ajutoriu celuia ce nu avea odihnă de turci, ci vrea să slăbească pre cela ce să lupta cu vrăjmaşii creştinilor, pre carile trebuia cu toţii să-l ajutorească".

Deşi avea legături cu polonii, Ureche nu se dă în lături de a însemna atacurile nedrepte ale acestora împotriva Moldovei şi urmările lor. În cronica lui găsim pentru prima dată legenda despre „dumbrava roşie", al cărui fapt relalat s-a întîmplat în anul 1500:

„Că au pus Ştefan-vodă de au arat cu leaşii pe o culme de deal la Botăşani şi au simănatu ghindă şi s-au făcut dumbravă mare, de ieste pînă astăzi copaci mari".

Privite în total, paginile despre Ştefan cel Mare, deşi conţin unele scene epice, sînt nesatisfăcătoare faţă de ce ştim astăzi, lui Ureche îi revine totuşi meritul de a fi fost primul biograf al marelui domnitor. Către sfîrşit, curiozitatea noastră e recompensată printr-un portret moral clasic, un scurt panegiric şi cîteva imagini meteorologice, figurate apocaliptic, ca pentru a potenţa pierderea ireparabilă, suferită de creştinătate prin moartea apărătorului ei:

„Fost-au acestu Ştefan-vodă om nu mare de statu, mînios şi de grabu vărsătoriu de sînge nevinovat: de multe ori la ospeaţe omorîea fără judeţu. Amintrilea era om întreg la fire, neleaneşu şi lucrul său îl ştiia a-l acoperi şi unde nu gîndiiai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meşter, unde era nevoie însuşi să vîrîia, ca văzîndu-l ai săi să nu să îndărăpteaze şi pentru aceia raru războiu de nu biruia. Şi unde-l biruia alţii nu pierdea nădeajdea, că ştiindu-să căzut jos, să readica deasupra biruitorilor...

Iară pre Ştefan-vodă l-au îngropat ţara cu multă jale şi plîngere în mănăstire în Putna, care era zidită de dînsul. Atîta jale era, de plîngea toţi ca după un părinte al său, că cunoştiia toţi că s-au scăpatu de mult bine şi de multă apărătură. Ce după moartea lui, pănă astăzi îi zicu sveti Ştefan-vodă, nu pentru sufletu, ce ieste

Scanned with OKEN Scanner

în mîna lui Dumnezeu, că el încă au fostu om cu păcate, ci pentru lucrurile lui ceale vitejești, carile niminea din domni, nici înainte, nici după aceaia l-au ajunsu...
Fost-au mai nainte de moartea lui Ștefan-vodă într-același anu iarnă grea și geroasă, cîtu n-au fostu așa nici odinioară, și deacii preste vară au fost ploi greale și puvoaie de ape și multă înecare de apă s-au făcut".

De la Ștefan cel Mare înainte, izvoarele înmulțindu-se, povestirea este mai animată și cronicarul mai îndrăzneț în caracterizări, mai amănunțit în descrieri și mai larg în narație, oferind reflecții, portrete, tablouri, schițe de nuvele. Despre fiul lui Ștefan, Bogdan, ne spune că era „grozav la față și orbu de un ochi", ambițios incoercibil. Refuzîndu-i-se mîna principesei Elisafta, sora lui Alexandru Iagellon, a lovit singur cu sulița în poarta Liovului și a luat clopotul mitropoliei din Rohatin. Bogdan în ospețe nu petrecea, „ci ca un strejar în toate părțile priveghiia, ca să nu știrbească țara ce-i rămăsese de la tată-său". Ștefan cel Tînăr (Ștefăniță) moștenise impulsivitatea tatălui său, „era om mînios și pre lesne vărsa sînge". A tăiat pe Arbure hatmanul, „pe carile zic să-l fie aflat în viclenie, iară lucrul adevărat nu să știe". Din contra, Petru Rareș, „ca un păstoriu bun ci străjuiește turma sa, așa în toate părțile străjuia și priveghiia și nevoia ca să lățască ce au apucat".

Pentru domnia lui Petru Rareș, cronica lui Ureche e mai bogată decît cea oficială, a lui Macarie, și cum știrile nu se află nici în Bielski, se presupune că provin din letopisețul moldovenesc al lui Eustratie Dragoș, care el însuși va fi avut la îndemînă o relațiune internă contemporană mai întinsă, nedescoperită pînă acum. Aici se povesteau în special peripețiile pribegiei lui Petru în Ardeal, cum a trecut munții travestit cu comănac pe cap, cum a fost ospătat de niște pescari, cum a dormit la casa unui nobil, cum jupîneasa acestuia i-a pregătit un leagăn cu cai și o gardă de 12 voinici înarmați, cum alt boiarin ungur i-a dat un leagăn cu 6 cai, cum domnița Elena, soția lui Petru, a scris apoi din Ciceu carte sultanului, slobozită pe zăbrea și dusă la Țarigrad, cum, în fine, sultanul a trimis șase soli la Ianoș crai ca să dea drumul lui Petru.

Delavrancea, în *Apus de soare*, *Viforul* și *Luceafărul*, a zugrăvit pe Ștefan cel Mare, Ștefăniță-vodă și Petru Rareș luînd ca punct de plecare cronica lui Grigore Ureche.

Credincios concepției sale că trebuie să existe armonie între stăpîn și supuși, Ureche osîndește nechibzuința domnilor care taie pe boieri, dar condamnă și pe boierii care rup contractul de credință, viclenind. Ștefan Lăcustă a tăiat pe Gănești și pe Arburești, fiind la rîndul său omorît

Scanned with OKEN Scanner

de Mihu hatmanul și Trotușanul logofătul. După Ureche, justiția transcendentă e implacabilă, deci și Mihu și Trotușan au trebuit să-și ia plata:

„Iani socotește, *scrie cronicarul*, cum plătește Dumnezeu celora ce fac rău, aceștia fiindu lei sălbateci și lupi încruntați multe supărări au făcut lui Pătru-vodă în domniia dintîi. Mai apoi neavînd nici o vină, cu rea moarte l-au omorît, cum s-au pomenit mai sus la domniia lui Ștefan-vodă. Iată dară după fapta lor cea rea, curîndă vreame le trimisă Dumnezeu osîndă aspră de luară și ei plată cu sabia, ca și Ștefan-vodă".

Petru Rareș, urmează letopisețul, era „om cuvios și la toate lucrurile îndrăzneț și la cuvîntu gata, de-l cunoștea toți că iaste harnic să domnească țara", dar fiul său, Iliaș, îi semăna numai exterior, „că dinafară să vedea pom înflorit, iar dinlăuntru lac împuțit". Vina principală a lui Iliaș a fost că s-a depărtat de obiceiurile creștinești:

„În vedeare să arăta creștinu, iară noaptea în slobozenie mahmetenească să dideasă. Și atîta să călcase leagea creștinească, cît de-l vrea cruța Dumnezeu mult, pre toți îi vrea duce din lumină la întunearic. Ci Dumnezeu în zilele lui atîta certare lăsase, că și copacii, și pomii, și viile secase de geruri mari".

Ștefan a vrut să spele rușinea trecerii la mahomedanism a fratelui, întorcînd ereticii la credință și botezînd cu sila pe armeni. Caracterul cel rău i s-a dat îndată pe față:

„... nu răbda de muieri cu bărbați, nu era fecioarile nebatjocorite, nu jupîneasile boierilor săi neasuprite".

Însă „moartea păcătoșilor ieste cumplită", zice prorocul la psalom 33. Nemairăbdînd răutățile lui Ștefan, boierii i-au tăiat ațele cortului pe cînd se afla în tabără la Tuțora și „cu multe rane pătrunzîndu-l", l-au ucis.

Evenimentele și figurile de domnitori care succedă au atras pe scriitorii de mai tîrziu și meritul lui Ureche este de a fi oferit în cronică schițele mai tuturor operelor literare ce se puteau imagina. Nuvela *Alexandru Lăpușneanul* de Constantin Negruzzi este în linii mari schițată de letopiseț. Întîmpinat de solii lui Tomșa, Lăpușneanul rostește cuvintele memorabile:

„De nu mă vor, eu îi voi pre ei și de nu mă iubescu, eu îi iubescu pre dînșii și tot voi mearge, ori cu voie, ori fără voie".

Scena măcelului celor 47 de boieri este ea însăși o pagină de nuvelă:

„Alixandru-vodă daca s-au curățit de toată grija denafară și au adus pre doamna sa Ruxanda și pre fii săi din Țara Muntenească, au vrut să să curățească și de

Scanned with OKEN Scanner

vrăjmaşii săi cei din casă, pre carii prepusease el că pentru vicleşugul lor au fost scos din domnie ş-au învăţatu cu taină într-o zi lefecii săi, pe carii au avut streini, de i-au supus în curtea cea domnească, în Iaşi. Şi i-au chiematu pre obiceaiul boierilor la curte, carii fără nici o grijă şi de primejdie ca aceea negîndindu-să, daca au întrat în curte, slujitorii, după învăţătură ce au avut, închis-au poarta şi ca nişte lupi într-o turmă făr-de nici un păstor au intrat într-înşii, de-i snopiia şi-i junghiia, nu numai boierii, ce şi slujitorii. Nici alegea pre cei vinovaţi, ci unul cu altul îi punea suptu sabie, cădea mulţime, dipre zăbreale săriia afară, de-şi frîngiia picioarele. Şi au perit atuncea 47 de boieri, fără altă curte, ce nu s-au băgat în samă".

De reţinut amănuntul că un pretendent, Ştefan Mîzgă, venise să ia domnia însoţit de haiduci, „păstori şi altă adunătură".

Excelentă pagină de nuvelă este şi epilogul cu moartea lui Lăpuşneanu:

„Zic unii că şi moartea lui Alixandru-vodă au fost cu înşălăciune, că el mai nainte de moartea lui, văzîndu-să în boală grea ce zăcuse şi neavîndu nădejde de a mai firea viu, au lăsat cuvîntu episcopilor şi boierilor, de-l vor vedea că ieste spre moarte, iară ei să-l călugărească. Deacii văzîndu-l ei leşinîndu şi mai mult mort decît viu, după cuvîntul lui, l-au călugărit şi i-au pus nume de călugărie Pahomie. Mai apoi, daca s-au trezit şi s-au văzut călugăr, zic să fie zis că de să va scula, va popi şi el pre unii. Mai apoi episcopii şi boierii înţelegîndu acestu cuvîntu şi mai cu denadinsul Roxanda, doamnă-sa, temîndu-să de un cuvîntu ca acesta, carile era de a-l şi creaderea, ştiind cîtă groază şi moarte făcusă mai nainte în boierii săi, temîndu-să doamnă-sa să nu paţă mai rău decîtu alţii, l-au otrăvit şi au murit".

Figura lui Despot-vodă, intrată în drama istorică a lui V. Alecsandri, apare individualizată întîi în cronica lui Ureche. Domnia aventuroasă a lui „Heraclu Vasilicu" a fost prevestită de un semn:

„Pre aceaia vreme (în 1558) fost-au iarnă grea, mare şi friguroasă, de au înghieţat dobitoace şi heri prin păduri".

Despot „s-au încleştat cu o samă de evangheliţi (că el încă n-au fost pravoslavnic) şi s-au făcut ficioru de domnu". Ajuns domnitor, linguşea pe boieri, momindu-i „cu cuvinte dulci . . . să le facă bine mai mult decît vor pofti ei". A umplut cu bani gurile vrăjmaşilor, pînă s-a consolidat, iar după aceea „puse pre ţară greotăţi mari, bisericile dezbrăca, arginturile le lua, de făcea bani şi altile cîte nu au zis ţara că va vedea".

Simion Dascălul adaugă cum că oastea lui Laski, venită în sprijinul domnitorului, a fost gonită după uciderea lui de ţărani cu „îmblăcie şi cu coase".

De altfel, Ureche însuşi notează că Mircea Ciobanul voia să cuprindă Moldova tocmai profitînd de „împărechierea ce era între călăraşi şi între pedestraşi", adică de conflictul dintre boieri şi ţărani. Conflictul s-a accen-

Scanned with OKEN Scanner

tuat în timpul domniei lui Ion-vodă Armeanul. Ureche e mai obiectiv cu acesta decît Azarie, recunoaşte că era „de minte ascuţit, de cuvîntu gata şi... harnic, nu numai de domnie ce şi altor ţări să fie cap mai mare", totuşi nu-i iartă exacţiunile, „beliturile" „fără dumnezeire" ce a făcut, morţile groaznice date îndeosebi călugărilor şi boierilor. De aceea Ureche, conform concepţiei sale, crede că dezmembrarea trupului lui Ion-vodă cu două cămile, în bătălia de la Cahul, a fost o pedeapsă venită de sus.

Lupta între moldoveni şi turci este viu zugrăvită, cu mare admiraţie pentru vitejia moldovenilor:

„Ci moldoveanii aşa sta, cum s-ar fi gătit să moară au să izbîndească. Şi multă moarte s-au făcut între amîndoao părţile, că nu era loc a călca pre pămîntu, ci pre trupuri de om. Aşa mai apoi să bătiia de aproape, cît şi mîinile le obosisă şi armele scăpa. Acela praf să făcusă, cît nu să cunoştiia care de care-i ieste, de săneaţe şi di trăsnetul puşcilor nu să auziia dispre amîndoao părţile, nici puşcaşii nu mai ştia în cine dau".

Domnitorul văzînd că nu are pe unde fugi, decît dacă ar zbura, s-a predat, iar cazacii s-au luptat mai departe, „de au perit pînă într-unul".

Figura lui Ion-vodă Armeanul a fost reconsiderată în spirit democratic întîia oară de B. P. Hasdeu, în cunoscuta sa monografie *Ion-vodă cel Cumplit* (1865).

Ajutorul cazacilor a fost de folos şi lui Ivan Potcoavă, poreclit aşa „pentru că au fost rumpînd potcoavele", deşi alţii îi ziceau Creţul, originar din Mazovia, prezumat frate al lui Ion-vodă care era fiul lui Ştefan (Ştefăniţă). Lupta lui Ivan Potcoavă cu Petru Şchiopul la Docolina a intrat în *Şoimii* şi *Nicoară Potcoavă* de Mihail Sadoveanu. Ureche o descrie ca pe lupta lui Por cu Alexandru cel Mare:

„Şi apropiindu-să oastea lui Pătru-vodă, văzîndu cazacii pre turci că aduc nainte cirezi de vaci, ca să stîmpere armele în dobitoace, n-au vrut cazacii să săgeate de departe, ce odată au slobozitu focul şi în oameni şi în dobitoace. Ci dobitoacele mai multă zăhăială făciia turcilor decît cazacilor, că de trăsnite fugiia înapoi. Şi dîndu războiu vitejeşte, după multă nevoinţă a cazacilor, iată al doilea rîndu pierdu războiul Pătru-vodă şi iarăşi rămasă izbînda la cazaci".

Sub domnia lui Iancu Sasul, în 1581, a fost o răscoală ţărănească a lăpuşnenilor pentru darea de boi, înăbuşită la Bolota, pe Prut. Iancu Sasul era desfrînat („nu numai afară, ce nice de curtea sa nu să feriia, că jupîneasile boierilor de la masa doamnii sale le scotea, di le făcea silă"), „lacom şi prădătoriu" şi sucit la minte („zic cum că au fostu umblîndu vara cu sanie de os").

Scanned with OKEN Scanner

Un tablou realist este acela al secetei de pe timpul lui Petru Șchiopul din 1585:

„Domnind Pătru-vodă țara Moldovei, mare seacită s-au tîmplat în țară, de au secat toate izvoarăle, văile, bălțile și unde mai nainte prindea peaște, acolo ara și piatră prin multe locuri au căzut, copacii au secat de seacită, dobitoacile n-au fostu avîndu ce paște vara, ci le-au fostu dărămînd frunză. Și atîta prafu au fostu, cîndu să scorniia vîntu, cît s-au fostu strîngîndu troieni la garduri și la gropi de pulbere ca de omet. Iar dispre toamnă deaca s-au pornitu ploi, au apucat de au crescut mohoară și cu acealea și-au fostu oprind sărăcimea foamea, că-i coprinsease pretitinderea foametea".

Petru Șchiopul a fost un om bun și cînd a trecut în Polonia cheltuia banii cu remușcări, plîngînd și zicînd: „Acestea sîntu lacrimile săracilor". Aron-vodă însă și-a meritat epitetul de cel Cumplit:

„...dabilele cu carile îngreuiasă țara, nu umbla numai dăbilarii singuri, ce și turci trimitea de umbla cu dăbilarii, de nu-și erau țăranii volnici cu nimic, muierile nu era ale lor, featile le rușina, ce vrea să facă făcea. Dăbilariul pentru un potronic de-l vrea pîrî la dînsul, nu-l judeca, ci acolo trimitea de-l pierdea. Pe boieri pentru avuție îi omora, jupîneasile le siliia și domnind, nu alta, ci ciudease și minuni făcea".

Grigore Ureche n-a avut răgazul să ducă letopisețul pînă la zi. Cu scrutarea morală de care era capabil, ar fi lăsat fără îndoială memorii de o valoare literară cu mult deasupra celei a cronicii rămase de la el.

Cele mai bune manuscrise ale lui Ureche sînt de la începutul secolului al XVIII-lea și se datoresc unor copiști munteni. În aceste condiții studiul limbii și stilului cronicarului este dificil, pentru că trebuie reconstituit, operație totdeauna arbitrară. Stilul individual se poate cel mult presupune, calitățile lui principale fiind proprietatea și conciziunea, calități ce caracterizează opera istoricului latin Tacit.

BIBLIOGRAFIE

§ Grigore Ureche, *Domnii Țării Moldovei și viața lor*, ed. M. Kogălniceanu, în *Letopisețele Țării Moldovei*, I, Iași, 1852; *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1594)* întocmit după Grigore Ureche, Istratie logofătul și alții de Simion Dascălul, ed. C. Giurescu, Buc., 1916; Grigore Ureche și Simion Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. C. Giurescu, Craiova, 1934; ed. II, 1939; Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, cu un studiu introductiv și glosar de P. P. Panaitescu, Buc., E.S.P.L.A., 1955; ed. II, 1958.

§ P. P. Panaitescu, *Letopisețul lui Grigore Ureche și editarea lui*, în *Limba română*, 1960, 6.

Scanned with OKEN Scanner

MIRON COSTIN

Continuatorul lui Grigore Ureche, Miron Costin, este fără îndoială cea mai puternică personalitate a secolului al XVII-lea, personalitate nu numai literară şi ştiinţifică, dar şi un eminent om politic de stat. Făcea parte din noua boierime ajunsă de curînd la o situaţie înfloritoare prin ruinarea boierimii vechi latifundiare. Tatăl său, Ioan Costin, fusese făcut mare postelnic în 1630 de Moise Movilă şi hatman în 1633 de Miron Barnovski, cu care se înrudea prin soţia sa, Safta lui Ionaşco Scoarţeş. Cumpărase numeroase moşii în ţinuturile Tecuci şi Neamţ. După detronarea lui Alexandru Iliaş, Costin însoţeşte la Poartă pe Miron Barnovski, împreună cu alţi boieri. Domnitorul este decapitat şi boierii închişi, dar îndată după aceea eliberaţi, Costin pentru a înmormînta corpul lui Barnovski, expus trei zile înaintea palatului împărătesc. Li se dă chiar voie să-şi aleagă un nou domnitor şi alegerea e făcută, prin influenţa lui Ioan Costin, în persoana lui Moise Movilă, la 5 iulie 1633. Cronicarul spune singur că din acest an sînt începute şi zilele vieţii lui. În octombrie 1633 Abaza-paşa, năvălind cu turcii în Polonia, silea pe Moise Movilă să-l urmeze în expediţie. Domnitorul şi hatmanul său Ioan Costin născocesc o intervenţie a cazacilor şi turcii se retrag, dar la Iaşi, aflînd că au fost înşelaţi, vor să pedepsească pe făptaşi. Domnitorul şi hatmanul prind de veste la timp şi se expatriază în Polonia. Pentru serviciile aduse ţării, dieta poloneză acordă lui Iancu Costin şi fiilor săi Alexandru, Miron şi Potomir indigenatul şi titlul de nobil polon în 1638.

Nobil polon cu blazon (în cîmp albastru, un înger îmbrăcat în armură de cavaler, ţinînd în mînă o spadă; deasupra coifului, în coroană, o mînă înarmată cu o spadă), hatmanul Costin capătă în arendă moşia Novosiilca-Nowa, lîngă Bar, în Podolia. De aici a urmat Miron Costin colegiul iezuit din Bar, cu cele trei clase de gramatică şi două de umanioare în limba latină. În 1648, cînd elevul avea 15 ani, localitatea fiind ocupată de cazaci, şcoala se mută la Cameniţa. Peste doi ani hatmanul Ioan Costin murea şi Miron Costin ţinea singur în arendă Novosiilca-Nowa, în 1651 luînd parte ca nobil polon la lupta de la Berestecico, împotriva cazacilor şi tătarilor. Abia în ultimii ani ai primei domnii a lui Vasile Lupu, tînărul, care trăise pînă la vîrsta de douăzeci de ani exclusiv în Polonia, veni în ţara natală împreună cu fraţii săi şi, spre a dobîndi experienţă, deveni, după obiceiul vremii, ciracul influentului boier Iordache Cantacuzino, „vistiernicul cel mai mare pe acele vreamuri“ (fata acestuia, Caterina, este mama cronicarului Ion Neculce). În competiţia care începea

Scanned with OKEN Scanner

între Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan, Miron Costin se află de partea lui Vasile Lupu și-l însoțește în refugiu în Ucraina, primind chiar misiunea de a cere ajutor militar starostelui de Cameniţa. Misiunea a fost îndeplinită, dar ajutorul nu mai era necesar pentru că sosise mai repede din partea cazacilor lui Timuș Hmilniţki, care ocupară Iașul. Vasile Lupu își recăpătă tronul, însă pentru scurt timp. Înfrînt de Matei Basarab în bătălia de la Flinta, era atacat din nou de Gheorghe Ștefan cu ajutor de la unguri și poloni și izgonit definitiv în urma căderii Sucevei, unde și-a găsit moartea însuși Timuș Hmilniţki. De data aceasta Miron Costin era în tabăra lui Gheorghe Ștefan și a servit domnitorului ca interpret în convorbirile cu comandantul polon Condracki. Astfel a dobîndit încrederea noului domnitor, care în 1655 îl va lua cu el în Ţara Românească la lupta împotriva seimenilor răsculaţi împotriva lui Constantin Șerban Basarab. Tot Gheorghe Ștefan îl trimitea în 1657 la Constantin Șerban Basarab pentru a trata o înţelegere contra turcilor.

Starea socială a lui Miron Costin a crescut prin căsătoria cu Ileana Movilă, nepoata fostului domnitor Simion Movilă, și a hatmanului Isac Balica. A cumpărat însă și singur numeroase moșii în ţinuturile Dorohoi, Iași și Neamţ.

Șirul demnităţilor îl începea în 1657, ca sulger sub Gheorghe Ștefan. În 1659 ia parte la expediţia turcească împotriva lui Gheorghe Rákóczy II în Ardeal. Paharnic la această dată, dobîndi în curînd rangul de pîrcălab. În ianuarie-februarie 1661 trebui să lupte împotriva lui Constantin Șerban Basarab, pretendent la tronul Moldovei. Istratie Dabija-vodă îl trimite sol la regele Poloniei Ion Cazimir și-l ia în războiul pornit de turci împotriva austriacilor la Neuhäusel (1662—1663). Cu această ocazie, trecînd prin Ţara Românească, a văzut la Severin ruinele podului lui Traian. La întoarcere e înălţat mare comis în 1664, Iliaș Alexandru îl face mare vornic de Ţara de Sus (1667), iar Gheorghe Duca mare vornic de Ţara de Jos (1669). Miron Costin păstra legături cu polonii, în special cu mareșalul Ioan Sobieski, cum se vede dintr-o scrisoare a solului Karwowski, datată Iași, 24 martie 1670. Neculce ne spune că în 1672 marele vizir, interesîndu-se dacă moldovenii se bucură de luarea Cameniţei de către turci, a primit următorul răspuns memorabil din partea lui Miron Costin: „sîntem noi moldovenii bucuroși să să lăţască (împărăţia otomană) în toate părţile cît de mult, iar peste ţara noastră nu ne pare bine să să lăţască.“ Astfel marele vornic a obţinut de la vizir ca trupele turcești să nu ierneze în Moldova. Totuși, cînd în 1673 domnitorul Ștefan Petriceicu găsește cu cale să treacă în Polonia, Miron Costin, dîndu-și seama că turcii erau mai tari,

nu-l urmează, ci rămîne alături de boieri: „Ori să fie voia mării tale, ori să nu fie, noi nu ne vom lăsa casăli să le ié tătarii".

Noul domnitor îl trimite în solie la hatmanul Sobieski (1679), la Constantinopole şi din nou la Ioan Sobieski, care îl primeşte la moşia sa din Pielaszkowice. Sobieski fiind ales rege în 1674, prestigiul lui Miron Costin creşte şi Dumitraşco Cantacuzino îl numeşte în 1675 mare logofăt, cea mai înaltă demnitate boierească din Moldova. În această calitate a primit în 1677 la Iaşi pe palatinul de Kulm, Ioan Gninski, trimis de Sobieski la Poartă. Se pare că logofătul era partizanul lui Gheorghe Duca, fiindcă în 1678 unelteşte împotriva lui Antonie Ruset, care-şi pierde tronul. În 1680, împreună cu Alexandru Buhuş, cere regelui polon să încheie pace cu ruşii şi să înceapă războiul cu turcii.

Trei ani mai tîrziu, turcii silesc ţările române să participe la războiul cu imperialii şi la asediul Vienei, în 1683; ca vasal, Miron Costin se află alături de Gheorghe Duca în tabăra turcească. Atacul lui Ioan Sobieski izbuteşte să despresoare Viena şi să înfrîngă pe turci, care se retrag în dezordine. Victoria polonilor înseamna începutul decăderii turceşti şi va fi bucurat pe Miron Costin, care nădăjduia o înţelegere a situaţiei Moldovei din partea lui Ioan Sobieski. Din păcate, în Polonia aştepta să-şi reia tronul fugarul Ştefan Petriceicu, care şi trimisese în ţară mercenari străini. Temîndu-se de aceştia, Duca voia să coboare din valea Oituzului la Focşani, însă Miron Costin era de părere că primejdia trebuia înfruntată cu curaj: „Ce putere au ei să vie asupra mării tali?" — ar fi zis el (povesteşte Neculce) domnitorului. „Să nu dăm locul, că pămîntul acesta este frămîntat cu sîngele moşilor şi a strămoşilor noştri". O incursiune neaşteptată a polonilor la Domneşti, în noaptea de Crăciun 1683, făcu prizonieri pe Duca şi pe Costin şi-i expedie în Polonia.

Duca pierdu pentru totdeauna tronul, dar Miron Costin se bucură de ocrotirea regelui Ioan Sobieski. În castelul de vînătoare al acestuia de la Daszow, în Carpaţi, cronicarul compunea o *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească,* dedicată protectorului său. Se mai atribuie lui Miron Costin un memoriu adresat regelui de boierii români emigraţi în Polonia la 25 iulie 1684. Aici se reînnoia cererea ca polonii să elibereze Moldova de turci şi să scoată pe boieri de sub regimul despotic al domnilor, acordîndu-le drepturi egale cu acelea ale şleahtei polone şi litvane.

În septembrie 1685, noul domn al Moldovei, Constantin Cantemir, fost ostaş al lui Ioan Cazimir, puse pe Velicico Costin să-şi cheme fratele din Polonia. „Vinit-au atunce — scrie Neculce — şi Miron logofătul din Ţara Leşească, foarte scăpătat, şi l-au avut Cantemir-vodă în milă şi cinste.

Scanned with OKEN Scanner

Și avîndu trii ficiori, i-au boierit. Pe Ioniță l-au făcut sărdariu, pe Nicolai logofăt al triile, pe Pătrașco cămăraș mare. Și ș-au logodit Cantemir-vodă și o fată cu dînsul, pre anume Safta, iar pre Miron logofătul l-au făcut staroste la Putna".

În această funcție, Miron Costin s-a purtat cu multă energie față de tîlharii ce bîntuiau ținutul. Și-a făcut un corp de siimeni și hînsari și a început a stîrpi pe răufăcători aplicîndu-le pedepse drastice. „Că numai o dată la o bătaie — scrie tot Neculce — au prinsu 40 de tîlhari și i-au tăiat cîte în patru bucăți, de i-au pus pen prepeleci pe la drumuri."

Conflictul dintre Constantin Cantemir și Costinești s-a iscat din cauza rivalităților între familiile feudale cu aspirații de a cîrmui țara, ca Rosetești (Cupărești). Turcii scutiseră țara de haraci, dar boierii instituiau biruri grele și storceau pe țărani, breslași și mazili, cu sau fără consimțămîntul domnului, care, neștiind carte, accepta măsurile vistiernicului în chip ușuratic. Miron și Velicico Costin, dimpotrivă, protestau împotriva jafului țării și ziceau (povestește Neculce) domnitorului la mese: „Mai des cu păharele, măria-ta, și mai rar cu orînduieleli, că țara îi iertată de la Poartă, ș-ei vra să-ți dai măria ta sama o dată și nu-i putè".

În 1690, Cantemir încheie un tratat secret de alianță cu Habsburgii și sili pe Miron Costin să adere sub amenințarea tăierii capului, mai ales că avea cunoștință de corespondența lui tainică cu hatmanul polon Jablonowski, cu Andrei Potocki și cu regele.

Împrejurările morții cronicarului în decembrie 1691 sînt cunoscute din relatările lui Neculce și ale lui Dimitrie Cantemir. Pricina morții lui Miron Costin a fost ambiția de domnie a fratelui său Velicico. Domnitorul, dînd de firele unui complot al acestuia și de uneltirile viclene la curtea lui Brîncoveanu, incitat și de Cupărești, a prins pe Velicico și i-a tăiat capul la Iași. La sfatul acelorași Cupărești, a trimis apoi un vătaf de aprozi să execute și pe Miron. Acesta se afla la moșia lui *Barboși,* unde tocmai își înmormînta soția. Luat cu forța la Roman, a fost decapitat în apropierea orașului, neputînd îndupleca pe călău să-l ducă la Iași, ca să se dezvinovățească. Ar fi strigat, zice Neculce, că nu-i vinovat și că „numai osînda lui Antonie vodă îl gonește, și pentr-acee piere, că l-au pîrît pe strîmbătate". După aceea și Cantemir-vodă s-a căit de fapta lui „și de multe ori plîngè între toată boierimea și blăstăma pe cine l-au îndemnat de-au grăbit de i-au tăiat".

Viața lui Miron Costin, curmată tragic la 58 de ani, a fost zbuciumată și cu puține răgazuri pentru muze. Cu toate acestea au rămas de la el opere care dovedesc nu numai rîvna compunerii, dar și o indiscutabilă vocație.

Scanned with OKEN Scanner

Interesant este faptul că Miron Costin a început prin a scrie versuri, într-un moment cînd poezia era la noi o îndeletnicire vag încercată, incidentală.

Avem temeiuri să credem că poemul filozofic *Viaţa lumii* a fost scris între 1671 şi 1673, cînd Miron Costin avea aproape 40 de ani, cam pe vremea războiului turco-polon, înainte de apariţia *Psaltirii în versuri* a lui Dosoftei, deoarece în „Predoslovie-voroavă la cetitor" autorul arată că scopul său a fost „să să vază că poate şi în limba noastră a fi acest feali de scrisoare ce să chiamă stihuri".

Am amintit frumoasele cuvinte spuse de Miron Costin vizirului turc în 1672 cu ocazia ocupării Cameniţei. Aceste cuvinte se aseamănă cu cele din *Graiul solului tătăresc către Alexandru Machedon după ce au sosit de la Bahtri la apa Donului, mergînd cu oastea asupra tătarilor,* tradus de Miron Costin, în aceeaşi epocă, din lucrarea istoricului latin Quintus Curtius, *De rebus Alexandri regis Macedonum.*

Aici solul scit (la Miron Costin: tătar) spune cuceritorului că gloria sa nu va spori cu nimic dacă va supune poporul sărac şi iubitor de libertate al sciţilor, neobişnuit cu robia:

„Noi ce avem cu tine? Niciodată de ţările tale nu ne-am atins. Cine eşti? De unde vii? Nici ştim, nici ne-au fost aminte. Nişte oameni carei în cîmpi pustii, sălbatec petreacem viiaţă, nimărui a sluji nu sîntem învăţaţi, nici să stăpînim cuiva pohtim..."

Sînt două alte pasaje care apar şi în *Viaţa lumii,* unul din ele, al doilea, fiind adaos în traducere de Miron Costin:

„...Aşa zic bătrînii noştri, tătarii, că norocul n-are picioare, numai mîini şi aripi. Cîndu-ţi pare că-ţi dă mînule, atuncea şi zboară".

Şi:

„Întreabă la ce hac au sosit Ţiros, vestit şi putearnic împărat în lume. Un ceas a risipit toate ce au agonisit anii. Asupra cărora nu vei veni, aceia îţi vor fi mai apoi priietini, că cei biruiţi urît prieteşug leagă..."

Tema poemului *Viaţa lumii,* rezumată într-un moto scos din *Ecleziast,* glava 1: СУЕТА СУЕТСТВ, ВСѢЧИСКА СУЕТА „deşertarea deşărtărilor şi toate sînt deşarte", este aşa-numita temă a sorţii alunecoase (*fortuna labilis*), foarte răspîndită în literatura universală, mai ales în evul mediu. La noi derivă, la Neagoe Basarab, prin Ion Hrisostom, din *Biblie,* ca şi la Miron Costin, dar şi la acesta din urmă se interpun poeţi latini şi medievali,

Scanned with OKEN Scanner

Istoria lui Alexandru cel Mare de Quintus Curtius şi *Istoriile Rîmului*, colecţia de povestiri şi anecdote din secolele al XIII-lea şi al XIV-lea *Gesta Romanorum cum aplicationibus moralisatis ac mysticis.*

Poemul debutează cu comparaţia vieţii cu o aţă subţire, ceea ce ne duce la pomenitul vers din Ovidiu („*Omnia sunt hominum tenui pendentia filo*"):

A lumii cînt cu jale cumplită viiaţa,
Cu griji şi primejdii, cum ieste şi aţa,
Prea subţire şi-n scurtă vreme trăitoare...

Ideea trecerii necontenite a timpului a cîntat-o şi David în *Psalmii 39* şi *90*, şi Virgil in *Georgica* (III, 284):

Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus,
Singula dum capti circumvectamur amore,

şi *Ecleziastul*, din care se inspiră îndeosebi Costin. Poetul pare atins în această privinţă de un pesimism fără leac, prevăzînd surparea inevitabilă a întregii lumi. Cerul, soarele, luna, stelele şi pămîntul toate vor pieri, fiindcă:

Nu-i nimica să stea în veaci, toate treace lumea,
Toate-s nestătătoare, toate-s nişte spume.

De fapt, ca şi *Ecleziastul*, Miron Costin urmăreşte temperarea pornirii spre glorie, moderarea spiritului feudal de conchistă. Aşa cum solul scit vorbeşte lui Alexandru Macedon, poetul atrage atenţia asupra instabilităţii norocului:

Norocului i-au pus nume cei bătrîni din lume,
Elu-i cela ce pre mulţi cu amar să afume.
El suie, el coboară, el viiaţa rumpe,
Cu soţia sa, vreamea, toate le surpe.
Norocul la un loc nu stă, într-un ceas schimbă pasul.
Anii nu pot aduce ce aduce ceasul.
Numai mîini şi cu aripi, şi picioare n-are
Să nu poată sta într-un loc niciodinioare.

În poeziile pe tema sorţii labile se utilizează în mod obişnuit enumeraţia, evocarea marilor glorii prăbuşite în noianul timpurilor, ca pietrele într-un abis, cu întrebarea: *Ubi sunt qui ante nos?*

Ubi Plato, ubi Porphirius,
Ubi Tullius aut Virgilius?
Ubi Thales, ubi Empedocles,
Aut egregius Aristoteles?

Scanned with OKEN Scanner

Alexander ubi rex maximus?
Ubi Hector Trojae fortissimus...
Ubi Helena Parisque roseus?
Ceciderunt in profondum ut lapides;
Quis scit an detur eis requies?

Întîlnim o asemenea enumerație, din care nu lipsesc Alexandru cel Mare și Cyrus, și la Miron Costin:

Unde-s ai lumii împărați, unde ieste Xerxes,
Alixandru Machidon, unde-i Artaxers,
Avgust, Pompei și Chesar? Ei au luat lume,
Pre toți i-au stins cu vreamea, ca pre niște spume.
Fost-au Țiros împărat, vestit cu războaie,
Cu aveare preste toți. Și multă nevoie
Au tras hindii și tătarii și Asia toată,
Caută la ce l-au dus înșelătoarea roată:
Prinsu-l-au o fămeae, i-au pus capul în sînge.
„Satură-te de moarte, Țiros, și te stinge
De vărsarea sîngelui, o, oame înfocate,
Că de vrăjmășiia ta nici Ganghes poate
Cursul său să-l păzească".

Într-o notă, poetul explică „înțelesul unor pilde ce sînt în stihuri" după izvoare neidentificate pînă în prezent. Povestea reginei Tomiris care a scufundat capul tăiat al lui Cyrus într-o baie de sînge se găsește în Herodot, însă fără amănuntul uciderii celor trei fii ai ei. Nu știm deocamdată de unde a scos Miron Costin legenda săpării Gangelui în 60 de locuri pentru a-și trece oastea prin vad, după ce se înecase în ea „un copil de casă" cu un cal favorit al împăratului.

Sfaturile care se dau în continuare

Orice faci, fă și caută fîrșitul cum vine.
Cine nu-l socotește nu petreace bine

amintesc de dictonul latin medieval din *Gesta Romanorum:* „*Quidquid agis, prudenter agas et respice finem*", a cărui origine e în *Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah,* dar și în *Ecleziast,* unde dăm de un îndreptar de viață asemănător:

„Tot ceea ce mîna ta găsește cu cale să facă, prin puterile tale, aceea fă! Căci nu e nici o faptă, nici o punere la cale, nici cunoștință, nici înțelepciune, în șeolul în care te duci".

Scanned with OKEN Scanner

Ecleziastul recomandă traiul fericit pe pămînt, căci dincolo este neantul; pentru Miron Costin destinul e așa cum ni-l facem noi, lumea fiind hicleană și cerul batjocoritor:

Vacul nostru cu-mprumut dat în datorie:
Ceriul de gîndurile noastre bate jocurie.

Poem de inspirație religioasă, dar de esență didactică, *Viața lumii* se sfîrșește cu un precept asupra conduitei umane: existența fiind scurtă, omul trebuie să se ilustreze prin fapte bune. Binele e țelul suprem al vieții.

Miron Costin citise *Iliada* lui Homer, *Eneida* lui Virgiliu, stihirile, canoanele, antifoanele, cîntările lui Ioan Damaschin, Cozma, Theofan, Mitrofan, Andrei din Crit și cu deosebire *Psalmii* lui David. În *Viața lumii* citează *Psalmul 90:*

Zice David prorocul, „Viața ieste floare,
Nu trăiește, ce îndată ieste trecătoare",

iar în *Stihuri asupra zavistiei, Psalmul 5:*

Veacul tău n-are pace, zavistnice oame,
Colțul tău, plin de venin, piiere tot de foame,
Să muște pre cineva pururea rîvnește.
În ce chip ar ocărî, pururea păzește.
Bine au scris în Psaltire de tine prorocul:
„Zavistnicului ieste acesta norocul,
Gîtlanul lor, mormîntul destupat cum cască.
Limbile lor gata tot să ocărască.
Să le fii giudeț, Doamne, din gînduri să cază
Ocări care fac ei, pre sine să vază".

Iată versetele respective din *Psaltire:*

„Întru dreptatea ta mă poartă, Doamne, în pofida celor ce mă pîndesc: netezește calea ta înaintea mea.

Căci în gura lor nu e nimic temeinic; lăuntrul lor este pieire. Gîtlejul lor este mormînt căscat și limba lor unealta lingușirii.

Ia-le ispașă, Dumnezeule! Cază din planurile lor! Pentru multele lor fărădelegi, prăbușește-i, că s-au răsculat împotriva ta!"

Miron Costin avea idee de măsură (prefera măsura de 13 silabe) și de rimă („cuvintele ceale la fîrșitul stihului a doao stihuri să tocmească într-un chip, pe o slovă să să citească"). Recomanda lectorului contopirea, coliziunea sau eliziunea vocalelor în hiat „unde va fi de trăgănat, să

trăgănezi, unde de scurtat, să scurtezi", fără a avea totuși o noțiune clară despre ritm și scandare.

Viața lumii este un poem cult de rezonanță biblică. În *Istoria ieroglifică* și în *Descriptio Moldaviae,* Dimitrie Cantemir îl citează ca pe un bocet popular anonim. Imaginea cu viața fragilă precum firul subțire (de origine ovidiană) a devenit în orice caz populară, de vreme ce o vom regăsi cu aproape un secol și jumătate mai tîrziu la Nicolae Văcărescu.

La sfîrșitul *Psaltirii în versuri* a mitropolitului Dosoftei, tipărită la Uniev în 1673, se află și *Compunerea lui Miron preacinstitului vornic mare de Țeara de Jos* despre originea poporului român:

Neamul țării Moldovii de unde dăradză?
Din țara Italiei, tot omul mă creadză.
Fliah întîi, apoi Traian au dus pre acice
Pre strămoșii acestor țări de neam cu ferice.

Am întîlnit această idee și la Grigore Ureche și am spus că provine din Aeneas Sylvius Piccolomini. Deoarece poezia lui Miron Costin conține în plus aserțiunea că dacii sînt strămoșii sașilor, rezultă că izvorul său n-a fost Aeneas Sylvius, ci cartea sasului L. Toppeltin de Mediaș, *Origines et occasus Transsylvanorum,* apărută la Lyon în 1667. Într-adevăr, Miron Costin a tradus între 1672 și 1674 partea a doua a acestei cărți, *Appendix, Revolutiones seu occasus Transsylvanorum* sub titlul *Istorie de Crăiia Ungurească,* prevăzînd-o cu o predoslovie în care susține că „altă nu osebește pe om de dobitoace și de hiare așea ca cunoștința", că știința este de folos omului sufletește și trupește și că istoria învață pe domni, boieri și pe sfetnicii domnilor „să urmeze ceale bune, și ceale rele să să ferească".

În *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron-vodă încoace, de unde este părăsit de Ureache vornicul de Țara de Gios,* terminat în orașul Iași în 1675, după lista istoricilor care pomenesc de cursul anilor cronicii (1594—1661) și o „preadoslovie, adecă voroava către cetitoriul", Miron Costin înserează alte șase „stihuri de descălecatul țării", abandonînd derivarea numelui Vlahiei din generalul roman Flaccus și insistînd acum asupra priorității cuceririi lui Traian:

Neamul țărîi Moldovei de unde trăgănează?
Din țările Rîmului, tot omul să creadză.
Traian întîi, împăratul, supuind pre dahii,
Dragoș apoi în moldoveani premenind pre vlahi
Martor este Troianul, șanțul în țara noastră
Și Turnul Săverinul, munteani, în țara voastră.

Scanned with OKEN Scanner

Problema originii românilor l-a preocupat de la începutul activității pe Miron Costin, cum se vede din predoslovia letopisețului, unde mărturisește că alcătuise chiar proiectul unei cărți despre descălecatul dintîi. Dar sosind vremi tulburi, neprielnice scrisului (războiul turco-polon), a trebuit să amîne redactarea cam pînă în preajma încheierii alianței dintre poloni și ruși împotriva turcilor din 1686 și a expediției ruse în Crimeea (1687).

De neamul moldovenilor din ce țară au ieșit strămoșii lor a fost scrisă de Miron Costin în ultimii șapte ani ai vieții sale, după multă ezitare și numai cînd cronicarul a socotit că dispune de o suficientă documentație, necesară argumentării. Cum însă năzuința realizării ei a existat din faza inițială, poetică, putem să ne oprim asupră-i de pe acum.

Intenția autorului, mărturisită în predoslovie, a fost întîi să suplinească „lipsa de știința începutului acestei țări", al doilea să combată „adăosăturile", ocările și basnele scornite de adnotatorii lui Grigore Ureche, în special de Simion Dascălul, în fine să răspundă teoriilor greșite ale unor istorici ca Aeneas Sylvius și Szamosközy István (pe acesta Miron Costin, crezîndu-l polon, îl numește Iane Zamovschii, în realitate e cronicarul ungur Samosius). Întrucît în *Compunerea* din *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei el însuși se lăsase furat de derivația vlah<Fliah, corectîndu-se, observă că greșeala „unde s-au lunecat și săracul Ureachie vornicul" nu-i chiar așa de mare, Aeneas Sylvius nefiindu-ne „așa greu nepriietin".

Cunoaștem astăzi aproape complet izvoarele de care s-a servit Miron Costin în alcătuirea acestei cărți.

Temeiul știrilor despre antichități este partea întîia a lucrării lui Laurentius Toppeltin de Mediaș, *Originile și căderea transilvanilor* (Lyon, 1667). De aici sînt luate știrile despre cucerirea Daciei de romani și informația că pe vremea lui Domițian romanii plăteau tribut dacilor; mențiunile despre numele dat italienilor și românilor de diferite popoare; comparația între portul românilor din Ardeal și acela al romanilor; știrile despre opinci, despre tonsură la români și la romani, despre obiceiuri la înmormîntări. Miron Costin revine asupra originii numelui vlah din Flaccus, dar persistă încă în a crede, ca Toppeltin, că sașii se trag din daci.

O sumă de scriitori citați de Miron Costin n-au fost consultați direct, ci sînt folosiți după același Toppeltin. Astfel, Dion Cassius cu *Viața lui Traian* (în realitate *Istoria romană*), Eutropius cu *Viața lui Adrian (Braeviarum)*, Aeneas Sylvius Piccolomini (*Opera geografica et historica*), Carion (*Chronicon*), Aulus Gellus, Ovidiu, Marțial, Szamosközi și Wolfgang Kovacsöczy apar toți și la Toppeltin. Cronicarul român nu pare a fi cunos-

cut direct opera lui Ovidius, „dascal" surghiunit la Cetatea Albă „pentru niște stihuri de dragoste" prin care îndemnase Rîmul la desfrîu, „de să umplusă Rîmul de curvii dintru aceale jocuri ale lui". Toppeltin citează patru versuri din epistola către Graecinus (*Pontica*, IV, 9), în care e pomenit Flaccus, fratele lui Graecinus, fost propretor în Mesia, consulul Fulvius Flaccus după Enea Silvius:

Praefuit his, Graecine, locis modo, Flaccus, et illo
Ripa ferox Istri sub duce tuta fuit.
Hic tenuit Mysas gentes in pace fideli;
Hic arcu fisos, terruit ense Getas.

Miron Costin repetă citatul și-l traduce, în parte inexact, liber, rimîndu-l:

Ghieții ținea într-o vreame, acum Flacus ține
Rîpa scump-a Dunării, el singur cu sine.
Iel au ținut Misiia în pace cu credința,
Pre ghieți au scos de aicea, el cu biruința.

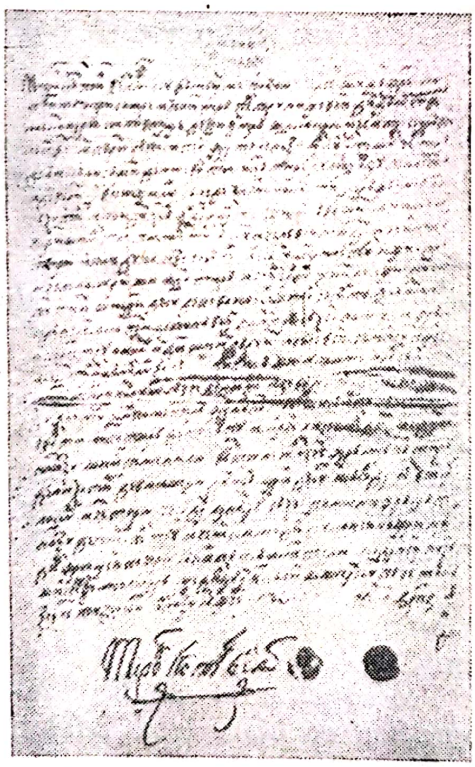

Zapis subscris de Miron Costin (1679).

În traducere exactă:

„Fost-a pe-aceste locuri, Graecine, odată Flacus și sub comanda lui a fost tot malul sălbatic al Istrului. El a ținut în pace supuse popoarele Misiei și cu sabia a înspăimîntat pe geții încrezători în arc".

Unii autori par a fi pomeniți din auzite, ca Bonfini, dar pe Plutarh, Titus Livius și Quintus Curtius, Miron Costin i-a citit măcar parțial. Din Plutarh este luată știrea că solii lui Pyrrhus au comparat senatul roman cu o adunare de regi și știrea despre războiul macedoneanului Perseu cu romanii. Din Titus Livius, *Ab Urbe condita* (I, 58), se rezumă întîmplarea cu siluirea de către Sextus Tarquinius a Lucreției, soția lui Collatinus, și sinuciderea ei. Din Quintus Curtius se amintesc spusele lui în legătură cu dacii din istoria lui Alexandru cel Mare („Sahi, dahi, masagheti, tot un neam sînt"). Știm că Miron Costin citise *Alexandria* cea adevărată, față de care cea

Scanned with OKEN Scanner

populară e declarată „mincinoasă ... plină de basne", totuşi citatul e dat deformat prin Toppeltin, care asocia pe daci cu saşii.

Pentru explicarea numelui sarmaţilor, Miron Costin aleargă la Bielski, care-i identifică cu slavii; pentru originea litvanilor recurge la Guagnini-Paskowski, adoptînd legenda că aceştia ar fi romani aduşi în Litvania de Lisbon.

Pe M. T. Varro, cu cartea a IV-a despre *Viaţa romanilor,* unde vorbeşte de căutarea bocitoarelor cu glas frumos, îl citează tot după Toppeltin: numai *Istoriia de patru monarhii a lumii* nu s-a precizat pînă acum ce poate fi. Nu este, pare-se, *De quator monarchiis* (Leyda, 1669) de I. Sleidanus, dar ar putea fi ceva asemănător. Legenda despre cele patru monarhii ale lumii provine din cartea *Profetul Daniel* a *Vechiului Testament,* amintită şi de Miron Costin la capitolul „Pentru Împărăţia Rîmului":

„De această împărăţie vei afla şi prorocii, ales la Daniil prorocul, cu dezlegarea visului lui Navhodonosor, împăratul Asiriei".

O apropiere s-a făcut cu *Hresmologhionul* grecesc *(Cartea profeţilor)* din 1656 al lui Paisie Ligaride, mitropolit de Gaza (ms. B.A. R.S.R., nr. 386), dar războiul lui Traian cu dacii, la anul 120 (sic) în Dobrogea (sic) nu este pomenit aici.

Interesantă este citarea, după Toppeltin, a lui Cavaţie (Kowaczöczy, *De administrando transylvaniae dialogi,* Cluj, 1584):

„Să miră, *scrie Miron Costin,* un historic anume Cavaţie, dzicînd: «De mirat lucru ieste că limba moldoveanilor şi a munteanilor mai multe cuvinte are în sine rîmleneşti decît a italienilor, măcară că italianul tot pre un loc cu rîmleanii». Ce aceaia nu-i divă, că italianii tîrziu ş-au scornit limba din letinească, aşa de iscusită, de dezmierdată, cît că ieste limba îngerească îi zicu-i. Şi întru unile voroave peste samă îşi aduce cu a noastră, ales cu aceaste silave: dellia, di, delia voi, vo siniorio, cum la noi: la dumneata, de la tine, de la dumneata, la voi, de la voi, care aceastea în limba latinească, adecă rîmlenească, acum nu încape, ce cură fără aceasta în măsurile sale".

În convingerea că românii sînt de aceeaşi origine cu italienii, Miron Costin a fost întărit şi de rezidentul catolic din Iaşi, episcopul Vito Piluzzo, care i-a făcut următoarea mărturisire:

„Mie nu-mi trebuieşte să mai citesc la istorii de moldoveani cine sînt: pre o samă de obiceaiuri, foarte bine îi cunosc de unde sînt, aşa liubovnici la oaspeţi, aşa femeile lor să feresc de vedearea streinilor şi să dau în laturi, aşa să nu treacă femeaie pe dinaintea bărbatului pe drum sau pe cărare, aşa toată viiaţa, în mîncare cu dulceaţa curechiului, numai aceştea sărat, atîta osăbire, aceaia şi iarna şi vara tot vearde, nemurat. Toate aceastea atocma cu italienii sînt şi a vedere să mărturiseaşte o fire".

Scanned with OKEN Scanner

De neamul moldovenilor nu excelează prin erudiție, informația de bază fiind împrumutată din Toppeltin, este însă o operă de judecată matură, respirînd sentimente de înaltă demnitate și cald patriotism. Vibrația emoțională în fața obiectului se comunică de la primele rînduri în toată amplitudinea, într-o pagină de mari cadențe stilistice:

„Începutul țărilor acestora și neamului moldovenesc și muntenesc și cîți sînt și în țările ungurești cu acest nume, români și pînă astăzi, de unde sînt și de ce seminție, de cînd și cum au dăscălecat aceaste părți de pămînt, a scrie, multă vreame la cumpănă au stătut sufletul nostru. Să înceapă osteneala aceasta, după atîta veaci de la dăscălecatul țărilor cel dintăi de Traian împăratul Rîmului, cu cîteva sute de ani peste mie trecute, să sparie gîndul. A lăsa iarăș nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori ieste inimii durere. Biruit-au gîndul să mă apuc de această trudă, să scoț lumii la vedeare felul neamului, din ce izvor și seminție sînt lăcuitorii țării noastre, Moldovei și Țării Munteneșți și românii din țările ungurești, cum s-au pomenit mai sus, că toți un neam și o dată dăscălecați sînt..."

De neamul moldovenilor este o scriere polemică, vehementă ici și colo, cînd impostori de talia unui Simion Dascălul trebuie puși la punct, însă motivată, căci „nici ieste șagă a scrie ocară veacinică unui neam. Cînd ocărăsc într-o zi pe cineva ieste greu a răbda; dară în veaci?" El, Miron Costin, e indignat de denaturarea adevărului și socotește că a fi obiectiv e condiția oricărui istoric: „Eu voi da seama de ale meale, cîte scriu".

Originalul lucrării *De neamul moldovenilor* nu ni s-a păstrat. Opera există numai în copii din secolul al XVIII-lea, cele mai multe după un arhetip interpolat de Nicolae Costin. Cartea este împărțită în șapte capitole și n-a fost terminată de autorul ei.

Primul capitol, *De Italiia*, are rostul să lămurească din ce parte a pămîntului a adus Traian colonișți în Dacia și ar fi putut fi o simplă descriere geografică. Deși n-a văzut niciodată această țară, Miron Costin, informat asupra ei direct de Vito Piluzzo, îi închină o adevărată odă, zugrăvind-o neașteptat de plastic:

„Ieste țara Italiei plină, cum să zice, ca o rodie, plină de cetăți și oraș iscusite, mulțime și desime de oameni, tîrguri vestite, pline de toate bivșuguri, și pentru mare iscuseanii și frumusețuri a pămîntului aceluia i-au zis raiul pămîntului, a cărui pămînt, orașile, grădinile, tocmealile la casile lor cu mare desfătăciune traiului omenesc nu are toată lumea, supt ceriu blînd, voios și sănătos, nici cu căldură prea mare, nici ierni greale. De grîu, vinuri dulci și ușoare, untdelemn, mare bivșug și de poame de tot fealiul; chitre, năramze, lămîi și zahar și oameni iscusiți, la cuvînt stătători peste toate neamurile, neamăgei, blînzi, cu oamenii streini dintr-alte țări nemăreți, îndată tovarăși, cum ar fi ai săi, cu mare omenie, supțiri, pentru aceaia le zic gentiloni, cum zic grecii: celebii, și la războaie neînfrînți într-o vreame, cum vei afla la Istoriile Rîmului, de vei ceti de dînșii".

Scanned with OKEN Scanner

În capitolul al doilea, *Pentru împărăţia Rîmului,* se povesteşte tradiţia fundării Romei după *Eneida* lui Virgiliu şi istoria lui Tit Liviu. La Roma, zice cronicarul, veneau să se închine multe popoare, chiar dinspre răsărit, pînă la o vreme, cînd n-au mai fost primite „ca locuri depărtate". Din cauza depărtării, India a rămas nesupusă Imperiului roman.

Hindia, ni se spune în capitolul al treilea, *De Dachiia,* este patria primitivă a strămoşilor noştri băştinaşi, veniţi în Dacia de mult, „cînd încă lumea mai rară au fost în oameni", „cu multe veacuri mai nainte de Hristos".

Ajungînd în capitolul al patrulea la Traian, „de neamul său şpaniol", Miron Costin respinge basna pusă în circulaţie de interpolatorii lui Ureche, cu argumentul că nu s-ar fi putut constitui o oaste de 600 000 de oameni numai din tîlhari. Apoi Traian a venit în Dacia cu mult înaintea lui Laslău craiul, iar Dragoş n-a fost păstor, ci fiu de domn:

„De ar hi acum Istratie logofătul şi fiiu-său un Simeon Dascalul şi nepotu-său un Misail Călugărul, cum s-ar apuca de aceasta poveste cu basnile lor, ceale ce au scris că rădăcina acestui neam, carele ieste acum pre aceaste locuri, din temniţele Rîmului ieste? Că Traian împăratul adevărat că de la Rîm au adus căsaşi, adică de la Italia şi aşa ieste: şi căsaşi au adus, iară nu din temniţele Rîmului, ci oroşani căsaşi, săteni, tot din slujitori aşezaţi. Şi casă de domni au aşezat aicea pre la cetăţi. Cum şi Dragoş-vodă mare năpaste îi este să fie fost păstor pre mărturiia maramoreşenilor, cu urechile meale am auzit că au fost ficior unui Bogdan-vodă născut din Maramoroş, după ce au scos de aicea mulţimea de tătari şi cu bulgărimea de la Volga năbuşiţi şi apoi pre urmă şi Attila cu ungurii...

Din temniţe cu sutele de mii de oameni cum s-ar afla? Şi apoi fămei, iară atîta tălhăriţe? Deci, unde ieste şi cu cît vac ieste de cînd au venit Traian pre aicea şi cînd s-au bătut Laslo, craiul unguresc, cu tătarii? Între Traian şi între Laslo craiul 800 de ani sînt. Şi au scris ei, aceşti istorici, Istratie logofătul şi Simion Dascalul şi Misail Călugărul că acest Laslo au cerşut de la Rîm oameni. Şi neamul românilor acum trăia cu domnii săi în Maramoroş, ceşti dincoace, iar cei dincolo, dispre munteani, pre apa Oltului. Nu să prinde dară, cum zic aicea: manno, ţigăneaşte".

Dragoş a venit în Moldova prin 1352. La data cînd cronicarii fixează întemeierea Moldovei, 1359, istoria confirmă pe Bogdan, nu pe Dragoş, iar după Bogdan pe fiul său Laţcu. Cum un Andrei Laţcu a fost voievod în Transilvania între 1345 şi 1352, legenda a confundat pe cei doi Laţcu, considerînd pe Dragoş fiul lui Bogdan.

În ceea ce priveşte distanţa de 800 de ani, stabilită de Miron Costin între Traian şi Laslo, se impun de asemenea unele preciziuni. Cronicarul credea că Traian a venit în Dacia la anul 120. Data este evident greşită, în 120 Traian fiind mort de trei ani. Adunînd la 120 cifra 800, căpătăm anul 920. Rezultatul nu e bun, pentru că Laslo, adică Vladislav cel Sfînt, a domnit în Ungaria cu vreo 150 de ani mai tîrziu, între 1077 şi 1095.

Scanned with OKEN Scanner

Argumentul lui Miron Costin rămîne valabil în sensul că între Traian și Laslo e un spațiu enorm de timp (960 de ani socotiți de la moartea lui Traian pînă la urcarea pe tron a lui Vladislav). Dar cronicarul nu și-a dat seama de un lucru: întemeierea Moldovei a avut loc 264 de ani după moartea lui Laslo-Vladislav (dacă socotim ca an al întemeierii anul 1359, dat de cronica lui Ureche).

În momentul întemeierii Moldovei, în Ungaria nu era rege Laslo, ci Ludovic d'Anjou (1342—1382). Cronica maghiară contemporană a lui Ioan de Küküllö povestește că regele Ludovic a trimis împotriva tătarilor pe voievodul Ardealului Andrei, fiul lui Latc, și că acesta a biruit pe năvălitori și a tăiat chiar capul hanului lor, Athlamos, izgonindu-i „în părțile depărtate de lîngă mare". Victoria fiind neașteptată, legenda a transformat-o în miracol. Ea s-a datorat intervenției lui Vladislav cel Sfînt, venit în ajutor din mormînt, după cum ne încredințează în *Chronicon Dubnicense* custodele moaștelor regelui:

„Cît timp a durat războiul între creștini și tătari, capul sfîntului rege Ladislau a lipsit din biserică; iar apoi, întorcîndu-se, el era așa scăldat în sudori ca și cînd de la grea muncă s-ar fi întors".

La această legendă se va fi adăugat apoi basna aflată de Simion Dascălul că oastea lui Ludovic era constituită din tîlhari aduși de la Roma, interpretare calomnioasă a originii românilor de sub comanda lui Andrei Latcu. E cazul de a arăta aici că basna circula în Moldova poate chiar înainte ca Ureche să-și fi scris cronica, de vreme ce o găsim în relațiunea misionarului Marcus Bandinus (1646), trimis de Vatican să cerceteze parohiile catolice din Moldova (*Visitatio):*

„Alții opinează că... italienii au fost aduși din patria lor în părțile de răsărit, parte din Roma, parte din cei care erau pescari pe țărmurile mării, și șase popoare italice, oameni foarte nelegiuiți, tîlhari de drumul mare, exilați din locurile lor, au ajuns pe aceste meleaguri. Și într-adevăr, în amintirea acelui exil, mulți plebei își rad capul împrejur, ca și cum ar fi legați la cap cu o frînghie; uneori întrebați despre rostul acestor tonsuri, unii răspund cu suspin: așa ne-au învățat strămoșii noștri, ca să ne amintim ca urmași ai lor că ne tragem obîrșia din poporul liber al imperiului roman și, izgoniți din patrie, am fost opriți în pămînturi străine din cauza crimelor strămoșilor".

Bandinus pare a fi avut aceeași sursă ca și Simion Dascălul, fiindcă și acesta vorbește de tonsura specific romană a românilor:

„Și de sîrgu învățâ de-i strînseră pre toți la un loc de pretitinderile și i-au însemnatu pre toți, de i-au arsu împrejurul capului, de le-au pîrjolit părul ca unor tălhari, cu un hier arsu, care semnu trăiește și pînă astăzi în țara Moldovei și la Maramoroș, de să cevluescu oamenii prejur cap".

Scanned with OKEN Scanner

Împotriva acestei afirmații Miron Costin găsește argumente în Toppeltin:

„Tunsura aceasta, *scrie el*, precum s-au arătat de portul și încălțămintele opincilor din historicul Toppeltin și iarăși dintr-însul să arată, de așea dzice: «Mă mir cum de doo feluri de tunsuri au luat ardeleni noștri de la rîmleni, carii o țin o samă și pănă astădzi: un fel de tunsură mai adînc la tunsură, pe lîngă peliță aproape, alt fel mai departe de peliță, prin pieptine tund părul. Și acei tunsuri mai aproape de peliță noi dachii o numim *schieren*, iar acesta mai depărtat de peliță o numim *coluen*.» Și tot Toppeltin dzice: «Rîmlenilor le plăcea a rade și în chipul ceatleului acoperié căruntețile sale și pricină da că la cap din dos, la ceafă, tundea părul să fie capul slobod, tot slobod de sudori și în răcoreală la ostenele». Vede-se dară că ieste de obicei tunsura aceasta, care și pănă astădzi să vede la o samă de lăcuitori a țării noastre și-n Ardeal, și este de la rîmleni aceasta, sămn slujitoresc, că în chipul cetlăului își învălia capul slujitorii Rîmului cu taftă subțire, ca-n chip de cunună slujitorească".

De aceste lucruri se ocupă Miron Costin în capitolul al șaselea, după ce înainte (cap. V) vorbise de „cetățile ce se află aicea în țară la noi", de podul de pe Dunăre al lui Traian, de Turnul lui Sever și de Columna lui Traian de la Roma.

În capitolul al șaselea se dau cîteva date despre limbă și se insistă asupra numelui de român:

„Și așa ieste acestor țări și țării noastre, Moldovei și Țării Munteneștí numile cel direpț de moșie, ieste rumân, cum să răspund și acum toți aceia din țările ungurești lăcuitori și munteanii țara lor și scriu și răspund cu graiul: Țara Românească".

Pentru obiceiul închinatului paharelor la mese, Miron Costin trimite la Pliniu cel tînăr, care a scris *Panegiricul lui Traian*, și la Dion Cassius. Capitolul trebuia să trateze, cum vedem din titlu, și de „legea creștinească", dar manuscrisul a rămas lacunar.

În capitolul al șaptelea și cel din urmă se arată pe scurt „cît au trăit aceste locuri cu oameni după descălicarea lui Traian". După Toppeltin, Miron Costin crede că în timpul împăratului Gallienus (260—268) armata romană de ocupație a trecut în Dobrogea, iar coloniștii în Ardeal, din cauza migrației popoarelor (Miron Costin știe numai de tătari). Vieţuind cu multe popoare împreună, coloniștii lui Traian și-au stricat graiul, „strămutat și schimbat cu unguresc, cu sîrbesc, cu dățăsc, cu slavonesc i proci".

Desigur, *De neamul moldovenilor* conține unele inexactități, dar pentru vremea cînd a fost scrisă este o operă remarcabilă prin dragostea și grija cu care este apărată ideea romanității poporului român.

În *De neamul moldovenilor* Miron Costin laudă osîrdia lui Grigore Ureche, care a avut milă de patria sa să nu rămînă în „întunearecul neștiinței" și „au făcut de dragostea țării leatopisețul".

Scanned with OKEN Scanner

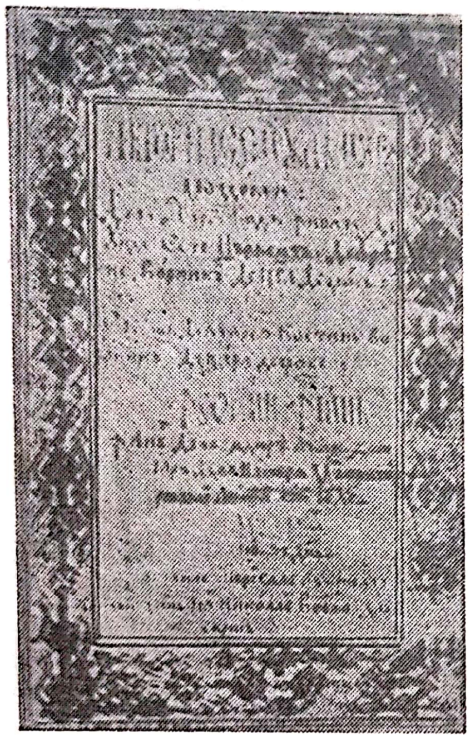

Letopiseţul Ţării Moldovei de Miron Costin (mss. 2601).

Dintr-o pornire similară şi cu aceleaşi scopuri educative şi-a întocmit şi el *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aaron-vodă încoace,* cînd ajunsese la mijlocul vieţii, în jurul vîrstei de 40 de ani. Şi el scrie ca „să nu să uite lucrurile şi cursul ţării" şi ca „să hie de învăţătură, ce ieste bine şi ce ieste rău şi de ce-i să să ferească şi ce va urma hie cine".

Ca şi la Grigore Ureche, la Miron Costin apar în letopiseţ concepţiile clasei boiereşti. Şi el e convins că marii boieri, şi nu domnul, trebuie să guverneze efectiv ţara. Domnul e în rînduiala lucrurilor din monarhia feudală alesul şi unsul lui Dumnezeu („Domnul, ori bun, ori rău . . . oricum este de la Dumnedzău este"), dar datoria lui e să trateze cu milă pe boieri, pentru că „milele domnilor pot aşedza ţările, nemila şi lăcomia fac răsipă". Domnii care nu ascultă sfaturile bune ale boierilor „vin la primejdii şi ei şi casele lor".

Miron Costin pune clasa boierească mai presus de celelalte clase şi nu se dă în lături să recomande chiar o justiţie favorabilă clasei boiereşti, cum zicea Radu Mihnea:

„Domnul hiecare, cînd giudecă pre un boierin cu un curtean, ochii domnului să fie pre boierin . . ."

Nu numai domnul deţine autoritatea divină, ci şi boierimea, şi cei mici trebuie să se teamă de cei mari, protejaţi de Dumnezeu însuşi.

Cronicarul latifundiar rîvneşte timpurile de linişte şi pace, prielnice negoţului care umple ţara de aur şi argint, şi osîndeşte răscoalele ţăranilor, ale „prostimii". Ţăranii sînt după feudatarul Miron Costin incapabili de a cunoaşte rosturile ţării şi nu pot face decît „zarve" şi „pozne":

„Fericiţi, *exclamă cronicarul,* sînt împăraţii, craii, domnii, care domnesc aşea, să nu le hie de cei mai mici niciodată siială."

Prin „cei mai mici" se înţeleg tocmai ţăranii, „gloatele".

Scanned with OKEN Scanner

Firește, punctul de vedere boieresc nu exclude oglindirea în letopiseț a luptei de clasă, a suferinței celor exploatați și uneori chiar a mîniei populare împotriva asupritorilor. Sînt pomenite în cronică răscoala orheienilor răzeși împotriva lui Gaspar Grațiani și răscoala ciangăilor de la ocne în vremea lui Gheorghe Ștefan. Cronicarul manifestă interes pentru toate aspectele vieții sociale și are grijă să noteze reforma făcută de Barnovschi-vodă în favoarea curtenilor și a sloboziilor, precum și instituirea de dări grele a cîte unui domnitor. Mai ales acest din urmă fapt, semn de lăcomie din partea domnilor, stîrnește proteste:

„O, Muldova, di ar hi domnii tăi, carii stăpînesc în tine, toți înțelepți, încă n-ai peri așé lesne. Ce domniile neștiutoare rîndul tău și lacome sînt pricine perirei tale. Că nu caută să agonesască șie nume bun ceva la țară, ce caută desfrînați numai în avuție să strîngă, care apoi totuș să răsipește și încă și cu primejdii casele lor, că blăstămul săracilor, cum să dzice, nu cade pre copaci, cît de tîrdzîu".

Miron Costin ura lățirea puterii turcești, tirania și cupiditatea Imperiului otoman, „pînticele turcilor fără fund". De-a lungul vieții sale el a sperat mereu într-o victorie a popoarelor creștine, poloni, ruși, români, împotriva turcilor și a lucrat pentru o alianță antiturcească, fără s-o poată înfăptui, cum ar fi dorit. În condițiile nesiguranței ajutorului străin, el a evitat însă aventura, „nesocoteala și nebunia", cîntărind bine situațiile și păstrînd, atîta vreme cît turcii erau mai tari, o politică de prudență. Există o filozofie a lui Miron Costin, exprimată și în poemul *Viața lumii*, filozofie a temperanței, care revine și în letopiseț, cu referiri aci și la domnitorii români:

„O! nesățioasă hirea domnilor spre lățire și avuție oarbă. Pre cît să mai adaoge, pre atîta rîhnește. Poftile a domnilor și a împăraților n-au hotar. Avînd mult, cum n-ar avea nemică le pare. Pre cît îi dă Dumnedzău, nu să satură. Avînd domnie, cinste și mai mari și mai late țări poftesc. Avînd țară și țara altuia a cuprinde cască și așea lăcomind la altuia, sosesc de pierd și al său. Multe împărății în lume, vrînd să ia alte țări, s-au stîns pre sine. Așea s-au stîns împărăția lui Darie împărat de Alexandru Machidon, vrînd să supuie țările grecești și toată Machedonia, Darie au stîns împărăția sa, de au căzdut pre mînule lui Alexandru Machidon. Așea împărăția Cartaghinii, vrînd să supuie Rîmul, au căzdut la robia rîmleanilor. Așea Piru împărat, vrînd să ia Italiia, au pierdut țările sale. Așea și Mihai vodă, vrînd să hie crai la unguri, au pierdut și domniia Țării Muntenești".

Miron Costin vizează îndeosebi pe Vasile Lupu, care voia să domnească și peste Țara Românească și, cu asentimentul turcilor, proiectase să devină principe al Transilvaniei, întocmai cum Mihai Viteazul izbutise, pentru scurtă vreme, să fie domn al Țării Românești, al Ardealului și al Moldovei. Această atitudine a cronicarului nu trebuie să ne surprindă.

Ideea de unire într-un stat național apare abia în orînduirea capitalistă și nu putea s-o aibă în epoca feudală Miron Costin. Cronicarul nu înțelegea cum un domnitor ortodox ar fi putut să stăpînească o țară ca Transilvania, unde nobilimea era calvină și catolică, „nu știu cum ar hi putut hi pentru leage", zice el, adică pentru religie. Mihai Viteazul a vrut să fie crai al clasei feudale din Ardeal, de altă confesiune, de aceea s-a prăbușit. Nici în *De neamul moldovenilor* nu s-a putut ridica cronicarul peste această concepție, cartea avînd însă meritul demonstrării originii comune a românilor împărțiți sub diferite stăpîniri politice.

Miron Costin a trăit pînă la vîrsta de 20 de ani în Polonia, deci pînă în anul 1653 el n-a cunoscut Moldova decît de la tatăl său. Pentru perioada de început a cronicii (de la 1595 pînă la venirea în țară, în 1653, deci pentru mai mult de o jumătate de secol), avea nevoie de izvoare. Însă după Ureche nu mai scrisese nimeni, „de loc letopiseță de muldovan scrisă nu se află". Cronicarul s-a adresat atunci izvoarelor externe, cu toate că și acestea erau insuficiente.

Din lista autorilor din capul letopisețului a folosit în primul rînd pe Paul Piasecki, *Chronicon gestorum in Europa singularium*, Cracovia, 1645, ediția a doua, 1648. Din cronica latină a lui Piasecki, episcop de Camenița, apoi de Przemyśl, care duce evenimentele Poloniei de la 1575 la 1648, Miron Costin a extras știri în legătură cu luptele lui Mihai Viteazul, cu expediția lui Zólkiewski în Moldova în 1620 și cu războiul turco-polon de la Hotin din 1621.

Alt izvor citat este cronica lui Alessandro Guagnini în traducerea polonă a lui Martin Paszkowski, *Kronika Sarmacyey Europeyskiey*, Cracovia, 1611, carte folosită și de Simion Dascălul în interpolările lui la cronica lui Ureche. În această traducere este intercalată poema lui Jarosz Otwinowski despre lupta de la Argeș a lui Mihai Viteazul cu oștile moldo-polone ale lui Simion Movilă: *Expediția primejdioasă, dar fericită, a oștirii măriei-sale regelui, condusă de starostele de Camenița în Muntenia, descriere adevărată, în anul 1600*. Poema apăruse și separat la Cracovia în 1601, dar de vreme ce Miron Costin nu citează pe Otwinowski, înseamnă că l-a folosit prin intermediul lui Paszkowski.

Tot fără a fi citat e folosit parțial poemul lui Samuel Twardowski apărut la Lessno, Cracovia și Kalisz între 1651 și 1681: *Războiul civil cu cazacii, tătarii, cu Moscova, apoi cu suedezii și cu ungurii, timp de doisprezece ani, sub domnia preaserenisimului rege al Poloniei, Ioan Cazimir*. Ca unul care luase parte la războiul cu cazacii de la Berestecico,

Scanned with OKEN Scanner

Miron Costin a împrumutat puține informații din Twardowski. L-au reținut mai mult expresiile retorice ale poetului.

Pe Toppeltin îl folosește în letopiseț pentru partea a doua a lucrării, *Origines et occasus Transylvanorum,* care tratează despre evenimentele întîmplate în Ardeal de la crearea principatului, în 1541, și pînă la urcarea în scaun a lui Mihai Appafy (1662). Trebuie arătat că chiar în traducerea acestei părți, intitulată *Istoria de Crăia Ungurească,* Miron Costin a adăugat unele pasaje de la el (de exemplu, pasajul despre lupta de lîngă Cluj între Seidi pașa și Gheorghe Rákóczy II, la care Miron Costin luase parte, relatată și în letopiseț).

Cronicarii poloni Jan Dlugosz (Longinus), Martin Cromer, Bielski și Stryjkowski, pomeniți în nota bibliografică de la începutul letopisețului, fiindcă au scris despre „lucrurile domniilor Moldovei", n-au fost folosiți, deoarece se ocupau de epoci anterioare. De la 1648 pînă la 1661 Miron Costin a fost martor ocular al evenimentelor și n-a mai avut nevoie de izvoare:

„Așea și noao, iubite cetitoriule, cu mult mai pre lesne a ne scrie de aceste vremi, în care mai la toate ne-am prilejit singuri și pentru lungimea capetelor ce s-a scris den îndelungată domniea lui Vasilie-vodă mai sus, den ieșitul cel dentîi den scaunul țării a lui Vasile vodă, începem a scrie de domniia lui Gheorghie Ștefan vodă".

Prima parte a cronicii conține cîteva greșeli. Aflăm despre doi domnitori, Ștefan Radu și Bogdan Movilă, care în realitate n-au domnit niciodată; că Sigismund Bathory a abdicat din cauza bătrîneții, cînd în realitate era om tînăr; că Andrei Habsburg era tot una cu Andrei Bathory, cînd în realitate erau două persoane diferite, că Gustav Adolf era unchiul lui Sigismund al III-lea al Poloniei, cînd în realitate unchiul regelui polon era Carol de Sudermania, predecesorul lui Gustav Adolf. Erorile provin din lectura grăbită a cronicii lui Piasecki și din lipsa altor izvoare necesare controlului faptelor. Chiar astăzi, noi nu avem altă sursă internă pentru epoca 1595—1661 decît letopisețul lui Miron Costin, de o valoare documentară, cu toate micile scăpări, unică.

Valoarea literară a cronicii lui Miron Costin întrece pe aceea a letopisețului lui Ureche. Costin este un memorialist atent asupra vieții și asupra oamenilor, scriitor în adevăratul înțeles al cuvîntului, prozator, zugrav de moravuri și de caractere. Ultima parte a cronicii, cuprinzînd evenimentele dintre 1653 și 1661, are desfășurarea epică a unui roman. Surprinzător este faptul că, dotat cu simțul compoziției, autorul a știut să estompeze limitele dintre expunerea întîmplărilor auzite sau citite și evocarea împrejurărilor trăite, dînd letopisețului proporție și unitate.

Scanned with OKEN Scanner

Încă de la început ne întîmpină tablouri pitoreşti de armate, ca în marile romane istorice:

„Nedeprinsă oastea lui Mihai-vodă cu acel feal de oaste, ce s-au pomenit, husarii. Acest feal de oaste, precum s-au dzis, este tot în hier, numai ochii şi vergile gurii să văd. Mulţi pun şi arepi tocmite de peane de hultur sau de alte pasări mari şi cei mai de a hirea cu pardoşi peste platoşe. Iară slugile, care n-au pardos, pun scoarţă de aceastea turceşti, iară în fruntea cailor pun cîte o tablă de hier şi mulţi la piepturile cailor, pentru fereală de glonţuri. Nice hiece cal încalecă husarii, ce tot cai mare groşi, să poată birui a purta tarul şi tot friji de cei nemţăşti sau cai turceşti la cei mai de a hirea. La războaie, niceodată nu aleargă mai mult din treapădul calului, sau numai cînd sar asupra pedestrimei ori tabării, că asupra oştii sprinţare, cum ieste tătarul, niceodată nu-i slobod, că să răschiră tătarii şi nu fac cu sulița nice o treabă. Sulițele lor sînt cîte de opt coţi de lungi, cu prapore pănă în pămînt. Ca un zid stau la războaie".

Aceasta este cavaleria poloneză. Iată şi infanteria moldovenească:

„Era la Ştefan-vodă dărăbanii foarte îmbrăcaţi bine, după credinţa ceaia ce făcuse, de stătusă cu dînsul la rădicarea boierilor, cum n-au fost nice la o domniie grijită bine pedestrimea cu haine tot de feleandrăş, cu nasturi şi cu ceprage de argint, în pilda haiducilor de Ţară Leşască, cu pene de argint la cumănace şi cu table de argint la şoldure pe lădunce".

Miron Costin judecă pe domni din perspectiva clasei sale boiereşti, ostile autorităţii centrale, dar acest lucru nu-l împiedică să vadă firea oamenilor. Ştefan Tomşa II este cunoscut astăzi ca un domnitor care a fost de partea răzeşilor, împotriva boierimii feudale, din romanul lui Mihail Sadoveanu *Neamul Şoimăreştilor*. El apare însă întîi ca erou de roman posibil la Miron Costin. Nistor Ureche sfătuise pe Constantin Movilă şi pe boierii refugiaţi la Cameniţa să aştepte ca domnia lui Ştefan Tomşa să se mai învecheasscă şi apoi să încerce a-l înlătura. Neascultarea sfatului a pricinuit o mare nenorocire. Constantin Movilă, căzut în bătălia de la Cornul lui Sas în mîna unui tătar, s-a înecat cu el în Nistru. Fratele lui Constantin, Alexandru, luat prizonier, a fost trimis la Poartă, de unde nu s-a mai întors. Boierii (printre care şi Isac Balica) au fost tăiaţi toţi de Tomşa, inclusiv Vasilie Stroici logofătul. Pe acesta, domnitorul îl iertase, cu condiţia de a asista la execuţia celorlaţi. Condiţia nefiindu-i comunicată la timp, Stroici a smuls sabia unui dărăban cu gînd „să moară cu răscumpărare". Cînd a auzit de acest lucru, Tomşa l-a osîndit şi pe el, răcnind: „Ai, cînele, au vrut să moară cu soţii". Era aşa de pornit să verse sînge, zice cronicarul, încît omora „pînă şi în slugi şi prostime". Odată boierii s-au rugat pentru iertarea unui diac „foarte de

Scanned with OKEN Scanner

treabă de scrisoare". „Ha, ha, ha. Mai cărturar decît dracul nu este", a răspuns Tomșa, tăindu-l. Își tocmise anume un gîde:

„Avea un țigan calo, ce să dzice pierdzători de oameni, țigan gros și mare de trup. Acela striga de multe ori înaintea lui arătînd pre boieri: «S-au îngrășat, doamne, berbecii, buni sînt de giunghiat». Ștefan vodă rîdé la aceste cuvinte și dăruié bani țiganului".

Înspăimîntați, boierii umblau „cu dzilele a mînă". Apoi fac un complot și vin cu război asupra domnitorului, dar acesta strigase mai înainte în lefi slujitori și cu ajutorul lor îi bate și-i ucide pe toți. Pe Bărboi vornicul îl trage în țeapă, iar pe feciorul lui îl spînzură în poarta casei. Spunea tuturor celor pe care-i tăia: „Să nu te ierte Dumnedzeu, cu cel cap mare al tău".

Miron Costin reține episoadele caracteristice și vorbele memorabile. Tomșa e alungat de leși, care instalează în locul lui pe fiul lui Ieremia Movilă, Alexandru (după Miron Costin: Bogdan). Divanurile erau pe Nistor Ureche, iar de domnit domnea efectiv Elisabeta Movilă, mama lui Alexandru. Turcii, iritați de „dodeialele" leșilor asupra Moldovei, trimit împotrivă pe Schindir-pașa să pună în scaun pe Radu Mihnea. Acesta din urmă, cavaler, dă de veste doamnei, care, încăpățînată, nu părăsește tronul. Se dă o luptă scurtă la Drăgșani și Elisabeta Movilă cu coconul ei cad prizonieri. Pățania doamnei e un mic subiect de dramă tragi-comică, comentariul cronicarului dur:

„Iară doamna la mare ocară au sosit, de care singură au mărturisit cătră boieri. Trecînd cu carul, au vădzut pre boieri și lăcrămînd au dzis: «Boieri, m-au rușinat păgînul». La această ocară au sosit casa lui Ieremiei-vodă și poate hi pentru răutățile ei, că era o fămeaie răpitoare, precum spun și de vreame ce au otrăvit pe cumnatu-său, pre Simion-vodă (de va hi așea) și de frica lui Dumnedzău depărtată".

Gașpar Grațiani e un Lăpușneanu mai perfid. Vrînd să fie slobod în faptele lui, își pune în gînd să omoare pe Bucioc vornicul, care era „mai cap atunce". Modul în care Bucioc dejoacă planul infernal, ca și ipocrizia domnitorului dau un subiect de nuvelă excelent schițat în cîteva rînduri:

„Iară pre Bucioc pusesă gînd să-l otrăvească și într-o dzi oprindu-l la masă și-au scornit voie bună, închinînd la Bucioc cu veselie și au pus de i-au dat otravă. În loc s-au simțit Bucioc otrăvit și s-au sculat de la masă și s-au dus la gazdă, avînd ierbi împotriva otravei, date de la un doftor priiatin, că aștepta el una ca aceaia de la Gașpar-vodă. Îndată au luat ierbi și au început a vărsa otrava, cu mare cumpănă de viață. A doa dzi s-au făcut războlit și Gașpar-vodă, dînd vina stolnicilor că au fost bucatele cotlite".

Scanned with OKEN Scanner

Miron Costin visa o eliberare a Moldovei cu ajutorul polonilor şi a militat în acest sens, dar a suspectat totodată relaţiile polonezilor cu Poarta.

În 1622 un emisar polonez, Christofor de Zbaras, a trecut spre Constantinopole prin Moldova şi Ţara Românească. Samuil Twardowski, care-l însoţea, a descris în versuri această călătorie în *Przewazna Legaceja (Solia cea Mare)*, apărută la Leszno în 1633. Probabil că Miron Costin citise această relaţiune, pentru că în letopiseţul său notează două amănunte anecdotice specifice gestei franceze (*Le Roman de Rou* de canonicul Wace din secolul al XII-lea), pe care n-ar fi avut altfel de unde să le cunoască.

De observat că Miron Costin nu s-a entuziasmat de pompa polonezilor:

„Era, *zice el*, solul de la craiul leşesc un om mare, anume cneadzul de Zbaraj, din Vişneveceşti, cu mulţime de oameni şi cu desfrînate de tot podoabe, cît de-abiia de să află în vro istoriie pre aceaste veacuri soliie ca aceaia la vreo împărăţie prilejită, cu 300 de oameni călări, fără pedestraşi pe lîngă carîte ce avea, şi păn în vezetei îmbrăcaţi cu urşinice. Ciubărîle cu carile adăpa caii, de argintu, şi cofe, barilce, la hamuri ţintele şi la haiduci cepragi de argint. Intrînd în Ţarigrad, au pus potcoave de argint, numai cîte cu un cui bătute la cai, anume să cadă pre uliţe".

Şi mai departe:

„Spun de solul aceala, dacă l-au dus la împărăţiie, după adunare, n-au vrut să dzică nimică, căutînd pe după sine vreun scaun să şadză şi şedzînd, să-şi dea soliia. Şi aşteptînd cîtva, vădzînd că nu-i dau scaun, cabaniţa ce era pe dînsul, învălindu-oă, au pus şi au şedzut în loc de scaun. Şi după soliie n-au vrut să mai priimască haina, răspunzînd să hie preaţul ei la visteriia împărătească de un scaun, să hie de solii leşăşti. Şi aceasta poveste au rămas de aceaia soliie şi alte cheltuiale desfrînate peste măsură".

Miron Costin nu ştia că gestul cu cabaniţa, ca şi cel cu potcoavele de argint erau două simple flori retorice din gesta normanzilor, în care Robert I Magnificul intră în Constantinopole cu cai potcoviţi cu aur şi-şi lasă mantaua pe care s-a aşezat în audienţă drept preţ pentru un scaun.

O anecdotă de haz este cea cu sluga domnitorului Radu Mihnea, supranumit „cel Mare" de Miron Costin, domnitor în bune relaţii cu boierii şi cu poporul („cu boieriul ca c-un boier, cu slujitorul ca c-un slujitor, cu ţăranul ca c-un ţăran făcea voroave şi tot cu blîndeaţe şi cu mare înţelepciune"). Povesteşte cronicarul că Mihnea cel Mare avea o slugă de casă încă din copilărie, de credinţă, căreia însă, din motivele sale, nu-i dăduse nici un rang. Intervenind pentru ea boierii, domnul a convenit

Scanned with OKEN Scanner

să-i asculte: „Mie, să nu vi se treacă cuvîntul vostru, nu mi să cade, iară eu știu hirea omului, că de boierie nu este, iară, ia, că l-oi boieri pentru voia dumilor-voastre". Acestea zicînd, i-a dat vătăjia de aprozi de divan, o dregătorie de cinste atunci, aspectuoasă mai ales sub raport vestimentar, aprodul purtînd urșinice, catifele și cabaniță cu jder și cu vulpi. După o săptămînă, a venit jalbă la divan de la niște femei din tîrg bătute de vătavul cel nou. „Nu v-am spus că acesta om de boierie nu este?" — a zis Mihnea-vodă boierilor. Și către el: „Eu, măre, încă pe boierie nu am apucat să-ți dzic". Și a pus armașul să-i croiască 300 de toiege.

În relatarea detronării domnitorului Alexandru Iliaș, întîmplată în aprilie 1633, Miron Costin ține în chip evident cu boierii și condamnă mișcarea țărănimii incitate de boieri contra grecilor. Poziția cronicarului este vădit boierească și îndreptată mai mult împotriva țăranilor decît împotriva domnitorului, dar povestirea e plină de nerv și, în scena finală, spectaculoasă.

Între domnitor și boieri era un conflict încă din prima domnie a lui Alexandru Iliaș. Pentru a împiedica instalarea a doua oară în scaun a acestuia, vornicul Vasile Lupu, spătarul Grigore Ureche și alții, profitînd de greutățile și netocmelele în care fierbea țara, se servesc de o diversiune. Dau știre țării despre uneltirile lui Batiște Veveli, un grec din suita lui Alexandru Iliaș. Țăranii vin la curte:

„Și atîta mulțime s-au strîns din toate părțile, cît nu încăpea în tîrg, ce împlusă locul pe supt Miroslava pretudinderea, strîgînd pren toate ulițele pre greci".

În fața primejdiei mulțimii, boierii se solidarizează cu domnitorul, cronicarul comentînd faptele cu dispreț neacoperit față de țărănime:

„Au mărs boierii cu toții la curte și la purcesul domnii, să nu hie pus cu toții să oprească desfrînată prostimea, poznă mare și de-abiia prilejită în vro țară s-ar hi tîmplat. Ce, tot pe lîngă domniie au mărs boierii, oprind și domolind țărănimea. Iară mai nu era în puterea boierilor a-i opri, pornită grosimea. Ce și pre Vasilie vornicul, anume că ieste și el den greci, au zvîrlit unul cu un os și l-au lovit în cap, den care lovitură au fost Vasilie vornicul multă vreme rănit".

Uciderea lui Batiște Veveli, urmare a lașității domnitorului, dă, cu tot comentariul defavorabil în continuare pentru țărănime al cronicarului, o scenă de un dramatic realism, prevestind pe Liviu Rebreanu (ea a servit și lui Constantin Negruzzi în partea a III-a a nuvelei *Alexandru Lăpușneanul*):

„Dacă au agiuns în șesul Bahluiului domniia, aproape de mănăstirea Balicăi, locul era tot plin de oameni, nu să vedea șesul deșert necăiuri. Striga: «Dă-ne, doamne, pre greci». Unii hăicăia, alții suduia și jecuiia. Și acolo au strigat pre Batiște să le

dea, carele era tot aproape de Alexandru-vodă, vădzînd strigarea pre sine. Ce, nu sta domniia de grijea lui, ce de grijea sa şi numai ce i-au dzis să să depărteadză de la dînsul. Şi aşea l-au apucat şi l-au dat pre mîna ţăranilor. Nespusă vrăjmăşiia a prostimei! Şi aşea, fără de nice o milă, de viu, cu topoară l-au făcut fărîme. Şi pănă într-atîta s-au amestecat unii, anume Bosie Lăpuşneanul, cît nici ermulucul den spinarea lui Alexandru-vodă, că bura a ploaie, atuncé n-au hălăduit".

Ca să se vadă şi mai bine atitudinea boierilor în această împrejurare, cronicarul ne spune că tatăl său, postelnicul, chemat să ia hătmănia, nu s-a băgat în gîndurile „spurcate şi rele" ale sfatului, preferînd a aştepta evoluţia evenimentelor la ţară. Cînd a aflat apoi că domnitorul, gonit din Iaşi, mergea spre Constantinopole, i-a ieşit „înainte la Tecuci, de la Putna, şi l-au petrecut cu cinste şi cu conace pînă la Gălaţi, plecîndu-l să vie la împăcăciune cu boierii şi să-şi hie iară în scaun, luînd Costin postelnicul asupra sa aceaia grijă". Dar Alexandru Iliaş n-a primit „nice într-un chip" şi Costin şi-a atras ura vornicului Vasile Lupu, care, venind după un an la domnie, îl va prigoni multă vreme, silindu-l să rămînă în exil în Polonia.

A doua domnie, de trei luni, a lui Miron Barnovski este raportată amănunţit, cu informaţii din familie, şi finalizată ca o nuvelă. „Dulce este domnia de Muldova!", ar fi zis Barnovski, chemat din Ţara Leşască la Iaşi. „Iară şi obedzăle turceşti încă sînt grele!", l-a prevenit un megieş leah. Sosit la Constantinopole să sărute poala împărătească după obicei, Barnovski, pîrît de vornicul Vasile Lupu ca iscoadă a leşilor, este decapitat. Atunci, notează cronicarul o legendă pe care o va relua Neculce, „un cal al lui Barnovski-vodă, ducîndu-l la grajduri împărăteşti, după perirea lui, în ceiaş dzi s-au trîntit... gios şi au murit în loc..."

Luat de tatăl său în Polonia în 1634, Miron Costin s-a întors în ţară la sfîrşitul primei domnii a lui Vasile Lupu, şi în letopiseţ se vede regretul de a nu fi trăit acele vremuri de prosperitate din Moldova:

„Fericită, *zice el*, domniia lui Vasilie-vodă, în care, de au fost cîndva această ţară în tot binele şi bivşug şi plină de avuţie, cu mare fericiie şi trăgănată pînă la 19 ani, în dzilele aceştii domnii au fost".

Vasile Lupu avea însă, spune Miron Costin, fire mai mult împărătească decît domnească şi asta l-a pierdut. Voia să pună în scaunul Ţării Româneşti pe fiul său Ion, „om slab şi deznodat şi de mîni şi de picioare, cum n-ar hi fost feciorul lui Vasilie-vodă, care era ca un leu şi la hire şi la trup". Mai apoi şi-a căsătorit o fată, pe domniţa Ruxandra, cu Timuş, fiul hatmanului cazacilor Bogdan Hmilniţki, ca să-i fie de ajutor în aventurile lui militare.

Scanned with OKEN Scanner

Se ştie că pînă în 1648 cazacii de la pragurile Niprului au stat sub ascultarea polonilor. În acest an, sub comanda hatmanului Bogdan Hmilniţki, ei se răscoală pentru a scutura jugul robiei. Războiul a durat mai mulţi ani. Miron Costin, care în 1651, ca nobil polonez, lua parte la bătălia de la Berestecico între poloni, cazaci şi tătari, n-a înţeles lupta de eliberare a cazacilor şi în cronică are în general o atitudine defavorabilă faţă de ei. Ca boier, probabil el s-a temut şi de o eventuală intervenţie a cazacilor în ajutorul celor asupriţi din Moldova. De aceea nunta domniţei Ruxandra cu Timuş, făcută la Iaşi, în 1652, ce va constitui şi subiectul unui roman de Mihail Sadoveanu *(Nunta domniţei Ruxandra)*, este dezaprobată, iar Timuş e portretizat caricatural:

„Mare netocmală în deopotriva caselor şi a hirelor! Aceasta parte era o domnie de 18 ai şi împărăţiei cu bivşug şi cu cinste sămănătoare, iară ceaelaltă parte de doi ani ieşită din ţărănie. Rușcile cu «Lado, Lado» pen toate unghiurile, ginirile singur faţa numai de om, iară toată hirea de hiară".

De acum încolo Miron Costin participînd la evenimente, cronica narează fapte văzute şi trăite, cu atenţie sporită faţă de eroi şi întîmplări. În scenă intră întîi logofătul Gheorghe Ştefan, şiretul rival al credulului Vasile Lupu. „Cu faţa scornită de mîhniciune", logofătul inventează că soţia îi e pe moarte şi cere voie să plece la moşie s-o vadă. Domnul încuviinţează cererea, fără să bănuiască mistificarea, compătimind chiar pe sfetnicul său. Se trezeşte, mai tîrziu, de purcesul „fără veste" al logofătului. Ciogolea spătarul, complice părăsit, scrie un răvaş dînd pe faţă viclenia lui Gheorghe Ştefan şi-l încredinţează unui egumen sub jurămînt să nu spună proveniența. Egumenul arată răvaşul întîi lui Iordache vistiernicul, care se leapădă de el, apoi îl duce la curte. Domnul, citind, stă „cu mare strînsoare" asupra călugărului, să divulge secretul. Acesta se ţine tare, „priimind şi moartea", pînă-l dezleagă de jurămînt vlădica Varlaam. În fine, Ciogoleştii sînt arestaţi şi ucişi, iar Vasile Lupu, în primejdie, cere ajutorul hatmanului Hmil. Cum se întîmplă în asemenea împrejurări, boierii părăsesc pe domnitor, începînd cu pîrcălabul de Soroca, Ştefan, care opreşte solul trimis la cazaci. Cronicarul dus atunci să ceară ajutor starostelui de Cameniţa condamnă purtarea pîrcălabului, făcîndu-i totuşi un portret obiectiv, savuros:

„Om de mirat la întregiia lui de sfaturi şi de înţelepciune, cît pre aceale vremi de-abiia de era pementean potriva lui, cu carile şi Vasilie-vodă singur, deosebi de boieri, făcea sfaturi şi cu multe ceasuri voroavă, aşea era de deplin la hire. Iară la statul trupului său era gîrbov, ghiebos şi la cap cucuiat, cît puteai dzice că este adevărat Essop la chip".

Scanned with OKEN Scanner

Drama căderii lui Vasile Lupu se desfășoară în momente gradate, de mare tensiune, cronicarul avînd grijă să prevadă catastrofa finală printr-o sugestivă comparație retorică:

„Precum munții cei înalți și malurile ceale înalte, cînd să năruiesc de vreo parte, pre cît sînt mai înalți, pre atîta și durăt fac mai mare, cînd să pornesc și copacii cei înalți mai mare sunet fac, cînd să oboară, așea și casele ceale înalte și întemeiate cu îndelungate vreami, cu mare răzsipă purceg la cădere, cînd cad. Într-aceala chip și casa lui Vasilie-vodă, de atîțea ai întemeiată, cu mare cădeare și răzsipă și apoi și la deplină stîngere au purces de atuncea".

Cînd avuția domnitorului este adusă de la Cetatea Neamțului, Vasile Lupu prinde curaj: „De acmu înainte, pînă în cămeașe mi-oi da și n-or rîde neprietenii". Așezat pe un scăuieș, el asistă îngîndurat la trecerea peste apă a bagajelor, luat la țintă de tîrgoveți. În curînd se va întoarce cu cazacii, nu fără supărări din cauza caracterului ginerelui său Timuș. Acesta găsește prilejul de a se răzbuna pe cei care s-au opus la căsătoria lui cu Ruxandra. Taie pe Cotnarski, pisarul leșesc, și urmărește cu aceleași gînduri pe Toma vornicul și pe Iordache vistiernicul. Boierii înspăimîntați umblă cu zilele „amînă" (în mînă), Vasile Lupu se otrăvește de voie rea și-și frînge mîinile de ginere ca acela, Timuș însă își urmează neclintit întreprinderile lui. Pentru un cuvînt spus în sfat, lovește pe polcovnicul Bohun cu sabia în umăr, gata să-i reteze o mînă: „Aceala om cu hirea de hiară sălbatică era Timuș!". În bătălia cu Matei Basarab la Finta, Vasile Lupu vrea să-și odihnească oastea trudită de drum. Timuș e nerăbdător, nu ascultă pe nimeni: „Ce, cui să dzicea aceasta, sau cu cine să sfătuiia? Cu un om în hirea hierălor. Polcovnicii carii era, unul un cuvînt nu cutedza să dzică, că numai pentru un cuvînt, cu sabiia zmultă da ca-ntr-un dulău într-însul". Cînd domnitorul se așază cu oastea sa în frunte, Timuș, „scrîșcînd în dinți", își aduce aminte că moldovenii s-au lăudat că ei au făcut izbînda la Focșani și Teleajina. Stă deoparte mînios, nu mai vrea să lupte, zicînd: „Lasă, viteajii moldoveani or bate pre munteani și singuri, fără de noi!". Domnitorul, disperat, îi trimite vorbă să se apropie cu tabăra; Timuș, afectînd calmul, răspunde ironic: „Să înceapă dumialor războiul, că oi veni și eu". Firește că în asemenea condiții, Vasile Lupu pierde lupta.

Miron Costin nu introduce factori divini în explicarea victoriilor militare sau înfrîngerilor, ca Ureche, totuși crede și el în semne dumnezeiești și interpretează calamitățile naturale ca pe niște pedepse cerești. Interesantă, prin viziunea apocaliptică, este descrierea unei invazii a lăcustelor:

Scanned with OKEN Scanner

„Cu un an înainte de ce s-au rădicat Hmil hatmanul căzăcesc asupra leașilor, aproape de seacere, eram pe atuncea la școală la Bar, în Podoliia, pre cale fiind de la sat spre oraș. Numai ce vădzum despre amiadzăzi un nuor, cum să ridică deoparte de ceri un nuor sau o negură. Ne-am gîndit că vine o furtună cu ploaie, deodată, până ne-am tîmpinat cu nuorul cel de lăcuste, cum vine o oaste stol. În loc ni s-au luat soarele de desimea mușteloг. Ceale ce zbura mai sus, ca de trei sau patru sulițe nu era mai sus, iară carile era mai gios, de un stat de om să rădica oarece mai sus, iară multe zbura alăturea ca omul fără sială de sunet, de ceva. Să rădica în sus de la om o bucată mare de ceia poiadă și așea mergea pe deasupra pămîntului, ca de doi coți, până în trei sulițe în sus, tot într-o desime și într-un chip. Un stol ținea un ceas bun și dacă trecea aceala stol, la un ceas și giumătate sosiia altul și așea, stol după stol, cît ținea de la aprindz până îndesară. Unde cădea la mas, ca albinele de gros dzăcea: nice cădea stol preste stol, ce trecea stol de stol și nu să porniia, până nu să încăldziia bine soarele spre aprindz și călătoriia până îndesară și până la căderea de mas. Cădea și la popasuri, însă unde mînea, rămînea pămîntul negru, împuțit. Nice frundze, nice pai, ori de iarbă, ori de sămănătură nu rămînea. Și să cunoaște și unde poposiia că era locul nu așea negru la popas, ca la masul aceii mîniei a lui Dumnedzău".

Domniile rele și răscoalele sînt văzute de Miron Costin tot ca niște plăgi, care nu lipsesc de a fi pedepsite de justiția divină. Dacă facem abstracție de poziția boierească a cronicarului, tablourile sale rămîn niște documente vii. Așa, de exemplu, răscoala seimenilor sub domnia lui Constantin Șerban Basarab, în Țara Românească, după ce o răzmeriță similară avusese loc în Moldova:

„Nu era ca o nemică această zarvă de aicea împotriva faptei care s-au făcut, curund apoi după aceasta de aicea, în Țara Muntenească, săimeanii cu dărăbanții, fapta care de-abiia de să va afla în vreo țară, ca aceaia. S-au rădicat săimeanii cu dărăbanții și toți preste toată țara lor și au abătut la casele boierești, cu arme fărămîndu-i înaintea ochilor giupîneaselor lor și cuconilor, făcînd rîs pre multe locuri de fămeile lor, jecuind casele și avearea. Și nu numai în București, ce și la țară, la multe case, perit-au mulți boieri și neguțitori jecuiți de dînșii. Iară n-au răbdat Dumnedzeu aceaia faptă îndelung..."

Miron Costin e un memorialist cu intuiția psihologică a situațiilor și oamenilor, cu pornirea de a filozofa pe marginea faptelor și cu putința de a scoate caracterizări, de a nara humoristic sau de a zugrăvi concret întîmplările.

Rákóczy II se așază la masă cu Gheorghe Ștefan și cu Constantin Șerban și prin cap îi trec gînduri de mărire „cum s-ar vedea crai preste crai și domn preste domni". „Orb nărocul la suiș și lunecos a stare la un loc, grabnic și de sîrg la coborîș", meditează autorul poemului *Viața lumii*. Turcii „prăviia cu coada ochiului aceaste tovărășii țărîlor aceastora".

Scanned with OKEN Scanner

Domnia lui Gheorghe Ștefan a durat puțin, domnitorul era înțelept, dar prea înclinat spre luxurie:

„Domniia lui Ștefan-vodă au fost cu mare bivșug țării la toți anii domniei sale, care s-au trăgănat tocmai 5 ani, în pîine, în vin, în stupi, mare roadă în toate. Om deplin, cap întreg, hire adîncă, cît poți dzice că nasc și în Moldova oameni. La învățături solielor, cărților la răspunsuri, am audzit pre mulți mărturisind să hie fost covîrșind pre Vasilie-vodă. Mesele și petrecăniile ceștii domnii de-abiia la vreo domnie să să hie prilejuit, nu fără mare desfrînăciune la lucruri peste măsura curviei. Slujitorii mila și cinstea care au avut la această domnie n-au avut nice la o domnie, de cînd odoacă țara".

Pe cît era de isteț Gheorghe Ștefan, pe atît de nechibzuit a fost urmașul său Gheorghe Ghica. Lăcomia și nesăbuința lui se văd din felul cum a cucerit trei cetăți (pălănci) în Țara Bîrsei:

„Într-una din ceale pălănci, gîndind Ghica-vodă că va hi multă avuțiie în cetățuie, cînd era amu tecsită oastea, plină pălanca de tătari, au intrat și el cu mare nevoință înlontru, unde nu era locul unui domn să intre. Puțin au lipsit de nu s-au nădușit de desime acolea și cu puțin suflet de-abiia au ieșit și lovit de un tătar în cap".

Miron Costin izbutește și în portretele scurte, de cîteva linii. Mihnea al III-lea, fiul lui Radu Mihnea, domnitor în Țara Românească, este înfățișat ca „om fără de nice o frică spre Dumnedzău, fără nice un temeai, tiran direpț fantastic, adecă buiguitor în gînduri".

Letopisețul se încheie cu povestirea domniei lui Ștefăniță Lupu, zis și Papură-vodă din cauză că pe vremea lui fiind foamete în țară oamenii s-au hrănit în loc de pîine cu papură. Descrierea sfîrșitului lui Ștefăniță Lupu arată cunoștințele lui Miron Costin în materie de medicină. Domnitorul plecase la Nipru, chemat de turci la construirea unor cetăți:

„Numai ce au căutat a purceade Ștefăniță-vodă și-n cale mergînd, amu de Tighina aproape, pe Bîc, la un sat anume Luțeanii, au căzdut în boală foarte grea, lungoare, care boală au priceput îndată doftorul că trebuie să ia sînge, ce n-au ascultat și adăogîndu-să boala și ales toamna amu, așea de greu l-au cuprins herbințeala, cît pînă la Tighina au stătut frănitic, adică buiguit de hire. Cu chipul ciumii era boala, că i-a ieșit și bolfa la o mînă, însă nu era ciumă, ci direaptă lungoare, cării boale îi dzic doftorii maligna. Și cît au trecut la Tighina Nistrul, au stătut a treia dzi mort".

Observația cronicarului se generalizează în aforisme, scoase mai mult din scripturi: „Bine dzice sfînta evanghelie: «Cu ce măsură măsuri, măsura-ți-se-va»"; „Banii răscolesc împărățiile și mare cetăți le surupă, cum să dzice cu un cuvînt leșesc: Sula de aur zidiul pătrunde"; „precum

Scanned with OKEN Scanner

dzice Isus Sirah: Vai de aceaie cetate unde este domnul tînăr"; „dzice svînta scriptură: нѣ єст ни: єдина бласт тъкмо ѡт бога, adecă: Nu-i nice o putere fără de la Dumnedzău dată"; „dzice și Înțelepciunea lui Solomon: изъ оусть прабведнагѡ исходить разꙋм den rostul direptului izbucnește înțelepciunea"; „bine au dzis unul: Bella momentis constant, adecă: Războaiele în clipala ochiului stau"; „bine dzice un dascăl: Si qui sunt in superioare valetudinis gradu, dum in eodem permanere non possunt, cadunt in deterius, adecă: Ceaia ce sînt în scara virtuții aceia mai de sus, neputînd a sta tot într-aceale stepene, cad foarte la mare slăbiciune"; „Șearpele pănă nu ridică capul din iarbă să-l lovești" (citat din *Războiul civil* de Samuel Twardowski).

Limba lui Miron Costin a fost mai fidel păstrată în copiile letopisețului decît aceea a lui Grigore Ureche, deși nici la Miron Costin nu avem textul autograf autentic și mîna copiștilor munteni se simte.

În general Miron Costin scrie sub influența limbii latine, modelul său fiind latina medievală din școlile iezuite polone și din cronicile latinești contemporane (Piasecki, Toppeltin). Să nu uităm că și-a început activitatea traducînd din Quintus Curtius. Din aceste motive construcția frazei sale este izbitor latinească, uneori chiar forțat latinească, siluind legile sintaxei și topicii românești. În limba română ordinea cuvintelor este subiect-atribut-predicat-complement, la Miron Costin întîlnim așa-numitele construcții brachilogice syllepse, cu predicatul aruncat la sfîrșitul propoziției, sau construcții hipperbate, cu atributul despărțit de subiect și complementul separat de predicat prin intercalarea altor părți de propoziție („care toate semnele... a mari răutăți că sînt menia"; „știutoare de vina sa hire"; „să fie spre învățăturile scripturei mai plecată a locuitorilor țării noastre voie"; „au fost a răzsipei casei lui Vasilie-vodă pricină").

Tot după modelul latinesc se produce eliziunea predicatului („Amu, fără nici o grijă, tari și semeți leșii"), sau complementul direct ori indirect se pune înaintea predicatului („puștilor apucase cazacii de le stricase roatele").

Mai sînt de asemenea latinești: construcțiile de adjective cu complementul la genitiv („știutor obiceiului", „neștiutori rîndului"), construcțiile de adjective cu complementul la dativ („neauzite veacurilor", „împărăției sămănătoare") și construcțiile participiale („însă neînălțate zidiurile, au venit...").

O anume dificultate a perioadelor lui Miron Costin nu poate fi negată tocmai din pricină că, voind să exprime idei, el are nevoie de un limbaj

subtil, propriu abstracţiunilor. Poet filozof, cronicarul face şi în proză un soi de teorie a cunoaşterii, conferind văzului superioritate asupra tuturor celorlalte simţuri şi fundînd cunoştinţele pe senzaţiile de văz:

„Den cinci simţuri ce are omul, anume vederea, audzul, mirosul, gustul şi pipăitul, mai adevărat de toate simţiri ieste vederea. Că pren audz, cîte aude omul, nu să poate aşedza deplin gîndul, este aşea ce să aude, au nu este, căci nu toate sînt adevărate, cîte vin pren audzul nostru. Aşea şi mirosul de multe ori înşală, fiind multe mirodenii dentîi greale, iară apoi mare şi iscusit miros fac. Gustul încă este aşea, că multe ne par că sînt dulci, apoi simţim amărăciune şi împotrivă, multe amare că sînt ne par şi sînt dulci. Pipăitul, iară şi multe pipăim în chip de une şi sînt altele şi nu le puteam a le cunoaşte cu singur pipăitul, fără vedeare. Iară vedearea singură din toate aşadză într-adevăr gîndul nostru şi ce să veade cu ochii, nu încape să hie îndoială în cunoştinţă".

Această teorie o învăţase Miron Costin neapărat în şcoală şi provine din lucrările lui Aristot *De anima* şi *Parva naturalia (De sensu et sensato)* Aristot a susţinut pentru prima dată că simţul văzului este cel mai important pentru viaţa intelectuală şi morală a omului, definindu-l ca senzaţia prin excelenţă. Ştim sigur că Miron Costin avea idee de filozoful din Stagira, pentru că în predoslovia la *Istoria de Crăiia Ungurească* scrie:

„Dziice Aristotel filozoful că tot omul a şti din firea sa poftește. Credz că tot omul poftește a şti, iar nu tot omul a şti nevoiaște".

Influenţa limbii vorbite este mai mică în opera lui Miron Costin, el fiind un cronicar cult, livresc (pînă la 20 de ani a stat într-un mediu de limbă străină, chiar dacă e de presupus că în familia sa se vorbea românește). Întîlnim cîteva proverbe şi expresii populare, ca: „lupul părul schimbă, iară nu hirea"; „Cum dzice muldovanul, nu sînt în toate dzile Paştile"; „Bine le dzic... căzacii leşilor... După pagubă leahul înţelept"; „ca ceale ce să îneacă, să apucă de sabie cu mîna goală"; „Ce dzilele lui cele fîrşite, cum să dzice cuvîntul".

Iată şi un aforism propriu, citat de Neculce:

„Mică ţintă este omul cu sabie zmultă şi mai lesne streleţului a nemeri o vrabie, decît pe un om călare cu arme".

Afară de aceste opere, Miron Costin a mai scris în limba polonă *Cronica ţărilor Moldovei şi Munteniei* şi o *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească.*

Chronica ziem moldawskich y multanskich a fost redactată în Moldova la cererea comisului coroanei poloneze Marcu Matczynski şi s-a înmînat voievodului de Kulm Ioan Gninski la trecerea lui prin Moldova în 1677.

Scanned with OKEN Scanner

Este prima carte despre geografia și organizarea politică a țărilor românești destinată de un român străinătății. Aici pune Miron Costin pentru prima oară problema originii românilor și încearcă să dovedească latinitatea prin elemente de lexic (57 de substantive și 30 de verbe).

Scrierea conține unele erori (dacii sînt un popor tătăresc; ei au fost supuși de romani înainte de Traian, care numai i-a adus din nou la ascultare; Adrian a fost al treilea împărat după Traian la distanță de o sută de ani), de asemenea și unele naivități (cuțovlahii sau vlahii șchiopi sînt urmașii soldaților bolnavi și infirmi din oastea romană rămasă în Macedonia; muntenii au fost numiți de turci caravlahi sau vlahi negri pentru că, într-adevăr, locuind la șes, sînt mai bătuți de soare).

Izvorul principal al cronicii este Toppeltin. Se adaugă *Istoriile romane* și așa-numitele *Culegeri grecești de patru monarhii*. Legenda eponimă a stemei românești despre corbul care a furat copilului inelul de principe al Transilvaniei se găsește într-adevăr în *Hresmologhionul* grecesc al lui Paisie Ligaride la capitolul *De cele patru monarhii,* fiind o temă folclorică indiană și arabă și un loc comun în literatura medievală (vezi *Sacuntala* de Kalidassa, *O mie și una de nopți, Guillaume d'Angleterre* de Chrétien de Troie). E posibil însă ca Miron Costin să fi avut la îndemînă și o cronică munteană conținînd legenda despre întemeierea Țării Românești.

Poema polonă ni s-a transmis în două variante, una intitulată *Historya polskimi rytmami o Woloskiey ziemi i Moltanskiey* și alta cu titlul *Opisanie ziemi Moldawskiey i Multanskiey (Descrierea Țării Moldovei și a Munteniei),* aflătoare la biblioteca Universității din Cracovia.

Poema a fost scrisă în iulie 1684 pentru regele Ioan Sobieski, în casa acestuia de vînătoare din Daszow, unde Miron Costin se afla adăpostit după asediul Vienei, luat ca prizonier politic în 1683.

Versurile folosesc procedeele retorice ale umanismului întîrziat, cu nelipsitele reminiscențe mitologice:

„Muză sarmată! Iartă-mă că nu pot îndestula cum se cuvine cerințele fiilor tăi preafrumos educați, dragii tăi cei alintați, pentru care, deși i-ai hrănit la sînul tău, ai mai adus cu multă cheltuială și doice, chemînd pe zeițele depărtate din Helicon și cîte cîntărețe sînt în jurul Helespontului, precum și Aretuzele și Pieridele, fecioarele din părțile Siciliei și n-ați lipsit nici voi, Diane din Asiria".

Manuscrisul intitulat *Historya* este mai important decît cel numit *Opisanie,* deoarece conține în cîntul al II-lea un îndemn către regi să se unească sub Sobieski împotriva turcilor și în cîntul al III-lea un avertisment că polonii vor avea soarta Moldovei, dacă nu vor scăpa această țară de jugul otoman.

Scanned with OKEN Scanner

În partea a treia, despre cel de-al doilea descălecat al Moldovei şi Munteniei, Miron Costin introduce legenda originii satului Iaţcani din Iaţco prisăcarul, după o interpolaţie a lui Simion Dascălul la cronica lui Grigore Ureche. Iaţco era rus din Ţara Leşască după Simion Dascălul, din Sniatyn după Miron Costin, şi a fost găsit în Moldova de vînătorii maramureşeni ai lui Dragoş, care i-a dat pămînturi şi dreptul de a se aşeza acolo cu rudele lui. Tot Simion Dascălul explică, şi Miron Costin după el, că Suceava a fost întemeiată de soci (cojocari) din Transilvania (cojocar pe ungureşte se zice soci).

Desigur operele capitale ale lui Miron Costin rămîn *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *De neamul moldovenilor*. În literatura română aceste opere sînt echivalente cu istoria *De la fundarea Romei* din literatura latină, de Titus Livius.

BIBLIOGRAFIE

§ Miron Costin, *Opere (Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron-vodă încoace; Cronica polonă; Poema polonă; De neamul moldovenilor; Istoria de Crăia Ungurească; Graiul solului tătăresc; Versuri; Discursuri şi scrisori)*, ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice, glosar şi bibliografie de P. P. Panaitescu, Buc., E.S.P.L.A., 1958.

§ Boris Cazacu, *Influenţa latină asupra limbii şi stilului lui Miron Costin*, în *Studii de limbă literară*, E.S.P.L.A., 1960.

CRONICARII MUNTENI

LETOPISEŢUL CANTACUZINESC

Întîia cronică a Ţării Româneşti ajunsă pînă la noi a fost scrisă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi cuprinde, cu multe lacune mai ales în perioada începuturilor, evenimentele de la întemeiere (1290) şi pînă la moartea domnitorului Şerban Cantacuzino (1688). Deoarece în ultima ei parte cronica este favorabilă familiei Cantacuzinilor, i s-a dat denumirea de *Letopiseţul cantacuzinesc*. Acest letopiseţ anonim, publicat pentru prima dată în *Magazin istoric pentru Dacia* (1846—1847) de N. Bălcescu şi A. T. Laurian sub titlul *Istoria Ţării Româneşti de cînd au descălecat rumânii*, este o compilaţie, înglobînd însemnările şi scrierile cu caracter istoric anterioare, astăzi în cea mai mare parte pierdute.

Scanned with OKEN Scanner

Pînă la Neagoe Basarab ni se dă doar pomelnicul sumar şi greşit al domnitorilor (Radu Negru, Mihai, Dan, Alexandru, Mircea Bătrînul, Vlad Ţepeş, Vladislav Bătrînul, Radu cel Frumos, Laiotă Basarab cel Bătrîn, Ţepeluş, Vlad Călugărul, Radu cel Mare), precedat de legenda întemeierii:

„Istoria Ţării Rumăneşti de cînd au descălecat pravoslavnicii creştini.
Însă dintîi izvodindu-se de rumânii carii s-au despărţit de la romani şi au pribegit spre miază-noapte. Deci trecînd apa Dunării, au descălicat la Turnul Severinului; alţii în Ţara Ungurească, pre apa Oltului, şi pre apa Morăşului, şi pre apa Tisei, ajungînd şi pînă la Maramureş...
Iar cei ce au descălicat la Turnul Severinului s-au tins pre supt poalele muntelui pînă în apa Oltului, alţii s-au pogorît pre Dunăre în jos. Şi aşa, umplîndu-se tot locul de ei, au venit pînă în marginea Nicopoei. Atunce s-a ales dintr-înşii boiarii carii au fost de neam mare. Şi puseră banoveţi un neam ce le zicea Basarab, să le fie lor cap (adecă mari bani), şi-i aşăzară întîi să fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-au pogorît la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorît la Craiova. Şi aşa fiind, multă vréme au trecut, tot ei oblăduind acea parte de loc...
Iar cînd au fost cursul anilor de la Adam 6798, fiind în Ţara Ungurească un voievod ce l-au chemat Radu Negru voevod, mare herţeg pre Almaş şi pre Făgăraş, rădicatu-s-au de acolo cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade: rumîni, papistaşi, saşi, de tot felul de oameni, pogorîndu-se pre apa Dîmboviţii, început-au a face ţară noao".

Italianul Luccari, în *Copioso ristretto degli annali di Ragusa,* Veneţia, 1605, face prima menţiune despre descălecarea de peste munţi a lui Negru-vodă („Negro Voevoda... padre di Vlaico, nel 1310, s'era impadronito di quella parte di Valachia, la quale, secondo Tolomeo, Eustachio, Suida et Stefano Brochiero, fù l'antica Dacia: dove (come s'ha in Giornando Alano) habitarono Gothi, e Daci, da Greci chiamati Geti, e Davi"), consemnînd probabil tradiţia orală, căci nu citează nici un izvor scris, românesc.

Tot din tradiţia orală provine în cronică legenda zidirii cetăţii Poenari în vremea lui Vlad Ţepeş, inexistentă în naraţiunile germane şi ruseşti asupra acestui domnitor. Legenda explică porecla domnitorului:

„Mai făcu-au un lucru cu orăşanii den Tîrgovişte, pentru o vină mare ce au fost făcut unui frate al Vladului-vodă. Cînd au fost în ziua Paştilor, fiind toţi orăşanii la ospeţe, iar cei tineri la hore, aşa fără veste pre toţi i-au cuprins. Deci cîţi au fost oameni mari, bătrîni, pre toţi i-au înţepat, de au ocolit cu ei tot tîrgul, iar cîţi au fost tineri cu nevestele lor şi cu féte mari, aşa cum au fost împodobiţi în ziua Paştilor, pre toţi i-au dus la Poenari, de au lucrat la cetate, pînă s-au spart toate hainele de pre ei, şi au rămas toţi dezvăscuţi în pieile goale. Pentru aceea i-au scos nume Ţepeluş".

De la Radu cel Mare (1495) letopiseţul reproduce aproape în întregime *Viaţa şi traiul sfîntului Nifon* de Gavril Protul din greceşte. Pentru cele

Scanned with OKEN Scanner

trei sferturi de veac pînă la domnia lui Mihai Viteazul, compilatorul va fi utilizat anale slavoneşti locale, deosebite de cronicile lui Macarie, Eftimie şi Azarie, adică nereprezentînd punctul de vedere oficial, luînd mai degrabă partea boierilor (desigur este aici şi contribuţia compilatorului), fără a neglija unele aspecte (Petru-vodă cel tînăr a mărit birul la 5 aspri; fratele său, Alexandru, a introdus birul de oaie seacă; Petru Cercel şi Mihnea Turcitul au pus diverse alte poveri pe umerii ţăranilor). În înşirarea succintă a faptelor (urcarea pe tron a domnitorilor, pedepsirea boierilor vicleni, ridicarea unei mănăstiri, mazilirea) se include un umor crud:

„Petru-vodă Cercel, sin Pătraşco-vodă, au venit domn de la Poartă intrînd în Bucureşti avgust 29 deni, leatul 7092. Şi au făcut biserica ce iaste în cetatea Tîrgovişţii. Şi au tăiat pre Mihăilă dvornicul, Dobromir banul şi pe Gonţea păharnicul. Şi au pus birul curţii foarte mare, şi gorştină de oi. Deci trecînd 2 ani de la domnia lui, venitu-i-au mazilie de la Poartă şi au trecut muntele cu tot ce au avut...

Mihnea-vodă iar au venit domn al doilea rînd. Şi au mai adaos în ţară un bir ce i-au zis năpaste. Şi au pus pre roşii un bir foarte mare; şi pre megiiaşi găleată de pîine şi dijmă din 5 stupi un stup. Şi au tăiat pre Stanciul logofătul. După aceaia s-au mazilit şi el de la turci. Ducîndu-se la Ţarigrad, au lăsat leagea creştinească şi s-au făcut turc, de voia lui".

În această parte, cronica munteană seamănă cu letopiseţul moldovenesc al lui Grigore Ureche.

Pentru istoria lui Mihai Viteazul, compilatorul a avut la îndemînă însemnări contemporane, desigur pe cele ale lui Teodosie Rudeanu, prelucrate după versiunea poloneză de Balthasar Walter, şi poemul grecesc al vistiernicului Stavrinos. Cronica lui Teodosie Rudeanu, cumnat cu Stroe Buzescu, nu putea fi decît favorabilă familiei Buzeştilor despre care dă detalii precise (în războiul cu turcii de la 2 noiembrie 1593 Stroe Buzescu a fost rănit la mîna stîngă). Balthasar Walter a prelucrat cronica sa după Teodosie Rudeanu în 1597. Se poate ca logofătul să fi dus istoria mai departe, pentru că în letopiseţul cantacuzinesc se află în continuare amănunte care nu puteau proveni decît dintr-o relaţiune contemporană, de pildă episodul salvării lui Mihai de la moarte de către fraţii Buzeşti în războiul cu turcii din 10 septembrie 1598, la Nicopole:

„Gonind turcii şi răsipindu-i în toate părţile, iar turcii, însă o ceată, deacă văzură peirea, ei se întoarseră cu mare hrăborie asupra lui Mihai-vodă şi atuncea se alease unu den turci cu sulița şi o împoncişă asupra pîntecilui lui Mihai-vodă şi o înfipse în pîntece. Iară Mihai-vodă, deaca văzu că piiare, el apucă sulița cu amîndoao mîinele de fier şi căuta în toate părţile ca să-i vie cineva din boiari ajutor, să-l izbăvească den peire. Şi alţii mai aproape nu se aflară făr 2 boiari, anume Preda Buzescul şi cu frate-său Stroe stolnicul. Ei grăbiră şi tăiară capul turcului şi pre cealelalte soţii

Scanned with OKEN Scanner

ale lui, şi izbăviră pre Mihai-vodă din mîinele turcilor. Şi multă bărbăţie arătară Buzeştii înaintea lui Mihai-vodă, că să luptară cu vrăjmaşii, şi izbăviră pre domnul lor den peire".

După cucerirea Moldovei, la sfîrşitul lui mai 1600, Mihai trimite din Alba Iulia pe Teodosie logofătul la împăratul Rudolf pentru confirmarea sa ca principe al Ardealului, iar în Moldova trimite ca domnitor pe fiul lui Petru Cercel, Marcu, împreună cu Preda Buzescu. Se pare că însemnările logofătului se terminau aici, pentru că în compilaţie apare o lacună, bătălia de la Mirăslău (8 septembrie 1600) fiind contopită cu cea de la Gorăslău (3 august 1601). Pentru moartea lui Mihai Viteazul, compilatorul s-a adresat poemului lui Stavrinos, imprecis mai înainte, dar patetic aici:

Şerban Cantacuzino.

„Iar cînd fu într-o dimineaţă, văzu Mihai-vodă oastea nemţească viind către cortul lui, unii călări, alţii pedestri, şi socoti Mihai-vodă că acesta sînt ajutor lui, şi nimica de dînşii nu se temea. Iar ei, procleţii, nu au fost ajutor, ci vrăjmaşi. Şi deacă văzu că sosesc, ieşi Mihai-vodă din cortu-său înaintea lor veasel şi le zise: Bine aţi venit, voinicilor, viteajilor! Iar ei se repeziră asupra lui ca nişte dihănii sălbatece, cu săbiile scoase. Ci unul dete cu sulița şi-l lovi drept în inimă, iar altul degrab îi tăe capul.

Şi căzu trupul lui cel frumos ca un copaci, pentru că nu ştiuse, nici se înprilejise sabia lui cea iute în mîna lui cea vitează. Şi-i rămase trupul gol, în pulbere aruncat, că aşa au lucrat pizma încă dinceputul lumii. Că pizma au pierdut pre mulţi bărbaţi fără de vină ca şi acesta.

Căci era ajutor creştinilor şi sta tare ca un viteaz bun pentru ei, cît făcuse pre turci de tremura de frica lui. Iar diavolul, cel ce nu va binele neamului creştinesc, nu l-au lăsat, ci iată că cu meşteşugurile lui au întrat prin inima celor răi, hicleani, pîn-îl deaderă şi morţii. Şi rămaseră creştinii şi mai vîrtos Ţeara Rumânească săraci de dînsul".

În poemul vistiernicului Stavrinos episodul este povestit aproape cu aceleaşi cuvinte:

„Văzu şi pedeştri venind către el; dar nu se temea de loc, crezînd că-i veneau într-ajutor. Ei însă, de trei ori blestemaţii, nu-i veneau într-ajutor, ci erau duşmanii

trimiși să-i ia viața. Cum văzu că sosiră, se sculă în picioare și le zise: «Bine ați venit, vitejii mei ostași». Ei atunci traseră săbiile, și intrînd sub tindă, năvăliră asupră-i ca niște fiare. Unul dintr-înșii vîrîndu-i sulița în coastă îi străpunse inima; altul, lovindu-l cu sabia, îi tăie capul, și frumosul său trup căzu ca un copac, rostogolindu-se la pămînt. Astfel îl omorîră tîlhărește și fără să se întîmple sabia în agera sa mînă. Și corpul lui trunchiat rămase întins pe pămînt, despoiat, fără cămașă și tăvălit în sînge. Iată ce a făcut îndrăcita pizmă! Astfel a pierit fără de lege acest neînvins erou al creștinătății!...

O, pizmă de trei ori blestemată, o, Charon fără de milă și moarte urgisită, cum ați cutezat pe eroul creștinilor să-l lăsați gol și culcat la pămînt. Pizma a doborît pre mulți, pre mulți a exilat și în fine i-a pierdut și i-a ucis; astfel a ucis și pe acest Mihai care era spaima agarenilor..."

Pentru epoca de la 1602—1618 compilatorul a tradus cu prescurtări cronica grecească în versuri a lui Matei al Mirelor, scrisă din îndemnul lui Radu Șerban, descendent din Craiovești, strănepot al lui Neagoe Basarab și socrul postelnicului Constantin Cantacuzino.

Caracterizarea lui Radu Șerban („înțelept, bun și milostiv și viteaz"), vorbele atribuite lui Moise Sekeli la vestea intrării muntenilor în Transilvania („ia să vedeți acum acel rumîn gros ce va să pață; numai să-mi întinz aripa ciastă dreaptă, numaidecît îl voi birui"), amănuntul că Simion Movilă a fost pus de hanul tătarilor în fiare pe supt pîntecele unui cal, povestirea despre fuga lui Bator Gabor, căruia i-a căzut cușma din cap și „nu-i folosiră nimic penele cele multe ce purta", cuvintele spuse de Alexandru Iliaș oștenilor la vestea intrării pretendentului Lupu Mehedințeanul („Stați cu mine, și eu să vă dau lefi îndoite") sînt traduse textual din Matei al Mirelor.

Tot ceea ce urmează provine dintr-o sursă neidentificată, cantacuzinească, poate din însemnări de familie, în nici un caz din simple tradiții, pentru că letopisețul are, cu toate lacunele lui, timbrul contemporaneității.

Domnia lui Matei Basarab, descendent și el din Craiovești și înrudit cu Neagoe, e un panegiric, plin de exaltări și indignări. Cariera domnitorului începe sub Leon-vodă, pretins fiu al moldoveanului Ștefan Tomșa. Atunci a primit aga Matei județul Romanații ca să-l ție de „birărie". Însă birurile erau așa de grele, încît „spartu-s-au toate județele de preste Olt, fugind care încotro au putut". Boierii, puși să plătească județele cu sila, au sărăcit „și ce avură, deteră tot și se îndatorîră pre la turci și pre la balgii. Că aprozii lui Leon-vodă nu mai înceta de la casele lor, tot pentru bani; și le lua trepede cîte 30—40 de galbeni numai deodată".

Cronicarul condamnă pretențiile lui Vasile Lupu asupra Țării Românești și crede că la Finta oștile moldovene au fost pedepsite de Dumnezeu

Scanned with OKEN Scanner

care le-a lovit cu picături de ploaie „groase și vîrtoase ca o piatră", răsturnîndu-le de pe cal. Răscoala seimenilor din 1653 este înfățișată într-un episod de nuvelă, cu ocări violente:

„Iar Matei-vodă, fiind rănit de războiul căzăcesc, zăcea în patul lui și nu putea să se răpaose și să-și caute leacul ranei sale de necazul slujitorilor lui, mai vîrtos dorobanții și seimenii și alte ceate. Că Matei-vodă foarte-i îngrășase, strîngînd pre toți dintr-alte țări streine, săraci foarte. Iar Matei-vodă le făcuse milă mare. Că avea la casele lor pace, ca să-l caute la vreame de nevoie, cum să cade slugilor celor dreapte. Iar ei toți se îndrăciră, de se nebuniră, și începură a nu-l băgare în seamă nici cît, ci-și bătea joc de dînsul și în toate zilele zbiera în curtea lui. Și lua tunurile dă le scotea afară la cîmp. Și intra în casă unde zăcea, dă-l pedepsea. Și să lăuda că ei au bătut războiul cazacilor, cerșindu-i să le dea cîte 3 lefi; iar de nu, vor sparge cămara și singuri își vor lua. În multe chipuri îl pedepsea, zicîndu-i să-și lase de acum scaunul și să să facă călugăr. Și zicea că au îmbătrînit și și-au eșit din fire. Și așa fiind turbați, cînd fu într-o zi, să strînseră toți în curtea domnească, ca să ucigă pre doi boiari ai lui Matei-vodă, anume Ghinea Țucala i Radul Varzariul vel armaș, aruncîndu-le prihană, cum că ei sfătuesc pre domn ca să nu le dea lefi. Și așa fiind ei turbați, ca niște porci fără de nici o rușine, se suiră sus, în casele domnești, și deaderă năvală unde zăcea domnul lor, căutînd pre acești boiari supt căpătăiul lui, supt paturi, prin poduri, prin cămări, prin lade, pînă-i găsiră. Și așa, denaintea lui, i-au luat, cît se cutremura locul de groaza lor, dezbrăcîndu-i de haine, bătîndu-i nemilostiv pîn i-au scos afară la cîmp, și acolo i-au omorît, înaintea tuturor oștilor".

Letopisețul continuă în același ton și stil la domnia lui Constantin Șerban Basarab, fiul lui Radu Șerban, deci cumnatul postelnicului Cantacuzino. Zadarnic domnitorul îmbracă pe dorobanți și seimeni cu „frînghii, cu coftirii, cu atlase", căci aceștia „covîrșiți de nebunie și plini de diavolul" se răzvrătesc iarăși, făcînd fapte nemaiauzite:

„... întîi uciseră pre acești săraci de boiari. A doao, batjocoriră pre domnul lor, suduindu-l în tot chipul și-i da cu lemne la ochi, și-l purta val cum era mai rău. Nu avea putere din domnia lui cît ar fi o cîrtă. Numai ce căuta cu ochii ca un dobitoc și la unii, și la alții. Ei singuri intra în cămară de-și lua lefi. Cînd venia niscare soli de undeva, ei se punea în poartă de-i oprea, și de frica lor întăi își da solia la dînșii. Și alte batjocuri făcea domnu-său. A treia, călcară și sfintele biserici ale lui Dumnezeu, însă slujind preoții svînta liturghie. Iar ei intra în biserici de-i scotea de păr afară, și-i desbrăca de veșminte. Și au jăfuit sfintele bisearici și prestoalele. Și lua potirile de au vărsat jos sfîntul sînge și trup al domnului nostru Iisus Hristos. Și sfintele moaște le călca cu picioarele și zicea că sînt farmece. Tot ce au aflat în biserici au luat. Numai pietrele goale au lăsat. Sfintele veșminte făcutu-le-au mueilor și fetelor chinteșă. Din procovețe făcut-au căițe și altițe. Și vindea cărțile bisericii la tîrg".

Răzmerița a fost potolită cu ajutorul lui Rákóczi și a lui Gheorghe Ștefan, iar conducătorul răsculaților, spătarul Hrizea, fiul lui Dumitrașco de la Bogdănei, a fost spînzurat la roată.

Scanned with OKEN Scanner

Persecuția Cantacuzinilor a început sub Mihnea al III-lea, pe care, din această cauză, cronicarul îl acoperă de invective. Era, zice, „de neamul lui grec cămătar. Tată-său l-au chemat Iane Surdul, iar pre dînsul l-au chemat din botez Franți". Voia „să se scoale cu armă asupra turcilor, să-i bată și să fie el împărat". A numit pe coconii postelnicului, Drăghici logofătul și Șerban postelnicul, în slujbe, dar pe bătrînul Cantacuzino și pe ginerele său Pană Filipescu a vrut să-i piardă. Urmăriți două zile și două nopți prin munții Prahovei, aceștia au fugit la Brașov și de acolo la Țarigrad, unde s-au dezvinovățit. Drăghici și Șerban s-au refugiat și ei în Moldova. „Îndemnat de dracul", Mihnea a tăiat alți boieri ale căror trupuri seimenii le-au aruncat „prin gunoae". „Da-va seama înaintea lui Dumnezeu, la vremea înfricoșatului județ!" Puterea domnitorului se întemeia pe neamul dorobănțesc cinstit „tot cu haine spahiești". Nădăjduia în el „ca Irod împăratul în Irodiiada, cînd tăe capul lui sfeti Ioan Cristitel, pentru dragostea ei".

Sub Gheorghe Ghica, vizirul Kiupruli a vrut să facă domn pe ginerele său Mustafa pașa și numai rugămințile lui Constantin Cantacuzino postelnicul au salvat țara de la o nenorocire. Prin intervenția postelnicului a fost trimis domn Grigore, fiul lui Gheorghe Ghica, după ce a dat zapis de credință la mîna Cantacuzinului și a jurat pe sfînta evanghelie. Recapitulînd evenimentele scurse de la moartea lui Matei Basarab, cronicarul, religios, justifică mînia divină:

„Văzînd Dumnezeu atîta nebunie ce făcuse rumânii, și cum nu să mai întorc să-si plîngă păcatele și să facă pocăință, nu se mai putu răbda, ce trimise judecată și cazna! Întâi robia, a doua ciumă 3 ani, a treia foamete mare în doi ani, a patra multe boale și nevoi greale, si în tot chipul de bube. Dumnezeu au secerat de tot feliul de oameni, iar ca la ceata dorobanților, nici la unii. Ales la 2 orașă, Tîrgoviștea si Bucureștii, făcîndu-se moarte nespusă. Că adevăr, la aceste 2 tîrguri era spurcăciuni multe de voe și asemănară Sodomului și Gomorului. Iar plată încă luară".

Uciderea postelnicului Constantin Cantacuzino, întîmplată la 20 decembrie 1663, se datorește unei amestecături a diavolului care a găsit două „vase rele" în Stroe vornicul Leurdeanul și Dumitrașco vel vistier Țarigrădeanul; „îndată-l apucară acei 2 draci cu gura, și-l puseră la cale rea și spurcată" pe Gligorașco-vodă. Pîrîtul fu luat fără veste din așternut, dus la mănăstirea Snagov și omorît seara, pe la cină, în trapezărie. Cronicarul îi face un necrolog patetic, vestejind pe odioșii asasini:

„O, diavole, răul pizmaș neamului omenesc, cum prelăstișsi pre Gligore-vodă de omorî pre Costandin fără judecată, fără vină nimic? Iară țara toată plîngea pre Costandin postelnicul, că au pierdut un stîlp mare, care au sprijinit toate nevoile țării.

Scanned with OKEN Scanner

Plîngu-l și săracii, că și-au pierdut mila; plîngu-l carii au avut de la el multă căutare; plîngu-l și păgînii, și creștinii, și toate țările care l-au știut și carii nu l-au știut, ci numai de numele lui au auzit, pentru multă înțelepciune și bunătate ce făcea în toate părțile..."

Vina lui Grigore Ghica este cu atît mai mare, cu cît își datora domnia victimei, iar Stroie Leurdeanu era cuscrul postelnicului (Șerban Cantacuzino ținea o fată de a lui) și Dumitrașco îi era nepot de văr primar. „Unii ca aceștia să fie de 3 ori anathema!" — exclamă cronicarul. Dușmănia lui față de partida adversă ia tonul pamfletului atunci cînd prezintă pe paharnicul Constantin Vărzaru:

„Să povestim și de Costandin ce era la Gligorașco-vodă vel păharnic, sin Radului armașul Vărzariul, fiind și el amestecat la sîngele lui Costandin Postelnicul, precum era învățat la tată-său. Că, adevăr, cum nu poate face din mărăcine strugure și din rug smochine așa nu să poate face din neamul rău, bun; ci din varza cea rea ce-i zic morococean au eșit fie-său și mai morococean el. Că au luat acolo, la acel război plată, căzînd într-o tină, tins ca un cîine ucis (e vorba de războiul de la Neuhäusel). Sămînța acestor nelegiuiți și îndrăciți s-ar cădea, ce ar fi parte bărbătească, să se scopească, ca să nu mai răsară mustar și ardei, ci să să topească și să să conceneasă... Doamne, judecă-i cu matca focului!"

Cu satisfacție narează cronicarul boala coconului lui Grigore Ghica, pedeapsă pentru crima lui:

„...că se bolnăvi un cocon ce avea foarte rău și făcea grozăvii multe. Că era mic înfășat, iar el săria ca unul de 30 de ani și tot țipa și zbiera ca caii, pînă-și deade duhul..."

Drăghici Cantacuzino, trimis la Constantinopole după mazilirea lui Grigore Ghica, să tocmească domnia lui Radu Leon, este suprimat de greci. Aceștia, venind în țară „leșinați" cu noul domn, pun biruri grele, „prihăni", și, uneltind ca niște „marghioli", pradă mănăstirile. Au scos și inelele cu pietre scumpe din degetul lui Nicodim de la Tismana, iar boierilor datornici le vindeau hainele la cochii-vechi.

Sub Antonie-vodă din Popești, Cantacuzinii se ridică și cer socoteală lui Stroe Leurdeanul pentru moartea postelnicului, dar ucigașul, apucîndu-se de „bihă", încearcă să se ascunză „ca Cain de sîngele frăține-său, lui Avel" și primește a se face călugăr la Snagov, punîndu-și numele Silvestru. Gheorghe vornicul Băleanu și ginere-său Hrizea vistiarul alcătuiesc o „ceată spurcată" și fac intrigi împotriva Cantacuzinilor, dar nu izbutesc nimic pînă la readucerea în scaun a lui Grigore Ghica. Cînd acesta se instalează, Stroe Leurdeanul leapădă îndată călugăria și reîn-

Scanned with OKEN Scanner

cepe cu ceilalți „sfatul drăcesc". Pun la opreală mare în turnul clopotniței pe frații Cantacuzini, de unde-i scot zilnic și-i spînzură de mîini și-i bat la tălpi, pînă ce Șerban Cantacuzino obține de la Țarigrad eliberarea lor printr-un capegi-başa. Băleanu, Leurdeanu și Hrizea se asemănau cu „Maximian i Diocliţian, muncitorii creștinilor, și cu spurcatul Ariia", fiind „covăseala dracului în inimile lor".

Printre cei năpăstuiți este pomenit și logofătul Stoica Ludescu, „care au fost slugă bătrînă la casa răposatului Costandin Postelnicul", închis la ocnă doi ani fără două luni (15 iulie 1672—1674).

S-a presupus că acest Stoica Ludescu ar fi autorul compilației cantacuzinești, pentru că tot el redactează în 1681 testamentul doamnei Elena, soția postelnicului Constantin Cantacuzino, și un catastif al averii lui Șerban Cantacuzino (1678—1688). A fost între 1680 și 1682 ispravnic (judecător) al scaunului Tîrgoviștii și era originar din satul Ludești, de la sud-vest de Tîrgoviște, unde a reparat o biserică și unde era înmormîntată soția lui Ecaterina cu două fiice, Lencuța și Ancuța. Dovezile în sprijinul paternității nu sînt concludente.

Ultima parte a cronicii, domnia lui Șerban Cantacuzino, e narată mult mai potolit, pentru că prin căsătoria lui Grigore Băleanu, fiul lui Ivașco și nepotul lui Gheorghe, cu Alexandra Cantacuzino, fiica lui Șerban, cele două tabere se împăcaseră, spre mirarea tuturor:

„...s-au mirat și mari și mici de acest lucru ce au făcut Șărban-vodă. Și toți să bucuria și-l fericea pentru marea înțelepciune ce i-au dat Dumnezeu".

Letopisețul a fost continuat pînă în 1690.

BIBLIOGRAFIE

§ *Istoria Țierei Romanesci de cîndu au descălicatu românii,* în *Magazin istoric pentru Dacia,* tom. IV, 1846, și V, 1847; *Istoria Țerei Românești, de cînd au descălicat pravoslavnicii creștini,* în *Istoria Țării Românești,* II, Buc., librar-editor George Ioanid, 1859; *Istoria Țării Românești,* în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie,* vol. XI, partea I și II, 1910 (ed. Stoica Nicolaescu); *Letopisețul cantacuzinesc 1290—1688,* publicat și adnotat de N. Simache și Tr. Cristescu, Buzău, Tip. Frații Dumitrescu, 1942; *Variante ale letopisețului cantacuzinesc,* publicate de N. Simache și Tr. Cristescu, Buzău, 1942; *Istoria Țării Românești 1290—1690. Letopisețul cantacuzinesc,* ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, Buc., E.A. R.P.R., 1960.

Scanned with OKEN Scanner

LETOPISEȚUL BĂLENILOR

Letopiseţului cantacuzinesc îi răspunde la oarecare distanţă un anonim din facţiunea adversă a Bălenilor, într-o cronică intitulată *Istoriile domnilor Ţării Româneşti,* luînd-o tot de la întemeiere (1290) şi oprindu-se tot la ultimul an al domniei lui Şerban Cantacuzino (1688).

Noul compilator pune la contribuţie *Istoria Ţării Româneşti de cînd au descălicat pravoslavnicii creştini,* umplînd sărăcia ştirilor cu informaţii de istorie universală. îndeosebi despre celelalte provincii româneşti şi despre ţările vecine. Pentru turci scoate ştiri din istoricul bizantin Gheorghe Phrantzes (Franţi) în prelucrarea lui Teodosiu Zygomalas, pentru Transilvania a folosit analele lui Simion Massa. Marcus Fuchs si Cristian Lupinus, pentru moldoveni pe Grigore Ureche în versiunea Nicolae Costin.

Din legenda întemeierii Moldovei cronicarul trage următoarea încheiere fără rost:

„Ci, cum să vede istoria, ce iar de la dînsii o am luat, cu Molda coteica, cu Moldova apa, cu moldovenii, — numele lor den cîine se trage..."

Foarte des cronicarul îşi exprimă nemulţumirea faţă de puţinătatea ştirilor despre Ţara Românească. De Vlad-vodă (Vladislav) „nici o istorie nu să află scrisă de cinevaşi". Lucrurile făcute da Laiotă Basarab „nu să găsesc scrise de nimeni". Despre surghiunul lui Radu Paisie „nimeni n-au scris". De ce Pătraşco-vodă au pus crai în Ardeal „nu însemnează letopiseţul". În timpul lui Alexandru (cel Rău) „nu să ştie ce au fost". De Mihai Viteazul „nici un istoric de ai noştri (sau striin) nu adeverează cine iaste şi cum au luat domniia"; de domnia lui Alexandru Iliaş „nici o istorie nu avem a scrie, de vreame ce nici noi la alţii n-am găsit".

Este interesant că, deşi ştia greceşte, cronicarul are o atitudine ostilă faţă de greci, care au ajutat pe turci în bătălia de la Varna:

„Vezi minte la greci, în vremea ce ştia că au nevoie vrăjmaşii lor, atunci să să fi nevoit să le facă mai rea poticneală, cît ar fi putut..."

El se entuziasmează de vitejii creştini, de Iancu Huniade, de Matei Corvin, la moartea căruia „toţi leii ce avea la Buda s-au omorît unul pre altul", şi de Ştefan cel Mare, care a ţinut ţara „cu sabia în 47 de ani şi ca un om au murit".

Scanned with OKEN Scanner

Anonimul foloseşte şi el pe Gavril Protul, rezumîndu-l mult mai pe scurt şi adăugînd unele ştiri din tradiţie.

Ureche notase după letopiseţul lui Istratie logofătul cum că Ştefăniţă-vodă fusese otrăvit de doamnă-sa. Anonimul muntean comentează: „zău, de treabă jupînească moldoveancă, să-şi omoare bărbatul!“ Numai că jupîneasa nu era moldoveancă, ci munteancă, o chema Stana şi era fiica lui Neagoe Basarab. În legătură cu luptele lui Ion-vodă Armeanul, de asemenea anonimul găseşte că „să laudă moldovenii de scriu cum că de patru ori au bătut Ion-vodă pre turci... ci noi acelia nu le ştim“. Războaiele lui Ion-vodă cu turcii, ca şi moartea sa, se află în cronica lui Grigore Ureche. De ce nu crede anonimul faptele povestite acolo e o enigmă.

Domnia lui Mihai Viteazul este narată mai ales după vistiernicul Stavrinos, domnitorul fiind comparat cu Ahileu şi cu Velisarie, „vitiajîi grecilor“. De altfel se susţine că voievodul era fiul unei văduve frumoase cu un gelep de la Poarta otomană care, „îngrecînd-o“, i-a dat un inel de recunoaştere şi o sută de galbeni de aur (iarăşi legenda cu inelul!). Ca şi Miron Costin şi Stavrinos, anonimul înţelege actele lui Mihai numai ca pe nişte cuceriri („au supus domniia lui pre turci, pre moldoveni, pre unguri, de-i avea ca pre neşte măgari pre toţi“).

Cu toate acestea, anonimul muntean nu e un antimoldovean, cum s-a spus, ba chiar în unele locuri e mai obiectiv decît cronicarii moldoveni, de exemplu în cazul lui Ştefan Tomşa, prezentat aşa:

„Carele viind în Ţara Moldovii făcea dreptăţi săracilor, iar pre boieri nici cum nu-i iubiia, pentru jafurile ce făcuse ţării, în zilele lui Costandin-vodă, fiind cocon tînăr; şi pre mulţi au prădat şi au omorît“.

Pentru epoca de după Mihai Viteazul, anonimul foloseşte şi el cronica versificată grecească a vlădicăi Matei al Mirelor.

Cam de pe la 1620 se înregistrează şi tradiţia orală (Radu vodă Mihnea „cum am auzit den bătrîni, au fost om înţelept foarte şi învăţat, greceşte, latineşte, frînceşte; carele la Padova au învăţat“ şi casa lui era „ca la un crai, nu ca la un domn“.)

Din bătrîni provine desigur ştirea că în 1632 „bucureştenii cu copiii să suia pe garduri, de să uita cum să bate războiul“ dintre Radu, fiul lui Alexandru Iliaş, şi aga Matei Basarab, pentru că numaidecît cronicarul notează: „am auzit pre bătrînii noştri mărturisind... că ţara iubiia pre domn“ (Matei Basarab) şi: „aşa zicea bătrînii noştri, că în şase ani în visteriia lui grămadă de bani n-au strîns, pînă ce au plătit datoriile...“.

Scanned with OKEN Scanner

Domnia lui Matei Basarab este povestită ca şi în letopiseţul cantacuzinesc, dorobanţii şi seimenii fiind numiţi tot „porci obraznici", iar domnitorul fiind compătimit la moarte cu un „Dumnezeu să-l ierte".

Important este că, deşi n-a cunoscut letopiseţul lui Miron Costin, autorul are şi despre Moldova ştiri bogate. Anonimul muntean cunoaşte de exemplu anecdota pe care o va însera Neculce în *O samă de cuvinte* relativ la Gheorghe Ştefan, rivalul lui Vasile Lupu (se zice că Gheorghe Ştefan învinuia pe Vasile Lupu „că au umblat cu jupîneasa lui"):

„Ci dar, pănă a veni oştile, era (cum spun unii) Gheorghe logofătul în mare grijă: şăzînd în spătăriia lor, ţinea toiagul la gură (că la Moldova logofătul cel mare poartă toiag), iar Toma vornicul şi Iordache vistierul, vrăjmaşii lui, în chip de batjocură îi ziseră: «Logofeate, ce ţii toiagul la gură, pare că zici în fluier?». El le răspunse: «Aşa este, că zic în fluier să-mi pogoare caprele de la munte»".

Întîlnim şi scena cunoscută din letopiseţul lui Miron Costin, cînd Gheorghe Ştefan, spre a merge în întîmpinarea oştilor lui Rákóczy, cîrpeşte domnitorului o minciună:

„...începu a să şterge la ochi cu măhrama; de care îl întrebă Vasilie-vodă: «Ce iaste, logofeate?» El răspunse că i-au venit veaste că-i moare jupîneasa şi s-ruga lui Vasile-vodă să-l lase să să ducă s-o îngroape".

Anonimul muntean ştie că unul din boierii tăiaţi cu acest prilej de Vasile Lupu „au fost bărbatul Dafinii Dabijoaii, mai nainte pînă a nu o lua Dabija-vodă". Mai auzise şi alte intimităţi, neconsemnate de Miron Costin, anume că o dată cu cetatea Sucevei a căzut şi doamna lui Vasile Lupu:

„Zic unii să să fi culcat Ştefan-vodă cu doamna, să-şi întoarcă aceaia ce făcuse Vasilie-vodă, de să culcase cu jupîneasa lui, în boierie".

Letopiseţul cantacuzinesc scrie că în răscoala seimenilor din 1655 a fost ucis între alţii şi Gheorghe Carida vistierul, Gheorghe vistier de la Popeşti, cum îl numeşte cronica Bălenilor. Fiul acestuia Hrizea, căsătorit cu una din fiicele marelui ban Gheorghe Băleanu, este tatăl cronicarului Radu Popescu. Ca să scape de urgia abătută asupra casei sale, Hrizea a fugit din ţară, refugiindu-se în Moldova la curtea lui Gheorghe Ştefan. Fapt este că letopiseţul Bălenilor are multe date despre domnitorul moldovean. Înlocuit în 1658 cu Gheorghe Ghica, Gheorghe Ştefan a trecut munţii în Ardeal, trimiţînd în întîmpinarea noului domn pe Grigore Ghica, agă la el, cu aceste cuvinte: „Mergi, fătul meu, sănătos, dacă au

Scanned with OKEN Scanner

vrut Dumnezeu aşa". Dar şi despre noul domnitor muntean, Mihnea al III-lea, autorul anonim are ştiri amănunţite:

„Mihnea-vodă acesta, pe carele turcii l-au ales de l-au făcut domn Ţării Româneşti, numindu-să el pre sine că iaste fecior Radului-vodă Mihnea şi slujind lîngă poarta turcească la Chinan-paşa (căruia zic unii să-i fi fost giuvan, fiind frumuşăl), iar mai vîrtos valedelei au slujit (că zic unii să-i fi căutat de treabă cîteodată) şi învăţînd turceşte bine, den mînia lui Dumnezeu luă şi el domniia..."

Mihnea a trimis în Moldova pe Gheorghe Băleanu vornicul în ajutorul lui Constantin Şerban, ca să scoată din scaun pe Gheorghe Ghica. În lupta de la Iaşi, Constantin a fost învins, şi vornicul Băleanu, împotmolit în Bahlui, a căzut prizonier la tătari, de unde s-a răscumpărat abia peste doi ani.

O anecdotă despre Ştefăniţă Lupu va fi reluată de Neculce în *O samă de cuvinte*. Scrie cronica Bălenilor:

„Mai avea şi aceasta, cînd eşa la primblări, punea pre boieri pre caii lui cei turceşti şi, eşînd la cîmp, punea de lua frînele şi le da cîmpiia. Deci socoteşte ce vor fi făcut caii, pănă a se domoli. Mulţi au avut primejdii de moarte".

În timpul domniei lui Grigore Ghica în Ţara Românească, Şerban Cantacuzino logofătul, „mai ficlian fiind decît alţi fraţi", a început să facă „amestecături". Îndemna pe boieri să pîrască pe domnitor la Poartă ca să-l mazilească. Constantin postelnicul, tatăl lui Şerban, se lăuda că „el au popit pre Grigorie-vodă şi iară el îl va despopi". Domnitorul prinzînd de veste a tăiat la nas pe logofăt, iar pe postelnic a pus de l-a legat de un stîlp în trapeza mănăstirii Snagovului şi l-a omorît prin sugrumare. Cu ocazia schimbării lui Grigore Ghica cu Radu Leon, la Ţarigrad moare în chip misterios Drăghici Cantacuzino spătarul. „Zic unii că l-ar fi otrăvit grecii, iar alţii zic că au murit de ciumă" — scrie cronicarul, optînd mai mult pentru a doua ipoteză. În ţară a urmat o scurtă perioadă de acalmie, Radu-vodă însurîndu-şi un fiu, pe Ştefan, cu domniţa Catrina, fiica lui Gheorghe Duca, domnitorul Moldovei. Din felul cum zugrăveşte logodna, se pare că cronicarul a luat parte la ea, în 1665:

„Strîns-au toată boierimea ţării cu toate jupînesele, şi au întins corturile în deal de spre Mihai-vodă, în drumul Cotrăcenilor: acolo făcea ospeţe în toate zilele. Adus-au pehlivani de cei ce joacă pre funii, şi de alte lucruri; adusease şi un pehlivan hindiu harap, carele făcea jocuri minunate şi nevăzute pre locurile noastre: iute om era şi vîrtos. Lîngă altele, de nu le putem lungi, făcia aceasta mai ciudat: punia de rînd 8 bivoli şi să răpeziia iute şi, sărind peste ei, să da în văzduh peste cap, şi cădea în picioare de ceea parte; alta, un cal domnesc, gras, mare, îşi lega chica de coadă-i, ş-l bătea comişălul cît putea, şi nu-l putea să-l mişce de loc; alta,

Scanned with OKEN Scanner

un copac mare den pădure adusease, neated şi, înfipt, s-au suit pre dînsul ca o maimuţă: deci, după multe jocuri ce au făcut sus în vîrfu-i, s-au slobozit de acolo cu capul în jos, şi au dat în picioare; alta, un tulpan lung de mulţi coţi, îl ţinea oameni în mîini, cît era, şi să repăziia iute, şi mergea călcînd pre tulpan, şi nu să afunda; alta, să prindea mulţi oameni cîte doi în mîini, şi făcea chip ca de o bute cu mîinile, şi mai lung şi să repeziia iute, şi intra cu capul pre gaura aceaea, şi nu-l simţea oamenii, şi de ceaea parte cădea în picioare. Ca acestea multe făcea, care nu le ţinem minte".

După aceste detalii burleşti vin altele sumbre. Cantacuzinii, „să fie totdeauna ei mai mari", pun la cale o diversiune contra grecilor, scornind că Balasache paharnicul şi clucerul Sofialăul vor să ucidă pe boieri. Aceştia trimit pe un anume Pavel la împărăţie cu pîri asupra domnitorului şi, cînd turcii numesc un agă spre a ancheta situaţia, ridică mahalalele ca să se plîngă de caznele grecilor înaintea lui. Radu Leon e mazilit, Pavel, care aştepta domnia, primeşte o „tiflă", Sofialăul e spînzurat la ocnă, iar Balasache trimis la Ţarigrad:

„...iar pre ceilalţi greci mai mici, *continuă cronicarul,* cum Pascale grămăticul şi alţii, atîta bătae le da slujitorii, cît mă mir cum trăia; mai ales pre Pascale, că l-am văzut cu ochii cînd îl scotea şi-l ducea cu palme; care palme, de dese şi de multe, nu mai avea număr; altul iar, care i-am uitat numele, de multă bătaie şi palme gîndea că va să moară, ci striga popa să-l cuminece".

Sub Antonie-vodă din Popeşti, feciorii postelnicului ucis scot la divan pe vornicul Stroe Leurdeanul şi-l învinuiesc de asasinat în temeiul unor „răvăşăle" adresate lui Grigore Ghica. Cantacuzineştii obţin condamnarea la moarte a învinuitului şi-l poartă prin oraş într-un car cu boi numai în nădragi şi antiriu, cu răvăşelele atîrnate pe nişte placarde pînă la locul crimei. Acolo, cu toate protestele victimei care striga „doamne, doamne, fără voie îmi iaste", îl călugăresc şi-i pun numele Silvestru, deşi el zicea să-l numească Mahmet.

Pe banul Gheorghe Băleanu şi pe Hrizea vistierul, ginerele său, i-au acuzat că vor să omoare pe banul Mareş, pe Radu Creţulescu, pe Şerban Cantacuzino spătarul şi pe fraţii lui, cu rezultatul că Hrizea a fost destituit din funcţie, iar lui Ivaşco, fiul lui Gheorghe Băleanu, i s-a dat, în locul agiei, dregătoria de comis, agă fiind pus Matei Cantacuzino. Antonie-vodă era senil şi Cantacuzineştii îl jucau cum voiau:

„...că atîta îi scurtase toate veniturile, cît nice de mîncare nu era sătul şi de băutură, că-i da cît voia ei: în zi de dulce, carne de vacă cu apă şi cu sare, în zi de sec, linte şi fasole cu apă şi sare; vin îl da împuţit, ci trimitea cu urcioarele în tîrg Antonie-vodă şi fie-său Neagul-vodă cu bani refenea, de cumpăra vin de bea: ci da fie-său mai mult la refenea, căci îi zicea tată-său că el are doamnă şi coconi, ci să dea mai mult; şi aşa vieţuia bietul Antonie-vodă".

Scanned with OKEN Scanner

Pe măsură ce înaintăm, povestirea se încordează şi cronica devine tot mai dramatică. Împlinind trei ani de domnie, conform obiceiului, Antonie-vodă merge cu boierii la Poartă să-şi înnoiască numirea. Şerban Cantacuzino, prudent, trimite înainte pe frate-său Constantin, ca să vadă cum stau lucrurile. Constantin îi întîmpină la Dunăre şi raportează că turcii vor să aducă iar pe Grigore Ghica, Şerban nu vrea să audă şi anunţă că va face „pod de pungi de la saraiul românesc pînă la al vizirului" şi tot i se va împlini voia. Vizirul, aflînd că boierii vor să schimbe pe Antonie-vodă cu Gheorghe vornicul, fiindcă Antonie-vodă e slab, promite o „mînă de fier". Şerban presimte că totul e hotărît şi rămîne în urmă, prefăcîndu-se bolnav. Prezentarea domnului şi a boierilor în sala de primire a marelui vizir este o scenă tragicomică de teatru, terminîndu-se cu mazilirea domnului şi arestarea însoţitorilor lui:

„...începu a întreba: «care iaste Mareş?» Zise: «Eu sînt». «Ia-l!» Ci-l luară. «Care iaste Şărban?» Ziseră: «Nu iaste». «Care iaste Mihail postelnicul?» «Cesta iaste.» «Ia-l.» Îl luară. «Care iaste cutare, cutare?» Îi luară pre toţi şi rămase domnul singur cu ceilalţi boiari. Şi zise domnului: «Împăratul ti-au mazilit». Şi întorcîndu-se către ceilalţi boieri: Ivaşco stolnic, Hrizea viztier, Radu Ştirbei şi alţii cari erau acii, le zise: «Voao v-au dat împăratul domn pre Gligorie-vodă; păsaţi la dînsul»".

Noul domnitor trimite ştire banului Gheorghe Băleanu să prindă pînă la sosirea lui în ţară pe fraţii Cantacuzino şi pe soţii lor. Banul îi scoală noaptea din somn şi-i cheamă la curte, unde le ţine un cuvînt de o subtilă ipocrizie (cronicarul mînuieşte bine sarcasmul):

„Acolo era banul Gheorghe şi slujitori mulţi, lumînări aprinse. Dacă veniră, şăzură şi se sculă banul şi zise: «Boiari fraţilor, sănătate de la măriia sa Grigorie-vodă, că l-au miluit Dumnezeu şi împăratul cu domniia; iată şi cartea». Şi o citiră. Mulţămiea ei lui Dumnezeu; însă acii dentre gloată fugi Iordache şi vru să fugă şi Matei aga, dar îi prinseră de veste şi-l întoarseră şi le zise banul Gheorghe: «Matei, căci faci copilăreşte de nu şăzi! Dar domnul căci porunceşte să fiţi la opreală, nu doar că va să vă omoare, ci numai pînă va veni măriia sa, deci bun iaste Dumnezeu: vă va ierta; nu vă teameţi, ci şădeţi; nu ne mai faceţi nouă ruşîne»".

După un timp, Şerban Cantacuzino intervine prin prietenul său Cara-Mustafa paşa la Poartă şi obţine eliberarea celor închişi, apoi, prin acelaşi Cara-Mustafa, mazileşte pe Grigore Ghica şi trece domnia Ţării Româneşti lui Gheorghe Duca. La vestea sosirii acestuia în Ţara Românească, banul Gheorghe Băleanu, fiul său Ivaşco şi Hrizea vistierul fug în Ardeal la Haţeg (1673), însă domnul le dă asigurări că n-au de ce să se teamă şi Hrizea se întoarce înapoi. În 1674 strîngea haraciul pe timp de ciumă, Duca-vodă fiind cu oastea în sprijinul turcilor în Polonia.

Scanned with OKEN Scanner

Aici autorul povesteşte o întîmplare de haz personală, petrecută în 1675, cînd era încă tînăr. Întîmplarea pune în evidenţă şi talentul portretistic al cronicarului:

„Într-al doilea an al Ducăi-vodă, au mazîlit turcii pre Dumitraşco-vodă, domnul Moldovei, şi au luat domniia Antonie-vodă Roset, care-i zicea Chiriţă Draco; carele avea un fecior aicia în ţară la noi, şi auzind de tată-său că s-au domnit, mult au plîns, prorocind cu plînsul relele ce vor să paţă pre urmă; precum au şi fost, carele la rînduelele lor se vor scrie. Ci dar, grec fiind, nu şi-au lăsat firea ce au toţi grecii; că, dacă au încetat Iordache beizadea din plîns, atît să mărise, cît nu mai puteam nici noi vorbi cu el; şi mai-nainte eram cu el la un conac, fugind cu caimacamii den loc în loc, pentru ciumă, cu glume, cu rîsuri; iar atunci aşa cum auziţi".

Înainte de Neculce, anonimul muntean povesteşte cum ţarul, aflînd că Ramadanovski cneazul a vîndut turcilor pe aur cetatea Cehrinul de pe Nipru, „au topit aur şi i-au vărsat pre gît", ca lui Cresus.

Uneltiri continue la Poartă în absenţa Ducăi-vodă au făcut ca domnia Ţării Româneşti să fie dată în toamna anului 1678 lui Şerban Cantacuzino. Este momentul culminant al competiţiei dintre Cantacuzineşti şi Băleni, anunţat de cronicarul Bălenilor ca un început de furtună:

„Mare şi întunecat nor şi plin de fulgere şi de trăznete au căzut pre Ţara Românească Şărban-vodă, carele, ca cu neşte trăznete, cu răotatea lui au spart şi au dezrădăcinat nenumărate case de boiari, şi de slujitori, şi de săraci şi pre mulţi au omorît cu multe feluri de cazne şi i-au sărăcit cu multe feliuri de pedepse, precum istoria mai jos va arăta".

În continuare se descriu şapte din crimele mai mari ale lui Şerban Cantacuzino, printre care uciderea vistierului Hrizea vine în al patrulea rînd. Hrizea a fost acuzat că mîncase ca vistier banii ţării şi că aprovizionase rău oştile în războiul cu leşii la Camenița. Deşi socotelile i-au ieşit tocmai, i s-a poruncit să împlinească din averea sa 41 000 de taleri. Vistierul şi-a vîndut satele, moşiile şi robii şi a plătit, dar n-a fost eliberat din închisoare decît 11 zile. Închis pentru a doua oară, i s-a dat în mai multe rînduri otravă şi, fiindcă nu murea, a fost ucis cu altă „moarte groaznică". Apoi, domnitorul a început să-i prigonească familia, care, neavînd altă scăpare, a fugit peste Dunăre la Ţarigrad şi de acolo în Moldova. Cronicarul nu oboseşte a denunţa pe monstru:

„De acestea multe făcea Şerban-vodă, care de s-ar fi scris cîte una, pare-mi-să că n-am avea hîrtie să le rînduim toate, că de nicicum nu-i era milă, ca de o pasăre: îndată îl omorîia ori de au avut vreo pizmă pe dînsul den boieria lui, ori i s-a părut ceva bănuială pre cineva, ori l-au părăsit cineva, precum mulţi oameni răi sînt în Ţara Rumânească, îndată, fără întrebare, fără judecată, îi omora tirăneşte..."

Scanned with OKEN Scanner

Înainte de Neculce, cronicarul muntean ne dă cîteva referinţe despre Moldova contemporană. Iată sfîrşitul lui Duca-vodă:

„Într-o sanie cu paie l-au pus, avînd numai un covor şi o perină, şi doi cai răi: unul negru, altul alb; hamurile de tei; den toată averea lui cu atîta l-au dus în Ţara Leşească".

Iată şi un portret al lui Dumitraşco-vodă Cantacuzino (1684—1685):

„Turcii, auzind că s-au robit Duca-vodă, au pus domn Moldovei pre Dumitraşco-vodă, care şi mai-nainte a fost domn la Moldova. Dar rea chivernisală făcea ţării, că era un om fără frica lui Dumnezeu: jucaş, curvar, mincinos şi alte reale avea într-însul; că oştile, umblînd pen ţară, au adus ţării mare foamete — cît şi om pre om mînca. Cei ce au văzut mi-au spus că au văzut carne de om friptă în cuptoriu şi vrea să o mănînce neşte oameni de cei ce nu avea ce mînca; şi au fost adus înaintea domnului şi pre oamenii aceia ce vrea să mănînce şi carnea aceea friptă de om. Şi nici o umilinţă nu avea domnul asupra norodului, ce mai cumplit s-au făcut; că, întru acea mare foamete, trimitea slujitori şi unde găsea pîine, ori de ce fel, o lua de o băga în curtea domnească şi de acolo o vindea cu mare preţ. Ci cei săraci, neputînd ajunge preţul cu banii, că nu-i avea, muria de foame (cum am văzut şi noi cu ochii noştri acestea ce scriem) şi nu să temea nimic de păcat".

După opinia cronicarului, Duca-vodă a murit în robie otrăvit de un vătaf Cristea, nepotul lui, din îndemnul lui Şerban Cantacuzino. Se insinuează că şi doamna, căreia i se ceruse bani de răscumpărare, „zăticnită" de acelaşi Şerban Cantacuzino, a umblat cam încet, „den ce pricină, ea va şti". (Se zice că avea legături cu domnitorul muntean încă de pe cînd Duca era la asediul cetăţii Cehrinul).

Ca şi letopiseţul cantacuzinesc, cronica Bălenilor se încheie cu împăcarea celor două tabere prin căsătoria Smaragdei (aici) Cantacuzino cu Grigore Băleanu:

„Cari atîta să potrivesc amîndoi în toate, cît gura nu poate spune frumuseţea lor şi înţelepciunile lor şi toţi îi fericiia. Dar scurtă bucurie au avut săracii, că în cinci luni numai au fost amîndoi. Deci, viind Smaragdei boală grea şi fără leac, au murit şi o au îngropat cu cinste mare la mănăstire, la Cotrăceni; iar Gligorie postelnic Băleanu au rămas întristat şi în cerneală, cu tot neamul lui".

De cine este scrisă această cronică anonimă a Bălenilor? N. Iorga a crezut că de Constantin Căpitanul Filipescu (văr cu mama lui Grigore Băleanu). După amănuntele cu caracter personal, C. Giurescu a susţinut că ea aparţine mai curînd lui Radu Popescu, fiul vistierului Hrizea, ginerele banului Gheorghe Băleanu. Dovada precisă n-o avem. Cronica a fost scrisă după 1688 şi nu mai devreme de 1693, deoarece într-un loc se arată că Constantin Cantemir a domnit şapte ani (1685—1693). Această ştire poate fi un adaos tîrziu al autorului, dar apare în toate manuscrisele cunoscute ale cronicii.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

§ *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. N. Bălcescu și T. Laurian, în *Magazin istoric pentru Dacia*, vol. I, 1845, și II, 1846; *Istoriile domnilor Țării Românești, compilată* și alcătuită de Constantin Căpitanul Filipescu, ed. N. Iorga, 1902; *Viața și opera lui Radu Popescu*, partea I *(Istoriile domnilor Țării Românești 1290—1688)*, ed. N. I. Simache și Tr. Cristescu, Ploiești, 1943; *Cronicari munteni*, I, ed. Mihail Gregorian, Buc., E.P.L., 1961; *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu Vornicul*, ed. critică C. Grecescu, E.A.R.P.R., 1963; Dragoș Sebastian Neamțu, *Paternitatea și datarea cronicii Istoriile domnilor Țării Românești*, în *România literară*, nr. 50 din 11. XII. 1969, p. 12—13.

UN CRONICAR ARDELEAN: GH. BRANCOVICI

Stăpînirea străină în Transilvania a împiedicat apariția de cronici despre românii din această provincie, scrise de români. Avem o singură cronică de 5 pagini păstrată în traducerea germană a popei Vasile de la biserica Sf. Niculae din Șcheii Brașovului, cu date privind Țara Bîrsei de la 1392, cînd ar fi venit bulgarii la Brașov, pînă la 1633.

Mai importantă este *Hronica slovenilor, Iliricului, Misii cei din sus și cei din jos*, scrisă de Gh. Brancovici, fratele cunoscutului mitropolit ortodox ardelean Sava Brancovici. Cronica lui Brancovici seamănă cu hronograful lui Mihail Moxa, începe de la facerea lumii și merge, oprindu-se mai mult asupra slavilor din sud, pînă la „pocaania ce au fost rînduit și a ținut turcii în 1686", după înfrîngerea suferită la asediul Vienei.

Autorul este superior lui Moxa, prin faptul că avea cunoștință de originea latină a românilor, despre care vorbește cu mîndrie:

„În zilele împăratului Traian au venit de la Italia și rumânii, care după orașul Roma s-au numit rumâni [...] luînd pre sine și botezul pravoslavnicesc. Așa și vulturul dupre sfîntul botez cu sfînta cruce în gură luară, ca să le fie sămnul țării lor, închipuind vulturul cel mare al Romei, pentru ca să se știe că de la Roma au venit rumânii cu semnul împărăției".

Se amintește și descălecatul Moldovei:

„Întru acea vreme rumânii din Maramureș au descălecat în Moldova, pentru că o pustiise tătarii și nimenea nu cuteza să șază într-însa, pînă au descălecat morosanii, rumânii".

În general, cronica se ocupă mai mult de sîrbi, știrile despre români fiind sumare, luate dintr-o sursă comună cu aceea a lui Moxa. Despre

Iancu Huniade aflăm că era „de felul lui din Țara Muntenească, născut din fămeae greacă; numele tătăne-său au fost But și, pentru că mult bine și mare omenie făcuse tată-său lui Jigmond crai, au dus pre tatăl Iancului-vodă în Ardeal și i-au dăruit cetatea Hinedoara, ca să o aibă cu veacinică stăpînire . . . "

Gheorghe Brancovici s-a născut în 1645, în cetatea Ineului, cunoscută din romanul lui Slavici, *Mara*. Familia avea moșii întinse, în comitatele Arad, Zarand și Timiș, și era de origine sîrbă (Brancovici vorbea românește, sîrbește, ungurește și turcește). La 18 ani intră în serviciul principelui Apafi, care-l numește capuchehaia la Constantinopol. Întors în țară, după patru ani, merge la începutul anului 1668, împreună cu fratele său, mitropolitul Sava, la Moscova, fiind primit de țarul Alexei Mihailovici. Apafi îl trimite din nou capuchehaia la Constantinopole, dar reprezentantul, apărînd interesele bisericii ortodoxe, îl trădează, ducînd tratative secrete cu ungurii catolici, cu habsburgii și cu domnitorul Țării Românești, Grigore Ghica, pentru „bonum publicum și pentru lărgirea sfintei biserici noastre". Descoperind conspirația, superintendentul calvin Mihail Tofoe ordonă arestarea fraților Brancovici. Atît Gheorghe, cît și Sava Brancovici sînt întemnițați, însă Gheorghe scapă și se refugiază în Țara Românească. Îl primește la Craiova banul Radu Năsturel, fiul lui Udrișteș, și peste cîteva zile îl conduce la curtea lui Șerban Cantacuzino. Acesta, aliat cu creștinii, plănuia restaurarea Imperiului bizantin prin ridicarea popoarelor ortodoxe împotriva turcilor. Lucrul corespundea tocmai aspirațiilor lui Gheorghe Brancovici, care, considerîndu-se urmaș al despoților sîrbi, se gîndea la refacerea crăiei lor. Moartea lui Șerban Cantacuzino în 1688 a împiedicat continuarea acestor planuri. Gheorghe Brancovici rămîne în Țara Românească și în primul an al domniei lui Constantin Brîncoveanu, apoi, habsburgii conferindu-i titlul de grof, se întoarce în Transilvania, în toamna anului 1689. Arestat la Cladova, e transportat la Viena și aruncat în închisoare, unde a stat 22 de ani, murind în 1711, la Egger, în Boemia.

În închisoare și-a refăcut cronica în limba sîrbească, lăsînd un voluminos manuscris, completat cu împrejurările stagiului său în Țara Românească.

BIBLIOGRAFIE

§ *Hronica slovenilor, Iliricului, Misii cei de sus și cei din jos Misii*, ed. Aron Densusianu, în *Revista critică literară*, I, 1893 (33 pag.); ed. N. Iorga, în *Revista istorică*, III, 1917 (92 pag.); *Operele lui Gheorghe*

Scanned with OKEN Scanner

Brancovici, ed. N. Iorga (separat), Iaşi, 1917; *Fragmente din cronica sîrbească*, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Cluj, II, 1923 (70 pag.).

§ Dr. Iov. Radonić, *Grof Gheorghe Brancović i negovo vreme*, Belgrad, 1911; P. P. Panaitescu, *Istoria slavilor în românește, Cronica lui Gheorghe Brancovici* şi *Sinopsisul de la Kiew*, în *Revista istorică română*, X, 1940, p. 80—129; E. Turdeanu, *L'œuvre inconnue de Georges Brancović*, în *Revue des études slaves*, XIX, 1939.

LITERATURA RELIGIOASĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

DOSOFTEI

Poet propriu-zis, Clément Marot al nostru, este clericul Dosoftei, pe numele mirenesc Dimitrie Barila, fiul unui neguţător numit Leontari şi al Misirei. Ar fi fost macedonean după tată şi avea la Lemberg rudă pe un Chiriac Papara, originar din Ianina, epitrop al şcolii Frăţia ortodoxă. În această şcoală clasică de retorică şi poezie, predate în limba latină, greacă, slavonă şi polonă, se presupune a fi învăţat Dosoftei, născut prin 1624.

În 1649, la 25 de ani, îl găsim monah la mănăstirea Pobrata, iar în 1658, la 34 de ani, este ales episcop de Huşi, de unde, după un an, trece la Roman. În a doua domnie a lui Gheorghe Duca, în 1671, ajunge mitropolit al Moldovei, dar, în 1673, partizan al politicii lui Petriceicu-vodă, fuge cu acesta în Polonia. Reîntors în ţară în 1675, este închis de Dumitraşco Cantacuzino la mănăstirea Sf. Sava din Iaşi, curînd însă eliberat şi reinstalat în scaunul mitropolitan.

Cariera lui Dosoftei este asemănătoare cu aceea a contemporanului său, Miron Costin. Şi el dorea o colaborare a creştinilor (moldoveni, poloni, ruşi), menită să oprească expansiunea otomană, dar nu avea în această privinţă tactul diplomatic şi răbdarea lui Miron Costin. În 1679, Gheorghe Duca primeşte din partea turcilor misiunea de a mijloci pacea cu ruşii. Profitînd de prilej, Dosoftei trimite la Moscova două scrisori, una adresată lui Nicolae Milescu, alta patriarhului Ioachim, cu rugămintea de a-i expedia un teasc de tipografie cu litere. Cererea i-a fost îndeplinită, după cum rezultă din versurile de mulţumire tipărite în cartea *Parimiile preste an* (1683):

Lăudată s-aibă direptul pomană,
În ceri şi pre lume fără de prihană,

Scanned with OKEN Scanner

Că şi de la Moscova luceşte lucoare,
Întinzînd lungi raze i bun nume supt soare;
Ioachim svîntul, a sfînta cetate,
Acea împărătească de creştinătate.
La dînsu pentru milă cine năzuiaşte
Cu ovilit suflet bine-l dăruiaşte.
C-am năzuit şi noi la svînta lui faţă,
Primitu-ne-au bine ruga cu dulceaţă.
Din patrierşie datu-ne-au tipare,
Sufletească treabă, şi bine ne pare.

Cu aceste slove a tipărit Dosoftei la mitropolia din Iaşi, în româneşte, principalele cărţi necesare serviciului liturgic: *Psaltire de-nţăles a sîntului împărat proroc David* (1680), *Molitvenic de-nţăles* (1681), *Molitvenicul cel mic* şi *Sfînta Liturghie* (1683; prima ediţie a celei de-a doua cărţi apăruse sub titlul *Dumnedzăiască liturghie* în 1679, tiparul fiind executat de Vasile Stadnicki, o rudă a lui Simion Stadnicki, şeful tipografiei din Uniev — Polonia). Tot în 1683 începea să tipărească în limba română un *Octoih* sau *Osmoglasnic* (cele 8 slujbe duminicale pe glasuri aparte, operă imnografică a lui Ioan Damasceanul, scrisă în anul 735, adaosă de călugări studiţi şi împăraţii bizantini Leon al VI-lea şi Constantin Porfirogenetul). La aceste cărţi liturgice trebuie să adăugăm *Acatistul Precestei (Precestnîi Acatist)*, tipărit în 1673 la Uniev (Polonia) şi *Viaţa şi petreacerea svînţilor*, în patru volume (Iaşi, 1682—1686).

Mitropolitul Dosoftei.

Justificarea traducerilor lui Dosoftei este identică cu aceea a lui Coresi şi a lui Varlaam. El arată că: „în biserică mai voia mi-i cinci cuvinte cu mintea să grăiesc ca şi pre alţii să-nvăţ, decît dzeace mii de cuvinte într-altă limbă", şi constată că în ţară nu se mai cunoştea limba slavonă: „că şi acea puţină sîrbie ce o învăţa de-nţălegea, încă s-au părăsit . . ."

Evenimentele tulburi n-au îngăduit lui Dosoftei să-şi ducă pînă la capăt opera sa de introducere a limbii române în biserică. După înfrîngerea turcilor la asediul Vienei, domnitorul Gheorghe Duca e luat prizonier şi în locul lui vine din Polonia Ştefan Petriceicu. Temîndu-se de o nouă

Scanned with OKEN Scanner

invazie turcească, acesta trimite la ţarii Rusiei Ioan şi Petru pe mitropolitul Dosoftei şi pe căminarul Lupu să ceară ajutor, căci „dintr-altă parte nu avem de nicăieri nădejde de scăpare, fără numai de sfînta voastră împărăţie". Nevoiţi să se oprească la Kiev din cauza ciumei, solii au transmis totuşi la 3 martie 1684 cererea lor Moscovei, subliniind că „leşii obijduiesc pe moldoveni şi moldovenii nu pot să aibă încredere în leşi, fiindcă leşii sînt oameni răi şi nu-s de fel statornici în cuvîntul lor".

Ştefan Petriceicu era însă pentru a doua oară înlocuit de turci cu Dumitraşco Cantacuzino, apoi după un an şi cîteva luni cu Constantin Cantemir.

În 1686, Ioan Sobieski porneşte o campanie cu gîndul de a smulge Moldova turcilor pentru a o trece sub poloni, dar nu merge decît pînă la Iaşi. Constantin Cantemir, nevoind a se strica nici cu turcii, nici cu polonii, se retrage în sudul ţării, lăsînd provizii pentru oastea leşească. Sobieski petrece două săptămîni la Iaşi în ospeţe, cu bubuituri de tun, spre a speria pe turci şi tătari, şi se întoarce în Polonia, luînd cu sine, ca ostatic, pe Dosoftei, cu tot tezaurul mitropoliei Sucevei (între care mitra mitropolitului împodobită cu diamante şi smaralde, aerul cumpărat în 1427 de Alexandru cel Bun şi moaştele sf. Ioan cel Nou). După unii contemporani, Dosoftei ar fi întîmpinat pe Sobieski cu 200 de preoţi şi călugări, cu prapore şi cruci şi ar fi plecat în Polonia de bunăvoie; după Dimitrie Cantemir, Dosoftei mustra făţiş jaful soldaţilor polonezi şi se ruga regelui de îndurare. Închis în cetatea Stryi de lîngă Jolkiev, nu departe de Liov, a rămas acolo pînă la sfîrşitul vieţii, chemat zadarnic în ţară de Constantin Cantemir şi anatemizat de patriarhul din Constantinopole. La 23 noiembrie 1688 cerea ţarilor ruşi Ioan şi Petru Alexievici „ajutor de milă şi dar", aşteptînd „pînă se linişteşte ţara", spre a se întoarce „în patria noastră în cetatea Sucevei". La 27 ianuarie 1690 repeta cererea: „Trimiteţi-ne milostenie cu a voastră împărătească şi înaltă iubire de oameni şi liniştiţi furtuna mizeriei noastre, liniştiţi sufletul ce se chinuieşte şi adăpaţi sufletul însetat care pribegeşte acuma în al patrulea an... unde pătimesc în mizerie...".

Ţarii au răspuns mitropolitului român, trimiţîndu-i 100 de ruble, cerîndu-i totodată, prin mijlocirea patriarhului Ioachim, să traducă în rusește cărţi pentru întărirea credinţei pravoslavnice, după originale greceşti. Astfel a tălmăcit Dosoftei în rusește *Istoria bisericească şi vedenia tainică* de Gherman, patriarhul Constantinopolului, unde se tratează, între altele, şi problema transubstanţierii (dacă la taina cuminecăturii este

sau nu prezent spiritul Mîntuitorului). Această chestiune este expusă pe larg de Dosoftei după Ioan Hrisostom, Vasile cel Mare, Iacov, fratele Domnului, şi alţii, şi ar fi avut drept rezultat îndreptarea mitropolitului Kievului, alunecat în doctrina reformată. Mitropolitul Kievului Iasinski a citit cu grijă expunerea lui Dosoftei, care în 1691 îi trimitea în aceeaşi chestiune cartea *Împotriva ereziilor* de Simion arhiepiscopul Tesalonicului, tălmăcită de asemenea în ruseşte, şi în 1692 traducerea din greceşte în ruseşte a *Epistolelor* lui Ignatie Teoforul, arhiepiscopul Antiohiei. Un exemplar manuscris din aceste *Epistole* se trimitea şi patriarhului Ioachim. În sfîrşit, în 1693, Dosoftei isprăvea de tradus din greceşte pentru ţarii Ioan şi Petru Alexievici o culegere de *Cuvîntări* ale lui Ioan Gură de Aur. Aceste lucrări, apreciate din punct de vedere al corectitudinii limbii de istoricii literari ruşi, n-au văzut lumina tiparului şi au fost curmate de moartea mitropolitului pribeag, survenită la 13 decembrie 1693.

Despre caracterul şi învăţătura lui Dosoftei vorbeşte în letopiseţul său Ioan Neculce:

„Acestu Dosofteiu mitropolit nu era om prostu de felul lui. Şi era neam de mazîl; pre învăţat, multe limbi ştiè: elineşte, lătineşte, sloveneşte şi altă adîncă carte şi-nvăţătură, deplin călugăr şi cucernic, şi blînd ca un miel. În ţara noastră pe-aceasta vreme nu este om ca acela. După ce l-au dus la Jolfa, îl punè craiul Sobeţchie de s-mbrăca cu hainele cele scumpe şi odoarăle mitropoliei ţării noastre, de făce liturghii la dzile mari şi iordan la domnii leşeşti şi lăuda de frumoasă ţărămonia ce are biserica ţărîi noastre. Cantemir-vodă să mîniese pe-cel mitropolit şi-i făcuse afurisănie de la patrierhi. Dar nemic de dînsul nu s-au atinsu, că dzic oamenii că-i sfînt..."

E greu de ştiut exact atitudinea regelui Sobieţki faţă de Dosoftei. Unul din călugării care au stat pe lîngă el scria în 1699 hatmanului Mazepa:

„...A venit milostivirea-sa regele polon cu oaste în Ţara Românească, în cetatea Iaşilor şi a luat moaştele sf. Marelui Mucenic Ioan din Suceava şi cu preasfinţitul Dosoftei din Suceava, şi ne-au dus din Iaşi în Polonia; şi ne-au dat să trăim noi în cetatea aceea opt ani la porunca milostivirii-sale. Şi a trăit părintele mitropolit, de fericită memorie, în mare lipsă şi necaz şi nu a avut unde să se mişte..."

Din operele lui Dosoftei istoria literară reţine în primul rînd două traduceri, sau mai bine-zis prelucrări: *Psaltirea... pre versuri tocmită* şi *Viaţa şi petreacerea svinţilor*.

Psaltirea a fost tipărită cu cheltuiala lui Ştefan Petriceicu la Uniev, în Polonia, în 1673. Probabil că poetul a tradus psalmii mai întîi în proză, deşi această tălmăcire, însoţită de textul slavonesc, a publicat-o mai tîr-

Scanned with OKEN Scanner

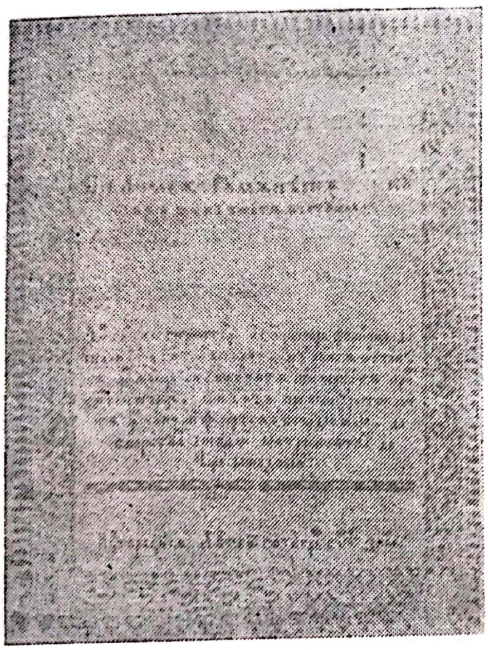

Psaltirea în versuri.

ziu, în 1680, şi apoi i-a versificat „în cinci ai foarte cu osîrdie mare", după cum declară chiar în titlu.

Ideea de a versifica psalmii a avut-o pentru prima oară Calvin. După el, Clément Marot pune în versuri 50 de psalmi, urmat de Théodore de Bèze, care dă o traducere în versuri integrală.

În Polonia catolică din vremea lui Dosoftei circula încă *Psaltirea* în versuri, publicată cu aproape un secol înainte (în 1579), a lui Jan Kochanowski. Aceasta poate să fie psaltirea „leşască", la care face aluzie într-o notă autorul nostru, pentru că schemele sale prozodice seamănă cu cele ale lui Kochanowski, totuşi ortodoxul Dosoftei nu se putea ţine prea îndeaproape de un model catolic şi alte analogii sînt greu de stabilit. Cu toate enormele dificultăţi ce-i stăteau în cale, Dosoftei s-a străduit să dea o tălmăcire proprie şi, dacă n-a izbutit în întregime, de foarte multe ori a reuşit să mlădieze limba română unor moduri de exprimare pînă atunci neexperimentate, de o necontestată frumuseţe. Aşa în elogiul ţinătorului de lege din chiar primul psalm:

Ferice de omul ce n-a mearge
În sfatul celor fără de leage
Şi cu răii nu va sta-n cărare,
Nici a şedea-n scaun de pierzare;
Ce voia lui va fi tot cu domnul,
Şi-n leagea lui ş-a petreace somnul.
De să va-nvăţa de zî, de noapte,
Să-i deprinză poruncile toate,
Şi va fi ca pomul lîngă apă,
Carele de roadă nu să scapă.
Şi frunza sa încă nu-şi va piarde,
Ce pre toată vreamea va sta vearde.

Tălmăcirea lui Dosoftei nu este chiar aşa de liberă cum s-a crezut. Dimpotrivă, el se ţine foarte aproape de original şi toată arta lui se reduce la a spune prin alte cuvinte acelaşi conţinut. Iată, de pildă, cîn-

tarea de taină a lui David, după bătălia cu sirienii din Mesopotamia, în traducere modernă:

„O, Dumnezeule, tu ne-ai aruncat, tu ai făcut spărtură în rîndurile noastre, te-ai mîniat pe noi și în învălmășag ne-ai pus pe fugă.
Tu ai făcut să se cutremure pămîntul, tu l-ai spintecat; închiagă laolaltă sfărămăturile lui, căci el se clatină.
Tu ai pus pe poporul tău la grele încercări, tu ne-ai dat să bem un vin care amețește.
Și numai celor ce se tem de tine tu le-ai dat un steag ca să poată ține piept arcului dușman..."

Traducerea în versuri a lui Dosoftei respectă în linii mari ideea lirică, dar o comunică într-un limbaj arhaic inimitabil, de o rezonanță vădit superioară din punct de vedere artistic:

Doamne, lepădatu-ne-ai și ne-ai surupat,
Pre noi mîntuitu-ne-ai, și ne-ai și cruțat.
Pămîntul clătitu-l-ai și l-ai strămutat,
I-ai strînsu-i frînturile, și l-ai vindecat.
Că te-ai arătatu-te aspru și aprins,
De ne-ai adăpatu-ne cu vinuri de plîns.
Și de teamă cine-ț-au, le-ai datu-le sămn,
De arc să se apere cu toiag de lemn.

Că Dosoftei are patos liric o dovedește traducerea măiestrită a unuia din cei mai puternici psalmi de umilință cunoscut sub titlul *Eli, Eli, lama azavtani! (Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit!)*. Scrie regele David, după podobia *Cerboaica dimineții:*

„Tauri mulți mă înconjoară; bivoli din Basan fac cerc în jurul meu.
Împotriva mea ei cască gura lor, ca un leu care sfîșie și răcnește.
Sînt risipit ca apa și toate oasele mele sînt deschiotorate, iar inima mea e ca de ceară și se topește în măruintaiele mele.
Ca un ciob de oală s-a uscat puterea mea și limba mea s-a lipit de cerul gurii mele și în pulberea morții mă pui să zac.
Ci cîinii mă cuprind la mijloc, ceata nemernicilor îmi dă tîrcol; mîinile și picioarele mele le-au străpuns.
Aș putea să-mi număr toate oasele; ei se uită la mine și se desfătează privindu-mă.
Veșmintele mele le împart între ei și pentru cămașa mea aruncă sorții..."

Aceste versete devin în traducerea lui Dosoftei următoarele versuri:

Giuncii și cu tauri mă-mpresoară,
Cu căscate guri să mă omoară.

Scanned with OKEN Scanner

Ca leii ce apucă şi zbiară,
Cu gurile rînjite pre hiară,
Şi ca apa fui vărsat afară,
Şi oasele mi să răşchirară.
Inema-n zgău mi să vejteziaşte,
Ca o ceară cînd să răstopeaşte.
Mi-i vîrtutea ca hîrbul de sacă,
Limba-n gingini lipită mă-nneacă.
Şi m-ai lăsat, Doamne,-n ţărna morţii,
Şi cînii mă-ncungiură cu toţii.
Ceate de vicleani mă ocoliră,
Mîni, picioare îmi potricăliră,
Şi oasele toate-mi numărară,
Şi nice într-o samă mă băgară.
Şi hainele să nu mi le strice,
Şi le feaceră părţi fără price.
Şi pentru veşmîntul den afară
Puseră cu sorţii de-aruncară.

Sfîntul Francisc în literatura medievală italiană, la noi Tudor Arghezi, a folosit astfel de imagini din *Psaltire* şi, în ceea ce priveşte pe ultimul, Dosoftei îi este un precursor. Iată, fără a mai cita originalul, o elegie de acelaşi fel:

Pleacă-ţi auzul spre mine
Şi să-mi hii, Doamne, spre bine.
Şi la ce zî te-oi striga-te
Să-mi auzi de greutate,
Că-mi trec zîlele ca fumul,
Oasele mi-s săci ca scrumul,
Ca neşte iarbă tăiată
Mi-este inema săcată,
Că stă uitată de mine
Ce-am gătat să mănînc pîne.
De suspinuri şi de jeale,
Mi-am lipitu-mi os de piale,
De-a tocma cu pelecanul,
Prin pustii petrec tot anul.
Şi ca corbul cel de noapte,
Îmi petrec zîlele toate,
Ca o vrabie rămasă,
În supt straşină de casă.
Toată zua mi să strîmbă
Pizmaşii mei de-mi fac scîrbă,
Şi ceia ce mă-mbunează
Fac giurămînt să mă piarză.
Am mîncat pîine de zgură
Şi lacrămi în băutură,
De faţa mînii tale,
Ce mi-ai dat de sus la vale.

Scanned with OKEN Scanner

Mi-s zilele trecătoare,
De fug ca umbra de soare.
Şi ca iarba cea tăiată
Mi-iaste vîrtutea săcată.

Adesea, fără a falsifica textul biblic, Dosoftei introduce cuvinte specific româneşti, localizînd unele versuri, precum atunci cînd vorbeşte de „ocine", de „descălecări", de moşii şi de „urice", de „caftane", de „boierie", de inorogi, de zimbri, de bucium, de cobuz, de colaci şi de slănină. Cutare strofă se potriveşte tot atît de bine şi slăvirii voievodului întors victorios din război:

Cîntaţi Domnului în strune,
În cobuz de versuri bune,
Şi din ferecate surle
Viersuri de psalomi să urle,
Cu bucin de corn de buor,
Să răsune pînă-n nuor.

În plîngerea lui Ieremia de ţara pierdută, Dosoftei va fi găsit un cîntec al propriei sale dureri pentru Moldova părăsită, căci acest psalm e unul din cele mai frumos traduse, în versuri devenite populare:

La apa Vavilonului,
Jelind de ţara Domnului,
Acolo şezum şi plînsăm,
La voroavă de ne strînsăm.
Şi cu inemă amară,
Prin Sion şi pentru ţară,
Aducîndu-ne aminte,
Plîngeam cu lacrămi hierbinte.
Şi bucine ferecate
Lăsam prin sălci aninate.

Miron Costin, urmînd pe Aristotel, jura în senzaţia de văz, Dosoftei e un poet cu simţul auditiv dezvoltat. Unele din versurile sale ritmate în metrul lung de 10, 12, 13 (şi chiar 14 şi 16 silabe) sînt cîteodată stîngace, dar nu greoaie, cum cred unii istorici literari care, ei, n-au ureche muzicală. Cît despre stihurile de 6, 7 şi 8 silabe, acestea alunecă zglobii, după modelul versului popular, ceea ce şi explică intrarea lor în circulaţia orală. Patru din psalmii lui Dosoftei, şi anume nr. 46 *(Limbile să salte)*, nr. 48 *(Auziţi acestea toate Neamuri, noroade şi gloate)*, nr. 94 *(Veniţi cu toţi dimpreună Să ne facem voie bună)* şi nr. 98 *(Domnul stătu crai în ţară)* au devenit colinde şi le culegea Anton Pann în ale sale *Versuri musiceşti ce se cîntă la Naşterea Mîntuitorului nostru I. Hs. şi în*

Scanned with OKEN Scanner

alte sărbători ale anului (1830), intitulate în ediţiile ulterioare *Cîntece de stea*. Cel mai răspîndit pare a fi *Psalmul 46* (în *Biblie* 47):

Pre vîrfuri de munte,
S-aud glasuri multe,
De bucine mare,
Cu naltă strigare,
Că s-au suit Domnul,
Să-l vadă tot omul.
Cîntaţi în lăute,
În zîcături multe...

Între *psalmii 131* şi *132* Dosoftei a pus de la el patru perechi de stihuri ca motto, la *Psalmul 132*, pe tema dragostei frăţeşti („Cît iaste petreacerea de bună. Cînd lăcuesc fraţii împreună") după sf. Augustin:

Cine-şi face zid de pace,
Turnuri de frăţiie
Duce viaţă fără greaţă
'Ntr-a sa bogăţie.

Că-i mai bună depreună
Viaţa cea frăţească,
Decît armă ce destramă
Oaste vitejească.

La aceste versuri Miron Costin răspundea printr-un *Apostrof*, tipărit la sfîrşitul *Psaltirii în versuri* din 1673, despre superioritatea bogăţiei sufleteşti asupra celei materiale:

Cine-i bogat de aveare pre lume-n tot omul,
De nu v-avea întru sine lăcuind pre Domnul,
Acela de avuţie saţă nu mai veade,
De i-ar da toată lumea, el tot nu să-ncreade,
Şi decît mai mult strînge, mai mult să lărgeaşte,
Şi tot deşert să veade-ntr-averea ce-i creaşte.
Deci, nime-ntr-aveare să nu să gîndească
Că va putea să să-mple, să se odihnească.
Iară-ntr-a cărui suflet domnul lăcuiaşte,
Acela de nemică nu mai jeluiaşte.
Pentr-aceea tot omul să nu să lenească,
Pre Dumnezeu în suflet să-şi agonisască.

În alte două din traducerile sale, *Molitvenic de-nţăles* (1681) şi *Parimiile preste an* (1683), Dosoftei adaugă un poem despre domnii Ţării Moldovei de 136 de versuri, luînd-o de la Dragoş, socotit „rudă împărătească" (de origine latină), şi mergînd pînă la Duca-vodă, cronologie

Scanned with OKEN Scanner

prozaică, fără valoare literară. În general, poetul laudă faptele de arme ale domnitorilor şi ctitoriile lor, scriind de pildă:

Pentru Ştefan acel Bun ce-au bătut războaie,
De-au făcutu-ş de toate inemii pre voae,
Prin ţinuturi pren toate să văd a lui seamne,
Mănăstiri şi besearici ce-au fapt fără leane.

Tot în *Parimii* se află şi nişte versuri poloneze interpretînd un poem latin despre sibila Eritreea, tradus apoi şi în stihuri româneşti.

Viaţa şi petrecerea sfinţilor, ca şi *Psaltirea în versuri,* se deschide cu un epigraf la stema Moldovei, din care se pot reţine patru versuri:

Capul cel de buor a hiară vestită
Sămnează puteare ţărîi nesmintită,
Şi pre cîtu-i de mare hiara şi buiacă
Coarnele-n păşune la pămînt îş pleacă.

În prefaţă Dosoftei îşi intitulează cartea *Sinaxar,* iar în titlul pentru intrarea în materie *Proloagele tuturor svinţilor.* Într-adevăr, în cele patru volume tipărite în 1682, 1683 şi 1686 se află vieţile sfinţilor serbaţi de biserică în toate lunile anilor, cu excepţia lunilor iulie (11—31) şi august.

Traducerea a fost făcută „depre greceşte şi depre sîrbeşte", în cea mai mare parte după *Sinaxarele* lui Maximos Margunios, apărute la Veneţia în 1607, după cronografele lui Dorotei al Monembaziei (Veneţia, 1631) şi Matei Cigala (Veneţia, 1637), şi după *Noul Paradis* al lui Agapie Landos (Veneţia, 1664).

În lipsa altor cărţi tipărite, mineele şi patericele tălmăcite şi prelucrate de Dosoftei au fost desigur foarte citite şi din interes religios, dar şi din interes literar, în special pentru elementul lor miraculos, asemănător celui din basme, ceea ce şi explică asimilarea unor peripeţii epice de către folclor (de fapt, în multe legende hagiografice se includ teme ale folclorului universal).

Evident, nu toate proloagele sînt la fel de interesante, unele fiind lipsite de substanţă, schematice, dar fabulosul din altele mai poate stîrni curiozitatea consumatorului de literatură şi astăzi.

O legendă celebră este aceea (înglobată şi în *Gesta Romanorum*) a lui Evstatie Plachida, „stratilat, adecăt hatman pre oşti, la Rîm în zilele lui Traian Împărat". Evstatie s-a convertit la creştinism în urma vederiei unui cerb ce purta între coarne crucea. Legenda e similară cu aceea care stă la baza vestitei gravuri a lui Albrecht Dürer *Miraculoasa vocaţie a sf. Hubert,* analizată de Odobescu în *Pseudokinegheticos.* Botezîndu-se,

Scanned with OKEN Scanner

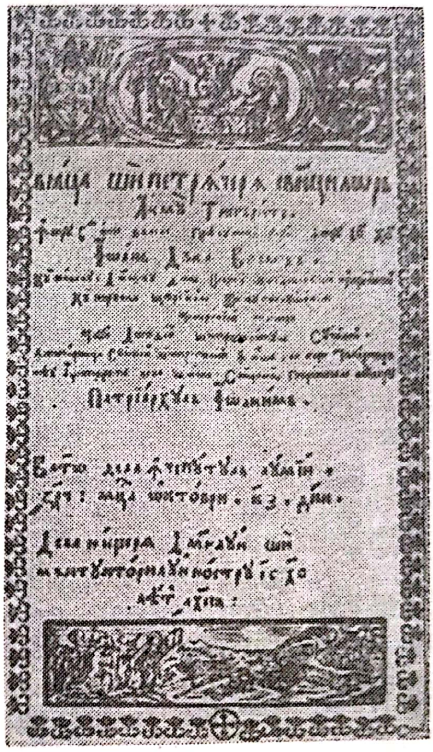

Viața și petrecerea sfinților.

Plachida pierde soția și copiii, e rechemat în slujbă mai tîrziu de împărat, își regăsește familia și, mărturisind credința, piere introdus într-un bou de aramă înfocat. Legenda cu zimbrul care a condus pe Dragoș la descălecarea Moldovei provine dintr-o variantă a legendei Evstatie Plachida.

Ipatie episcopul și Andrei preotul din Lydia au fost înjunghiați din ordinul împăratului Leon, după ce li s-au uns bărbile cu smoală. Sfîntului Maxim și ucenicului său Atanasie li s-au tăiat, din porunca împăratului Consta, vîrful limbii și buricele degetelor. Foca grădinarul, căutat spre a fi ucis, își sapă singur mormîntul și se predă călăilor. Mucenicul Calistrat e zdrelit cu așchii de scoici de mare și aruncat în apă într-un sac, care însă, prin intervenție divină, crapă în momentul scufundării. Fierarii Alfie, Alexandru și Zosim, declarîndu-se creștini în vremea lui Dioclețian, sînt adăpați cu plumb topit, găvozdiți în piatră și omorîți. Lui Dominic i se zdrobesc fluierile și i se amputează picioarele. Dionisie Areopagitul, decapitat, își ia capul în mînă și merge cu el două mile pentru a-l depune în mîinile unei femei Catula. Evlampie și Evlampia, dărîmînd idolul lui Martie, sînt puși la fiert amîndoi într-o căldare, în timpul lui Maximilian împărat, și, fiindcă nu fierbeau, li se taie capetele.

Cu privire la sf. Vineri, Dosoftei ne dă lămurirea că vinerea pe sîrbește se cheamă Petoc, de unde sfînta Petca (se născuse vineri), iar pe grecește Vineri se zice Paraschevi.

„Dintr-o palmă a sînției sale, *mai adaugă Dosoftei*, este la sînta episcopie la Roman o bucată și la Buciulești un deget adus din Țarigrad de Dumitrașcu logofătul, precum mi-a spus Iordache spătarul, la masa Dabijei-vodă, Dumnezeu să-i pomenească. Și eram eu un smerit Dosoftei episcop la acel sînt scaun la Roman și-am adeverit, că am văzut de multe ori svintele moaștii sărutîndu-le și slujind cu soborul..."

Legenda celor șapte coconi (otroci) din Efes, care urmăriți de prigonitori dorm 360 de ani într-o peșteră, se inspiră dintr-un mit biblic.

Scanned with OKEN Scanner

Motivul a trecut în folclor, dar şi despre filozoful cretan Epimenidis, fiul unei nimfe, din secolul al VII-lea dinaintea erei noastre, se spunea că a dormit într-o peşteră 57 de ani.

Pentru mucenicul Dimitrie, „izvorîtorul de mir", Dosoftei a recurs la Simeon Metafrastul şi la „istorii" bulgare. După Metafrast e narată minunea întăririi tînărului Nestor care ucide pe uriaşul Lie, servitorul împăratului Maximilian. Dintre celelalte minuni, postume, ale sfîntului Dimitrie, de reţinut uciderea cu suliţa a împăratului bulgar Iovan, persecutorul grecilor creştini. Folclorul sîrbesc a contopit în balada lui Iovan Iorgovan (trecută şi la noi) legenda sfîntului Dimitrie cu aceea a sfîntului Gheorghe. Numele lui Lie evocă liliacul, numit sîrbeşte şi iorgovan, floare care se împărţea în Banat în biserică la sf. Gheorghe, „iorgovan, ililiac sau liliac" (cf. *Sărbătorile la români* de S. Fl. Marian, III, pag. 269). Legenda sf. Gheorghe din versiunea Dosoftei se aseamănă cu aceea din *Cazania* lui Varlaam. Lipseşte şi aici motivul fundamental al luptei cu balaurul. Din Varlaam se reproduce „măcenia sf. Ioan cel Nou" şi, probabil, după Matei al Mirelor, sinaxarul lui Grigore Decapolitul, ale cărui moaşte erau la mănăstirea Bistriţa din Oltenia (sfîntul a murit de „boală de îmflăciune").

Despre Ion Hrisostom aflăm că se hrănea numai cu puţină zeamă de orez, că dormea în picioare ţinîndu-se de nişte funii şi că împărăteasa Evdoxia, blestemată de el, a tremurat în sicriu după moarte 32 de ani. Părintele Efrem Sirul, certînd o curtezană care-l ademenea, a primit următorul răspuns înţelept:

„Eu n-am pagubă, căci mă uit ţie, de vreme ce din coasta ta m-a zidit Dumnezeu, iară tu să cauţi să te uiţi în pămînt din care ai ieşit; şi încă eşti şi călugăr de ţi se cade să te socoteşti într-una cu morţii, iară nu să-mi cauţi mie".

În unele proloage sînt şi scurte portrete, de fapt indicaţii pentru zugravii de icoane, extrase din tratatele de pictură bisericească (Erminii). De exemplu, Grigore bogoslovul „era la chipul trupului, la măsură de stat mijlocie; puţinel plăvii şi veasel; năros; direapta sprînceanile; căutătura blîndă şi veaselă; la un ochi era mîhniţel, cel drept, de lovitură; nu foarte lungă barba, ci destul de deasă; pleşiv, alb la păr; barba pre la margini afumată." Sau Vasile cel Mare era „în pusora trupului, lung foarte şi direpţ la stat, uscat şi lipsit de carne, smolit, plăvîi la faţă, mare la nări, rotund la sprîncene, cu frunceaua eşită, samănă a om grijuliu, cu puţineale steale stropit pre obraz, lung la faţă, găvănat la tîmple, cam păros la trup; barba de agiuns pogorîtă şi giumătate căruntă".

O legendă cu o curioasă consecinţă folclorică este aceea a lui Avgar, toparhul Edesei şi creştinatorul Siriei. Auzind de minunile, „vraciului

Scanned with OKEN Scanner

cel Bun", Hristos, acesta, bolnav, trimite la el cu o scrisoare pe zugravul Anania ca să-i „izvodească" chipul. Anania nu-l poate zugrăvi din cauza aureolei, dar primește portretul, imprimat pe o năframă, de la Hristos însuși, împreună cu un răspuns pentru Avgar, la lectura căruia acesta se vindecă. Astfel s-a răspîndit în pictura bisericească motivul năframei cu chipul mîntuitorului, iar scrisorile lui Avgar către Hristos și ale lui Hristos către Avgar, numite avgare, advare sau argare, au devenit amulete.

În afară de ecouri folclorice, *Viețile sfinților* n-au înrîurit însă literatura propriu-zisă, n-au întîlnit scriitori care să prefacă acest material în operă de artă, decît foarte tîrziu (a se vedea M. Sadoveanu și D. D. Patrașcanu, *Din viețile sfinților.* I. *Spre Emaus*; II. *Sfintele amintiri,* Buc., 1924—1926).

Sub raport lingvistic, traducerea lui Dosoftei e corectă, fără deosebite calități, sub nivelul prelucrării legendelor hagiografice din *Cazania* lui Varlaam.

Adevărata creație a lui Dosoftei rămîne traducerea în versuri a psalmilor. Cu această remarcabilă operă, mitropolitul Moldovei, contemporan cu Miron Costin și emul al său, a dat primul serios impuls poeziei noastre culte, îmbogățind totdeodată și lirica anonimă, populară.

De curînd Dosoftei a fost semnalat și ca traducător de literatură laică. S-a descoperit în speță traducerea parțială a tragediei cretanului George Chortatsis, *Erofili,* o imitație după piesa italianului Gian Battista Giraldi-Cinthio, *L'Orbecche,* cu acțiunea în Egipt, la curtea faraonului Filogon, care provoacă sinuciderea ficei sale Erofili, îndrăgostită de hatmanul Panaret, fecior de împărat neștiut. În prolog apare moarte filozofînd pe tema sorții labile ca în *Viața lumii* de Miron Costin:

Unde-s a elinilor împărați, chezarii
Și Rîmului avguști, bogați, puternicii și țarii?
Înțelepciune unde li-i și minte lor cea plină?
Slava, scriptura ș-armele, vestiți dintr-Athină?
Lui Alixandru Machidon unde i-i vitejia?
Unde-i cinste chesarilor, putere și dîrjie,
Cu care ei au biruit de-au stăpînit pre lume,
Și s-au vestitu-să supt ceriu, lățindu-și al său nume?
Toți sînt di coasa me tăeți, de mine sîn stricate
Cetăți, orașe, împărății și-n țărnă sînt uitate...

Scanned with OKEN Scanner

LITERATURA ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ

Manuscrisul romanului *Varlaam şi Ioasaf*, copiat în 1673 de Fota grămăticul, se continuă cu *Viaţa sfintei şi înţeleptei cocoane şi mare muceniţă Ecaterina*, tradusă din limba elină în sloveneşte şi tipărită în Ţara Moscului, iar apoi din sloveneşte tălmăcită în limba română, nu se ştie de cine. Avem de-a face cu o cunoscută legendă hagiografică ajunsă la noi prin canal rus *Vita et conversatio beatae Catharinae virginis et martyris* (1490) de Petrus Dorandus, autorul unui *Chronicon Carthusiense*.

În 1678 se tipăreşte în imprimeria nou înfiinţată din Bucureşti, prin grija mitropolitului Ţării Româneşti Varlaam, *Cheia înţelesului* de Ioanichie Galeatowski, elev al lui Petru Movilă, o culegere de predici la duminicile şi sărbătorile anului. Predicile, bogate în referinţe la vieţile sfinţilor şi mai ales la viaţa Precistei, sînt rînduite conform manualelor de elocvenţă religioasă latino-poloneze.

În 1665 Varlaam, pe atunci numai egumen al mănăstirii vlăscene Glavaciocul, făcuse o călătorie la Moscova şi Kiev. În chiar acest an, Galeatowski publicase la Kiev, cu blazonul Movileştilor şi cu o dedicaţie pentru Ana Potocki, sora lui Petru Movilă, cartea intitulată *Nego novoe, Cer nou făcut cu stele noi, adică prea blagoslovita fecioară Maria născătoarea de Dumnezeu cu minunile ei.* Autorul, ieromonahul Ioanichie Galeatowski, rectorul şi stareţul Frăţiei din Kiev, adunase aici un număr de 451 de minuni ale Maicii Domnului din diverse scrieri şi tradiţii din Ucraina, Rusia şi Moldova, care au interesat şi pe egumenul român. Cartea adusă de el în ţară s-a tradus în româneşte şi a circulat în mai multe copii manuscrise.

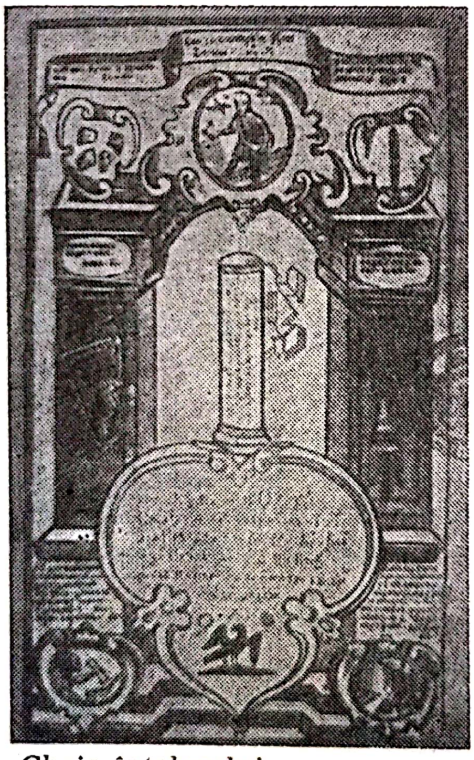

Cheia înţelesului.

În literatura rusă şi ucraineană a secolului al XVII-lea, mineele, patericurile, culegerile de hagiografii sînt foarte răspîndite. Încă din timpul ţarului Ivan cel Groaznic, mitropolitul Macarie alcătuise un *Minei* în 12

Scanned with OKEN Scanner

volume uriașe despre sfinții regionali recunoscuți de toți rușii. În 1661 apare la Kiev prima ediție a *Patericului de la Pecerska Lavra* sub îngrijirea altui elev al lui Petru Movilă, arhimandritul Inochentie Ghizel. Traduceri de pe aceste cărți s-au făcut și la noi, mai ales în Țara Românească. Astfel ms. B.A. R.S.R. nr. 2513 se intitulează *Pateric sau Otecinic, Viețile și petreacerile sfinților sihaștri și alte învățături sufletești foarte de folos din proloagele ceale moschicești și di printr-alte sfinte cărți adunate.* În 1698 apare la Buzău, prin grija mitropolitului Mitrofan, un *Minei* slavoromân în 12 volume pe cele 12 luni ale anului, cu contribuția mitropolitului Ungrovlahiei Teodosie. În fine, *Patericul de la mănăstirea Peștera* din Kiev a fost tradus în românește de mai multe ori, prima dată la sfîrșitul secolului al XVII-lea, pentru că ms. B.A. R.S.R. nr. 2452 este prevăzut cu următoarea însemnare în limba latină: „Hunc librum scripsi ego servus Domini D. Alexandrus. Preceptor. Polonus. Anno d. 1699". Este însă greu de crezut că acest Alexandru, învățător la episcopia Rîmnicului, polonez, a tălmăcit el însuși cartea. Patericul rezumă legende despre zidirea mănăstirii Peștera, face biografia întemeietorilor ei Antonie și Teodosie și povestește, cu locuri comune, viața mai multor călugări. Opera e scrisă în spirit retoric, după canoanele hagiografice.

MANIFESTĂRI LITERARE ÎN TRANSILVANIA

Un Ștefan din Făgăraș (István Fogarasi) începuse, după cum declară în prefața maghiară a *Catechismului calvin* din Bălgrad de la 1648, să traducă în versuri din ungurește *Psalmii,* întreprindere care pare a fi fost dusă pînă la capăt, deoarece s-a găsit o copie tîrzie, cu titlul *A luj szvent Dávid Kráj și prorokul, o szutye și csincs dzecs de Soltari kari au szkrisz ku menile lui Viski János en Boldogfalva 1697.* Traducerea urmează versiunea maghiară a lui Albert Molnár de Szencz, imitată după Clément Marot și Théodore de Bèze, și este transcrisă într-o ortografie ilizibilă. De exemplu *Psalmul 40*:

Ferikat jeszt kuj de sziromanul
Si de nistotosul
Ej mile, ke domnul pre jel enke
Iare el va czine,
En nevoja sza si en czara sza
Lafe bune v-ave,
Si en pofta a allenisilor
Nu-l va da-n mena lor.

Adică:

„Fericit este omul care își pune nădejdea în Domnul și sfatul celor semeți nu-l cere, sfatul celor rătăciți de minciună".

Tot ca o simplă curiozitate merită a fi amintită oda din 1674 a lui Mihail Halici către un prieten, Francisc Pariz Papai, cu ocazia trecerii de către acesta a examenului de doctorat în medicină la Universitatea din Basel (versurile s-au publicat într-o broșură omagială cu caractere latine și ortografie maghiară). Iată oda în ortografie actuală:

Cînt sănătate, scriind la voi, Rumanus Apollo,
La toți, cîți svente-n Împărăție ședeți!
De unde cunoștințe așteptăm și științe: ferice
De Amstelodam, prin cărți și-n omenie tipar.
Lege derapte au dat frumoasa cetate Geneva:
Îți vine Franciscus, ține-te Leyda, Paris!
Prindeți mîna, surori, cu cest nou oaspe. Nainte,
Frați, fîrtați, nimfele iasă curînd.
Domni buni, mari doctori, dascăli și bunele doamne,
Cu pace îi fiți, cu pîine și sare rugăm.

Prietenul lui Mihail Halici, poetul sas Valentin Franck von Frankenstein, publică în 1679 la Sibiu *Hecatombe sententiarum ovidianarum, germanicae imitatarum,* parafraze germane, ungurești și românești la versurile lui Ovidiu. De pildă pentru sentința din *Amores,* V, 9/10 de Ovidiu:

Felix cui sua non feci dicere amica potest,

apare catrenul românesc:

Fericitu-i cel bărbat,
Care are pat curat,
Cui nevasta poate zice
Nu am făcut, o, voinice.

În *Codicele de Petrovay* figurează un „cantio de amore", tradus din ungurește (prototipul se află în *Codicele Matray* și în *Cartea de cîntece Vasarhelyi),* copiat la 18 octombrie 1672 de Nicolae Petrovay cu acest conținut:

În pară de foc arde inima mea pentru tine
Dacă-mi aduc aminte de cuvintele tale,
Cu mine depreună făcute multe ori,
De multe ori pre obrazul meu lipite sărutări.

Scanned with OKEN Scanner

De-aș ajunge oare cînd acele zile
Să poci fi cu fața ta cea mîndră depreună.
Portul meu cel negru s-ar albi prin tine,
De la mine trecuta viață s-ar întoarce.

Tot acolo dăm peste alt cîntec mai sprinten (rezumat al celui de mai înainte):

Ci unde-ți cat în față,
Față dalbeneață,
Inima mă învață
Cum să-ți fac viață,
Sară, dimineață.

În 1650, mitropolitul Țării Românești Ștefan tipărea la Tîrgoviște *Cartea ce se chiamă pogribania preoților mireni și a diaconilor sau Urmarea muriciunii asupra preoților celor ce mor, cum ai zice la îngroparea lor sau petrecutul preotului celui ce s-a mutat,* cu textul slujbei în limba slavonă și explicația ei în limba română. Ceva asemănător este și *Sicriul de aur,* „Carte de propovedanie la morți, scoasă din scripturile sfinte cu porunca și îndemnarea Măriei-sale Apafi Mihai, craiul Ardealului", tipărită în tipografia nouă din cetatea Sas Sebeș de popa Ion Zoba din Vinți. Cartea conține predici pentru îngroparea tuturor morților și era foarte cerută, din moment ce pentru imprimarea ei s-a înființat o tipografie. În prefață citim:

„Această lipsă și slăbiciune văzînd întru neamul nostru, care pînă într-atîta au sosit pentru neînțelesul scripturilor, cît cele poruncite de Dumnezău mai toate întru uitare; pentru care lucru am nevoit de multă vreme să rădicăm tipografie pentru luminare neamului nostru. Agiutatu-ne-au Dumnezău în minunat chip și am tipărit aceste propovedanii (pîrga tipografiei) de petrecania morților, mai la toată vîrsta de oameni deosebi."

Conștient că „rumânii nu grăim toți într-un chip", traducătorul dă echivalentul unor regionalisme („oca—pricina au adeverința, în alian—împotrivă, hazna—folosul, alduiala—blagoslovenia și altele, care le-am pus după obicei cum grăiesc pre aceste locuri").

Altă carte tradusă de Ion Zoba din Vinți prin Matko de Kezdivásárhely din englezește, *Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătoare,* Bălgrad, 1685, are structura unei cărți foarte cunoscute în literatura rusă din secolul al XVI-lea intitulată *Rînduiala casei (Domostroi).* Ca și *Domostroi, Cărarea pe scurt* dă îndrumări practice cu privire la viața de toate zilele, desigur, din punct de vedere feudal și bisericesc. Prima parte conține norme cu caracter general, „îndreptătoare spre bunătăți", cum se vede din

Scanned with OKEN Scanner

titlul capitolelor: „Toţi sînt datori a să preveghea"; „Rîndul gîndurilor bune"; „Rîndul voroavelor curate"; „Rîndul îmbrăcămintelor"; „Rîndul ospăţului", iar partea a doua cuprinde „Îndreptătura feţelor usebite", pe capitole: „Carii vor să se căsătorească"; „Dojana muiarilor"; „Dojana părinţilor"; „Stăpînii cum să ţie slugile"; „Rîndul slugilor"; „Rînduiala preoţilor"; „Leac împotriva somnului în besearecă" etc.

În sfîrşit, alte cărţi datorite probabil popei Ion din Vinţi, ca *Rînduiala diaconstvelor şi cu a văzglaşenilor, care să dzic la liturghie, şi rînduiala vecerniei şi cu a utreniei* (Bălgrad, 1687) şi *Molitvenic* (1689) sînt de uz strict bisericesc.

BIBLIOGRAFIE

§ Dosoftei, mitropolitul Moldovei, *Psaltirea în versuri,* publicată de pe manuscrisul original şi de pe ediţiunea de la 1673 de I. Bianu, Buc., 1887; Fragmente din *Vieţile Sfinţilor, Acatist, Molitvenic, Liturghier, publicate* de M. Gaster, în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie,* II, vol. IV (1885), p. 635—636, şi în *Crestomaţie română,* I, Buc., 1891, p. 251—259; *Vieţile Sfinţilor,* ediţie şcolară, Buc., Socec, 1895; ed. II, 1903.

§ Şt. Ciobanu, *Dosoftei, mitropolit Sociavschii i ego cnijnaia deiatelnosti,* Kiew, 1915; Acelaşi, *Contribuţiuni privitoare la originea şi moartea mitropolitului Dosoftei,* Buc., 1920; I. Ştefănescu, *Legendele despre sf. Constantin în literatura română,* în *Revista istorică română,* Buc., 1931, p. 251—297; Şt. Ciobanu, *Versuri poloneze necunoscute în opera mitropolitului Dosoftei,* extras din *Mélanges Drouhet,* Buc., 1940; H. Oprişan, *Precizări pe marginea exilului lui Dosoftei în Polonia,* în *Arhiva,* Iaşi, XLVII, 1940, p. 110—116; Augustin Z. N. Pop, *Glosări la opera mitropolitului Dosoftei,* 1944; V. Kernbach, *Un poet uitat: mitropolitul Dosoftei,* în *Limbă şi literatură,* Buc., 1955; Al. Elian, *Dosoftei, poet laic,* în *Contemporanul* din 26 mai 1967, p. 3.

§ N. Iorga, *Tipărituri* în *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene (Studii şi documente,* vol. XIII), Buc., 1906, p. 6—7; Dr. Egon Hajec, *Die Hecatombe sententiarum Ovidianarum des Valentin Franck von Franckenstein,* Verlag des Südosteuropäischen Forschungsinstituts, Sibiu, 1923; N. Drăganu, *Mihail Halici. Contribuţie la istoria culturală românească din sec. XVII,* în *Dacoromania,* IV, 1924—1926, I, p. 77—168.

NICOLAE MILESCU

Contemporan cu Miron Costin şi cu Dosoftei, Nicolae Milescu este una din personalităţile de seamă ale secolului al XVII-lea, cărturar, diplomat, teolog, istoric, geograf, etnograf, filolog, scriitor memorialist mai ales, de circulaţie mondială.

Scanned with OKEN Scanner

După propria-i mărturisire s-a născut în 1636 la moşia Mileşti lîngă Vaslui, ca fiu al unui boier Gavril, originar din Peloponez. A studiat istoria, teologia şi filozofia la Şcoala Patriarhiei din Constantinopole cu profesori vestiţi, ca Gabriel Vlasios şi Ion Cariofilis, învăţînd limbile: latină, elină, slavonă, turcă şi neogreacă.

La şaptesprezece ani îl găsim grămătic la curtea domnitorului Gheorghe Ştefan. În 1655, cînd Gheorghe Ştefan era chemat în ajutor împotriva seimenilor răsculaţi de Constantin Şerban Basarab, Milescu îl însoţeşte în Ţara Românească. În trecere pe la mănăstirea Neamţ descoperă o corespondenţă a lui Alexandru cel Bun cu prinţul Ion Paleologul şi *Istoria despre Sfînta Icoană a prea sfintei noastre stăpîne Născătoare de Dumnezeu Maria,* o mică lucrare despre icoana dăruită de Ion Paleologul lui Alexandru cel Bun după conciliul de la Florenţa, compusă de Matei al Mirelor.

În 1659 noul domn moldovean, Gheorghe Ghica, îi acordă rangul de spătar şi-l trimite cu 1 000 de oameni în ajutorul lui Borcea Ianoş spre a lupta, de partea turcilor, împotriva lui Gh. Rákóczy. Milescu n-a făcut, după expresia lui Miron Costin, „multă zăbavă" în Ardeal, ba chiar a evitat lupta, întorcîndu-se cu oastea întreagă în Moldova, de unde, în acelaşi an, trecea în Ţara Românească, alături de Gheorghe Ghica, înlocuitorul la domnie al lui Mihnea al III-lea. Aici a dobîndit rangul de mare spătar şi în răstimpul de un an, cît a domnit Gheorghe Ghica, a luat cunoştinţă de două din lucrările mitropolitului Matei al Mirelor, *Acatistul sf. Paraschiva* şi *Slujba sf. Grigore Decapolitul.*

În acest timp, tronul Moldovei era disputat între Constantin Şerban Basarab şi Ştefăniţă, fiul lui Vasile Lupu. În toamna anului 1660, cînd Gheorghe Ghica era înlocuit în Ţara Românească cu fiul său, Grigore Ghica, Milescu trece în Moldova, unde domnea Ştefăniţă Lupu, fost coleg de învăţătură. Din această vreme auzise despre el cronicarul Neculce, care-l portretizează după tradiţie în *O samă de cuvinte:*

„Era un boier, anume Neculai Milescul Spătariul de la Vaslui de moşia lui, prè învăţat şi cărturar şi ştiè multe limbi: elineşte, sloveneşte, greceşte şi turceşte. Şi era mîndru şi bogat şi umbla cu povodnici înainte domneşti, cu buzdugane şi cu paloşe, cu soltare tot sirmă la cai. Şi lui Ştefăniţă-vodă îi era prè drag, şi-l ţine prè bine, şi tot la masă îl punè, şi să giuca în cărţi cu dînsul, şi la sfaturi, că era atunce grammatic la dînsul..."

Neculce povesteşte în continuare că Milescu „nu s-au săturat de bine şi de cinstea ce avè la Ştefăniţă-vodă" şi a trimis nişte cărţi viclene lui Constantin Basarab în ţara leşască ascunse într-un „băţ sfredelit", îndemnîndu-l să vie să ia domnia cu ajutor polonez. Constantin Basarab ar fi

Scanned with OKEN Scanner

refuzat invitația și ar fi remis bățul cu cărțile lui Ștefăniță-vodă, care, drept pedeapsă, a pus călăul să taie, cu hangerul lui, nasul lui Milescu. Întîmplarea este adevărată, dar a avut loc mai tîrziu, pentru că, dacă s-ar fi petrecut acum, nu putea să nu fie consemnată în letopisețul său de Miron Costin.

La 10 ianuarie 1661, Milescu termina de tradus din grecește catehismul ortodox al patriarhului Atanasie al Alexandriei, *Carte cu multe întrebări, foarte de folos pentru multe treburi ale credinței noastre,* găsind prilejul de a vorbi de originea latină a creștinismului la noi și de latinitatea limbii române:

„Dumnezeu se zice pre limba grecească theos, iar pre limba latinească deus, iar rumânește se chiamă Dumnezeu, care nume este luat de la letinie, în ce chip și mai jumătate de limba românească (este) luat(ă) de la letini".

În a doua jumătate a lunii ianuarie 1661, tronul Moldovei fiind ocupat de Constantin Șerban Basarab, Milescu trece în Țara Românească, și de acolo Grigore Ghica îl trimite capuchehaia la Constantinopole. Diplomatul francez Foy de la Neuville, care a conferit cu Milescu la Moscova în 1689 (*cf. Rélation curieuse et nouvelle de Moscovie,* Paris, 1698), susține că spătarul a fost însemnat la nas pentru că dezvăluise Porții un tratat secret al lui Grigore Ghica cu Polonia, în urma cărui fapt domnitorul valah a fost mazilit (1664). La mijloc a fost însă mîna lui Șerban Cantacuzino, prieten al spătarului și pretendent la tronul Țării Românești. Milescu își continua acum activitatea filologică și se presupune că, la Constantinopole, a sfîrșit de tradus în limba română, după isvodul elinesc tipărit la Frankfurt în 1597 și cel slavonesc al principelui Constantin de Ostrog din 1581, pentru prima dată în întregime, *Vechiul Testament,* utilizat în 1688 de traducătorii *Bibliei* lui Șerban Cantacuzino din București.

Întrucît tronul Țării Românești era ocupat în 1664 de Radu Leon, Milescu ia calea apusului și este primit la curtea electorului de Brandenburg Friedrich Wilhelm timp de doi ani. În 1666 era la Stettin, în Pomerania, provincie pe atunci suedeză, unde trăia, din grația regelui Carol al IX-lea, domnitorul Gheorghe Ștefan. Regăsindu-și vechiul grămătic, acesta îl întrebuințează în misiuni diplomatice la Stockholm și Paris, cu gîndul de a organiza o cruciadă împotriva Imperiului otoman (ex-domnitorul moldovean făcuse în același sens o propunere și țarului Rusiei Alexei, în 1662). Milescu a fost primit de Lionne, ministrul regelui Ludovic al XIV-lea, dar intervenția la Poartă, pentru readucerea în scaun a lui Gheorghe Ștefan în Moldova, n-a avut nici o urmare. Spre mîngîierea lui Gheorghe Ștefan, ambasadorul scrise acum niște rugăciuni de seară traduse în limba

Scanned with OKEN Scanner

română din slavonește. Milescu era într-atît de instruit în problemele teologice, încît, la cererea ambasadorului francez în Suedia, Arnauld de Pomponne, putea să redacteze în 1667, în latinește, un memoriu asupra dogmei transubstanțierii din punct de vedere ortodox, chestiune interesînd pe jansenîștii de la Port-Royal în polemica lor cu protestanții (Antoine Arnauld, moșul marchizului de Pomponne, și Pierre Nicole combăteau pe pastorul calvin Jean Claude, care, invocînd mărturisirea lui Chiril Lucaris, susținea că, în privința acestei dogme, protestanții sînt alături de ortodocși; Milescu, precizînd doctrina ortodoxă, a respins argumentele protestante, dînd dreptate catolicilor). Lucrarea lui Milescu *Enchiridion sive stella orientalis occidentali splendens, id est sensus ecclesiae orientalis scilicet grecae, de transsubstantione corporis domini aliisque controversiis* a fost publicată la Paris în 1669 în cartea lui Arnauld și Nicole *La perpétuité de la foy de l'église catholique touchant l'éucharistie, deffendue contre le livre du sieur Claude, ministre de Charenton,* II, p. 50—54.

Gheorghe Ștefan murind la 27 ianuarie 1668 la Stettin, Milescu fu nevoit să revină în Moldova, unde din 1666 domnea Iliaș Alexandru. Se pare că a încercat să-i ia domnia, căci, descoperindu-i planurile, Iliaș i-a aplicat pedeapsa obișnuită atunci pentru astfel de fapte, desfigurarea prin crestarea cartilajelor nasului. Așa rezultă dintr-un raport al lui Kostantin Kristof, interpret de limbă greacă de la departamentul soliilor din Moscova făcut în 1671, în legătură cu cererea lui Milescu de a fi primit în slujbă acolo. Desigur, dacă întîmplarea a avut loc în 1668, Milescu va fi mers chiar atunci în țara nemțească pentru a-și repara slutirea.

„...și-au găsit acolo un doftor, *spune Neculce,* de-i tot slobodzie sîngeli din obraz, și-l boție la nas, și așè din dzi în dzi sîngele să închiegă, de i-au crescut nasul la loc, de s-au tămăduit".

În ianuarie 1671, Milescu se afla la Constantinopole și era recomandat țarului Alexei Mihailovici de mitropolitul Dosoftei al Ierusalimului ca bun teolog și poliglot, foarte potrivit pentru funcția de la departamentul soliilor (Posolski Pricaz), unde a și fost primit ca interpret de greacă, latină și română, cu 100 de ruble pe an. Fu remarcat de la început de șeful departamentului, Artemon Matveev, unchiul țarinei Natalia, mama lui Petru cel Mare, i se dădu locuința episcopului Paisie Ligaride și fu pus să traducă pentru curte diverse cărți grecești în limba rusă. Astfel dădu la iveală în 1672 un *Aritmologhion,* enciclopedie matematică, religioasă și filozofică, cu clasificații cabalistice (9 muze, 7 planete, 5 rîuri ale infer-

nului, şapte arte libere etc.), şi *Cartea sibilelor,* cu prorocirea sibilei Eritreea care interesase şi pe Dosoftei:

„Sibila Eritreea a spus: nenorocire ţie, Gog; adică nenorocire sciţilor, tătarilor barbari. Nenorocire ţie, Magog; aceştia sînt barbarii turci. Nenorocire lui Marson şi Agon, sarazinilor şi arabilor, pentru că şoimul cu 2 capete din nord (stema Rusiei), şoimul dreptcredincios vă va nimici, musulmani".

Prelucră de asemenea în 1673 *Hresmologhionul* lui Paisie Ligaride, comentar teologic şi mistic al profeţiilor lui Daniel despre cele patru monarhii universale (haldei, perşi, romani, bizantini) şi alcătui o cronologie a principalilor împăraţi ai lumii, *Vasilologhion,* şi o *Culegere de locuri din autorii greci privitoare la cele nouă muze şi la cele şapte arte liberale.* A mai tălmăcit *Povestea asupra construcţiei bisericii celei mari Sfînta Sofia din Constantinopole* (1684), *Cele şapte minuni ale lumii* şi a colaborat cu Petru Dolgov la *Arborele genealogic al ţarilor ruşi* şi la *Alegerea şi încoronarea ţarului Mihail Teodorovici,* lucrări pentru care ţarul Alexei Mihailovici îl răsplătea cu o cupă de aur.

Învăţatul român nu-şi uitase cu totul ţara şi în 1674 primea scrisori din partea domnitorului moldovean Petriceicu-vodă cu rugămintea de a transmite ţarului propunerea unui război împotriva turcilor.

În mai 1675, în urma intervenţiilor lui Artemon Matveev, Nicolai Milescu dobîndeşte gradul de polcovnic şi e trimis la Pekin pentru a stabili relaţii de prietenie între Rusia şi China şi legături comerciale. Ambasada pornită de la Moscova a străbătut Siberia de la Tobolsk pînă la Nercinsk, Mongolia şi China şi a ajuns la Pekin după un an, la 15 mai 1676. Şederea la Pekin, îngreuiată de ceremonialul complicat al prezentării scrisorilor către hanul chinez, a durat trei luni şi jumătate. Împăratul Kang-Hi a primit pe Nicolae Milescu, dar tratativele au rămas nefructuoase. De altfel, ţarul murea chiar în această vreme şi la întoarcere Milescu fu oprit la Eniseisk (7 iunie 1676), percheziţionat şi învinuit că ar fi călcat protocolul prescris. Matveev, acuzat că invoca împreună cu Milescu duhurile necurate prin magie neagră, fusese încă de mai înainte surghiunit la o mănăstire. Se îngădui cu toate acestea lui Milescu să urmeze calea spre Moscova şi, sosit aici la 5 ianuarie 1678, ambasadorul predă la Posolski Pricaz documentele misiunii sale: *Călătoria de-a lungul Siberiei de la Tobolsk pînă la fortul Nercinsk, Raportul oficial al soliei (Stateinii spisok)* şi *Descrierea celei dintîi părţi a lumii numită Asia, în care se află şi împărăţia Chinei, cu oraşele şi provinciile ei.* Aceste lucrări au reabilitat cinstea lui Niculai Milescu şi au crescut prestigiul său de diplomat, om de ştiinţă şi literat, nu numai în Rusia, dar şi în întreaga Europă.

Scanned with OKEN Scanner

În 1679, Gheorghe Duca stăruia din nou pe lîngă el să îndemne pe ruşi la un război împotriva turcilor, iar mitropolitul Dosoftei îl ruga să intervină pentru a se trimite în Moldova o tipografie. Ţarul Teodor însuşi îi comandase o istorie a Rusiei, din care a scris între 1679 şi 1682 *Introducerea,* şi în 1682 îl consulta în chestiunea limbii de predare în Academia recent înfiinţată de fraţii Lihudas din Moscova. Într-o *Scurtă demonstraţie* ... (1685) Milescu arăta că ştiinţa şi limba eleno-greacă sînt mai necesare pentru popoarele slave decît ştiinţa şi limba latină.

Schimbările intervenite la tronul Imperiului (1682: moartea ţarului Teodor şi încoronarea ţarilor Ivan şi Petru; 1689: înlăturarea regentei Sofia de către Petru I) n-au modificat situaţia lui Milescu, care a continuat să funcţioneze în tot acest timp la Posolski Pricaz. În 1684 a cunoscut pe savantul suedez J. G. Sparwenfeldt, care-l caracterizează drept bărbat foarte învăţat (pereruditus), iar în 1689 ambasadorul francez Foy de la Neuville a conversat cu el asupra călătoriei şi comerţului cu China („homme d'esprit et d'une conversation agréable" îl caracterizează şi acesta). Informaţii despre China i-a dat şi iezuitului Philippe Avril pentru lucrarea *Voyage en divers Etats d'Europe et d'Asie entrepris pour découvrir un nouveau chemin à la Chine* (Paris, 1692). De Milescu auzise şi filozoful german Leibnitz, care propusese lui Petru cel Mare planul unei Academii de studii orientale la Moscova, menită să cerceteze vechile civilizaţii ale Extremului Orient.

În problemele religiei Milescu a rămas un ortodox consecvent pînă la sfîrşitul vieţii (în 1698 traducea şi el în limba slavonă *Tratatul despre erezii* al lui Simion de Tesalonic), iar în privinţa reformelor culturale şi politice era de partea lui Petru cel Mare, sprijinitor al occidentalizării Rusiei şi al acţiunii de eliberare a ţărilor robite de turci. În 1695, la asediul Azovului, a făcut parte din statul major al lui Petru cel Mare, iar în anul următor pregătea scrisorile ţarului către împăratul Leopold în vederea unei alianţe antiturceşti. A tradus în latineşte o scrisoare a lui Petru cel Mare către dogele Veneţiei şi în limba rusă jurnalul *(Diarium)* ambasadorului austriac Cristoph de Guarient, privitor la primii ani de domnie ai ţarului, relaţiune calomnioasă pentru poporul rus (lucrarea, interzisă în urma protestelor lui Petru, era destinată să rămînă secretă în arhivele imperiale).

Ultimii ani ai vieţii spătarului Nicolae Milescu sînt mai puţin cunoscuţi. Ar fi murit în 1708, în vîrstă de 72 de ani, din care jumătate trăiţi în Rusia.

Jurnalul misiunii diplomatice în China este opera de căpetenie şi cea mai cunoscută a lui Nicolae Milescu. Deşi nu s-a publicat decît peste

Scanned with OKEN Scanner

două secole de J. N. Arseniev (*Călătoria prin Siberia de la Tobolsk pînă la Nercinsk şi hotarul Chinei,* S. Petersburg, 1882; *Jurnalul de călătorie de la fortul Nercinsk pînă la Pekin,* Orenburg, 1896), el a circulat în copii manuscrise şi în traduceri încă mai înainte. La noi, G. Sion traducea după un manuscris grecesc în 1889 o versiune a jurnalului *(De la Tobolsk pînă la hotarele Chinei),* în Europa opera fiind răspîndită mai tîrziu prin versiunea engleză a lui J. F. Baddeley, *Russia, Mongolia, China,* 2 vol., London, 1919.

Pînă la Lacul Baikal, caravana solului compusă din cca. 100 de oameni a mers mai mult pe apă, în trei mici ambarcaţiuni, „doşcianicuri", plutind pe Irtîş, Obi, Ket, Tunguska şi Angara. Lacul se cheamă în limba localnicilor Dalai, adică marea, şi apa e atît de limpede, încît se poate bea. Iarna Baikalul îngheaţă şi poate fi trecut cu săniile, dar este primejdios pentru că răsuflă din adînc, crăpînd în lăţime de cîte trei stînjeni cu o huruială asurzitoare. Crăpăturile se ivesc asemenea unor metereze, precedate de bubuituri ca de tun, şi se închid la loc cu aceleaşi zgomote infernale.

La nord-vest de Baikal, pe Lena, trăieşte samurul, animalul numit de vechii greci şi de romani *lîna de aur,* pe care argonauţii au căutat-o înaintînd în sus pe rîuri după ce au trecut Marea Euxină.

De la Baikal, solul a navigat mai departe pe rîul Selenga, pînă la Selenginsk, apoi s-a întors înapoi şi a luat-o în sus către lacurile Eravin, pe uscat, făcînd animalelor încălţări de papură. Mongolii nomazi din aceste locuri se temeau să nu fie atacaţi de călători şi n-au vrut să facă nici un fel de schimb cu ei. Detaliile de ordin geografic şi etnografic din această parte a jurnalului sînt extrem de preţioase şi nu le lipseşte nici farmecul literar.

Şi mai valoroasă din punct de vedere literar este partea referitoare la tratativele preliminare prezentării la curtea bogdihanului chinez. Ambasada a fost întîmpinată la graniţă de voievozii manciurieni, care s-au interesat asupra scopului soliei, manifestînd o curiozitate sîcîitoare. La sfîrşitul lui februarie a sosit de la Pekin şi askaniama Ma-La, reprezentantul ministerului afacerilor străine. Discuţii nesfîrşite s-au dus prin intermediari asupra chipului în care cei doi ambasadori urmau să se întîlnească. S-a propus mai întîi ca amîndoi să vină din direcţii opuse la o casă goală situată la jumătatea drumului dintre ei, apoi ca întîlnirea să aibă loc într-un cort ridicat pe un loc deschis şi, în sfîrşit, ca cei doi să intre deodată în nişte case cu uşi suficient de largi dintr-un sat vecin. În cele din urmă, askaniama a acceptat să fie primit de soli într-un cort improvizat în preajma locuinţei lui.

Scanned with OKEN Scanner

De îndată ce l-a văzut, askaniama a cerut solului să-i predea scrisorile ţarului pentru a comunica la Pekin conţinutul lor. Milescu a ripostat că acest lucru era contrar uzanţelor şi că va preda scrisorile hanului numai personal, asigurînd pe Ma-La că ţarul nutrea pentru împărat gînduri paşnice. Askaniama a pretins atunci o copie de pe scrisori, pentru ca sfatul ţării să decidă dacă solul trebuia sau nu să fie primit în audienţă de bogdihan. Pretenţia a părut solului jignitoare şi a respins-o, ameninţînd cu întoarcerea în Rusia. Askaniama, la rîndu-i, l-a ameninţat că-l va apuca de picior şi că se va ţine de el, fără să-l părăsească nici o clipă.

După alte lungi discuţii (chinezii reclamau pe cneazul tunguz Gantimur, creştinat în 1667 şi protejat de ruşi la Nercinsk), askaniama primeşte instrucţiuni ca ambasada să fie adusă la Pekin. Era în aprilie, şi chinezii contemplă miraţi sărbătoarea Paştelui din tabăra ruşilor, trimiţînd în dar orez, fructe şi legume. Caravana se pune în mişcare de-a lungul rîului Naun, străbate Pustiul Gobi, trece peste rîul Şaramur şi merge de-a lungul rîului Lohan. La cererea lui askaniama, cazacii repetă cîntecul popular *Dunăre, Dunăre* şi slobod focuri de puşcă spre a îndepărta leii şi leoparzii. În fine, se apropie de Munţii Alin, pe care se înalţă zidul cel mare al Chinei.

Ajunşi la Pekin, părţile încep iarăşi tratative cu privire la protocol. În privinţa acestuia, chinezii, sub aparenţe politicoase, erau de o rigiditate de neclintit, şi solii străini, care înţelegeau să păstreze neştirbită demnitatea stăpînului lor, ca Milescu, trebuiau să uzeze de un mare tact pentru a-şi îndeplini misiunea. După discuţii prelungite o lună de zile, se găsi o soluţie care să salveze onoarea celor doi împăraţi: solul urma să depună scrisorile ţarului în mîinile celui mai înalt demnitar al curţii, marelui kolai, după care era admis să vadă de la distanţă faţa împăratului.

Descrierea celor două vizite în cetatea interzisă a bogdihanului este de o mare savoare. În ziua hotărîtă, ambasadorul a venit călare pînă în faţa unei coloane cu numele hanului. I s-au deschis trei porţi, din trei ziduri, şi a pătruns într-o curte în care erau cincizeci de elefanţi. Şapte elefanţi aveau baldachine şi susţineau oşteni înarmaţi, înveşmîntaţi în roşu şi cu multe pene galbene pe cap. Mai erau două rădvane aurite cu aproximativ şaisprezece locuri libere. Pe laturile curţii pătrate se aflau cam treizeci de tobe şi cîteva steaguri galbene. În fund, alte porţi, prevăzute cu foişoare, se deschideau pe un drum de marmură albă, care ducea la o clădire, între clădire şi porţi fiind spînzurat un clopot enorm. Pe drumul de marmură era un podeţ sub care trecea un rîu. Urma al cincelea rînd de porţi şi o altă curte pătrată, cu şase foişoare, foişorul al şaselea fiind

Scanned with OKEN Scanner

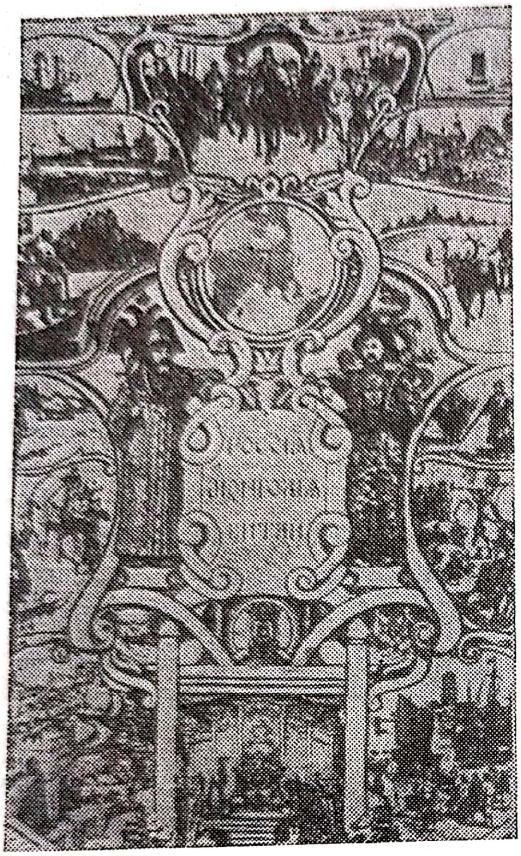

Rossia, Mongolia, Chitai, foaie de titlu din J. Baddeley.

foișorul împăratului. Poteci cu îngrădire aurită și scări de marmură albă duceau către tronul hanului. De o parte și de alta a drumului stăteau, cu steaguri de tafta multicolore în mîini, soldați înveșmîntați în galben. Pe scări se vedeau douăzeci de umbrele galbene și oameni îmbrăcați în mătase vișinie, brodată cu aur. Cîțiva purtau lănci uriașe cu cozi de leopard în chip de flamură.

Milescu, înveșmîntat cu o șubă de samur, căptușită cu moar de mătase și aur, a privit pe han șezînd turcește pe o pernă de la distanța de aproximativ cincizeci și șase de picioare, tronul fiind înălțat ca la șapte picioare de la pămînt pe un piedestal. Putu să observe totuși că împăratul, un tînăr de 23 de ani, avea fața ciupită de vărsat. Împăratul era înconjurat de rude și de curteni. Se servi ceai fiert cu unt și lapte, după obiceiul tătar, în sunete de muzică și emanații de arome din vase mari de bronz. Un crainic vesti pe sol să se ridice și fratele împăratului veni și privi îndelung la hainele lui. Rudele împăratului se distingeau printr-un nasture de aur prins la pălărie și prin veșmintele de brocart întărite la piept și pe spate cu plăci de aur.

De-abia la a doua audiență, împăratul i-a adresat prin tălmaci cîteva vorbe, interesîndu-se de sănătatea, vîrsta și talia țarului, precum și de vîrsta solului și dacă a învățat filozofia, matematica și trigonometria. Conversația a avut loc de la o distanță de cincizeci și șase de picioare și tălmaciul transporta întrebările întorcîndu-se dintr-o parte într-alta. Împăratul era îmbrăcat cu un caftan de culoare albastră și un ilic de culoare neagră, brodat cu aur. Pe cap avea o pălărie cu o perlă de mărimea unei nuci, iar la gît șiraguri de mărgăritare.

După conversație, hanul a servit piersici și dulciuri în vase de aur, un pepene verde pe o tipsie de aur și vin în cupe de aur.

Darurile oferite de țar erau blăni de samur și șoimi de vînătoare, cele oferite de chinezi mătăsuri și ceai.

Scanned with OKEN Scanner

Pe tot timpul tratativelor, nu s-a îngăduit solului şi însoţitorilor lui să părăsească locul unde erau găzduiţi, comerţul fiind permis numai în incinta hanului.

Misiunea spătarului n-a avut succes din cauză că n-a vrut să accepte cele trei hotărîri ale protocolului chinez: întîi, ca hanul să se adreseze ţarului de la superior la inferior; al doilea, ca darurile ţarului să fie considerate bir; al treilea, ca darurile hanului să fie socotite bacşiş sau recompensă pentru un serviciu.

Din observaţiile lui Milescu rezultă că bogdihanul era silit de clica mandarinilor să respecte întocmai obiceiurile curţii şi că marii demnitari ai curţii (kolaii, alihamba, askaniama şi ceilalţi) săvîrşeau tot felul de abuzuri prin intermediari. Voiau să acapareze, prin oamenii lor, pe preţuri derizorii, toate mărfurile aduse de ambasada rusă.

Neculce auzise de misiunea spătarului în China şi o povesteşte în aceşti termeni:

„Şi l-au trimis împăratul Alecsii Mihailovici sol la mareli împărat al chitailor, de au zăbovit la chitai vre-o doi-trii ani. Şi au avut acolo multă cinste şi dar de la mareli împărat al chitailor şi multe lucruri de mirat au vădzut la acè împărăţie a chitailor. Şi i-au dăruit un blid plin de pietri scumpe şi un diiamant ca un ou de porumbu".

Într-adevăr, Milescu a cumpărat cu o mie şase sute de lani din China un rubin balas, pe care i se ceruse întîi opt mii de lani. Afirmaţia lui Neculce că acest giuvaer i s-a confiscat la întoarcerea în Rusia nu se confirmă în jurnalul misiunii, cît despre surghiunirea spătarului în Siberia legenda e şi mai neîntemeiată. După Neculce, ţarul ar fi găsit diamantul cel mare şi l-ar fi dat în hasnaua împărătească, răsplătind pe Milescu cu optzeci de pungi de bani pentru el.

Cea de-a doua carte a lui Milescu, scrisă în cadrul misiunii sale, *Descrierea Chinei,* nu mai este o lucrare originală, pentru epoca cînd a fost alcătuită (în limba slavonă), prezintă totuşi un interes de netăgăduit. Autorul a contopit aici toate observaţiile sale directe asupra Chinei, precum şi informaţiile dobîndite din relaţiile sinologice europene anterioare, începînd cu cartea veneţianului Marco Polo, *Le devisement du monde,* dictată în închisoarea din Genova, în 1298 (în redacţiile ulterioare, cunoscută sub titlul *Livre des merveilles* şi *Il milione*). În nenumărate rînduri este citat „Marco Pavel", care a scris „pentru prima oară" o carte despre China şi a fost învinuit că a spus „minciuni". În afară de Marco Polo, pînă la Milescu, mai existau următoarele cărţi despre China, folosite sau numai cunoscute autorului nostru: *De Cristiana expeditione apud Sinas,* Augsburg, 1615, şi *De Regni Chinensis descriptio,* Lugduni, 1635, de

N. Trigauti; *De bello tartarico historia,* Antverp, 1654, şi *Atlas sinensis,* Amstelodami, 1655, de Martinius Martini; *L'ambassade de la compagnie orientale des Provinces unies vers l'empereur de la Chine ou grand chan de Tartarie, faite par les srs. Pierre de Goyer et Jacob de Keiser,* Leyda, 1665, de J. Nieuhoff; *China monumentis qua sacris qua profanis nec non variis naturae et artis spectaculis, aliarumque rerum memorabilium argumentis ilustrata,* Amstelodami, 1667, de Ath. Kircher; *Histoire universelle de la Chine,* Lyon, 1667, de A. Semedo şi *Doze excellencias da China,* 1668, de Gabriel de Magalhaens, tradusă în limba franceză şi publicată la Paris 1688 de sr. Bernout, sub titlul *Nouvelle description de la Chine.* Pe Gabriel de Magalhaens (Magellan) spătarul Milescu l-a cunoscut personal la Pekin, unde era ajutorul iezuitului Verbiest, sau în tot cazul îi văzuse cartea în manuscris. În cea mai mare parte, opera lui Milescu este tradusă după *Atlasul chinez* al lui Martinius Martini, întocmit, zice-se, după o geografie chinezească din vremea dinastiei Ming, şi reprodus, cu mici modificări, şi de J. Nieuhoff. Cît despre *Istoria războiului cu tătarii* de Martinius Martini, Milescu a dat o traducere integrală separată, rămasă pînă azi în manuscris.

Lucrarea lui Milescu are şaizeci de capitole şi se împarte în două părţi. Prima parte se ocupă de „treburile obşteşti ale chinezilor, împărăţia şi obiceiurile lor", a doua dă „o descriere deosebită a celor 15 provincii chineze", a oraşelor de capitală şi mai mici, a rîurilor şi munţilor, a faunei şi florei. Ultimele capitole tratează sumar despre Coreea, Japonia şi rîul Amur „care desparte pe coloniştii ruşi de chinezi".

Deşi este greu de stabilit ce anume aparţine exclusiv autorului, presupunem că Milescu n-a luat de la alţii decît ceea ce corespundea cu observaţiile sale în privinţa poporului chinez. Trebuie remarcat că, dacă mandarinii şi uneltele lor i-au făcut şi în jurnal o impresie detestabilă prin trufia şi rapacitatea lor, în schimb poporul l-a uimit prin hărnicia, îndemînarea, cinstea şi modestia lui. Plecaţi mai mult către lucrarea pămîntului, negoţ şi artizanat, chinezii trag strașnic cu arcurile, dar treburile militare nu le iubesc şi, dacă fiecare om simte nevoia de a învăţa carte, meşteşugul războiului este socotit o ruşine, războiul fiind o faptă tîlhărească. Ei „muncesc fără încetare", fiind sprinteni la trup şi răbdători:

„Pe ogoare, pe cîmpii şi în oraşe muncesc atît de mult, încît nici nu se poate spune. Oameni sănătoşi din fire sînt obişnuiţi cu munca încă din anii tinereţii, aşa încît la ei vei vedea foarte puţini oameni bolnavi, slăbănogi şi cerşetori".

Scanned with OKEN Scanner

Nu poţi găsi o ţară în care ogoarele să fie aşa de bine îngrijite ca acele lucrate de măiestria chinezească, chiar locurile sterpe sînt fertilizate şi se poate spune cu drept cuvînt că pe pămînt „China este ca o piatră nestemată într-un inel".

Dragostea pentru învăţătură şi preţuirea nobleţei spirituale l-au impresionat îndeosebi pe Milescu:

„Pe cel ignorant şi pe cel simplu, *zice el*, ei nu-i primesc nici în cea mai mică slujbă, şi cu cît cineva este mai învăţat, cu atîta primeşte mai mare cinste; la ei, de la învăţătură porneşte orice mărire. Chiar dintre oamenii simpli nu vei găsi vreunul care să nu fi învăţat să citească pînă la vîrsta de 15 ani şi să nu ştie să scrie. Astfel în China nu se ia în seamă nobleţea şi nu se ţine socoteală de cine din cine s-a născut, în afară de neamul împărătesc; la ei cel mai nobil este acela care este cel mai învăţat; şi cel care ştie mai multă carte, chiar dacă s-a născut din oameni simpli, primeşte cea mai mare parte..."

Pe lîngă acestea, Milescu reţine curiozităţile, aspectele şi miturile bizare ale Chinei, tot ceea ce era altfel decît în Europa. Ţara s-a numit odată Taiveng, adică împărăţia hipofagilor, dar chinezii nu mănîncă nici o carne cu atîta poftă ca pe cea de porc. Foarte preţuită e carnea de cîine, întrebuinţată la ospeţe. În provincia Ksensi sînt multe lăcuste, pe care tot poporul, ieşind din oraşe, le ucide, le adună şi le mănîncă. Liliecii în oraşul Sigan sînt mari cît găinile şi sînt mîncaţi de asemenea cu multă poftă. Există o iarbă numită kveiki, boieroaica, care, consumată, produce bucurie şi ilaritate, fiind folosită de femei şi ca dres. O speţă de găini au în loc de pene păr; un peşte, gaiul, scoate un scîncet ca de copil; şarpele cu picăţele e întrebuinţat, topit, împotriva paraliziei. În provincia Kvantung trăieşte un peşte cu patru capete şi şase picioare, care, hrănindu-se cu scoici, împroaşcă cu mărgăritare. O altă jivină cu cap de pasăre şi coadă de peşte produce nu mai puţin pietre scumpe. În Lacul Gai din provincia Kvamsi, împăratul Pegao creştea crocodili, nutrindu-i cu osîndiţi la moarte şi, ce era de mirare, crocodilii nu mîncau decît pe vinovaţi.

Împăratul Kang Hi.

La pescuit, unii chinezi folosesc pasărea corb (cormoranul), strîngîndu-i gîtul cu un inel ca să nu înghită peștele prins. Femeile stînd mai mult în casă, căci chinezii sînt foarte geloși, se joacă cu niște pisici pestrițe. Cel mai bun parfum (așa spunea și Marco Polo) se găsește într-o punguță, pe care animalul numit xe, adică moscul, o poartă în regiunea abdominală. În China, și numai în China, trăiesc papagalii, păsări vorbitoare.

„Se povestește, *scrie Milescu*, că un străin oarecare a cumpărat acolo un papagal și a vrut să-l ducă în țara lui, dar papagalul, cînd a văzut că pleacă din China, i-a vorbit astfel: «Eu sînt pasăre chinezească, nu-mi place și nici nu se cade să mă înstrăinez», și a murit pe loc. Și acest fapt, *comentează autorul*, nu este fără însemnătate, căci nu numai chinezii își iubesc atît de mult patria lor și obiceiurile, și nu părăsesc China niciodată, dar nici păsările nu doresc să plece în altă împărăție."

Grațioasă este însemnarea despre pasărea-floare din orașul Hingtu:

„În oraș se găsește o păsărică foarte frumoasă și foarte ciudată, care nu se prăsește ca toate celelalte păsări, ci se naște dintr-o floare minunată, ce se numește *tunhoa*, iar pasărea *tunhoafung;* ciocul îi este roșu ca miniul de plumb, corpul ei minunat înflorat cu toate culorile. Pasărea trăiește atît cît ține și floarea ei pe copac, iar cînd zboară, atunci ți se pare că nu pasărea, ci floarea își ia zborul. Și păsărica se aseamănă cu acea floare de copac, atît prin frumusețe, cît și prin scurtimea vieții".

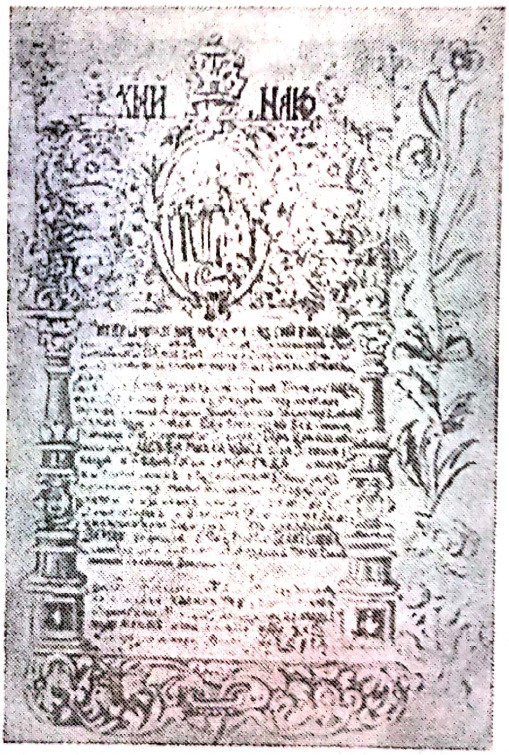

Descrierea Chinei (mss. slav).

Despre marele zid chinezesc ni se spune că a fost făcut de împăratul Ksi cu 215 ani înaintea erei noastre, în decurs de 5 ani:

„Pentru asta a adunat mulțime fără număr de oameni din toată împărăția chineză, luînd din fiecare zece oameni trei, și erau atît de mulți, încît nu mai urcau pe înălțimile zidului cu piatra, ci varul și cărămida și le treceau unul altuia, din mînă în mînă, iar în jurul zidului era mișună de oameni. De aceea s-a terminat atît de repede pentru că lucrul s-a început în mai multe locuri deodată și l-au sfîrșit cu cea mai mare iuțeală, iar de la împărăție era poruncă strașnică să se pedepsească cu moartea acela care nu zidește zidul atît de tare încît să nu poată pătrunde un piron de fier acolo unde se leagă cu var piatră de piatră. Zidul este ridicat astfel: jos s-a clădit piatră tare zidită în bucăți uriașe, deasupra sînt zidite cără-

Scanned with OKEN Scanner

mizi mari arse, legate cu var; în alte locuri, întregul zid este clădit din piatră tare. Înălțimea lui este mai mare de cinci stînjeni, iar lățimea aproape de doi; deasupra sînt creneluri și metereze dese. Zidul pornește de la brațul de mare din ținutul Leoatung, nu departe de fluviul Amur, acolo unde rîul Ial se varsă în acea strîmtoare, și se începe la multe verste departe de mare. Pentru temelia zidului, împăratul Ksi a cufundat multe corăbii cu minereuri de fier și astfel construcția zidului a început chiar din mare și înconjoară fără întrerupere patru provincii mari ale Chinei. Zidului acestuia chinezii îi spun Vanlihing, adică zece mii de verste, dar cu toate că spun, nu este adevărat totuși, pentru că zidul se întinde pe o lungime de o mie cinci sute și ceva de verste rusești; cu aceasta ei vor doar să arate mărimea acelui zid și de aceea vorbesc așa".

O descriere interesantă este aceea a pagodei de porțelan cu nouă caturi din orășelul Liting. Pagoda are pereții interiori de marmură colorată, lucioasă, și o scară în spirală. La fiecare etaj sînt cerdacuri și parmaclîcuri din fier aurit. De cerdacuri sînt prinși clopoței sonori, iar în vîrful pagodei stă un idol de aramă poleit cu aur.

Pagoda e o minune de arhitectură. O minune de sculptură este idolul Fe din provincia Suhuen (în împrejurimile orașului Hunking):

„Orașul are sub el 20 de tîrguri mai mici, iar în jurul lor sînt munți mari între care se află unul foarte înalt și de mirare, și aici este și rîul Feu, deasupra căruia se înalță un munte foarte înalt, pe care chinezii l-au tăiat și l-au săpat, făcînd din întreg muntele un mare și minunat, prea frumos și ciudat idol, care la ei se numește Fe, cel dintîi dumnezeu. Și cu mare măiestrie în acest chip l-au făcut: el șade cu picioarele strînse sub el, mîinile le ține adunate la piept, mărimea lui este de mirare, ochii, urechile, nările și buzele se văd limpede de la zece verste și mai departe, și astfel de lucrare minunată nu s-a aflat în trecut și nu va mai fi în toată lumea".

Nici statua pe care Dinocrates o făgăduise împăratului Alexandru cel Mare după Vitruvius (să cioplească muntele Atos și să modeleze pe împărat ținînd într-o mînă un oraș, iar în cealaltă mînă un rîu sau un lac), n-ar fi fost mai măreață, căci, zice Milescu, numai din capul idolului Fe ar ieși tot ceea ce medita vestitul arhitect grec.

Unele legende cu substrat folcloric seamănă cu haikaiurile japoneze, făcînd o delicată confuzie între regnuri:

„Împrejurul orașului *(Holkien)* sînt munți minunați, lîngă care se află un lăculeț foarte adînc, în care, dacă cineva aruncă din întîmplare o piatră, atunci toată apa se înroșește ca sîngele. Iar cînd pică frunze din copac, cum ating apa, îndată se preschimbă în rîndunici și își iau zborul..."

Și în Muntele Primăvara, din apropiere de orașul Vuting, este un lac înconjurat de pădure, în undele căruia, cînd cad frunze, răsar păsările numite gonieavo, adică păsările născute „din apă și frunze".

Scanned with OKEN Scanner

Astfel de legende fac lucrarea lui Milescu atractivă şi încă interesantă, chiar pentru chinezi, constituind un document însemnat pentru China feudală din secolul al XVII-lea.

Lucrarea a fost redactată în limba slavonă literară pentru a avea o circulaţie mai mare, această limbă fiind, ca şi latina, o limbă de cultură. Totuşi, ea nu a fost tipărită decît mult mai tîrziu, în 1910, la Kazan, după un manuscris care a aparţinut lui F. T. Vasiliev, cu o prefaţă de A. I. Iaţimirski şi alta de N. F. Katanov. Un frumos manuscris slavon a fost descoperit de C. C. Giurescu în Biblioteca Naţională din Paris.

BIBLIA DE LA BUCUREŞTI

Traducerea integrală a *Bibliei* s-a făcut la noi după mai mult de un secol şi jumătate de sforţări, din iniţiativa şi cu cheltuiala domnitorului Şerban Cantacuzino. Manuscrisul a fost pus sub tipar în luna noiembrie 1688 şi a fost terminat de tipărit în septembrie 1689, în domnia lui Constantin Brîncoveanu.

În prefaţa iscălită de Dosithei, patriarhul Ierusalimului, se aduce un elogiu lui Şerban Cantacuzino, descendent, zice-se, din împăratul bizantin Ioan VI Cantacuzenos (1347—1354), nepot al lui Ioan III Ducas Vatatzes (1222—1254). Ioan Cantacuzino ar fi fost, pretinde Dosithei, şi ales bogoslov şi ar fi tălmăcit *Cîntarea cîntărilor,* ajungînd înger încă de pe cînd trăia pe pămînt. Urmaşul lui, Dimitrie Cantacuzino, a oprit pe vremea sultanului Soliman ca păgînii turci să dărîme bisericile Ţarigradului, iar cinstea tatălui lui Şerban, postelnicul Constantin Cantacuzino, „era mai preste toată lumea". O genealogie asemănătoare se face mamei domnitorului, Elena, fiica lui Radu Şerban. Cum acesta din urmă era strănepot al lui Matei Basarab, spiţa neamului e dusă pînă la Dan I (1384—1386), pus să domnească, după istoricul bizantin Calcocondyl, în vremea sultanului Murad I, ca fiind din „al doilea neam de domnie" (Basarab). În sfîrşit, Şerban Cantacuzino e comparat cu episcopul Ulfila, creştinatorul goţilor, şi cu Ptolemeu, împăratul Egiptului, „care au tălmăcit Sfînta Scriptură den limbă ovreiască spre ce elinească".

Observînd că „pînă în zioa de astăzi... n-au rămas nici un neam, nici o limbă (măcară şi varvară şi carii la cele de apoi hotară ale lumii depărtaţi) ca să nu citească întru a lor limbă dumnezăiască scriptură",

Scanned with OKEN Scanner

domnitorul a hotărît ca *Biblia* să se tălmăcească în întregime şi în limba poporului român (de subliniat că opera este oferită românilor din toate provinciile româneşti: rumânilor, moldovenilor şi ungrovlahilor, adică transilvănenilor). La realizarea traducerii au fost angajaţi învăţaţi străini şi locali:

„Despre o parte puind dascăli ştiuţi foarte den limba elinească, pe pre înţeleptul celu dentru dascali ales şi arhierei Ghermanonisis şi, după petrecere lui, pre alţii care s-au întîmplat; şi despre altă parte ai noştri oameni ai locului nu numai pedepsiţi întru a noastră limbă, ce şi de limba elinească, avînd ştiinţă ca să o tălmăcească; carii luînd lumină şi dentr-alte izvoade vechi şi alăturîndu-le cu cel elinesc al celor 70 de dascali, cu vrere lui Dumnezău o au săvîrşit precum se vede. Şi măcară că la unele cuvinte să fie fost foarte cu nevoie tălmăcitorilor pentru strimtare limbii româneşti, iară încăş avînd pildă pre tălmăcitorii latinilor şi slovenilor, precum aceia aşa şi ai noştri le-au lăsat precum să citesc la ce elinească".

Ghermanos din Nissis, director al Academiei greceşti din Constantinopole, fusese adus de Şerban Cantacuzino ca director al Academiei din Bucureşti. Cît despre traducătorii români, ei sînt arătaţi în epilog: „Şărban biv 2 logofet i brat ego Radul logofăt", fraţii Greceanu. Probabil că Gherman din Niş a fost înlocuit cu Dosithei, patriarhul Ierusalimului, care semnează prefaţa, rolul lui, ca şi al predecesorului său, fiind doar de consultant. O mînă de ajutor în acest sens vor fi dat şi mitropolitul Ţării Româneşti Teodosie şi Mitrofan, episcopul de Huşi, în sarcina căruia a fost tiparul.

În ceea ce priveşte „izvoadele vechi", se înţelege că traducătorii au folosit tot ce se tălmăcise mai înainte, tipăriturile româneşti coresiene, *Palia* de la Orăştie, *Noul Testament* al lui Simion Ştefan şi versiunea manuscrisă a *Vechiului Testament* a lui Nicolae Milescu.

Acest lucru reiese din trei mărturii precise. Prima este o însemnare a mitropolitului Moldovei Gheorghe pe *Viaţa Cuviosului Paisie,* tipărită la mănăstirea Neamţ:

„În dzilele lui Ştefan Gheorghe voievod s-au întîmplat de au mers la mănăstirea Neamţului şi Nicolae grămăticul, fratele lui Postolache Milcul... carele au tălmăcit şi biblia din limba elinească pre limba românească, cînd au fost la Constantinopoli capuchihaia lui Grigorie voievod, domnul Ţării Româneşti, pre care scriere au dat-o şi în tipar Şerban Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti".

A doua mărturie se află în scrierea lui Dimitrie Procopiu din Moscopole, *Succinta eruditorum Graecorum superioris et praesentis saeculi re-*

Scanned with OKEN Scanner

censio conscripta mense iunio anno Christi 1720, transmisaque Bucaresto, et nunc prima edita cum latina versione, publicată de Fabricius în *Bibliotheca graeca,* X, Hamburg, 1730:

„Nicolae din Moldova, mare spătar... a tradus din greceşte în limba... dacilor şi ungrovlahilor scripturile sfinte a căror citire a obţinut-o pretutindeni în bisericile lor".

A treia mărturie se găseşte în ms. B.A. R.S.R., nr. 4389, copiat de Ana Ştirbeica în 1765, după o traducere a *Vechiului Testament* anterioară *Bibliei* de la Bucureşti. În „Cuvînt înainte către cetitori" se spune:

„Şi noi acum dentr-a prea atotputer(nicului) Dumnezeu milă şi cu al preacuratei sfinţiei sale maicii ne(voi)tu-ne-am a prepune această sfîntă şi de Dumnezeu sfîntă carte care se chiamă Biblia, adecă toată cartea legii vechi şi cu toţi prorocii pre limba rumânească carea pînă acum într-această limbă a noastră rumânească nu foarte se-au aflat prepusă, numai un izvod scris cu mîna (c)are l-au fost prepus Nicolae Spătariul moldovean dascal şi învăţat în limba elinească, care l-au izvodit de pre izvodul elinesc ce se-au fost tipărit (în Fran)gofor. Ce însă şi izvodul acesta pentru multă pripă a celui pre(puitor) care se-au grăbit curînd a o tălmăci şi a-şi scrie, aflatu-s-au multe greşeli şi pre mare învăluială, că era lucru foarte greu a înţelege...

Stema Ţării Româneşti în *Biblia lui Şerban Cantacuzino.*

Şi am nevoit a prepune această carte a legii vechi carea se chiamă Biblia toată, cu toţi prorocii (că legea nouă, adecă Evanghelia şi celelalte cărţi ale apostolilor, toate se află multe prea bogate locuri şi cu mîna scrise şi în tipariu date pre limba noastră rumâneaşte. Iară de această carte a leagei vechi, noi rumânii foarte sîntem lipsiţi). Drept aceia, alăturînd izvodul slovenesc carele au fost tipărit în Rusia cea mică în cetatea Ostrovului, şi izvodul latinesc care au fost tipărit în cetatea Antverpen şi acel izvod rumânesc de care se spune mai sus; aşa de pre dînsele cu multă socotinţă am prepus".

Traducerea lui Milescu era dar bine cunoscută în Ţara Românească. Din continuarea prefeţei pomenite se vede că ea a stat sub ochii „prepunătorilor".

„Însă şi de acesta-ţi facem în ştire, o, iubite cetitoriu, ca să ştii că la elini, adecă

Scanned with OKEN Scanner

la greci, cartea a treia a Ezdrei nu se află scrisă, ce numai ce sînt 2 cărți. Pentr-aceea nici în izvodul cel rumânesc care a fost prepus mai denainte de Nicolae spatar nu fu scris, iar în izvodul cel slavonesc și cel latinesc fiind și această carte a treia a Ezdrei tipărită, acum, și noi o am prepus și aceia în stihuri. Iară cartea a treia, a Macaveilor, în izvodul cel lătinesc nu iaste, iar în cel slovenesc și în cel elinesc iaste, ce nici aceasta... de noi încă nu se-au lăsat, ce se-au prepus. Iar aceștiia stihuri pre margine la capete nu i se-au pus, ce așa se-au așezat fără stihuri, precum iaste la slovani și la elini și cum se află și în izvodul cel rumânesc cartea aceasta toată, tot fără de stihuri."

Altă copie a traducerii lui Milescu (ms. B.A. R.S.R. Cluj, nr. 45) conține, ca și traducerea Grecenilor, *A lui Iosif la Macavei carte pentru singurul țiitorul gînd,* micul tratat despre rațiunea dominantă al lui Joseph Flavius, adăugat ca a patra carte a Macaveilor la ediția din 1526 a Septuagintei de la Strasbourg.

Luată în absolut, traducerea din 1688 e departe de a fi fără reproș.

„Neagră sînt eu și frumoasă, featele Ierusalimului, ca sălașele Chidarului, ca corturile lui Solomon. Nu mă vedeți, căci eu sînt negriindu-mă, căci m-au ars soarele. Fiii maicii meale s-au învrăjbit întru mine, puseră-mă păzitoare în vii, via mea n-am păzit. Povestește-mi, pre carele au iubit sufletul mieu, unde nești, unde zaci în amează-zi, că nu doară să mă facă ca ceea ce să învăluiaște, pre cerezele priatenilor tăi. De nu te vei cunoaște pre sine, cea frumoasă între fămeai, ești tu întru călciile turmelor, și paște iadele tale spre sălașurile păstorilor. Cu călărimea mea întru carele lui faraon asemănatu-te-am, ceea ce ești aproape de mine. Ce s-au înfrumusățat fălcile tale, ca ai turturealei, cerbicea ta ca niște șiruri asămănări de aur face-vom ție cu pistrituri de argint. Pînă unde iaste împăratul întru înduplecarea lui, nardul mieu dat-au mirosul lui."

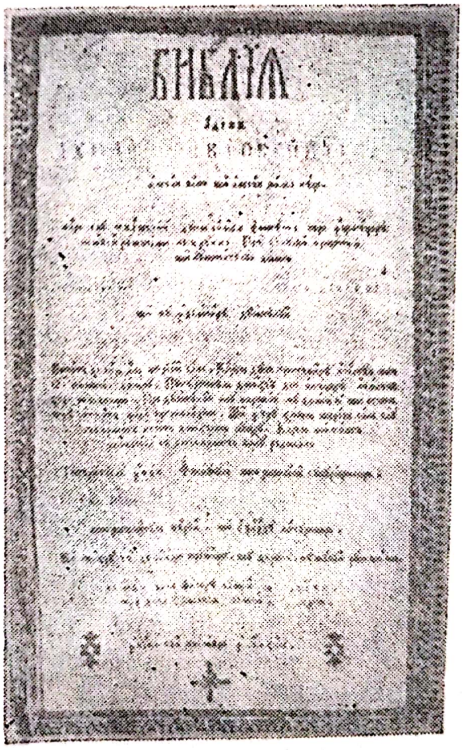

Biblia de la București, 1688.

Traducătorii nu au sesizat dialogul între mire și mireasă și comentariul corului din epitalam. În traducerea modernă poemul e cu totul altceva:

„*Mireasa.* Oacheșă sînt, dar frumoasă, fiice din Ierusalim, pre cum sînt corturile Chedarului, precum sînt covoarele lui Solomon!

Nu vă uitați la mine că sînt oacheșă, fiindcă soarele m-a înnegrit. Fiii mamei mele s-au mîniat pe mine și m-au pus să păzesc viile, dar via mea nu am păzit-o.

Spune tu, cel drag sufletului meu, unde duci oile la păscut, căci de ce să umblu rătăcind pe la turmele tovarăşilor tăi?

Corul. Dacă nu ştii unde, tu, cea mai frumoasă dintre femei, ţine-te de urmele oilor şi paşte iezii tăi, pe lîngă colibele ciobanilor.

Mirele. Mi te închipui şi te asemăn, draga mea, cu o mînză înhămată la carul lui faraon.

Dragi se văd obrajii tăi, alăturea de cercei, şi din stratul de mărgele: gîtul tău! Făuri-vom pentru tine lănţujele aurite şi colane de argint.

Mireasa. Pe cînd regele se ospăta la masă, mireazma mea de nard îşi răspîndea mirosul".

Este drept că alte cărţi ale *Bibliei,* care se citeau în biserică, sînt mai bine tălmăcite şi că prin răspîndirea lor au avut o influenţă bună asupra dezvoltării limbii române, contribuind la fixarea unor norme de exprimare înainte de apariţia gramaticilor cu mai mult de un secol. În orice caz, *Biblia* de la Bucureşti rămîne un monument de seamă al literaturii noastre vechi, similar în literatura germană *Bibliei* traduse de Luther.

BIBLIOGRAFIE

§ Nicolae Milescu spătariul, *Jurnal de călătorie în China,* ediţie îngrijită (traducere!), cu o prefaţă, note şi bibliografie de Corneliu Bărbulescu (în addenda: *Călătorie de la Tobolsk... pînă la hotarele Chinei,* tradusă de G. Sion, şi *Jurnal de călătorie de la fortul Nercinsk la Pekin,* tradus după J. Arseniev), Buc., E.S.P.L.A., 1958, ed. II; *Descrierea Chinei,* ediţie îngrijită (traducere din slavoneşte), cu prefaţă, note şi bibliografie de Corneliu Bărbulescu, Buc., E.S.P.L.A., 1958; *Mărturisirea de credinţă a spătarului Nicolae Milescu: „Stella orientalis occidentali splendens",* text latin şi traducere, cu o introducere şi note de Al. I. Ciurea, în *Ortodoxia,* X, 4, oct.—dec. 1958.

§ H. Dj. Siruni, *Le spathaire Nicolae Milescu et son rôle dans les rélations des Arméniens avec Pierre le Grand,* în *Studia et acta orientalia,* II, 1960.

§ Virgil Cîndea, *Tratatul Despre raţiunea dominantă, cea dintîi operă filozofică publicată în limba română,* în *Viaţa românească,* 1963, nr. 3, p. 84—89.

Const. Solomon, *Biblia de la Bucureşti* (1688), în *Contribuţiuni noi istorico-literare,* Tecuci, 1932; N. Iorga, *Biblia lui Şerban-Vodă,* în *Revista istorică,* XXIV, (1938), p. 193—196; I. Bălan, *Limba cărţilor bisericeşti, Blaj, 1914.*

CĂRŢI POPULARE

În secolul al XVII-lea, sfera traducerilor de cărţi populare din patrimoniul literaturii bizantino-slave se lărgeşte mult, fără a ieşi cu totul din domeniul religios. Traducerile, întreprinse tot de clerici, se adresează însă

Scanned with OKEN Scanner

şi acum mai mult maselor populare, în scopul pe de o parte de a le educa din punct de vedere etic, pe de alta de a le instrui. Cartea populară are menirea, aşa cum spune Engels, „ca, alături de *Biblie,* să-l ajute (îndeosebi pe ţăran şi pe tîrgoveţ) să-şi limpezească simţul moral, să-l facă conştient de puterea, de dreptul, de libertatea sa, să-i trezească curajul şi patriotismul".

Unele din cărţile de care ne ocupăm mai jos (şi ne-am ocupat şi mai înainte, cercetînd activitatea lui Varlaam, Udrişte Năsturel, Dosoftei etc.) au pătruns la noi din cele mai vechi timpuri în limba slavonă, circulînd multă vreme în copii directe. Din secolul al XVII-lea încep să apară şi traduceri care din nefericire ni s-au păstrat în puţine copii, incomplete. Cea mai răspîndită carte populară din literatura noastră veche este romanul fabulos *Alexandria,* istoria lui Alexandru cel Mare din Macedonia şi a lui Darie din Persida.

ALEXANDRIA

Romanul datează din secolul al III-lea dinaintea erei noastre şi a fost scris de un anonim în limba greacă, în Egiptul elenistic. Punctul de plecare a fost o istorie adevărată a secretarului lui Alexandru, Callisthenes, nepot de vară al filozofului Aristotel. Callisthenes a însoţit pe Alexandru în expediţiile sale militare, dar n-a apucat să-i termine biografia, fiind ucis pentru că-şi permisese să critice luxul oriental de la curtea împăratului. În povestirea sa adevărată, Pseudo-Callisthenes a adăugat legendele ivite după moartea eroului, scoborîndu-l din faraonul Nectaneb (Nehtinav). În secolul al IV-lea, Iulius Valerius traduce romanul în limba latină, răspîndindu-l în Occident. Altă traducere a arhiepiscopului napoletan Leon, *Istoria Alexandri Magni regis Macedoniae de proeliis,* datînd din secolul al X-lea, stă la baza eposului francez (chanson de geste) al lui Albéric de Besançon sau Briançon, în 200 000 de versuri de cîte 12 silabe (versuri numite alexandrine), din secolul al XII-lea, parodie ridiculă după G. Lanson, în care Alexandru studiază cele şapte arte şi e îmbrăcat în zale de cavaler de către mama sa. Traducerea arhiepiscopului Leon, încrucişată cu o versiune greacă de mediu bizantin, a pătruns în Croaţia, unde a fost tălmăcită în limba slavonă prin secolul al XIII-lea. Această tălmăcire ajunsese la noi în copii manuscrise încă din secolul al XV-lea (ms. nr. 357) şi a circulat în limba slavonă (redacţie sîrbească) de-a lungul secolului al XVI-lea, fiind tradusă în limba română în primele decenii ale

Scanned with OKEN Scanner

secolului al XVII-lea. Ni s-a păstrat o parte din traducerea românească (probabil efectuată în Ardeal) în copia tînărului popă Ion Românul din satul Sînpietru, judeţul Hunedoara, scrisă între 15 iunie 1619 şi 15 februarie 1620 (ms. nr. 3821, *Codex Neagoeanus*). Copistul arată motivele pentru care s-a ostenit:

„Adecă eu mult greşit şi ticălos popa Ion din Sînpietru scriş această carte ce se chiamă Alixandrie şi mă ustenii cît putui şi o scriş să cetească şi să socotească bine ce este împărăţie ceştii lumi deşarte şi mîngănoase".

Deoarece textul din *Codex Neagoeanus* pare a fi prototipul tuturor copiilor manuscrise şi tipăriturilor ulterioare, putem să ne adresăm pentru analiză oricărui text posterior.

Naraţiunea începe cu izgonirea împăratului Netinav din Egipt. Craiul avirilor (avarilor), craiul harapilor (arabilor), craiul cazîlbaşilor (mezilor) şi craiul etiopilor se plîng lui Darie, împăratul perşilor, că nu mai pot vieţui de Netinav, care cu ajutorul farmecelor sale (faraonii egipteni se ocupau într-adevăr cu magia şi astrologia) le-a luat toate bunătăţile. Darie vine cu oaste asupra lui Netinav, acesta îşi rade barba, mustăţile şi capul şi, travestit în vraci, merge la curtea lui Filip în Macedonia. Solicitat de nevasta acestuia, Olimpiada, să-i dea „ierbi de feciori", Netinav promite că va conjura pe zeul Amon, în realitate pogoară el însuşi în iatacul Olimpiadei, prefăcut într-o himeră cu cap de leu, picioare de vultur, coada de aspidă, o aripă neagră şi una de aur. Naşterea lui Alexandru (nume grecesc semnificînd mare, ales, de fapt: apărătorul bărbaţilor) este oprită pînă ce planetele stau pe tocmeală, spre a se evita ceasul rău, zodia nefavorabilă. Filip, prevenit în vis de naşterea coconului, vine acasă din război şi-l binecuvîntează, apoi îl predă filozofului Aristotel ca să-l înveţe carte. Într-un an Alexandru deprinsese *Psaltirea* şi în şapte ani toată filozofia lui Aristotel şi a lui Netinav. De la început Alexandru manifestă o inteligenţă neobişnuită. Pe Netinav îl pune să-şi prevadă singur moartea şi fiindcă Netinav îi răspunde că va muri de mîna fiului său, Alexandru, spre a se convinge că este tatăl lui cu adevărat, îl aruncă dintr-un foişor. Olimpiada îi confirmă că Netinav fusese tatăl lui. Alexandru e foarte viteaz. Încalecă pe Ducipal (Bucefal=cu cap de bou), cal sălbatec cu un corn în frunte, întrece la alergări pe curteni („boieri"), se bate cu vitejii din Ostrovul Dalfionului şi-i învinge, împacă pe Filip cu Olimpiada, părăsită la sfatul unor boieri, taie, „precum se taie", pe tătari (sciţi) şi pe împăratul lor Altalmis, înlocuindu-l cu Franţ (corupţie din Lanţatura, Ioan Asen III), prinde pe Anarhos, împăratul Pelagonitului, răpitorul

Scanned with OKEN Scanner

Olimpiadei, şi-l predă lui Filip. Filip înjunghie pe Anarhos, dar moare totdeodată şi el. Atunci Alexandru se urcă în scaunul Macedoniei şi dă ordin să se pregătească oştile de război. Tocmai soseşte un sol de la Darie, Candarcus, ca să ia el tronul şi să oblige Macedonia la haraci. Alexandru îl primeşte cu cinste, dar rupe scrisoarea lui Darie şi-l expediază înapoi. Darie trimite atunci pe Calidonuş cu două rotile pentru Alexandru, două racle pentru a fi umplute cu banii de tribut şi doi saci cu mac, simbol al mulţimii soldaţilor săi. Alexandru sparge raclele, mănîncă macul şi la rîndul său trimite lui Darie o traistă de piper ca să vadă cît de „iuţi" sînt macedonenii. Apoi, fără a mai aştepta răspunsul de la Darie, porneşte la luptă. I se supun de bunăvoie Solunul (Salonicul) şi după oarecare gîlceavă Antina (Atena), unde macedonenii taie iarăşi, „cum se taie", pe atenieni. La Rîm, Alexandru este condus în biserica lui Solomon, făcută de Sabela, „sora lui Solomon", şi i se oferă mai multe daruri, plaşca (platoşa) şi emurlucul (mantaua) lui Solomon, prevăzut cu trei pietre vindecătoare de boli, un farij (cal alb), cu şeaua din piele de aspidă, bătută în diamante, sabia lui Armeleuş (Menelaos) şi sulița lui de fildeş, precum şi pavăza lui Patrichie (Patroclu), învelită asemenea în piele de aspidă (se observă aici o contaminare cu epopeea lui Homer, *Iliada*). I se arată lui Alexandru cartea proorocului Daniil cu profeţia despre inorogul ce va goni pardoşii de la apus şi va împunge în inimă berbecele cel mare, tălmăcindu-i-se că inorogul este el, iar berbecele Por.

De la Rîm, Alexandru o ia înspre „Ţara leşească". Într-un pustiu îl întîmpină oameni-reptilă, cu obraz de om şi trup de şarpe, iar la un munte de fier, femei-pasări cu trup de pasăre şi obraz de femeie (sirene; contaminaţie cu *Odissea*). Luptătorii ajung în Egipt şi de acolo la Marea Albă, unde fac „catarge" şi pornesc în trei direcţii: Alexandru spre „răsărit", unde zidi cetatea Alexandria; Vizantie înspre Ţarigrad, unde întemeie Vizantia; iar Ptolomei spre „Marea Acrîm-Tătar, ce se chiamă Ardeal şi Moldova şi Ţara Românească". După un an, războinicii se întîlnesc în Egipt şi se îndreaptă acum spre Asia. În Troada eliberează pe „frînci", care se duc la Rîm (contaminaţie cu *Eneida*), de unde „au venit rumânii în Ardeal, în Moldova şi în Ţara Românească" (adaos de traducător sau copist; din ordinea citării ţărilor româneşti se vede că tălmăcirea s-a făcut în Transilvania).

Înainte de a se lupta cu Darie, Alexandru trece prin Ierusalim, unde îl binecuvîntează proorocul Ieremia, şi se întoarce în Egipt, unde ridică un „stîlp" în memoria tatălui său. Cu Darie, supranumit „măgariul turcilor", se întîmpină la apa Eufratului. Oştile se tăiară „cum să taie", şi Alexandru ieşi învingător. Darie se retrage la Vavilon, urmărit de mace-

Scanned with OKEN Scanner

doneni, care încă o dată taie oştile vrăjmaşe „cum să taie". Curînd cade şi Vavilonul în mîinile lui Alexandru, şi macedonenii pun mîna pe vistieria lui Darie cea cu două sute de poveri de galbeni, o mie de cai povodnici, o sută de lei cu zgarde de aur, o mie de pardoşi, o sută de bidivii arăpeşti, o mie de blide de aur, două sute de mii de coarne de inorog, o sută de potire de aur etc. Un boier deplînge nenorocirea împăratului cu o comparaţie pe care o va utiliza şi Miron Costin:

„Aşa iaste împărăţiia, ca şi copaciul mare: cînd cade, mare sunet face. Şi vîntul copaciul mare surpă şi-l sparge".

După sfatul proroculuí Ieremia, Alexandru merge el însuşi în solie la Darie, ca să ceară haraciul şi este recunoscut de Candarcus, dar nu se lasă prins. Darie cere ajutorul lui Por, împăratul indienilor, însă zadarnic, pentru că macedonenii, preveniţi, taie oştile la timp, „cum se taie" (expresie stereotipă necesitată de iuţeala povestirii). Alexandru însuşi taie „din căruţă cu spata de un stînjen". În cele din urmă, oştile duşmane sînt complet înfrînte şi Darie, părăsit de boierii săi, care încercaseră să-l omoare, e ridicat din pulbere de Alexandru şi luat captiv. Macedoneanul se urcă în scaunul lui din cetatea Persida, Darie îi încredinţează pe fiica sa Ruxanda, Alexandru se însoară cu ea şi spînzură pe ucigaşii lui Darie.

După ce mai bat pe Criş (Cresus) împărat, cuceritorii ies din „lumea mirului" (mireană) şi intră în ţinuturi fantastice. Întîi se lovesc de nişte femei sălbatice, cu păr de porc şi ochii de stele; apoi de furnici mîncătoare de oameni; apoi de pitici de un cot, cotropiţi de cocori, pe care-i învaţă să-şi facă arcuri şi săgeţi.

Aici începe textul copiat de popa Ion Românul în 1620. Pe un stîlp, Alexandru citeşte o inscripţie a împăratului Sanhos, prevenind că mai încolo se află raiul. Sanhos fusese ucis de uriaşi canibali. Aceştia vin şi asupra macedonenilor, dar soldaţii lui Alexandru îi taie „cum se taie". Mai departe văzură oameni cu şase mîini şi şase picioare, psoglavi, chinochefali (oameni cu cap de cîine, căpcăuni, semnalaţi şi de Milescu, după Martini, în provincia chineză Hukvang), raci gigantici, capabili să mănînce un cal, nagomudri, adică înţelepţi goi (gr. ghimnozofişti), urmaşi ai lui Sit, brahmani vegetarieni, despărţiţi de femei, numiţi şi blajini, locuind în Ostrovul Macaron (srb. macaronschi otoc = insula fericită). De la Evant, împăratul nagomudrilor (recte Dandamis, evant fiind numai un epitet cu semnificaţia în limba greacă „plăcut", luat de traducătorul sîrb drept nume propriu), Alexandru primeşte un clondir de apă vie şi i se indică locul raiului, cu sfatul de a-l privi de departe. Văzu apoi ispolini,

Scanned with OKEN Scanner

adică centauri, oameni jumătate cal, şi oameni cu coadă de oaie numai cu un picior, o mînă şi un ochi, adică ciclopi.

Războiul cu Por împărat este cea mai mare ispravă a lui Alexandru Macedon. Por aruncă în luptă 100 000 de lei „învăţaţi la război", iar Alexandru 1 000 de bivoli şi 1 000 de tauri. Oastea lui Por era mult mai numeroasă, totuşi Alexandru a tăiat-o „cum să taie". În a doua luptă, Por a venit cu 100 de elefanţi cu cîte 30 de puşcaşi, iar Alexandru cu 1 000 de cămile şi 1 000 de catîri, şi pentru a doua oară ostaşii macedoneni au tăiat pe ostaşii indieni „cum să taie". Por însuşi a murit de data aceasta în luptă, lovit de Alexandru cu „hangeriul".

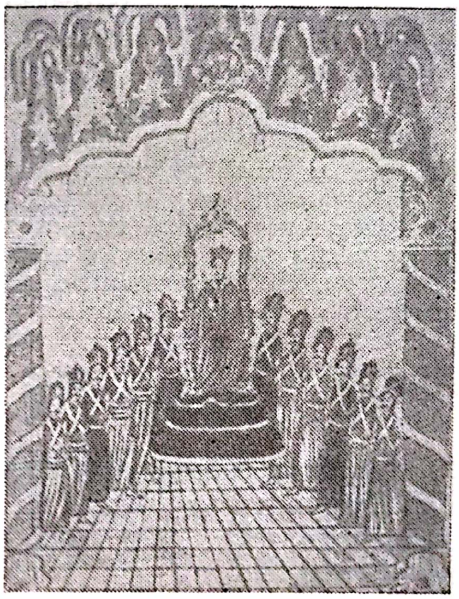

Desen de Năstase Negrule în *Alexandria* (mss. 869).

Pretutindeni romanul are o concepţie religioasă (nici o izbîndă nu se înfăptuieşte fără ajutorul lui Savaot), ceea ce nu împietează asupra caracterului epic, eroic. Uneori dăm chiar peste scene de roman cavaleresc, ca în episodul turnirului între Alexandru şi Por:

„Şi-şi luo platoşe şi coiful, şi încălecă pre Ducipal, şi-şi luo sulița, şi eşi din oste lui (Alexandru); şi eşi şi Por din oste lui; să loviră cu sulițele şi frîmseră sulițele; şi scoseră buzdoganele şi să loviră de cîte 10 ori; şi scoaseră săbiile...".

Alexandru apare ca un erou ambiţios, decis să stăpînească tot pămîntul. Din India purcede cu oştile în ţara amazoanelor. Împărăteasa acestora, Talistrada, îi trimite haraci 3 000 de fecioare. Deoarece nu i s-a opus, Alexandru îi apreciază darul, dar nu-l primeşte. În schimb, pe Evimitrie împărat, care-l înfruntă, îl taie, şi limbile păgîne din subordinea lui, gotii, magotii, agazii, axanii, divrisii, sostenii, xanartii, saxaxanii, climadii, theanii, xeanii, armatanii, hohanii, agramadii, anufaghii, psoglavii, xardeii, anesixii, sisonichii şi alasartii, sînt alungate între doi munţi şi zidite acolo cu piatră şi var.

Episodul cuceririi ţării Mastridonului a împărătesei Cleofila-Candachia este unul din cele mai umane ale romanului. După ce bate oştile lui Candusal, fiul Cleofilei, Alexandru, travestit în Antioh, ia pe Candusal şi se duce să vadă pe Cleofila şi vestitul ei palat. Pe drum însă se opreşte şi

Scanned with OKEN Scanner

descinde în iad, unde găsește pe Sanhos, pe Darie și pe Por, legați de draci.

Cetatea Cleofilei abundă în fast oriental și e zugrăvită ca în basme:

„Era toată de aur și pareții, și acoperită cu aur, și patul ei tot de aur, și scaunele de aur, iar masa de piatră adamantă, și păharele pre masă tot de piatră antraxa, și de zmaragda, și de zamfir, și de prohiracta, și de crištar. Și pre mijlocul casei curè izvor mic de apă frumos ca aurul și dulce ca zaharu. Și-l bägă într-altă casă; și era pareții tot de petri scumpe, și nestemate, și cu mărgăritari podobite; și lumina ca soarele. Și merseră într-o altă casă, era de lemn cioplit, de lemn ce se chiamă evsenica și asipit: și acele lemne nu le arde nici focul. Și intrară într-altă casă iarăși cioplită de lemne ce se chiamă bulicsa, și evanisa, și de chiparos. Și era pusă ace casă tot în măiestrie pre 4 fuse de fier și cu broaște; și le învîrtiè cu bivoli; și începură a să întoarce casele și a să sui în sus toată cetatea și iar să pogoriè".

Întrucît a scăpat pe Candusul de Evagrid, Cleofila se bucură de vizita lui Alexandru și-l scapă la rîndul ei de mînia lui Dorif, celălalt fiu, ginere al lui Por. Alexandru își ia cuvenitul haraci și se întoarce la ai săi nevătămat.

Mai ales către sfîrșit eroul devine un exponent al destinului exemplar, acționînd după norme dinainte stabilite și vorbind în maxime. Cînd un slujitor îl înștiințează că cineva a furat un pahar de la curte, Alexandru răspunde: „une va fi, tot vor zice oamenii pahar împărătesc și tot va fi al meu". Aristotel îl sfătuiește să se îngrijească de un moștenitor. „Nu mi-e dat să fac eu cocon den trupul mieu, ce vor rămîne lucrurile mele", răspunde împăratul. Unui bătrîn care-și cănește barba îi zice: „păzește-te să nu te înșele cerneala, că barba va fi neagră, iar picioarele slabe, și tu te ții tînăr, iar zilele se vor împuțina, și tu vei muri". Cineva îi cere zestre pentru fata lui. Alexandru îi dă 100 000 de galbeni. Omului i se pare darul exagerat. „Darul împărătesc, răspunde Alexandru, mare este". Altcineva aduce vestea că a găsit comoara lui Iov. Împăratul, netulburat, îl convinge că de vreme ce a găsit-o i se cuvine, iar cînd găsitorul arată că s-a săturat de cărat aur, Alexandru trimite soldații să-și împartă restul. Un cerșetor îi cere un ban, el îi dă un oraș. Cerșetorul spune că nu i se cade lui să stea în cetate, iar împăratul răspunde: „Nu caut eu cum să cade ție, ce caut cum să cade mie să dau". Un tîlhar adus înaintea lui are curajul să declare că el omoară, din lipsă, numai cîte un om, spre a-l jefui, pe cînd un împărat ucide mii de oameni și jefuiește cetăți întregi. Alexandru îl iartă și-l pune căpitan peste 1 000 de oameni. Olimpiada îi scrie, rugîndu-l să se întoarcă în Macedonia, el îi răspunde că nu-i este dat să revadă acele locuri și o chiamă în Babilonia. Eroul e predestinat să aibă sfîrșit tragic și e conștient de acest lucru.

Scanned with OKEN Scanner

O femeie „rea" din Macedonia, Minerva, sfătuieşte pe fiii ei Vreonuş şi Levcaduş să ucidă pe Alexandru. Levcaduş îi toarnă otravă în pahar, Vreonuş, potrivnic crimei, se sinucide. Alexandru, presimţind moartea apropiată, se tînguie cu cuvintele pe care le va folosi Miron Costin în *Viaţa lumii:*

„O, lume minciunoasă, lume înşelătoare, o, moarte năpraznică, o, lume deşartă, o, mărie putredă şi mîngănoasă şi înşelătoare, cum te arăţi dulce în puţină vreme şi de grabă vini amar; cum să zice: nu este bucurie pre lume să nu se schimbe cu jale, nice mărie pre pămînt să pogoare; binele mult rău aşteaptă".

Zadarnic vraciul Filip spintecă un catîr şi bagă pe Alexandru în el ca să-i prelungească viaţa. După ce-şi ia rămas bun de la Olimpiada, Ruxanda şi calul său Ducipal, Alexandru moare „în ţara Ghersimului, aproape de Eghipet, unde au zidit Iosif cel prea frumos cele 7 jitniţe lu faraon împărat în luna lu august 15 zile". Ducipal răzbună pe loc moartea stăpînului său, străpungînd în inimă pe Levcaduş. Trupul ucigaşului este aruncat la cîini. Nu mai puţin tragică este moartea Ruxandei. Ca Julietta mai tîrziu, Ruxanda ia hangerul lui Alexandru şi se înjunghie, murind în braţele lui.

„Şi se făcu, *zice autorul,* ce nu s-au făcut, nice făcu nici o muiere în lume necăiere. Şi băgară amîndoi într-un secriniu de aur; şi-i duseră la Alixandrie cetate; şi făcură în mijlocul cetăţii turn nalt; şi-i suiră sus; şi-i zidiră acolo sus. Şi stau şi pînă astăzi".

Cronicarii învăţaţi, ca Miron Costin, disprețuiau minciunile *Alexandriei,* geografia şi istoria ei de fantezie; totuşi, au reţinut fondul moral şi desigur şi pe cel epic, care i-a îndemnat să citească biografiile propriu-zise ale eroului în Quintus Curtius şi Plutarh. Cititorilor de mai mică cultură, ca popa Ion Românul, *Alexandria* le dădea însă, în afară de desfătarea literară propriu-zisă, şi iluzia cunoaşterii unor fapte şi peisaje, în existenţa cărora nu-i nici o indoială că credeau. Astfel se explică interpolarea cu venirea lui Ptolemeu în Sciţia, la marea Acrîm-Tătaru, care are la bază expediţia adevărată a lui Alexandru cel Mare în Dacia în anul 335 dinaintea erei noastre, şi interpolarea cu privire la originea românilor de la Rîm. În acelaşi timp, eroi ca Darie şi Por au devenit foarte cunoscuţi în popor, iar căpcînii, Ducipal şi blajinii au intrat în ţesătura basmelor şi în tradiţii. Calul lui Harap Alb din povestea lui Ion Creangă nu e străin de Ducipal, iar Mihail Sadoveanu a scris un roman intitulat *Paştile Blajinilor* (1935), în care legenda înţelepţilor goi e însă numai pomenită.

Scanned with OKEN Scanner

După secretarul lui Brîncoveanu, Anton Maria del Chiaro, *Alexandria* s-a tipărit în 1713, în tipografia mitropolitului Antim Ivireanu din București. Nu ni s-a păstrat nici un exemplar din această ediție, dar dacă ținem seama că majoritatea manuscriselor ulterioare diferă prea puțin între ele, trebuie să admitem că ediția din 1713 era făcută după aceeași traducere din secolul precedent, pe care o cunoaștem din copia popei Ion Românul. Ediția apărută la Sibiu în 1794, în tipografia lui Petre Bart, prima ediție tipărită cunoscută, nu se deosebește decît foarte puțin de traducerea copiată în 1620. Este ediția care se retipărește în mod curent, destul de izbutită sub raport literar, stilizată și de M. Sadoveanu în 1909, sub titlul *Istoria Marelui Împărat Alexandru Macedon, în vremea cînd era cursul lumii 5250 de ani.* În una din edițiile *Alexandriei* publicate la Brașov între 1810 și 1824 s-a adăugat *Vrednica de însemnare întîmplare a patru corăbieri ruseşti carii au fost strîmtorați de iarnă în ostrovul Spițberg la anul 1743 și pînă la scăparea lor au lăcuit acolo între sălbatice șase ani și trei luni.*

ALBINUȘA (FIORE DI VIRTÙ)

După *Alexandria* urmează în *Codex Neagoeanus* un alt text cu titlul *Dulce învățătură din toate capetele cărților lui Hristos și a svinților apostoli și a prorocilor ș-a mai marilor patriarși pre cuvinoși părinți din carte ce să chiamă Albinușe poveste.* Această *Albinușa* nu trebuie confundată cu *Albina (Melissa)* monahului Antonie, tipărită la noi, după cîte se afirmă, în greceşte, pe vremea lui Neagoe Basarab. Este o traducere prin intermediar sîrbesc a faimoasei colecții de maxime alcătuite în secolul al XIII-lea de călugărul benedictin bolognez Tommaso Gozzadini, *Fiore di virtù.* Copia făcută de popa Ion Românul în 1620 s-a păstrat numai parțial, avem însă o versiune completă, aceea a lui Costea Dascălul de la biserica Șchei din Brașov, copiată în anul 1693 (ms. B.A. R.S.R., nr. 1436).

În titlul unei traduceri ruse copiate în veacul al XVIII-lea, *Cartea Floarea virtuților și a viților,* se arată că a fost tradusă din limba italiană „în valahă sau bogdănească de către Gherman Vlahul, iar din valahă tradusă în slavă de Veniamin ieromonahul Rusin, la anul 1592“, după alții 1492. Asta ar însemna că traducerea românească a cărții lui Tommaso Gozzadini s-ar fi făcut direct din italieneşte în Moldova sau Țara Românească încă din secolul al XV-lea sau al XVI-lea, ceea ce e greu de crezut. Pînă în prezent, în orice caz, nu s-a găsit un astfel de text, de va fi existat

Scanned with OKEN Scanner

vreodată. Recent a fost descoperit un text slavon, cu traducere interliniară în limba română, probabil din secolul al XVII-lea.

Traducerea românească care a circulat cel mai mult s-a făcut la sfîrşitul secolului al XVII-lea din greceşte de către ieromonahul Filothei sfîntagoreţul, la cererea paharnicului Constandin Sărăchin, fiul unui doctor Criteanu, şi s-a tipărit în 1700 la Snagov, în tipografia condusă de Antim Ivireanu. Întrucît tălmăcirile din *Codex Neagoeanus* şi ms. 1436 sînt defectuoase şi lacunare, ne vom servi de tălmăcirea lui Filothei, care aparţine şi ea secolului al XVII-lea.

Maximele din *Floarea virtuţii* sînt extrase din *Biblie,* din scrierile patristice (sf. Grigore, sf. Augustin), din autori clasici: Platon, Socrate, Aristot, Pithagora, Ovidiu, Cicero (Tulie), Seneca *(De forma honestae vitae, De moribus),* şi din diverse scrieri medievale adunate mai înainte de Albertano da Brescia în *De arte loquendi et tacendi* (1245) şi de un anonim în *Liber consolationis et consilii.*

Cartea e împărţită în 34 de capitole. Fiecare capitol cuprinde o definiţie a virtuţii sau viţiului (după o virtute urmează totdeauna un viţiu), o comparaţie a virtuţii sau a viţiului cu un animal, o înşirare de maxime referitoare la virtute sau viţiu şi o istorioară adevărată.

De exemplu, la capitolul *Pentru înţelepţie* se dă întîi definiţia:

„Înţelepţia, precum au zis Tulie, are trei părţi: aducerea aminte a lucrurilor celor trecute, mintea ca să aleagă adevărul din minciună şi binele din rău şi vedearea înainte, adecă să vază mai nainte în lucrurile lui. Aceste trei lucruri să cunosc cu alte două chipuri: cu sfătuirea şi cu urmarea sfătuirei".

După definiţie urmează comparaţia, „asemănarea":

„Şi poţi ca să aseameni darul înţelepţiei pre furnică, carea iaste nevoitoare vara, pentru ca să afle aceea cu carea trăiaşte iarna. Şi aducîndu-şi aminte de vremea care au trecut, strînge vara ca să aibă iarna, că vara află ori ce-i trebuiaşte şi veade înainte spre vreamea cea viitoare şi despică prin mijloc tot fealiul de hrană, pentru ca să nu strice iarna şi aceasta o face cu o înţelepţie a sfatului celui firesc".

După comparaţie vine şirul maximelor (dăm numai cîteva):

„Isus Sirah au zis: Vinul şi pîinea veseleaşte inema omului, iar peste toate, înţelepţia.

Seneca au zis: Eu de aş avea un picior în groapă, încă-mi trebuieşte să învăţ.

Aristotel au zis: Înţeleptul ţine arma pentru toată împoncişarea.

„Alexandru au zis: Noaptea s-au făcut pentru ca să socotească omul ce va face zioa.

Pythagora au zis: Trei lucruri sînt împotriva sfatului: mîniiarea şi scumpeatea *(numai două!).*

Scanned with OKEN Scanner

Theofrast au zis: nici un lucru bun nu poate ca să ție multă vreame, fără nevoință.
Platon au zis: Învățătura fără ispită și fără iscusință puțin plătește".

În fine, se dă „istorioara" (introdusă și în *Gesta romanorum,* interesantă pentru că-i era cunoscută și lui Miron Costin, care folosește lecția din ea în poemul *Viața lumii):*

„Pentru darul înțelepției spun la *Istoriile Rîmului,* că au încălecat într-o zi împăratul și află într-o luncă pre un filozof singur; și trimise să-l chiame, iară el nu-i răspunse. Iară împăratul, văzînd așa, se duse însuși de-l întrebă: Ce face acolo singur? Și îndată răspunse filozoful, zicînd: Eu învăț pre oameni înțelepție. Iară împăratul zise: Învață-mă și pre mine ceva. Și luînd filozoful un condeai, scrise aceasta: *In fiește care lucru ce vei să faci, socotește ceale ce vor să vie.* Și luo împăratul scrisoarea aceasta, și întorcîndu-se în Rîm o lipi în poarta polății lui. Și stînd multă vreme, s-au întîmplat oarecarii oameni mari din cetatea aceea de socotiră că să omoare pre împăratul; și făgăduiră bani mulți unui bărbiariu, ca să taie capul împăratului acolea unde-l spală; și i-au făgăduit că-l vor scăpa. Și într-o zi, mergînd bărbiariul să-l speale, cu gînd ca să-l omoare, precum l-au rînduit, văzu pre poarta polății acea scrisoare carea zicea: *«Orice vrei vrea să faci, socotește întîi aceea carea poate să-ți vie».* Și îndată, cu tot se temu, părîndu-i că împăratul au făcut de o au pus, pentru că au aflat aceea carea au rînduit să facă. Și într-acel ceas, alergînd, intră la împăratul de-și ceru ertăciune și-i mărturisi toate. Iară împăratul, neștiind nimica de acest lucru, deaca auzi așa, trimise pentru toți boiarii carii au fost în sfatul lui și porunci ca să-i omoare; și ertă moartea bărbiariului. Și atuncea trimise la filozof de-l aduseră; și deacii nu-l mai lăsă să mai iasă de la dînsul; și-i făcu cinste mare, pentru că el îi dedease acea scriptură".

Istorioara se află și în *Codex Neagoeanus,* și în copia lui Costea Dascălul din 1693; Miron Costin va fi putut-o citi însă direct în *Gesta Romanorum.*

În *Albinușa* copiată în 1620 de popa Ion Românul se află tema populară *Amărîtă turturică,* trecută în cazaniile lui Coresi și Varlaam, și mai tîrziu într-o cunoscută poezie de Ienăchiță Văcărescu. Motivul apare la capitolul despre castitate (în loc de *cast* traducătorul pune cuvîntul *famen,* o derivație din *feminus* = efeminat):

„Famenul... protivește-să turturelei: dacă-i moare soție nece odată nu-l mai uită, nece-și va lua altul; ce totu-și păzește sufletul și curăție și neci odată nu să pune pre lemn verde, ce tot pre uscat, și nece odată nu be apă limpede, ce o turbură cu picioarele — atunci va be".

În *Albinușa* se găsesc două anecdote de asemenea cunoscute în literatura noastră populară și cultă. Una, despre fiul împăratului Teodosie, e cunoscuta snoavă narată și de Boccaccio, privitoare la acel adolescent căruia i se spune că femeile sînt draci, pentru ca, întrebat la rîndul său

Scanned with OKEN Scanner

ce i-a plăcut mai mult în lumea unde mersese întîia oară, să răspundă că i-au plăcut dracii. A doua, tratată de Voltaire în *Zadig* şi de Mihail Sadoveanu în *Pustnicul Ieronim*, este în legătură cu acel înger care, întovărăşind un sihastru, face diverse crime, pentru a preveni nelegiuiri şi mai mari.

FIZIOLOGUL

Ms. B.A. R.S.R. nr. 1436, copiat în 1693 de Costea Dascălul din Şcheii Braşovului, mai conţine o traducere a aşa-numitului *Fiziolog*, manual popular de zoologie cu pilde morale, alcătuit prin secolul al IV-lea, în Egiptul elenistic, şi prelucrat în limbile romanice şi germanice sub numele de *Bestiarii*. La noi *Fiziologul* vine din literatura bizantină prin canal sîrbesc.

Ca manual, *Fiziologul* este foarte elementar şi naiv, populat mai mult de animale fictive decît reale. Dar, tocmai aceste animale mitice, fantastice, himerice fac din manualul popular de zoologie o operă literară cu o însemnată influenţă asupra folclorului şi asupra literaturii culte.

În general, în *Fiziolog* se dă o descripţie sumară a speciei, pentru a se trece la lecţia morală. Să exemplificăm cu elefantul (pilul) şi cu două speţe himerice: inorogul (un fel de rinocer) şi stratocamilul (o combinaţie între struţ şi cămilă, după apelativul ştiinţific latinesc al struţului: struthio camelus):

„Pilda de pil. Pilul nu are încheeturi la picioare, ce cînd va el să se odihnească, el să razimă de un copaci şi stă într-un picior, iară vînătorii merg la acel copac ce să razimă el furiş, şi-l taie cu herăstrăul; şi să ţine în puţinel şi să ascund vînătorii, şi merge pilul la copac şi să razimă de copac, iară copacul cade jos şi pilul încă cade şi nu să poate scula, şi-l ucid vînătorii. Aşa şi tu, ome, pînă eşti pre lume, să nu te rezimi pre avuţie sau să te lauzi cu vitejia, ce te razimă pre Dumnezeu ziua şi noaptea, că vine moarte ca vînătoriul şi-ţi va tăia zilele, şi veri căde şi te vor ucide draci pre tine şi pre sufletul tău. Iară pilita, cînd va să fete viţelul ei, iară ea intră în apă mare pînă la pîntecele ei şi va făta şi cade în apă, iară mumă-sa îl ia cu rîtul şi pre supt pîntece şi-l poartă pre rît 10 zile tot pre apă pînă i se ţepenesc picioarele şi iase cu el afară şi-l aplecă. Aşa şi tu, ome, socoteşte-ţi viiaţa pre această lume cumu-ţi va fi că înoţi într-însă, ca să nu te înneci în păcate...

Pentru inorogul. Inorogul este o gadină mare şi cu un corn în frunte mare; şi iaste ager; şi agiunge pre căprioara, şi o loveşte cu cornul, şi o împunge. Deci, tot o poartă în corn 40 de zile pînă putrezeşte şi cade din corn, şi pînă o poartă numai cu limba linge sîngele ei, şi scurcă tot lingînd sîngele; aceia îi este hrana foarte cu nevoie; şi încă ziua de trei ori spre răsărit, şi se roagă lui Dumnezeu...

Aşa şi tu, ome, nu uita pre Dumnezeu, ce te roagă svinţiei sale ziua şi noaptea...

Pentru stratocamil spun: Stratocamilul iaste pasăre mare. Şi cînd oao oul îl lasă în apă, şi-l clociaşte cu ochii şi tot caută spre el, iară de va căuta într-altă parte, ea strică oul. Şi iaste un şerpe lung de 50 de coţi, şi merge la stratocamil şi stă şi el lîngă pasăre doară cum va căuta spre el stratocamilul, să strice oul.

Aşea şi tu, ome, să te păzeşti de dracul, că tot stă lîngă tine, doară ar întoarce omul să caute spre el şi pre năravul lui, pînă te va dobîndi şi pre tine şi pre sufletul tău va să-l ducă în iad".

Învăţăturile morale sînt introduse, după cum se vede, în mod silnic, adesea fără nici o legătură. Pentru ca cititorul să ia aminte, se inventează un animal cu aspecte cît mai înfricoşătoare. Asemenea animale fantastice au trecut apoi în basme.

Fiziologul are o faună himerică bogată. De aici vine finixul, pasărea cu capul de aur ce renaşte din propria-i cenuşă; vasilicul, un balaur cu privirea ucigătoare; calandrinonul, pasărea cu puteri vindecătoare; indropul, calul de mare, voievodul peştilor; zgripsorul, pajura cu două capete.

Albinuşa, Floarea darurilor, se alimentează din *Fiziolog* cînd materializează virtutea sau viţiul. Aici şoimul simbolizează bărbăţia; iepurele, frica; ursul, mînia; păunul, îngîmfarea; pelicanul care-şi sfîşie pieptul pentru a-şi hrăni puii, jertfa; privighetoarea, curăţia şi constanţa în dragoste. Deoarece avem a face cu nişte metafore, era firesc ca ele să fie preluate de poeţi (Iancu Văcărescu în poezia *Ochianul* foloseşte simbolul pelicanului). Elemente de *Fiziolog* se află în romanul popular *Alexandria.* Dimitrie Cantemir în *Istoria ieroglifică* are personaje din *Fiziolog:* inorogul, filul, struţocămila ş.a.

LITERATURA ASTROLOGICĂ ŞI DE PREVESTIRE

Începînd din secolul al XVII-lea au circulat la noi, în copii manuscrise, traduceri de cărţi divinatorii, venite prin intermediare sîrbeşti din literatura bizantină, cu origini în Asiria, Caldeea şi Egipt. Sînt cărţi astrologice de pe vremea cînd astronomia nu era încă fundată ca ştiinţă, cu elemente de magie, avînd la bază credinţa într-o influenţă a astrelor asupra destinului uman, în determinarea sorţii de constelaţia (zodia) ce stăpîneşte luna în care te-ai născut (horoscop de nativitate fixă), sau planeta ce domină anul în care te-ai născut (horoscop de actualitate). Acestea sînt *Rojdanicele* sau *Zodiacurile.* Alte cărţi prevestesc viitorul prin ceraunoscopie, observînd zodia în care cade tunetul *(Gromovnice),* altele, în fine, prezic ce se va întîmpla, interpretînd fenomenele palmosomatice, mişcarea muşchilor *(Treptnice).*

Scanned with OKEN Scanner

Cel mai vechi *Rojdanic* ni s-a păstrat în copia din 1620 a popei Ion Românul în *Codex Neagoeanus* și conține prevestiri numai pe patru luni: *răpciune* (raptio uvae = culesul viilor, septembrie, lună cu care se începea anul în calendarul bizantin), *brumariu* (octombrie), *brumariu mare* (noiembrie) și *îndrele* (decembrie, de la sf. Andrei, Indrea, 30 noiembrie, cînd începe iarna).

Rojdanicul sau *Rujdeniţa* popei Ion Românul dă horoscopul după luna de naștere pe sexe, cu rețete medicale de pură fantezie. De exemplu:

„În luna lui brumariu de va naște feciorul, fi-va mic în stat și la păr smad și vorovitoriu. De va învăța carte, el va fi cinstit. De tînăr va cam munci; și va intra în casă împărătească; și va fi stringătoriu de aur și va cădè într-o greață; și de tînăr va merge la giudecată. Și va avè un semn în cap și într-o mînă și în față. Și la o apă va avè frică mare, ce să roage pre Dumnezeu și pre sveti Nicolai. Și nu să suie în copaci, că va cădè, și să nu să rămășuiască cu nime. Și va dobîndi o rană de altă limbă și va dobîndi o greață; și o frică mare în 7 chipure; și va să moară. Unde-s svăde să nu margă, că va dobîndi o vătămătură. Primejdi va avè cînd va fi de 20 ai; de va trece de cie, el va viè 205 let. De se va războli, leac: rădăcină de crin, și tămîie albă, și ulei de lemn; să le piseze, să să ungă, că să va vindeca. Praznic sveti Nicolae".

„De să va naște [fata] fi-va frumoasă în față. Ochi va avè cuvinoși și va fi certătoare pre bărbat și pre toată glota. O graţă va avè mare, ce să va izbăvi de ea. Și feciorul dintîi îi va avè grija; de alți se va bucura. Și o va mușca un șarpe și va boli de mîni, ce să poarte la ea 72 de nume a lu Hristos scrise să nu să apropie duhul necurat de ea. Boli-va de cap și de picioare. Și va avè nește cuvinte rele de nește omini. Un semn va avè în cap, și în spate, și în brațe. Primejdi va avè, cînd va fi 7 ani; 33 de va trece, ea va viè 89 de ani. De să vă războli, leac: unt de lemn și tămîie albă; să le mestece, să se ungă și să să afume. Praznic s-ta Marii".

Un *Gromovnic* și un *Trepetnic* s-au tipărit în 1639 cu litere aduse din Țara Românească la mitropolia din Bălgrad, ceea ce înseamnă că biserica din Transilvania considera aceste cărți utile, în caz că nu urmărea scopuri materiale.

Iată ce crede *Gromovnicul* că se întîmplă cînd tunetul cade în constelaţia Capricornului:

„De va tuna în numărul de cornu de capră, atunci ploi vor fi 30 sau 40 de zîle și între împărați gîlceavă, și ură, și răpștire, războaie spre răsărit, și foamete pre alocurea, și de bură mare corabiilor va fi perire, și în oameni neputințe vor fi. Iară să va fi cutremur atunce lature despre austru de foame vor muri și un om cu muiare-ș va muri. Iară de va tuna amiazăze sau va fi cutremur, mult rodure vor peri și miere multă va să fie întru destul. Iară se va fi cutremur noapte, patimă va fi, și greutate multă, și ucidere, și se vor turburea cetățile, și va fi suspinare și lacrămi, și pre mare se vor turbura, și iarna va fi mare și grîu mult".

Gromovnicul pretinde a da buletine meteorologice, care, evident, interesau pe plugari.

Scanned with OKEN Scanner

Cele mai absurde sînt prevestirile din *Trepetnic* comentînd contracţiile muşchiulare:

„Chica de se va clăti, în oaste veri merge, iară sănătos veri veni... Urechea stîngă de se va cutremura, rău cuvînt va auzi... Sprînceana direaptă de se va clăti, un cocon va dobîndi... Nasul pespre tot de se va clăti, boierie veri avè... Buza deasupra de se va clăti, oaspeţi necunoscuţi vor veni... Barba de se va clăti, un om te va tîlni şi după aceea de bine te va grăi... Genunchiul stîng de se va clăti, o napaste veri păţi... Glezna dreaptă de se va clăti, o comoară vei găsi..."

În cartea *Şiapte taine a besearecii,* tradusă de Evstratie Dragoş logofătul, se reproduce hotărîrea soborului din Ankara prin care erau osîndite practicile divinatorii:

„Încă şi ceia ce aduc vrăjitori la casele lor, pentru ca să facă niscare farmeci, aşişderea şi ceia ce vor vrăji în steale pentru să cunoască multe lucruri de ceale neştiute; şi, mai pre scurt, vrăjitorii şi ceia ce vrăjesc să nu să cumenece cinci ai. Aşişdere şi ceia ce vor purta la sine avgare sau alte rădăcini sau erbi, dzîcînd că sînt bune să nu se apropie nici o răutate; aşişdere ceia ce dzic că iaste năroc, sau primejdii, sau becisnicie sau ceia ce-şi socotesc dzua întru carea s-au născut şi dzic c-au fost, bună sau rea, şi aceştia ca să aibă canon 5 ai".

Între 1667 şi 1669, Staico, grămăticul bisericii domneşti din Tîrgovişte, traducea din slavoneşte un indice de cărţi oprite care interzicea „vrăjile", specificînd tot ce intra în literatura eretică:

„...Astrologul... Cartea Gromovnicul, Fulgearnicul; Luna cu cearcăn. Colindătoriul. Metanie. Mîslenicul. Socotitorul de vise. Vrăjalnicul, vrăjind cu păsările şi cu hiarăle, care sînt aceastea: casa trăsneaşte; urechea-mi ţiueaşte, ochiul mijaşte; focul colcăiaşte; cîinele urlă; şoarecile ţîţîiaşte; şoarece haina-mi roade; broasca micheăiaşte; pisica miornăiaşte; braţul mi se bate; somnul înfricoşează; orbul mă întîmpină; de mi arde ceva; focul chiuiaşte; scînteia din foc sare; cade omul; lumînare se stinse; calul nechează; bou pre bou se sue...

A multe fealuri de pasări; albina cîntă; peaştele se bate; iarba sună; lemn de lemn scîrcîiaşte; frunza sună; coţofana cîntă; lupul urlă; amărăciunea va veni şi alte multe în multe fealuri de vrăjiri...

Aşijderea şi alte cobe cari sînt cărţi ereticeşti: Cartea cetitoare de stele... în care oamenii nebuni vrăjind cred căutînd zilele naşterii sale; nemerirea ceasurilor; soroaca vieţii; nevoile năpaştilor; fealurile morţii; norocul în neguţătorie; în slujbe..."

Firește, în locul acestor cărţi, indicele recomandă cărţile sfinte. Totuşi, biserica n-a împiedicat aşa-numita literatură eretică, ci mai degrabă a încurajat-o, făcîndu-şi din ea o importantă sursă de cîştig. Cît despre autorităţi, acestea se dezinteresau, închizînd discret ochii. De altfel, oameni culţi ca: stolnicul Constantin Cantacuzino şi, prin înrîurirea lui, domnitorul Constantin Brîncoveanu consultau în mod curent cărţile de

Scanned with OKEN Scanner

prevestire astrologice, şi un slujitor al curţii, Ioan Romanul (Ioan Frîncul), poate italian de origine, căpătase sarcina de a compila anual calendare străine cu pronosticuri (ne-au rămas astfel de calendare pe anii 1693, 1694, 1695, 1699, 1700, 1701, 1703 şi 1704).

Sursele lui Ioan Frîncul sînt astrologii Chiaravalle şi Fruniol, precum şi diversele publicaţii periodice veneţiene de tipul: *La Tartana degl' influssi del gran Pescatore di Dorsodura, Pallade Veneta, Vaticinio delle stelle, Burlevole e ridicoloso lunario, L'Astrologo grottesco.*

Întîiul calendar al lui Ioan Romanul se subintitulează *Foletul novel* şi este tradus din limba frîncească, adică italienească, în româneşte, numai pentru pierierghia (curiozitatea) domnitorului. El cuprinde efemeride obscure, greu de înţeles chiar pentru contemporani, de exemplu:

„Craiul de Spania dulce doarme.
În Roma, moare un obraz, carele face a cădea nasurile la mulţi...
În Milan, să dănţuiaşte...
În Amsterdam, un neguţătoriu bogat să mufluzeaşte...
Un om mare den Viena face cale, ca să meargă să gonească pre turc..."

Trecînd la „prognostice", autorul extrage date tot aşa de sibilinice, mai clare cînd este vorba de turci, a căror nimicire o doreşte:

Tartana de Steale zice:
„...Văz în jos o oaste noao turcească, carea ne aduce în mîini slavele.
Şi văz în Tramontana, lîngă o gîrlă, făcîndu-se măcelării de oşti turceşti..."
Barca Lungă pentru Vama de Oao zice:
„Veşti jalnice va avea împăratul turcesc. Că la zece zile iaste a vedea o comită, la unsprezece pentru el hotărîtă, la douăsprezece să stinge, şi turcul moare..."
Tartana de Influsi zice:
„...Turcul face fodulucuri. Ce ia dă-mi încoace cea sabie, că voi să-i tai capul jos!"
Barca Lungă pentru Vama de Oao zice:
„...Soseaşte un caravan de nasuri de turci, sărate..."

Chestiunea izgonirii turcilor din ţările cotropite, inclusiv din Constantinopole, era la ordinea zilei la sfîrşitul secolului al XVII-lea, şi calendarele o aşezau în primul loc. În 1698 apăreau la Augsburg, în limba germană, două pronosticuri, unul moscovit *(Das muscowittische Prognosticon)* şi altul otoman *(Ottomanisches Prognosticon)*, scrise de Stanislav Reinhard Acxtelmeier, în care se prezicea pieirea turcilor prin intervenţia ţarului Petru I şi a împăratului Leopold. Primul pronostic a fost tradus în greceşte la Bucureşti anume pentru domnitorul Constantin Brîncoveanu,

Scanned with OKEN Scanner

interesat în cel mai înalt grad de asemenea prevestiri. În ceea ce privește pe Petru cel Mare, acesta întreținea nu mai puțin la curtea sa un astrolog, pe Petru Șafirov, care-i traducea calendarele lui Iohann Heinrich Vogt, matematician suedez, ale polonezului Stanislav Slovacovici, ale germanului Pavel Halk și ale lui Wolfgang H. Adelung din Hamburg.

Au rămas de la Constantin Brîncoveanu și niște *Însemnări de taină* dintre 1693 și 1707, laconice, fără interes literar (trimiteri de pungi către „lacoma și spurcata Poartă", primirea hatișerifului de domnie pe viață, scoaterea unei măsele, lăsare de sînge etc.).

BIBLIOGRAFIE

§ N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească*, Buc., 1910; Idem, *Noi contribuții*, Studiu și text, Buc., 1922; *Alexandria*, ed. Dan Simonescu, Buc., E.S.P.L.A., 1958 (B. p. t.); Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, I, Buc., 1963.

§ N. Cartojan, *Fiore di virtù în literatura românească*, Buc., 1928.

§ M. Gaster, *Il Physiologus rumeno* în *Archivio glottologico italiano*, X, 1886, p. 273—304; Margareta D. Mociorniță, *Traduceri românești din Fiziolog (Cel mai vechi text)*, în *Cercetări literare*, I, 1934.

§ N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakoczianâ*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională al Universității din Cluj*, I, Cluj, 1922 (*Gromovnicul* și *Trepetnicul*, Studiu și text).

§ *Foletul novel, Calendarul lui Constantin Brîncoveanu*, 1693—1704, ediție cu o introducere de Emil Vîrtosu, Buc., 1942 (cuprinde și *Însemnările de taină* ale lui Constantin Brîncoveanu din 1693, 1694, 1695, 1699, 1700, 1703, 1707).

LITERATURA BOGOMILICĂ

Indicele de cărți oprite tradus între 1667 și 1669 de Staico Grămăticul din Tîrgoviște atribuie cîteva din scrierile „mincinoase" preotului bulgar Ieremia. Printre acestea figurează: „Cum au pus pe Hs. între popi și cum Hs. cu plugul au arat" („aceasta popa Eremiia bulgărescu o au mințit"); „acel Sisinie mincinos, pre care l-au scris neînțeleptul popa Eremiia" (de fapt, aceasta din urmă nu e bogomilică).

Scanned with OKEN Scanner

Popa despre care se vorbeşte aici este Ieremia Bogomil, propagator în veacul al X-lea în Bulgaria al unei aşa-numite de biserica oficială erezii, care a avut ecouri şi în Occident, bogomilismul, dînd naştere în Italia nordică sectei patarinilor, în Germania sectei catharilor, iar în Franţa sectei albigensilor.

Bogomilismul s-a ivit mai întîi în Asia Mică din fuziunea creştinismului cu manicheismul. După cum în religia dualistă persană Ahuramazda este zeul binelui şi Angromainius zeul răului, în bogomilism Dumnezeu este principiul binelui şi Satanail principiul răului. Dumnezeu, în credinţa bogomilică, a creat lumea spirituală, nevăzută şi veşnică, iar Satanail lumea materială, văzută şi trecătoare. Trupul omului este creaţia lui Satanail, sufletul a fost insuflat de Dumnezeu. Cele două ipostaze s-au aflat de la început în antagonism. Satanail, ispitînd pe Adam şi Eva, a cauzat izgonirea omului din rai şi l-a stăpînit pînă la venirea lui Hristos. Abia la întruparea acestuia s-a născut speranţa mîntuirii de sub dominaţia lui Satanail. Din această cauză, bogomilii respingeau Vechiul Testament, în vremea căruia, după doctrina lor, omul a fost sub influenţa spiritului rău, şi nu admiteau decît cărţile în care se prezicea naşterea mîntuitorului: *Psaltirea* şi *Profeţii*. Naşterea lui Crist s-a produs în chip miraculos. Dumnezeu a aruncat cuvîntul, adică pe fiul său, arhanghelul Mihail. Acesta a pătruns prin urechea dreaptă a fecioarei Maria şi s-a întrupat în Hristos. Satanail a vrut să-şi restaureze puterea asupra omului şi a pus la cale crucificarea lui Hristos, dar Crist, înviind, a prins pe Satanail, l-a legat în lanţuri şi l-a aruncat în iad, izbăvind pentru totdeauna omenirea de rău. Cu această ocazie, Satanail, umbra lui Dumnezeu, a fost deposedat de orice însuşire divină, tăindu-i-se silaba finală il = Dumnezeu şi fiind lăsat numai cu numele Satana = umbra.

Pentru bogomili, idealul suprem este redobîndirea vieţii spirituale, eterne, descătuşarea sufletului din corsetul trupului, deci un partizan al doctrinei bogomilice trebuia să evite toate tentaţiile Satanei, ducînd o viaţă aproape ascetică: să nu se căsătorească, să renunţe la orice avere, să trăiască în post, priveghieri şi rugăciuni, să se îmbrace simplu, cu cămaşă aspră din păr de capră (ciliciu), să fugă de lume, să dispreţuiască pompa serviciului bisericesc şi liturghia, considerată mnogoglagolanie, vorbărie goală.

Bogomilii combăteau cultul sfinţilor, al moaştelor şi al icoanelor, resturi de idolatrie după ei, înlăturau crucea ca pe o unealtă cu care diavolul a chinuit pe mîntuitor, refuzau botezul cu apă, apa fiind opera Satanei, de asemenea cuminecătura o socoteau un sacrificiu adus demonilor din temple. Moartea o asemuiau cu un somn în care omul se dezbracă de

Scanned with OKEN Scanner

veşmîntul cărnii spre a se transforma în duh, capabil de a intra în împărăţia cerului.

Deşi bogomilismul pare a accentua misticismul creştin, el s-a născut ca o reacţie împotriva tiraniei bisericii oficiale, ca o religie a săracilor faţă de religia asupritoare a bogaţilor. Bogomilii imputau clerului ortodox oficial lenea, desfrîul şi beţia, numeau pe preoţi „năpîrci", protestau împotriva ierarhiei bisericeşti, osîndeau pe bogaţi şi arătau boierilor şi slujitorilor ţarului că jignesc prin supunerea lor pe Dumnezeu. Opreau, în fine, pe sclavi de a lucra pentru stăpîni.

Din aceste motive, bogomilii au început să fie curînd persecutaţi cu cruzime. În anul 1111, împăratul bizantin Alexe Comnenul arde pe rug la Constantinopole pe medicul Vasile, conducătorul sectei, şi pe cei 12 apostoli ai săi. În Serbia, jupanul Ştefan Nemania îi imită exemplul, arzînd pe bogomili de vii, smulgîndu-le limba şi împărţindu-le averea, conform cu propria lor doctrină, săracilor.

Cu toată prigoana dezlănţuită de ţarii Boril (1211) şi Alexandru (1350), în Bulgaria bogomilii au rezistat pînă în secolul al XVII-lea, cînd, sub denumirea de pavlichieni, îi găsim în aproximativ 14 sate din regiunea Vidinului şi Nicopolelui. În urma înăbuşirii unei răscoale împotriva turcilor, în anul 1688, locuitorii satului pavlichian Ciprovăţ se refugiază în Ţara Românească. Acest curent de emigrare a durat şi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea şi a contribuit la răspîndirea credinţelor bogomilice în mediul nostru, oarecare urme conservîndu-se mai ales în folclor.

Probabil, pentru a preveni asupra ereziei, se publica în 1710 la Tîrgovişte, pentru prima dată după manuscrisul original, grec (o ediţie în traducere latină a apărut la Veneţia în 1555), scrierea de condamnare a doctrinei bogomilice, *Panoplia dogmatică* de Euthymiu Zigabenos.

O legendă cu caracter bogomilic, datînd din prima jumătate a secolului al XVII-lea, a fost publicată în 1883 de Moses Gaster. Eroii principali sînt Adam şi Eva. După izgonirea lor din rai, aceştia au mai trăit, în preajma raiului, 900 de ani. Adam căzînd în sfîrşit la boală grea, fiii săi, în număr de 1000, cer Evei explicaţii. Eva le spune că boala tatălui lor se datoreşte păcatului originar: s-au lăsat ispitiţi pe cînd erau în rai de diavol sub chipul şarpelui şi au mîncat din pomul cunoştinţei binelui şi a răului. Alungaţi din eden, au stat la porţile lui 15 zile, pînă ce sufletul li s-a „împuţinat" de foame. Rugat să le dea măcar o mireasmă din rai, Dumnezeu le-a trimis smirnă şi tămîie şi, prin îngerul Ioil, a scos din eden dobitoacele şi le-a pus sub stăpînirea lor. Cînd însă Adam a vrut să are pămîntul cu boii, i-a ieşit înainte Satana, care nu l-a lăsat să tragă nici o brazdă pînă n-au făcut împreună un zapis. Zapisul, întărit

Scanned with OKEN Scanner

veşmîntul cărnii spre a se transforma în duh, capabil de a intra în împărăţia cerului.

Deşi bogomilismul pare a accentua misticismul creştin, el s-a născut ca o reacţie împotriva tiraniei bisericii oficiale, ca o religie a săracilor faţă de religia asupritoare a bogaţilor. Bogomilii imputau clerului ortodox oficial lenea, desfrîul şi beţia, numeau pe preoţi „năpîrci", protestau împotriva ierarhiei bisericeşti, osîndeau pe bogaţi şi arătau boierilor şi slujitorilor ţarului că jignesc prin supunerea lor pe Dumnezeu. Opreau, în fine, pe sclavi de a lucra pentru stăpîni.

Din aceste motive, bogomilii au început să fie curînd persecutaţi cu cruzime. În anul 1111, împăratul bizantin Alexe Comnenul arde pe rug la Constantinopole pe medicul Vasile, conducătorul sectei, şi pe cei 12 apostoli ai săi. În Serbia, jupanul Ştefan Nemania îi imită exemplul, arzînd pe bogomili de vii, smulgîndu-le limba şi împărţindu-le averea, conform cu propria lor doctrină, săracilor.

Cu toată prigoana dezlănţuită de ţarii Boril (1211) şi Alexandru (1350), în Bulgaria bogomilii au rezistat pînă în secolul al XVII-lea, cînd, sub denumirea de pavlichieni, îi găsim în aproximativ 14 sate din regiunea Vidinului şi Nicopolelui. În urma înăbuşirii unei răscoale împotriva turcilor, în anul 1688, locuitorii satului pavlichian Ciprovăţ se refugiază în Ţara Românească. Acest curent de emigrare a durat şi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea şi a contribuit la răspîndirea credinţelor bogomilice în mediul nostru, oarecare urme conservîndu-se mai ales în folclor.

Probabil, pentru a preveni asupra ereziei, se publica în 1710 la Tîrgovişte, pentru prima dată după manuscrisul original, grec (o ediţie în traducere latină a apărut la Veneţia în 1555), scrierea de condamnare a doctrinei bogomilice, *Panoplia dogmatică* de Euthymiu Zigabenos.

O legendă cu caracter bogomilic, datînd din prima jumătate a secolului al XVII-lea, a fost publicată în 1883 de Moses Gaster. Eroii principali sînt Adam şi Eva. După izgonirea lor din rai, aceştia au mai trăit, în preajma raiului, 900 de ani. Adam căzînd în sfîrşit la boală grea, fiii săi, în număr de 1000, cer Evei explicaţii. Eva le spune că boala tatălui lor se datoreşte păcatului originar: s-au lăsat ispitiţi pe cînd erau în rai de diavol sub chipul şarpelui şi au mîncat din pomul cunoştinţei binelui şi a răului. Alungaţi din eden, au stat la porţile lui 15 zile, pînă ce sufletul li s-a „împuţinat" de foame. Rugat să le dea măcar o mireasmă din rai, Dumnezeu le-a trimis smirnă şi tămîie şi, prin îngerul Ioil, a scos din eden dobitoacele şi le-a pus sub stăpînirea lor. Cînd însă Adam a vrut să are pămîntul cu boii, i-a ieşit înainte Satana, care nu l-a lăsat să tragă nici o brazdă pînă n-au făcut împreună un zapis. Zapisul, întărit

Scanned with OKEN Scanner

prin tipărirea palmei lui Adam în piatră, acorda pămînt lui Adam în schimbul sufletelor ce se vor naşte din el şi, de îndată ce a fost încheiat, Satana l-a ascuns în apele Iordanului, dîndu-l în paza a o sută de draci. Acest motiv bogomilic este frecvent în basmele noastre şi îl găsim cu derivatul său (Hristos botezîndu-se în Iordan se aşează pe cărămida cu zapisul şi o sfărîmă) în pictura religioasă, de pildă într-o frescă de la mănăstirea Cozia.

Dîndu-şi seama că au fost păcăliţi, Adam şi Eva se cufundă pînă la gît în apele Iordanului şi Tigrului şi împreună cu toate vieţuitoarele adunate pe maluri se roagă de iertare (acest mod de penitenţă întemeiat pe credinţa purificării sufletului de păcate prin apă era practicat în epoca creştină în părţile Iordanului de secta sabeilor). Satana încearcă iarăşi să ispitească pe Eva, ca să iasă din apă, cînd sub chipul unui înger, cînd sub înfăţişarea lui Adam, fără a izbuti. Perechea nu iese din apă decît după 35 de zile şi Eva naşte pe Cain şi Avel.

Încă de pe cînd stăteau în preajma raiului, Adam văzuse în vis că fiul său Cain îşi va ucide fratele, dar un înger îl sfătuise să nu destăinuiască nimic Evei. Într-adevăr, Cain ucide pe Avel, spiritul răului întronîndu-şi din nou puterea în lume. Eva naşte pe Sith, dar moartea lui Adam se apropie. Sith şi Eva se duc la rai să aducă muribundului o ramură de măslin (simbol al împăcării), dar în poarta edenului sînt opriţi de o fiară, Gorgonia, gata să-i înghită. Eva îi reaminteşte că pe cînd era în rai a hrănit-o cu mîna ei, fiara răspunde că ea a cutezat întîi să deschidă gura spre mîncare din pomul oprit, „derept aceia şi eu de voi vrea, şi pre feciorul tău voi mînca". Eva ţipă înspăimîntată, un înger vine şi aduce o ramură din pomul oprit, dar vesteşte pe Sith că părintele său n-are leac.

Episodul cu Gorgonia are la bază o altă credinţă, aparţinînd sectei babiloniene a mandeilor, după care, în urma mîncării fructului oprit, animalele au devenit ostile lui Adam şi Eva şi au fost potolite în zelul lor numai după ce Adam a arătat lui Dumnezeu că, dacă fiarele îl vor sfîşia, neamul omenesc va dispărea de pe pămînt.

Din ramura adusă de Sith, Adam şi-a făcut o cunună şi cu ea pe cap a murit şi a fost înmormîntat. Sith a văzut cum trei îngeri îi duceau sufletul în cer. Eva s-a rugat să i se ia şi ei sufletul şi a murit a şaptea zi după Adam. Din cununa de pe capul lui Adam a crescut un pom.

Prima parte a legendei, cu zapisul lui Adam, a fost prelucrată anonim şi în versuri şi ni s-a păstrat în cîteva copii sub titlul *Cîntecul lui Adam* sau *Verşul lui Adam.*

O legendă bogomilică este *Povestea lui Satanail, cum s-au trufit împotriva ziditorului Dumnezeu cu gîndul şi cum au căzut din ceriu de s-au*

făcut din înger luminat... drac, semnalată de N. Cartojan şi datată, „poate din sec. al XVII-lea" (ms. B.A. R.S.R., nr. 1282).

Satanail, gelos de slava acordată omului de Dumnezeu, adună cetele de îngeri, „veşmîntul, stema şi steagurile ziditorului" şi-şi aşază scaunul deasupra norilor. Dumnezeu cheamă pe arhanghelul Gavril şi-i porunceşte să meargă împotriva lui Satanail. Speriat de puterea lui Satanail, arhanghelul Gavril ezită, şi atunci ziditorul trimite în locul lui pe arhanghelul Mihail. Acesta îşi ia spata sa de 40 de coţi şi bucinînd puternic coboară pe pămînt. Satanail auzind buciumul îşi ia şi el spata, arcul şi săgeţile şi se găteşte de luptă, însă Mihail spune că a venit să-i admire creaţiunile. Satanail, liniştit, îl aşază pe tron lîngă el, dar Dumnezeu deschide porţile raiului şi dă drumul unui soare de şapte ori mai înfierbîntat ca de obicei, care incendiază întreg pămîntul. Satanail şi Mihail se duc la mare şi după ce Satanail ia jurămîntul de credinţă al lui Mihail se aruncă în iezerul răcoros din fundul mării. Atunci Mihail pune mîna pe podoabele raiului răpite de Satanail şi zboară la cer. Satanail vrea să iasă din adîncuri ca să-l prindă, dar Dumnezeu îngheaţă apa pe o adîncime de 200 de coţi. Satanail roade gheaţa cu dinţii, se ridică în văzduh şi ajunge pe Mihail în momentul cînd se apropia de cer. Îl apucă de o mînă şi un picior, dar arhanghelul îl izbeşte cu spata şi-l prăbuşeşte înapoi în fundul mării. De reţinut că Satanail este numit aici şi Lucifer. Legenda este prototipul colindelor pe tema „prada în rai".

În sfîrşit, urme de bogomilism întîlnim în ms. B.A. R.S.R. nr. 130 în nişte *Învăţături cînd s-au pricit Satana cu Dumnezeu şi cîndu-ş posti fiu lui Dumnezău în 40 de zile şi în 40 de nopţi, după aceea să sui în măgura Eleonului*. Modelul acestei legende se află în *Evanghelia* după Matei (4, versetele 1—11), unde diavolul ispiteşte pe Cristos, flămînzit de post, să prefacă pietrele în pîine şi să se arunce de pe un templu, spre a se încredinţa de divinitatea lui, făgăduindu-i toate împărăţiile lumii, dacă i se va închina. Mîntuitorul răspunde pe rînd că omul nu trăieşte numai cu pîine, ci şi cu hrană spirituală, că nu trebuie să ispiteşti puterea lui Dumnezeu şi că nu se cade să te închini decît lui. În legenda bogomilică, textul este dezvoltat în direcţie epică. Diavolul, stingherit de prezenţa mîntuitorului pe pămînt, adică în împărăţia sa, îi cere să se urce în cer, în împărăţia tatălui său. Hristos refuză, şi atunci Satana se retrage pe un munte vecin, unde, adunîndu-şi dracii, se pregăteşte de luptă. Hristos se roagă, pămîntul începe să se cutremure şi un nor negru, învăluind pe Satana, dă posibilitate îngerilor să-l prindă şi să-l spînzure de toarta cerului cu capul în jos. Diavolii se ascund prin văgăunile pămîntului, iar Satana, captiv, se roagă de iertare, făgăduind că va în-

Scanned with OKEN Scanner

demna şi el pe oameni să asculte cuvîntul lui Dumnezeu. Hristos îl eliberează, dar, ajuns pe pămînt, Satana nu-şi ţine promisiunea. Ameninţă pe Hristos că va interveni să fie răstignit. Isus, care ştia mai dinainte ce se va întîmpla cu el, îi răspunde că va mîntui prin moartea sa pe cei drepţi, apoi va învia şi la judecata de apoi va arunca pe Satana şi pe toţi ai lui în focul Gheenei.

Acest din urmă text, păstrat într-o copie tîrzie din secolul al XVIII-lea, apare în literatura bizantină în secolul al XII-lea şi în cea bulgară în secolul al XIV-lea, rămînînd în literatura noastră izolat, fără ecou.

Contrar credinţei învăţaţilor din secolul trecut (Hasdeu, Gaster), bogomilismul a avut o înrîurire redusă asupra literaturii române, pătrunzînd în momentul cînd chiar în ţara de unde ne-a venit se afla pe cale de dispariţie. El n-a avut la noi, ca în alte ţări, sensul unei mişcări cu caracter social şi n-a pricinuit conflicte de acest fel, nefiind consemnat ca atare de vreun document contemporan (despre emigrările bulgare peste Dunăre în secolele XVII—XVIII există rapoarte ale misionarilor catolici către scaunul papal).

Cîteva legende manicheiste, în legătură mai ales cu creaţiunea lumii, în care Dumnezeu apare creatorul fiinţelor bune (cal, bou, oaie, albină), iar Satana creator al fiinţelor rele (viespe, liliac, şarpe), nu-şi au originea în bogomilism, ci în miturile dualiste iraniene şi au venit la noi direct din sudul Rusiei. O singură legendă despre creaţiunea omului din lut şi suflet, prin colaborarea celor doi demiurgi antagonici, Dumnezeu şi Satana, este autentic bogomilică, fiindcă o găsim expusă în cartea lui Euthimie Zigabenos, *Panoplia dogmatică.*

CRONOGRAFELE

Paralel cu dezvoltarea istoriografiei în limba română, în secolul al XVII-lea a crescut interesul pentru istorie în general, şi se pare că din acest timp datează traducerea *Istoriei lui Irodot,* copiată în 1816, cu titlul exact *Istoria cea veche şi de multe feluri a marelui învăţătoriu Irodot, de la cetatea Alicarnasei, care istorie în nouă părţi să împarte, carile să chiamă muze, adecă zîne, pentru dulceaţa cuvintelor.* Vorbind de cetatea Candiei, traducătorul face o paranteză: „Cetatea Candiei care nu o pot turcii lua acum". Deoarece Candia a fost asediată în 1645, 1649 şi 1667—1669, s-a dedus că traducerea s-a făcut între aceste date de Eustratie Dragoş logofătul, credea N. Iorga, de Nicolaie Milescu, după alţii, precis

este greu de spus de cine. Din nenorocire această operă n-a avut nici o înrîurire asupra literaturii noastre, rămînînd cu totul izolată.

O înrîurire însemnată au avut în schimb aşa-numitele cronografe, istorii universale de la facerea lumii după *Biblie*, continuate cu istoria Bizanţului şi a Imperiului otoman, văzut ca o a treia Romă.

Prototipul acestor cronografe era *Istoria sinoptică* în versuri a lui Manasses, cunoscută la noi printr-un intermediar slav, imitată în secolul al XVI-lea de Macarie şi Azarie şi tradusă după o prescurtare sîrbească la începutul secolului al XVII-lea de Mihail Moxa. Cronograful lui Manasses a fost însă mereu prelucrat chiar în patria sa, transpus în proză şi amplificat cu date din alţi cronicari bizantini, precum: Theofan, Gheorghe Monahul, Cedren, Zonaras ş.a.

Astfel de prelucrări stau la baza cronografului alcătuit de Dorothei al Monembaziei, copiat în Moldova din porunca lui Petru Şchiopul, sub supravegherea ginerelui acestuia Zotu Ţigara, şi tipărit la Veneţia în 1631, în greceşte, sub titlul: *Carte cuprinzînd pe scurt felurite şi interesante povestiri, adunată din diverse istorii şi tradusă în limba populară de către preasfinţitul mitropolit al Monembaziei kir Dorothei*. Scrisoarea este închinată lui Alexandru Coconul, domnul Ţării Româneşti, şi s-a tipărit cu cheltuiala lui Apostol, fratele lui Zotu Ţigara. După domnia lui Selim al II-lea (1566—1574), Dorothei povesteşte vizita sa la Petru Şchiopul, „învăţat desăvîrşit" şi poliglot (ştia limba turcă şi greacă), vizită care ar fi avut loc prin 1588. Cronograful merge cu istoria Bizanţului pînă la Constantin Paleologul, dar se ocupă şi de Împărăţia Turcilor (pînă la Murat al III-lea), de Veneţia şi de patriarhii „bisericii celei mari" a Răsăritului. Sub titlul *Adunarea istoriilor de la începutul lumii pînă la împărăţia lui Constandin Paleologul, împăratul cel după urmă al grecilor*, cartea lui Dorothei a fost tradusă în româneşte din greceşte de Grigorie dascălul Buzoianu, nu se poate preciza anume cînd (ms. B.A. R.S.R., nr. 3556, copiat de Drăgoi logofătul, este din 1687).

Cronograful lui Dorothei a fost cunoscut la noi şi direct (de mitropolitul Dosoftei de exemplu) şi indirect, prin cronograful lui Matei Cigala din Cipru, parohul bisericii greceşti San Giorgio din Veneţia, intitulat *Nou compendiu de diferite istorii, începînd de la zidirea lumii şi ajungînd pînă în anul de faţă, 1637*. Într-adevăr, Cigala reproduce pasaje întregi din cronograful lui Dorothei, pe care-l continuă pînă în domnia lui Murat al IV-lea (1624). La sfîrşit însă şi Cigala dă o listă a împăraţilor bizantini şi a patriarhilor pînă în anul 1636, o listă despre dogii Veneţiei, precum şi cîteva capitole disparate privind demnităţile curţii

Scanned with OKEN Scanner

imperiale a Bizanțului, cele 7 sinoade ecumenice și disputa sf. Silvestru cu vrăjitorul Zamvri. Acest cronograf scris în greceşte a intrat în tipar la Veneția în 1637 și a fost de asemenea tradus în limba română pe la mijlocul veacului al XVII-lea, deoarece ni se păstrează o copie a lui Gavril diacul ot Bălțătești făcută în 1689 (ms. B.A. R.S.R., nr. 86: *Leatopiseţul cel împărătesc, de la împărăția lui Theodosie cel Mic),* din ordinul lui Ion Iordache Cantacuzino. Traducerea este atribuită unui anume Pătrașco Danovici, fost „logofăt al treilea și grămătic de scrisoare grecească" în Moldova prin 1662.

Fiind scrise de clerici în scopuri morale și religioase și adresîndu-se maselor populare, cele două cronografe greceşti fac un mare loc legendelor parabiblice din așa-numitele texte apocrife, narațiunilor și anecdotelor mai mult sau mai puțin istorice, apelînd nu o dată la folclorul oriental. Întrucît cronografele au circulat în numeroase copii manuscrise, o seamă de povești conținute în ele au redevenit populare și le întîlnim în versiuni posterioare pînă în secolul nostru.

În traducerea cronografului lui Mathei Cigala figurează întîi legenda despre *Cum au căzut Luceafărul den ceriu,* pe care-și aruncase ochii și Eminescu:

„A patra zi, *povesteşte cronograful,* cînd au făcut Dumnezeu luminile celi mari și stelile, întru acea zi au căzut Luceafărul din cer, carile era mai mare peste o ceată de îngeri, pentru că s-au mîndrit întru sine și au zis că-și va pune scaunul său împotriva scaunului lui Dumnezeu; ce cum au cugetat, îndată s-au desfăcut ceriul și au căzut împreună cu toată ceata lui".

Urmează legenda despre *Numele lui Adam* (cele patru litere ale numelui reprezintă în limba greacă inițialele cuvintelor care marchează punctele cardinale), legendă trecută în unele orații românești de nuntă.

Legenda privitoare la cum a învățat Cain să ucidă se află tot în cronografe. Pilda a dat-o diavolul, prăvălind o piatră peste o oaie a lui Cain care a murit pe loc. Cain, invidios că Dumnezeu primea numai jertfa lui Avel și-i îmbogățea „agonisita", și-a omorît fratele dînd drumul la o stîncă de pe munte asupra lui. Pedepsit să rătăcească fără odihnă, „gemînd și tremurînd", Cain a fost ucis la rîndul său de unul din urmașii lui, Lameh, cu o săgeată, fiind luat drept fiară. Din țeasta mortului s-a făcut o fîntînă și din fîntînă au izvorît viermi cu patru picioare și cap, cîinii (originea cîinilor din țeasta lui Cain se întemeiază în limba greacă pe o etimologie populară).

Scanned with OKEN Scanner

Înainte de Avraam, spun cronografele, oamenii aveau statură gigantică:

„Pre acea vreme, cînd aţi auzit c-au fost Nevrod împărat, încă erau uriaşii cei mari că şi Nevrod împărat încă era uriaş şi să bizuia toţi tăriii lor şi fără a să închina lui Dumnezeu, să închina cine la ce-i bătea inima".

De aceea Alexandru Machedon, după războiul cu Darie, dă în pustiu peste „un om legat de un munte cu verigi de fier... lung de 500 de coţi şi gros de 400 de coţi... şi o femeie lungă de 400 de coţi şi groasă de 300 de coţi...", Adam şi Eva.

Gîngăvia lui Moise, cunoscută din istoricul Iosef Flavius *(De antiquitate Judaeorum),* este explicată de cronografe în chipul următor. Într-o zi faraonul jucîndu-se cu Moise, acesta, copil „brudiu", i-a aruncat coroana de pe cap. Ca să demonstreze inocenţa copilului, fiica lui faraon, mama adoptivă a lui Moise, a cerut să se aducă două tipsii, una cu galbeni şi alta cu jăratec. Dacă pruncul va întinde mîna spre galbeni, se va vedea că e conştient, deci vinovat, dacă nu, nu. Copilul a scăpat de la moarte, întinzînd mîna la jăratec şi băgînd chiar un cărbune în gură, dar şi-a ars limba şi a rămas gîngav.

În popor vracii se numeau pînă nu demult solomonari. Numele vine de la împăratul Solomon din *Biblie,* autorul poemei *Cîntarea Cîntărilor* şi al *Parimiilor,* căruia cronografele îi atribuie puteri supranaturale:

„...a aflat firea a tot ce iaste în lume, a oamenilor, a dobitoacelor, a paserilor, a gadinilor, a peştilor, a orbilor, a jivinilor, aşijderea şi planetele, şi crugurile, şi toată tocmala cerului şi de suptu ceriu; ştia şi cum va lega pre diavoli, şi cum îi va chema pre numele lor; aşijderea toate leacurile, şi toate doftoriile, şi toate ierburile, care de ce leac era... acestea toate le-a cunoscut Solomon cu înţelepciunea sa".

Indicele de cărţi oprite tradus de Staico grămăticul incriminează între altele o „evanghelie de la Thoma Paralipomen ce au trimis pe un vultur în Vavilon către Ieremia". E vorba de o legendă cunoscută şi cronografelor în legătură cu profetul Ieremia, prezicătorul căderii Ierusalimului. Spre a cruţa pe Avimeleh de chinurile robiei babiloniene, Ieremia i-a dat un somn de 70 de ani. Trezit din somn, Avimeleh a trimis în Babilon un vultur cu o scrisoare la Ieremia ca să se întoarcă la Ierusalim cu norodul. Deoarece la înapoiere Ieremia vesteşte pe Hristos, este ucis cu pietre. Din cronografe sau din altă sursă, această legendă despre profetul Ieremia a trecut şi în *Viaţa şi petrecerea sfinţilor* a mitropolitului Dosoftei

Scanned with OKEN Scanner

Cronografele sînt izvorul principal al legendelor, de care ne-am ocupat la Dosoftei, despre cei șapte coconi din Efes și Avgar. Dar acestea sînt legende exclusiv religioase. O legendă cu caracter istoric, devenită populară prin cronografe, este aceea a Troadei.

Istoria Troadei este o povestire a războiului de zece ani între greci și troieni și a peripețiilor care au urmat, dar nu după epopeile homerice. *Iliada* și *Odiseea,* cu miraculosul lor păgîn, nu mai satisfăceau pe cititorii creștini și încă din primele secole ale erei noastre s-au încercat adaptări, contrafaceri, cu eliminarea intervenției zeilor și prezentarea faptelor într-o altă lumină, sub pretextul că Homer n-a fost decît un „rătăcit".

În 1907 s-a găsit în Egipt la Tebtunis un papirus cu un fragment grecesc dintr-o istorie a Troadei în care autorul, Dictys, se dă drept martor al războiului troian, prieten al regelui Idomeneu, al lui Palamed și al lui Ajax Telamonius, eroi cretani. Traducătorul latin al istoriei lui Dictys, *Ephemeris belli Troiani,* Lucius Septimius, pretinde că opera, scrisă cu slove feniciene, fusese scoasă la iveală din mormîntul autorului de un cutremur, că stăpînul locului, Eupraxil, o transpusese în litere atice și o trimisese împăratului Nero, de unde a ajuns în posesia sa. El o tălmăcea în latinește din dorința de a comunica un document autentic asupra războiului troian, și nu un basm ca acela al lui Homer. Cei care au descoperit fragmentul grecesc din opera lui Dictys consideră însă că vechimea lui nu trece dincolo de primul secol al erei noastre.

A doua legendă despre războiul troian, *De excidio Troiae historia,* a fost pusă în circulație de Cornelius Nepos, cunoscutul autor de biografii din primul secol dinaintea erei noastre. Aici istoria este atribuită lui Dares frigianul, unul din ceata lui Antenor care a scăpat din dezastrul final, fugind împreună cu Enea. Ar fi, deci, tot un document autentic, descoperit, zice traducătorul latin, de el însuși, pe cînd studia la Atena.

Aceste două plăsmuiri au fost prelucrate în secolul al XII-lea în *Le roman de Troie* de truverul normand Benoit de Sainte-Maure, dar erau cunoscute și independent, de vreme ce apăreau încă în ediții elegante „ad usum Delphini" în veacul al XVIII-lea. Fapt este că împreună cu epopeile homerice ele constituie sursa principală a istoriei Troadei din cronografele lui Malalas, Manasses, Dorothei și Cigala, citite și în parte traduse și la noi.

Versiunea din cronograful lui Manasses, trecută în cronograful românesc al lui Mihail Moxa din 1620, conține toate elementele narațiunii din Dorothei și Cigala, și anume: visul fatal al lui Priam despre nașterea fiului său care va pricinui căderea Troiei; abandonarea lui Paris-Alexandru într-un cîmp și creșterea lui de niște păstori; reprimirea în palatul îm-

Scanned with OKEN Scanner

părătesc; uciderea fratelui și pribegia în Sparta; răpirea soției lui Menelau; pornirea aheilor împotriva Troadei; omorîrea lui Palamed prin vicleșia lui Odiseu; retragerea lui Ahile din luptă; uciderea lui Patrocle și revenirea lui Ahile pe cîmpul de luptă; uciderea lui Hector; sosirea indienilor în ajutorul troienilor; străpungerea lui Ahile cu o săgeată de Paris-Alexandru; introducerea calului de lemn imaginat de Odiseu în cetatea asediată; cucerirea și incendierea Troiei, în fine găsirea Elenei de către Menelau la Memfis, în Egipt.

Epilogul, absent în cronografele tip Dorothei și Cigala, a fost extras de Manasses din Herodot, care vorbește și el despre „surparea" cetății Troadei „pentru o muiare", cum citim în traducerea românească pomenită, povestind despre fuga lui Paris cu Elena „la gura Nilosului" și despre intervenția împăratului Protea, care alungă pe Paris și oprește pe Elena spre a o preda lui Menelau.

Istoria Troadei este mai scurtă în cronograful lui Dorothei față de aceea din Cigala. Și traducerile românești diferă sensibil. Aceea a dascălului Grigore Buzoianu, din Dorothei, urmărește îndeaproape originalul, pe cînd aceea a lui Pătrașco Danovici, din Cigala, conține unele omisiuni, dar și amplificări. De exemplu, Cigala spune că troienii nu au primit pe Odiseu și Agamemnon, trimiși în solie de greci, pe cînd traducătorul român arată că solii au fost primiți de Priam în prezența lui Alexandru-Paris și a Elenei, că aceasta stătea lîngă Priam „că să o vază mai bine solii lui Menelau" și că, citind scrisoarea trimisă de sora ei, Clitemnestra, a izbucnit într-un rîs batjocoritor.

În această formă, poate mai accesibilă, dar desigur vulgară, a fost cunoscută la noi legenda care stă la originea *Iliadei*. De altfel, un rezumat al legendei se putea citi și în *Alexandria*. Acolo Troada este denumită „moșia frîncilor", și cînd Alexandru se apropie de cetate, troienii îi ies înainte cu „poclon":

„Și se închinară lui Alexandru — cetățeanii — și spusără de Anțeluș craiu cît au fost de viteazu și cum au perit și acei domni mari; au perit pentru o muiare, că oarecînd pribegisă Alexandru Farij de la Troada și mersă la Mielanie craiu și boiarii. Iară Mielanie craiul să dusă la oste oareunde departe și-l lăsă pre Alexandru Farij cu crăiasa lui Elenușe. Iara prè frumoasă și să îndrăgi cu Alexandru Farij, și luară comoara lui Mielanie craiu, și fugiră amîndoi la Troada. Și deaca veni Mielanie craiu, nu-și găsi crăiasa, ce găsi comoara luată și să mînie, și rădică cu sine 7 crai ielinești, și strînsără oștire lor, și merseră la Troada, și o bătură 10 ani pînă o bătură cu mare viclenie că mai mare cetate nu-i pre lume decît Troada — și întîi făcută de Nemvrut împărat. Și acole periră frînci, și cu Anțulus craiu, și cu Alexandru Parij, și cu curva Elenușa, și mult norod periră fără număr pentru o muiare".

Și capitolele în legătură cu Constantin cel Mare par a fi fost gustate în cronografe, căci le găsim detașate în numeroase copii aparte. Unul dintre ele povestește cum Ileana împărăteasa, mama lui Constantin cel Mare, a descoperit (după mai mult de trei secole) crucea pe care fusese răstignit Isus și „sventele piroane" cu care a fost crucificat.

Interesantă pentru anumite detalii este legenda zidirii sfintei Sofii, cea cu o mie de stîlpi (coloane), de către împăratul Justinian. Fabricarea mozaicului este explicată în acest fel:

„Și aflară așa, să puie într-o căldare mare, de toate amestecăturile să să mistuiască, să să hiarbă la un loc. Adecă să puie aur, argint, pietri scumpe, iachint, smaragd, mărgăritariu, ilectru, aramă, cosătoriu, brunz, cristal, diamant, stechel, magnisiu, plumb, anixiu și de altfeal, pînă în 502 de fealuri. Și le-a zdruncinatu toate aceste la un loc și le-au pisat foarte mărunțel și le-au pus toate într-o căldare de fier mischiu și le-a dat foc mult, fără samă. Și le topi focul toate într-un loc".

La domnia împăratului Teodosie cel Mic, cronografele intercalează o legendă cunoscută din colecția sanscrită de povești *Vetala panciavinsati*, alcătuită în secolele VI—VII, și din *O mie și una de nopți*. Împăratul dăruiește soției sale un măr primit în dar de la un supus. Mărul era frumos. Soția, minunîndu-se de el, îl trimite nașului ei Pavlin. Acesta, necunoscînd proveniența mărului, îl face cadou împăratului. Împăratul recunoaște darul și cade la bănuială asupra soției, mai ales că, întrebată ce a făcut cu mărul, aceasta răspunde că l-a mîncat. Cuprins de gelozie, Teodosie taie capul lui Pavlin, iar pe împărăteasă o izgonește. Soția se duce la Ierusalim și acolo face opere caritabile. Într-adevăr, soția lui Teodosie cel Mic a murit la Ierusalim, deci legenda interpreta prezența ei în orașul sfînt.

O anecdotă, pusă apoi în legătură cu un slujitor al poetului Conachi, se află în cronografe la domnia lui Tiberiu. Un om suferea de o rană pe care se așezase muștele. Cineva voi să le îndepărteze, dar bolnavul îl împiedică:

„Lasă-le, că sunt sătule acestea de nu mănîncă rău, numai ce ling, iară de vor începea niște flămînde, mai rău vor mînca".

În cronograful lui Moxa, aceste cuvinte sînt date de Tiberiu ca sfat boierilor „să fie în vreame multă pre meserere pînă se satură; deci, nu mai mănîncă rău pre săraci".

Originea legendei este în Flavius Josephus, de unde a trecut pe de o parte în *Gesta Romanorum*, pe de alta în cronografele bizantine.

Cronografele abundă în legende despre minunile incredibile ale icoanelor, născocite în vremea împăraților iconoclaști, îndeosebi pe timpul lui

Leon Isaurikos, pe care încearcă să-l convingă de sfinţenia icoanelor, fără a izbuti, însuşi patriarhul Gherman.

Foarte dramatică este povestirea căderii Bizanţului sub turci în 1453. Împăratul creştin Constantin XI Dragases n-a vrut să cadă în mîna musulmanilor şi s-a luptat cu sabia pînă a fost ucis. Se zice că sultanul Mohamed II i-ar fi căutat trupul printre cadavre şi i-ar fi spălat capul de sînge ca să se convingă că a pierit cu adevărat.

MÎNTUIREA PĂCĂTOŞILOR

O carte de mare circulaţie în literatura noastră veche este opera călugărului cretan Agapie Landos, *Mîntuirea păcătoşilor*, apărută pentru prima dată în greceşte la Veneţia, în 1641, şi tradusă în româneşte în Moldova

Adormirea Maicii Domnului (icoană la mănăstirea Putna).

Scanned with OKEN Scanner

și Țara Românească, în secolul al XVII-lea, deoarece trei copii datează din ultimul deceniu (nr. 1284 din 1691, nr. 2174 din 1696 și nr. 2517 din 1699). Există peste 30 de exemplare manuscrise din această scriere.

Ms. nr. 1284 din 1691, copiat de Ieromonahul Silvestru la „Agapia cea veche", n-a fost relevat pînă acum. El cuprinde „pre scurt" *Minunile preasfintei Născătoare de Dumnezeu și pururea Fecioară Maria* (partea a III-a a cărții lui Agapie Landos) și *Viața sfîntului și prea cuviosului părintelui nostru Vasile cel Nou.* În epilog se arată că traducerea s-a făcut după „o carte mare, care-i tiparnică pre limba grecească", fără îndoială *Mîntuirea păcătoșilor.*

Opera lui Agapie Landos e o compilație din Metafrast, sinaxare, penticostare, *Viața sf. Ioan Damaschinul* de Ioan, patriarhul Antiohiei, și culegerile italiene de povestiri despre minunile Maicii Domnului, *Miracola della gloriosa Vergine Maria* (sec. al XIV-lea) și *Libro dei cinquanta miracole della Vergine*, zisă și *Libro del Cavaliere* (sec. al XV-lea). Îndeosebi trei din minunile Fecioarei au avut un ecou mai mare în literatura și folclorul european.

Prima, povestită și de Ioanichie Galeatovski în *Cer nou,* se referă la adormirea (moartea) Maicii Domnului și constă în două fapte supranaturale. Fecioara orbește pe necredincioșii care vor să-i răstoarne racla purtată spre mormînt și taie din încheieturi mîinile unui necredincios care atinge sicriul.

A doua minune a intrat în romanul medieval al lui Philippe de Remi, seigneur de Beaumanoir, *La Manekine,* în *Mirâcle de la fille du Roy de Hongrie* (sec. al XIII-lea) și în miracolul italian *Sancta Uliva* (sec. al XVIII-lea). Fiica regelui Franței este încredințată de mama ei vitregă unui servitor spre a fi ucisă. Servitorul îi taie numai mîinile și o părăsește într-o pădure. Infirma e găsită de fiul unui duce care o îngrijește și se căsătorește cu ea. Regele organizează un turnir la care vine și tînărul duce și, cu acest prilej, aflînd că fiica vitregă trăiește, regina substituie unei scrisori a ducelui către tatăl său ordinul ca soția lui să fie omorîtă. Din nou nenorocita femeie este părăsită într-o pădure, dar de data aceasta Fecioara Maria îi pune mîinile tăiate la loc și soțul, regăsind-o, o readuce în cămin. Soția îi povestește taina nașterii ei și, din porunca regelui, mama vitregă este ucisă.

În sfîrșit, a treia legendă, despre o călugăriță care urmărită de regele Richard al Angliei și-a scos ochii ca să-și păstreze castitatea și i-a recăpătat prin bunătatea Maicii Domnului, a intrat în *Fiore di virtù* și se află în *Albinușa* românească din 1620.

Scanned with OKEN Scanner

Viața sfîntului Vasile cel Nou este hagiografia care a înrîurit cel mai mult folclorul nostru (ritualul înmormîntării) și chiar literatura cultă (Eminescu în *Mortua est*, Coșbuc în *Moartea lui Fulger*). Textul original a fost admis în *Acta sanctorum* și e comparat de bizantinologi cu *Divina commedia* de Dante. Datorită credinței sale, Vasile îmblînzește doi lei fioroși și e scos din mare de doi delfini care-l duc pe spinare. Ucenicului său Grigore îi arată cum după moarte sufletul trece prin vămile văzduhului, disputat la fiecare vamă de îngeri și draci. Moartea taie capul celui decedat (în legendă o altă ucenică a lui Vasile, Teodora) cu un toporaș, îi scoate unghiile cu un clește și-i dă o băutură amară ca să iasă sufletul din trup. Teodora e îmbăiată pentru drum cu untdelemn din vase despecetluite de tineri frumoși. Demonii au raporturi cu păcatele celor 21 (în alte versiuni 24) vămi (a cuvintelor nesocotite, a minciunii, a clevetirii, a lăcomiei, a leneviei, a furtului, a zgîrceniei, a cămătăriei, a nedreptății, a zavistiei, a îngîmfării, a mîniei, a pizmei, a uciderii, a vrăjitoriei, a desfrînării, a tiraniei, a beției, a fumatului etc.). La vama lăcomiei dracii sînt groși și au căldări cu bucate puturoase. La vama femeilor se osîndește sulemeneala, la vama fumatului, tutunul. Dracii sînt prevăzuți aici cu tabachere și lulele și scot fum pe nări ca din cuptor. Teodora scapă prin rugăciunile sfîntului Vasile chiar și de vama cea mai periculoasă pentru femei. Popasurile, punțile din ritualul înmormîntării țărănești, simbolizează popasurile prin vămile văzduhului, iar pomul mortului (de care ne vorbește Creangă) are rostul de a face umbră sufletului obosit de trecerea prin vămi.

JOCA MONACHORUM

Multe din legendele devenite populare prin cronografe, elemente cosmologice, cronologice, date privind simbolica obiectelor liturgice și ierarhia bisericească se regăsesc într-un chestionar cu întrebări și răspunsuri provenit din literatura bizantină și cunoscut în Occident sub numele de *Joca Monachorum (Jocul călugărilor)*. Acest chestionar, venit la noi prin canal slav, pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea, poartă în copiile care ni s-au păstrat diferite titluri, precum: *Întrebări și răspunsuri, Întrebările lui Iazimir iriticul și ale lui Panaiot filozoful, Întrebări de darurile sfintei biserici, Întrebări și răspunsuri din sfînta și marea săptămînă a patimilor lui Hristos, Întrebări ale blagocestivului împărat chir Leon cu dascălul din*

Scanned with OKEN Scanner

theologhia sfinţilor blagocestivi, Întrebările sfîntului Vasile şi cu Grigore bogoslovul.

Dăm cîteva mostre:

„*Intreb.* Cine n-au născut şi a murit? *Răsp.* Adam.
Intreb. Cine au murit şi nu s-au îngropat? *Răsp.* Muiarea lui Lot.
Intreb. Ce hiară n-au intrat cu Noe în corabie? *Răsp.* Inorogu, peaştele, broasca şi altele care le iaste viaţa în apă.
Intreb. Cine de viu s-au îngropat şi mormîntul umbla şi mortul în mormînt cînta? *Răsp.* Iona prorocul în pîntecele chitului.
Intreb. De cîţi ani au fost Preacista cînd au venit arhanghelul Gavriil de i-au spus că va să nască Hristos dintr-însa? *Răsp.* De 12 ani şi 4 luni".

În cronografele lui Dorothei şi al lui Cigala este înfăţişată pe scurt o legendă înregistrată în literatura apocrifă (*Evanghelia apocrypha Lipsiae,* publicată de C. Tischendorf) sub denumirea de *Paradosis Pilati (Osîndirea lui Pilat).* Este vorba de rechemarea la Roma de către împăratul Tiberiu a procuratorului Pilat şi de pedepsirea lui pentru că n-a ştiut să împiedice uciderea lui Hristos. Anecdota se află şi într-o versiune independentă, copiată în secolul al XVII-lea, în manuscrisul nr. 469. Mai interesantă pentru consecinţele ei folclorice este legenda soţiei lui Pilat, Procla, din *Întrebări şi răspunsuri.*

Se povesteşte că Pilat ar fi sfătuit pe soţia sa să nu se ducă la răstignirea lui Hristos. Procla, curioasă, n-a ascultat, ci îmbrăcată cu o „plaşcă", a mers să privească scena măcar de departe. Cînd un soldat a împuns pe Hristos cu suliţa în coastă, a ţîşnit sînge şi a stropit plaşca Proclei. Zadarnic a încercat ea s-o spele, sîngele s-a întins peste tot. Procla, înspăimîntată, a alergat în grădină şi, săpînd o groapă sub un piersic, şi-a îngropat haina acolo. Din haină a răsărit pe loc viţă de vie cu struguri copţi, astfel încît în momentul cînd Pilat, căutîndu-şi soţia, intră şi el în grădină, o află în vie goală, contemplînd strugurii rumeni „cît nu să putea găsi într-alt chip". Originea legendei este desigur în *Evanghelia* după Ioan (cap. 15, vers 5), unde Hristos se asemuieşte cu viţa de vie, şi în scena cinei cea de taină din *Evanghelia* după Matei (cap. 26, vers 29). Motivul apare în iconografia populară. Într-o icoană pe glajă găsită în satul Drăguş din Transilvania, din coasta lui Isus creşte o tulpină rămuroasă, încovoiată de ciorchini de struguri.

Academia Republicii Socialiste România posedă un număr de 20 de manuscrise din *Întrebări şi răspunsuri,* dovadă că au fost foarte răspîndite. Copia cea mai veche a fost făcută de ierei Ghinea Stanovici Voinescu dascălul „căpălnaş", nepotul episcopului Damaschin ot Rîmnic în 1748.

Scanned with OKEN Scanner

UN PANEGIRIC ÎN VERSURI

Asasinarea postelnicului Constantin Cantacuzino a inspirat pe un anonim într-o *Poveste de jale și pre scurt asupra nedreptei morți,* în versuri grecești. Panegiricul a fost tradus în versuri românești de logofătul Radu Greceanu și dedicat jupînesei Stanca, fiică a postelnicului și mama lui Constantin Brîncoveanu, moartă în 1699.

Versiunea românească, alcătuită în stihuri de 15 silabe, începe cu o apostrofă care aduce aminte de Letopisețul Cantacuzinesc:

Pămîntule și ceriule, stealele și tu, lună,
Boiari striini și rudelor, s-ascultați dinpreună,
Împărații și prințipii, și toată politia,
De la mare pînă la mic, să vedeți istoria,
Pentru ca să vă minunați de marea strîmbătate,
Care scrie că s-au făcut din multă răutate!
Zic, dară, și voi, pietrilor și liemnelor, să plîngeți,
Și tuturor săracilor, de jale să vă atingeți.
Și toată ticăloasa Țara această Rumânească,
Cu toate mănăstirile împreună să jelească
Pre Constantin postelnicul, pre Cantacuzinescul,
Pre marele acela omu și prè înțeleptul!

Tălmăcirea e greoaie. După acest izvor, vina principală a morții postelnicului o poartă nepotul său, Dumitrașco Cantacuzino, viitorul domn al Moldovei. Numit de Grigore Ghica vistier, acesta, lacom din fire, se dădu la jafuri nemaipomenite:

Ca cîinele făr de băț, ca ursul dezlegat
Și ca șarpele de iarbă, cînd iaste deșteptat,
Ca lupul cînd intră în stînă și vulpea în coteț...

Pe cînd domnitorul era cu oștile în Ardeal la Uivar (Uioara), Dumitrașco scornește pîri împotriva postelnicului. I se asociază un „fîrtat", Caragea, care voia să se ciocotnițească, și Constantin Vărzarul. Acuzația principală era că postelnicul uneltea să ajungă domnitor. Autorul povestește amănunțit intrigile urzite împotriva postelnicului, arestarea acestuia de către Grigore Ghica, trimiterea la „Sinagov". Ar fi văzut cu ochii lui cînd victima a fost ucisă („cînd l-au omorît pre el, de față m-am aflat"). Din păcate tocmai aici se întrerupe povestea în singura copie rămasă. Textul grecesc original (tipărit!) n-a fost încă descoperit.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

§ Legenda despre *Adam și Eva* și *Căderea îngerilor*, în M. Gaster; *Chrestomație română*, I; Iordan Ivanov, *Cărțile și legendele bogomilice*, Acad. Bulg. de Științe, Sofia, 1925 (în limba bulgară); Anton Balotă, *Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și țările române*, în *Romanoslavica*, X, 1964, p. 19—71.

§ *Istoriile lui Herodot*, ed. N. Iorga, Vălenii de munte, 1909.

§ Texte din hronografe, în Gaster. *Chrest. rom.*, I, și Em. C. Grigoraș, *Din cronografe* (legende și istorii), Buc., Vremea, 1933; Iulian M. Ștefănescu, *Cronografele românești de tipul Danovici*, în *Revista istorică română*, IX, 1939, p. 1—77, sau *Opere istorice*, Buc., 1942; Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, I *(Împărăția lui Priam, împăratul Troadei, cetății ceii mari);* II (Povestiri din hronografe), Buc., E.P.L., 1963.

§ *Minunile cele mai presus de fire ale preasfintei stăpînei noastre de Dumnezeu Născătoarei și pururea fecioarei Maria, care puține din ceale nenumărate s-au luat în scris de la fealuri de dascăli de Agapie (Landos)...*, tălmăcită de Rafail ieromonahul protosinghel, Rîmnic, 1820; *Marea minune săvîrșită la Adormirea Maicii Domnului*, Buc., Tip. Academic, 1934; M. Gaster, *Die rumänischen „Miracles de Nostre-Dame"*, în *Miscellanea di filologia e linguistica, In memoria di Napoleone Caixe Ugo A. Canello*, Firenze, 1886; *A Rumanian manuscript miscellany intho John Rylands library*, by E. D. Tappe, Manchester, 1960.

§ *Viața sfîntului Vasile cel Nou și înfricoșatele vămi ale văzduhului și dreapta judecată pe care le-au văzut Grigorie prin rugăciunile sfîntului Vasile cel Nou care s-au scris pre limba elinească de același Grigorie...*, tălmăcită de Galaction, episcopul Rîmnicului, Rîmnic, 1816.

§ *Întrebări și răspunsuri*, în *Cercetări literare*, I, 1934; A. Vassiliev, *Anecdota graeco-bizantina*, Moscova, 1893.

§ *O povestire inedită în versuri despre sfîrșitul postelnicului Constantin Cantacuzino*, publicată de Emil Vîrtosu, Buc., 1940.

LITERATURA ORALĂ

Și pentru cîntecele orale ivite în secolul al XVII-lea, balade și doine, avem unele mărturii ale călătorilor străini, precum și atestări ale cronicarilor interni.

Paul Strassburgh, în drum spre Giurgiu pe vremea lui Leon-vodă (1629—1632), putu să audă nu numai meterhaneaua de trîmbițași și tobosari, dar și cobzari și cîntăreți („citharoedi et musichorum chorus"), care ziceau cît îi ținea gura românește cîntece bătrînești („qui valachica lingua patrium carmen pleno gutture cantabant").

Scanned with OKEN Scanner

La curtea lui Vasile Lupu se juca vicleimul, reprezentat de elevii școlii de la Trei Ierarhi, iar la curtea lui Matei Basarab, patriarhul Macarie din Antiohia găsi muzicanți cu lăute, tobe și fluiere, care desigur ziceau și din gură.

În vremea competițiilor din a doua jumătate a secolului dintre principii Transilvaniei, lăutarii oștilor românești cîntau lîngă steaguri *Viersul fetei care și-a pierdut caprele în munți*. Andreas Franck din Sibiu auzea același cîntec la dieta din Oșorhei intonat de ceata lui Constantin-vodă Șerban, cînd muzica militară a lui Ioan Kemeny (1661—1662) înălța un pean de slavă. Poetul maghiar din secolul al XVI-lea Balint Balassi arată el însuși că a imitat ritmul poeziei românești mai sus-pomenite, ceea ce înseamnă că acest cîntec popular era contemporan sau chiar mai vechi.

Cînd Ioan Sobieski improviza la Iași cîteva versuri ironizînd retragerea lui Constantin Cantemir:

Constantine, fugi bine,
Nici ai casă, nici ai masă,
Nice dragă jupînească . . . ,

precum povestește în *Vita Constantini Cantemyrii* fiul domnitorului, el nu făcea de bună seamă decît să parafrazeze obiceiul baladelor de vitejie cîntate la masa voievozilor.

Învățatul stolnic Constantin Cantacuzino confirmă în *Istoria* sa existența cîntecelor bătrînești orale, cu toate că el își manifestă neîncrederea în obiectivitatea lor:

„Însă nu zic, *scrie el*, că den om în om n-au rămas și aici niște spuneri și niște povești, mai vîrtos bătrînii ce povestesc de cele ce au fost. Ci și de acelia, foarte slab lucru iaste și primejdie de a le crede, pentru că de multe ori s-au luat seama, că de un lucru numai, doi într-un chip nu povestesc, ci unul una, altul alta băsnuiaște. Unde nici de acelea nici o adevărată știință n-avem, nici din cîntecele cari vestesc de vitejii, au de alte fapte ale domnilor și a altor vrednici oameni, ce au lucrat, care dupe la lăutari și dupe la alți cîntători auzim, putem ști ceva ales. Că și acelia nu numai ce au laudă mai mult, au hulesc decît acele ce au fost, ci și foarte împrăștiiat și prea pe scurt pomenesc lucru și făr de nici o orînduială sau tocmeală".

O dată cu pătrunderea ceremonialului împărătesc constantinopolitan, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, vechile balade, cum rezultă și din mărturia stolnicului Constantin Cantacuzino, încep să se audă tot mai puțin pe la ospețele domnești, făcînd cu totul dificilă astăzi operația de resuscitare din transcrierea tîrzie a ecourilor lor.

Autenticitatea populară a unor balade ca *Mihai Viteazul și săsoaia*, *Corbul și Mihail Viteazul* din colecția Atanasie Marienescu este proble-

Scanned with OKEN Scanner

La curtea lui Vasile Lupu se juca vicleimul, reprezentat de elevii şcolii de la Trei Ierarhi, iar la curtea lui Matei Basarab, patriarhul Macarie din Antiohia găsi muzicanţi cu lăute, tobe şi fluiere, care desigur ziceau şi din gură.

În vremea competiţiilor din a doua jumătate a secolului dintre principii Transilvaniei, lăutarii oştilor româneşti cîntau lîngă steaguri *Viersul fetei care şi-a pierdut caprele în munţi*. Andreas Franck din Sibiu auzea acelaşi cîntec la dieta din Oşorhei intonat de ceata lui Constantin-vodă Şerban, cînd muzica militară a lui Ioan Kemeny (1661—1662) înălţa un pean de slavă. Poetul maghiar din secolul al XVI-lea Balint Balassi arată el însuşi că a imitat ritmul poeziei româneşti mai sus-pomenite, ceea ce înseamnă că acest cîntec popular era contemporan sau chiar mai vechi.

Cînd Ioan Sobieski improviza la Iaşi cîteva versuri ironizînd retragerea lui Constantin Cantemir:

Constantine, fugi bine,
Nici ai casă, nici ai masă,
Nice dragă jupîneasă ...,

precum povesteşte în *Vita Constantini Cantemyrii* fiul domnitorului, el nu făcea de bună seamă decît să parafrazeze obiceiul baladelor de vitejie cîntate la masa voievozilor.

Învăţatul stolnic Constantin Cantacuzino confirmă în *Istoria* sa existenţa cîntecelor bătrîneşti orale, cu toate că el îşi manifestă neîncrederea în obiectivitatea lor:

„Însă nu zic, *scrie el*, că den om în om n-au rămas şi aici nişte spuneri şi nişte poveşti, mai vîrtos bătrînii ce povestesc de cele ce au fost. Ci şi de acelia, foarte slab lucru iaste şi primejdie de a le crede, pentru că de multe ori s-au luat seama, că de un lucru numai, doi într-un chip nu povestesc, ci unul una, altul alta băsnuiaşte. Unde nici de acelea nici o adevărată ştiinţă n-avem, nici din cîntecele cari vestesc de vitejii, au de alte fapte ale domnilor şi a altor vrednici oameni, ce au lucrat, care dupe la lăutari şi dupe la alţi cîntători auzim, putem şti ceva ales. Că şi acelia nu numai ce au laudă mai mult, au hulesc decît acele ce au fost, ci şi foarte împrăştiiat şi prea pe scurt pomenesc lucru şi făr de nici o orînduială sau tocmeală".

O dată cu pătrunderea ceremonialului împărătesc constantinopolitan, la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, vechile balade, cum rezultă şi din mărturia stolnicului Constantin Cantacuzino, încep să se audă tot mai puţin pe la ospeţele domneşti, făcînd cu totul dificilă astăzi operaţia de resuscitare din transcrierea tîrzie a ecourilor lor.

Autenticitatea populară a unor balade ca *Mihai Viteazul şi săsoaia*, *Corbul şi Mihail Viteazul* din colecţia Atanasie Marienescu este proble-

Scanned with OKEN Scanner

matică. Nu știm cît preț s-ar putea pune pe o baladă despre moartea lui Mihai Viteazul, publicată în revista transilvăneană *Familia* în 1905. În colecția G. Dem. Teodorescu găsim o baladă istorică în care Radu Șerban Basarab (1601—1610) iese în întîmpinarea dușmanilor călăuziți de un cioban și repurtează o victorie deplină împotriva cotropitorilor:

Oștirea o rînduiește,
noaptea-n patru părți lovește;
omor, junghie turci, tătari,
pe-ai creștinilor tirani,
de pe Bîrsa mai la vale,
tăind cetele ungare;
îi bate măcelărește,
avuția le răpește,
pînă-n Hodova-i gonește.

Tot pe la începutul secolului al XVII-lea, după N. Iorga, merge prin Muscel, în sunet de cobuz, voinicul din balada *Miul,* cu durda în spinare, avînd drept tovarăș numai pe credinciosul lui murg. Miul se întîlnește în codru cu Ianoș Ungurul fălos și într-o luptă scurtă și dreaptă îl doboară.

Prin 1633 boierii uneltesc la Țarigrad cu grecii ca să piardă pe Matei Basarab, sub pretext că ar fi pus biruri mari și grele, sărăcind țara. Domnitorul pleacă să-și dea socotelile, iar un căpitan Constantin îl roagă să-i lase pe uzurpatori (îndeosebi greci) pe seama sa:

Grecii dă-i pe mîna mea,
Să-i joc ca pe-o brebenea,
Să-i joc bine horița,
Sgîța — sgîța iepura...

Un adevărat fond popular și social aflăm în balada *Toma Alimoș,* cronologizată în această epocă de N. Iorga. Toma Alimoș e un „boier" la V. Alecsandri, un „haiduc" la G. Dem. Teodorescu, din Țara de Jos, un „voinic" mai degrabă, ca bogătîrii din bîlinele rusești.

Nalt la stat,
Mare la sfat
Și viteaz cum n-a mai stat.

Dușmanul său de moarte e Manea „grosul și-arțăgosul", stăpînul moșiilor și domnul cîmpiilor, care vine să ceară „vamă", pentru că i-au fost încălcate avuțiile:

Copile mi-ai înşelat,
florile
mi le-ai călcat,
apele
mi-ai tulburat,
livezi
verzi
mi-ai încurcat,
păduri
mari
mi-ai dărîmat.

Toma poftește pe Manea să bea cu el. Manea, prefăcîndu-se a primi invitația, îl lovește cu paloșul mișelește și fuge. Toma își adună mațele vărsate, se ia după ucigaș, îl ajunge și-i zboară capul din goana calului. Ca și în *Miorița*, moartea eroului (căci după ce se răzbună, Toma cade și el) pune în mișcare întreaga natură:

Codrul se cutremura,
ulmi și brazi
se clătina,
fagi și paltini
se pleca,
fruntea de i-o răcorea,
mîna
de i-o săruta
și cu freamăt îl plîngea.

Balada mai păstrează tonul eroic al cîntecelor bătrînești. Revolta țărănimii împotriva exploatării domnitorilor hrăpăreți apare mai limpede în doine, printre care una este din vremea ultimei domnii în Moldova a lui Gheorghe Duca (1678—1684). După ce-și arată sărăcia în care l-au adus birurile cele grele, poetul blestemă pe hainul vodă:

Alei, Doamne Dumnezeu,
Auzi-mi și glasul meu,
Glasul meu, durerea mea,
Amarul și jelea grea.
Frunză verde foi uscate,
În Moldova nu-i dreptate.
Foc și pară-n lung și-n lat
Pentr-un cîne blăstămat,
Pentru vodă cel hain,
Duca-vodă cel fieros,
Cu cei mari prietenos,
Cu cei mititei cînos;
'S sărăcit
și prăpădit,

Scanned with OKEN Scanner

Tare mi-s sărac lipit,
Fără casă,
fără masă,
Nici pămînt de dobitoace,
Mă mir, Doamne, ce m-oi face!
Fără hrană, fără loc,
Cu moșoaica goală-n foc.
Doamne, du-l și du-l departe,
S-aibă dracul de el parte;
Doamne, du-l și-l du mereu,
Să pot răsufla și eu!

Cîntecul despre *Cantemir-vodă*, publicat în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1843, de C. Negruzzi, ia partea boierilor, în speță a lui Miron și Velicicu (Velișcu) Costin, uciși de domnitor pentru că-l făceau atent asupra birurilor instituite fără măsură:

Cantemir era un domn
Altfel pre de treabă om,
Numai țara cam prăda,
Boierii văzînd așa,
Îi zicea „Măria-ta!
Cu paharul îndeseşte,
Dar cu birul mai răreşte".

Vom regăsi această tradiție în cronicile anonime în continuarea lui Miron Costin și la Neculce. Toți atestă că Miron Costin ironiza pe Constantin Cantemir că se întrece cu băutul, neluînd seama la spolierea țării de către oligarhia boierească tutelară. Cîntecul popular spune că domnitorul s-a înfuriat de aceste vorbe, că a dat poruncă să fie tăiați clevetitorii ca să nu-i mai audă, dar că s-a căit de fapta lui și a fost urmărit de remuşcări pînă la moarte. I-ar fi sunat mereu în urechi, chiar în vis, batjocura:

Cu paharul îndeseşte
Dar cu birul mai răreşte...

Cronicarul anonim brîncovenesc vorbind de drumul domnitorului la Cerneți în 1695, pentru a face securitatea proviziilor turcești atacate de „haiduci", se oprește asupra flagelului muștei columbace, care bîntuia regiunea:

„...Că este între munții care taie Dunărea de curmeziș, de iese la Cladova cetate, care au făcut-o Clavdie împăratul, și la Turnul Severinului, care l-au făcut Sevir împăratul, unde sînt și picioarele podului lui Traian împăratul, ce au făcut peste Dunăre, să veade că este o piatră găunoasă a cărei găunoșitura, gura este neagră, afumată, ca cum ar ieși un fum din lăuntru, de negrește marginile găurilor,

Scanned with OKEN Scanner

iar nu este fum, ci în toți anii primăvara iese un feliu de muscă mitiutică, ca-n feliul mușiții pestrițe și ca roii iase multă fără seamă, care eșind din piatră asupra Dunării multă se înnecă, că ca un vifor întunecat să pornește pe Dunăre în jos și iasă la cîmp, la dobitoace, pă care le mușcă, le venințează și carele mai multe mor. Și cu fum de tufă de fîn îșî păzesc cîțiva oameni dobitoacele și pă ei. Că și oamenii pătimesc rău de mustele acelea, însă nu mor..."

Această însemnare prezintă pe lîngă valoarea poetică o importanță în plus prin faptul că indică aproximativ momentul localizării la noi a baladei sîrbești despre *Iovan Iorgovan*. Varianta românească din colecția Gheorghe Cătană povestește cum o fată, Ana Ghiordănel, pornită la cules de mure și flori cu sororile ei, se rătăcește în codru, este atacată de o „hală cumplită" și salvată de „un român viteaz", Iovan Iorgovan, care face șarpele bucăți cu sabia. Însă capul balaurului se aruncă în Cerna și de acolo în Dunăre, apoi într-o peșteră, dînd naștere cunoscutei molime:

Aici s-mputea,
Vermii se-nmulțea,
Muște slobozea
Și-n veci nu perea,
Musca tot ieșea,
Mare rău făcea,
Căci caii mușca,
Boii otrăvea,
Plugurile-oprea!

Ca să izbăvească ținutul de epizootie, eroul învață pe localnici să alunge mustele cu fum. În varianta Alecsandri, Iovan Iorgovan apare ca „Erculean" și „căpitan rîmlean", învingătorul unui balaur din corpul căruia izvorăsc apele tămăduitoare de la Mehadia. Dezvoltarea cultă a temei populare este evidentă.

BIBLIOGRAFIE

§ Dimitrie Marmeliuc, *Figuri istorice românești în cîntecul popular al românilor*, București, 1915.
§ *Meșterul Manole*, balade populare, E.S.P.L.A., 1960; *Flori alese din poezia populară*, E.S.P.L.A., 1960.

Scanned with OKEN Scanner

Secolul al XVIII-lea

pînă la 1780

Scanned with OKEN Scanner

La începutul secolului al XVIII-lea, țările române continuau să se afle în plin feudalism, sub exploatarea internă a boierimii și a Imperiului otoman din afară. Țara românească era în al doisprezecelea an al domniei lui Constantin Brîncoveanu, Moldova în al patrulea an al domniei lui Antioh Cantemir, iar Transilvania intrase cu un an înainte, în urma păcii de la Karlowitz, în stăpînirea Austriei.

Creșterea elementelor capitaliste, care subminează orînduirea feudală, insensibilă la începutul secolului, devine palpabilă după 1750, cînd și importanța vieții orășenești sporește tot mai mult datorită contactelor comerciale cu alte țări, între care și cu cele apusene. Perioada ultimelor trei decenii ale secolului al XVIII-lea este marcată chiar de un avînt al tuturor breslelor, meseriilor, meșteșugurilor, al atelierelor manufacturiere, cele mai multe dintre ele aparținînd domnului sau boierilor sau fiind sprijinite de aceștia. Atelierele și primele fabrici apar deopotrivă în Țara Românească și în Moldova. Schimbările produse în manufactură, comerț și meșteșuguri dau naștere la noi relații sociale, în care rolul precumpă-

Scanned with OKEN Scanner

nitol îl au marii negustori și meseriașii. Prin caracterul lor burghez, aceste elemente contribuie la destrămarea feudalismului și la promovarea unor tendințe noi în economie, deci și în cultură și literatură.

Încă din primul deceniu al secolului, privirile românilor s-au îndreptat către marele vecin de la răsărit, Rusia, atunci sub conducerea țarului Petru cel Mare. Constantin Brîncoveanu și, mai ales, Dimitrie Cantemir, venit la tronul Moldovei în 1710, duc tratative cu Petru cel Mare pentru încheierea unei alianțe împotriva turcilor, care s-a și semnat la 13 aprilie, la Luțk.

După înfrîngerea suferită de aliați la Stănilești, în 1711, turcii hotărăsc să nu mai încredințeze tronul țărilor românești unui domn de țară, ci să-l dea unei persoane verificate din serviciul lor. După Dimitrie Cantemir, tronul Moldovei este dat lui Nicolae Mavrocordat, fiul marelui dragoman de la Constantinopole Alexandru Mavrocordat-Exaporitul, iar după înlăturarea lui Ștefan Cantacuzino, sugrumat la Constantinopole în 1716 (Brîncoveanu fusese ucis tot acolo cu doi ani mai înainte), tronul Țării Românești se dă aceluiași Nicolae Mavrocordat, înlocuit în Moldova cu Mihai Racoviță. Astfel se inaugurează în țările române domnia fanarioților, a căror epocă ține mai mult de o sută de ani, pînă la răscoala lui Tudor Vladimirescu.

Instalarea domnitorilor fanarioți a înăsprit condițiile de existență ale poporului român, aceștia fiind executanți fideli ai poruncilor Porții. Fanarioții aduc o boierime nouă, interesată îndeosebi de a se îmbogăți rapid. Del Chiaro, care a fost de față în Țara Românească la instalarea primului domnitor fanariot, arată limpede acest lucru:

„Domnitorul Mavrocordat, *scrie el*, destituie din demnități pe boierii fostului regim și-i înlocuiește cu rude și prieteni, care se îmbulzeau din Constantinopol să strîngă avere".

În primul moment, boierimea pămînteană deposedată de drepturi se refugiază în Ardeal și cere intervenția Austriei pentru înlăturarea de pe tron a „administratorului turc" (Ion Mavrocordat), dar Austria, încheind pace cu turcii și obținînd Oltenia, se dezinteresează de domnia Țării Românești și boierii pribegi sînt siliți să se întoarcă în patrie și să găsească o modalitate de împăcare. În curînd ei cîștigă încrederea fanarioților și, pă-

Scanned with OKEN Scanner

trunzînd în dregătorii, se adaptează noilor condiţii. Înmulţirea dregătorilor are drept consecinţă o fiscalitate excesivă, greu suportată de ţărani. Birul anual (mucarerul mic) şi cel la trei ani (mucarerul mare) datorat turcilor stoarce ultimele rezerve ale ţărilor. Vom vedea aceste stări de lucruri reflectate în cronicile secolului al XVIII-lea.

Impunerea tutelei turceşti prin domniile fanariote aduce, în prima jumătate a secolului, o consolidare a orînduirii feudale. Către sfîrşitul secolului, datorită schimbării raporturilor de forţe pe arena internaţională, o dată cu ascensiunea Rusiei şi a Austriei, a tratatelor care se încheie, mai ales în urma tratatului de la Kuciuk-Kainargi (1774), suzeranitatea otomană asupra Ţării Româneşti şi Moldovei scade tot mai mult şi, concomitent, scade şi monopolul turcesc asupra comerţului ţărilor române, instituit de-a lungul a trei sferturi de secol anterior. Aceasta face ca schimburile comerciale să dobîndească condiţii prielnice de stabilire a unor contacte directe cu pieţele de desfacere, ceea ce duce la dezvoltarea relaţiilor şi în alte domenii de activitate. Exploatarea maselor creşte datorită acestui fapt, întrucît proprietarii de latifundii şi de ateliere sînt acum interesaţi direct în sporirea producţiei de mărfuri care să le aducă mari profituri.

Domnia lui Dimitrie Cantemir în Moldova a fost prea scurtă pentru a avea consecinţe practice pe teren politic-social sau cultural (a rămas, bineînţeles, activitatea sa literară desfăşurată în ţară şi în străinătate), în schimb aceea de 26 de ani a lui Constantin Brîncoveanu (1688—1714) a lăsat, mai ales din punct de vedere cultural, urme însemnate.

Încă din al doilea an al domniei sale, Brîncoveanu reorganizează şcoala grecească din Bucureşti, întemeiată de Şerban Cantacuzino în mănăstirea Sf. Sava, pe locul unde se află astăzi statuia lui Mihai Viteazul şi Universitatea — Bucureşti. Primul director al acestei academii a fost învăţatul grec Sevastos Kymenites, elev al lui Alexandru Mavrocordat în şcoala Patriarhiei de la Constantinopol şi al universităţilor italiene, traducător în greaca vulgară al tratatului *Despre virtuţi şi despre viţii* al lui Aristotel, tipărit postum (1703). După hrisovul dat de Brîncoveanu în septembrie 1702, numărul profesorilor era de trei, iar al elevilor de 150—200. Învăţămîntul avea caracter filozofic, umanistic, ştiinţific şi, firesc, teologic. Se preda în limba elină logica, psihologia, metafizica, apoi retorica şi istoria

Scanned with OKEN Scanner

cu lecturi din Sofocle, Euripide, Esop, Plutarh, Tucidide și Xenofon, în fine astronomia, fizica și matematica lui Pythagora. La teologie se interpretau cuvîntările sf. Grigore de Nazianz, Apologia religiei creștine a lui Agapet și altele. În afară de Sevastos Kymenites, au mai funcționat ca profesori: George Maiota, predicatorul curții și dascălul copiilor lui Brîncoveanu, Ioan Comnenul, matematician, fizician, medic și teolog, ajuns mitropolit al Silistrei, autorul unei cărți traduse din latinește în grecește, *Ușa pocăinții,* elevul său Panait Sinopeus și Ioan Abramios.

Brîncoveanu avea ca secretar pe florentinul Anton Maria del Chiaro, autorul unor foarte interesante memorii, publicate la Veneția în 1718: *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, con la descrizione del paese: natura, costumi, riti e religione degli abitanti,* și ca medic pe venețianul Pylarino, descoperitorul vaccinului împotriva variolei.

Printre elevii academiei au fost: Palade Damian, latinist, care a închinat o poemă în limba lui Horațiu domnitorului, Anton Stratigos și Gheorghe Hypomenas, elevi la Padova ai profesorului dr. Vallisnieri, ajunși medici vestiți ai timpului, și Răducanu Cantacuzino.

Fiii lui Brîncoveanu înșiși promiteau a fi jucat un rol în cîmpul literelor, dacă viața lor n-ar fi fost curmată brusc, o dată cu aceea a tatălui lor, în 1714. De la al doilea fiu, Ștefan Brîncoveanu, a rămas în limba greacă un *Cuvînt panegiric la Sf. Constantin,* tipărit la București în 1701, un *Cuvînt panegiric la martirul Ștefan* (1701) și un *Cuvînt panegiric la adormirea născătoarei de Dumnezeu,* afierosit mamei sale, doamna Maria (1703). Radu, al treilea fiu, a compus *Cuvîntarea la patima cea de lume mîntuitoare* și *Cuvînt panegiric la sf. Nicolae* (1706). Constantin, întîiul fiu, „învățat între învățați", „orator și adînc cugetător", a tradus în greaca modernă, la stăruințele lui Antim Ivireanul, *Viețile paralele grecești și romane* ale lui Plutarh Cheroneul.

Sub Brîncoveanu iau naștere în Țara Românească patru noi tipografii, una la Buzău în 1691, condusă de episcopul Mitrofan, alta la Snagov în 1696, condusă de Antim Ivireanu, alta la Rîmnic în 1705 și alta la Tîrgoviște în 1709. Între 1690 și 1716 s-au tipărit 31 de cărți grecești și 49 de cărți în cinci alte limbi.

În Moldova și Transilvania, activitatea tipografică este în acest timp mai mică, totuși viața culturală, în Moldova mai ales, nu era cu nimic mai prejos în momentul cînd Dimitrie Cantemir este nevoit să se refugieze în Rusia.

Scanned with OKEN Scanner

Dintre domnitorii fanarioți, Nicolae Mavrocordat, care urmase în dragomanat la Poartă tatălui său, știa șapte limbi: turca, araba, persana, latina, elina, franceza și italiana, și era, spune Nicolae Costin, priceput „în filozofii și în istorii și într-altele ce se cade a ști un domn". Un scriitor francez, Le Mottraye, afirmă că „putea să scrie din memorie paragrafe din autorii de care avea nevoie, fără să-și dea osteneală de a le căuta, chiar dacă ar fi fost în latinește, italienește, arăbește sau grecește". Biblioteca lui rivaliza în cărți rare cu biblioteca lui Ludovic al XIV-lea.

Nicolae Mavrocordat a scris chiar cîteva cărți în limba greacă și latină: *Despre datorii,* în grecește, tipărită în 1719; *Epistole* imitate după ale lui Falaris, în grecește; *Animadversiones politicae ad vitam Thaletis et Solonis; Parerga* lui Filothei, în grecește, roman instructiv și amuzant, după bibliotecarul regelui Franței, care primise o copie manuscrisă; în fine, a tradus din latinește în limba grecească, cu concursul lui Ion Abramios, o lucrare parenetică, închinată fiului său Constantin Mavrocordat, *Theatron politicon* de Ambrosius Marlianus. Această din urmă carte, tipărită la Lipsca în 1758, s-a tradus în românește încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și se păstrează în B.A. R.S.R. în trei copii, din care două sînt din același an, 1787 (ms. 1569 prescris de Nițul Logofețelul în Țara Românească și ms. 2770 scris de Ianachi Răduț în Moldova). Opera a fost retradusă în 1838 de Grigore Pleșoianu, un elev al lui Eliade Rădulescu, și este „o oglindă a domnitorilor" ca și *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie,* căci iată de ce se ocupă:

„Cap. I. Stăpînitorul este datoriu să petreacă o viață cinstită și supușii lui să-i urmeze ca și umbra trupului.
Cap. II. Stăpînitorul să aibă împreună lăcuitoare cu sine dreptatea și atunci statul lui va înflori în toată vremea.
Cap. VI. Privigherea stăpînitorului este mîntuirea norodului său.
Cap. VII. Tăcerea stăpînitorului este sufletul stăpînirii.
Cap. VIII. Înfrînarea stăpînitorului este norocirea statului său".

Cu sprijinul lui Hrisant Notara, nepot și urmaș al patriarhului Dosithei al Ierusalimului, prefațatorul *Bibliei* din 1688, Nicolae Mavrocordat reformează școlile grecești din Iași și București, introducînd învățămîntul gratuit și creînd, alături de școala grecească, o școală slavonească și alta moldovenească, „pentru ca să învețe poporul pe înțeles".

Scanned with OKEN Scanner

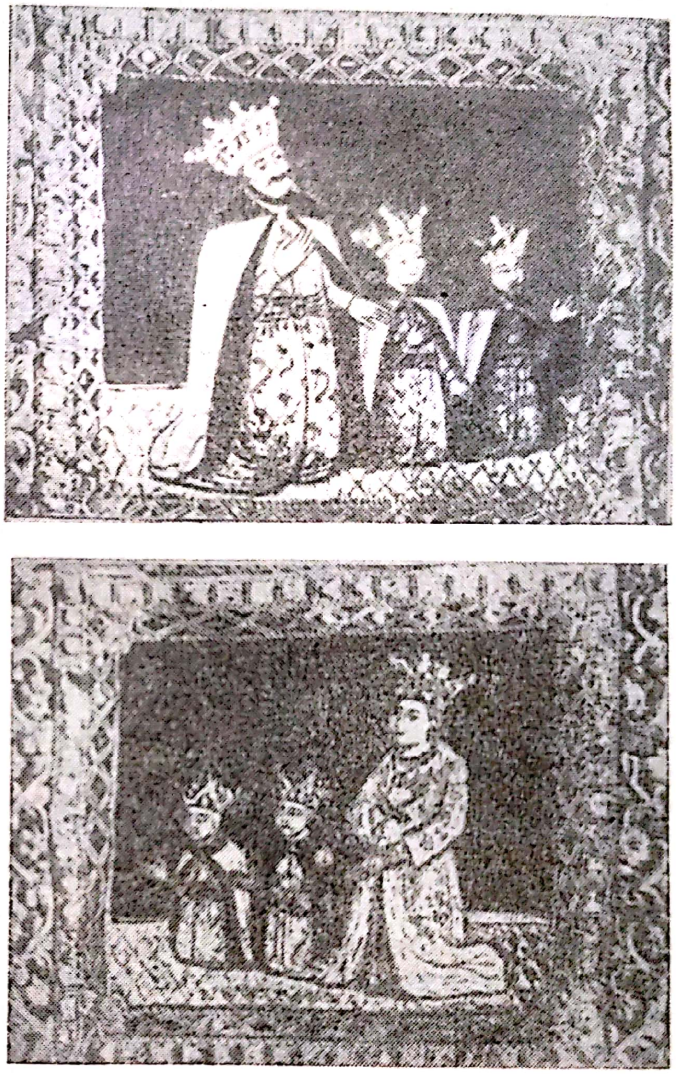

Portretele familiei lui C. Brîncoveanu (broderie pe atlaz cu fir de aur, mătase şi perle de Despinet).

Constantin Mavrocordat, care între 1730 şi 1769, deci în decurs de aproape patru decenii, a domnit de şase ori în Ţara Românească şi de patru ori în Moldova, a voit să dea o nouă organizare ţărilor române, alcătuind chiar pe cînd era domnitor pentru a treia oară în Ţara Românească (în 1740) o Constituţie în 13 articole, apărută în iulie 1742 în revista *Mercure de France*. Sub raport social, el dădea libertate rumânilor sau vecinilor, îngăduindu-le să se răscumpere cu suma de 10 taleri de cap.

Scanned with OKEN Scanner

Fixă numărul zilelor de clacă la 12, reduse dările la 10 lei anual, plătibili în patru sferturi, numi ispravnici de judeţ şi introduse condici de judecată, unde se treceau hotărîrile date, spori numărul şcolilor şi al tipografiilor. Din păcate, nu toate aceste reforme s-au pus în practică, unele aplicîndu-se în mod cu totul arbitrar. Cererile mari ale turcilor făcură să se perceapă 6 şi chiar 12 sferturi anual, iar obligaţia zilelor de muncă crescu într-atît, încît între 1745 şi 1746 peste 35 de mii de familii de iobagi fug de pe pămînturile boiereşti. Aşezămîntul lui Grigore Callimachi dat în cea de-a doua domnie a sa din Moldova, în 1768, arată că oamenii de pe pămîntul boierilor nu mai vor să lucreze „nici acele obicinuite de mult douăsprezece zile pe an".

Se cuvin semnalate din această vreme cîteva lucrări manuscrise care arată că legăturile ruso-române nu încetaseră după alianţa din vremea lui Cantemir. În 1746 un Ştefan Ioanov copiază în Moldova o *Gramatică rusească* şi un *Vocabular ruso-român* (ms. B.A.R.S.R., nr. 3784) menite desigur a facilita învăţarea limbii vecinilor de la răsărit. Cărţi ca *Istoria Rusiei, Viaţa lui Petru cel Mare* şi *Viaţa Ecaterinei a II-a* s-au bucurat de o mare răspîndire. Îndeosebi *Viaţa lui Petru cel Mare, Leben Peters des Ersten und Grossen* (1725) de J. G. Rabener, tradusă în limba română printr-un intermediar grecesc, a fost mult citită, căci găsim nu mai puţin de şapte copii manuscrise din Ţara Românească, Moldova şi Transilvania, cea mai veche datorindu-se monahului Rafail de la mănăstirea Hurez, ctitoria lui Brîncoveanu. Copia din 1755 a lui Rafail conţine *Istoria Rusiei*, tradusă direct din ruseşte de un dascăl Lavrentie, şi *Viaţa lui Petru cel Mare*, tradusă din greceşte de Matei Fărcăşanu, biv vel şetrar. În Moldova, cea mai veche copie de pe traducerea *Vieţii lui Petru cel Mare*, datorită ierodiaconului Gavril de la episcopia Huşului, datează din 1756. În Transilvania, traducerea *Vieţii lui Petru cel Mare* este copiată de Ion Zacionea, probabil după o versiune directă din limba germană. Însă dascălul „oraşului cetăţii Coronii" Radu Popovici face o nouă traducere, din ruseşte, pe care o copiază în 1788 căpitanul Zamfir Marcu, unul din admiratorii marelui ţar, pentru că îşi termină copia cu această exclamaţie:

„Vrednic de laudă au fost acest monarh pentru vitejiile lui şi bunătăţile ce au săvîrşit."

Influenţa greacă directă se încrucişează în secolul al XVIII-lea cu influenţa bizantină exercitată prin intermediar slavon. Asistăm chiar în secolul al XVIII-lea la un reviriment al slavonismului, de astă dată vehiculat nu de bulgari sau sîrbi, ci de ruşi. Conducătorul noului curent slavonesc a fost malorosianul Paisie Velicicovschi (1722—1794). Născut la

Scanned with OKEN Scanner

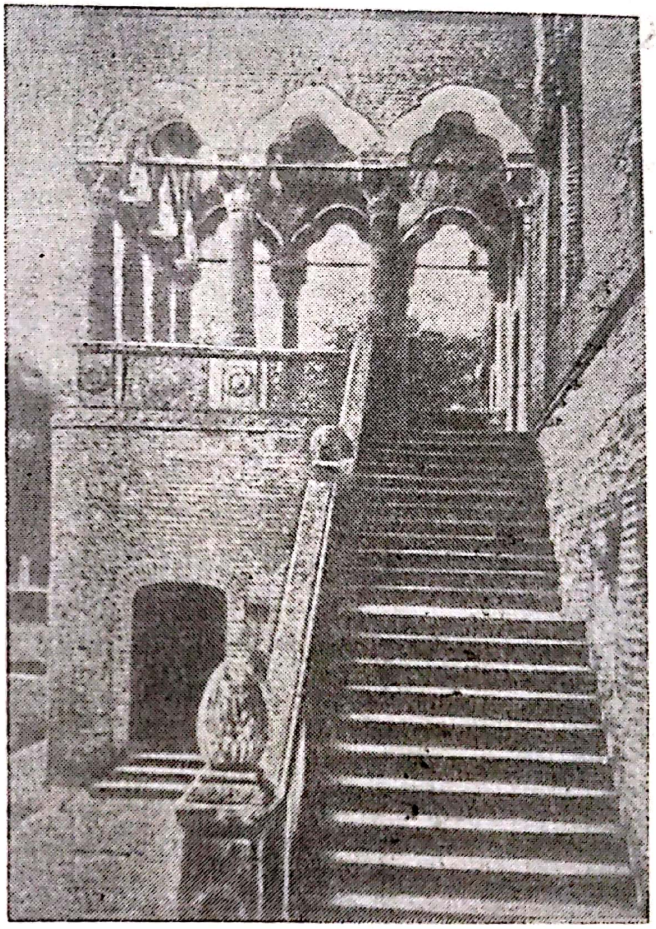

Palatul Mogoșoaia. Intrarea foișorului de pe fața de la răsărit.

Poltava, Velicicovschi fusese elev al Academiei teologice din Kiev și emigrase în Țara Românească prin 1742. După o ședere de 4 ani la mănăstirile Poiana Mărului și Vărzărești (regiunea Rîmnicu-Sărat, Putna), a plecat la Muntele Athos, unde vreme de 17 ani a trăit în asceză, după doctrina isihastică a lui Grigore Palamas. În 1763 trecea în Moldova și devenea stareț la Dragomirna, la Secul (1775), apoi la Neamț (1779), unde a rămas pînă la sfîrșitul vieții. De pe urma lui Paisie, cunoscut pînă într-atît în Rusia, încît a fost luat ca model de cei mai mari scriitori ai secolului al XIX-lea (Gogol, Dostoievschi, Lev Tolstoi), și a ucenicilor lui au rămas numai la mănăstirea Neamț un număr de 276 de manuscrise, din care 44 de mîna lui (printre acestea: o epistolă despre „cei ce petrec în tăcere" a lui Grigore Palamas, *Cuvinte de mustrare contra eresului lui Varlaam și Achindin* de același, *Cuvîntări despre rugăciunea minții* de Dionisie Areopagitul, *Învățături ale avei Dorotei, Viața sf. Grigore Sinaitul* de patriarhul Calist, operele ascetice ale lui Isaac Sirul, *Învățăturile* lui Iosif Briennios, *Scara* lui Ioan Climax, *Răspunsurile ortodocșilor despre prigonirile catolicilor și uniație,* după o lucrare grecească tipărită la Halchi în 1775, *Lumină celor ce sînt în întuneric, adresat latinilor ce se întorc la ortodoxie, Cuvîntări* ale lui Simion Noul Teolog, *Taction* de Nicon Muntenegreanul, *Învățături de trezire* ale lui Filotei Sinaitul, tîlcuire la *Cîntarea Cîntărilor* de fericitul Teodorit, *Învățăturile* lui Teodor al Edesei, *Catehumenele* lui Teodor Studitul). Biblioteca Centrală de Stat posedă, prin bunăvoința Academiei de Științe a U.R.S.S., microfilmul autobiografiei lui Paisie Velicicovschi, iar Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România foiește de manu-

Scanned with OKEN Scanner

scrisele traducerilor întocmite de ucenicii stareţului după diverse lucrări ale lui (ms. 5110 din 1768 al monahului Rafail cu *Scrisori dintre stareţii Athanasie şi Paisie,* cînd era la Dragomirna; ms. 1844 din 1774 al ieromonahului Ilarie cu vieţi de sfinţi şi cuvinte ale sf. Părinţi; ms. 3094 din 1782 al monahului Teofan cu *Exaimeron* „tîlcu la cele şase zile ale facerii şi deosebit cuvînt pentru facerea raiului" de Vasile cel Mare, tradus de dascălul Ilarion de la Neamţ; ms. 570 din 1791 al ieromonahului Justin de la Neamţ, cu *Poruncile sf. Isaia pustnicul către cei ce s-au lepădat de lume;* ms. 2159 din 1795 al lui Iachint, stareţul Cernicăi, cu *Învăţătură pentru cei ce vor să se călugărească, aşezămîntul stareţului Paisie şi cuvînt la îngroparea lui;* ms. 3166 din 1795 al ieromonahului Daniil de la Neamţ cu *Cuvinte ale sf. Petru Damaschinul, Învăţătură a sf. Amos, Capete ale sf. Filothei Sinaitul;* ms. 1592 din 1799 al ieromonahului Gherasim de la Căldăruşani, cu o scrisoare a stareţului Paisie; ms. 1552 din 1799 al monahului Sofronie de la Dragomirna cu *Învăţături ale lui Isaia pustnicul).* Şcoala lui Paisie Velicicovschi a avut un efect pozitiv, pentru că a contracarat curentul de grecizare şi a favorizat impunerea limbii poporului în biserică, cultură şi literatură.

O carte importantă, care denotă că unele idei ale iluminismului au venit la noi de timpuriu, din Rusia, este aşa-numitul *Nacaz* al Ecaterinei a doua, din 1767, tradus în româneşte de Toma logofăt al doilea, cu cheltuiala mitropolitului Moldovei Gavriil, din îndemnul feldmareşalului Rumeanţov şi publicat la Iaşi în 1773, *Învăţătură a însuşi stăpînitoarei măriri Ecaterina a II-a. Către orînduita episcopie preste alcătuirea arăturii a unii noao Legiuitoare Condică,* lucrare de luminare a maselor pentru o mai bună cultivare a pămîntului, similară manualelor de *Economie de cîmp* răspîndite mai tîrziu în Transilvania.

În 1793, căpitanul Antohi Hociung copiază, „şăzînd în casa dumisale condicariul Ştefan Zătreanu" în Moldova, *Istoria Ecaterinei a II-a şi descrierea Chersonului,* în momentul cînd ţarevna intra în al treizecilea an al domniei sale.

În Transilvania, aflată sub jugul Împeriului habsburgic, secolul al XVIII-lea se caracterizează printr-o serie de mişcări ale ţăranilor iobagi, dintre care cea mai importantă este aceea condusă de Horia, Cloşca şi Crişan (1784).

Mişcarea iobagilor ardeleni din 1784, condusă de Horia, Cloşca şi Crişan, era punctul final al unor vechi lupte începute înainte aproape cu trei secole şi jumătate, cînd, în urma răscoalei de la Olpret (1437), nobilimea se constituie în aşa-numita uniune a celor trei naţii (unguri, saşi şi secui), în care au intrat şi nobili români maghiarizaţi, dar din care masele ţără-

Scanned with OKEN Scanner

nești au fost excluse, fiind considerate fără „natio", adică fără origine nobilă.

Între 1540 și 1653 și de la această din urmă dată pînă în 1669, uniunea privilegiată a celor trei națiii își acordă legi („approbatae et compilatae constitutiones"), în care românii sînt priviți ca o „sectă" și „se tolerează provizoriu în țară, pînă cînd le va plăcea domnilor și pămîntenilor".

După pacea de la Karlowitz, imperialii, folosindu-se de situația grea a clerului român și a poporanilor lui, îl îndeamnă să treacă la catolicism, promițîndu-i drepturi politice. În 1700, o mică parte din preoți, în frunte cu mitropolitul Atanasie Anghel, iscălește actul de unire cu biserica romano-catolică, primind jurisdicția papei. Drepturile politice făgăduite nu s-au acordat însă și timp de aproape 60 de ani au loc răscoale împotriva unirii, printre care cea mai cunoscută a fost aceea condusă de călugărul Sofronie din satul Cioara.

Unirea a avut totuși și un efect pozitiv din punct de vedere cultural. În 1738 episcopul Inocențiu Micu-Clain primea autorizația de a întemeia la Blaj un seminar pentru românii uniți. În 1743 pleacă la Roma, ca bursier al colegiului De propaganda fide, primul român. În 1754, prin stăruințele aceluiași Inocențiu Micu, se deschide școala de la Blaj. Aici, la Roma, la colegiul Pazmany și Sancta Barbara din Viena și la colegiul piariștilor din Cluj învață tinerii care vor forma în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea mișcarea culturală, patriotică, de eliberare națională și socială, cunoscută sub numele de Școala ardeleană.

La Roma, îndeosebi, tinerii, studiind limba latină și istoria veche, au putut să-și dea seama de romanitatea poporului român și latinitatea limbii sale, și întorși în țară au căutat să le demonstreze, în scopul de a obține recunoașterea celei de-a patra națiuni din Transilvania, egal de îndreptățită ca și celelalte din *Unio trium nationum*. Samuel Micu, fiu de preoți din mica nobilime, Gheorghe Șincai, nobil de Șinca Veche, și Petru Maior, nobil de Dicio Sînmartin, cei trei corifei ai Școlii ardelene, desfășoară o vie activitate, la care se raliază filologi, istorici și literați. În 1794, cei trei animatori principali au luat parte la redactarea unei petiții *(Supplex libellus Valachorum)*, prin care se cereau drepturi civile și politice pentru români, reprezentanță în Dietă și ștergerea epitetului injurios dat românilor de „tolerati non recepti".

Dieta a respins cererea românilor, iar istoricii Eder, Sulzer și Engel au încercat să dovedească cum că românii au venit în Transilvania abia în secolele al IX-lea — al XIII-lea, deci nu pot reclama drepturi egale cu ungurii, sașii și secuii. Reluînd tezele cronicarilor și istoricilor români an-

Scanned with OKEN Scanner

teriori (Miron Costin, Stolnicul Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir), învăţaţii Şcolii ardelene au adus împotriva aserţiunii celor trei istorici străini argumente puternice, chiar dacă nu în întregime valabile astăzi, care erau reflexul pe plan ideologic al revendicărilor naţionale şi sociale ale maselor populare româneşti asuprite. Ei au combătut în acelaşi timp dogma infailibilităţii papei şi supremaţia bisericii romano-catolice, instrument al feudalităţii, şi, sub influenţa filozofiei luminilor, au dus o susţinută campanie de culturalizare a maselor, împotriva superstiţiilor şi a obscurantismului.

Vom dedica însă epocii 1780—1830 o cercetare specială într-un alt volum.

BIBLIOGRAFIE

§ C. Erbiceanu, *Bărbaţi culţi greci şi români,* în *Analele Acad. Rom.*, Mem. Secţ. ist., s. II, tom. XXVII, 1904—1905, p. 141—182; D. Russo, *Elenismul în România,* Buc., 1912; Mario Ruffini, *L'influenza italiana in Valachia nell' epoca di Constantin-vodă Brîncoveanu,* Milano, s.a.; Anton Mario del Chiaro, *Revoluţiile Valahiei,* tr. S. C. Cristian, Iaşi, Viaţa rom., 1929.

§ N. Iorga, *Cultura Română sub Fanarioţi,* Buc., Socec, 1898.

§ Serghie Cetfericov, *Paisie, starețul mănăstirii Neamţului din Moldova,* tr. de Nicodim, Neamţu, 1943.

§ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII,* I—II, Sibiu, 1920 şi 1930; Al. Piru, *Mavrocordaţii,* în *Românid literară,* nr. 1 din ianuarie 1870, p. 12; I. Pervain, *Soarta unei cărţi ruseşti din 1767 în Moldova şi Ţara Românească. Contribuţie la Studiul raporturilor culturale ruso-române* (Nacazul Ecaterinei a II-a), în *Almanahul literar,* revistă a Uniunii Scriitorilor din R.P.R., Filiala Cluj, nr. 3, 1951, p. 103—110; P. Constantinescu-Iaşi, *O prietenie de veacuri,* Buc., 1957; C. Daicoviciu şi colaboratorii, *Din Istoria Transilvaniei,* I, Buc., 1960.

LITERATURA RELIGIOASĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI

ANTIM IVIREANU

Antim Ivireanu este primul cleric român care, fără a ieşi din marginile funcţiei sale, a izbutit totuşi, întocmai ca Bossuet, Bourdaloue şi Massillon, să pătrundă, prin elocvenţa sacră, mai adînc în sfera literaturii propriu-zise.

Scanned with OKEN Scanner

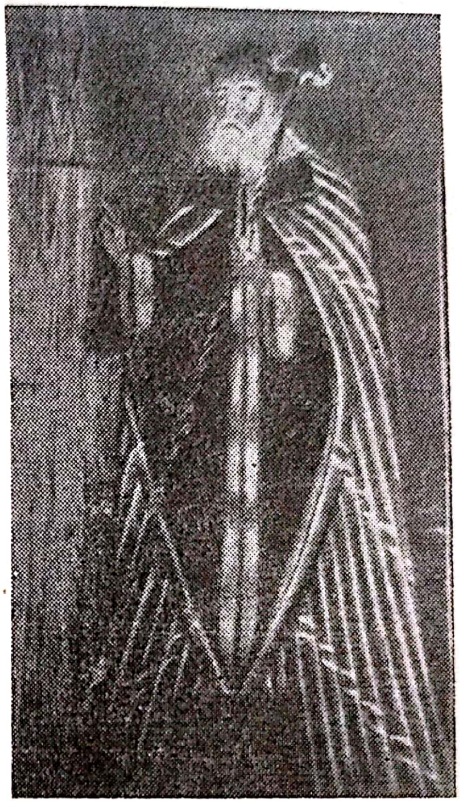

Antim Ivireanu.

S-a născut, după puţinele ştiri pe care le avem despre el, prin 1660, în Iviria, Gruzia de astăzi, ca fiu al unui Ioan şi al Mariei. Răpit la 16 ani de turci, a fost vîndut ca sclav la Constantinopole, unde prin destoinicia sa, învăţînd meşteşugul imprimeriei şi limbile turcă, greacă şi arabă, şi-a redobîndit libertatea. Lucrase probabil ca tipograf la patriarhie, căci de acolo venea în Ţara Românească, solicitat de Constantin Brîncoveanu, în 1690. Se numea ca mirean Andrei şi Del Chiaro ne spune că poseda nu numai arta tiparului, dar şi sculptura, pictura şi broderia. Numit director al tipografiei mitropoliei din Bucureşti, Andrei a intrat în tagma monahală, schimbîndu-şi numele în Antim, şi a început să tipărească întîi cărţi greceşti. Prima tipăritură ieşită din mîinile sale este cartea de *Învăţături* (parenetice) *ale lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon* (1691). Învaţă curînd româneşte, căci tipăreşte în 1693 la Bucureşti o *Evanghelie greco-română,* iar în 1694 o *Psaltire* românească. Trimis ca egumen al mănăstirii Snagovul, şi-a transportat aici tipografia şi a continuat să tipărească pentru biserici diverse cărţi în greceşte şi româneşte, precum un *Antologhion* (Psaltire, Octoih, Ceaslov, Penticostar, Triod, Acatist) în greceşte şi o *Evanghelie* românească în 1697. Ştia acum aşa de bine limba română, încît se putea hazarda şi în poezie, ca în acest epilog la *Evanghelie:*

Precum cei străini doresc moşia să-şi vază
Cînd sînt într-alte ţări, de nu pot să şază,
Şi ca cei ce-s pre mare bătuţi de furtună
Şi roagă pre Dumnezeu de linişte bună,
Aşa şi tipograful, de-a cărţii sfîrşire,
Laudă neîncetată dă şi mulţumire.

Învăţase totdeodată şi limba slavonă, căci în acelaşi an, 1697, tipărea la Snagov *Dreapta alcătuire a gramaticii slavoneşti* de Meletie Smotricki. Adusese tipografia într-o stare atît de înfloritoare, încît putea să execute comenzi şi dinafara graniţelor, cu orice fel de slove. În 1701 imprima cu

Scanned with OKEN Scanner

caractere greco-arabe un *Liturghier* la Snagov, iar în 1702 un *Ceaslov* la București.

O întîmplare neprevăzută, depunerea din scaun a episcopului Ilarion pentru abateri de la canoanele și rînduielile bisericești, făcu ca în locul lui să fie ales episcop de Rîmnic în 1705 Antim. Înființînd și acolo o tipografie, Antim tipări în grecește *Tomul bucuriei* și aproape toate cărțile auxiliare ale serviciului divin în românește: *Antologhion, adecă floarea cuvintelor* (1705), *Evologhion* și *Octoih* (1706).

Mitropolitul Țării Românești Teodosie lăsase cu limbă de moarte ca în locul său să fie ales episcopul de Rîmnic, Antim. Obținîndu-se și consimțămîntul Patriarhiei din Constantinopole, Antim este consacrat în februarie 1703. Cronicarul Radu Greceanu, care a asistat la ceremonie, povestește că Brîncoveanu a trimis carîta cu alai și prin marele postelnic Ștefan Cantacuzino, viitorul domn, a „proscalisit" pe mitropolit să vie la curte, unde l-a tratat cu vutcă și a poruncit tuturor boierilor să-l „sinahariseascâ" și să-i sărute mîna.

Alocuția pe care Antim a rostit-o cu prilejul urcării sale în scaunul mitropolitan este un model de modestie și umilință și o dovadă că Ivireanu se identificase cu suferințele prin care trecea țara sub dominația turcească, aspirînd scuturarea jugului robiei. Comparîndu-se cu oamenii simpli, păstori și pescari de pe țărmurile Ghenisaretului, aleși de Isus ca apostoli, mitropolitul declară că nu vine cu fulgerele mîniei, ci cu duhul păcii, năzuind „făr de rane, făr de sînge, făr de vătămare" să calce și să supună păgînătatea, să stingă înșelăciunea și să izgonească minciuna:

„...nu este minune, iubiții mei ascultători și cinstiți și de bun neam boieri, de m-au rînduit și pre mine Dumnezeu și m-au pus, om mic fiind și smerit, păstor mic la mică turmă, la dumneavoastră, pre care eu nu vă am, nici vă țiu turmă mică, ci mare și înaltă: mare pentru buna închinăciune și dreaptă credință, care o păziți curată și nespurcată, fiind încunjurați și îngrădiți între hotarele celor streini de feliu, și împresurați de atîtea nevoi și scîrbe, ce vin totdeauna neîncetat de la cei ce stăpînesc pămîntul acesta; înaltă, pentru buna biserică și către arhiereu: de vreme ce aceste două întemeiază și întăresc biserica, și măcar că eu am fost mai mic și mai netrebnic decît toți, precum au fost și David mai mic între frați și în casa tătînesău, dar Dumnezeu n-au căutat la micșorarea și netrebnicia mea, nu s-au uitat la sărăcia și streinătatea mea, n-au socotit prostia și neștiința mea; ci, au căutat la bogăția și noianul bunătății sale; și au acoperit de către oameni toate spurcăciunile și fărădelegile mele, care sînt mai multe decît perii capului meu și decît nisipul mării și m-au învățat, nevrednic fiind, la această stăpînă și mare vrednicie a arhieriei, și m-au trimis la dumneavoastră să vă fiu păstoriu, părinte sufletesc, rugătoriu către Dumnezeu pentru buna sănătate și spășenia dumneavoastră și a cinstitelor dumneavoastră case: purtătoriu de grije la cele ce ar fi spre folosul mîntuinții, și să vă fiu de mîngîiere la scîrbele robiei cei vavilonești a lumii aceștia, ca Ieremia norodului lui Dumnezeu și ca Iosif, al unsprezecelea fecior al patriarhului Iacov, egiptenilor;

Scanned with OKEN Scanner

și dimpreună cu dumneavoastră să pătimesc la toate cîte va aduce ceasul și vremea; pentru care lucru am datoria să priveghez cu osîrdie și făr de lene, ziua și noaptea, și în tot ceasul, pentru folosul și spăsenia tuturor de obște..."

Năzuind la mîntuirea țării de păgînătate, Antim Ivireanu nu uita nici popoarele creștine ale Orientului. În 1706, prin stăruința sa, se trimisese la Alep, în Siria, o tipografie, iar în 1710, la cererea regelui Vakhtang al VI-lea, Brîncoveanu expedia și în Gruzia litere turnate de Antim prin elevul acestuia Mihai Ștefanovici, care acum 250 de ani a întemeiat la Tbilisi prima imprimerie, tipărind acolo o *Evanghelie* (1709) și un *Liturghier*.

Un rol important a avut Antim Ivireanu și în tratativele cu rușii în preajma încheierii alianței de la Luțk. Primise personal textul tratatului și cererile de provizii pentru trupe, și fiindcă Brîncoveanu ezita să treacă pe față de partea rușilor, temîndu-se de urgia turcească, Antim conveni cu o seamă de boieri ca spătarul Toma Cantacuzino să ia contact cu țarul Petru cel Mare și să pornească războiul fără întîrziere. Într-adevăr, spune cronicarul Radu Popescu, Toma Cantacuzino s-a dus la Iași și acolo i s-a încredințat misiunea ca împreună cu generalul Reni să atace Brăila. După înfrîngerea de la Stănilești, Brîncoveanu n-a ținut de rău pe mitropolit pentru acțiunea sa, fiindcă izbînda turcilor nu avea de ce să-l bucure, dar se găsiră alții care să-l acuze de viclenie.

După cum aflăm dintr-o întîmpinare trimisă domnitorului la începutul anului 1712, Antim primi vizita neașteptată a episcopului de Niș, Mitrofan Thasitul, duhovnicul curții, care-l înștiință că trebuie să facă neîntîrziat paretisis (să demisioneze). Era amenințat totodată, fără explicații, și cu caterisirea.

Bănuind învinuirile care i se aduceau, mitropolitul se dezvinovăți cu argumente convingătoare, arătînd că știe pe cei ce sînt pricina dizgrației sale, că n-a clevetit niciodată pe domnitor, vorbind totdeauna numai „din datorie, ca un păstoriu sufletesc", că n-a venit în țară nici de bunăvoie, nici mînat de lipsă, că la Snagov n-a stricat nimic, ci a adaos, că nici n-a visat

Vakhtang al VI (gravură din *Evanghelia de Tiflis* din 1709).

să se facă episcop, că mitropolia n-a luat-o nici cu mită, nici cu rugăciuni, că de cînd e lumea răutatea și zavistia „nici au lipsit, nici va lipsi", că poate fi confruntat oricînd cu cei ce l-au pîrît, că dacă a făcut datorii la casa mitropoliei nu are vină, precum domnitorul însuși nu e vinovat că țara are datorii la turci. Unii au zis că nu trebuie să fie ales mitropolit, fiind străin: „în Hristos sînt toți una" — răspunde el. Cît despre demisie, o va da, dar numai silit, căci după cum un om nu poate fi despărțit de soția lui, tot astfel mitropolitul are datoria, pînă la vărsarea sîngelui, să nu-și părăsească turma.

Întîmpinarea a fost trimisă domnitorului la 13 ianuarie 1712. Neprimind nici un răspuns timp de trei săptămîni, învinuitul face o nouă suplică, la 3 februarie, cerînd să i se prezinte zapisele datornicilor mitropoliei pentru pungile de bani împrumutate, după care își va depune demisia. În încheiere, el apela totuși la conștiința domnitorului ca să cumpănească bine lucrurile:

„...Iar măria ta fă ca un domn creștin și milostiv și nu mă lăsa să ies obidit și cu lacrămile pe obraz, că va fi păcat, și precum nu te pripești la cele politicești a face răsplătire pentru cinstea domniei, așa nu te pripi nici la cele bisericești, pentru cinstea lui Dumnezeu, că răul a face este lezne, iar a să desface este cu nevoie".

Apelul n-a rămas fără ecou în sufletul domnitorului, procesul a fost închis, și Antim și-a păstrat demnitatea de mitropolit chiar și după mazilirea lui Brîncoveanu.

A tradus în românește și tipărit la Tîrgoviște *Dumnezeeștile și sfintele liturghii a celor dintru sfinții părinților noștri, a lui Ioan Zlataust, a lui Vasile cel Mare și a Prejdeștenii,* un *Catavasier* și o culegere de *Pilde filozofești,* prin intermediar grecesc, după *Les bons mots et les maximes des Orientaux* (1694) de A. Galland. Amic al familiei Cantacuzinilor, el a păstorit în pace sub Ștefan Cantacuzino și poate că atunci a ridicat, după cum ne încredințează Del Chiaro, șase edificii în București și biserica Antim în care spera să fie înmormîntat.

Într-o diată din 1715 el dădea, printre altele, următoarele dispoziții cu privire la ctitoria sa:

„Să să facă milostenie la săraci în toate duminicile.
Să aibă oarecare milă în toate sîmbetele cei ce vor fi în temniță.
Să să îmbrace în ziua de joi-mare trei săraci și trei fete sărace.
Să se înzestreze pe an o fată săracă a doua zi de sfîntul Dimitrie.
Să se odihnească în trei zile străinii nemernici cu mîncare și cu sălășluire preste toată vremea.
Să se îngroape cu cheltuiala casei săracii ce-i scot prin ulițe morți, cerșind milă pentru îngroparea lor.

Scanned with OKEN Scanner

Să se hrănească trei copii ce ar învăța carte, și dascălul lor să-și ia plata osteneli din mănăstire...
Să să ție două tipografii, una grecească și alta românească, pentru folosul obștei și pentru agoniseala casei".

În același an, publica la București în versuri grecești niște *Sfătuiri creștine politice către pre credinciosul și pre înălțatul și domn stăpînitor a toată Țara Românească... Ioan Ștefan Cantacuzino... cu cîteva rugăciuni folositoare sufletului pentru toată săptămîna.*

Instalarea pe tronul Țării Românești a lui Nicolae Mavrocordat la începutul anului 1716 a adus îndată prăbușirea lui Antim Ivireanu. În septembrie se răspîndise zvonul că niște cătane nemțești trecuse vama Cîinenilor și se îndreptau spre București. Domnitorul își face repede bagajele și așază tabăra la Călugăreni cu gîndul de a trece Dunărea pe la Giurgiu. În dreptul satului Odaia, Antim, ca să grăbească plecarea fanariotului din țară, îi arată o scrisoare, primită din București de la Giovanni Abrami, prin care îl anunța că Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Șerban Cantacuzino, venea spre capitală cu 12 000 de ostași. Domnitorul pofti pe mitropolit „să nu se dezlipească" (zice Radu Popescu) de el. Antim se întoarse totuși la București, ba chiar, adaugă cronicarul, făcu acolo sfaturi împotriva domnului și îndemnă pe boieri „ca să se alcătuiască cu nemții."

Cînd se află lipsa de temei a zvonului, Nicolae Mavrocordat, întors la București cu oaste turcească, porni asupra rebelilor represalii crunte. Tăie în bucăți pe Brezoianu, care voise să-i ia scaunul, decapită pe Bălăceanu, care invocase pe nemți, bătu la tălpi și impuse la amenzi grele pe alții. Chemat la curte să dea socoteală, Antim fu atacat de ieniceri, care-i smulseră barba și părul și, tîrîndu-l prin pulbere, îl aruncă în închisoare. Aceeași soartă a avut-o și predicatorul Giovanni Abrami. Dar domnitorul nu se mulțumi cu atît. Destitui pe mitropolit și puse în locul său pe vechiul dușman și concurent Mitrofan Nisis. Ceru de asemeni și obținu caterisirea și exilarea lui Antim la mănăstirea din Muntele Sinai. Bolnav de podagră, cu o tichie roșie pe cap, acesta fu predat unei escorte, care, în loc de a-l duce la destinație, îl măcelări în dreptul localității Galipoli și-l aruncă în rîul Tundja. Astfel muri în al cincizeci și șaselea an al vieții cel care, după cum spune așa de potrivit elevul său, Mihail Ștefanovici, din țara lui scos și în locurile noastre adus, a strălucit ca un mărgăritar neprețuit în aur și ca o rază luminoasă.

Opera principală a lui Antim Ivireanu, *Didahiile,* predici scrise și rostite între 1709 și 1716, nu s-a tipărit în timpul vieții autorului, desigur datorită morții sale premature, ceea ce a împiedicat răspîndirea lor și influența asupra literaturii imediat următoare.

Scanned with OKEN Scanner

Manuscrisul original a fost descoperit la mănăstirea Căldărușani, în anul 1881, de C. Erbiceanu, care l-a dăruit Academiei Române, unde se află inventariat sub nr. 549. Exact cu zece ani mai înainte, Melhisedec descoperise în biblioteca episcopului Dionisie din Buzău o copie de pe *Didahii*, terminată la 27 iulie 1781, de arhimandritul Grigore Deleanu, în mitropolia din București. Această copie înregistrată în B.A. R.S.R. sub nr. 524 a fost publicată de Ioan Bianu, în 1886, cu predicile grupate după sărbătorile la care au fost ținute. Doi ani mai tîrziu, C. Erbiceanu a dat o nouă ediție, după original, respectînd ordinea predicilor din manuscris, dar reproducînd textul ediției Bianu. În 1889 episcopul Melhisedec credea a fi descoperit un nou volum de predici de Antim Ivireanu (ms. B.A. R.S.R. nr. 525), care au fost publicate pe numele lui Antim Ivireanu, fără a se fi adus dovezi convingătoare asupra paternității. Ultima ediție din 1915 a lui P. V. Haneș conține numai *Didahiile* care aparțin sigur lui Antim Ivireanu, în ordinea ediției lui Erbiceanu din 1888, dar cu gruparea separată a cuvîntărilor funebre. O ediție nouă, îmbunătățită a *Didahiilor*, nu critică, a dat de curînd Gabriel Strempel.

Problema care se cuvine elucidată de la început este aceea a izvoarelor lui Antim Ivireanu. Editorul Melhisedec, găsind o oarecare asemănare între predica la duminica a doua a lui Matei din cel de-al doilea volum, nesigur, de Antim Ivireanu și o predică la aceeași sărbătoare de Ilie Miniat, predicator contemporan grec din Veneția, a dat naștere informației, preluate fără discernămînt de către toți istoricii literari, cum că Antim Ivireanu a imitat, ori chiar a tradus, pe Ilie Miniat. Adevărul, verificat mai în urmă, este că între Antim Ivireanu și Ilie Miniat nu se poate stabili nici un raport decît acela că amîndoi au fost clerici și au compus un număr de predici în același timp. De altfel, predicile lui Ilie Miniat s-au tipărit postum la Leipzig, în 1718, adică doi ani după moartea lui Antim Ivireanu, care n-ar fi putut să le cunoască decît într-o copie manuscrisă, grecească, adusă din Veneția. Nu s-a descoperit pînă acum o astfel de copie în bibliotecile noastre, de va fi existat. Ulterior, predicile lui Ilie Miniat s-au tradus în românește de mitropolitul Neofit și s-au tipărit în 1742. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-a tradus în românește de mai multe ori *Piatra smintelii, adecă arătare a începutului și a pricinii despărțirii celor două biserici, a răsăritului și a apusului, cu cele cinci deosebiri neîntocmite, alcătuită, adecă și izvodită de Ilie Miniat, cel ce au fost oarecînd preaiubitoriu de Dumnezeu, episcop al Chernichiei și al Calavritenilor celor din Peloponis al Chefaliniei . . .*, păstrată în șase copii, din care una dă numele traducătorului, starețul de la Suceava, Mihai Mazerianu, data traducerii: 1756, și limba din care s-a tradus: sla-

Scanned with OKEN Scanner

vona. Alte traduceri s-au făcut însă de pe originalul latino-grec şi, eventual, din limba germană, în Transilvania, după versiunea lui Dimitrie Nicolae Darvari. Aceasta este circulaţia operelor lui Ilie Miniat la noi, în secolul care ne interesează. Cu Antim Ivireanu, încă o dată, Ilie Miniat nu are nici o legătură.

Ar fi o greşeală, cu toate acestea, să socotim că *Didahiile* lui Antim Ivireanu sînt o operă în întregime originală. El compilează, desigur, mai multe izvoare, pe care, spre deosebire de traducătorii de cazanii, le citează măcar în parte.

Dintre acestea, se cade să aşezăm în primul loc *Comentariile asupra celor patru evanghelii* ale arhiepiscopului Bulgariei Theofilact, operă tradusă şi în latineşte *(Theophylacti archiepiscopi Bulgariae, in quator Evanghelia enarrationes, Ioanne Oecolampadio interprete,* 1524), cunoscută la noi încă din secolul al XV-lea (în slavoneşte) şi tălmăcită la începutul secolului al XVIII-lea de episcopul Damaschin al Rîmnicului, urmaşul în scaun al lui Antim. Într-o predică la duminica Floriilor, „dumnezeescul Theofilact" e pomenit de două ori (fata lui Iair închipuieşte pe cel care cade în păcat „din pornirea tinereţelor" sau din „slăbiciunea firii omeneşti"). *Învăţătura la preobrajenie* (schimbarea la faţă) citează de asemeni pe Theofilact, care a zis că „păcatul lumii este neascultarea". În fine, altă predică la duminica Floriilor aminteşte iarăşi de Theofilact, care a zis că „trupul este veşmînt sufletesc".

Din Ion Zlataust, „dumnezeescul" Ion „cel cu rostul de aur", se scot interpretări evanghelice şi chiar citate în ghilimele („... precum este răutatea şi întîmplarea de obşte, să fie rugăciunea de obşte"; „... dară, pentru ce să vărsăm pentru cei morţi lacrimi, pentru ce să ne întristăm de sfîrşitul vieţii fraţilor noştri, ce să odihnesc în Domnul, ce se veselesc în slava cerească?").

Vasile cel Mare este citat cu „cartea lui cea dintîi la al doilea cuvînt ce voroveşte pentru post: cum că sînt la fieşte biserică îngeri, de scriu pe cei ce postesc", cu cuvîntul că „moartea dreptţilor este adormire" şi cu canonul fixat de el pentru vrăjitori: 20 de ani.

Să nu uităm că Antim a tipărit liturghiile lui Ion Zlataust şi Vasile cel Mare.

Din Grigore bogoslavul se scot două maxime religioase: „postul este pace de obşte a sufletului" şi „mare dobîndă se face omului moartea, că să taie păcatul, pentru ca să nu rămîie răutatea nemoartă şi să face munca milostivire şi iubire de oameni".

Scanned with OKEN Scanner

Ion Damaschin este citat cu un tropar al canonului de la înălţarea crucii şi cu cartea a patra a bogosloviei lui. Următorul sfat e luat de asemeni din Ion Damaschin, fără a mai mărturisi împrumutul:

„Şi cînd ieşim din biserică, să nu ieşim deşărţi, ci să facem cum face ariciul, că după ce merge la vie, întîi să satură el de struguri şi apoi scutură viţa de cad broboanele jos şi să tăvăleşte pre dînsele de se înfig în ghimpii lui şi duce şi puilor".

Faptul că în altă parte dăm de „finix", pasăre căreia moartea „îi înnoieşte viaţa", ar fi un indiciu că Antim se uitase prin *Fiziolog*. Într-o întîmpinare către Brîncoveanu îşi alege din *Floarea darurilor* faimoasa maximă a lui Isus Sirah:

„În toate cuvintele tale, adu-ţi aminte de cele de pre urmă ale tale, şi în veci nu vei greşi".

Antim Ivireanu avea unele noţiuni de filozofie şi nu numai din sfinţii părinţi Atanasie ori Dionisie Areopagitul, dar şi din Socrate („după cum zice un filozof, să ne cunoaştem pre sine, adică să ne luăm seama"), Anaxagora, Aristotel, Democrit şi „Anaxament" („Pentru cutremur spun filozofii elinilor cum să să fie făcînd din amestecarea stihiilor, zicînd unii într-un chip, alţii într-alt chip, fieştecare după puterea sa, scoţînd însă de la mijloc pre Dumnezeu . . . " — este vorba de cosmogonie, pe care Antim o concepe firește în sens religios: pricina cea dintîi este, pentru el, Dumnezeu).

Cîteva maxime filozofice pot fi extrase din scrieri parenetice („zice un filozof: anul cel bun nu-l face atîta mulţumirea rodurilor, cît îl face dreptatea stăpînitorului"; „. . . şi altu iar fu întrebat: care cuvînt este mai bun pentru ca să trăiască omul mai bine şi mulţămit? Au răspuns: acela numai carele păzeşte dreptatea întocmai la toţi"). Antim a tipărit *Pareneticile lui Vasile Macedoneanul* în greceşte, dar şi nişte *Pilde filozofeşti*. Cita în sensul maximelor de mai sus şi pe poetul Isiod (Hesiod), care a spus că împăraţii au fost rînduiţi de oameni pentru două lucruri: „unul pentru ca să le facă dreptate şi altul ca să ridice strîmbătăţile de la mijloc".

De bună seamă că, din asemenea scrieri, Antim a deprins în acelaşi timp procedeele artei de a întocmi un discurs, fiindcă, departe de a-i fi străine, el este conştient de rosturile compoziţiei şi îşi dă seama de efectul pe care-l poate produce asupra ascultătorilor „ospăţul cuvintelor".

Pe de altă parte, deşi îşi intitulează predicile cazanii (Cazanie la preobrajenia domnului, Cazanie la adormirea prea sfintei născătoarei de Dumnezeu, Cazanie la vovedenia bogorodiţei, Cazanie la sfîntul Nicolae),

Scanned with OKEN Scanner

Ion Damaschin este citat cu un tropar al canonului de la înălţarea crucii şi cu cartea a patra a bogosloviei lui. Următorul sfat e luat de asemeni din Ion Damaschin, fără a mai mărturisi împrumutul:

„Şi cînd ieşim din biserică, să nu ieşim deşărţi, ci să facem cum face ariciul, că după ce merge la vie, întîi să satură el de struguri şi apoi scutură viţa de cad broboanele jos şi să tăvăleşte pre dînsele de se înfig în ghimpii lui şi duce şi puilor".

Faptul că în altă parte dăm de „finix", pasăre căreia moartea „îi înnoieşte viaţa", ar fi un indiciu că Antim se uitase prin *Fiziolog*. Într-o întîmpinare către Brîncoveanu îşi alege din *Floarea darurilor* faimoasa maximă a lui Isus Sirah:

„În toate cuvintele tale, adu-ţi aminte de cele de pre urmă ale tale, şi în veci nu vei greşi".

Antim Ivireanu avea unele noţiuni de filozofie şi nu numai din sfinţii părinţi Atanasie ori Dionisie Areopagitul, dar şi din Socrate („după cum zice un filozof, să ne cunoaştem pre sine, adică să ne luăm seama"), Anaxagora, Aristotel, Democrit şi „Anaxament" („Pentru cutremur spun filozofii elinilor cum să să fie făcînd din amestecarea stihiilor, zicînd unii într-un chip, alţii într-alt chip, fieştecare după puterea sa, scoţînd însă de la mijloc pre Dumnezeu . . . " — este vorba de cosmogonie, pe care Antim o concepe firește în sens religios: pricina cea dintîi este, pentru el, Dumnezeu).

Cîteva maxime filozofice pot fi extrase din scrieri parenetice („zice un filozof: anul cel bun nu-l face atîta mulţumirea rodurilor, cît îl face dreptatea stăpînitorului"; „. . . şi altu iar fu întrebat: care cuvînt este mai bun pentru ca să trăiască omul mai bine şi mulţămit? Au răspuns: acela numai carele păzeşte dreptatea întocmai la toţi"). Antim a tipărit *Pareneticile lui Vasile Macedoneanul* în greceşte, dar şi nişte *Pilde filozofeşti*. Cita în sensul maximelor de mai sus şi pe poetul Isiod (Hesiod), care a spus că împăraţii au fost rînduiţi de oameni pentru două lucruri: „unul pentru ca să le facă dreptate şi altul ca să ridice strîmbătăţile de la mijloc".

De bună seamă că, din asemenea scrieri, Antim a deprins în acelaşi timp procedeele artei de a întocmi un discurs, fiindcă, departe de a-i fi străine, el este conştient de rosturile compoziţiei şi îşi dă seama de efectul pe care-l poate produce asupra ascultătorilor „ospăţul cuvintelor".

Pe de altă parte, deşi îşi intitulează predicile cazanii (Cazanie la preobrajenia domnului, Cazanie la adormirea prea sfintei născătoarei de Dumnezeu, Cazanie la vovedenia bogorodiţei, Cazanie la sfîntul Nicolae),

Scanned with OKEN Scanner

cuvînt de învăţătură (la stretenia domnului, la duminica lăsatului de brînză, la bogoiavlenie, la sfinţii Constantin şi Elena, la duminica Floriilor), sau numai învăţătură (la sf. Dimitrie, asupra pocăinţii etc.), *Didahiile* lui Antim nu mai au acel caracter de comentar fix, stereotip al Cazaniilor lui Coresi sau Varlaam, scrise pentru toate vremurile şi pentru toate societăţile. Antim depăşeşte canoanele strîmte ale tîlcului evangheliei şi proloagelor hagiografice, ia în considerare publicul căruia i se adresează şi caută să-l educe conform cu trebuinţele lui.

Afectînd a nu cunoaşte regulile oratorice, lipsa darului vorbirii şi puţină ştiinţă, Antim caută să capteze bunăvoinţa auditorului printr-un exordiu spontan:

„A povesti, *zice el*, lucruri minunate este dat oamenilor celor învăţaţi, a îndulci cu vorba auzurile ascultătorilor este dat ritorilor, a descoperi taine mari şi preste fire este dat celor desăvîrşiţi întru bunătăţi; iar în mine, neaflîndu-se nici unele de acestea, nu va putea să auză nimic de folos. Drept aceea cu multă jelanie îmi ticăloşesc nevrednicia şi-mi caut şi făr de voia a mea a tăcea; iar apoi, cunoscîndu-mi datoria ce am şi temîndu-mă ca să nu caz în osînda slugii cei viclene, cu cuviinţă este după putinţă să povestesc de a pururea lucrurile Domnului, căruia mă rog şi rog cu multă umilinţă să-mi dezlege gîngîvia limbii şi să-mi lumineze mintea, ca să pot zice puţine cuvinte întru slava lui cea negrăită; ci vă poftesc de ascultare".

Cu toate că Antim îşi ţinea predicele la Mitropolie, unde auditorul era constituit din boieri, el se adresa mai mult poporului, celor mici şi asupriţi:

„Nu să cuvine, *deschide el o învăţătură*, cinstea şi lauda numai oamenilor celor mari şi bogaţi, că sînt vrednici acestui dar şi cei mici şi smeriţi; că măcar că cei mari strălucesc cu hainele cele de mult preţ şi cei mici n-au cu ce să-şi acopere trupul, cei mari să odihnesc pre aşternuturi mari şi frumoase, şi cei mici se culcă pre pămîntul gol şi pre paie; aceia însoţiţi cu mulţime de slugi, iar aceştia lipsiţi, pustii şi de ajutor, şi de prieteni; aceia între răsfăţări şi între bogăţii, şi aceştia între primejdii şi între întristăciuni. Însă, cu toate aceste măriri despărţite, nu să cuvine celor mici mai puţintică cinste şi dragoste, decît aceea ce să cuvine celor mari şi bogaţi, nici este cu dreptate celor mari să li se închine lumea, şi pe cei mici să-i batjocorească; de aceia să se teamă şi pre aceştia să-i obidească, de aceia să să ruşineze şi pre aceştia să-i înfrunteze; pentru căci măcar că cei mari cu sila şi cu puterea răsplătesc sudalmele, iar cei mici au îngeri sprijinitori în ceriu, de pedepsesc pe cei ce obidesc".

Arătîndu-şi pe faţă simpatia pentru cei obidiţi, Antim nu pierde nici un prilej de a-şi exprima indignarea faţă de cei care practică sudalmele, nesocotind legile civile şi creştineşti:

„Şi iată că, precum zic, că neavînd dragoste între noi şi nepohtindu-ne binele unul altuia, după porunca lui Dumnezeu, nu avem nici credinţă, nici nădejde, nici dra-

goste, și sîntem mai răi, să mă iertați, decît păgînii; că zice apostolul Pavel: «limbile n-au lege și fac ale legii», iar noi avem lege, facem tot împotriva legii și sîntem mai păcătoși decît toate neamurile și decît toate limbile. Și puteți cunoaște aceasta, că este așa cum zic, că ce neam înjură ca noi de lege, de cruce, de cuminecătură, de morți, de comîndare, de lumînare, de suflet, de mormînt, de colivă, de prescuri, de ispovedanie, de botez, de cununie și de toate tainele sfintei biserici? Și ne ocărîm și ne batjocorim înșine legea. Cine din păgîni face aceasta?..."

Desfrînarea, scăderea totală a moralității, pricinuiește predicatorului izbucniri de revoltă, comunicate fără înconjur:

„Căci fiind orbiți de deșertăciunile cele lumești, nu ne bucurăm la altceva, fără numai la lucrurile întunericului veacului acestuia, și sîntem porniți cu toții spre răutăți, ca o roată cînd dă de vale și nu să poate opri; și sîntem toți cu totul ca niște dobitoace necurate, tăvălindu-ne în răsfăciunile cele spurcate și de nimica. Și acestea toate nu se trag dintr-alta, fără numai din necredința noastră, că ni s-au împietrit inimile întru răutăți, ca a lui faraon, și umblăm ca niște cai sirepi, fără zăbală și fără de rușine, pînă vom cădea în vreo prăpastie și vom pieri".

Antim se ridică împotriva celor care, vrînd să-și dea iluzia unei etici, își tocmesc doi duhovnici, unul la oraș pentru păcatele mici și altul la țară pentru păcatele mari. Ipocrizia acestora este denunțată cu ironie:

„Și cînd mergem să ne ispoveduim, nu spunem duhovnicului că mîncăm carnea și munca fratelui nostru, creștinului, și bem sîngele și sudoarea feții lui, cu lăcomiile și cu nesațul ce avem; ci spunem cum că am mîncat la masa domnească miercurea și vinerea pește și în post raci și untdelemn și am băut vin. Nu spunem că ținem bălaurul cel cu șase capete, zavistia, încuibată în inimile noastre, de ne roade totdeauna ficații, ca rugina pre fier și cariul pre lemn, ci zicem că n-am făcut nimănui nici un rău; nu spunem strîmbătățile ce facem totdeauna, clevetirile, voile veghiate, fățăriile, mozaviriile, vînzările și pîrile ce face unul altuia, ca să-l surpăm din cinstea lui; ci zicem: am face milă, ci nu ne dă mîna, că avem nevoi multe și dări și avem casă grea și copilași cam gloată, și oameni mulți cari să ocrotesc pre lîngă noi".

Pornind de la preceptul că „nu s-au făcut nimeni învățat sau înțelept din cei ce s-au răsfățat în mîncări", Antim satirizează pe cei dedați viciului lăcomiei, care strîmbă din nas la ideea postului. Satira se preface într-o adevărată fișă caracterologică:

„Mă rușinez a spune de posomorîrea celor mîncăcioși, în ce chip se tînguesc în zilele cele de post, cască adese, se culcă puțin și iar se scoală, dorm în silă și silesc să treacă zilele și să nu le priceapă, să îngreuiază asupra soarelui, căci zăbovește a înopta, numesc zilele postului mai mari decît celelalte; să fac cum că au durere de stomac și ameteli de cap, și stricăciune obiceiului, carele nu sînt semne ale postului, ci ale nesațului; cu nepohtă se duc la masă, răpștesc asupra verzelor, înjură legumile, zicînd că în zadar s-au adus în lume; să fac și cunoscători de firi, iubitori de

Scanned with OKEN Scanner

mîncări, beau apă făr de răsuflare, ca cînd ar fi luat de la doftori vreo băutură, mîngîindu-şi pohta lor, unii cu bragă, alţii cu bere, alţii cu şerbet, alţii cu liverji, alţii cu mied".

În vremea dominaţiei turceşti şi mai ales în epoca fanarioţilor, intriga a fost un mijloc important de parvenire, cu toate că pîrile erau pedepsite cu asprime, cînd se dovedeau neîntemeiate. Dar dovezile de nevinovăţie nu erau uşor de adus şi pentru aceasta de cele mai multe ori nu se lăsa nici timpul. Antim însuşi a fost victima intrigilor şi a calomniilor care pînă la urmă l-au doborît. De aceea în *Didahiile* sale el osîndeşte cu vehemenţă delaţiunea, asociind-o cu uciderea şi conchizînd că, din punct de vedere duhovnicesc, nu poate fi iertare pentru ea:

„Hristos zice: «pre cum pohtiţi voi să vă facă vouă oamenii, faceţi şi voi lor»; noi pohtim să ne cinstească toţi, să ne dea toţi plocoane şi daruri, să ne laude, să ne fericească, să ne grăiască de bine, să ne facă toţi după pohta noastră, să nu ne stea nimeni împotrivă, nici să ne zică nimica, de am face orice rău; iară noi pohtim să osîndim pre toţi, să nu dăm nimărui nimica, să nu facem nimărui nici un bine, nici să să folosească nimenea de noi; pre toţi îi hulim, pre toţi îi grăim de rău, pre toţi îi pîrîm, pre toţi îi luăm în rîs şi în batjocură; tuturora le zicem că sînt nebuni şi fără nici o socoteală; numai pre noi înşine, voi cuteza a zice, ne facem mai înţelepţi şi decît Dumnezeu şi nu ne aducem aminte că înţelepciunea lumei acesteia este nebunie înaintea lui Dumnezeu".

Probabil că unele predici ale lui Antim stîrniseră proteste, pentru că autorul însuşi, înregistrînd murmurele, trece la ameninţări, proferate fără teamă:

„...vă poruncesc tutulor cîţi sînteţi cu meşteşug şi cu neguţătorii, veri de ce breslă, ca de acum înainte duminicile şi sărbătorile cele mari, ce se numesc domneşti, să vă închideţi prăvăliile şi nici să vindeţi, nici să cumpăraţi, nu numai de la creştini, ci nici de la turci, nici de la alţii, nici să lucraţi; şi precum zic să faceţi; că nefăcînd, să ştiţi bine că vă voi pedepsi bisericeşte cu pravila şi pre dreptate, nefăcîndu-vă nici o năpaste; şi încă şi pre cari să vor arăta semeţi şi tari de cap şi nu să vor supune dreptăţii şi poruncii bisericeşti îi vom pedepsi cu domnia. Şi nimeni să nu socotească din voi şi să zică în inima lui: «dar ce treabă are vlădica cu noi, nu-şi caută vlădicia lui, ci să amestecă într-ale noastre?» De n-aţi ştiut pînă acum şi de n-au fost nimeni să vă înveţe, iată că acum veţi şti că am treabă cu toţi oamenii cîţi sînt în Ţara Românească, de la mic pînă la mare, şi pînă la un copil de ţîţă, afară de păgîni şi din cei ce nu sînt de o lege cu noi. Căci, în seama mea v-a dat stăpînul Hristos să vă pasc sufleteşte, ca pre nişte oi cuvîntătoare, şi de gîtul meu spînzură sufletele voastre, şi de la mine va să ceară pre toţi, iar nu de la alţii, pînă cînd vă voi fi păstor".

Ca orice om al bisericii, Antim Ivireanu crede că orice rău se poate îndrepta numai prin practica virtuţii şi respectarea autorităţii domneşti. El recomandă, după cuvîntul evangheliei, să se dea cezarului ce e al ce-

Scanned with OKEN Scanner

zarului. N-am putea să ne așteptăm la mai mult. Dar cel puțin mitropolitul s-a identificat cu aspirațiile cele mai arzătoare ale țării în care păstorea, eliberarea de jugul turcesc, și în această privință se simțea solidar cu întregul popor: „la greul acela sînt și eu părtaș și într-acel jug ce trageți voi, trag și eu".

Poet ca și Dosoftei, Antim nu are darul povestirii, și predicile sale conțin prea puține pasaje epice, abia cîteva scurte parabole, ca de pildă aceea în care se narează cum sfîntul Nicolae a salvat castitatea a trei surori pregătite de tatăl lor pentru vînzare, din lipsă de bani. În schimb, pasajele lirice abundă și unul din cele mai pure este cel în care se face, cu o mare bogăție de comparații și epitete, ca în *Acatist*, lauda Fecioarei:

„Aleasă este cu adevărat ca soarele, pentru că este încununată cu toate razele darurilor dumnezeiești și strălucește mai vîrtos întru celelalte lumini ale ceriului; aleasă este și frumoasă ca luna, pentru că cu lumina sfințeniei stinge celelalte stele; și pentru marea și minunata strălucire, de toate șireagurile stelelor celor de taină se cinstește ca o împărătească; aleasă este ca revărsatul zorilor, pentru că ea a gonit noaptea și toată întunericimea păcatului și au adus în lume ziua cea purtătoare de viață; aleasă este, că este izvor, care cu curgerile cerești bunătăți adapă sfînta biserică și tot sufletul creștinesc; aleasă este, că este chiparos, carele cu nălțime covîrșește cerurile, și pentru mirosul cel din fire s-a arătat departe de toată stricăciunea; aleasă este, că este crin, că măcar de-au și născut între mărăcini, mărăcinii nenorocirii cei de obște, iar nu și-au pierdut niciodată podoaba albiciunii; aleasă este, că este nor, care n-au ispitit nici o greime a păcatului; mai aleasă este pentru că este fecioară mai înainte de naștere, fecioară în naștere, fecioară și după naștere; și este o adîncime nepricepută a bunătăților și o icoană însuflețită a frumuseților celor cerești. Este o grădină încuiată, din care au ieșit floarea cea nevestejită; și o fîntînă pecetluită, din care au curs izvorul vieții, Hristos".

Înainte de Eminescu, Antim a numit luna „stăpîna mării", și tot el, evocînd un epizod evanghelic, a dat cea dintîi imagine plastică a furtunii pe mare:

„Mi să pare ca cînd aș vedea înaintea ochilor mei chipul ei, de toate părțile să sufle vînturi mari, să se strîngă împrejurul vîntului nori negri și deși, toată marea să spumege de mărire și pretutindenea să se înalțe valurile ca niște munți; mi să pare că văz corabia apostolilor că să luptă cu multă sălbătăcie în turburarea mării, de o parte o bat valurile, de altă parte o turbură vînturile, de o parte o ridică spre cer, de altă parte o pogoară la iad".

Interesant este că mai departe Antim fructifică imaginea, făcînd o apropiere între episodul evocat și vremea sa, în care țara se afla bîntuită de jafurile și robia turcească:

„Lumea aceasta, *scrie el*, este ca o mare ce se turbură, între care niciodată n-au oamenii odihnă, nici liniște corăbiile, între valuri sînt împărățiile, crăiile, domniile

Scanned with OKEN Scanner

și orașele, mulțimea norodului, politiile, supușii, bogații și săracii, cei mari și cei mici sînt cei ce călătoresc și se află în nevoie. Vînturile cele mari ce umflă marea sînt nevoile cele ce ne supără totdeauna, valurile ce luptă corabia sînt nenorocirile care se întîmplă în toate zilele; norii ce negresc văzduhul, fulgerile ce orbesc ochii, tunetele ce înfricoșează toată inima vitează sînt întîmplările cele de multe feliuri, neașteptate pagube, înfricoșerile vrăjmașilor, supărările, necazurile ce ne vin de la cei dinafară, jafurile, robiile, dările cele grele și nesuferite, care le lasă Dumnezeu și ne înconjoară, pentru ca să cunoască credința noastră și să ne vază răbdarea".

Antim folosește procedeul retoric al interogației și al repetiției, cadențîndu-și frazele ca Ioan Hrisostomul și ca Neagoe Basarab în învățăturile lui:

„Că ce folos este trupul să fie deșert de bucate, iar sufletul a-l umplea de păcate? Ce folos este a fi galben și ofilit de post, iar de pismă și de urîciune a fi aprins? Ce folos este a nu bea vin și a fi beat de vinul mîniei? Ce folos a nu mînca carne, și cu hulele a rupe carnea fraților noștri? Ce folos este a ne conteni de cele ce sînt uneori slobode, și a face acelea ce nu sînt niciodată cu vreun mijloc slobod?"

Sau:

„Unde ți-ai îngropat partea cea mai aleasă a sinelui tău, zidirea cea mai iscusită a dumnezeiești puteri, soția cea iubită a îngerilor? Unde este frumusețea aceea a închipuirii cei dumnezeiești? Unde este podoaba a darului celui dumnezeesc? Unde este slava, unde sînt frumusețile lui cele minunate, carele se arată mai luminat decît soarele?"

Antim Ivireanu a fost și un caligraf iscusit, xilograf, desenator și chiar pictor de talent. În B.A. R.S.R. se păstrează la fondul Suluri (nr. 7) o copie fidelă de pe o uimitoare operă iconografică a sa, măsurînd 11,07 m în lungime și 0,45 m în lățime. Sînt 503 portrete în medalion, înfățișînd personaje biblice de la Adam pînă la Hristos, 7 desene și 4 miniaturi cu subiecte din *Vechiul* și *Noul Testament*. 40 medalioane sînt colorate, celelalte lucrate în peniță și au un diametru de 3—9 cm. Textul este așezat în coloane perpendiculare pe lungimea manuscrisului, iar figurile sînt legate între ele prin linii groase colorate. Originalul acestei opere intitulată *Chipurile Vechiului și Noului Testament* a fost semnalat în 1910 la Kiev.

DAMASCHIN RÎMNICEANU

Episcopul Damaschin, urmaș al lui Mitrofan în scaunul eparhiei Buzăului (1702—1708) și al lui Antim Ivireanu la Rîmnicul Vîlcea (1708—1725), a fost un harnic traducător și tipăritor de cărți bisericești în limba română, contribuind la naționalizarea serviciului religios.

Scanned with OKEN Scanner

A tipărit un *Apostol* la Buzău în 1704 și *Învățătura despre șapte taine* la Rîmnic în 1724.

Într-o declarație către generalul austriac Tige, arăta că românii „stau în biserici ca boii", neînțelegînd ceea ce se citește și se cîntă, de aceea „cu multă trudă" s-a gîndit el a preface cărțile din limba grecească și slavonească în românește.

A tradus, în afară de *Cazania* lui Teofilact, *Interpretarea Apocalipsului lui Ion Bogoslovul* de Andrei de Chesaria (ms. B.A. R.S.R., nr. 3721, din 1694), după versiunea ucraineană din 1625.

Moartea l-a surprins înainte de a-și tipări celelalte tălmăciri, care au apărut postum (*Triodul* în 1731, *Penticostarul* în 1743, *Ceaslovul* în 1745, *Molitvenicul* în 1747, *Octoihul* în 1750, toate la Rîmnic).

Într-o notă finală a *Evangheliei* din 1746, Damaschin este numit pentru erudiția lui „dascălul cel mare", iar Chesarie, urmașul său în scaunul eparhiei, lăuda în prefața *Mineiului* pe noiembrie osîrdia lui pentru tălmăcirea cărților bisericești.

TEODOR CORBEA

Brașoveanul Teodor Corbea, fiul gocimanului (epitropului) Bisericii Șcheilor Ion Corbea, ajuns diplomat la Curtea lui Brîncoveanu și plecat în Rusia cu Toma Cantacuzino, după bătălia de la Stănilești, a stihuit și el *Psaltirea* în 1720 la „Chiov, fiind vel pisar i canțelar" al împăratului Rusiei.

Opera este închinată lui Petru cel Mare, de la care Teodor Corbea aștepta mîntuirea de jugul turcesc, și a fost dăruită Bisericii Șcheilor din Brașov, în 1725. Versurile de 5 pînă la 13 silabe ale lui Teodor Corbea nu sînt lipsite de fluență. Iată primul psalm:

Fericit bărbatul
Ce nu i-au fost svatul,
Cu necredincioșii
Și cu păcătoșii,
N-au stătut în cale
La trebile sale.

Scanned with OKEN Scanner

sau *Psalmul 136* (în 9 silabe):

La rîurile din Vavilon,
Fiind noi fără de cap şi domn,
Acolo am şezut şi cu foc
Am plîns pentru a nostru noroc.
Oh, cînd ne-am adus noi aminte
De Sion, cu suflet fierbinte,
În mijlocul lui, în sălci, noi ,
Ca cei căzuţi în adînci nevoi,
Organele noastre de jale
Le-am spînzurat pre lîngă vale.

Nefiind tipărită, *Psaltirea în versuri* a lui Teodor Corbea n-a avut răspîndirea aceleia a lui Dosoftei.

Bun latinist, Teodor Corbea a mai întocmit după modelul dicţionarului latin-maghiar al lui Albert Molnar din 1611 un lexicon latino-român intitulat *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, primul dicţionar latin-român din ţara noastră.

BIBLIOGRAFIE

§ *Predice făcute pe la praznici mari de Antim Ivireanu, mitropolitul Ungrovlahiei, 1709—1716*, ed. I. Bianu, cu notiţe biografice despre autor de episcopul Melhisedec, Buc., 1886; *Didahiile ţinute în mitropolia din Bucureşti de Antim Ivireanu*, ed. C. Erbiceanu, Buc., 1888; *Didahiile mitropolitului Ungrovlahiei Antim Ivireanul, 1709—1716, făcute pentru toate duminicile, începînd de la duminica fariseului şi pentru toate sărbătorile anuale mari şi mici* (vol. II), ediţia Melhisedec, Buc., 1889 (paternitate discutabilă); *Predici*, cu o prefaţă şi indice de cuvinte de Petre V. Haneş, Buc., Minerva, 1915; ed. G. Strempel, Buc., 1962.

§ *Biserica ortodoxă română*, 1956, 8—9, număr comemorativ la *240 de ani de la moartea de mucenic a lui Antim Ivireanu* (Din sumar: Damian P. Bogdan, *Viaţa lui Antim Ivireanu;* Niculae Şerbănescu, *Antim Ivireanu, tipograf;* Victor Brătulescu, *Antim Ivireanu miniaturist şi sculptor;* Al. I. Ciurea, *Antim Ivireanu predicator şi orator* etc.); Dan Dumitrescu, *Iz istorii sveazei rumânscoi, slaveanscoi i gruzinscoi cnig*, Moscova, 1958 (autoreferat al lucrării pentru titlul de candidat în ştiinţe).

§ A. Lapedatu, *Damaschin episcopul şi dascălul*, Buc., 1906.

§ A. Petruţ, *Psaltirea în versuri* a lui Teodor Corbea, copie manuscrisă din Bucureşti, 1885, la B. A. R.S.R., nr. 200.

§ Grigore Creţu, *Cel mai vechi dicţionar latino-românesc*, Buc., 1905; Göbl László, *A magyar szóltarir dalom hatása az oláhra*, Budapest, 1932; Scarlat Struţeanu, *Doi umanişti ardeleni la curtea lui C. Brîncoveanu*, în *Ramuri*, 1941, p. 40—55 (David şi Teodor Corbea).

Scanned with OKEN Scanner

LITERATURA ISTORICĂ

RADU GRECEANU

Unul din traducătorii *Bibliei* de la București, Radu Greceanu, și-a luat sarcina de a continua istoria Țării Românești, oprită de cronicarii anteriori în preajma morții lui Șerban Cantacuzino (1688). Noul domnitor era nepotul predecesorului, cu toate acestea n-a venit la tron în chip firesc, ci prin înlăturarea unchiului (otrăvit), cît și a urmașului lui direct. Ales de boieri, după cum afirmă cronicarii, Brîncoveanu consolidează monarhia autoritară centralizatoare și înnăbușă tendințele de insubordonare ale boierilor, creîndu-și o curte devotată. Un exponent al acestei curți și cronicarul ei oficial este Radu Greceanu. El s-a identificat pînă într-atît cu rolul destinat curteanului de tip feudal, încît cealaltă viață, proprie, i-a rămas în întregime necunoscută.

Multă vreme s-a crezut că era fiul lui Tudor Șătrarul, mic logofăt sub Șerban Cantacuzino, din satul Greci, districtul Olt. În realitate, acest Radu Greceanu nu-i decît un omonim al cronicarului, originar din satul Greci de lîngă Găiești.

Mai multe știri avem despre Șerban Greceanu, fratele cronicarului, căsătorit cu Ilinca, fiica vistiernicului Papa Greceanu, din Grecii Ilfovului. Acesta a fost logofăt al doilea din 1685 pînă în 1694, vel vistiernic în 1695 și mare logofăt în 1704. Un fiu al său, tot Șerban, s-a căsătorit cu altă Ilincă, fiica lui Constantin Brîncoveanu. Vorbind de ginerele domnitorului, Șerban Greceanu, cronicarul nu-l numește niciodată nepotul său. Radu Greceanu este deci curteanul prin excelență, care-și ascunde existența personală și legăturile de familie, punînd, înaintea tuturor, interesele casei pe care-o slujește.

Era, după toate aparențele, un om învățat, bun cunoscător al limbii eline, și a tradus, împreună cu fratele său, în afară de *Biblie*, din grecește, opera lui Petru Movilă *Pravoslavnica mărturisire*, tipărită în 1691, și cuvîntările lui Ion Hrisostomul sub titlul *Mărgăritare*, imprimate în același an.

Lui Radu Greceanu i se datorează și traducerea *Mineelor* tipărite în 1698 de episcopul Mitrofan. Aici imnurile de slavă în cinstea sfinților, condacele, icoasele și irmoasele au fost lăsate în limba slavonă, pentru că se cîntau și tălmăcirea ar fi necesitat o adaptare a textului la muzică, lucru mai greu de realizat. Cu toate acestea, Radu Greceanu avea cunoș-

Scanned with OKEN Scanner

tinţe de versificaţie şi în *Mărgăritare* îl vedem aşezînd 8 versuri, originale, la stema ţării. A tradus apoi, după cum am văzut, în versuri, din grecește, *Povestea de jale despre nedreapta moarte a postelnicului C. Cantacuzino*.

Cronica lui Radu Greceanu a fost publicată pentru prima dată de Laurian şi Bălcescu în 1847, sub titlul *Istoria Ţării Româneşti*, într-o redacţie incompletă, mergînd de la 1688 pînă la 1700. Aceeaşi versiune a fost reeditată în 1859 de George Ioanid în volumul *Istoria Ţării Româneşti*, în continuarea letopiseţului cantacuzinesc, sub titlul *Istoria vieţii luminatului şi prea creştinului... Ion Costantin Basarab, voievod...*, fără numele autorului. O ediţie completă, conţinînd evenimentele Ţării Româneşti dintre 1688 şi 1714, intitulată *Viaţa lui Constantin Vodă Brîncoveanu de Radu vel logofăt Grecianu*, a dat în 1906 strănepotul cronicarului, Şt. D. Grecianu. Această ediţie are în plus o predoslovie către domnitor, în care sînt citaţi teologi (Grigore, Ioan Gură de Aur), şi filozofi (Dioghene, Platon, Democrit, Aristotel, Demostene), autorul arătînd motivele ce l-au determinat să scrie:

„Pînă în ziua de azi, multe feliuri de bunătăţi ai dăruit măria-ta la toată suflarea din ţara aceasta, şi aşa şi pre mine, plecatul slujbaş al înălţimei tale, m-ai încălzit, încît nu poci să-mi arăt mai bine recunoştinţa de care sînt cuprins, decît prin alcătuirea acestei istorii despre viaţa şi întîmplările domniei înălţimei-tale, care s-au petrecut prin vederile mele".

Intenţia mărturisită a lui Radu Greceanu a fost prin urmare de a alcătui un encomion întru proslăvirea domnitorului, dar, lipsindu-i talentul literar, el n-a putut să facă mai mult decît un jurnal cu înşirarea amănunţită a întîmplărilor curente, adesea lipsite de semnificaţie (sosiri de porunci de la Odriu, executări de poduri şi zaherele, plîngeri ale domnitorului la Poartă pentru mărirea haraciului şi încercări de micşorare a angaralelor, drumuri la Constantinopole pentru înnoirea domniei şi chemări pe cîmpul de luptă, nesfîrşitele conace ale lui vodă pe la vii şi moşii, nunţi şi morţi în familie).

Cronicarul nu are nici darul povestirii, nici pe acela al evocării, şi istoria lui e un lung răboj obscur, abia ici şi colo întretăiat de cîte o scurtă licărire de lumină, un detaliu festiv, o vibraţie ori un cuvînt fericit. În mod obişnuit, Radu Greceanu, om fără orizont social şi politic, se sileşte a apăra cu fidelitate interesele domnitorului şi a rămîne permanent ecoul lui.

Moartea lui Şerban Cantacuzino surprinsese la Viena o solie condusă de ginerele acestuia, aga Bălăceanu. Cînd acesta a auzit de alegerea lui

Scanned with OKEN Scanner

Constantin Brîncoveanu, a refuzat să se întoarcă în țară și a stăruit pe lîngă imperiali să acorde domnia unui om de credință, cumnatului său, Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Șerban. Aceasta era și dorința soției domnului răposat. Aversiunea lui Brîncoveanu împotriva mătușei sale se comunică imediat cronicarului, care notează că doamna lui Șerban vodă era „sîrbcă de fel de la Nicopoe, fata Gheții neguțătorul de abale", cu alte cuvinte, străină de neam. Un general neamț venise s-o ia din țară, dar, notează iarăși cronicarul, „fumuri mai mari acei mueri îi urla în cap".

Brîncoveanu, ca să înlăture primejdia cantacuzinească, ajutat de turci și tătari, pornește o expediție în Transilvania, încheiată cu înfrîngerea, la Zărnești, prinderea și uciderea lui Bălăceanu. Capul rebelului este trimis la București, „în vederea tuturor", spre marea satisfacție a cronicarului, care găsește momentul potrivit de a moraliza pe adversarii domnitorului:

„... cel ce sapă groapa altuia, el într-însa cade. Că pre acest Costandin Bălăceanu nu-l lăsa, ticălosul, trufia ca să-și aducă aminte și de frica lui Dumnezeu, ci credea în avere, și în cai, și în arme, și în vitejii, și în fandasii nebunești, și nu știa că nu este Dumnezeu înaintea celor ce nu se tem de dînsul, ci așa cu acestea și-au pus și sufletul, și viața".

Dușmanii lui Brîncoveanu sînt și dușmanii lui Radu Greceanu, și tuturor el se străduiește să le găsească defecte și vini. Generalul Heissler, căzut prizonier în luptă, înfruntase pe Brîncoveanu cu niște cuvinte de ocară, deși domnitorul îi întinsese mîna. Suferea de „megalopsihie", conchide cronicarul. Staicu, feciorul lui Barcan, uneltitor împotriva domniei, a fost „om de jos", „slugă la Pîrvu, vistierul Vlădescu", ridicat de Mareș Banul, omul Cantacuzinilor, „nemulțumitor binelui" acestora, plăcîndu-i intrigile și pîrile. S-a pripășit o vreme pe la curtea lui Constantin Cantemir, de unde, după moartea lui Șerban Cantacuzino, săpa pe Brîncoveanu. Domnitorul moldovean, pus în scaun de Șerban Cantacuzino, nu se bucură nici el de simpatia cronicarului:

„Că el întîi au fost herghelegiu, apoi lefegiu, apoi și ceauș la steagul spătăresc aicea în țară au fost. După aceea, ducîndu-se în Moldova, căci moldovean era, multă vreme acolo fiind (poate fi pentru păcatele creștinilor acelui pămînt), l-au adus soarta și la domnie".

Cantemir-vodă a trimis pe Staicu la Țarigrad cu „prihăni" împotriva lui Brîncoveanu, numai că vizirul nu i s-a potrivit, ba, mai mult, l-a pus în obezi și în cătușe și l-a expediat în Țara Românească. Acolo și-a dobîndit pedeapsa meritată pentru răutățile lui, el și tovarășii lui:

„... după faptele lor, în judecata lui Dumnezeu căzînd, hatărîre de istov lor ca aceasta, și *apofase* de cître toată țara li s-au ales, și pre Staico în București la tîr-

Scanned with OKEN Scanner

gul de afară, la zi de tîrg, în mijlocul oborului l-au spînzurat, unde nu puţină vedere de norod era".

Altui conspirator, lui Dumitraşco Corbeanu, i se atribuie „dimerghesia", pornirea către zarve şi cele mai rele însuşiri. Era, zice Radu Greceanu, „om foarte rău", zavistnic şi turburător, „asemenea şi potrivă avînd şi pe jupîneasa Tudosca, muiare rea şi neastîmpărată". Antioh Cantemir, fiul lui Constantin Cantemir, „sugea sîngele săracilor", Constantin Duca era „tălpiz", viclean, iar Dimitrie Cantemir „rău şi nebun", „tălpiz" şi „cumplit". După părerea lui Radu Greceanu, Toma Cantacuzino a trecut mai repede de partea ruşilor nu pentru a grăbi eliberarea ţării de turci, ci pentru a surpa casa lui Brîncoveanu, „tocmai ca acel din 12 apostoli, Iuda, alegîndu-se şi de către stăpînul său făr de nici o nevoie, ca un hiclean hainindu-se". Ceata lui se compunea din „marghiolul" şi „mojicul" Ghinea, din Toderaşco brat David Ceauşul (Corbea), „neam foarte ciocoi, scheau, varvar şi plin de răutate", dintr-un căpitan Mihalache şi un Gavrilă. Sub nici un motiv Radu Greceanu nu admite că politica lui Constantin Brîncoveanu era intempestiv neutră şi nici pe Antim Ivireanu, care stătea alături de Toma Cantacuzino, nu-l cruţă de reproşuri:

„O! cît iaste fără de cale şi fără de cuviinţă părţii cei bisericeşti a se amesteca în lucrurile cele politiceşti, şi în politia şi eparhia ce se află a se arăta zavistnic şi tulburător; şi turmei ce-i încredinţase lui de bine, carele în stepena şi cinstea vlădicei l-au dus şi l-au înălţat, vrăjmaş şi împotrivnic — lucru foarte neplăcut şi lui Dumnezeu şi oamenilor".

Politica lui Radu Greceanu urmează întocmai pe aceea a lui Brîncoveanu, care se temea ca alianţa moldovenilor cu ruşii, recte a lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare, să nu se transforme într-o alianţă împotriva lui. Brîncoveanu suspecta fuga lui Cantacuzino din acelaşi punct de vedere şi probabil că, dacă între el şi Cantemir ar fi existat alte relaţii, n-ar fi temporizat lucrurile.

Greceanu, ca şi Brîncoveanu, nu trebuie, în nici un caz, acuzat că ar fi fost de partea turcilor. Radu Greceanu nu se poate opri de a nu-şi exprima revolta împotriva jafului necontenit al agarenilor în ţările româneşti:

„O! neam varvar — *exclamă el* — nemilostiv şi spurcată lege şi lăcomie păgînească. Cum într-o nimica rugăciunile şi jălbile supuşilor lor le socotesc şi în grabă cele luate şi mîncate ca cînd nici le-ar fi văzut, nici le-ar fi auzit le uită, nici la păsul lor ajută, ci numai nesăţioasa lăcomie a-şi îndestula caută".

Scanned with OKEN Scanner

Brîncoveanu, om pașnic, a făcut tot ce i-a stat în putință ca să îndepărteze războaiele purtate de turci de granițele țării sale și să împlinească cererile turcilor în așa fel încît țara să aibă liniște. El a sperat desigur într-o înfrîngere a otomanilor de creștini, dar a crezut că acest lucru s-ar putea înfăptui fără participarea sa. Pînă la urmă, turcii, înțelegînd duplicitatea politicii sale, s-au gîndit să-l suprime. Cronica lui Radu Greceanu se oprește în primăvara anului 1714, în momentul cînd Brîncoveanu, mazilit, era transportat împreună cu soția și cei patru fii ai săi la Constantinopole. Șerban Greceanu, nepotul cronicarului și ginerele lui Brîncoveanu, însoțea și el pe domnitor, și în închisoare afla groaznica veste a decapitării socrului și cumnaților săi. Radu Greceanu se înrudea, prin alianță, și cu noul domn, Ștefan Cantacuzino, căsătorit cu o nepoată a sa, Păuna, și avusese legături cu stolnicul Constantin Cantacuzino, autorul moral al căderii lui Brîncoveanu. În aceste condiții, cronica sa probrîncovenească nu putea să mai continuie. Nu știm dacă autorul i-a supraviețuit.

CÎNTECUL LUI CONSTANTIN BRÎNCOVEANU

Omorîrea lui Constantin Brîncoveanu în 1714, la Constantinopole, nepovestită de Radu Greceanu, a impresionat pe un poet anonim, poate din rîndurile clerului, care pe marginea teribilului eveniment a compus *Cîntecul lui Ștefan-vodă cu al lui Constantin-vodă, cînd l-au tăiat împăratul,* mică povestire rimată, răspîndită în mai multe variante în secolul al XVIII-lea, cea mai veche fiind din anul 1730 (altele două sînt din 1756 și 1778). N. Cartojan a semnalat o variantă inedită (ms. 4730), care debutează cu o meditație asupra labilității soartei omenești, devenită ulterior colind și culeasă de Anton Pann în ale sale *Cîntece de stea* din 1830:

O pricină minunată,
Ce au fost în lumea toată,
Di-nceput și din vecie,
Precum și la carte scrie...
Că îi lumea-nșelătoare
Și foarte îi trecătoare,
De-i face și-i amăgește
Și pre toți i prilăstește,
Pre domni și pre împărați
Și pre cei ce sînt bogați,
De-i vroiește-n avuție
Și să țin în sumeție,

Scanned with OKEN Scanner

Ca cînd nu ar ave moarte...
Pre cum iată că-au privit,
La Constantin-vodă ce-au domnit.

Poezia narează în continuare sosirea imbrohorului cu ordinul de mazilire, aducerea lui la cunoştinţa boierilor care îl ascultă plîngînd, alegerea noului domn şi schimbul de cuvinte dintre Brîncoveanu şi Ştefan Cantacuzino (relatat şi de Del Chiaro). Ştefan Cantacuzino mulţumeşte de încrederea ce i s-a acordat şi neagă amestecul său în conspiraţie. Brîncoveanu îi aruncă învinuirea în faţă:

De Domnul nu te-ai temut?
Tiranului m-ai vîndut!

Imbrohorul adună mulţimea la curte şi, urcînd pe exdomnitor cu ai săi în caretă, îi porneşte spre Ţarigrad. Poporul urează voievodului să se întoarcă în curînd:

Să scapi de-această urgie,
Să fii iarăşi în domnie,
Că bine ne ai domnit
Şi cu pace ne-ai hrănit...

Osîndiţii sînt aruncaţi în temniţă şi lăsaţi acolo toată vara. Execuţia are loc la mijlocul lunii august, pe ţărmul Bosforului, sultanul neluînd în seamă tînguirea condamnatului:

Cu ce-ţi sîntem vinovaţi,
De pierim nejudecaţi?
Măcar să-ţi fiu vinovat,
Dar copiii ce-au stricat?

Del Chiaro susţine că Brîncoveanu a păstrat pînă în ultimele clipe o atitudine demnă şi că şi-ar fi îmbărbătat copiii în faţa călăului, zicîndu-le: „...fiţi curajoşi: am pierdut tot ce am avut în această lume; cel puţin să ne mîntuim sufletele şi să ne spălăm în ele păcatele". La fel spune şi cîntecul:

— Nu vă, fiilor, spăriaţi,
Ci pe Dumnezeu rugaţi,
Şi strigaţi toţi cu tărie
Şi cu glas de bucurie;
Puţină durere-om lua
Şi în rai că vom intra.

Scanned with OKEN Scanner

În ochii îngroziți ai doamnei, sabia retează capetele celor patru copii și al tatălui, iar trupurile sînt aruncate în mare. În final, poetul reia tema bogățiilor amăgitoare și a norocului nestabil de la început, „filozofia" întîmplării, detașată apoi din context și transformată în colind.

ISTORIA ANONIMĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI (1688–1717)

În 1847, Laurian și Bălcescu publică în *Magazin istoric pentru Dacia* o nouă cronică brîncovenească, anonimă, sub titlul *Istoria Țării Românești de la anul 1688 încoace*, mergînd de la moartea lui Șerban Cantacuzino (29 octombrie 1688) pînă la decapitarea lui Constantin Brîncoveanu (15 august 1714). Manuscrisul cronicii, găsit abia în 1939, se află în prezent la Biblioteca Filialei Academiei Republicii Socialiste România din Cluj. Cercetări începute încă din 1937 de Constantin Grecescu au dus la descoperirea altor patru copii ale acestei istorii anonime, care toate ajung pînă în anul 1717, de unde rezultă că manuscrisul tipărit de Laurian și Bălcescu nu era complet.

Istorici literari ca I. G. Sbiera, N. Iorga, G. Pascu, G. Călinescu, pornind de la atitudinea anticantacuzinească a autorului, precum și de la similitudinea de ton cu cronica lui Radu Popescu, atribuiau *Istoria Țării Românești de la anul 1688 încoace* lui Radu Popescu, a cărui cronică pentru acești ani este însă semnată. Ar fi greu de crezut că același autor a scris pentru aceeași epocă două cronici, într-o sumă de amănunte diferite esențial. Radu Popescu este ostil Cantacuzinilor, ca și autorul anonim, dar are rezerve și față de Brîncoveanu, iar pe Nicolae Mavrocordat îl laudă, ceea ce autorul anonim nu face. C. Giurescu, N. Cartojan și Constantin Grecescu consideră de aceea, pe drept cuvînt, că *Istoria Țării Românești (1688—1717)* nu poate fi socotită operă a lui Radu Popescu. Lipsite de orice temei sînt argumentele lui Scarlat Struțeanu care atribuie cronica lui Teodor Corbea. În Radu Greceanu, Teodor Corbea este prezentat ca partizan mai mult al lui Toma Cantacuzino decît al lui Brîncoveanu. Plecat din țară în 1715, el nu ar fi avut cum să continue istoria în favoarea lui Brîncoveanu pînă în 1714 și apoi în defavoarea Cantacuzineștilor și a lui Nicolae Mavrocordat. Cine este dar autorul *Istoriei dintre 1688—1717?* Cu datele pe care le avem pînă în prezent nu putem răspunde.

Comparînd cronica anonimă 1688—1717 cu istoria lui Radu Greceanu și aceea a lui Radu Popescu, editorul Constantin Grecescu susține că anonimul s-a servit pînă la 1700 de Radu Greceanu și Radu Popescu, iar de

Scanned with OKEN Scanner

aici înainte numai de Radu Popescu. În ceea ce privește consultarea și uneori chiar reproducerea lui Radu Greceanu pînă la 1700, nimic de obiectat. Este evident că anonimul a scris după Radu Greceanu, fiindcă merge mai departe decît el. Întrucît privește însă pe Radu Popescu, care se oprește în 1729, mai firesc e să presupunem că *el* a consultat pe anonim, și nu invers. Anonimul pare a fi fost martor apropiat al evenimentelor, poate mai puțin apropiat decît Radu Greceanu, dar în tot cazul mai apropiat decît Radu Popescu. El reproduce, la un moment dat, în stil direct, cuvintele lui Radu Popescu în timpul soliei la generalul Heissler. Nimeni, s-a zis, nu putea să știe mai bine ce a spus Radu Popescu generalului Heissler decît Radu Popescu însuși. Dar, cine ne obligă să credem că anonimul reproduce întocmai cuvintele lui Radu Popescu pe care acesta le-a raportat desigur la întoarcere lui Brîncoveanu și altora? Anonimul arată că Radu Popescu a scris lui Constantin Brîncoveanu în timpul soliei despre tratativele duse, „înștiințîndu-l de toate". Nu încape îndoială că el văzuse scrisoarea și că de acolo a reținut cuvintele solului.

Talentul literar al anonimului se relevă din primele pagini. Nu mai avem a face cu un jurnal ca la Radu Greceanu, ci cu o povestire vie, în care eroii se comportă ca personaje de teatru, autorul transcriind dialogul cu intuiția fină a mișcărilor sufletești. Alegerea lui Brîncoveanu dă o scenă de bună comedie, cronicarul notînd cu subtilitate afectarea indiferenței din partea domnitorului:

„Și îndată ce sosi acolo ziseră cu toții: Logofete, noi cu toții pohtim să ne fii domn...
El zise: Dar ce aș vrea eu cu domnia, de vreme ce ca un domn sînt la casa mea: nu-mi trebuiește să fiu. Iar ei ziseră: ne rugăm, nu lăsa țara să intre alți oameni sau răi, sau nebuni, să o strice, ci fii!"

Brîncoveanu se lasă luat de mîini și împins de spate, ține un discurs în care repetă că nu vrea să-și înmulțească grijile și nevoile, dar apoi cere jurămînt de credință boierilor și trimite la Poartă după caftan. Faptele sînt înfățișate nu numai de un martor ocular, dar de cineva care cunoaște bine resortul interior al lucrurilor și se pricepe să-l sugereze. În vreme ce la curte se desfășoară ceremonia învestiturii, cronicarul ne pune în față, prin contrast, tabloul doliului din casa domnitorului decedat. Reacțiunea lui malițioasă seamănă cu aceea a lui Saint-Simon, înfățișînd anularea testamentului lui Ludovic al XIV-lea:

„Întru aceea zi ce s-au zis că s-au făcut domnia lui Costandin-vodă și scrisese scrisorile și trimiseră boieri cum ați auzit, Șărban vodă mortul zăcea ca un om den cei proști, numai cu muierea lui și cu fetele plîngînd și zicînd: prădatele de ele și

de domnul său, şi de domnie; că avusese nădejde să puie pe fiiu-său domn, dar n-au vrut Dumnezeu şi tirăniile tătîni-său, ce făcuse boierilor şi săracilor ţării şi încă de la o vreme nici muierea lui nici fetele lui nu şădea lîngă dînsul, că-şi strîngea avuţia şi o ascundea, că-i era frică să nu-i ia avuţia Costandin-vodă; iar bărbatul ei zăcea pă o masă stîrvul, părăsit de toţi pînă a doua zi dimineaţa".

Anonimul aparţine micii boierimi, căci denunţă oligarhia marii boierimi a Cantacuzinilor, care ceruse învoirea nemţilor de a fi „domnii singuri stăpînitori, cum va vrea să facă cu ţara şi cu ai ţării, şi de nimeni opreală să n-aibă". Constantin Bălăceanu „îşi întindea mintea după nişte păreri nebuneşti", vitejii de felul celor ale tatălui său, care, în vremea lui Antonie vodă, omorîse şi prădase nişte negustori nevinovaţi, „moscovlii". El nu căuta binele ţării, ci pe al său personal. Morala administrată lui Bălăceanu denotă că anonimul are nu numai o politică a sa, patriotică, dar şi cultură:

Bălăceanu „nu socotiea că în pămîntul Ţării Româneşti cetăţi nu sînt, nici coştee, întru care să între oamenii ţării, văzînd primejdii de vreo parte să scape pînă s-ar isprăvi războaiele să să vază biruinţa şi atuncea să se laude cel ce au mîntuit pamîntul; ci numai bătaia războiului socotea şi nădăjduia biruinţă care nici aceea nu o au dobîndit, iar să rămîie, au să nu rămîie cineva în urmă, aceea nici cum nu gîndea, carele lucru de-ar fi şi fost, să zicem vreo biruinţă despre ei şi să fie peirea patriei şi norodului ce are în pămîntul acesta, nici o laudă, nici o cinste n-ar fi fost; că cel ce gîndeşte să-şi răscumpere patria lui din robie tirănească întîi trebuie să caute folosul cel de obşte; cum zic cei învăţaţi; deacii să caute ale războiului şi ale biruinţii şi atuncea este fapta cea desăvîrşit încoronată, *laus in fine cadit*, cum zice oarecare politic latin sau cum zice altul *finis coronat opus*, adică sfîrşitul cunună lucrul".

Cam în acelaşi chip i-a vorbit Radu Popescu generalului Heissler, pe care-l găsise la Braşov „mînios ca pe un urs împuşcat":

„...de vă îndeamnă Bălăceanu ca să veniţi în pămîntul nostru, socotim să ni se facă mîntuire, acum într-această dată nu va fi mîntuire, ci va fi peire pentru 2 pricini: una că turcul este în puterea lui pînă acum şi tătarii întregi, neclătiţi nimic de nimeni, alta că în pămîntul nostru niscareva cetăţi mari şi tari sau alte fortaliţii întru care să scape norodul în vreme de acest feal de răzmiriţe nu sînt, ci îndată ce ar veni oştile creştineşti în ţară, fiind locurile deschise de toate părţile, ar veni turcii şi tătarii de ar pustii tot pămîntul, atunci nu ştim cît de oştile împărăteşti scăpar-ar au ba..."

Anonimul nu e filoturc, şi în bătălia de la Ruşava îl vedem apreciind curajul nemţilor, care întindeau mîinile în sus să prindă ghiulelele aruncate de tunurile turceşti. Nu mai puţin e încîntat cînd arogantul general Heissler cade prizonier în lupta de la Zărneşti (1690). Brîncoveanu voise,

Scanned with OKEN Scanner

zice cronicarul, de mai de mult „să-i pogoare nasul cel nalt al mîndriei lui", dar n-a izbutit, pentru că, prins, Heissler nu s-a sfiit să-l înfrunte insolent:

„Nu te bucura de această întîmplare, *i-ar fi zis el domnitorului,* că de am pierdut noi războiul, împăratul nostru mai are ca noi mulți, ci te bucură de vrăjmașul tău, de Bălăceanu, că au pierit; că eu pentru ca să-l mîntuiesc pe dînsul, am căzut în robie, și de sînt și rob, astăzi am căzut în robie, iară tu ești rob de cînd te-au făcut tată-tău".

Furios, Brîncoveanu a înfipt capul lui Bălăceanu într-o suliță și l-a trimis în București, în ziua de Sfîntă Măria Mare, tocmai cînd defunctul credea că va intra acolo triumfător.

Episodul uciderii paharnicului Staico este narat de anonim cu lux de amănunte. Mai întîi se arată că foarte mult a stricat lui Staico portul complicelui său Preda de Proroci. Văzîndu-l pe acesta cu perucă și cu cizme cu pinteni lungi, vizirul l-a bănuit numaidecît pe Staico de legături cu nemții. Punîndu-l într-un car mocănesc, i-a trimis, deci, în București cu un popă din Sinop. Domnitorul auzind de sosirea lor, le-a pregătit un simulacru de cortegiu de încoronare, zugrăvit de cronicar cu humor în toate detaliile:

„...trimisease pe gîdea în loc de postelnic mare, cu toiag de beldie, și pe armașul cel mare înainte, însemnînd și sfîrșitul lui în ce chip va să fie. Mai venea înainte și boierii care erau trimiși la Țarigrad pentru dînșii și de o parte și de alta toată slujitorimea din casa lui Efendi, pînă în Divanul cel mare rînduri, rînduri, în spătăria cea mare boierii al doilea, în spătăria cea mică domnul cu boierii cei mari toți, ușile toate deschise. Pe dînșii îi ducea călărașii de Țarigrad subțioară și împiedecați în fiară și mîinile în cătuși".

Cu aceeași artă a insistenței asupra amănuntului semnificativ ni se dezvăluie jocul prefăcut al lui Brîncoveanu, în aparență foarte politicos și potolit: „N-ași fi gîndit, Staico, să văz una ca aceasta, zău n-ași fi gîndit în viața mea", începe el. „Cela ce într-atîta vreme, printr-atîtea locuri și cu atîtea fealuri de umblete, astăzi să te văz dinaintea mea într-acestaș chip, zău, n-ași fi gîndit". Staico, în genunchi, recunoaște vina și, indus în eroare de calmul domnitorului, cere iertare: „D-zeu m-au dat în mîna măriei-tale; mila măriei-tale este mai mare decît greșeala mea". Autorul prelungește înadins povestirea, luînd tonuri biblice sarcastice:

„Zise domnul Predii din Proroci și celorlalți ca de acestea. Să mai zică ei ceva, nimică n-au mai zis, fără decît: greșiți sîntem, doamne, greșiți și ce va fi mila măriei tale".

Scanned with OKEN Scanner

În momentul cînd cititorul s-ar aştepta, ca şi osîndiţii, la îndurare, Brîncoveanu dă sentinţa amînată cu cruzime:

„Armaş, ia pă dumnealor de-i du în puşcărie, unde şi-au gătit, că noi avem altă treabă, să bem, astăzi".

Condamnaţii vor fi executaţi, însă numai după ce vlădica Theodosie pune pe Staico să citească singur pravila la paragraful unde scrie: „boierul care va umbla împotriva domnului şi a ţării să-l spînzure şi să-i facă spînzurătorile mai nalte cu un cot decît ale altor oameni proşti".

Istoria anonimului povesteşte războiul dintre austriaci şi turci cu elemente de nuvelă sau roman. Aflăm că după victoria sultanului Mustafa la Lugoj mama sa i-a dăruit „o za cu pietri de mult preţ". Cînd a venit ordin la Bucureşti pentru cai, care şi boi, „ningea foarte", şi Brîncoveanu era la „mare întristăciune". Un hadîmbsaip (eunuc negru) sosise la Cerneţi pentru a anunţa acolo vizita sultanului. Banul Cornea, „de politie ce avea cu tot feliul de neamuri, de limbi, mai vîrtos fiind politic cu turcii", văzînd o astfel de arătare, încălecase pe cal şi fără măcar un „selam malichim", luase crîngul în cap. Sultanul s-a mîniat de întîrzierea domnitorului, dar acesta s-a scuzat că drumul de la Tîrgovişte la Cerneţi era lung. Ceremonialul întrevederii este înfăţişat cu tot pitorescul lui, cronicarul nesesizînd însă umilinţa la care sultanul supunea pe voievod:

„Cînd era la conac şi sta oastea de făcea halai, cînd intra împăratul în corturi, domnul descăleca şi îngenunchia, şi cînd trecea împăratul să pleca cu capul la pămînt. Aşa-l învăţa cei de lîngă împărat, iar oamenii domnului sta tot călări, apoi încăleca şi domnul şi se ducea la otac. De acolea poamele, pezmezii cei cu apă de trandafir şi cu moscos făcuţi şi struguri şi altele ce socotea domnul nu mai sta de a să trimite la unii şi la alţii, în tot ceasul şi în toată vremea. Galbenii cei roşi nu să vedea, că-i trimetea pentr-ascuns..."

Un episod de roman, prevestind pe Filimon, este cel cu clucerul Constantin Ştirbei. Fiind din fire „cam lung la unghii" şi profitînd de înrudirea sa cu domnitorul, acesta extorcase ţinuturile de peste Olt şi-şi însuşise cea mai mare parte din bani. Brîncoveanu, în posesia dovezilor jafului, aduce pe vinovat la divan şi, punînd pe Radu Popescu să citească hîrtiile compromiţătoare, izbucneşte într-un rechizitoriu demn de un Cicero:

„...Dar pînă cînd aceste jafuri să le faci, cliucere Costandine? Că de nimică eu te-am rădicat şi te-am făcut slugeriu mare, comis mare şi cliuceriu mare, al 6 scaun al divanului şi te-am miluit şi te-am ţinut credincios. Ai luat judeţul Dîmboviţii, l-ai prădat, de n-au rămas ca un sat; l-am luat acela şi ţi-am dat Teleormanul, şi

Scanned with OKEN Scanner

mai rău l-ai făcut. Cîte am găsit pe urmă-ţi sume de lei jăfuite, pentru care te-am suduit într-o vreme şi te-am urgisit să nu te văz în ochi. Iar te-am iertat pentru rugăciunea altora. Acum iar ai făcut jafuri şi nedreptate. Ştii tu bine că Matei-vodă cel bătrîn şi Grigore-vodă şi Duca-vodă şi Şerban-vodă văzînd faptele voastre cele rele şi jafurile care le făcea neamul vostru cel rău au blestemat cine vă va milui şi cine vă va primi în slujbe. Şi eu am intrat în blestemu acelor domni de ţi-am dat atîtea boierii mari şi slujbe, iară tu tot rău şi jăcaş. La Antonie-vodă, cînd umblaşi dijmariu, pentru jafurile tale ai păţit mare ruşine. La Duca-vodă, fiind logofăt de visterie, ai făcut iscălitura vistierului celui mare de vreai să furi 17 pungi de bani şi aflîndu-te au vrut să-ţi taie mîna şi să te dea cu catastihul de gît legat pen tîrg. Şărban-vodă, pentru furtişagurile ce ai făcut din banii cailor, au vrut să te spînzure, cum toată boierimea şi ţara ştie de acestea. Şi acum ai îmbătrînit şi tot nu te laşi. Voi să te fac să te înveţi. Ia-l, căpitane de dorobanţi, zise domnul, şi-l du la vistierie şi să cauţi un car, să-l pui şi să-l duci la Mehedinţi păn satele carele le-a jăfuit să le dea banii care le-au luat şi apoi să-l aduci, însă să-l bagi şi în fiară".

Clucerul Ştirbei ţinea în căsătorie pe o soră a Stancăi, soţia lui Radu beizadea şi, prin mijlocirea acesteia la mama lui Brîncoveanu, a fost slobozit din închisoare, dar domnitorul scîrbit i-a zis „să nu-l mai vază în ochi, să să ducă acasă şi să nu să mai amestece la ceva că va să-l spînzure". Clucerul a căpătat „pathola", pică împotriva lui, şi, prin tatăul său, călugărul, i-a scornit vorbe la Poartă. Domnitorul a prins de veste şi a neutralizat pîrile, iar pe călugăr l-a pus în obezi, totuşi pînă la urmă s-a milostivit şi de el şi l-a iertat.

Pe plan extern, războiul dintre turci şi nemţi continuă cu înverşunare pentru Belgrad. Într-o luptă de lîngă Timişoara, nemţii speriase pe turci făcîndu-i să strige *medetu gheaur bezebat*, „vai, vai, gheaurii ne-au călcat"; n-au putut cu toate acestea să-i învingă şi acolo a murit trufaşul general Heissler. Polonia în 1696 rămăsese fără crai. Leşii, zice cronicarul, au un cuvînt: „ne pozlovim, adecă nu vom, nu pohtim", şi din cauza asta sînt mereu în „neuniciune". Bătălia de la Zenta între turci şi imperiali, cîştigată în 1697 de prinţul Eugeniu de Savoia, a fost un moment de mare speranţă pentru popoarele robite de otomani, notat ca atare de cronicar. Acesta nu uită să însemne îndată încoronarea „ghenerarismului" duce de Saxonia ca rege al Poloniei (sub numele de August al doilea):

„Zic cei ce au fost în Ţara Leşească, la coronaţiea craiului acestuia, că cu mare cinste şi cu mare mîndreţe au intrat în scaunul său, avînd oastea lui de la Saxoniea foarte împodobită cu feliuri de haine şi de alte podoabe, dupe cum le este portul.

Scanned with OKEN Scanner

Însă pîlcul care era îmbrăcat cu haine negre, ai tuturor era cai iară negri; al căruea pîlc era hainele albe, caii încă le era albi. Ai căruea era hainele galbene, caii încă galbeni era; fieştecare pîlc cu ce haine era îmbrăcat cu acel fel de păr era potriviţi şi caii. Iar îmbrăcămintea craiului şi a calului lui era foarte de mare preţ, tot diamanturi şi robine, mărgăritariu, întru care lovind soarele se părea că alt soare răsare. Zic unii, care nu este cuvînt de crezut, cum că preţul acei haine era de 1000 de pungi de bani".

Cronicarul pretinde că turcii porecliseră pe ducele de Saxonia *nalcăram*, pe românește fărîmă-potcoavă, pentru că într-adevăr rupea potcoava groasă de fier cu cîte opt cuie.

Şi despre Petru cel Mare aflăm lucruri interesante, între altele anecdota cu privire la un atentat pus la cale împotriva lui de boieri. Aceştia dau foc capitalei, pentru ca ţarul să vină la faţa locului şi să-l omoare. Împăratul, prevenit, trimite însă în locul său un condamnat scos din temniţă care semăna cu el. Cînd boierii, după împuşcarea falsului ţar, vin la curte, patriarhul îi dojeneşte că umblă noaptea în deşert ca nebunii şi-i anunţă că ţarul trăieşte.

Pacea de la Karlowitz a fost încheiată de un turc fără carte şi minte:

„Acest turc, carele au mers cu dragomanul, cum s-au auzit, au fost om prost şi neînvăţat, că au şi zis doi nemţi, care era trimişi pentru pace, că atîta au fost turcul de mojic şi neînvăţat, cît toată ritorica lui Alexandru (Mavrocordat) dragomanul nu putea astupa mojiciea turcului".

Peste 100 de pagini din totalul de 120 al cronicii privesc evenimentele dintre 1688 şi 1699. Între 1699 şi 1703 este o lacună, iar de aci înainte povestirea se desfăşoară pe scurt într-un ritm grăbit.

În 1703 Brîncoveanu dobîndise hatişerif de domnie pe viaţă şi era omul cel mai fericit, după credinţa cronicarului anonim (la care Radu Popescu va da o ripostă):

„Că mulţi au noroc în lume, dar nu în toate, că unii au noroc de cinste, iar nu de feciori, şi de bogăţie, şi de stat frumos, şi de altele, alţii au noroc de feciori iar nu de cinste, şi de bogăţie, şi de altele, şi tot au şi lipsă de unile, iar acest domn în toate a avut noroc, bogat, frumos la chip, la stat, vorba lui frumoasă, cu minte mare, rude multe, fii, feate din destul, gineri, nurori aşăjderea, cinste mare şi în boeria lui şi în domnia lui, ci au domnit nici o lipsă nu va fi avut. Şi acest domn ar fi putut să zică cuvintele lui Solomon, că orice i-au pohtit inima lui nu i-au lipsit".

Mai departe cronica spune cum Carol al XII-lea a ajutat pe Stanislas Lesczinski să răstoarne pe August al II-lea şi să-i ocupe tronul, cum „ticălosul tînăr" rege al Suediei a fost bătut de Petru cel Mare la Poltava,

Scanned with OKEN Scanner

și cum de la Bender n-a vrut să meargă la Odriu (Brîncoveanu avea la Tighina, pe lîngă seraschierul Ismail pașa, un agent diplomat grec, pe Afendulis, care a lăsat însemnări în limba greacă despre aceste împrejurări).

În timpul războiului ruso-turc, Brîncoveanu, ne atestă cronicarul, „nu vrea să meargă nici spre o parte, nici spre alta, ca să nu i se întîmple vreo greșală, măcar că mulți îl îndemna să meargă la moscali . . .“

Pricina căderii Brîncoveanului a fost trecerea lui Toma Cantacuzino de partea rușilor, în momentul cînd domnitorul cumpărase neutralitatea de la turci cu bani. După înfrîngerea de la Stănilești, Cantacuzineștii, adecă „Șăitănești, care din feliul lor era neodihniți și nemulțumitori tuturor domnilor“, au început să-l viclenească, îndeosebi Mihai Cantacuzino spătarul, pîrîndu-l la Poartă că e bogat și hain. Ștefan Cantacuzino nu s-a mulțumit să-i ia tronul, ci a vrut să-i stingă și casa definitiv:

„. . . cerea averea lui Costandin-vodă să o găsească cu mare pohtă și o au și găsit; ci una au dat-o la imbrihorul în seama împărăției, alta au mîncat-o el cu imbrihoru și i-au stins casa din fața pămîntului, nu ca unii rude și făcător de bine, ci ca unui vrăjmaș foarte mare ce ar fi fost . . .“

Domnia lui Ștefan Cantacuzino cronicarul nu știe de unde s-o înceapă și unde s-o sfîrșească, pentru că noul voievod era „fără cale și fără dreptate“, nestatornic în cuvinte și fapte, unul care jefuia „glumind și rîzînd“. „Acea idiomă avea și cu aceea politie se politiea.“ Cantacuzineștii își luaseră „cărți de contii, grofii“ și voiau să rămînă ei „în veac stăpînitori țării noastre și pămîntului nostru“. Costandin stolnicul și Mihai spătarul au plătit martori mincinoși și au dat ei înșiși bani imbrohorului să stăruiască pentru uciderea lui Brîncoveanu la sultan.

Capetele lui Brîncoveanu și ale feciorilor lui, căzute la foișorul Iuli-Kioșku lîngă mare, au fost ridicate în batjocură în prăjini. În aceeași zi, notează cronicarul, ca o pedeapsă divină, doamna lui Ștefan-vodă s-a îndrăcit pe cînd se închina la mănăstirea De-un lemn, „îndrăcire cît s-au spăriat toți cîți era acolo cu dînsa și să mira ce să-i facă“. Ștefan-vodă a zis că au fermecat-o călugărițele și le-a pus la mare pedeapsă, pe unele chiar spînzurîndu-le. Pe Olimbiada, care era mătușa doamnei, a trimis-o la mănăstirea Bațcov și a zidit-o într-o chilie, lăsîndu-i numai un mic orificiu pentru introducerea pîinii și apei.

În curînd Ștefan Cantacuzino a fost mazilit și domnia s-a dat lui Nicolae Mavrocordat, care cu 1 000 de pungi a obținut de la vizir tăierea capului fostului domn și al stolnicului Constantin Cantacuzino, tatăl lui.

Scanned with OKEN Scanner

Anonimul povestește spaima pe care a avut-o Nicolae Mavrocordat de sosirea cătanelor nemțești și cum s-a întors de la Giurgiu „ca o hiară sălbatecă" de a tăiat pe vornicul Pătrașcu Brezoianu. Despre caterisirea și surghiunirea mitropolitului Antim Ivireanu anonimul nu scrie. Ultimele rînduri ale cronicii vorbesc despre incursiunea serdarului Barbu Cornea, răpirea lui Nicolae Mavrocordat și înlocuirea lui în domnie cu fratele său, Ion Mavrocordat, om de treabă, care, însă, a introdus văcăritul și „hîrtiile de nume de om, care acestea n-au fost de cînd pămîntul".

Cam în aceeași vreme, un cleric, Mitrofan Gregoras, redacta în greceşte *Istoria pe scurt despre pricinile pentru care toată Țara Românească a încercat urgia lui Dumnezeu și despre domnii Ștefan Cantacuzino și Nicolae cel înțelept și despre nenorocirile și suferințele ce li s-au întîmplat, atît lor, cît și Țării Românești, și în sfîrșit, despre domnia lui Ioan cel cu nume de grație și rechemarea poporului în țară și despre întemeierea Țării Românești.*

Mitrofan Gregoras, autorul poemului *Elogiul tutunului,* scris împotriva lui Nicolae Mavrocordat, făcuse parte din curtea lui Brîncoveanu și depășise centenarul, ajungînd în mizerie, silit a-și vinde crucile, rucavițele și patrafirul. Voia să se pună bine cu Nicolae Mavrocordat adulîndu-l, după ce acesta scrisese contra lui un *Dialog,* unde-l prezenta ca decan al trîntorilor de la Constantinopole. Dimitrie Cantemir, care-l cunoscuse acolo, îl laudă totuși în a sa *Istorie a curții aliosmănești.*

BIBLIOGRAFIE

§ Ștefan D. Grecianu, *Din cronicile Țării Românești: Viața lui Costandin-vodă Brîncoveanu de Radu vel logofăt Grecianu, cu note și anexe,* Buc., Göbl, 1906; *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod.* Ed. critică Aurora Ilieș, București, E.A. R.S.R., 1970.

§ I. C. Filitti, *Cine erau frații cărturari Radu și Șerban Grecianu,* în *Revista istorică română,* 1934, p. 65—70; N. Iorga, *Scrisori de familie ale vechilor Brîncoveni,* în *Analele Academiei Române,* Secț. ist., seria III, tom. XVI (1934—1935), p. 183 sq.

§ *Cîntecul lui Constantin-vodă,* publicat de Gr. Crețu în *Convorbiri literare,* IX, 1875, p. 329—331 (versiunea din 1730); Ediția Ion Bianu (versiunea din 1809), în *Buletinul Comisiei istorice a României,* I, 1915, p. 309—314.

§ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717,* ediție întocmită de Constantin Grecescu, cu o prefață de Dan Simonescu, Buc., E. Ș., 1959.

§ *Cronicari munteni,* ed. îngrijită de M. Gregorian, II, Buc., E.P.L., 1961 (Radu Greceanu, Anonimul Brîncovenesc).

Scanned with OKEN Scanner

RADU POPESCU

Lui Radu Greceanu și cronicarului anonim le răspunde sub semnătură Radu Popescu, presupusul autor al letopisețului Bălenilor, de unde s-au scos și datele principale asupra vieții lui. Era nepotul vistierului Gheorghe Carida din Popești, ucis în răscoala din 1655 pe timpul lui Constantin Șerban-Basarab, și fiul vistierului Hrizea, căsătorit cu Maria, fiica marelui ban Gheorghe Băleanu.

După omorîrea și jefuirea casei lui Gheorghe Carida, Hrizea s-a refugiat în Moldova la curtea domnitorului Gheorghe Ștefan. Radu Popescu s-a născut pe la 1655.

Implicat în complotul împotriva postelnicului Constantin Cantacuzino, Hrizea este destituit din funcția de vistier sub Antonie-vodă din Popești și, la urcarea în scaun a lui Gheorghe Duca, în 1673, fuge în Ardeal. Duca însă îl recheamă în țară și-i dă însărcinarea de a strînge haraciul, lăsîndu-l chiar, împreună cu Șerban Cantacuzino, caimacam pe timpul asediului cetății Cehrinul (1675). Hrizea și Șerban Cantacuzino supravegheau, în calitate de ispravnici de scaun, ridicarea unor ziduri la curtea domnească. Șerban Cantacuzino intrase în legături cu doamna Anastasia Duca și, o dată cu numirea ca vizir a amicului său Cara Mustafa, spera să obțină tronul Țării Românești. Hrizea interceptă o scrisoare a vizirului către Șerban Cantacuzino, adusă de un ciohodar, și o transmise lui Gheorghe Duca. Prevenit de Anastasia, Șerban Cantacuzino se făcu nevăzut și nu mult după aceea, în 1678, dobîndi domnia. Prin intermediul lui Constantin Brîncoveanu, domnitorul rîndui, pînă la sosirea sa în țară, caimacam pe Badea vornicul Bălăceanu și pe Hrizea vistierul, care nu înțelese cursa ce i se întindea.

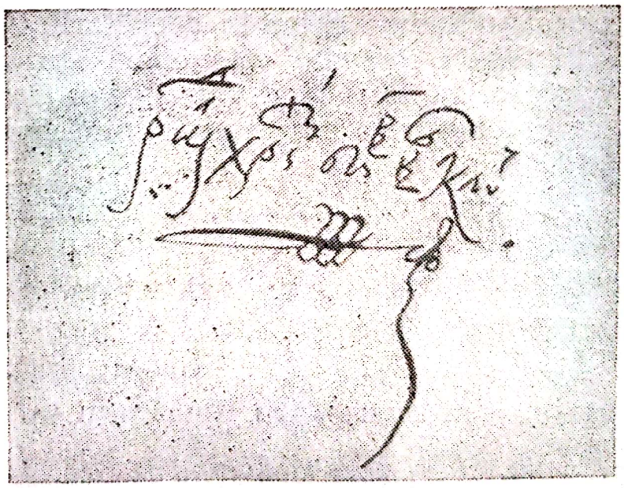

Iscălitura lui Radu Popescu.

În 1680, la sfîrșitul lui februarie, Hrizea, făcut între timp vornic, este arestat sub învinuirea de a fi mîncat banii vistieriei. Misionarul catolic Del Monte povestește că domnitorul a extorcat prin chinuri suma de 150 000 de taleri (300 de pungi) fostului vistier și,

Scanned with OKEN Scanner

fiindcă acesta suspina că i-ar fi adunat din țară alte 2 800 de pungi, i-a împlîntat o țeapă de un cot în trup, omorîndu-l. În timpul caznelor, victimei îi sărise un ochi.

Familia avu și ea de suferit și scăpă numai fugind peste Dunăre, la Adrianopole, apoi la Țarigrad, iar de acolo în Moldova, unde domnea Gheorghe Duca. A stat aici în ultimele zile ale domniei acestuia și în anii următori ai împrejurărilor celei de a III-a domnii a lui Dumitrașco Cantacuzino (1684—1685).

Radu Popescu era în București în ultimul an al domniei lui Șerban Cantacuzino și după moartea acestuia și, fiind poliglot (știa grecește, turcește și latinește), este trimis de Brîncoveanu în solie la generalul Heissler. Se intitula logofăt și renunțase la moștenire, pentru a scăpa de datoriile ce grevau asupra ei. De-abia în 1693 dobîndi dregătoria de clucer de arie, iar peste doi ani pe aceea de ispravnic, supraveghetor al refacerii cetății Cladova. Brîncoveanu, știindu-l rudă cu Bălenii, n-avea încredere în el, îl ținea în funcții mărunte și nici în acestea mult.

Deși într-o scrisoare către vărul său Răducanu Dudescu, Radu Popescu afirmă că ar fi „bucuros mai bine să mă aflu în statul celor mai de jos și să fiu odihnit, decît . . . să fiu pururea cu ghiață la inimă", totuși, în vara anului 1700 ia parte la complotul condus de postelnicul Dumitrașco Corbeanu, organizat împotriva lui Brîncoveanu pentru aducerea în domnie a lui Grigore Ghica. Complotul a fost trădat de omul de legătură al lui Grigore Ghica, un turc; dar Brîncoveanu primea ordin de a înainta pe conspiratori la Poartă, spre a se analiza pricina răzvrătirii lor. Domnitorul s-a salvat de mazilie cu 300 de pungi și n-a făcut nici un rău complotiștilor, numindu-i chiar în dregătorii, ca să-i facă partizanii lui. Astfel, în 1701, Radu Popescu este făcut ispravnic de banii haraciului în județul Vîlcea și în 1703 ispravnic la vel Ocnă în Rîmnic. Curînd după aceasta era însă din nou disgrațiat și pînă la mazilirea lui Brîncoveanu nu-i mai întîlnim numele în nici o slujbă.

Dușmanul neîmpăcat al Cantacuzinilor nu stătu la gînduri să treacă de partea lor, cînd aceștia deveniră inamicii lui Brîncoveanu, bineînțeles, nu sincer. Ștefan Cantacuzino îl milui cu o dregătorie, nu de primul rang, vornicia de Tîrgoviște, ceea ce explică aversiunea în continuare a cronicarului pentru asasinii tatălui său, și-l întrebuință în două misiuni: să petreacă prin țară pe regele Carol al XII-lea în drum spre Suedia și să îndrepte hotarele Țării Românești încălcate de subașii și nazîrii turci din raiaua Brăilei.

Radu sin Hrizii vistierul sau Radu Hrizea, cum semnează pînă acum, Radu Popescu de aci înainte nu avu o demnitate însemnată decît la bă-

Scanned with OKEN Scanner

trînețe, în preajma vîrstei de 60 de ani. Nicolae Mavrocordat îl înalță — în martie 1716 — vel vornic și-i dădu însărcinarea să conducă oștile tătărești în sprijinul turcilor la asediul Timișoarei. Tătarii sosesc prea tîrziu și întorcîndu-se acasă se dedau la jafuri. Vornicul vestește pe domnitor, acesta trimite slujitori și răscumpără prada din mîna nohailor. Drept răsplată pentru chipul cum și-a îndeplinit misiunea, Radu Popescu este făcut mare ban, cea mai înaltă treaptă din ierarhia boierească. I se încredințează misiunea de a alunga pe nemți din Oltenia, în realitate, pretinde el, Grigore Băleanu, Șerban Bujoreanu și Radu Golescu, fiind în înțelegere cu nemții și temîndu-se să nu fie trădați, l-au recomandat pentru bănia Craiovei, ca să scape de el. Culmea este că Radu Popescu însuși era de partea celor care urmăreau îndepărtarea domnitorului fanariot și înlocuirea lui cu Gheorghe Cantacuzino.

În vremea cît se afla la Craiova, Nicolae Mavrocordat era răpit în împrejurările cunoscute și predat nemților în Ardeal. La Tîrgoviște, Radu Popescu cerea generalului Stainville să trimită trupe și să accepte rînduiala unei căimăcămii, pînă la sosirea domnitorului Gheorghe Cantacuzino, recunoscut drept „cel mai de cinste și cel mai demn" pentru tronul țării, ca fiu al celui „mai bun cîrmuitor al țării, care ne-a guvernat întocmai ca cel mai bun părinte", Șerban Cantacuzino. Aceste rînduri ale cronicarului despre ucigașul tatălui său uimesc, totuși e neîndoielnic că le-a scris. De altfel, la sfîrșitul aceluiași 1716, cronicarul pleacă la Brașov și, obținînd carte de liberă petrecere din partea generalului Stainville, stă acolo pînă aproape de încheierea păcii de la Passarovitz (1718). A cerut necontenit alungarea noului administrator turc din Țara Românească, Ion Mavrocordat, și numirea ca domn ereditar a lui Gheorghe Cantacuzino. Contrar celor ce s-ar putea crede din lectura cronicii sale, Radu Popescu a nutrit deci, și el, nădejdea că regimul fanariot va fi înlăturat din Țara Românească prin ajutor din partea popoarelor creștine.

Dezamăgit de pacea de la Passarovitz, în urma căreia nemții ocupau Banatul și Oltenia, cronicarul se întoarce în țară ca simplu particular. În 1719, Nicolae Mavrocordat, reluînd tronul după moartea tatălui său, îl reprimește în dregătoria de mare vornic, primul sfetnic al divanului. A ținut această funcție patru ani, pînă în 1723, cînd, apropiindu-se de vîrsta de 70 de ani, s-a retras din viața publică.

„Într-acest an, fiind ... vornic mare, eu Radul Popescu, în cinstea și în dragostea măriei-sale și viind la vreme de bătrînețe și de slăbiciune, socotind că și ale lumei sînt toate deșarte, singur, din bunăvoie, am cerut voie de la măria-sa și am mers de m-am călugărit la mănăstire la Radul-vodă ..."

Scanned with OKEN Scanner

Înainte de această dată, Radu Popescu ar fi prezentat domnitorului letopiseţul său, *„Istoriile domnilor şi a altora a Ţării Româneşti pînă la fericita a doua domnie a măriei-Tale,* puind şi ale altora fapte ce s-au întîmplat în părţile din prejurul nostru, cîte am putut coprinde şi din Evropa şi den Asia, vreadnice fiind de auzit".

Acest manuscris, care nu ni s-a păstrat, ar fi mers de la 1290 pînă la 1719, fără întrerupere, alcătuind istoria continuă a Ţării Româneşti.

La mănăstire, sub numele de Rafail monahul, Radu Popescu a dus mai departe istoria Ţării Româneşti pînă la al unsprezecelea an al domniei a doua a lui Nicolae Mavrocordat (sfîrşitul anului 1728). În octombrie 1729 nu mai era în viaţă.

Cronica sigură a lui Radu Popescu o avem numai în compilaţii alcătuite în domnia a doua a lui Nicolae Mavrocordat.

Prima compilaţie (ms. B.A. R.S.R. nr. 58) poartă următorul titlu: *Letopiseţ, întru carele să cuprinde domnia dintîi şi de a doua din ţara Moldovei a măriei-sale prea luminatului nostru domnu Io Nicolae Alexandru voevod, carele iaste alcătuit de Nicolae Costin vel log., feciorul lui Miron Costin ce-au fost logofăt mare, şi domnia dintîi şi de a doua iară a măriei-sale din Ţara Românească, tocmit şi aşezat de Radul Popescul ce-au fost vornec mare, coprinzînd şi alte lucruri ce s-au întîmplat printr-alte părţi într-aceste domnii ale măriei sale, carele le-am scris eu popa Stanciul de la biserica tuturor sfinţilor din Bucureşti. În luna lui martie, în 20 de zile, vă leat 7230 (1722).* Aici, cronica lui Radu Popescu începe din anul 1716 şi ţine pînă în 1729 (data popei Stanciul marchează începutul copierii; de altfel, există un alt manuscris de acelaşi, nr. 1299, datat 12 iulie 1725).

A doua compilaţie (ms. B.A. R.S.R. nr. 121) poartă următorul titlu: *Letopiseţul Ţării Româneşti întru carele coprinde toate istoriile a tuturor domnilor din ceputul ţării de la întîiul domn Radul Negrul voevod, pînă acuma la domniia de a doua mării sale lui Nicolae Alexandru voevod, acum de isnoavă scris din porunca mării sale prea luminatului şi prea înălţatului domnului nostru Io Nicolae Alexandru voevod, întru al unsprezecelea an dintru a doua domnie a măriei sale, de Radul logofeţelul de divan, sin Mihai ieromonahul Lupescul. La anii de la zidirea lumii 7238, iar de la naşterea Domnului nostru Is. Hs. 1729 luna lui octombrie 31.*

Această compilaţie cuprinde letopiseţul cantacuzinesc, cronica lui Radu Greceanu pînă la 1700, iar „de aicea sînt cele ce au scris chir Rafail monahul, care pre nume mirenesc l-au chemat Radu Popescu biv vel dvornic", după cum notează Radu Lupescu. Cronica lui Radu Popescu,

Scanned with OKEN Scanner

publicată după acest manuscris de Bălcescu şi Laurian în *Magazin istoric pentru Dacia* (1847), nu continuă, prin urmare, letopiseţul Bălenilor. În 1906, C. Giurescu a descoperit însă un manuscris (nr. 537) cu spaţiul de legătură (1688—1699) între cronica Bălenilor şi cronica monahului Rafail. S-a presupus că Radu Popescu fusese nevoit să renunţe, în momentul cînd a primit ordinul de a scrie cronica lui Nicolae Mavrocordat, la tot ceea ce redactase mai înainte, domnitorul fixîndu-i ca izvoare ale istoriei Ţării Româneşti letopiseţul cantacuzinesc şi cronica lui Radu Greceanu. Faţă de cronica lui Radu Greceanu şi letopiseţul brîncovenesc anonim, cronica atribuită lui Radu Popescu asupra evenimentelor dintre 1688—1714, aşa cum o cunoaştem din ms. 537 şi 121, este mult mai scurtă, deşi nu lipsită de amănunte inedite. Aflăm de pildă că la Zărneşti trupurile celor căzuţi în luptă zăceau „ca boşteanii", că Tököli a fugit din faţa generalului Badensis „cu căftanele în vine", că Scarlat Mavrocordat, ginerele lui Brîncoveanu, n-a murit de moarte bună, ci otrăvit de socrul său.

Spre deosebire de Radu Greceanu şi cronicarul anonim, Radu Popescu manifestă pentru Brîncoveanu o atitudine mai curînd de antipatie, explicabilă prin situaţia în care domnitorul l-a ţinut. De la început îl învinuieşte că s-a îmbogăţit peste măsură, sărăcind ţara, şi că ducea o viaţă indolentă:

„... altă grijă nu avea, numai să se primble pre la sate, pe la vînaturi, pe la vii, pe vremea culesului viilor".

A adăugat 240 de pungi peste cele 280 obişnuite la haraci, încît ridicarea se făcea cu cazne şi lacrimi. Cînd s-a întors de la Odriu, Brîncoveanu era „mai rău, mai cumplit" şi a pus birul „pe săraca ţară, cît n-avea putere să le împlinească, ci se văieta şi blestema".

Văzînd că turcii sînt nestatornici, Brîncoveanu „au început a se ajunge cu moscalii în vorbe", cerînd însă hrisoave, „făcîndu-se pe dînsul şi pe feciorii lui cneji de Moscovia". Cronicarul reproşează domnitorului că a jucat rol dublu şi a crezut că poate sluji la doi stăpîni deodată. Războiul de la Stănileşti a fost pierdut fiindcă Brîncoveanu n-a trimis proviziile la timp şi soldaţii ruşi au trebuit să lupte „pocîltiţi de foame". Radu Popescu recunoaşte că Brîncoveanu a avut noroc în domnia lui, dar norocul e una şi lauda alta:

„... Constantin-vodă, *zice el*, nici o bunătate sufletească n-au arătat în viaţa şi domnia lui pentru ca să se laude, ci mai vîrtos iaste a se huli pentru multe fapte rele ce au aflat în domnia lui, care au rămas la cei după urmă, greutate şi blestem.

Scanned with OKEN Scanner

Avea o lăcomie mare peste măsură, şi greutate şi blestem i-au rămas şi lui. Obiceiurile cele bune ale ţării, care cu multă socoteală şi osteneală le-au făcut acei bătrîni, toate le-au stricat şi le-au făcut *după cum i-au plăcut lui*".

Nu sînt menajaţi nici Cantacuzinii. Aceştia „pururea au fost nemulţumiţi şi neodihniţi de nici un domn". Au falsificat sigiliile boierilor la Braşov şi printr-un vătaf de aprozi, Constantin Diichiti, au trimis scrisori de protest, *arzmagzari,* la Poartă împotriva Brîncoveanului. Stolnicul Constantin Cantacuzino, „hoţul acel bătrîn", şi-a otrăvit — în complicitate cu Brîncoveanu — doi fraţi, pe Şerban Cantacuzino şi pe spătarul Iordache Cantacuzino. Ştefan Cantacuzino era ginecolatru, „ascultînd între cele mai multe pe doamnă-sa", lacom de bani, „spurcat".

Trecînd la domnia lui Nicolae Mavrocordat, Radu Popescu schimbă dintr-o dată tonul, deşi el însuşi se teme să nu fie învinuit de „colachie", româneşte de „ciocoinicie". De fapt, afară de o genealogie fantezistă a Mavrocordaţilor, extraşi din Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, laudele sînt destul de reticente, cronicarul împărţind cu aceeaşi dărnicie ocări la adresa inamicilor. Unul din aceştia e serdarul Barbu Cornea, „tîlharul cel mare", care se alcătuise cu nemţii şi prăda Oltenia, altul e spătarul Golescu, altul logofătul Băleanu (iată că şi Bălenii sînt adversarii lui Radu Popescu!). În timp ce cronicarul mergea în Oltenia să apere cu oştile Craiova de cătane, Barbu Cornea, înţeles cu Golescu şi ajutat de căpitanul Pivoda, năvăleşte în Bucureşti şi face prizonier pe domn. Atitudinea lui Radu Popescu în această împrejurare este suspectă. El înfăţişează incursiunea lui Barbu Cornea ca pe o aventură nebunească, aducătoare de mari nenorociri ţării şi pretinde că, întrucît îl priveşte, a fost dus pe sus la Tîrgovişte şi predat căpitanului Pivoda, care l-a transportat la Sibiu. Nici un cuvînt despre participarea sa la acţiunea boierilor pentru înlocuirea domnitorului fanariot cu Gheorghe Cantacuzino, acţiune începută la Tîrgovişte şi continuată la Braşov. După trecerea evenimentelor, Radu Popescu găseşte că boierii pîrau zadarnic la generalul Stainville pe Nicolae Mavrocordat, ca nişte „cîini obraznici", şi că bine le-a făcut acesta, lăsîndu-i să se întoarcă în ţară, „ca nişte cîini cu coada între picioare". Printre „cîini", Radu Popescu numără pe logofătul Grigore Băleanu, iar pe sine se trece cu vederea.

Pierderea Olteniei, prin pacea de la Passarovitz, sub domnia lui Ion Mavrocordat, e pusă de cronicar pe seama acelorași boieri care la Viena „închina toată ţara împăratului nemţesc", cerînd ca domn pe Gheorghe Cantacuzino. Cînd acesta din urmă e numit, în fine, ban al Craiovei, Radu Popescu, maliţios, observă: „din cal l-au făcut măgar". Banul a încercat să rînduiască pe lîngă el un număr de boieri mari, dar nemţii

Scanned with OKEN Scanner

n-au admis decît patru conţilieri din „cei mai de jos". „Au cercat cămila să-şi puie cercei la urechi, apoi şi urechile le-au tăiat", comentează iarăşi cu ironie cronicarul.

Radu Popescu nu se sfieşte de a folosi chiar prilejul morţii adversarilor săi pentru a-i acoperi de violente invective. O astfel de ocazie îi oferă moartea serdarului Barbu Cornea, cel care răpise pe Nicolae Mavrocordat:

„Prin mijlocul acestor vremi, au venit veste de peste Olt că Barbul sărdar, începător turburărilor şi al stricăciunii ţării şi cap hoţilor şi al tîlharilor, au crepat şi s-au dus dracului, iar cu moarte rea şi groaznică, precum de la cei ce au fost faţă acolo am auzit, încă în zece zile ce au bolit s-au umflat şi au negrit tot trupu; şi încă viu fiind, ochii amîndoi i-au sărit din cap, iar după ce au murit şi au trecut trei zile, au ieşit viermi din mormînt şi putoare mare, cît s-au umplut biserica, care minune s-au auzit pătutindenea, şi au trimis boiarii cei de la Craiova de le-au adus viermi pentru credinţă de au văzut. Au fost viermi mari, albi, cu capetile negre. Cu aceasta o au arătat Dumnezeu, dreptul judecători, tuturor oamenilor, viermi neadormiţi făcînd şi alte multe rele fapte, că pe stăpînă-său Nicolae vodă l-au viclenit şi l-au robit împreună cu cătanele".

O morală strașnică se administrează vistierului Grigore Halepliu, care în a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat „luase obrăznicie mare" nu numai cu cei mici, dar şi cu cei mari, înfrunta, înjura, bătea, băga la gros, lua mită, pînă ce, dovedit cu toate răutăţile, a fost pus la popreală şi silit să înapoieze banii, caii, lustrurile, canavețele şi belacoasele jefuite.

Devenit cronicar oficial, Radu Popescu renunţă la opiniile proprii şi, cînd Nicolae Mavrocordat îşi însoară un fiu cu o Cantacuzină, cel care altădată tratase pe stolnicul Constantin Cantacuzino ca pe un monstru, găseşte acum că neamul vestitului răposat era „ales blagorodnic", cel mai cinstit din toate neamurile Ţării Româneşti.

Din *Tabelele geograficeşti* ale lui Nasir-Tusi şi Ulukbei, din gazetele timpului (aşa-numitele avvisi) şi din cîte un ucaz sau universal rusesc Radu Popescu culege şi cîteva date de istorie universală, despre războaiele turco-iraniene şi tătare, moartea de insolaţie a lui Ludovic al doilea, regele Spaniei („i-au ars creierii în cap"), expediţia lui Petru cel Mare în Caucaz, moartea regelui George al Angliei şi a împărătesei Ecaterina I a Rusiei etc. Cronica e presărată cu cuvinte greceşti *(prochimen, pan-mariston, amfivolie, perilipsie, exorie, ipopsie)* şi turceşti *(buhasebelele*—socoteala veniturilor împărăteşti; *dunanma*—veselie pentru biruinţă; *buiurultiu*—ordinul unui paşă sau vizir pentru Ţarigrad; *cîlîccaftan*—haină de onoare; *hasichiu* — ofiţer din garda sultanului; *mansup*—slujbă

înaltă; *secîturi*—răvășele de seamă ale vistieriei; *sunet dughiun*—nuntă etc.).

Cronica lui Radu Popescu de la 1700—1729 are multe inconsecvențe, e lipsită de proporție și suferă sub raportul obiectivității, fiind scrisă din porunca și sub controlul lui Nicolae Mavrocordat. Autorul n-a mai avut timp să-și revadă opera și să-i dea un caracter unitar, egal. De altfel, acest lucru nu era ușor, întrucît domnitorul comandase cronicarului să povestească numai anii domniilor sale, pentru restul istoriei apelînd la letopisețul cantacuzinesc și la Radu Greceanu.

Cu toate argumentele invocate, pare puțin probabil ca letopisețul Bălenilor (scris cu mult în urmă!) să fie opera lui Radu Popescu. Aceea este o cronică boierească, facționară, în vreme ce cronica lui Radu Popescu este un letopiseț oficial, domnesc. Doar spiritul polemic și truculența stilistică sînt asemănătoare. Dar acestea sînt caracteristice pentru toată istoriografia Țării Românești.

BIBLIOGRAFIE

§ Radu Popescu, *Cronica Țării Românești* (1699—1729), în *Magazin istoric pentru Dacia*, IV, 1847, p. 21—62 și 93—178 (ed. Laurian-Bălcescu); *Celea ce au scris chir Rafail monahul...*, în *Istoria Țării Românești*, II, Buc., 1859, p. 278—399 (ed. George Ioanid): *Cronicari munteni*, I, ed. Mihail Gregorian, Buc., E.P.L., 1961.

§ C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicilor muntene*, Buc., 1906 (la p. 80—93 un fragment din ms. 537, conținînd cronica atribuită lui Radu Popescu pentru anii 1688—1699).

CONSTANTIN CANTACUZINO

Un erudit, asemănător în multe privințe cu Dimitrie Cantemir, a fost în Țara Românească stolnicul Constantin Cantacuzino, fiul postelnicului Constantin, fratele domnitorului Șerban și tatăl voievodului Ștefan Cantacuzino.

S-a născut pe la 1650 și era al treilea dintre cei șase fii ai postelnicului, care a avut în total 12 copii.

După sugrumarea postelnicului la Snagov, din ordinul domnitorului Grigore Ghica în 1663 și otrăvirea în 1664 a fratelui mai mare Drăghici spătarul, Constantin este trimis de familie în primăvara anului 1665 peste

Scanned with OKEN Scanner

graniță, ca să-și desăvîrșească învățătura de acasă. Sosea la Adrianopole (Odrii) o dată cu ploconul haraciului înaintat de Radu Leon și după o scurtă călătorie la Constantinopole începea tare „spudia" cărții cu dascălul Dionisie din metohul Ierusalimului. Acest călugăr murind în 1666, tînărul se duce la Țarigrad și capuchehaia Lascarache Roset îl încredințează altui învățător, ieromonahului Gherasim Cretanul. La începutul anului 1667, precum notează singur într-un jurnal, tînărul se îmbarcă pentru Italia în Insula Halchi, pe corabia Madona del Rosario-Corona aurea, și după o lună și jumătate, căpitanul Bernard Martinenco îl depune în rada Veneției. Văzu, după obișnuita carantină în port, Palatul dogilor, cu inscripții latinești, și fu primit în casa sa de Pana Pepano, levantin cu rude în Țara Românească. Pepano conduse pe Constantin Cantacuzino la Padova și-l instală cu 15 galbeni pe lună în pensiunea preotului catolic Alvisio Florio, de unde studentul se mută peste un an la Verginia Romano.

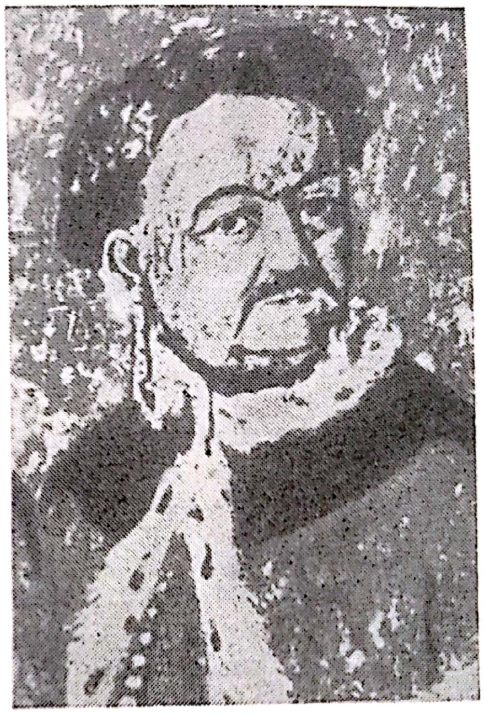

Stolnicul Constantin Cantacuzino (c. 1650—1716), cel mai de seamă cărturar al epocii din Țara Românească, inițiatorul creării Academiei de la Sf. Sava (după o frescă de la mănăstirea Horez).

Primele învățături le luă de la profesori greci ca Antonio dell'Acqua și Arsenio Kaludi, rectorul Colegiului cotunian. La universitate preda Albanius Albanesius logica, filozofia și fizica, și Valeriano Bonvicino matematica, geometria euclidiană și astronomia. Din însemnările de studii se vede că tînărul își cumpărase logica lui Cremonini, *Istoria dogilor Veneției* și autori antici: Homer *(Iliada și Odiseea)*, Aristotel, Lucian, Virgiliu, Horațiu, Terențiu, Marțial, Valeriu Maxim, Quintus Curtius.

În martie 1669, intrigile Cantacuzinilor izbutiră să înlăture din domnie pe Radu Leon și să aducă la tron pe bătrînul Antonie din Popești. Constantin Cantacuzino se întorsese tocmai de la studii prin Viena, după ce la Veneția luase de la Grigore Ghica scrisorile prin care Stroe Leurdeanu cauzase uciderea postelnicului. Pe baza acestor scrisori, domnitorul reabilitează memoria postelnicului și condamnă pe Stroe Leurdeanu. Șerban

Cantacuzino și frații săi conduc efectiv treburile țării pînă în 1672, cînd turcii acordă iarăși domnia lui Grigore Ghica. Șerban Cantacuzino fuge din țară, dar Constantin e arestat și închis. În memoriile sale, Del Chiaro povestește că stolnicul a suportat la tălpi vergile destinate atît lui, cît și unui frate mai mic, fără să scoată un geamăt. Eliberat, în fine, în urma intervențiilor lui Șerban Cantacuzino la Poartă, Constantin se refugiază, la timp, în Creta, scăpînd de urgia domnitorului care pusese un premiu de 200 de pungi pe capul lui. În 1673, Șerban Cantacuzino obținea mazilirea lui Grigore Ghica și înlocuirea lui cu Gheorghe Duca, domnul Moldovei. Constantin fu rechemat în țară și trimis într-o misiune, oprit însă în drum spre Mărgineni, unde trebuia să se întîlnească cu frații săi, și aruncat în închisoare la Cocorăști. Desigur, se bănuia un complot, dar nefiind probe, arestatul fu pus în libertate. În 1678, Gheorghe Duca, spre a-l separa de frații săi, îl luă cu el la asediul cetății Cehrinul. Curînd, Gheorghe Duca era mutat în Moldova și în locul său venea la tronul Țării Românești Șerban Cantacuzino.

Rolul pe care l-a jucat stolnicul Constantin Cantacuzino în domnia fratelui său ne este puțin cunoscut. Raporturile dintre frați nu par a fi fost din cele mai bune, poate din pricina caracterului autoritar, teribil al lui Șerban, în orice caz, Radu Popescu susține că stolnicul răspîndise singur, la un moment dat, știrea că otrăvise pe frații săi Șerban și Iordache.

Sub Brîncoveanu, acuzat de complicitate la uciderea lui Șerban de către Radu Popescu, stolnicul a fost primul sfetnic al țării, consultat de domnitor în toate problemele vieții de stat („lîngă alte bunătăți ce-i făcea lui și casei lui — spune cronicarul anonim, brîncovenesc — îl numea tată, că de multe ori și noi am auzit pe Constantin-vodă zicînd că eu tată n-am pomenit de vreme ce am rămas mic de tată, fără cît pe dumnealui tata Constantin l-am cunoscut părinte în locul tătîne-mieu . . . “).

A însoțit, după cum aflăm din Neculce, în 1693, pe doamna Stanca Brîncoveanu la Iași, la nunta fiicei acesteia Maria cu domnitorul Constantin Duca, sin Ducăi-vodă celui bătrîn („Și boierimea a doo țări nuntiră 3 săptămîni cu mare pohfăli și podoabe și cu feliuri de muzice și de pelivănii, de mirare în tîrgu în Ieși“).

Tot Neculce povestește că în 1703, chemat la Adrianopole pentru a-și înnoi domnia, Brîncoveanu încercase să provoace mazilirea lui Constantin Duca (soția acestuia murise între timp de ciumă la Constantinopole), în intenția de a stăpîni și Moldova. Stolnicul Constantin Cantacuzino s-a opus acestei aventuri și „i-au scris să mulțumească lui Dumnezău că nu-i

Scanned with OKEN Scanner

pe voia neprietenilor, şi să-şi păzească treaba şi grija ţării sale. Iară mai mult să nu-l ştie că s-amestecă, că apoi, de nu-l va asculta şi va faci peste voia lui, bine să ştie că, cînd va încăleca el din Iudrii, iar el va înhăma în căruţă şi va treci în Ardeal, şi cînd va sosi el în Bucureşti, el va sosi în Udriiu. Şi ce va vidè să nu să sparie".

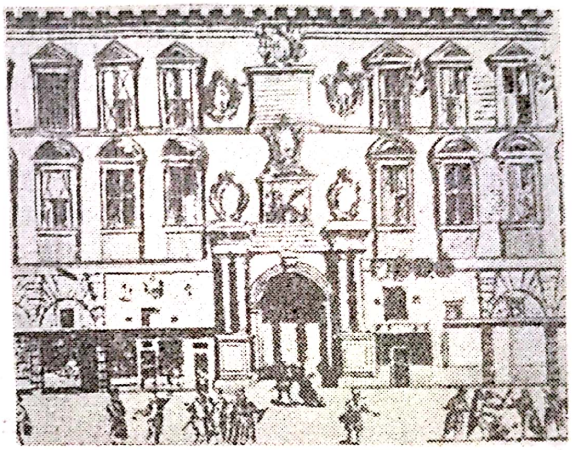

Universitatea din Padova, unde în anii 1667—1669 a studiat stolnicul Cantacuzino, apoi în sec. al XVIII-lea unii dascăli de la Sf. Sava (gravură contemporană).

Divergenţe serioase între stolnic şi domnitor s-au ivit cu ocazia războiului ruso-turc din 1711. Brîncoveanu voia să-şi păstreze neutralitatea, Constantin Cantacuzino îl îndemna să treacă pe faţă de partea ruşilor. După Neculce, spătarul Toma Cantacuzino avea consimţămîntul stolnicului cînd a venit la Iaşi: „... Toma, văzînd acel sfat al Brîncoveanului că este aşa (de a vidè că bat moscalii pre turci, el să să închine cu toată ţara la nemţi), s-au vorovit cu unchii lui, cu Constantin Cantacuzino stolnicul şi cu Mihai spătariul şi cu alţi boieri de ţară să vie el înainte: «Să dè ştire împărăţiei-sale (ţarului) că toată ţara îi bucuroasă să se închine la împărăţia ta, numai Brîncoveanul nu primeşte şi face piedică tuturor ...»"

Asupra rolului pe care stolnicul l-a avut în detronarea lui Brîncoveanu, toţi cronicarii, inclusiv Del Chiaro, sînt de acord că a fost precumpănitor.

„... Ce să nevoia Ştefan-vodă pentru stingerea văru-său, lui Costandin-vodă, *scrie Radu Popescu*, n-ar fi putut ca să facă să piiară şi el, şi feciorii lui, numai hoţul acel bătrîn tată-său Costandin stolnicul, ştiind toate tainele nepotului său Costandin-vodă, pentru că le ştia toate avîndu-l părinte ca pre un unchiu şi ca pre un părinte, au ştiut şi cărţile de la nemţi şi de la moscali, care-i făcuse acei împăraţi hrisoave, să fie el şi feciorii lui prinţipi (cneji); şi luîndu-le de unde au fost, însuşi bătrînul acela le-au dus la imbrohor de le-au dat şi s-au rugat ca să le dea în mîna împăratului să vază vicleşugurile lui Costandin-vodă; şi lîngă alte pîri rele ce va fi mai zis, şi aceasta i-au spus înainte, că de nu va omorî împăratul pre Costandin-vodă şi pre feciorii lui, odină domnia şi ţara nu va avea, şi va amesteca multe de va face vrajbă între împăraţi".

Urcat pe tron, Ştefan Cantacuzino a continuat, cu sfatul tatălui său stolnicul, politica de apropiere de popoarele creştine a lui Brîncoveanu,

Postelnicul C. Cantacuzino (gravură).

cu aceleaşi consecinţe. La 21 ianuarie 1716, un capegibaşa sosea în Bucureşti cu firman de mazilire în care scria că Ştefan Cantacuzino a domnit destul şi se înlocuieşte cu Nicolae Mavrocordat. Chiar a doua zi, domnitorul, însoţit de tatăl său, pleca spre Constantinopole, unde i se promitea adăpost. Într-adevăr, li se îngădui să locuiască în palatul domnesc, proprietatea ţării, şi să primească vizita prietenilor creştini şi turci. O întîmplare însă grăbi sfîrşitul ex-domnitorului şi al sfetnicului său. Duşmanii din ţară interceptară o scrisoare către comandantul german al Transilvaniei, o traduseră în greceşte cu adaosuri compromiţătoare şi o remiseră Porţii. Ştefan şi stolnicul Constantin Cantacuzino fură închişi la Başbachiculi, apoi în carcerele de la bostangi-başi, unde în ziua de 7 iunie, la ora patru din noapte, fură spînzuraţi. Capetele lor tăiate, golite şi umplute cu cîlţi fură expediate vizirului la Adrianopole, ca dovadă a execuţiei. „Şi au agiunsu — comentează Neculce — şi el osînda Brîncoveanului, căci îl vînduse ei pe dînsul . . .“

Din opera stolnicului Constantin Cantacuzino sînt de amintit nişte întrebări la manualul grecesc al lui Ioan Cariofil *Despre cîteva nedumeriri şi soluţii,* tradus în româneşte în prima jumătate a secolului al XVIII-lea de popa Flor sub titlul *Întrebări şi răspunsuri ale blagorodnicului dumnealui pan Costantin Cantacuzino . . . pentru unii oameni carii hotărăsc cum că omul petreace în lumea aceasta după cum îi slujeşte norocul şi după cum i-au rînduit ursitoarea la naştere . . .* (mss. B.A. R.S.R. nr. 458 şi 1117), o *Molitvă către dumnezău Savaoth, foarte de folos, scoasă de pe grecie pre limba românească,* o hartă a Ţării Româneşti tipărită la Padova în 1700 (originalul, reprodus întîi de Del Chiaro, se află la British Museum) şi *Istoria Ţării Româneşti, întru care să cuprinde numele ei cel dintîi şi cine au fost lăcuitorii ei atunci şi apoi cine o au mai dăscălecat şi o au stăpînit pînă şi în vremile de acum cum s-au tras şi stă,* transmisă în trei copii, dintre care cea mai bună este aceea a preotului Stanciu, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea (ms B.A. R.S.R. nr. 3443).

Scanned with OKEN Scanner

Pînă în 1901, *Istoria* a fost crezută de N. Milescu și abia la această dată N. Iorga identifică pe adevăratul autor în urma descoperirii unor răspunsuri ale stolnicului la întrebările contelui Luigi Ferdinando Marsigli despre istoria și geografia Daciei *(Alle petitioni dell'illustrissimo signor Luigi conte Marsigli fatte all'illustrissimo signor Constantino Cantacuzeno per servirsene al proseguimento e prossimo fine del trattato storico-naturale-geografico delle Dacie).*

Bolognezul Marsigli studiase la Padova și, după ce trecuse ca diplomat al Veneției prin Constantinopole, intrase în armata austriacă și luase parte la campania împotriva turcilor, căzînd prizonier în luptele de la Timișoara. Răscumpărat cu bani venețieni și înaintat general, intrase cu Heissler în București, apoi după lupta de la Zărnești a venit de mai multe ori în solie la Brîncoveanu. Primit desigur de stolnic, Marsigli i-a cerut diverse date pentru cartea sa *Danubius pannonico-mysicus* (tipărită la 1726 în 6 volume în folio) privitoare la țările române. În aceste împrejurări, răspunzînd contelui Marsigli, stolnicul a început să lucreze la istoria sa. În martie 1694 îi scrie:

„Ceea ce senioria voastră ilustră dorește cere timp și osteneală mare, pe care eu mi-o dau, atît cît pot, în limba românească, pentru a lămuri mai mult letopisețul acestei țări, dar deocamdată nu-i terminat".

Marsigli văzuse la stolnic un „bello manoscritto" asupra originii și istoriei Moldovei, letopisețul lui Grigore Ureche, copiat pentru el poate chiar înainte de 1693, cînd a fost în Iași. În acest an ar fi putut să obțină o copie și de pe manuscrisul *De neamul moldovenilor* de Miron Costin, totuși probe că ar fi citit această operă nu avem. În schimb, ocupîndu-se de problema originilor, Constantin Cantacuzino a folosit izvoarele principale ale lui Miron Costin (în primul rînd pe Toppeltin), precum și altele care-i erau inaccesibile lui Miron Costin, ca: *Geografia* lui Strabon, *Istoria romană* a lui Dio Cassius, *Istoriile* lui Procopie, *Hiliadele* lui Ioan Tzetzes, *Analele* lui Zonaras, *Breviarium ab Urbe condita* de Eutropius, *Biblioteca istorică* a lui Diodor din Sicilia, *Roma triumphans* de Flavio Biondo, *Attila* de Filippo Buonaccorsi (Callimaco), *Memorabilium omnis aetatis et omnium gentium chronici commentarii* (1516) de Ioan Nauclerus, *Chronicon* (1532) de Ioan Carion, *De quator summis imperiis, babylonico, persico, graeco et romano* (1556) de Sleidanus, *Introductio in universam geographiam tam veterem quam novam* (1629) de Philip Cluverius, *Atlas Novus* (1638) de Wilhelm Blaeu și *Atlas magnus* de Ioan Blaeu, *Rerum hungaricarum decades* (1543) de Antonio Bonfini, harta Transilvaniei de Ioan Sambucus, *Chronologia de*

Scanned with OKEN Scanner

Regibus hungaricis (Craiova, 1567) de Abraham Bakschay, *Cronica ungurilor* de Simon de Keza, *Attila* de Nicolae Olahus.

Voind să scrie istoria completă a Țării Românești, stolnicul își procurase pe Bonfini, Istvanfi și Ioan Bethlen și în 1706 (cînd deci lucra încă) ruga să i se trimită din Transilvania opera lui Alexandru Bethlen. Redactarea înceată a istoriei, începută de la daci, n-a putut fi dusă pînă la sfîrșitul vieții mai departe de năvălirea hunilor cu Attila la anul 434 (401 după stolnic).

Istoria Țării Românești are 8 capitole și este precedată de o interesantă predoslovie, unde, ca un adevărat istoric modern, stolnicul face critica izvoarelor, vorbind de insuficiența letopisețului intern, de contradicțiile tradițiilor, de lipsa de obiectivitate a cîntecelor bătrînești (unele laudă, altele hulesc), de precaritatea și împrăștierea hrisoavelor. Autorul distinge între mitologie și istorie (citează *Mitologia* lui Natalis Comes și consideră că *Alexandria* „bălmăjaște" în chipul „poeticilor etnici", populari, din vremea elinilor), și, ca toți cronicarii secolului al XVII-lea, atribuie istoriei un rol educativ:

„Cum Nafclir (Nauclerus) în prologul Hronografului lui ce face zice: că frumos lucru iaste den greșalele altora să tocmim viața noastră și nu ce alții au făcut, să cercăm, ci ce bine făcut va fi, noi a urma să ne punem înainte".

Urmînd pe Bonfini, stolnicul confundă pe geți cu goții, oameni „varvari și groși, idololatri", însă povestirea luptelor lui Traian cu dacii nu mai conține erorile lui Miron Costin (există totuși eroarea că între cele două războaie ale lui Traian au trecut 16 ani, cînd în realitate au trecut numai 5 ani).

Bucuros de a veni cu cît mai multe dovezi, stolnicul descrie podul făcut de romani peste Dunăre, pomenește „șanțurile groaznice" săpate de ostașii lui Traian („troianuri"), descifrează o inscripție de pe o piatră din podul de pe Dunăre, găsită în Ardeal.

Decebal s-ar fi retras la „Beligradul Ardealului" și acolo, învins, și-a luat viața, iar Traian a găsit tezaurul dacilor o parte în cămările palatului lui Decebal și altă parte într-o grotă ascunsă sub albia unui rîu. Pentru coloniștii romani adeverează „epigramatele" din Transilvania, inscripțiile lapidare, hotarele Daciei au fost fixate de istorici și geografi ca Philip Cluverius (stolnicul cunoștea harta acestuia *Daciarum Moesiarumque vetus descriptio* publicată în 1629).

În privința numelui vlah, stolnicul înșiră după Bonfini mai multe ipoteze, și anume aceea că provine din numele comandantului Flacus sau din numele fiicei lui Dioclițian, măritată cu domnul Ioan al dacilor,

Scanned with OKEN Scanner

ori din cuvîntul grecesc βάλλω = a arunca cu săgeata, dacii fiind buni arcași.

Constantin Cantacuzino este primul istoric român care pune și discută problema continuității elementului roman în Dacia, cu argumente valabile și astăzi.

Romanii, zice el, n-ar fi putut retrage în sudul Dunării „cu totul atîta sumă și noroade de oameni, cu case, cu copii, așezați pe aceste locuri" de peste 200 de ani. Nu e de crezut că un imperiu așa de mare ca cel roman și-ar fi limitat apărarea numai la soldații lăsați pentru paza Daciei. Nu este posibil ca oblăduitorii statelor întemeiate în vechea Dacie să fi plecat în locuri „mai aspre și mai seci", „decît moștenirile lor înțelinate de atîția ani". În sfîrșit, „nicăiri urmă de ale acelora romani ce au fost în Dachia, ca să fie fost mutați cu totul într-altă parte, nu este; că de ar fi undevași în Elada, și astăzi au limba, au alte semne de ale romanilor s-ar vedea și s-ar cunoaște, cum și în Ardeal și pe aici, și pe unde au fost aceea pînă acum aevea sînt".

Privitor la ultimul argument, autorul revine mai departe, arătînd că există unele resturi ale trupelor ridicate de romani din Dacia în apărarea granițelor Imperiului. Sînt cuțovlahii dintre Ianina Epirului și Elbasana Albaniei, regiune numită și Mavrovlahia, Vlahia neagră. Pe aceștia grecii îi poreclesc șchiopi și blestemați, dar n-ar trebui s-o facă, știind ce „ajutoare și folosuri împotriva vrăjmașilor de aceștia rumâni" au avut. În loc să-i ponegrească la rîndul său, autorul îi iartă și-i compătimește, fiindcă, observă el, grecii „grăiesc de acelea și hulesc pe alții, căce fiind ei scăzuți den toate și lipsiți, și supărați sînt foarte".

Argumente de bun simț aduce stolnicul Constantin Cantacuzino și împotriva basnei despre ijderenia românilor, interpolată în cronica lui Grigore Ureche de Simion Dascălul. Ce împărat roman a fost acela, se întreabă el, care a putut să tolereze, fără nici o măsură, înmulțirea tîlharilor? Cîți ani a trebuit să stăpînească acel împărat pentru ca să se strîngă atît de multă tîlhărime încît să se poată alcătui din ea o oaste așa de numeroasă ca aceea trimisă în ajutorul lui Laslău? Și pot oare tîlharii și furii să așeze domnii și stăpîniri care să dureze cu sutele de ani?

Nici legenda întemeierii Moldovei de păstori din Maramureș nu-i inspiră încredere stolnicului, care are tot respectul pentru Ureche, nu și pentru interpolatorii lui. În ceea ce privește originea românilor, el atrage atenția că poporul nostru, din toate provinciile, se trage din același izvor:

Scanned with OKEN Scanner

„Iară noi, într-alt chip de ai noștri și de toți cîți sînt rumâni, ținem și credem, adeverindu-ne den mai aleșii și mai adeveriții bătrîni istorici și de alții mai încoace, că valahii, cum le zic ei, iară noi, rumânii, sîntem adevărați romani și aleși romani în credință și în bărbăție, den carii Ulpie Traian i-au așezat aici în urma lui Decheval, dupre ce de tot l-au supus și l-au pierdut; și apoi și alalt tot șireagul împăraților așa i-au ținut și i-au lăsat așezați aici și dintr-acelora rămășiță să trag pînă astăzi rumânii aceștea...

Însă rumânii înțeleg nu numai ceștea de aici, ce și den Ardeal, carii încă și mai neaoși sînt, și moldovenii și toți cîți și într-altă parte să află și au această limbă, măcară fie și cevași osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, iară tot unii sînt. Ce dară pe aceștea, cum zic, tot romani îi ținem, că toți aceștea dintr-o fîntînă au izvorît și cură".

Sub influența școlii italiene, stolnicul Constantin Cantacuzino este în istorie un evoluționist, admițînd trei trepte de dezvoltare, cam în sensul acelor corsi e ricorsi din filozofia lui G. B. Vico, a cărui *Scienza nuova* apare totuși mai tîrziu (ed. I, 1725; ed. II, 1730; ed. III, 1744):

„Însă iaste a se mai ști, *scrie stolnicul*, că toate lucrurile cîte sînt în lume au și aceste trei stepene dupre ce să fac, adecăte urcarea, starea și pogorîrea, au cum le zic alții adaugerea, starea și plecarea. Deci dară, nici un lucru nu iaste carele să nu dea pentr-acestea, ci numai unele mai în grab, altele mai tîrziu le trec; iară tot la un steajăr să adună și să strîng în cea de apoi, adecăte, în stricăciune și în pierzare dezlegîndu-se. Deci dară, așa toate fiind, iată și domniilor, crăiilor, împărățiilor, avuțiilor, măriilor și tuturor celorlalte cîte sînt, așa se întîmplă și le vin. Ci numai celor direpte, celor blînde și celor mai cu înțelepciune le rămîne laudă, fericire de bună pomenire și pildă folositoare celor buni și înțelepți dupre urmă și canoane cu carii mai mult și mai slăvit pot sta și să pot otcîrmui".

Stolnicul citează *Eneida* de Virgiliu în ediția comentată a lui Marius Servius Honoratus, unde teoria e ilustrată epic; s-ar putea totuși ca el să fi cunoscut aceste idei din orațiile inaugurale universitare ale lui Vico: *De nostri temporis studiorum ratione* (1708) și *De antiquissima italorum sapientia* (1710).

În orice caz, ca unul care frecventase Universitatea padovană cu caracter de Renaștere, Il Bo, stolnicul Constantin Cantacuzino este un umanist veritabil, superior din acest punct de vedere lui Miron Costin.

BIBLIOGRAFIE

§ *Operele lui Constantin Cantacuzino*, publicate de N. Iorga, Buc., 1901; *Istoria Țării Românești întru carele să cuprinde numele ei cel dintîi și cine au fost locuitorii ei atunci*, ediție comentată de Dan Simonescu, cu un studiu introductiv de N. Cartojan, Craiova, Scrisul românesc, 1944; ed. M. Gregorian, în *Cronicari munteni*, I, 1961.

Scanned with OKEN Scanner

§ C. C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino*, în *Revista istorică română*, XIII, 1943, p. 1—27; Ramiro Ortiz şi N. Cartojan, *Lo Stolnic Cantacuzino, Un grande erudito romeno a Padova*, Bucarest, 1943; Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacuzino Stolnicul*, Bucureşti, 1967.

NICOLAE COSTIN

Ceea ce-şi propusese stolnicul Constantin Cantacuzino în Ţara Românească va încerca înainte de Dimitrie Cantemir în Moldova Nicolae Costin, cel de-al doilea fiu al cronicarului Miron Costin.

Nicolae Costin s-a născut pe la 1660 şi şi-a făcut primele studii la Colegiul iezuit catolic din Iaşi, învăţînd bine limba latină. În 1683 urma pe tatăl său în Polonia, unde se presupune a-şi fi continuat studiile, deşi trecuse de vîrsta lor (avea peste 20 de ani). De altfel, revenea în ţară sub Constantin Cantemir în 1685, care, pentru că ştia limbi străine (latina, slavona, greaca, poloneza), îl numea în funcţia de treti-logofăt. Şase ani mai tîrziu, tatăl său era ucis, în împrejurările cunoscute, din ordinul domnitorului Constantin Cantemir. Nicolae Costin nu ştia nimic de complotul urzit de unchiul său şi se afla la Bîrlad în drum spre Constantinopole, de unde voia să-şi aducă logodnica, pe Ileana, fiica fostului domnitor Gheorghe Duca. Fu arestat de slujitorii stăpînirii şi închis în beciul curţii domneşti din Iaşi, împreună cu fraţii săi Ioniţă şi Pătraşcu. Eliberaţi pe chezăşie, Costineştii erau prigoniţi de vistiernicul Iordache Ruset, „matca tuturor răutăţilor", ceea ce-i determină să plece în pribegie. Ajungeau urmăriţi de oamenii stăpînirii la Cetatea Neamţului, cînd veni vestea că domnitorul a murit. Dimitrie Cantemir, noul domnitor ales de boieri, le oferi protecţie, dar Costineştii, nesimţindu-se în siguranţă, trecură în Ţara Românească. Brîncoveanu le dădu ospitalitate şi-i trimise la Ţarigrad cu misiunea de a mijloci scoaterea lui Dimitrie Cantemir din domnie. Într-adevăr, după numai o lună, Cantemir era înlocuit cu Constantin Duca şi în domnia acestuia Costineştii se întorceau la Iaşi, unde Nicolae se însura, în sfîrşit, cu Ileana Duca, devenind cumnat al domnitorului şi dobîndind funcţia de hatman (1693). Peste doi ani, Constantin

Iscălitura lui Nicolae Costin.

Duca, omorînd, după sfatul lui Nicolae Costin, un capegi-başa venit să ancheteze situaţia din ţară, pierdu domnia, care se dădu lui Antioh Cantemir. Hatmanul Nicolae Costin, destituit de propriul său cumnat pentru sfatul lui imprudent, fu nevoit să ia din nou drumul pribegiei şi reveni la curtea lui Brîncoveanu, unde rămase 5 ani (decembrie 1695—septembrie 1700). Curios este că în tot acest timp Nicolae Costin n-a discutat niciodată cu stolnicul Constantin Cantacuzino asupra problemei originii poporului român, că stolnicul n-a cerut şi Nicolae Costin nu i-a dat lucrarea tatălui său *De neamul moldovenilor,* că n-a rămas nici un document privitor la relaţiile dintre cei doi istorici.

Uneltirile lui Brîncoveanu izbutesc să răstoarne în 1700 pe Antioh Cantemir şi să-l înlocuiască cu ginerele său, Constantin Duca. Nicolae Costin se întoarse în ţară şi redobîndi dregătoria de hatman, dar numai pentru trei ani, căci în septembrie 1703, noul domnitor, Mihail Racoviţă, văr cu Iordache Ruset, îl îndepărtează din divan. Cînd, în februarie 1705, Racoviţă fu şi el mazilit şi se anunţă numirea a doua oară a lui Antioh Cantemir, Nicolae Costin se pregătea să treacă iarăşi în Ţara Românească, dar domnitorul curmă vechea nedreptate făcută Costineştilor de bătrînul Cantemir şi-i acordă dregătoria de mare vornic al Ţării de Sus. Destituit din nou de Mihai Racoviţă, în 1707, este reintegrat, în 1709, de Nicolae Mavrocordat, care-l numeşte vornic al Ţării de Jos. A primit în această calitate pe solul francez spre Constantinopole marchizul Désalleurs, care i-a dăruit un ceasornic de aur în valoare de patruzeci de scuzi pentru onorurile făcute, şi pe Iosif Potoţki, voievodul Haliciului.

Sub Dimitrie Cantemir, Nicolae Costin e vel logofăt şi, cu toate că domnitorul nu-i vorbise de planurile sale de alianţă cu ruşii, îl vedem semnînd totuşi proclamaţia către ţară de ridicare împotriva turcilor. A luat parte la ospăţul dat în cinstea ţarului Petru cel Mare, nu şi la bătălia de la Stănileşti.

În a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat şi-a menţinut demnitatea de vel logofăt, conferind în primăvara anului 1712 cu agentul suedez De Briant. Asupra morţii sale, în septembrie 1712, Axinte Uricariul scrie că i-a survenit ducîndu-se „pentru plimbare şi pentru cercetarea moşiilor lui" la ţară. A lăsat multe datorii în urmă şi nici un moştenitor. A trăit mai puţin decît tatăl său, ceva mai mult decît 50 de ani.

Pe urmele părintelui său, Nicolae Costin voia să scrie o istorie completă a Ţării Moldovei, luînd-o, dacă s-ar fi putut, *ab ovo,* aşa cum procedau modelele ce-i stăteau în faţă, cronografele bizantine traduse în limba română în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi cronicarii

Scanned with OKEN Scanner

polonezi şi unguri medievali. Om foarte instruit şi dornic de a-şi îmbogăţi necontenit cunoştinţele, Nicolae Costin nu era, din păcate, în acelaşi timp şi un om de concepţie, nu avea spiritul sintezei, al organizării datelor, nici talent literar, şi sforţările sale uriaşe, lăudabile, de a scrie o carte de istorie, n-au avut ca rezultat decît alcătuirea unui corpus de izvoare.

Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 este în întregime o operă de compilaţie, am zice un enorm plagiat, dacă în vremea cînd a scris Nicolae Costin ar fi existat noţiunea de proprietate literară. De altfel, autorul nu-şi ascunde sursele, le citează chiar foarte conştiincios, dar, în loc de a le prelucra, le traduce sau le transcrie pur şi simplu, fără nici o modificare. Astfel, predoslovia şi primele cinci capitole ale letopiseţului sînt traduse cuvînt cu cuvînt din *Kronika litewska* de Matei Stryjkowski. Nicolae Costin încorporează, conform modelului, istoria naţională în istoria universală de la creaţiune, căutînd să fixeze locul pe care poporul român îl ocupă în arborele genealogic al neamurilor după *Biblie*. Ca şi sarmaţii (în greceşte: ochi de şopîrlă), geţii şi dacii coboară, crede cronicarul, prin Gomor, din seminţia lui Iafet.

Capitolele 6—14 sînt copiate literal din *De neamul moldovenilor* de Miron Costin în altă ordine şi cu adaosuri din *Historia Pannonica sive Hungaricorum rerum* de Antonio Bonfini, *Origines et Occasus Transylvanorum* de Laurenţiu Toppeltin, *Synopsis slavonesc sau Istoria ruşilor* de Inochentie Ghizel, *Annales ecclesiastici* de Soranus Baronius (1538—1607), un hronograf tip Danovici (ms. B.A. R.S.R. 938) şi *Polonia sive de origine et rebus gestis polonorum* de Martin Cromer.

Din *Istoria panonică* a lui Bonfini sînt adause unele ştiri despre daci, date de geograful Strabon:

„Unii le zic daci şi davi, ce se înţelege pre limba grecească dais, adică război, că era acest neam al dacilor foarte războinic; geţii de pe gesim, adică paliţă (prăjină) lungă. Şi o dată cu dacii s-au aşezat pre aceste locuri şi geţii, însă ei mai spre răsărit, unde este Crîmul acum, iar dacii mai spre Dunăre şi mai spre Ţeara nemţească, precum mărturisesc cetăţile şi oraşele lor, care se hotărăsc tot în slovele dava".

Tot din Bonfini este scoasă ştirea că primul război al dacilor cu Traian a avut loc la anul 102, precum şi legenda descendenţei hunilor din fauni:

„...domnul goţilor Idantirsu, văzînd oştile sale pe dinaintea corturilor multe muieri frumoase, desfrînate în curvie, le-au gonit de la corturi peste apa Volga; care muieri îmblînd pen pustiile Juhrii să împreuna cu dumnezăii cei de păduri, cumu-i cu favnii şi cu satiri, aşea cît s-au născut dintr-însele mulţime de oameni; şi ştiind

acele muieri că le-au gonit pentru frumusețea de pre la corturi, pentru aceea cineși copilul ce i se năștea, îi spinteca obrazul în doaă, ca să pae grozaliv și strașnic".

Exceptînd unele pasaje de acest fel, neoriginale, firește, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii* este în prima parte despre origini fastidios, pedant, fără o idee călăuzitoare. Demonstrația sobră a romanității poporului român din *De neamul moldovenilor* de Miron Costin se pierde într-un hățiș inextricabil de fapte, adesea în nici o legătură cu istoria națională.

De la întemeierea Moldovei, așezată la anul 1366, Nicolae Costin copiază pînă la a doua domnie a lui Aron vodă Tiranul *Letopisețul Țării Moldovei* de Grigore Ureche, adăugînd pasaje traduse din *Polonia* ... lui Cromer, *Chronica Polonorum* de Al. Miehovius, *Cronica leșească* a lui Stryjkowski și *Sarmatiae Europae descriptio* de Al. Guagnini (versiunea poloneză a lui Martin Paszkowski). Pe Dlugosz și pe Wapowski nu i-a cunoscut direct, ci prin intermediul lui Cromer.

În fine, pentru intervalul 1594—1601, Nicolae Costin transcrie letopisețul tatălui său, plus pasaje din *Regni hungarici historia* de Nicolaus Istuanffius și *Pannonico Dacicarum libri* de Wolfgang de Bethlen.

Începîndu-și letopisețul său după 1700, Nicolae Costin n-a putut să-l ducă mai departe de anul 1601, căci și compilația, traducerea și adăugirea diverselor izvoare cereau osteneală.

În 1710, domnitorul Nicolae Mavrocordat, cunoscîndu-l ca pe cel mai erudit istoric al țării, l-a însărcinat să scrie cronica evenimentelor contemporane, așa cum va proceda în Țara Românească cu Radu Popescu.

Cronica domniei dintîi a lui Nicolae-vodă Mavrocordat expune istoria Moldovei de la 14 octombrie 1709, data numirii lui Nicolae Mavrocordat, pînă în septembrie 1711, cînd s-a întîmplat un cutremur, pe timpul căimăcămiei biv vel vistiernicului Gheorghe Apostol.

Ca orice cronică oficială, noul letopiseț, de astă-dată original, al lui Nicolae Costin n-are strălucire, cu atît mai mult cu cît autorul nu vibrează în fața întîmplărilor („inimă de pergament", l-a caracterizat bine N. Iorga), nici nu uzează de procedee retorice.

Portretul lui Nicolae Mavrocordat, important ca document, e făcut din observații exterioare:

„...om dumnezeiesc, păzea tare biserica; la mîncare și la băutură foarte puțin; spre sfintele biserici și mănăstiri scăpătate, milostenie făcea; spre săraci și spre văduve cu milă era. Dară era grabnic la mînie și mai ales asupra celor ce-i cunoștea că mîncau banii vistieriei și spre cei ce făceau strîmbătăți și supărări săracilor și spre cari erau neascultători de porunci. Era fără preget și cu privighere la trebile ce erau a țării; gata și cu nevoință a plini poroncile împărătești..."

Scanned with OKEN Scanner

Scurta domnie de mai puţin de un an a lui Nicolae Mavrocordat a fost monotonă. Un singur episod apare mai dramatic povestit de cronicar, acela al arestării vornicului Iordache Ruset, dușmanul cel mare al Costineștilor. Specialitatea acestui boier era ponegrirea semenilor săi, lucru destăinuit de domnitorul însuși într-o mică scenă de comedie:

„Între voroavele ce aveam cu Iordache vornicul, niciodată de bine de dumneavoastră nu mi-a grăit, văzîndu-vă pre dumneavoastră de noi trași cu dregătoriile curții... Martur pui pe Dumnezeu cum dumitale acest fel de hulă îți da; dumitale aşijderea, fel de fel de hulă (înșirînd pre cîți erau boieri chemați la acea voroavă), de sta cu voroavele lui, Iordachi, să vă depărtez pre dumneavoastră de lîngă mine".

Deoarece stinsese multe case boierești și umbla să mazilească și pe Nicolae-vodă, acesta adusese chestiunea în divan și ceruse mitropolitului să-i spună ce sentință prevedea pravila în asemenea cazuri. Mitropolitul a răspuns că moartea, dar Nicolae-vodă, mărinimos, a poruncit să i se taie vinovatului numai limba. În cele din urmă, la intervenţia divanului, l-a iertat și de această pedeapsă.

Clemența, insinuează cronicarul printre rînduri, n-a folosit domnitorului, mazilit probabil tot din cauza intrigilor lui Iordache Ruset, fiindcă, în ziua sosirii firmanului, doi turci au sfărîmat „rătezile" încăperii unde era deținut vornicul („sub scări despre casele doamnei") și l-au pus în libertate.

Partea despre domnia lui Dimitrie Cantemir este concurată de cronica de mai tîrziu a lui Ion Neculce. Dimitrie Cantemir stima desigur pe Nicolae Costin pentru învățătura lui, dar, date fiind raporturile de altădată dintre Miron Costin și Constantin Cantemir, nu avea încredere în el. Se sfătuia, zice Nicolae Costin, numai cu hatmanul Ion Neculce. Dar, recunoștea el totuși, Dimitrie Cantemir încă de la urcarea în scaun tratase cu multă politeță pe toți, „pre cei bătrîni ca pre niște părinți, pre cei de vîrsta sa ca pre niște frați, pre cei mai tineri ca pre niște fii".

Viu înfățișată este scena întîlnirii lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare:

„Și în curte la scări s-au adunat cu împăratul, de i-au sărutat mîna și împăratul l-au sărutat pe cap, luîndu-l în brațe și ridicîndu-l sus cu o mînă, fiind Dumitrașco-vodă om scund și împăratul om de fire întru toate șifaeși".

Nicolae Costin a luat și el parte la masa oferită de țar, nu s-a simțit însă în apele lui, pentru că, zice el, ocolind alte explicații, „măcar că au fost postul lui sfeti apostol Petru, cu toți au mîncat carne și mare benchet au făcut toată ziua aceeași..."

Scanned with OKEN Scanner

Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii, operă de pură compilaţie, şi scurta *Cronică a domniei dintîi a lui Nicolae Mavrocordat* n-ar fi introdus singure numele lui Nicolae Costin în istoria literaturii române, dacă el n-ar fi prelucrat în ultimul an al vieţii un roman clasic al Renaşterii spaniole *Relox de Principes o Marco Aurelio (Orologiul principilor sau Marc Aureliu),* de episcopul de Mondonedo Antonio de Guevara, predicatorul lui Carol Quintul.

Cartea lui Guevara a fost scrisă cam în aceeaşi vreme cu *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* şi are la bază *Cyropedia* lui Xenofon, celebră operă de educaţie şi morală din secolul al IV-lea dinaintea erei noastre. Apariţia ei în 1528 la Sevilla, după un manuscris incomplet şi rău copiat sub titlul *Libro aureo de Marco Aurelio emperador y eloquentissimo orador,* preceda numai cu patru ani *Principele* lui Machiavelli, care, însă, deşi publicat în 1534, era cunoscut cu cel puţin 15 ani mai înainte, fiind compus tot cam în acelaşi timp cu *Învăţăturile lui Neagoe Basarab.* Opera lui Guevara a fost tradusă mai întîi în italieneşte, apoi în nemţeşte şi în 1606 în limba latină de M. Wanckelius, *Horologii Principum sive de vita M. Aurelii imperatoris,* intermediarul versiunii lui Nicolae Costin. Traducătorul român a redus numărul capitolelor originalului de la 153 la 81 şi le-a grupat altfel, în patru cărţi în loc de trei.

Viaţa lui Marc Aureliu este în *Ceasornicul domnilor* un pretext pentru o serie de norme privitoare la conducerea familiei şi a statului. Sub emblema unei biografii romanţate, autorul prezintă un manual în folosul tinerilor principi, o călăuză în viaţa de toate zilele şi de stat. Sensul se comunică şi în predoslovia traducătorului astfel:

„...să dau socoteală cărţii aceştia am vrut să-i pui nume: Ceasornicul domnilor. Şi aceasta ceasornici nu de năsip, nu de soare, nu de apă sau de ceasuri ce iaste ceasornicul vieţii, că celelalte ceasornice sînt pentru ca să cunoască ceasurile de zi şi de noapte; iară aceasta învaţă cum aceaia vom aduna toate ceasurile şi cum ni se cade a orîndui toată viaţa. Ceasornicele sînt aflate spre orînduiala vremilor întru stăpînie. Iar acesta ceasornic a domnilor ne învaţă a tocmi viiaţa, că de puţin folos sînt ceasornicele cele după pravile făcute de vor fi orăşeanii împedicaţi de vicleşugul şi nu vor avea între sine tocmeală şi aşăzare".

Iancu Văcărescu în *Ceasornicul îndreptat* va fructifica ideea din titlul cărţii traduse de Nicolae Costin. Ienăchiţă Văcărescu, care îşi compară iubita cu un canar, nu citise însă cartea lui Guevara, deoarece acesta critică moda femeilor din elita spaniolă de a ţine păsări în colivie, maimuţe la fereastră şi cîini în braţe, în detrimentul creşterii copiilor.

Scanned with OKEN Scanner

Ceasornicul domnilor, dedicat de Nicolae Costin lui Nicolae Mavrocordat, își păstrează încă actualitatea prin condamnarea războaielor și pledoaria pentru pace cuprinsă în tălmăcirea românească din ms. 204 în cartea întîi, capitolele IX—XI:

„*Capul al noulea.* Sfătuiaște Marco Avrelie pre domn și pre cei mari, ca să selească de pururea spre pace și vreame de războaie să nu dea...
Capul al zeacele. Aicea să numără folosurile păcii. Și cu cie tocmală mulți domni din pricini de nemică au făcut războaie pria greale arată.
Cap. 11. Cartea lui Marco Avrelie împăratului către Cornilie priiatenul, în care spune de ostenealele războiului și de deșărtare triumfului, și această carte iaste să să cetească domnilor, carii iubăscu războiul și urăsc pacea".

Dintre narațiuni îndeosebi *El villano del Danubio* a devenit faimoasă prin prelucrarea lui La Fontaine (*Le Paysan du Danube*). Este vorba de episodul în care un țăran de la Dunăre (din Germania) vine în senatul roman cu barba groasă, pieptul gol și păros, picioarele în opinci, haine din păr de capră și un ciomag în mînă, și cu o rară cutezanță, care înmărmurește auditorul, într-un discurs plin de sfruntări, dezvăluie toate crimele și nedreptățile administrației romane.

În traducerea lui Nicolae Costin episodul apare în trei subdiviziuni ale capitolului al șaptelea din cartea întîi, și anume:

„*Cap. 1.* Voroava unui păgîn către sfatul Rîmului, carele venisă de la apele Dunării să facă pîră pentru tiraniia, care au arătat rîmleanii pe patria lui. Și această voroavă să va închide în trei capete: spre aducerea-aminte acelora carii giudecă și spre bucuria acelora carii să giudecă.
Cap. 2. Țăranul voroava sa începu urnind: certă pre rîmleni că nici de o strîmbătate nevătămîndu-să, au venit de au dobîndit moșia lui. Și dovedind deplin arată pentru că ar fi fost dumnezei vătămați de dînșii, fură biruiți lăcuitorii lui de rîmleni.
Cap. 3. Aicea încheie țăranul voroava sa, împotriva celor mai mari a giudeațelor, nefăcînd dreptatia și pre cît ar fi de păgubaș stăpînirii arată".

Discursul țăranului de la Dunăre începe după toate regulile elocvenței cu un exordiu adresat senatorilor romani, patres conscripti:

„O, părinți adunați, o, neam ferice! Eu, țăranul Milan, lăcuitorul orașelor și rîpelor Dunării, vouă sfetnicilor rîmleni care sînteți adunați într-această curte mă închin și mă rog dumnezeilor celor nemuritori ca și limba mea astăzi să o îndrepteze și să o chiverniseasă cum spre a moșiei mele cele ce se cuvine a grăi..."

Urmează o invocație în care oratorul roagă zeii să-l inspire pentru a se achita de datoria sa. Apoi numaidecît izbucnesc cuvintele de revoltă împotriva cotropitorilor jefuitori:

Scanned with OKEN Scanner

„Pe vremea în care strigătorii voştri, înaintea carelor celor de veselie strigînd vieţuiască! Roma cea nebiruită! Iară cei pedepsiţi prinşi într-alt chip! Din adîncul pieptului meu suspinînd, la Dumnezeu voi zice: dreptate! dreptate!...

Voi, romanilor, pe steagurile şi semnele voastre, în loc de simbol, aveţi aceste cuvinte: romanilor datorie este a ierta pre cei supuşi şi a supune pe cei mîndri, iar mai drept aţi zice aşa: a romanilor datorie este pre cei nevinovaţi a jecui, că nimica alta, voi romanilor, nu sînteţi, fără numai a noroadelor odihnitoare turburători şi apucători...

Întreb pe voi, romanilor, ce lucru v-au îndemnat pre voi, cei ce sînteţi născuţi la apa Tibrului, de aţi venit împotriva noastră carii în pace locuiam la apele Dunării. Au prietenii vrăjmaşilor voştri am fost; au gîndul nostru de vrăjmăşie a arăta spre voi l-aţi văzut? Au auzit-aţi de Rîm, vestindu-se, pre cum am lăsa lăcaşurile noastre?... Sau venit-a cineva la Rîm din moşia noastră, arătîndu-vă vouă, ca unor duşmani, gătirea de război? Au vreun crai, în ţările noastre murind, ne-ar fi lăsat pre noi cu testament vouă moştenitori, ca cu voia aceea să ne supuneţi stăpînirii voastre?“

Se pot face apropieri între acest discurs şi *Graiul solului scit,* tradus de Miron Costin din Quintus Curtius, dar asemănări şi mai evidente există între acest din urmă discurs şi capitolul întîi din cartea a patra a *Ceasornicului domnilor:* „Voroava a pria înţeleptului garamanţilor către marele Alexandru în care dovedeaşte că mai mult pot ei, carii cu măsură socotesc de sine şi moştenesc puţine, decît Alexandru, care moşteneşte multe, şi cu mîndrie socotind de sine şi că pre mare nebunie iaste a-şi vrea a stăpîni lung şi lat, care are scurtă căruţă a viaţii sale“. Garamanţii, sau ghimnozofiştii, sînt nagomudrii din *Alexandria,* brahmanii. Acest capitol din romanul lui Guevara a trecut în balada poetului romantic german Gottfried August Bürger, *Der Kaiser und der Abt,* tradusă în literatura noastră de M. Kogălniceanu în 1838 şi publicată în *Alăuta românească* nr. 2 din 15 iulie, sub titlul *Împăratul şi braminul* (există şi variante populare româneşti: *Mocanul isteţ, Ciobanul, Ştefan cel Mare şi porcariul).*

Ţăranul de la Dunăre, reprezentantul cel mai autorizat al sincerităţii cu orice risc, al indignării care se afirmă în ciuda oricăror oprelişti, a fost ilustrat în timpul marii revoluţii franceze de Louis Legendre, membru şi preşedinte al Convenţiunii, autorul faimoaselor cuvinte: N-aveţi pîine? Mîncaţi aristocraţi!

BIBLIOGRAFIE

§ Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei (Domnia dintîi a lui Nicolae Mavrocordat),* în M. Kogălniceanu. *Letopiseţele Ţării Moldovei,* I, 1845; *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601,* ed. cri-

Scanned with OKEN Scanner

tică Ioan Șt. Petre, Buc., E.F., 1942; *Voroava a prea înțăleptului garamanților, din Ceasornicul domnilor*, în M. Gaster, *Literatura populară română*, Buc., 1883; *Țăranul de la Dunăre*, publicat de Em. C. Grigoraș în *Convorbiri literare*, iulie-august, 1930.

§ Dr. Ioan Șt. Petre, *Nicolae Costin, Viața și opera*, Buc., 1939; N. Cartojan, *Ceasornicul domnilor de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara*, Buc., 1940.

LETOPISEȚUL ANONIM AL ȚĂRII MOLDOVEI (1661–1709)

M. Kogălniceanu mai atribuia lui Nicolae Costin și *Letopiseţul Țării Moldovei de la Ștefan-vodă sną Vasilie-vodă încoace de unde iaste părăsit de Miron Costin logofătul*, scos din „izvodul lui Vasile Damian, ce-a fost treti-logofăt, și de pre izvodul lui Tudosie Dubău logofătul“ și copiat la Iași, 4 septembrie 1715, din îndemnul lui Nicolae Mavrocordat, de Axinte Uricariul (ms. 6 din Biblioteca Universității din Iași).

Că atribuirea este greșită a dovedit C. Giurescu încă din 1907, deși N. Iorga, G. Călinescu și Mihail Sadoveanu au rămas, primul cu îndoieli, ceilalți fără rezerve, la opinia lui Kogălniceanu. Alții au susținut, nu destul de întemeiat, că această compilație aparține copistului, lui Axinte Uricariul, dar există dovezi că ea a fost întocmită cu cel puțin trei ani înainte de a fi fost transcrisă, în 1712. Pînă în momentul de față, autorul *Letopiseţului Țării Moldovei de la Ștefan-vodă sną Vasilie-vodă încoace* (1661—1709) nu a putut fi identificat și e mai bine să-l considerăm anonim. În ceea ce privește cele două izvoade folosite de compilator, izvodul lui Vasilie Damian și izvodul lui Tudose Dubău, ele nu sînt scrise nici de Vasile Damian, nici de Tudose Dubău, ci de autori de asemenea anonimi, din îndemnul lor. De altfel, există în total 6 izvoade în continuarea cronicii lui Miron Costin. Cel mai însemnat povestește răstimpul dintre Dabija-vodă și a doua domnie a lui Antioh Cantemir (1661—1705), și a fost descoperit și publicat în 1913 de C. Giurescu. Al doilea izvod, alcătuit de cineva din anturajul marelui logofăt Teodosie Dubău, cuprinde o expunere sumară a domnilor de la Dabija pînă la Constantin Cantemir (1661—1693). Al treilea se referă la evenimentele din iarna anilor 1673—74 (domnia a doua a lui Ștefan Petriceicu); al patrulea, al lui Vasilie Damian, a rămas nedescoperit; al cincelea, cum crede. C. Stoide, tratează evenimentele dintre 1678 și 1711 din punctul de vedere al boierilor Gavriliță

Scanned with OKEN Scanner

și Lupu Costachi și pare a fi fost scris de un om de casă al familiei Costăcheștilor, Ștefan Pădure, în 1712; în fine, al șaselea e numai bănuit.

Letopisețul anonim publicat de Kogălniceanu sub numele lui Nicolae Costin reunește, după cum spune titlul însuși, izvoadele anterioare și oferă o povestire continuă, destul de vie și colorată, pentru anii 1661—1709, care ar fi crescut în însemnătate, dacă n-ar fi fost absorbită de letopisețul lui Ioan Neculce. În evoluția istoriografiei moldovene din prima jumătate a secolului al XVIII-lea această cronică anonimă nu trebuie totuși neglijată.

Fără să aibă o concepție de bază clar exprimată, *Letopisețul Țării Moldovei de la Ștefan-vodă snă Vasilie-vodă* este o cronică prelucrată cu oarecare talent, foarte probabil de un reprezentant al micii boerimi, dotat cu o cultură mijlocie, mai mult bisericească. Autorul știa, în orice caz, slavonește, căci citează versete din psalmi în limba slavonă și învățăturile lui Isus Sirah. Dintre toți domnitorii, cei mai apropiați, cu excepția lui Dimitrie, despre care cronicarul n-a ajuns de fapt să scrie, sînt Cantemireștii. Am fi tentați, prin urmare, să atribuim acest letopiseț unui îndemn cantemiresc, însă caracterul oficial îi lipsește. Tocmai de aceea aspectul literar e accentuat, cu toate că anonimul nu se ridică la înălțimea predecesorului său, Miron Costin.

Prin caracterizările de persoane și situații, prin importanța pe care o dă faptelor mărunte, dar semnificative, prin comentariul adesea naiv al întîmplărilor, anonimul dobîndește o fizionomie proprie, făcînd tranziția de la Miron Costin la Neculce. El este, din toate punctele de vedere, opusul cronicarului de tip erudit, Nicolae Costin.

Cronica se deschide cu figura lui Istrate Dabija-vodă, om de țară bun și bețiv ca un roi d'Yvetot, uitînd la trezie isprăvile din timpul chefurilor (dădea pe unii la armași să-i spînzure), personaj bizar, evocat apoi de Eminescu într-un cîntec goliardic, *Umbra lui Istrate Dabija-voevod:*

Și văd ieșind o umbră albă,
Moșneag bătrîn, purtînd coroană,
Pe pieptul lui o sfîntă salbă,
Pe umeri largi o scumpă blană.
Ea mîna-ntinde blînd: — „N-ai grijă,
Ce zic nu scrie la izvod,
Eu sînt vestitul domn Dabijă,
Sînt moș Istrate — voevod".

Un caracter nu mai puțin ciudat a fost Iliaș Alexandru, otrăvit pare-se de doctori din îndemnul lui Gheorghe Duca. Iliaș, dacă vedea că un pîrît n-avea cu ce să-și plătească datoriile, iar reclamantul era și el sărac,

Scanned with OKEN Scanner

scotea bani din buzunar și achita pe datornic. „Care domn așa de milostiv și îndurător ca acesta n-au mai venit la Moldova".

Ștefan Petriceicu era „slab la domnie, că cine cum grăia îndată pre toți credea; și toți era fără frică de dînsul". „Au domnit și el numai un an, tot de călare, că țara era tot băjenită". Dumitrașco-vodă Cantacuzino, „fricos foarte", a fost „domn atheist". Antonie Ruset-vodă era „nelacom, bun la judecăți, libovnic" și își desfăta curtenii cu plimbări vesele, avea însă un fiu neastîmpărat, „călăreț bun și curvar foarte". Beizade Alexandru Ruset făcea chefuri de pomină, răpea fetele oamenilor săraci și-i plăceau alergările de cai, încolo nu grăia pe nimeni de rău, nici nu pîra la tatăl său. În schimb, Antonie Ruset, pîrît la turci de Gheorghe Duca, după mazilie a fost pus la munci groaznice: i s-au bătut trestii pe sub unghii și i s-a dat să înghită un nemeteț (văl) uns care i s-a tras apoi afară cu tot cu mațe.

Toată ura cronicarului se îndreaptă împotriva lui Duca-vodă, domn rău, pizmaș, „îndelungareț" la mînie, cupid de averi și el și doamnă-sa:

„Că de lăcomie mare ce avea să tot mai strîngă bani mai mulți, și domn era, și vistiernic mare, și negutător, și vameș, că toată hrana tuturor luase el și doamna de precupea toate cîte erau și da de la sine din casă unde ce trebuia țării. Apoi rînduia de plătea vistieria de la țară pentru un ban și altul. Doamna sa, de altă parte, cîrciumărea bucatele din casă, pînea ori pe unde avea, și băutura și plocoanele ce le veneau la beci; încă făcea boi de negoț și mînca iarna fînațele oamenilor, săracilor, cu boii lor, pînă se vindea aceea, și apoi se apuca de alții. Numai o bunătate aveau amîndoi între dînșii, că erau foarte curați, cum se grăiește, în casa lor se vrea putea cînta sfînta liturghie..."

Aluzia malițioasă din ultimele rînduri e a unui bun umorist. Un pasaj despre cometa din zilele Ducăi-vodă (parodiat de G. Topîrceanu) presupune și daruri descriptive, firește în spiritul cărților de prevestire de la sfîrșitul veacului al XVII-lea:

„La cursul anilor 7188, iară de la Christos 1689, în luna lui decembrie 10 zile, ivitu-s-au pre cer o stea cu coadă, căreia îi zic latinii cometa, adecă mătură. Și lungă era de cuprindea cu lungimea sa giumătate de cer, începîndu-se întîi de jos dintr-o stea, despre partea Țării Ungurești, între amează zi și între apus. Apoi de zi ce trecea tot se urca pre cer către miazănoapte în sus și dindărăt se scurta, mergînd în spre miazănoapte, pre cum este umbletul cerului, cu stelele învîrtindu-se către apus. Și așa au trăit șepte săptămîni și patru zile pînă la zi întîi a lui fevruarie; de acia s-au stins și au pierit".

Firește, „mătura" a scornit „vrajbă mare de oști mai la toate împărățiile și țările". Dar au mai fost și alte semne. Marți, la 9 august același an, s-a cutremurat așa de tare pămîntul, „cît au căzut icoanele jos de prin biserici la țară și vase și polițe de prin casele oamenilor".

Scanned with OKEN Scanner

În ultima lui domnie, Duca s-a dedat la jafuri afară din cale, „că i se desfrînase și lărgise mațele spre luat (cum zice la psalmul al cincelea, гробь от врьст гьртан іх: adecă: groapă deschisă gîtlejul lor)". (Psalmul l-a inspirat și pe Miron Costin în *Stihuri asupra zavistiei*). Pe Ursache biv vel vistiernic l-a dezbrăcat cu pielea și l-a legat la un stîlp în ger, băgîndu-l și în temniță un an, cu bătăi la tălpi, pentru a-i smulge 250 de pungi de bani. Pe Ion Iser, vistiernicul, și pe Andrei Șipoteanu, vornicul de poartă, i-a pedepsit ca în cunoscuta legendă din *Gesta Romanorum:* „dezbrăcîndu-i în pielea goală și ungîndu-i cu miere, vara, i-au legat de un stîlp, de-i mîncau muștele și albine". Pe negustorii din tîrguri i-a închis, pe ei sau pe femeile lor, neținînd seama de starea lor, astfel că multe năsteau în închisoare, „și tot nu le slobozea, pînă la multe i-au crescut copiii acolo în grosuri, pînă au început a grăi, unii a umbla în picioare".

Cînd Duca a fost luat prizonier de polonezi și și-a pierdut tronul, doamna a plecat din Iași cu herghelii de cai, cirezi de boi și de oi, cu gîndul de a-i neguța mai departe, de n-ar fi dat năvală țăranii să-și ia vitele înapoi. „Acea dobîndă au făcut Duca-vodă cu neguțătoriile lui" — exclamă cu satisfacție cronicarul. Cît despre boierii care însoțeau pe Duca, afară de Miron Costin, salvat de un prieten leah, toți au fost lăsați cu pielea: „și pre giupînesele boierilor dezbrăcîndu-le, cum erau cu toate hainele și odoare podobite, în ziua de Crăciun, cu peile le-au lăsat".

Ajunsă la Țarigrad, doamna a trimis bani în Polonia, „tot galbeni de aur, prin anteree cusuți, îmbrăcați pe oameni" întru salvarea soțului, dar sumele n-au ajuns la destinație. Moartea lui Duca-vodă prilejuiește cronicarului o pagină sarcastică:

„Sosind veleatul 7193, iară cel de la Christos 1685, la luna lui martie în 24 de zile, într-o marți sara, spre miercuri, către Blagoveștenie, la al treilea ceas de noapte, l-au lovit de paliz, adecă cataroi, și după acea lovitură au mai trăit încă o săptămînă, pînă iară marți sara, martie 31; iară marți sara, în spre miercuri noaptea, au răposat Duca-vodă în țara leșască în robie, în tîrg în Liov. Și spintecîndu-l doftorii, după ce au murit, spun că au găsit în herea lui 27 de petre roșii, așa de late și de groase într-un chip cum-i această figură ce scrie aicea ◊. Iară deosebi de aceste, spun că au mai aflat și la rărunchii lui de către stînga, alte două pietre, încă mai mari decît acele din here, cum-s aceste două figuri:

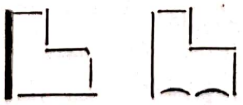

Iară plămînele cele albe au fost arse de sete; maiul cel negru i-au fost sănătos, și inima sănătoasă, însă foarte mare, ca de giuncul interțiu. Și așa petrecîndu-se Ducavodă, l-au astrucat în biserica lui Alexie Balaban, neguțătorul cel mare carele au avut și cîteva rude în Țara Moldovei, mai nainte, ca Ursachi cel vestit de bani mulți ce are. Punînd trupul Ducăi-vodă așa în sclipul gropniței lui Alexe Balaban, de la carele am luat și această istorie pentru moartea Ducăi-vodă . . ."

Un tablou realist este acela al foametei din a doua domnie a lui Dumitrașco Cantacuzino, asupra căreia referă și letopisețul Bălenilor. Foametea urmată de ciumă și năvala fiarelor a fost cauzată de jafurile domnitorului:

„Deci, luîndu-le pînea și de cîte avea, s-au făcut foarte foamete mare, cît au ajuns mirța tîrgului cea de 16 ocă de grîu 3 lei bătuți, iar sacul de săcară, ca de 2 mirțe și pol, era cinci șese lei, pentru aceasta s-au făcut foameți mari, de mînca om pre om; că în Iași au amăgit un țigan pre o fată săracă și au băgat-o într-o pivniță pustie, și acolo au ucis-o și au tăiat dintr-însa de au fript și au mîncat, pe care l-au și prins Dumitrașcu-vodă; spunînd drept, nu i-au făcut nimică; și pre multe locuri s-au înțeles așa. Apoi, murind mulți oameni de foame, ca de ciumă, zăcînd pe ulițe, de aceea se învățase lupii de mîncau acele trupuri moarte, neputîndu-i birui cu îngroparea pre toți morții. Dintru care mai pre urmă se învățase lupii de apucau și oameni vii în multă vreme, femei și copii mici, de-i mîncau din mijlocul tîrgului, și prin sate pe la țară, dînd năvală și asupra a oameni mari de-i sminteau. . ."

Pe Constantin Cantemir anonimul îl laudă, pentru că, deși necărturar, știa bine turcește, era împodobit la cuvinte și avea limba dulce. Domnia i-a fost însă tulburată de podghiazuri leșești și de bandele de tîlhari. Cînd mitropolitul Dosoftei a fost luat de Ioan Sobieski în Polonia, un podghiaz a prins pe fiica lui Vasile Lupu, domnița Ruxanda, fosta soție a lui Timuș, în cetatea Neamțului și i-a tăiat capul cu toporul pe prag, luîndu-i 19 000 de galbeni. Cu tîlharii, Cantemir-bey s-a purtat cumplit: „pre unii de vii cu foc îi ardea, pre alții în patru bucăți de vii îi tăia, altora le tăia mînele și picioarele și așa îi lăsa de se pedepseau pînă ce mureau".

Constantin Duca era „de carte prea învățat", știa bine elinește și vorbea politicos cu toată lumea. De găsea vinovat la divan chiar un țăran, zicea: „luați-l pre dumnealui și-l puneți la propreală" sau: „dați-i atîtea toiege". Dimpotrivă, Antioh Cantemir striga tare și o dată a răcnit chiar către vlădica de Huși Varlaam: „Popo, ce nu giudeci drept, cînd îți vin cărțile mele? Ți-oi rade pletele." Dar, crede superstițiosul cronicar anonim, nu i-a fost dat Moldovei să aibă parte de acest domn bun. În prima domnie s-a născut în tîrg la Iași un viței cu două capete și patru ochi, la Andrei Stegaru, iar în a doua „un copil în Branițte, la un om anume Toader, fără mîini și fără cerul gurii, și au trăit numai o săptămînă și au murit". Cînd se ivesc astfel de semne, „nici de un bine nu este". Antioh-

Scanned with OKEN Scanner

vodă, „la preumblări și la vînaturi cu șoimi și cu ogari pururea îmbla, de să desfăta și cu mîncări și băuturi, și la arc însă trăgea bine", neașteptîndu-se ca turcii să-l mazilească. Scoaterea din domnie i-a fost prevestită de un ogar, care la una din mesele cu surlari și trîmbiceri a domnitorului s-a ținut alăturea cu mehterii și, gonit, s-a întors de trei ori și a urlat.

Letopisețul se încheie cu povestirea celei de-a doua domnii a lui Mihai Racoviță, în 1709. Istoria pentru craiul Svedului, Carol al XII-lea, cînd s-au sculat asupra împăratului Petru Alexevici, la anul 1709, descrierea luptei de la Poltava și izvoadele de pierderi ale beligeranților au fost adaose de cineva din gazetele străine ale timpului, foarte probabil de Axinte Uricariul, copistul letopisețului anonim.

AXINTE URICARIUL

Axinte Uricariul, născut pe la 1670 în satul Scînteia din ținutul Vasluiului, fiu al unei oarecare Candachia, devenise pisar de cancelarie în 1702, în a doua domnie a lui Constantin Duca. Vreme de cinci ani a copiat urice sau hrisoave, de unde și supranumele său (numele de familie nu i se cunoaște). Știa slavonește, rusește, grecește și latinește. Din 1708 execută prin diverse localități însărcinări de hotărnicii. În 1710, Nicolae Mavrocordat îl pune să copieze manuscrise de cronici, iar după moartea lui Nicolae Costin să continue cronica oficială a Moldovei. A murit prin 1733, retras la moșiile pe care și le agonisise din slujbele lui. De la el ne-au rămas în copii *Letopisețul Țării Moldovei* de Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei* de Miron Costin, *Letopisețul de la snă Ștefan-vodă snă Vasili-vodă* 1661—1709, *Cronica domniei dintîi a lui Nicolae Mavrocordat* de Nicolae Costin și cronica originală a celei de-a doua domnii în Moldova a lui Nicolae Alexandru-vodă Mavrocordat. Știm sigur că aceasta din urmă aparține lui Axinte Uricariul, pentru că ni s-a păstrat parțial manuscrisul ei autograf. Cronica a fost redactată între 1714 și 1716 și a fost transcrisă în mai multe copii în Țara Românească, intrînd în compilația lui Radu Popescu. Mihail Kogălniceanu a tipărit-o pentru prima dată în volumul al doilea din *Cronicile României*. O ediție nouă a dat în 1944 Ioan Șt. Petre.

Axinte Uricariul are o concepție democratică, urăște aristocrația și este de părere că „șlehticiia și blagorodnicia, cînd nu iaste cu fapte buni, nu cinstește, ce mai vîrtos ocărăște pre om". Om cu oarecare știință de carte pe de altă parte, Axinte laudă grija lui Nicolae-vodă pentru școală și ti-

Scanned with OKEN Scanner

pografie în Moldova. Totuși, cronica lui Axinte Uricariul este o cronică oficială, de curte, și, evident, din punct de vedere al obiectivității, nu se poate pune mare preț pe ea. Ar rezulta că lucrurile mergeau foarte bine pentru toți:

„Boiarii aveau cinste și trecere, și-și isprăviia trebile singuri de la Nicolae-vodă, iar nu pren alții sau pren mite. Cinul preoțesc era cinstit; slujitorii își lua merticele și lefile deplin; pre săraci nu-i călca nimenea, nici îi mînca ca altădată, și alte bunătăți multe era în țară..."

Episodul cel mai interesant al cronicii este cel privitor la ridicarea regelui Carol al XII-lea de la Tighina de către turci. Se știe că regele șved se așezase acolo după înfrîngerea de la Poltava și nu mai voia să se întoarcă în țară, silind pe turci să-l ia pe sus, spre a nu se strica pacea cu rușii. Atacul reședinței craiului, precedat de foc cu cumbarale din baliemezuri, este zugrăvit cu mult pitoresc.

Turcii dau iureș și intrînd pe o fereastră în casă încep a scoate pe suedezi cîte doi și cîte trei. Regele opune rezistență și nu se dă scos din casă nici mort. Ienicerii dau foc casei, dar cei dinăuntru sting incendiul, urcîndu-se pe acoperiș. Turcii prind de veste și pîndesc cu sinețele; în sfîrșit, focul cuprinzînd casa, niște ofițeri împing pe încăpățînatul rege cu forța afară. Rănit la o mînă și zgîriat la nas, regele se predă numai copleșit de turci, care erau să-l omoare, dacă un general n-ar fi strigat că e craiul. „Aferim, aferim, bini m-ați chivernisit", ar fi zis Carol al XII-lea văzînd pe comandantul ienicerilor. După cîteva zile era pornit spre Odriu, într-un chip foarte original, notat cu haz de cronicar:

„...I-au scos și pe craiul și era înfășurat într-un mender, cît nu i se vedea nice capul, nice picioarili, și-l rîdica 6 oameni ca pre un mort; și așea l-au băgat într-un rădvan și l-au acoperit și cu alte borfe, cît numai borfele să vedea, iar altă nemică, și au intrat și Crotos gheniral cu dînsul în rădvan. Și așea au purces pașii alăturea înainte și pe urma lor rădvanul, și după rădvan mergea chehaelili pașilor, și pe urmă mergea mehtuhanile bătînd..."

Cronica lui Axinte Uricariul colcăie de termeni turcești (*itlac ferman* = poruncă de slobozit; *seliam agasi* = mareșal de curte a unui pașă; *seferșah mîrzea* = mareșal de curte tătar; *balgibașlîc* = tribut de miere; *ciaușlar emini* = ofițer pe lîngă marele vizir; *odobașă* = căpitanul unei companii de turci; *silihtar aga*=dregător al sultanului, un fel de stolnic; *șănlîc* = serbare) și de neologisme (*armistriție, avizii, complimenturi, franțujcan*=franciscan, *gazeturi, leftică, manifest, ordinanțu, protecție, săcretar, tragudie, țeremonie*).

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

§ *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Ştefan sin Vasile-vodă, de unde este părăsit de Miron Costin logofătul, de pre izvoadele lui Vasile Damian ce au fost treti logofăt, a lui Tudosie Dubău logofătul şi altora,* în M. Kogălniceanu, *Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei, tomul II,* Iaşi, 1845.

§ *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Istrate Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir,* 1661—1705, ed. de C. Giurescu, Buc., Socec, 1913; C. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul şi Vasile Damian,* Buc., 1914.

§ Axinte Uricariu, *De a doua domniia lui Nicolae Alexandru-vodă,* ediţie cu un studiu introductiv de Ioan Şt. Petre, Buc., Casa Şcoalelor, 1944.

DIMITRIE CANTEMIR

Dimitrie Cantemir este cea mai complexă personalitate din istoria literaturii noastre vechi, scriitor, istoric, om de ştiinţă şi de stat, de reputaţie europeană încă din secolul al XVIII-lea.

S-a născut la 26 octombrie 1673, în vremea domniei lui Dumitraşco Cantacuzino, cînd tatăl său era numai boier, mare clucer, fără drept de a participa la divan. Mama, Ana Bantăş, se trăgea dintr-o familie de boiernaşi, proveniţi din negustori.

În *Istoria Imperiului otoman,* Dimitrie Cantemir şi-a alcătuit o genealogie fantezistă, coborîndu-şi familia din hanul (can) tătar Timur (Temir), spaima Orientului, ceea ce făcu să surîdă pe Voltaire în *Histoire de Charles XII* (1731): „on prouvait cette descendence par le nom de ce conquérant. Timur, dit-on, ressemble à Temir; le titre de kan, que possédait Timur avant de conquérir l'Asie, se retrouve dans le nom de Cantemir; ainsi le prince Cantemir est descendant de Tamerlan. Voilà les fondements de la plupart des généalogies". „Aş fi bănuit mai de grabă, scria de asemenea ironic Voltaire lui Antioh Cantemir, fiul lui Dimitrie, că sînteţi din neamul lui Pericle, decît din al lui Tamerlan."

Adevărul este că bătrînul Cantemir era originar din satul Silişteni din ţinutul Fălciului, „om prost, mai de gios, cum scrie Neculce, că nici carte nu ştia", răzeş fără pămînt, crescător de cai, „herghelgiu", cum insinuează Radu Greceanu. La vîrsta de aproximativ 35 de ani (se născuse în 1612) se angajează ca mercenar în armata Poloniei sub Ioan Cazimir, slujind timp de 12 ani. În 1660, trece sub Grigore Ghica în Ţara Românească şi ca ceauş spătăresc ia parte la luptele împotriva lui Rákóczi în

Scanned with OKEN Scanner

Ardeal şi la lupta de la Neuhäusel (1663). În 1664, Istrate Dabija îi dădea funcţia de ispravnic de codru, adică comandant al oştilor de apărare împotriva tătarilor din Bugeac. A trecut succesiv prin dregătoriile de armaş, serdar, clucer şi capuchehaia la Constantinopole (ştia bine turceşte şi tătăreşte). După asediul Vienii (1683), la care a luat parte alături de Gheorghe Duca, pleacă în Ţara Românească şi, cu ajutorul lui Şerban Cantacuzino, devine domn al Moldovei în 1685, luînd numele de Constantin.

Deoarece el însuşi nu era învăţat, Constantin-vodă a vrut să dea fiilor săi o educaţie aleasă, afară din comun. De aceasta profită mai mult Dimitrie, întîiul născut, Antioh fiind puţin dotat de la natură, molîu, greu de cap.

Primul dascăl al lui Dimitrie a fost un cleric grec, Ieremia Cacavelas, elev al elenistului Ioan Olearius, cu studii teologice de la Lipsca şi Viena, fost profesor la Şcoala Domnească şi corector al tipografiei greceşti din Iaşi, ghicitor al lui Şerban Cantacuzino şi autor de scrieri religioase.

Cerut ca ostatec la Poartă, între 1688 şi 1691, Dimitrie Cantemir a avut prilejul să urmeze cursurile Academiei Patriarhiei Ortodoxe, sau Marea Şcoală din Constantinopole, şi acolo, după cum ne spune el însuşi în *Istoria Imperiului otoman*, a învăţat elementele filozofiei cu Alexandru Mavrocordat, Iacomi, Antonie, Spandoni, Meletie de Arta şi Ilie Miniat. Îşi făcuse bune relaţii printre oamenii învăţaţi turci şi străini şi deprinsese, în afară de greceşte, latineşte şi slavoneşte, limbi pe care le ştia din ţară, cîteva limbi orientale, turca, persana şi araba. Dascăl de limba turcă i-a fost Isaad effendi. Cantemir ştia să cînte bine din tambură şi era chemat, zice Nicolae Costin, de agale la ospeţe pentru „zicături".

Întors în ţară, la 1691, după moartea tatălui său, boierii îl aleg domn al Moldovei, în speranţa că, fiind tînăr (avea 19 ani), vor guverna ei ţara. Domnitorul trimite cuvinte de pace lui Constantin Brîncoveanu în Ţara Românească, dar acesta intervine la Poartă pentru numirea în Moldova a ginerelui său, Constantin Duca, astfel că domnia lui Dimitrie Cantemir nu ţine decît trei săptămîni. Neconfirmat de turci, el revine la Constantinopole şi-şi reia studiile întrerupte timp de doi ani. Rămas în continuare la Ţarigrad şi în domnia fratelui său Antioh (1695—1700), îşi completează instrucţia cu experienţe militare, participînd la luptele de la Petervaradin şi Zenta între turci şi imperiali.

După încheierea păcii de la Karlowitz, Dimitrie Cantemir vine, pentru scurtă vreme, în Moldova şi se căsătoreşte cu domniţa Casandra, fiica lui Şerban Cantacuzino. Devenea moştenitorul acestuia şi pretendent la tro-

Scanned with OKEN Scanner

nul Ţării Româneşti, ocupat de Constantin Brîncoveanu, rivalul neîmpăcat al Cantemireştilor.

Prin uneltirea lui Brîncoveanu, Antioh-vodă e mazilit în 1700 şi înlocuit cu Constantin Duca. Guvernat de oligarhia boierească, acesta nu se menţine decît trei ani, fiind învins în cele din urmă de Mihai Racoviţă, noul domnitor acceptat de turci şi, pentru a para readucerea unuia din fraţii Cantemir, şi de Brîncoveanu. În timpul domniei lui Mihai Racoviţă, Dimitrie Cantemir intrigheză la Poartă împotriva lui Brîncoveanu, acuzîndu-l de hainie, nu izbuteşte însă să-i obţină mazilirea. Brîncoveanu îşi întărise poziţia în Moldova căsătorindu-şi o fată cu unul din fiii lui Iordache Ruset, iar la Poartă avea un agent primejdios prin relaţiile lui, pe vărul său, Toma Cantacuzino. Acesta pune la cale arestarea şi surghiunirea lui Dimitrie Cantemir în Insula Chios, care ar fi urmat, dacă principele moldovean n-ar fi fost ascuns de prietenii săi turci.

În 1704, Toma Cantacuzino, vizînd pentru el domnia Ţării Româneşti, într-un viitor apropiat, încearcă o împăcare între Brîncoveanu şi Cantemir. La întîlnirea proiectată în acest scop, Cantemir, urmărit de Scarlat Ruset, este prins de bostangii şi aruncat în închisoare, de unde se răscumpără cu bani. În curînd, Mihai Racoviţă se făcu nesuferit prin exploatarea nemiloasă a ţăranilor şi prilejui fraţilor Cantemir să-l denunţe la Poartă. O înlocuire a vizirului veni şi ea în ajutorul Cantemireştilor şi obligă pe Brîncoveanu să-şi schimbe atitudinea ostilă. Antioh Cantemir era învestit domn pentru a doua oară în Moldova, iar Dimitrie Cantemir primi din partea lui Brîncoveanu, în schimbul moşiilor lui Şerban Cantacuzino, o pensie anuală de zece pungi de bani. Pacea aceasta nu era durabilă şi a fost ţinută, după expresia lui Neculce, „pe cum ţin cîinii vinerile".

Dimitrie ar fi putut să se bucure de domnia fratelui său Antioh, dar acesta, om practic şi egoist, îl renegase încă de pe cînd se afla în închisoare, refuzînd să dea bani, „chiar de ar sta o mie de ani" acolo. Ca prim moştenitor, el îşi însuşise toate moşiile cumpărate de Constantin-vodă bătrînul şi nu acorda fratelui său nici un venit. În domnia dintîi, folosise pe Dimitrie agent al său diplomat la Poartă, capuchehaia, acum nu-i mai oferea nici atît. Se înţelege de ce Dimitrie nu-l însoţea în ţară, rămînînd mai departe la Constantinopole, ca un exilat.

O nouă schimbare a marelui vizir pricinui mazilirea lui Antioh în 1707 şi reluarea tronului de către Mihai Racoviţă, omul Ruseţilor. Epoca de linişte de la graniţele ţării se termină în 1709, după bătălia de la Poltava. Carol al XII-lea, regele înfrînt al Suediei, se stabilise în raiaua turcească de la Bender, de unde spera să reia lupta cu ajutor otoman. Racoviţă, dîndu-şi seama că ruşii se întăresc, „că vădzusă, zice Neculce, şi tăria

Scanned with OKEN Scanner

moscalului şi socotiè că-n scurtă vreme va hi biruirea şi bucuria creştinătăţii", încercă să intre în legături cu Moscova. Turcii, prinzînd de veste, îl mazilesc fără întîrziere şi trimit în locul lui un om de încredere al lor, pe Nicolae Mavrocordat. Cînd, după mai puţin de un an, se văzu precum scrie un cronicar anonim, că Mavrocordat „nu-i harnic de domnie, fiind grec", mai ales într-o vreme „de oaste", tronul Moldovei se încredinţă lui Dimitrie Cantemir. Turcii îşi reaminteau de-abia acum de credinciosul Constantin-vodă, care nu trecuse de partea adversarului lor Ioan Sobieski şi doborîse partida polonofilă din ţară, rămînînd, în condiţii asemănătoare cu cele de acum, devotat Imperiului otoman. De fapt, Constantin Cantemir alesese între vasalitatea otomană şi cea polonă, pe cea turcească.

Dimitrie Cantemir, stampă.

Planul eliberării ţărilor române cu ajutorul ruşilor îl concepuse Dimitrie Cantemir mai de mult, după pacea de la Karlowitz, cînd dobîndi convingerea că Imperiul otoman este putred. Era firesc deci, ca de îndată ce va căpăta domnia, la 14 noiembrie 1710, să înceapă a lucra în acest sens. Două condiţii se cereau înfăptuite în prealabil: asigurarea unei autorităţi centrale, puternice, şi realizarea unei alianţe cu Ţara Românească, în vederea acţiunii militare antiturceşti comune. Deşi vizirul îl ispitise la plecare cu promisiunea domniei în Ţara Românească („să-mi prinzi, îi spusese el, relatează Neculce, pe Brîncoveanu-vodă munteanul, să mi-l trimiţi aicea viu. Şi de la împărăţie vei avea mare dar şi cinste, şi în locul lui tu vei rămînea acolo domn neschimbat"), Cantemir s-a mulţumit deocamdată cu Moldova, urmărind nu nimicirea lui Brîncoveanu, ci numai atragerea lui în alianţă.

Prima condiţie, instaurarea monarhiei absolute în favoarea ţăranilor, orăşenilor şi boierimii mici, prin supunerea marilor boieri cu pretenţii de conducere a treburilor ţării, Cantemir a izbutit s-o impună fără tulburări, cu toate că a existat o opoziţie serioasă, a doua însă a rămas doar un deziderat. Brîncoveanu, adversar implacabil consecvent, nu s-a dat în lături de a furniza ruşilor suspiciuni cu privire la domnitorul Moldovei, în scopul evident de a-l compromite în ochii ţarului.

Scanned with OKEN Scanner

Tratatul de alianţă dintre Dimitrie Cantemir şi Rusia lui Petru cel Mare s-a încheiat la Luţk, în ziua de 13 aprilie 1711, pe un text redactat în întregime de Dimitrie Cantemir. El fusese precedat de o proclamaţie în limba latină către Europa a lui Petru cel Mare şi urmat de o proclamaţie către poporul Moldovei a lui Dimitrie Cantemir, semnată de Nicolae Costin şi de principalii şefi ai opoziţiei boiereşti, în frunte cu Iordache Ruset.

„Iată, *suna această proclamaţie*, s-a ivit Petru Alexeievici, ţarul Rusiei, care — cu arma de neînvins a crucii — vine să dezrobească popoarele creştine din robia păgînilor. Este nevoie ca noi să ne unim cu alianţă armată cu dînsul şi să pornim din toată inima şi legîndu-ne cu toată soarta noastră".

Cît de mare a fost ecoul proclamaţiei lui Dimitrie Cantemir în popor ne spune Ion Neculce în letopiseţ:

„Deci, boierii mazili au şi început a veni de prin bejenii la oaste. Foarte prea puţini n-au venit. Aşijderea şi slujitorii, dac-au audzit, au şi început a vini de toate părţile şi să scriè la steaguri. Şi auzind de leafă, nu numai slujitorii să scriè, ce şi ciobotarii, croitorii, blănarii, crîşmarii. Slugile boiereşti lăsa pre boierii săi şi alerga, de să scriè la steaguri. Oaste de strînsură din tîrgu, mai mulţi fără arme de cît cu arme. Să făcusă păn la 17 polcovnici şi 170 rocmiştri cu steaguri, în cinspredzece dzile".

Mica boierime fără slujbe (mazilii), oştenii din ţinuturi şi meseriaşii erau toţi de partea domnitorului, dar marii boieri, după cum ne informează tot Neculce, „fugisă de pre lîngă dînsul, de-l lăsară singur".

Sosirea ţarului Petru cel Mare la Iaşi şi întîlnirea cu Dimitrie Cantemir sînt povestite în chipuri diferite de cronicarii Nicolae Costin şi Neculce, ca şi de alţi martori oculari. Relaţiunea cea mai interesantă rămîne aceea a lui Neculce:

„...şi au venit, *scrie el*, marele Petru, împărat al Moscului, dreptu în tîrgul Iaşului, împreună cu împărăteasa lui, în curţile domneşti. Iară caimacamii, împreună cu alţi boieri şi orăşeni bătrîni, mai de cinste, şi mitropolitul, cu tot clirosul, i-au ieşit cu toţi înainte, afară din Iaşi, şi frumos timpinîndu-i l-au priimit cu toată inima. Şi i s-au închinat ca unui împărat creştin, dînd laudă lui Dumnezeu, ca doar îi va cerceta cu mila sa şi-i va scoate de suptu giugul robiei turcilor..."

Faptul că împăratul n-a vrut să stea la ospăţul oferit în cinstea lui în capul mesei, că l-a aşezat acolo pe Dimitrie Cantemir, faptul că i-a

Scanned with OKEN Scanner

plăcut vinul localnic cu pelin, faptul că a turnat cu mîna lui tuturor mesenilor, chiar şi doamnelor, faptul că umbla pe jos, fără alai, numai cu două trei slugi şi că lăuda tot ceea ce vedea (aprecia dintre monumentele arhitectonice în primul rînd Golia, cu stilul ei polono-ruso-grecesc) au lăsat în mintea cronicarului o vie impresie.

Un ofiţer francez din suita lui Petru cel Mare, Moreau de Brassey, face în memoriile sale *(Mémoires politiques,* Amsterdam, 1716) următorul portret lui Dimitrie Cantemir:

„Acest domnitor era un om de mică statură, cu trupul şlefuit în chip delicat, bărbat frumos, grav şi cu înfăţişare aşa de plăcută, cum n-am văzut niciodată în viaţa mea. Era om politicos, afabil, cu conversaţie blîndă, politicoasă, curgătoare, vorbind latineşte în chip ales, ceea ce era foarte plăcut pentru cei care vorbesc această limbă şi care aveau bucuria de a se întreţine cu acest principe".

Petru cel Mare a dat şi el un ospăţ în onoarea lui Cantemir în tabără, în corturi, unde se săpase şanţuri pentru slobozirea picioarelor. Întîmpinat de dragoni cu focuri de arme, Cantemir a venit însoţit de 15 boieri, în frunte cu Neculce.

„Şi ne-au cinstit, *scrie acesta,* bine şi frumos şi mai pe urmă ne-au închinat însuşi împăratul cu nişte vin al lui de la franţoji, care, îndată cum au băut, au mărmurit toţi de beţi, bînd acel vin şi n-au mai ştiut cum au dormit întru acea noapte şi domnul şi boierii..."

Bătălia de la Stănileşti a fost pierdută, turcii fiind de trei ori mai numeroşi decît ruşii. La un moment dat, Cantemir a trebuit să susţină el însuşi, cum spune în *Istoria Imperiului otoman,* lupta în curs de trei ceasuri împotriva a şaizeci de mii de cavalerie turcească şi tătară.

Pacea, tratată din partea ruşilor de cancelarul P. Şafirov astrologul, a fost repede acceptată de turci, pentru că, zice Cantemir, „tabăra lor răsuna de plîngerile soldaţilor, şi ienicerii scăpaţi din foc nu mai voiau să intre în lupta în care suferiseră pierderi aşa de mari".

Vizirul ceru pe Dimitrie Cantemir, ţarul însă refuză categoric să-l predea.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, Cantemir reuşi să treacă, ascuns în careta împărătesei, prin oastea turcească, neştiut de nimeni, afară de Neculce, şi să scape cu viaţă din mîinile duşmanilor. Mai avu timp să-şi ridice, însoţit de o gardă de 200 de ruşi, familia din Iaşi, şi cu 4 000 de moldoveni care-i rămăsese credincioşi merse să se stabilească, pentru totdeauna, în Rusia, cu consimţămîntul lui Petru cel Mare. Ţarul îi dădu titlul de principe serenisim al Rusiei, o casă luxoasă la Moscova, o pensie anuală de 6 000 de ruble, sate şi moşii în ţinutul Harcovului şi, în semn de prietenie, portretul său încadrat în pietre preţioase.

Timp de 12 ani, cît a stat în Rusia, Cantemir a nădăjduit mereu să-şi elibereze ţara, gînd care din nefericire nu s-a putut niciodată împlini. În 1712 îi muri soţia, Casandra Cantacuzino, de la care a avut în total zece copii. Reputaţia sa deveni în curînd europeană şi în 1714 Academia berlineză se simţi fericită să-l aleagă printre membrii ei de onoare. Chemat în 1719 de ţar la Petersburg, Cantemir se căsătoreşte în 1720 cu cneaghina Anastasia Trubeţkoi, în vîrstă de 18 ani (el avea 47), cununat de ţar, la cererea căruia prinţul îşi rade barba, aruncă veşmintele orientale şi se îmbracă după moda apuseană, punîndu-şi perucă pudrată, justaucorps (haină strîmtă şi scurtă pînă la genunchi), jabou. Fără să re-

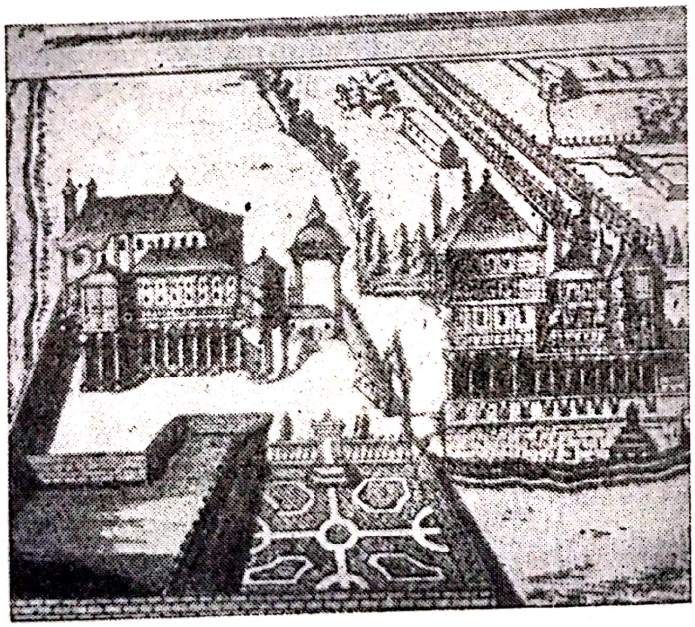

Palatul lui Dimitrie Cantemir la Constantinopol.

Scanned with OKEN Scanner

nunțe la ideea de a-și recuceri tronul Moldovei, Cantemir se avîntă cu aceeași perseverență în politica rusească. Numit membru al senatului, adică ministru, deci sfetnic și consilier intim al țarului, este unul din factorii care lucrează pentru marile reforme sociale, administrative și militare din Rusia. În 1721, la intervenția lui, țarul a luat titlul de imperator, deținut atunci numai de Carol al VI-lea, suveranul romano-german de la Viena. Titlul de împărat era un simbol al intrării Rusiei în concertul european al marilor monarhii.

În casele din Petersburg ale lui Dimitrie Cantemir se dădeau baluri frecventate de ofițeri din garda imperială, de consilieri de curte și de țarul însuși. Cu ocazia încheierii păcii cu Suedia, avură loc serbări pe străzi, și Cantemir însuși participă la procesiuni, cu o sanie în formă de corabie turcească, stînd tolănit pe perne sub un baldachin, în haine scumpe orientale, cu barbă și un turban uriaș în cap. Suita purta un steag cu semilună și era încheiată de un pehlivan călare pe un măgar. În ultima zi a serbărilor, Cantemir, costumat în mare vizir, a dat cîteva probe de călărie turcească, întorcîndu-se brusc din galop și atacînd cu lancea (jocul numit de turci gerid, un fel de giostra). Acasă, Cantemir era mare amator de lulele, de vinuri bune și extrem de gelos pe soția lui frumoasă și tînără, o „femeie intrigantă, îndrăzneață și cu caracter agitat", după prințul Dolgorukov (*Mémoires du prince Pierre Dolgorukov,* Geneva, 1867).

Ultima acțiune politică a lui Cantemir a fost participarea la expediția pornită de Petru cel Mare în Caucaz în 1722. Ministrul însoțea pe împărat în calitate de specialist în chestiunile Orientului și aducea cu el o tipografie cu caractere orientale pentru imprimarea manifestelor. Cartierul general a fost fixat la Astrahan, lîngă Marea Caspică, și aici, în așa-numitul palat al peștelui, venea și Maria Cantemir. Întîiul obiectiv al expediției a fost portul Derbent de la Marea Caspică, oraș stăpînit de triburi daghestane supuse șahului Persiei. După cucerirea Derbentului a fost luat cu asalt orașul Baku, viitorul centru petrolifer, apoi oștile s-au întors la Astrahan, unde țarul a rămas pînă la începutul lunii noiembrie 1722. Dimitrie Cantemir cu o mică gardă face cercetări în Caucaz, cutreierînd călare munții și luîndu-și însemnări arheologice și geografice asupra regiunii.

Scanned with OKEN Scanner

La începutul primăverii anului 1723, fostul domnitor al Moldovei, bolnav de diabet, se afla în reşedinţa sa de la Dimitrievka, unde boala i se agravează. Nu a putut să meargă la Petersburg, să ia parte la lucrările guvernului, şi ruga pe ţarină să intervină pe lîngă împărat pentru a motiva lipsa lui. Secretarul său particular Ilinski notează că a murit în ziua de 21 august 1723, la Dimitrievka, în vîrstă de 50 de ani.

Corpul neînsufleţit i-a fost transportat la Moscova şi acolo a fost înmormîntat în mica biserică sf. Constantin şi Elena, zidită de el. Osemintele i-au fost aduse în ţară în 1935 şi reînhumate în biserica Trei Ierarhi din Iaşi, ctitoria lui Vasile Lupu.

Faima lui Dimitrie Cantemir a crescut îndată după moartea lui, răspîndită mai ales de fiul său Antioh, ministru al Rusiei la Paris şi Londra. Voltaire spune că „unea talentele vechilor greci cu ştiinţa literelor şi aceea a armelor", iar criticul rus V. G. Belinski îi face această caracterizare:

„Prinţul Dimitrie a fost un om învăţat, cu deosebită plăcere se ocupa el cu istoria, era iscusit în filozofie şi matematică şi avea multe cunoştinţe în arhitectură; a fost membru al Academiei din Berlin; vorbea turceşte, limba persană, greceşte, latineşte, moldoveneşte; ştia destul de bine limba franceză şi a lăsat în urma sa cîteva lucrări în limba greacă, moldovenească şi rusă".

Vasta operă a lui Dimitrie Cantemir, filozofică, literară, ştiinţifică, scrisă în mai multe limbi, rău editată, nu e citită şi e socotită chiar ilizibilă de unii. Pentru lectorul devotat, oricît de dificilă în aparenţă, ea este revelatoare de idei şi de imagini, creaţia unui veritabil gînditor, poet, romancier, cercetător dornic de a fi în curent cu toată ştiinţa lumii din toate timpurile şi de pretutindeni.

Divanul sau gîlceava înţeleptului cu lumea sau giudeţul sufletului cu trupul, prima carte, scrisă în greceşte şi româneşte şi publicată la Iaşi în 1698, mai mult decît un tratat de etică, este ceea ce numim astăzi un eseu, întîiul eseu din literatura noastră, compus după modelul dialogurilor platoniciene, în felul celebrului *Symposion,* probabil cunoscut autorului (el citează *Phedru*). Sînt desigur şi alte izvoare, ca *Dioptra (Oglinda)* lui Filip Solitarul, scriere bizantină în versuri, cunoscută şi lui Neagoe Basarab, pe tema deşertăciunii vieţii lumeşti şi a superiorităţii vieţii morale, tratată de Miron Costin în poemul *Viaţa lumii.* Temeiul princi-

Scanned with OKEN Scanner

piilor etice se află în *Biblie*, dar şi în filozofi păgîni şi creştini mai noi, în istorici şi poeţi, adică în Thales, Pitagora, Socrate, Epicur, Cicero, Seneca, Epictet, Grigore de Nazianz, sf. Augustin, Lactanţiu, Bernardus, Thomas a Kempis, Erasm, Plutarh, Sallustius, Valerius Maximus, Quintus Curtius, Homer, Hesiod, Ausonius. Surprinzătoare este citarea lui Andrei Wissowatius, eretic din Litvania veacului al XVII-lea, autorul unei cărţi intitulate *Religio rationalis*, cu „77 de ponturi, pre carele strămutarea bunătăţilor şi frîul păcatelor le numeşte", arianist, unul din reprezentaţii începuturilor raţionalismului.

Încă din închinarea către fratele său Antioh, Dimitrie Cantemir face exerciţii de retorică, continuate şi în cele trei părţi ale cărţii, în modul geometric al lui Spinoza. Împrumutînd o imagine din Petru Belhurius, aceea a polilor care deşi depărţiţi nu se despart, stînd pe aceeaşi osie, nestînjeniţi nici de a cerului lată lăţime, nici de a sferei groasă grosime, autorul face o comparaţie cu statornicia dragostei frăţeşti şi înfăţişează cartea sa ca dar „puţinteluş pentru mult, mituteluş pentru mare".

Prima parte a cărţii este o ceartă de idei între Înţelept şi Lume, alţi poli opuşi, ori în alţi termeni (ai filozofiei cabalistice medievale) microcosmul şi macrocosmul („Adecă lumea care ceriurile cuprind, lumea mare, trupul care viaţa cuprinde, lumea mică se chiamă . . ."). Înţeleptul, scrutînd sensul existenţei, a ajuns la o concepţie stoică. După el, totul în lume e supus destinului orb, nimicniciei:

„Văd, *vorbeşte el Lumii*, frumuseţile şi podoaba ta ca iarba şi floarea ierbii; bunurile tale în mînile

Divanul sau gîlceava înţeleptului cu lumea.

Petru cel Mare.

tîlharilor şi în dintele moliilor, desfătările tale pulbere şi fum, care cu mare grosime în aer se înalţă, şi îndată răşchirîndu-se, ca cînd n-ar fi fost, se fac".

Lumea îi pune înainte gloria, nemurirea numelui, dojenindu-l amabil ca un Mefistofeles pe Faust:

„Dară cu această minte te porţi? Şi cu această socoteală îmbli, o, zburatule de minte? Dară eu, căci zişi că bunurile mele n-au svîrşit, n-am zis precum cei ce le stăpînesc nu vor muri; însă de vor şi muri ei, iară numele şi slova lor nu moare, nu se trece, nu se săvîrşeşte, ci în veci rămîne: şi pentru aceasta voi toţi mai vîrtos decît pentru toate vă siliţi, ca voi trecîndu-vă, numele cinstit să vă rămîie".

Înţeleptul răspunde că renumele nu recompensează grozăvia morţii şi a putrezirii trupului. Lumea îi arată că e frumoasă, înţeleptul răspunde că nu se nebuneşte de frumuseţea ei, gîlceava continuînd cu schimburi de replici pitoreşti, în limbaj popular: „Dară nu ai istoriile cetit, nici ai cronicele cercat, ca să ştii şi să înveţi...?"; „Ai, ce lătrătoare şi de minciuni spuitoare eşti"; „Bre, hei, om necunoscătoriu..." etc. Pofta de plăcere, de avuţie, de mărire, de glorie a omului este neistovită, iar lumea nu-i pune piedici, îl îndeamnă dimpotrivă să jefuiască, să asuprească, să ucidă. Atunci autorul aşază în gura Înţeleptului o meditaţie asupra gloriilor apuse, reluînd enumeraţia lui Miron Costin din *Viaţa lumii:*

„O, lume! dară eu ştiu, precum şi alţii mulţi ca mine încă şi mai puternici decît mine au fost; dară pînă la svîrşit ce s-au făcut? Ce s-au făcut împăraţii perşilor cei mari, minunaţi şi vestiţi? Unde este Kyros şi Crisos? Unde este Xerxes şi Artaxerses? aceştia care în loc de Dumnezeu se socotea şi mai puternici decît toţi oamenii lumii se ţinea, pînă într-atîta cît şi cu lucrul mării şi cu valurile furtunii ei vrea să stăpînească, oamenilor săi poruncind ca să bată marea cu toiege şi să o puie la obezi, căci i-au stricat podul cel ce peste mare făcuse la bogazul de la Chersonisos (care loc se chiamă acum bogaz-hisari), şi alte lucruri de vertute ce au arătat. Unde este Alexandru marele Macedoneanul (care nu pentru mărirea statului, ci pentru mari şi minunate războaie şi a multe ţări biruinţă, marele se numeşte)? şi să nu te mai pentru alţii vechi şi minunaţi ai grecilor împăraţi întreb, ci pentru aceşti mai de curînd: unde este Constantin Marele, ziditorul Ţarigradului? unde este Justinian cel ce au acea minunată şi de toată lumea lăudată şi în toate unghiurile a rotunzelei pămîntului vestită zidit biserica, care se chiamă svînta Sofia? Unde este Theodosie cel Mare şi Theodosie cel Mic? Unde este Vasilie Machedonu şi cu fiul său Leon Sofos, şi alţi împăraţi puternici, mari şi vestiţi a grecilor? Unde sînt împăraţii Romei, cetăţii cei de toate biruitoare? Unde este Romilos, ziditorul ei, şi alţii pînă la Cezar August, căruia toate părţile i s-au închinat?..."

Cu toate că, sub influenţa topicii latine, fraza lui Dimitrie Cantemir e întrucîtva greoaie, nu-i lipseşte patosul şi nici cadenţa. Dar, cel mai mare merit literar stă în conturarea celor două personaje în dispută.

Scanned with OKEN Scanner

Înțeleptul e un liric cazuist, Lumea e mușcătoare și bufonă, uzînd nu mai puțin de imagini plastice, hilare. La întrebările multiple ale Înțeleptului, ea răspunde cu abia perceptibile ironii:

„Să știi că numai cu o fealegă de pînză înveliți, ca cum ar fi în cămeașa cea de mătase învăscuți, și într-un săcriiu așezați, ca în haina cea de purpură mohorîtă îmbrăcați, și în gropniță aruncați, ca în saraiurile și palaturile cele mari și desfătate așezați, s-au dusu-să! iară alta nemica nici în sîn, nici în spate n-au rădicat cu sine".

Surprinde un vers pe tema *carpe diem:*

Prea tîrziu este viața cea de mîine, trăiește astăzi.

care nu-i decît faimosul dicton din Marțial:

Sera nimis vita est crastina, vive hodie.

Partea a doua, aparatul critic sau bibliografic al primei părți, nu mai prezintă interes literar, dar trebuie luată în seamă sforțarea lui Cantemir de a concilia principiile creștine cu cele păgîne, atitudinea mistică pură și ideea de retragere din viață cu atitudinea activă, de luptă împotriva fatalității.

În partea a treia, în mare parte traducere a cărții lui Wissowatius, *Stimuli virtutum, fraena peccatorum, ut et alia ejusdem generis opuscula posthuma* (Amstelaedami, 1682), el adoptă o poziție mai liberă față de dogmele moralei creștine, își însușește principiul socratic al cunoștinței de sine și maxima lui Cicero: „Sfătuiește-te pe tine cine să fii", pentru a formula el însuși preceptul: „Întru această viață ca într-un război să fii păzit", ceea ce merge în sensul eticii stoicilor. De altfel, eseul se încheie cu cele zece porunci ale stoicilor, din care una este foarte elocventă: „Gîndește-te pururea de moarte, dar de dînsa să nu te temi". De reținut și forma apoftegmatică din epilog *(A altuia învățătură,* în care figurează și horațianul nil admirari):

...„Fă cele hirișe. Curate îți varsă rugile. Cu cele puțintele te slujește. De cele multe fugi. Multe ascultă. Grăiește puțintele. Taci cele tăinuite. Învață-te celor mai mici cruța (adecă facă-ți-se milă). Celui mai mare urmează. Poartă-te cu cei de o potrivă. Ridică zăbavile (adecă nu fii leneș). Nemica te miră. Pobrozește pre cel mîndru. Leapădă cele rele..."

Aceste sentințe traduse și ele din părțile anonime adaose cărții lui Wissowatius, și anume *Stoicorum praecepta X* și *Monitum cujusdam anonymi,* sună ca versurile lui Eminescu din *Glossa.* Eminescu citise

într-adevăr *Divanul* și poate că la el face aluzii în *Epigonii* cînd vorbește de Cantemir „croind la planuri din cuțite și pahare". Mai ales cuvîntul pahare îndeamnă la această ipoteză, căci în închinarea către cititor, Cantemir își prezintă cele trei cărți ale eseului ca pe niște „mescioare spre a sufletului dulce gustare", iar la masă el oferă două pahare, paharul vieții și paharul morții, precum și toate soiurile de hrană, poama vieții, poama morții, pîinea vieții, pîinea morții, fiind încredințat că cititorul va alege „measa dreptății, pîinea vieții, vinul nemorții și poama de viață dătătoare".

S-a văzut în această prețioasă scriere a lui Cantemir și o intenție satirică, în sensul politicii antiboierești a autorului, care rîvnea să restaureze monarhia centralizatoare absolută. Într-un pasaj din prima parte, Lumea, consiliind pe Înțelept, dezvăluie mijlocul prin care țăranii erau deposedați de pămînt:

„Iată că eu ți-am dat avuție multă. Du-te la cei ce de lipsă moșiile și satele își vînd, și acum la mare strînsoare fiind, cu ieftin preț le vei cumpăra, și într-acesta chip, iată că cu moșii și cu ocine te vei face".

Tot în scopuri satirice par a fi date sfaturile Lumii în vederea parvenirii celui bogat:

„Du-te la ușa împărătească sau domnească, că pentru numele cel vestit al bogății tale și mai vîrtos cu puterea avuției, boierie îți vor da, și încă și cea mai de frunte; pînă în cît cu al banilor agiutor, și domnia, și crăia, măcar și împărăția poate să agonisești..."

În acest chip, sub pretextul moralizării creștine, Dimitrie Cantemir aruncă chiar din prima sa operă săgeți la adresa abuzurilor clasei boierești, al căreia adversar hotărît a fost permanent.

A doua lucrare a lui Dimitrie Cantemir, redactată în latinește, *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago (Imaginea cu neputință de zugrăvit a științei sacre),* este tot un eseu filozofic, proiectat în două volume și rămas neterminat și inedit (a apărut numai parțial în traducere românească tîrzie, sub titlul *Metafizica*). Unicul volum al opusculului a fost scris la Constantinopole la începutul secolului al XVIII-lea și este împărțit în șase părți.

Prima parte conține o teorie a cunoașterii, problema gnoseologică. Poziția lui Cantemir se deosebește și de aceea a lui Platon (idealist „obiectiv"), și de aceea a lui Aristotel (unul din cel mai de seamă gînditori ai antichității, care a susținut că știința omenească „pornește de la simțuri"). După Cantemir, singurul izvor al cunoașterii este revelația divină. Reve-

Scanned with OKEN Scanner

lația, contactul mistic dintre om și divinitate, constituie ceea ce el numește știința sacră. Așadar, avem a face cu o poziție agnostică.

Partea a doua, Fizica, pune problema cosmogonică, se ocupă adică de originea materiei. Cantemir adoptă desigur explicația teologică prin divinitate, recurgînd totuși și la unele idei din filozofia medicului și chimistului flamand din secolul al XVII-lea Ioan Baptista van Helmont, elev al lui Paracelsus, alchimist și medic elvețian din secolul al XV-lea. În *Causae et initia naturalis* și *Archeus faber*, van Helmont clădește o teorie metafizică, socotind ca element primordial apa. Apa fecundată de „gas" dă naștere atomilor, forme originare ale lucrurilor și speciilor, numiți și arhei. Deși își întemeiază teoria sa pe experiență și deși vorbește de unitatea elementului prim, apa, de gas și de atomi, van Helmont rămîne totuși un filozof spiritualist, admițînd în explicarea creației un factor supranatural. La fel și Cantemir, la care întîlnim, de asemenea, lanțul metafizic: dumnezeu — apa — blasul (gasul) — arheii.

Partea a treia se ocupă de Progresul creației. Aici Cantemir susține că, după creație, natura are o viață independentă, punct de vedere pe care-l vor reprezenta în filozofia secolului al XVIII-lea enciclopediștii, în frunte cu Voltaire.

Partea a patra tratează, aproape traducînd lucrarea lui van Helmont *De Tempore*, problema timpului. Pentru Platon timpul este mișcare, perioadă de trecere de la un eveniment anterior la un eveniment posterior; pentru sf. Augustin timpul este măsura mișcării (tempus est quod metimur motum corporis). Pentru Cantemir timpul este divinitatea în ipostaza de eternitate, de durată infinită. Divinitatea împărtășește creaturilor sale fragmente din eternitate, durate finite perceptibile, atributele lor. Este o concepție teologică, nu mult deosebită de aceea a sf. Augustin, care nici el nu admite noțiunea de timp în afara creaturii, atunci cînd în *Confesiuni* afirmă: Nullum tempus esse posse sine creatura, chiar dacă nu ajunge la ideea că timpul este un atribut al lucrurilor ca Dimitrie Cantemir.

Partea a cincea, Despre viață și cvadrupla formă a lucrurilor, inspirată îndeaproape de lucrarea lui van Helmont *Formarum Ortus*, aduce în discuție mult dezbătuta, în scolastica medievală, chestiune a universalelor, adică a noțiunilor generale. Se știe că problema universalelor a dat naștere în evul mediu la două curente. Realismul medieval, întemeiat pe idealismul platonician, admitea numai lumea esențelor spirituale, a „realelor", negînd existența materială a lucrurilor, palide copii ale ideilor. Nominalismul socotea dimpotrivă că reale nu sînt decît lucrurile singulare, cu calitățile lor individuale, în vreme ce noțiunile generale nu nu-

Scanned with OKEN Scanner

mai că n-au o existență independentă de lucruri, dar nici nu oglindesc proprietățile lor, fiind simple numiri, abstracții ale minții noastre. Reprezentantul cel mai de seamă al realismului medieval a fost Toma D'Aquino, care pretindea că pornește din filozofia lui Aristotel, afirmînd că noțiunile există și înaintea lucrurilor (în rațiunea divină), și în lucruri (ca general în individual), și după lucruri (în rațiunea umană). Reprezentantul cel mai de seamă al nominalismului a fost William Occam. Occam s-a opus filozofiei tomiste, arătînd că existența lui Dumnezeu și alte dogme religioase se bazează numai pe credință și nu pot fi demonstrate rațional. Conform convingerilor sale religioase, Dimitrie Cantemir se pronunță pentru realitatea universalelor, fără a se referi la nominalism, care există în Aristotel, nu și în Toma D'Aquino, interpretul său scolastic.

Partea a șasea (netradusă în românește) este o introducere în etică. Între teoria grației, a predestinației divine și aceea a liberului arbitru, Cantemir se situează pe o poziție de mijloc. El admite că omul are o parte divină predestinată și o parte materială, dotată cu liber arbitru, capabilă de a modifica destinul.

Astfel expusă, metafizica lui Cantemir ar rămînea un simplu breviar de idei. Autorul însă dă eseului său o formă alegorică, prefăcîndu-l într-un basm, în care abstracțiile filozofice iau aspecte concrete, umane. Demiurgul apare ca un bătrîn înțelept, conversînd cu creatura sa, revelația ca o oglindă atîrnată pe pieptul bătrînului, în care, privind, inițiatul află originea lucrurilor. Omul, crede Cantemir, are obiceiul de a închide ochii la lumina adevărului absolut și a rătăci prin noaptea negrei științe pozitive. Însă tocmai cînd ți se pare că ții iepurele de urechi, atunci constați că e necesară o „lumină imaterială". Bătrînul înțelept invită pe filozof să-l picteze, dar se întîmplă întocmai ca în legenda lui Avgar: chipul celui veșnic se schimbă necontenit și imaginea zugravului nu corespunde: „Nimeni n-a dobîndit vreodată decît un exemplar prefăcut sau falsificat... prototipul adevărat fiind încă ascuns". Cu toate acestea, din punct de vedere literar, agnosticismul lui Dimitrie Cantemir este adesea foarte plastic. Iată de pildă descrierea efectului unui trăznet, considerat drept mister:

„De una și aceeași lovitură de trăznet un turn de piatră e făcut bucăți, alteori acoperișul și pereții rămîn neatinși, iar podeaua este răsturnată, alteori intrînd pe ferestre și vătămînd amîndoi pereții numai superficial în cîteva locuri deopotrivă depărtate, nu se vede pe unde a ieșit. De asemenea un butoi rămas nevătămat, cu două mii de livre de vin, e convertit în gazul cel vechi prin porii cei foarte mici ai lemnului, e risipit în aer, dispare, încît în fundul vasului nu mai rămîne nici măcar o jumătate de picătură de lichid. De asemenea, teaca rămînînd intactă, o sabie de

Scanned with OKEN Scanner

Damasc este smulsă, e străpunsă în vîrf cu o gaură foarte mică și este distilată picătură cu picătură ca plumbul topit în chrisulee".

Scrierea este plină de vervă, expresii familiare și polemice. Autorul satirizează pe „paraziții" scolastici, pe filozofii care cu vorbe goale „au spart urechile surzilor". Aristotel este „fiul întunericului, părintele obscurității păgînești", iar ateii niște brute bipede. Limba nu este după Cantemir o chestiune de cultură, ci un dar divin, fiindcă s-au văzut filologi vorbind agramat și popoare barbare nefăcînd greșeli de gramatică.

După tratatul de etică *(Divanul)* și cel de metafizică *(Imaginea de nedescris a științei sacre)*, Dimitrie Cantemir a scris în limba latină, prin 1701, și un scurt tratat de logică: *Compendiolum universae logices institutionis (Compendiul sistemului logicei generale)*. Această lucrare trebuie să fie un rezumat după tratatul întocmit de Ieremia Cacavelas sub titlul *Institutio logices, ad mentem neotericorum philosophorum (Sistemul logicei pe înțelesul ucenicilor filozofilor)*, deoarece se află în același manuscris (inedit, în prezent la Moscova). Se înțelege de la sine că nici tratatul lui Cacavelas nu putea să fie ceva original. După profesorul german R. Wahle, Cantemir ar fi utilizat (probabil prin intermediul lui Cacavelas) următoarele modele scolastice: *Summulae logicales* de Petrus Hispanus (papa Ioan XXI), *Opera minor* de Jacoppo Zabarella (cunoscută și stolnicului Constantin Cantacuzino), *De dialectica libri quator*, 1520, de Phillip Melanchton, *Logica Hamburgensis*, 1635, de Joachim Iungius.

Logica este pentru Cantemir cheia filozofiei, portarul care deschide ușile științei, o „comoară a disciplinelor minții lăsată de antichitate". Filozoful român conferea logicii un rol soteriologic, afirmînd că această știință poate mîntui pe om de păcatul originar, poate să-i redea nu numai umanitatea, dar și divinitatea pierdută în eden.

Această încredere în filozofie și știință la un om religios ca Dimitrie Cantemir merită a fi subliniată.

În sfîrșit, se cade să amintim în cadrul activității filozofice a lui Dimitrie Cantemir enorma culegere de texte despre fizică (originea naturii) din Ioan Baptista van Helmont, intitulată *Ioannis Baptistae van Helmont Physices universalis doctrina* (820 de pagini de manuscris).

Culegerea de texte este prevăzută cu un *Encomium in authorem et virtutem doctrinae eius, o Laudă către izvoditoriu și către virtuția învățăturii lui*, redactată în latinește și în românește, Cantemir propunîndu-și să popularizeze opera filozofului flamand în mediul otoman ca și în cel românesc (de bunăseamă se gîndea să traducă extrasele și în limba ro-

Scanned with OKEN Scanner

mână). Este curios că el crede în absoluta conformitate a doctrinei van-helmontiene cu religia, ceea ce de altfel pretindea și van Helmont, deși filozofia sa emanatistă era totuși în multe puncte influențată de științele naturale. Cît despre admirația lui Cantemir pentru acest filozof „par le jeu", azi cu desăvîrșire uitat, ea este exagerată după secolul lui Descartes și la începutul secolului luminilor. Van Helmont era însă încă la modă în vremea și în atmosfera în care studiase Cantemir. Ieremia Cacavelas și Meletie de Arta îl cunoșteau, și ultimul îi predase lui Cantemir la Academia din Constantinopole. Autorul român însoțește în plus lauda sa cu portretele lui van Helmont, tatăl și fiul, amîndoi filozofi, imitate după frontispiciul ediției operelor lui van Helmont din Frankfurt 1682

De la Kiemani Ahmed și Angeli, doi greci din Constantinopole, Cantemir învățase muzică turcească în așa fel, încît mai tîrziu a avut și el elevi, fiind un interpret prețuit la tamburin. Din îndemnul elevilor săi a compus se pare prin 1703—1704 un tratat de muzică turcească în limba turcă *Tarifu ilmi musiki ala veghi maksus (Explicarea muzicii teoretice pe scurt)*. Cartea, dedicată sultanului Ahmed, conținea teoria și toate regulile muzicii turcești stabilite de Dimitrie Cantemir, precum și un sistem original de note, bazat pe literele alfabetului arab. Astăzi nu mai cunoaștem decît fragmente de compoziții publicate de Yekta Raouf în *Revue Musicale* (VII, Paris, nr. 5: *Le Pechrev, ouverture instrumentale*) și T. T. Burada în *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. lit., seria II, tom. 32, 1910. Un cîntec al dervișilor de Dimitrie Cantemir e reprodus într-o colecție de stampe de ambasadorul francez la Poartă, Ferriol, și o arie a fost copiată în 1751 la Constantinopole de Charles Fonton. Alte cîntece ale lui Cantemir erau răspîndite în secolul al XVIII-lea printre lăutarii populari turci, după cum ne informează orientalistul G. B. Toderini. În timpul ședерii în Rusia, după propria-i mărturisire, Cantemir ar fi inventat chiar un instrument muzical nou, foarte apreciat de Petru cel Mare.

Istoria ieroglifică, scrisă la Constantinopole în 1705, este opera literară cea mai interesantă a lui Dimitrie Cantemir, roman alegoric cu personaje din lumea animală, ca *Le roman de Renard*, și pamflet politic asemenea *Istoriei secrete* despre domnia împăratului Justinian de Procopios din Cesarea. Autorul a împrumutat numai un procedeu tehnic din *Etiopica* lui Eliodor (punerea mijlocului la început și a începutului la mijloc), în rest servindu-se de decoruri din *Halima*, de măști din *Bestiarii*, de parabole populare și de cugetări din Homer, Horațiu, Hesiod, Sf. Augustin și Miron Costin.

Scanned with OKEN Scanner

Construcţia latină a frazei, ascunderea eroilor sub nume de animale adesea himerice, încifrarea întîmplărilor în ieroglife, proporţiile neobişnuite ale scrierii (ediţia Academiei trece de 400 de pagini) sperie pe cititorul dornic de a pătrunde arcanele fabulei; adevărul este că romanul, complicat din punct de vedere stilistic pînă la baroc şi bombasticism, nu dezvăluie prea multe lucruri inedite din viaţa autorului şi a contemporanilor săi. Imaginaţia epică e săracă, în schimb darul de a vedea aspectul grotesc, caricatural, al lucrurilor şi fiinţelor, fantezia umoristică, verva satirică, gustul ficţiunii fantastice sînt tot atîtea laturi ale talentului lui Dimitrie Cantemir.

Romanul e conceput ca o epopee eroi-comică în 12 părţi, poate după sugestia *Batrahomiomahiei* lui Homer. În loc de broaşte şi şoareci, se luptă între ele cele două împărăţii, a patrupedelor (ţara Leului) şi a păsărilor (ţara Vulturului).

Mai înainte de zidirea Vavilonului şi a grădinilor suspendate ale Semiramidei, reprezentanţii celor două monarhii se adună pentru alegerea unui „epitrop" în ţara rămasă fără stăpîn, fiindcă ceva mai înainte, Corbul, epitropul împărăţiei zburătoarelor, a dat poruncă să se înlăture epitropul împărăţiei dobitoacelor, Vidra, ca nefiind de neam curat, şi să se înlocuiască cu Struţocămila. Pentru asta Corbul a făcut ofrande la capiştea (templul) Pleonexiei (lăcomiei), obţinînd şi bunăvoinţa Camilopardalului, personaj influent în împărăţia peştilor. Struţocămila ia în căsătorie pe frumoasa, nu şi casta, Helge şi cu concursul fiarelor celor fioroase, al Pardosului, al Ursului, al Lupului, al Vulpei, al Mîţei sălbatice, începe „giungherile" în dobitoace. Spre a se pune la adăpost de revolta supuşilor, fiarele încheie chiar o alianţă cu păsările de pradă din împărăţia zburătoarelor, Cucunozul, Brehnacea, Blendăul, Hăreţiul şi Uliul.

În timp ce Pardosul şi Brehnacea cîrmuiesc în cele două împărăţii, muştele asuprite se răscoală, năvălesc la ospăţul fiarelor şi le răpesc mîncările, scăpîndu-le printre gheare.

Corbul şi Struţocămila bănuiesc pe Fil şi pe Inorog că uneltesc în împărăţia peştilor împotriva lor. Corbul trimite Şoimul să prindă pe Inorog, duşmanul principal, însă acesta arată Şoimului cauzele rivalităţii sale cu Corbul şi-i cîştigă prietenia. Din nenorocire intervine o fiinţă respingătoare, Cameleonul, care, slujind în chip slugarnic Corbului, prinde pe Inorog şi-l predă crocodililor. Deşi Filul refuză să ajute pe Inorog, acesta scapă totuşi şi se ascunde. Corbul, aflînd necredinţa Şoimului, îl schimbă cu Uliul, dar în cele din urmă este nevoit să se împace cu Inorogul, Filul, urmaş al Monocheroleopardalului, fiind pus epitrop în ţara patrupedelor.

Scanned with OKEN Scanner

O „scară" aşezată la sfîrşitul cărţii traduce în termeni proprii numele eroilor şi tălmăceşte metaforele, hieroglifele istoriei, lămurind întreaga poveste. Leul, vedem aci, este simbolul Moldovei, Vulturul al Ţării Româneşti. Împărăţia peştilor este Imperiul otoman. Corbul reprezintă pe Constantin Brîncoveanu, Vidra e domnitorul mazilit prin intervenţia lui Brîncoveanu, Constantin Duca. Struţocămila, noul domnitor numit de Poartă în Moldova, este Mihai Racoviţă. Brîncoveanu i-a cumpărat tronul cu bani grei, mituind pe însuşi marele dragoman Alexandru Mavrocordat, Camilopardalul (girafa). Ana Dediu Codreanu, Nevăstuica, era tocmai contrariul numelui pe care-l purta: Helge (curată, pură). „Pînă a nu se mărita era nevastă, iar măritîndu-se au ieşit fată", explică autorul la scară.

Se dau pe faţă toate ieroglifele, adică „chipurile de paseri, de dobitoace şi de alte jigănii şi lighioi cu carile vechii în loc de slove se slujea". În Moldova, boieri mari sînt Pardosul (Iordache Ruset), Ursul (vornicul Vasile Costache), Lupul (hatmanul Lupu Bogdan), Vulpea (stolnicul Ilie Ţifescu), Mîţa sălbatică (vistiernicul Ilie Cantacuzino). În Ţara Românească sînt boieri mari Cucunozul şi Brehnacea (Mihai şi stolnicul Constantin Cantacuzino), Blendăul (Şerban Greceanu), Hăreţiul (marele comis Radu Golescu), Şoimul (Toma Cantacuzino), Uliul (Ştefan Cantacuzino).

Filul cel gros la fire este Antioh Cantemir; Inorogul, Dimitrie Cantemir. Constantin Cantemir este pomenit sub numele de Monocheroleopardalis, ceea ce ar fi o combinaţie între inorog (unicorn), leu şi leopard. Cameleonul care prinde pe Inorog la Constantinopole este Scarlat Ruset. Crocodilii sînt bostangiii turci.

În general, marea boierime intră în categoria păsărilor sau jigăniilor „rumpătoare" (de pradă), boierimea „mai de jos" în categoria păsărilor şi jigăniilor vînătoare şi de vînat, iar ţărănimea în categoria insectelor. Muştele reprezintă slugile boiereşti, albinele ţăranii birnici, trîntorii scutelnicii, viespile seimenii, tăunii curtenii şi aprozii.

Corpul diplomatic al ţărilor româneşti, reprezentanţa la Poartă şi oamenii de legătură se compun din cîini (capuchehăi), ogari (curieri) şi cotei (iscoade).

Constantinopolul este cetatea Epithimiei (a poftei de avere). În haznaua sa se adună aurul de pretutindeni, jefuit în mod silnic, cum se vînează animalele cu laţul. Demnitarii turci slujesc în templul lăcomiei şi sînt mijlocitorii mîzdei (ai mitei). Banii care vin de la supuşi intră, ca sub pămînt, în buzunarul slujbaşilor necinstiţi. Cantemir, care a stat mult la Ţarigrad, a întrevăzut pieirea inevitabilă într-un viitor oarecare a Im-

Scanned with OKEN Scanner

periului otoman, pe care, personificat în zeița cupidității, îl zugrăvește stînd pe un cuptor de jăratic, amenințat din toate părțile de para făclărilor.

Partizan al monarhiei absolute, Cantemir deplînge nu mai puțin abuzurile oligarhiei boierești, luînd totdeauna partea țărănimii exploatate. Întocmai ca țăranul de la Dunăre al lui Guevara, la una din adunările țării, un moldovean rostește în fața boierilor o cuvîntare dîrză, arătînd că țăranii nu datorează supunere, deoarece autoritatea boierilor nu se întemeiază pe respectarea legilor: „Că unde pravila în silă și în tărie, iară nu în bună socoteală și dreptate se sprijină, acolo nici o ascultare a supușilor trebuitoare nu este".

Cînd țăranii se răscoală, autorul pune în gura lor cuvinte bine motivate („cum, cu singură numai tăcerea spre robie și supunere veșnică ne vom lăsa?"), înfățișînd mișcarea ca pe o luptă pentru slobozenie (libertate) și moșie (pămînt): „cu cinste a muri, decît prin mulți veci cu necinste a trăi — spun țăranii — mai de folos și mai de lăudat este". Răscoala a fost provocată de starea de mizerie, de foame și odată porniți „în bucatele streine și în agonisita altora, ca focul în paie și ca scînteia în iarba pucioasă intrară". Zadarnic boierii împotriva țăranilor „colții își tocia", acum ei nu mai puteau „rade solzii peștelui" și „de batgiocură rămaseră". *Istoria ieroglifică* prezintă dar în chip realist raporturile de clasă din societatea țărilor românești de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

În *Istoria ieroglifică* se observă un progres în filozofia lui Cantemir, întrucît acum el nu mai crede în revelație, afirmînd, ca Aristotel, că „toată știința din povața simțurilor se află" și că „experiența și ispita lucrurilor mai adevărată poate fi decît socoteala minții".

Tendința principală a scrierii rămîne cea satirică, și în această direcție scriitorul a îndreptat toate mijloacele artistice de care dispunea. Mai mult decît un roman cu subiect epic și caractere, Cantemir a vrut să facă un pamflet politic pornind de la fapte și eroi reali, cărora ochiul său le-a dat aparențe bufone, comice. Scriitorul a fost nevoit să recurgă inițial la forma alegorică pentru a se pune la adăpost de urmări și a oferit o carte cu sensuri ascunse, de citit sub manta, numai mai tîrziu dezvăluite prin scară.

Astfel, în legătură cu Brîncoveanu, se inventează o anecdotă menită a discredita alegerea sa ca domn. Boierii, ni se spune, ar fi hotărît să pună domn pe cel dintîi care va intra pe poarta cetății. A intrat un porcar, Brîncoveanu, și s-a adeverit proverbul: „Sara ghigariu, dimineața spatariu".

Scanned with OKEN Scanner

Pe Mihai Racoviță autorul îl compromite destăinuind că a doua-i soție, Ana, nu se măritase castă și dăduse naștere unui bastard.

Scarlat Ruset e stigmatizat ca individ lipsit de orice demnitate, în stare să se folosească pînă și de farmecele nevestei spre a capta inamicul (Cantemir pretinde că refuzase grațiile Victoriei Ruset).

În fine, cu privire la Alexandru Mavrocordat se fac insinuări injurioase în legătură cu mama sa, căsătorită o singură noapte cu unul din familia Corbului și înturnată la părinți îndată după nupții.

Portretele lui Dimitrie Cantemir, alcătuite din aglomerații de epitete, sînt, cu tot aerul lor ermetic, încărcate de haz. Iată cum apare uniunea dintre Struțocămilă (Mihai Racoviță) și Helge (Ana, fata Dediului):

„O, dreptate sfîntă, pune-ți îndreptariul și vezi strîmbe și cîrjoabe lucrurile norocului. Ghibul gîtul, flocos pieptul, boțioase genunchele, catalige picioarele, dințoase fălcile, ciute urechile, puchinoși ochii, suciți mușchii, întinse vinele, lăboase copitele Cămilei, cu sulegec trupul, cu albă pelița, cu negri și mîngîioși ochii, cu subțiri degițelele, cu roșioare unghișoarele, cu molceluțe vinișoarele, cu iscusit mijlocelul și cu rătunjior grumăgiorul Helgii, ce potrivire! Ce asemănare! și ce alăturare are!“

Mihail Cantacuzino (Cucunozul) e dominat de pofta de bogăție și de stăpînire:

„Iară în monarhia pasirilor era o pasire care se chiamă Cucunoz; aceasta este din fire cu socoteală înaltă; cuvîntul vreodată gios să-i rămîie nu primește, însă multe grăiaște, dară puține isprăvește; la mînie iute, la foame nesăturată iaste; zic că vițelul întreg de-abia îi iaste de gustarea dimineții; iară la ospățul prînzului cu taurul și cu cămila nu se satură. Despre partea stomahului așà, iară despre partea sufletului cu mult mai mult nesățios și nesăturat este; prin olaturile ei, altă jiganie nu numai cît a nu vieții, ce nici a trece, fără primejdie poate“.

Ilie Țifescu (Vulpea) își zugrăvește singur lăcomia:

„Pentru mișelos statul meu veți ști, că după uscarea vinelor viind aicea, și hrana în lapte de iepure, pui de cucoș outoriu fierți fiindu-mi (căci altă mîncare a mînca nici pofta mă îndemna, nici dieta doftorilor mă lăsa), într-o zi, stomahul mai tocmindu-mi-să și pofta spre ospătare mai pornindu-mi-să, cu oarbă lăcomie puiul întreg a înghiți m-am nevoit, ce grumazii de mare și lungă fierbințeală uscați fiindu-mi, în laringă mi s-au oprit; l-aș înghiți și pe gîtlej nu încape, l-aș stupi și nu-l poci: căci în gios să se lunece, stă împotrivă uscăciunea; cu tusa și cu opinteale a-l lepăda, nu mă lasă slăbiciunea...“

Pentru a vorbi de firea lui Scarlat Ruset, definit ca iasca sicofandiei (clevetitor), izvodul epiorchiei (sperjur) și vopseala polipichiliei (cu multe

Scanned with OKEN Scanner

feţe), Cantemir dă o descriere amănunţită a cameleonului, pagină de *Fiziolog* desenată de un caligraf persan:

„Această jiganie în părţile calde se naşte, şi mai vîrtos cei mari la Barbaria, dară mai mici şi la Zmir în Asia se află. Chipul, de cît altor jigănii, mai mult broaştei se aseamănă; numai capul, spintecătura gurii peştelui, ce-i zic lacherdă, se raduce; grumaji n-are; gura mult spintecată şi pînă la umere agiunge, căci ca şi peştele grumaji n-are, ce capul cu spinarea la un loc i se ţine; de la cap pînă la coadă, spinarea ca a porcului grebănoasă şi gîrbovă-i este; peste tot trupul păr, sau altfel de piale nu are, ce în chipul sagriului solzi mărunţei şi în vîrf ascuţiţei are; la ochi albuşuri, în giurul împregiurul luminii, ca alte jigănii, nu are; ce pre unde ar fi să fie albuşul ochiului, iarăşi solzişori, că şi peste tot trupul are, numai mai mănunţei; tot ochiul în chipul movieliţii din melciuri afară, ca a broascăi, ies şi de la rădăcină în sus de ce merg se ascut; iară în vîrful ascuţiturii lumina ochiului, cît un grăunţ de mac gălbinind se vede; cînd într-o parte şi într-alta va să caute, nu capul, ce melciurile ochilor îşi întoarce, cu carile în toate părţile slobod caută..."

Pe cît de iscusit pictor animalier, tot pe atît de remarcabil peisagist este Cantemir cînd descrie izvoarele şi cursul Nilului.

Însă marile lui aptitudini se dau pe faţă în zugrăvirea cetăţii Epitimiei şi a templului Pleonexiei, adevărate machete arhitecturale, cetatea Epitimiei apărînd şi într-o frumoasă miniatură separată, în culori. De observat apoi că tablourile sînt scrise în proză rimată:

„Iară unde apa Nilului de pre şesul, ce despre apus venia,/ şi din vîrvurele munţilor în gîrla cea de gios se vărsa,/ cetatea sta, / a căria nume, cei de loc îmi spuseră, precum Epitimia o chiama. / Iară făptura şi îngrăditura cetăţii era aşa: / Din marginea malului, unde Nilul ca pre şipot în bălţi se vărsa,/ spre apus, şi pre o parte şi pre altă parte, de apă ca la zece mile, zid gros/ şi vîrtos/ de piatră, în patru colţuri cioplită era,/ carile, după ce de la pămînt ca la zece strînjeni se rîdica,/ de ciia stîlpi mari şi groşi de marmure porfira în sus se înălţa,/ fiete care stîlp de cinci stînjeni de înalt, şi de 30 de palme în giur împregiur de gros,/ însă la rădăcină mai groşi, iară în sus de ce mergea/ mai subţiri şi mai sulegeţi era./ Iară fiete care stîlp supt rădăcină patru lei de aramă prea frumoasă şi ca aurul de luminoasă avea,/ şi tuspatru cu dosurile la un loc împreunîndu-se, cu capetele doi spre cîmp, iară doi spre apă căuta,/ deasupra a căror stîlpul se răzima./ Aşijderea în vîrvul fiete cărui stîlp, de la un loc şi mai în sus, patru zmei începea/ a se împletici, şi după ce ca la trii coţi în sus se ridica,/ capetele îşi despărţea şi puţintel cam în gios le pleca,/ şi doi spre un stîlp, iară doi spre alt stîlp, ce le era dimpotrivă, căuta".

Templul lăcomiei este pictat în manieră ariostescă, ca un palat din *O mie şi una de nopţi:*

„Iară în mijlocul oraşului era o capişte a boazii Pleonexiei,/ care cum era făcută/ şi în ce meşteşug era zidită,/ de pre atîta vei putea cunoaşte, că toată alaltă a cetăţii şi a oraşului făptură,/ ca zgura lîngă aur şi ca stecla lîngă diamant se asemăna.../ Din faţa pămîntului urzitura temeliei, ca la doi coţi de înaltă, dintr-o

materie de metal vărsată a fi se videa;/ care metal, de cît custoriul mai scumpă şi mai grea,/ iară de cît argintul mai eftină şi mai iuşoară a fi se părea./ Lumina capiştii în lung de 30 de coţi, iară în lat de 24 de coţi era;/ iară de înalt pînă supt poalele cele mai de gios 55 de arşini se măsura.../ iară deasupra temeliei, pînă supt streşinile cele mai de gios, patru păreţi din patru marmuri de porfiră încheiaţi era,/ adecă fiete care părete dintr-un marmure sta,/ şi încheietura în colţuri pe unde, sau cum s-au împreunat, nu ochiul muritoriu, ce aşeşi mai şi cel nemuritoriu, precum n-ar fi putut alege, îndrăznesc a zice./ Tot păretele de sus pînă gios neted şi decît diamantul mai luciu era,/ atîta cît ziua lumina soarelui, ca printr-un prea curat cristal, înlăuntru pătrundea,/ şi lumina dinlăuntru cu cea din afară una se făcea,/ atîta cît nu mai puţină lumină în capişte decît în aer era./ Iară noaptea pe dinluntru candele la număr decît numărul mai multe şi de sus pînă gios/ pre lîngă părete frumos/ orînduite avea,/ şi fiete care candelă cinci ocă de aur arăpesc trăgea, iară înlăuntru o ocă de nard lua..."

Afară de această miraculoasă viziune plastică, Dimitrie Cantemir mai are darul exprimării discursive a sentimentelor, fiind după Miron Costin şi Dosoftei întîiul nostru poet liric de mari resurse elegiace, serioase sau burleşti.

Ipocritul Cameleon posedă o mare capacitate de a vărsa lacrimi prefăcute de umilinţă către Şoim:

„Eu m-am vechit, m-am veştezit şi ca florile de brumă m-am ovilit, soarele m-au lovit, căldura m-au pălit, vînturile m-au negrit, drumurile m-au ostenit, zilele m-au vechit, aii m-au îmbătrînit, nopţile m-au schimonosit şi, de cît toate mai cumplit, norocul m-au urgisit şi din dragostele tale m-au izgonit; iară acesta nou, vios, vlăgos, ghizdav şi frumos, ca soarele de luminos, ca luna de arătos şi ca omătul de albicios este; ochii şoimului, pieptul leului, faţa trandafirului, fruntea iasiminului, gura bujorului, dinţii lăcrămioarelor, grumazii păunului, sprîncenele corbului, părul sobolului, mînile ca aripile, degetele ca razele, mijlocul pardosului, statul chiparosului, peliţa cacumului, unghele inorogului, glasul bubocului şi virtutea colunului are".

Tînguirea şi mai întinsă a Inorogului prevesteşte elegiile pe motive populare ale lui Eminescu (*Ce te legeni)*, diferind de acestea prin tonul vehement, de imprecaţie:

„Munţi, crăpaţi! copaci, vă despicaţi! pietri, vă fărîmaţi! asupra lucrului ce s-au făcut plîngă piatra cu izvoară, munţii puhoaie pogoară. Lăcaşele Inorogului, păşunele, grădinile cernească-se, pălească-se, veştejească-se, nu înflorească, nu înverzească, nici să odrăslească şi pre domnul lor cu jeale, pre stăpînul lor negreale suspinînd, tînguind neîncetat să pomenească. Ochiuri de cucoară, voi limpezi izvoară, a izvorî vă părăsiţi şi-n amar vă primeniţi! Gliganul sălbatec viiariu, şi-n livezile lui ursul uşeriu să se facă. În grădini tîrvealeşte, în pomet bătealeşte să se prefacă. Clătească-se ceriul, tremure pămîntul, aerul trăsnez, nourii plesnez; potop de holbură, întunearec de negură vîntul să aducă. Soarele zimţii să-şi reteze, luna, siindu-se, să se ruşineze; stelele nu scînteeze, nici Galateea să lumineze, tot dobitocul ceresc glasul să-şi sloboază, fapta nevăzută, plecîndu-se, vază. Cloşca puii

Scanned with OKEN Scanner

răzsipească, Lebăda lira să-şi zdrobească, Leul răcnească, Taurul mugească, Aretele fruntea să-şi slăbească, Racul în coaja neagră să se primenească, Capricornul coarnele să-şi plece, Peştii fără apă să se-nnece, Gemenii să se desfrăţească, Fecioara frumuseţea să-şi grozăvească, cosiţa galbenă în negru văpsească, Scorpia ascuţit acul să-şi tîmpască, Streleţul, arcul frîngînd, ţinta nu lovească, Cumpăna dreptate nu mai arate, Apariul topească-se în seate..."

După Cantemir, elegiile sînt „căialnice şi tragiceşti", iar tragedia este „cîntec, vers de jale, hăolitură, bocet". Prin urmare, tragedia are la el sensul primar al cîntecului de jale. Termenul „hăolitură" ni se pare foarte potrivit pentru elegia lui zgomotos patetică, amplă, clamoroasă.

Dimitrie Cantemir este primul nostru scriitor cu noţiuni precise de retorică, deci cu conştiinţă artistică, autor care compune respectînd anumite norme şi luîndu-se după modele. Dîndu-şi seama că limba noastră este încă „brudie", necoaptă, el se străduieşte s-o modeleze artistic, încercîndu-i toate disponibilităţile expresive. Rezultatul nu e întotdeauna fericit, dar surprinde adesea prin îndrăzneală şi invenţie metaforică. Vidra e „jigania cu talpă de gîscă, cu colţii de ştiucă", „vulpea peştelui şi peştele vulpii". Bîtlanul e „pasăre dobitocită şi dobitoc păsărit". Dulăul e „cap de hîrtie cu creieri de aramă". Camilopardalul, combinaţie de cămilă şi leopard, are piele ca şi picată cu solzi şi ochi mierîi cu ramă văpsită cu şiurmea; dulful (delfinul) e „porc peştit şi peşte porcit", care pufneşte grăunţe de apă, stropi. Struţocămila, pasăre dobitocită, este „himera jiganiilor, irmafroditul păsărilor şi traghelaful firii". La scara numerelor şi cuvintelor străine aflăm că traghelaful este „capra-cerb, adecă dobitoc carele nu se află".

Istoria ieroglifică, scrisă la vîrsta de 32 de ani, este opera literară cea mai importantă a lui Dimitrie Cantemir şi întîia creaţie adevărată din literatura noastră. Cu ea se încheie prima perioadă din activitatea scriitorului, începută cu şapte ani înainte prin *Divanul.* Urmează un spaţiu de nouă ani (1705—1714) în care nu înregistrăm nici o producţie, pentru ca, stabilit în Rusia, autorul să se manifeste în continuare exclusiv ca om de ştiinţă. Trecut de 40 de ani, Cantemir era acum un om matur, fără îndoială sensibil încă la chemarea muzelor, dornic însă a se ilustra ca erudit în planul culturii mondiale. El va cultiva îndeosebi istoria, domeniu la această dată incomplet separat de litere, conceput de antici ca artă, prezidată de muza Clio. Bineînţeles, om al timpurilor noi, Cantemir se va afirma ca un istoric modern, apelînd nu numai la tradiţii ca cronicarii, ci şi la instrumente concrete de cercetare, în căutarea unei concepţii, a unei filozofii a obiectului său.

După înfrîngerea de la Stănileşti, Cantemir nu a încetat să nădăjduiască într-o eliberare a ţărilor române robite de turci prin acţiunea Rusiei. Ca

Scanned with OKEN Scanner

sfetnic, el a stăruit mereu pe lîngă ţarul Petru cel Mare spre a-l convinge asupra misiunii ce-i revenea în acest sens. În 1714, Şerban Cantemir, în vîrstă de şapte ani, soldat nominal în regimentul Preobrajenski, rostea în limba latină o închinare în formă de panegiric către ţar *(Panegyricum ... imperatoris Petri)*, alcătuit de tatăl său, arătîndu-i că a venit momentul trecerii la fapte:

„Precum urmaşii lui Adam au trăit veacuri lungi în robie şi totuşi niciodată n-au pierdut nădejdea dezrobirii, aşa şi noi, fiii cei noi ai lui Adam, deşi robiţi de mai puţini ani, socotim că a sosit termenul predestinat pentru liberarea noastră".

Închinarea a fost tipărită în latineşte şi ruseşte în 1714. În acelaşi an, Dimitrie Cantemir redacta în limba latină o mică lucrare, *Monarchiarum physica examinatio (Examinarea naturală a monarhiilor)*, în care, pe baza filozofiei despre natură, încerca să dovedească evoluţia umanităţii. Autorul relua în alt spirit comentariul asupra profeţiilor lui Daniel din *Biblie* despre ciclul celor patru monarhii prestabilite. Natura, susţine Cantemir, are legile ei de dezvoltare. Monarhiile sînt nişte organisme care se nasc, se transformă şi mor întocmai ca fiinţele vii, respectînd o rînduială (ordo). Evoluţia se desfăşoară în cadrul unui cerc prin mutarea centrului de putere succesiv în unul din cele patru puncte cardinale. Primul centru a fost răsăritul (monarhia asiro-babiloneană), al doilea sudul (monarhia egipteană), al treilea apusul (monarhia romană). În mod normal, căci natura nu tolerează abateri de la mersul ei firesc, urmează deplasarea centrului în nord, ascensiunea imperiului rus ca a patra şi ultima monarhie universală. Scopul politic al lucrării era să demonstreze că ridicarea Rusiei era un fenomen natural şi că nimicirea Imperiului otoman, apărut contra firii, ca un monstru, se impunea.

Atitudinea antiturcească stă şi la baza importantei lucrări ştiinţifice redactată la cererea Academiei din Berlin *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*, terminată în 1716 şi publicată în traducere germană 53 de ani mai tîrziu (*Historisch-geographische und politische Beschreibung der Moldau*, în *A. F. Büsching's Magasin für die neue Historie und Geographie*, III—IV, Hamburg, 1769—1771).

Vorbind despre veniturile de altădată şi cele de acum ale Moldovei, Cantemir arată jalnica stare în care jaful otoman a adus Moldova şi nevoia imperioasă a mîntuirii acestei ţări:

„Dacă timpurile sînt liniştite, *scrie el*, se adună în tezaurul public la treizeci sau patruzeci de mii de imperiali, dar cînd se trimite de la Poartă domn nou, sau cel vechiu să întărească iarăşi în domnie prin firman trebuie să se adune vreo cincizeci de mii de imperiali, care toţi se răpesc şi se storc de la nenorociţii supuşi pentru a mulţumi nesăturata lăcomie a Curţii Otomane. De aceea, sporind numărul nenorocirilor şi al năpăstuirilor, se măreşte din zi în zi primejdia ruinii generale".

Scanned with OKEN Scanner

Ca model pentru întocmirea scrierii sale, Cantemir pare a fi luat lucrările cronicarilor poloni St. Sarnicki *(Descriptio veteris et novae Poloniae,* Cracovia, 1585) și Martin Cromer *(Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et respublica regni Poloniae,* Frankfurt, 1575), dar se va fi folosit și de cărțile geografilor greci Chrisant Notaras și Meletie de Arta, cunoscute înainte de publicare. Pentru diverse date el recurge la letopisețul lui Grigore Ureche, la letopisețul lui Miron Costin, la sinopsisul istoriilor ruseşti de la Kiev tipărit în 1674, la geografi și istorici ca Ptolomeu, Strabo, Eutropiu, Ammian Marcelin, Nichita Choniates, Codin Curopalat, Dlugosz, S. Orzechovski, Piasecki, Bielski, Martin Crusius *(Turcogrecia),* Matei Pretorius (Orbis Gothicus), Oliva, 1688, Philippe Cluverius. Cantemir citise *De neamul moldovenilor* de Miron Costin și probabil și lucrările acestuia în limba polonă despre geografia și istoria țărilor române.

Descriptio Moldaviae se împarte în trei părți. Prima parte este geografică, a doua politică, a treia tratează despre literatură, biserică, limbă și școli. Desigur, informațiile științifice nu mai prezintă azi interes, mai ales că autorul făcuse puține cercetări directe, și proiectează asupra trecutului observații valabile numai pentru vremea sa. Unele relațiuni surprind prin naivitate, altele reprezintă, după opinia autorizată a istoricilor, mistificații. În prima categorie intră știrea că în anume regiuni ale Moldovei roua se preface în unt, că într-un ținut oile au cu o coastă mai mult decît în mod obișnuit (M. Sadoveanu reia această credință în *Frații Jderi*), că într-o localitate porcii au copite ca ale cailor, în fine că Baba de pe Ceahlău ar fi fost construită prin mijloace magice de preoții unei vechi religii idolatre.

În categoria plăzmuirilor intră uricul lui Ștefan cel Mare pentru Teodor Cantemir, numit căpitan de Tigheci cu dania a trei sate, tratatul cu capitulațiile Moldovei încheiat de Bogdan al III-lea cu turcii și scrisoarea patriarhului de Constantinopol către Vasile Lupu privitoare la întoarcerea bisericii Moldovei sub supremația patriarhiei constantinopolitane.

Ideile politice și sociale, prezente și în celelalte opere, își găsesc aici expresia cea mai clară. Întîlnim lupta lui Dimitrie Cantemir pentru un stat domnesc centralizat și împotriva anarhiei boierești, lupta pentru independența țării față de turci prin alianță cu Rusia.

Interesantă este comparația stării sociale din Moldova cu aceea din Rusia. În Moldova autorul distinge trei clase sociale, boierii, curtenii și răzeșii, corespunzătoare în Rusia cu neamurile boierești (boiarski rod), cu

Scanned with OKEN Scanner

dvorenii şi odnovorţii. Referitor la boierii moldoveni, Cantemir manifestă o vădită ostilitate:

„Mai că nu se poate spune, *scrie el*, ce oameni îngrozitori sînt ridicaţi prea adesea la cele mai înalte demnităţi. De aceea, între boierii de treapta cea mai înaltă vei vedea deseori oameni trufaşi, disprețuitori, lipsiţi nu numai de pricepere în cîrmuirea ţării, dar şi de stăpînire de sine în purtări, la care nu vei afla nimic de lăudat, afară doar cînd firea... a acordat unuia sau altuia vreo calitate".

Pentru ţărănime însă, Cantemir are cuvinte de simpatie şi de milă:

„Dintre toţi muncitorii de pămînt, oricîţi sînt pe lume, aşi spune că ţăranii moldoveni sînt cei mai nefericiţi, dacă rodnicia pămîntului şi a recoltelor nu-i salva de la mizerie, aproape fără voia lor."

Încercarea de fixare a unor note ale caracterului naţional din capitolul *Despre obiceiurile moldovenilor* merită încă atenţia, deşi observaţiile sînt subiective, reduse la simple impresii. Printre calităţi se remarcă ospitalitatea şi veselia („inima lor nu e departe de gură"), printre defecte aroganţa, irascibilitatea, lipsa de moderaţie şi nestatornicia. Moldovenii din Ţara de Jos sînt mai deprinşi cu armele, cei din Ţara de Sus mai paşnici şi mai credincioşi.

Deosebit de interesante sînt datele despre dansuri, ceremoniile de la logodnă şi nuntă (se citează o oraţie care a circulat pînă foarte tîrziu în popor), riturile funebre, zeităţi mitologice (Lado, Mano, Zîna, Drăgaica, Stahia, Dracul în vale, Ursitele, Frumoasele, Sînzienele, Joimăriţele, Papaluga, Striga, Tricoliciul). Dintre speciile poeziei populare sînt amintite doina, bocetul (heoile, se citează două versuri din *Viaţa lumii* de Miron Costin), colinda, descîntecul.

La sfîrşitul cărţii se află o hartă desenată de Cantemir, prima hartă a Moldovei.

O traducere rusă din *Descriptio Moldaviae* a apărut la Moscova în 1789. Tălmăcirea românească s-a făcut peste mai mult de un secol de la moartea autorului şi s-a tipărit sub titlul *Scrisoarea Moldovei* la mănăstirea Neamţ, în 1825.

Opera care a creat faima mondială a lui Dimitrie Cantemir este *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae, Creşterea şi descreşterea curţii otomane*, redactată pe baza unor izvoare adunate mai dinainte (între 1714 şi 1716) şi tipărită pentru prima dată în traducere engleză în 1734—1735 *(The history of the growth and decay of the Othman Empire translated into English by N. Tindal, London)*. Traducerea franceză, *Histoire de l'Empire Ottoman, où se voyent les causes de son agrandissement*

Scanned with OKEN Scanner

et de sa décadence, se publica la Paris în 1743, iar peste doi ani, în 1745, se tipărea la Hamburg şi o versiune germană după textul englez *(Geschichte des Osmanischen Reiches nach seinem Anwachsen und Abnehmen).* O versiune italiană, a abatelui Guasco în colaborare cu Antioh Cantemir, şi alta rusească, a lui Dimitrie Grozin, n-au văzut lumina tiparului. În româneşte cartea s-a tălmăcit abia în 1876 de Iosif Hodoş.

Soarta acestei opere a lui Dimitrie Cantemir este curioasă. Primită cu încredere la apariţie de englezi şi francezi, ea mai era citită de Byron, care se inspiră din ea în *Don Juan,* şi de V. Hugo, care o citează în prefaţa la ciclul *Orientalelor,* pentru a fi desfiinţată de istoricul austriac J. Hammer, în 1824. „Această istorie, scrie J. Hammer, s-a bucurat greşit de o reputaţie uzurpată".

Cercetările mai noi au infirmat multe din obiecţiile lui Hammer, autor el însuşi al unei *Istorii a Imperiului otoman* (1827), fără a restitui în întregime valoarea operei lui Cantemir. Se admite în genere că lucrarea este pe jumătate compilaţie sau chiar traducere după sinopsisul de istorie turcească *(Idjmal et — tevarich),* scris în 1696 de Saadi Effendi, dar că notele care însoţesc prima parte ca şi partea a doua a lucrării reprezintă o contribuţie originală, plină de interes, cu toate erorile inerente, dacă ţinem seama că autorul a lucrat departe de Constantinopole, unde ar fi avut la îndemînă izvoarele.

Creşterea Imperiului otoman începe în secolul al treisprezecelea şi ţine pînă la cucerirea Cameniţei în 1672, cu succesiunea în patru secole a 19 sultani. Perioada de descreştere e urmărită de la 1673 pînă la 1711, adică pe un spaţiu de 38 de ani, în care timp au domnit cinci sultani.

Atît de diferite ca materie, cele două părţi sînt aproape egale ca întindere, fiecare însumînd în jurul a 400 de pagini. Însă prima parte are caracter analitic, pe cînd partea a doua caracter memorialistic şi polemic. Decadenţa Imperiului otoman o constatase Cantemir şi personal, dar îi fusese sugerată şi de lectura cărţii lui La Croix, *État général de l'Empire Ottoman,* prelucrare a unei scrieri greceşti a lui Alexandru Mavrocordat. În cartea lui La Croix, apărută la Paris în 1691, se află un capitol despre „cauzele creşterii acestui imperiu şi de unde vin scăderile sale". Cantemir avusese profesor pe Mavrocordat, ceea ce nu-l împiedică să-l ridiculizeze în *Istoria ieroglifică,* înfăţişîndu-l în pielea Camilopardalului. În Istoria otomană îl extrage dintr-un surugiu îmbogăţit, Scarlatos, căsătorit cu o fată ciupită de vărsat a lui Matei Basarab, părăsită şi măritată apoi cu un nobil sărac, Panteli Mavrocordat. Împrumutînd o imagine din *Gülistan* a poetului persan Saadi, Cantemir prezintă pe Alexandru Mavrocordat

ca pe un maestru în fabricarea minciunilor, dexteritate dovedită mai ales cu ocazia păcii de la Karlowitz.

Alte izvoare ale lui Cantemir sînt așa-numitele cronici anonime turcești *(Tevarich-i al-i'Osman)*, descrierile de călătorie ale lui Evlia Celebi *(Seyahat-name)*, cronicile bizantine ale lui Nichefor Gregoras, G. Phrantzes și L. Chalkokondyl, istoriile lui J. Leunclavius *(Annales sultanorum otmanidarum*, 1588, *Historia musulmanea turcorum*, 1591) și *Chronicarum Turcicarum* (1578) de Ph. Lonicer.

În legătură cu Nastrattin, așa-numitul Esop al turcilor, Cantemir crede că a existat în realitate și că a fost solul orașului Ak-șahir din Anatolia în tabăra „strămoșului" său Timur Lenk. Nastrattin a încîntat pe temutul han pînă într-atît cu fabulele lui, încît a lăsat cetatea pe care se pregătea s-o atace liberă. Anecdota povestită e următoarea: Vrînd să ducă un dar hanului, Nastrattin s-a gîndit la fructe, dar a cerut în prealabil și sfatul nevestei. Aceasta l-a sfătuit să ducă gutui. Nastrattin a mulțumit pentru sfat, dar n-a dus gutui, ci smochine. Hanul, văzînd smochinele și pe aducător chel, a pus să i le arunce una cîte una în cap. La fiecare lovitură, Nastrattin striga cît putea: Lăudat să fie Dumnezeu! Lăudat să fie Dumnezeu! De ce? l-a întrebat curios Timur Lenk. Pentru că n-am urmat sfatul muierii, a răspuns Nastrattin, căci dacă aduceam gutui, precum a vrut ea, rămîneam cu capul spart.

Istoria otomană a lui Cantemir reține încă atenția cititorului prin evocarea moravurilor de la curte și a obiceiurilor populare turcești, precum și prin relatarea vie a bătăliei de la Stănilești, ultimul eveniment povestit. De proporții monumentale, ea a fost prima contribuție însemnată a unui român la dezvoltarea culturii mondiale. Evident, intenția politică a lui Cantemir era, scriind această carte, să trezească în Europa, și în primul rînd în Rusia, ideea reluării campaniei de eliberare a țărilor creștine de sub dominația otomană.

Vita Constantini Cantemyrii cognomento senis, Moldaviae principis (Viața lui Constantin Cantemir supranumit cel Bătrîn, domnul Moldovei), scrisă pînă în 1716, este o biografie plutarhiană și în același timp o succintă cronică a Moldovei, în continuarea letopisețului lui Miron Costin, de la 1661 pînă în 1693. Încercarea lui Dimitrie Cantemir de a face din tatăl său un domn energic, care a cîrmuit țara cu autoritate, înfrînînd tendințele de uzurpare boierești, nu are o bază reală, întrucît domnia lui Constantin Cantemir a însemnat, dimpotrivă, culmea guvernării oligarhice boierești, cu excepția episodului conspirației fraților Costinești, pedepsită cu cruzime; totuși, cartea e abil construită, finalizată, ca și cum ne-am găsi într-adevăr în fața unui erou exemplar, ilustru. Povestirea

Scanned with OKEN Scanner

faptelor de arme ale lui Cantemir (cum a salvat în 1672 haremul sultanului, cum și-a readus în țară hergheliile răpite de tătari) și a diferitelor întîmplări (apărarea Cetății Neamțului de numai nouă plăieși împotriva oștirilor lui Ioan Sobieski, timp de patru zile, trecută apoi la C. Negruzzi și V. Alecsandri; cum Ieremia Cacavelas a vindecat pe un seraschier turc de boală de foale numai cu praf de cretă, prin puterea credinței, înfruntînd ocările musulmanului) sînt ale unui excelent nuvelist. Uciderea fraților Costinești este narată de asemenea cu mijloace superioare, dramatic. În ciuda caracterului ei partizan, uneori chiar apologetic, această biografie nu s-a vestejit încă după aproape două secole și jumătate, stîrnind încă emoția cititorului. Prelucrată în limba latină și rusă de învățatul german T. S. Bayer, ea a fost tipărită pentru prima dată la Moscova în 1783. O traducere românească a dat N. Iorga în 1925.

Divnîia revoluții pravednago bojiia otmiscenie na familiu Cantacuzinîh v valahii slavnîh i Brankovanova (Minunata revoluție a dreptății lui Dumnezeu asupra familiei vestiților Cantacuzini din Țara Românească și a Brîncovenilor) este întîia scriere a lui Dimitrie Cantemir în limba rusă, un scurt memoriu alcătuit între 1717 și 1718 la cererea țarului Petru cel Mare. Autorul își propune să demonstreze că Brîncoveanu și Cantacuzinii (afară de Șerban Cantacuzino) n-au fost sinceri față de puterile creștine și nu și-au respectat angajamentele luate cu ocazia luptei de la Stănilești. Brîncoveanu și stolnicul Constantin Cantacuzino, asasinii lui Șerban Cantacuzino, au denunțat alianța moldo-rusă lui Carol al XII-lea, care a adus-o la cunoștința turcilor. Groaznica lor ucidere la Constantinopole nu este decît o consecință firească a infamiilor lor. Cantemir voia să arate că urmașii Cantacuzinilor care se adăposteau în Rusia (Toma Cantacuzino, văduva lui Ștefan Cantacuzino) nu sînt demni de încrederea țarului și nu merită să ocupe, dacă s-ar ivi prilejul, tronul Țării Românești (Dimitrie Cantemir, ginerele lui Șerban Cantacuzino, a nutrit întotdeauna speranța de a deveni domnul Țării Românești, domnie uzurpată, după părerea lui, de Constantin Brîncoveanu). Memoriul lui Cantemir nu s-a publicat decît postum, la St. Petersburg, în 1772. Din rusește a fost tradus în nemțește în 1783 și în grecește în 1795. Prima traducere românească din grecește a apărut în *Arhiva românească* a lui M. Kogălniceanu.

Ca și N. Milescu, Dimitrie Cantemir n-a rămas indiferent la conflictele religioase din Rusia, sprijinind reformele lui Petru cel Mare în domeniul cultural. Țarul era pentru cultura Europei „marelui secol" și a luptat împotriva ierarhilor ruși cu vederi obscurantiste, dar nu înțelegea prin aceasta să treacă la protestantism. Petru cel Mare a vrut să întă-

rească dimpotrivă situaţia bisericii ortodoxe, spre a se servi de ea în ridicarea culturii ruse la nivelul culturii europene. În această acţiune a fost ajutat de Dimitrie Cantemir.

În 1720 apăruse la Petersburg din ordinul ţarului o carte didactică anonimă *Prima învăţătură a copiilor*, datorită teologului Theofan Prokopovici. Manualul, un fel de catehism, a avut o mare răspîndire şi în 1726 ajunsese şi la noi, căci se publică împreună cu o traducere românească la Rîmnicul Vîlcea. Descoperind unele tendinţe luterane, Cantemir, ca altădată mitropolitul Varlaam, supune manualul unei critici, scriind în limba latină o lucrare intitulată *Loca obscura in Cathechisi, quae ab anonymo authore slaveno idiomate edita et Pervoe ucenie otrokom intitulata est, dilucidata autore Demetrio Cantemirio (Locuri obscure în Catehismul publicat de un autor anonim în limba slavonă şi intitulat Pervoe ucenie otrokom, lămurite de principele Dimitrie Cantemir).* Scrierea, un volum de 247 p. în 4^0, nu s-a tipărit niciodată, dar a circulat de bună seamă în manuscris. Spirit de formaţie umanistă, ca şi şcoala contemporană de la Kiev, Cantemir atrage atenţia asupra pericolului influenţei protestante în Rusia, apărînd tradiţiile vechii civilizaţii ortodoxe (în lucrare este citată de repetate ori *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă). Este important de relevat că, în afară de învăţătura religioasă, Cantemir recomandă studiul limbilor latină şi greacă, adevărata hrană sufletească a tinereţii. Instituţia monahismului este justificată cu citate din *Eneida* lui Virgil, *Istoria filozofiei* a lui Diogen Laerţiu şi poemele lui Tibul. Dimitrie Cantemir n-a avut ultimul cuvînt. Theofan Prokopovici i-a răspuns, învinuindu-l de sofistică, ţarul şi-a însuşit însă punctul de vedere al ministrului său.

Întrebat prin 1721 de cancelarul Gavril Golovkin ce este conştiinţa, Dimitrie Cantemir răspunde printr-o epistolă de patru pagini, care este un mic eseu filozofic. Conştiinţa este, după el, cunoştinţa inimii. Bună conştiinţă are cine, ca Iulius Drusus din *Apoftegmele* lui Plutarh, ar vrea să locuiască într-o casă cu pereţi de sticlă, neavînd nimic de ascuns faţă de semenii săi.

În 1722, Cantemir tipărea la St. Petersburg *Kniga sistima ili sostoianie muhammedanskiia religii*, scrisă de fapt în latineşte, cu titlul *Curanus*. Este o lucrare de orientalistică despre sistema şi starea religiei mahomedane, care interesa pe oamenii politici şi şefii militari ruşi, în frunte cu ţarul (cartea este dedicată lui Petru cel Mare). Şi aici avem o analiză a profeţiei, de astă dată arabe, asupra poporului „blond" care urmează să nimicească puterea musulmană, autorul subliniind că este vorba, fără îndoială, de poporul rus. Scrierea e împărţită în şase cărţi. Primele patru

Scanned with OKEN Scanner

expun viaţa lui Mahomed, dogmele *Coranului,* proorocirile lui Mahomed, geneza, apocatastaza, judecata de apoi. Cartea a cincea tratează despre tradiţii, obiceiuri şi superstiţii populare; cartea a şasea şi ultima înfăţişează toate aspectele culturii mahomedane din perspectiva religiei musulmane. Date extrem de preţioase şi astăzi găsim asupra instituţiilor de învăţămînt, asupra legilor, literaturii, muzicii, filozofiei, retoricii, medicinii, teologiei, folclorului. În româneşte s-a tradus numai prima parte a acestei lucrări, despre *Coran,* nu cea mai interesantă, în 1927 *(Analele Dobrogei,* VII, p. 67—121).

În 1726, T. S. Bayer, profesor la Academia din St. Petersburg, a prezentat, în prelucrarea sa, o lucrare arheologică a lui Dimitrie Cantemir intitulată *De muro Caucaseo (Despre zidul caucazian),* întocmită cu ocazia expediţiei lui Petru cel Mare în Daghestan în 1722. Zidul de care vorbeşte Cantemir porneşte din portul Derbent de la Marea Caspică şi urcă pe lanţul nordic al Caucazului, de la răsărit spre apus, circa 800 de kilometri. Presupunerea lui Cantemir că ajungea pînă la Marea Neagră nu se adevereşte. Nu se ştie pînă astăzi ce popor a construit acest zid.

Alte cercetări arheologice ale lui Cantemir în Caucaz s-au păstrat într-un manuscris intitulat *Collectanea Orientalia. Principis Demetrii Cantemiri variae schedae et excerpta e autographo descripta (Colecţie orientală. Diferite însemnări şi extrase ale principelui Dimitrie Cantemir, scoase din manuscrisul autorului).* Culegerea a fost tipărită la noi în 1883, fără traducere în limba română, dar încă din 1726 ea devenea cunoscută prin copia geografului francez J. N. Delisle, membru al Academiei Ruse de Ştiinţe. *Collectanea* conţine date despre regiunile caspice apusene, ape, monumente, morminte, temple din Derbent. Notele sînt însoţite de schiţe luate la faţa locului, de transcrierea şi descifrarea unor inscripţii care au putut fi citite.

Activitatea lui Dimitrie Cantemir se încheie cu o operă în limba română, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor,* care-l reintegrează istoriografiei noastre în tradiţia lui Miron Costin, a fiului acestuia, Nicolae Costin, şi în vecinătatea stolnicului Constantin Cantacuzino.

Ca şi *Descriptio Moldaviae,* lucrarea îi fusese solicitată lui Cantemir de Academia din Berlin, deci un compendiu de istoria românilor, dezvoltînd numai problema originilor, îl redactase în latineşte sub titlul *Historia Moldo-vlahica* încă din 1717. Nu ştim dacă acest concept a fost trimis Academiei berlineze, căci a rămas pînă astăzi inedit. Autorul a reluat şi sporit mult lucrarea în limba română în decurs de aproape cinci ani (pînă în 1722), oprindu-se însă tot la întemeierea Principatelor. De data aceasta nu mai scria din îndemn străin, ci din proprie pornire pa-

Scanned with OKEN Scanner

triotică, spre a oferi, cum însuşi spune, contemporanilor robiţi, exemplul gloriei înaintaşilor:

„Slujească-să dară cu ostăninţele noastre niamul moldovenesc şi ca într-o oglindă curată, chipul şi statul, bătrîneţile şi cinstea neamului său privindu-şi, îl sfătuesc ca nu în trudele şi sîngele moşilor, strămoşilor săi să se mîndrească, ce în ce au scăzut din calea vredniciei chiar înţelegînd, urma şi bărbăţia lor rîvnind, lipsele să-şi plinească şi să-şi aducă amente că precum odată, aşea şi acmu tot aceia bărbaţi sînt, carii cu multul mai cu fericire au ţinut cinsteşi a muri, decît cu chip de cinste şi de bărbăţia lor nevrednic a trăi."

Şi Cantemir atribuie deci istoriei un rol educativ, ca toţi cronicarii moldoveni dinainte şi îndeosebi ca Miron Costin. De altfel el intenţionase să traducă în latineşte *De neamul moldovenilor*, care stă la baza *Hronicului vechimii a romano-moldo-vlahilor*. Alte izvoare folosite şi citate exact (numele autorului, titlul cărţii, pagina) sînt în număr de 150. Mai erudit decît stolnicul Constantin Cantacuzino, Cantemir scoate ştiri despre Imperiul româno-bulgar al Asăneştilor din Nichefor Choniates, despre un domn valah de la 1274 din Nichefor Gregoras, despre o luptă a polonilor cu cneazul Kievului în 1070 la care au luat parte „ruşi, pecenegi şi valahi" din Dlugosz, despre limba polovţilor din secolele XII—XIII amestecată cu elemente româneşti (voloscaia) din M. Stryjkowski, despre lupta românilor cu tătarii în marea invazie de la 1241 din Marino Sanudo senior *(Liber secretorum fidelium crucis)*, despre volohii de la Dunăre din cronica rusească scrisă în 1116, atribuită lui Nestor.

Ca şi stolnicul Cantacuzino, Dimitrie Cantemir ia în consideraţie ca izvoare ale istoriei poeziile populare, citînd colindele cu „ler, aler, domnul", în care vedea un rest din numele împăratului Aurelian (de fapt e o alteraţie din „aleluia"), şi un cîntec despre Petru-vodă.

În nişte prolegomene şi în tratarea propriu-zisă, autorul îşi defineşte metoda istorică, insistînd cu deosebire asupra punctului de vedere critic în cercetarea datelor. Pentru el sînt importante întîi informaţiile transmise de contemporanii evenimentelor, mai ales de străini, fiindcă izvoarele interne pot fi părtinitoare. Izvoarele trebuie apoi comparate, spusa unuia singur nefiind demnă de încredere: „dictum unius, dictum nullius". Lipsa izvoarelor nu este o dovadă că un lucru n-a existat, după cum încetarea izvoarelor la un moment dat nu înseamnă că situaţia istorică a luat sfîrşit şi ea. „Nici un lucru fără pricină să se facă nu poate", nu există fapt istoric fără cauză.

Nerespectînd în practică toate principiile stabilite, Cantemir va comite unele erori. Astfel, el nu dă importanţă ştirilor furnizate de Herodot pentru veacul al V-lea dinaintea erei noastre despre sciţi, preferîndu-i crono-

Scanned with OKEN Scanner

logiile din secolul al XVII-lea, îndoielnice, ca aceea a lui Seth Calvisius, *Opus chronologicum*, Leipzig, 1606.

Alte erori provin din lectura grăbită sau neînțelegerea izvoarelor, ca de exemplu confuzia între Dacia din nordul și sudul Dunării, a Daciei Traiane cu Dacia Aureliană. Aici Cantemir preferă textului istoricilor latini Eutropiu și Flavius Vopiscus, pe Phillipus Cluwerius, care în *Introducere în geografia universală* (Leyda, 1641) confundă Dacia Ripensis cu Dacia Mediterranea.

Sub raportul concepției, Cantemir apare în *Hronic* ca un istoric luptător (deviza lui este: „luptă-te pentru patrie"), providențialist.

„Strămutătura" (evoluția) evenimentelor este reglementată de o „minte", adică rațiune superioară, aceasta decide „a lucrurilor omenești mascara" (față).

Nouă la Dimitrie Cantemir este ideea de a scrie istoria românilor de pretutindeni, cum se vede limpede din titlul ce urmează după predoslovie: *Hronicon a toată Țara Românească, carea apoi s-au împărțit în Moldova, Munteniască și Ardealul din descălecatul ei de la Traian împăratul Rîmului; așijderea pentru numirile care au avut odată și carele acum și pentru romanii carii de atuncea într-însa așezîndu-să, într-aceiași și pînă acum necontenit lăcuiesc.* Nu sînt neglijați nici românii macedoneni, „coțovlahii".

De asemenea nouă este plasarea istoriei românilor în cadrul istoriei universale. Se urmărește întîi istoria românilor în cadrul Imperiului roman, apoi în cadrul Imperiului bizantin, legăturile românilor cu statele fundate de migrația popoarelor: Ungaria, Cumania, Rusia, Polonia, Bulgaria, Serbia.

Problema de bază a *Hronicului* este problema continuității elementului roman în Dacia, pusă și de stolnicul Cantacuzino și reluată mai tîrziu de învățații Școlii ardelene. Originea romană a românilor i se părea lui Cantemir indiscutabilă, totuși el a simțit nevoia unor completări. Românii se trag din romani, dar aceștia la rîndul lor descind din Eneas. Prin urmare, începutul românilor trebuie căutat în originea romanilor și chiar mai departe, în originea elinilor.

Istoricii latini Eutropius *(Breviarium)* și Flavius Vopiscus (în biografia lui Aurelian) susțin că în urma războaielor cu romanii Dacia a fost golită de bărbați și că în anul 271 Aurelian a retras din Dacia pe coloniști, abandonînd teritoriul băștinașilor *(„Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta"; „... deperditam videret provinciam Transdanuvianum Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu et provincialibus*

Scanned with OKEN Scanner

reliquit"). Dimitrie Cantemir susţinea şi el că dacii au fost exterminaţi de romani, ceea ce-l determină să proclame teoria romanităţii pure (idee greşită, exagerată de învăţaţii Şcolii ardelene):

„...poporul romano-moldo-vlahilor, *zice el,* nu din glogozala a naşteri de strînsură să fie scornit, ce din cetăţeni romani, din ostaşi veterani şi din mari familii să fie ales. Apoi din buni şi tari romano-moldo-vlahii, din buni şi tari părinţi romani născîndu-să, a sîngelui curăţenie şi a niamului evghenie nestricată şi nebetejită să fie ferit, precum şi astăzi tot aşea o feresc".

Astăzi ştim, dimpotrivă, că dacii nu au fost stîrpiţi, că romanii colonizaţi în Dacia proveneau din provinciile răsăritene ale Imperiului (erau traci şi iliri romanizaţi), că o „rasă pură" romană n-a existat. Romanizarea nu este într-adevăr o chestiune de rasă, ci una de cultură; băştinaşii n-au fost înlocuiţi de coloniştii romani, ei au adoptat doar limba şi cultura romanilor.

Cantemir acceptă retragerea lui Aurelian în sudul Dunării, dar socoteşte că, de vreme ce izvoarele nu pomenesc luarea în posesie a Daciei de către goţi, înseamnă că romanii, după năvălirea goţilor, s-au întors înapoi din bejenie. Confundînd Dacia din nordul Dunării cu Dacia Aureliană din sud, Cantemir interpretează ştirile despre Dacia Aureliană drept dovezi că Dacia din nordul Dunării a rămas mereu în stăpînirea Imperiului roman, apoi în aceea a Imperiului bizantin. De altfel, părerea lui, împotriva evidenţei, este că „părţile Dachii noastre au fost neclătite şi de călcăturile varvarilor depărtate". Goţii ar fi trăit numai pe coastele nordice ale Mării Negre, iar avarii, gepizii, slavii şi alte neamuri migratoare ar fi locuit „toate mai sus de Volohiia". Totuşi, Cantemir revine, admiţînd o colaborare politică a popoarelor migraţiei cu locuitorii Daciei:

„...romanii din Dachia, *scrie el,* de agiutorul împărătesc părăsiţi şi neapăraţi rămîind, le va fi căutat într-un chip a-şi tocmi lucrurile cu varvarii şi cu deosebită respublică cu dînşii şi cu alţi vecini de pen pregiur a să chivernisi".

Pentru faptul că băştinaşii nu puteau să părăsească pămîntul în faţa migraţiilor Cantemir invocă şi un argument de bun-simţ:

„Mă criază cititorul şi de pre inima sa să să adeveriască că moşia de atîta vreme, nu numai romanul, pre atuncea a lumii biruitorul, ce aşeaş nime din neamuri acestea a răbda ar o fi putut, că dulce iaste dragostea moşiei".

Argumentul e cu atît mai convingător, cu cît vine din partea cuiva care suferea în exil de dorul ţării.

Scanned with OKEN Scanner

Sforţările lui Dimitrie Cantemir de a dovedi că aşa-numitele popoare barbare n-au stăpînit Dacia şi că, dimpotrivă, ar fi existat un vechi stat românesc unitar independent, din care s-au despărţit apoi statele Ţara Românească, Moldova şi Transilvania, rămîn gratuite. Nu continuitatea politică a statului românesc trebuia demonstrată, ci continuitatea poporului care a putut să vieţuiască şi sub stăpîniri barbare, de vreme ce un istoric latin ca Salvianus scrie la un moment dat: „Într-un glas se roagă ţăranii romani să-i lase a trăi cu barbarii. Şi apoi să ne mirăm că nu pot fi învinşi goţii, cînd sătenii sînt mai bucuroşi să fie cu ei decît cu noi?“

Interpretînd greşit pe Nichita Choniates Acominatos, Cantemir crede că valahii din Balcani au venit din nordul Dunării şi că centrul stăpînirii Asăneştilor, întemeietorii Imperiului româno-bulgar, era acolo. Ioniţă-Caloian ar fi, după Cantemir, fundatorul celei mai vechi dinastii româneşti, strămoşul „verilor“ Negru-vodă şi Bogdan, întemeietorul ţărilor române.

Cu privire la retragerea românilor în munţi în timpul năvălirilor, pînă la întemeierea principatelor, presupusă de Miron şi Nicolae Costin, Cantemir consideră, pe drept cuvînt, că n-a putut fi decît temporară şi că migraţiile nu puteau lăsa ţările pustii: „... greşeşte săracul Neculai Costin, Dumnezău să-l ierte, căci în istorioara sa de Dachia... scrie precum ţara Dachii să să fi pustiit pe vremile Attilii şi să fie stătut pustie toată ţara aceasta unde trăim noi, mai bine de 600 de ani“.

Autorul cheamă la judecată severă pe interpolatorii lui Ureche („Vino acum aicea, cinstitule în basne Simioane, şi teaca minciunilor, Misaile“) pentru legendele lor injurioase asupra originii românilor din tîlhari. „Tîlhari numai ai voştri părinţi au fost şi de la dînşii poate fi v-aţi învăţat a fura adevărul istoriei“ — îi admonestează el.

Cantemir greşea socotind că romanii n-au fost cotropitori în Dacia, dar are o justificare, întrucît el era interesat, ca umanist, mai mult de rolul civilizator al cuceririi romane, decît de faptul militar în sine. Prin civilizaţia unui popor el nu înţelege nici vechimea, nici lăţimea acelui popor, căci atunci şi tătarii ar fi civilizaţi, ci „bunătăţile obiceinice, cunoştinţa cinstii şi nevoinţa spre dînsa, învăţătura şi vredniciile“. A fi civilizat înseamnă a fi elin în sensul dat acestui cuvînt de Socrate: „nu elin iaste cela ce în Ellada trăieşte, ce acela ce obiceiele cele bune şi cinsteşe a elinilor a învăţat şi le face“. Ca urmaşi ai romanilor, românii

au jucat nu mai puțin un rol important în istorie, apărînd civilizația europeană de invaziile barbare, tătărăști și turcești:

„De le vom căuta firea, inima și cea iroicească vitejie, aiave iaste că a hotarălor lumii românești împotriva sirepelor nieamuri tătărești ca niște ziduri de aramă puși și nebiruiți apărători s-au socotit".

Dimitrie Cantemir, fiind un providențialist, credea, ca mai tîrziu Bălcescu, că această misiune a fost hărăzită poporului român de o rațiune superioară a progresului:

„Acea de sus pronie, purtînd de grijă mîntuinții acestor crivățene năroade, cu niamul romano-moldo-vlahilor ca cu un zid prea vîrtos și nebiruit să să fie slujit, pre carile împotriva a vrăjmașe săriturile păgînilor puindu-l cu pieptul lor, întregi încă, pînă acum și în scaunile sale înfipți și odihniți să-i fie păzit".

Arătînd că românii au apărat Europa de turci, Cantemir atrăgea indirect atenția că la rîndul ei Europa are datoria să apere pe români. Se gîndea desigur în primul rînd la Rusia, în care scop și introducea în *Hronic* un capitol despre „începătura stăpînirii rusești, care acum iaste puternică Împărăția Moscului". Întemeietorul primului stat rusesc este, scrie Cantemir după Matei Stryjkowski, șeful vareg Ruric, urmașul lui Prus, fratele împăratului roman August. Așadar rușii, avînd aceeași obîrșie cu românii, au și aceeași datorie istorică, de a continua lupta comună împotriva amenințării otomane. Dacă legenda originii romane a rușilor nu este adevărată, semnificația pe care i-o dă Cantemir nu-i lipsită de sens.

Limba *Hronicului*, ca și a celorlalte scrieri românești ale lui Dimitrie Cantemir, este dificilă, greoaie, obositoare nu atît prin arhaitatea sau ineditul lexicului, cît prin topica nefirească, latină, și mai ales prin lungimea monstruoasă a perioadelor. Educația pe care o primise autorul încă din copilărie era grecească și latină. A stat, afară de asta, 34 de ani în medii de altă limbă, 22 de ani în Turcia, 12 ani în Rusia și numai 16 ani în Moldova. În asemenea condiții putem admite că se exprima mai bine în limba latină, în care de altminteri și-a scris și cele mai multe cărți, decît în limba română. Totuși, operele în limba română, departe de a fi lipsite de valoare sub raport stilistic, sînt extrem de interesante și relevă și în această direcție un creator. Ca unul ce cunoștea bine normele limbilor savante (latină medievală, greaca bizantină, slavona), el s-a străduit să stabilească norme de scriere și pentru limba română, acordînd în același timp atenție și limbii vorbite.

Scanned with OKEN Scanner

Violența polemicii este una din trăsăturile principale ale stilului lui Cantemir. Pentru el, Simion Dascălul și ceilalți interpolatori ai lui Ureche sînt „hloricari" (băutori de holircă, rachiu), iar nu cronicari, băsnuitori în duhul minciunii scîrnave; Orbinus este „ocara și necinstea numelui istoricesc", Maenburg „lunatec", iar Mohamed profetul este „puiul viperei, părintele minciunii, fiul întunericului, împelițat, chipul diavolului, silța satanei, gura tartorului, ucigașul sufletelor, vrăjmașul adevărului, ocara lumii, cinstea musulmanilor, pseudoprofitul Muhamed, carile din suflarea și șoapta Satanei au scornit legea și cartea Curanului . . ."

Cuvintele create de Cantemir (*cădere* la gramatică = caz; *fărăisprăvnicii* = dezordini; *norodos* = populat; *crivățan* = nordic; *năpadă* = năvălire; *îmbunătățimat* = stimat etc.) n-au rămas, arhaismele au ieșit din uz, iar neologismele și-au modificat mult forma; bogăția lor stîrnește de-a dreptul uimirea și este incontestabil nu numai semnul unei culturi umaniste de om de Renaștere, dar și al unei forțe de creație comparabile în literatura universală doar cu aceea a lui Rabelais.

BIBLIOGRAFIE

§ Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gilceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*, text grecesc și românesc, Iași, 1698; text românesc, ed. Hasdeu, în *Arhiva istorică a României*, II, 1865; *Panegyricum juvenis principis Russiae et Moldaviae, sept aetatis, imperatoris Petri*, text latin și rus, St. Petersburg, 1714; *Kniga sistima ili sostoianie muhammedanskoi religii*, St. Petersburg, 1722; *De muro Caucaseo*, în T. S. Bayer, *Comentarii Academiae Scientiarium Petropolitanae*, 1726; *The history of the growth and decay of the Othman Empire, translated by N. Tindal*, 2 vol., London, 1734; *Histoire de l'Empire Ottoman . . .*, Paris, 1743; *Geschichte des osmanisches Reiches . . .*, Hamburg, 1745; *Historisch-geographische und politische Beschreibung der Moldau*, Frankfurt und Leipzig, 1771; *Divnîia revoluții pravednago bojiia otmiscenie na familiu Cantacuzinîh v valahii slavnîh i Brankovanova*, în *Jurnal . . . imperatora Petra Velikago . . .*, St. Petersburg, 1772; *Wunderbare Fügungen der göttlischen Rache an der Familie der in der Wallachey berühmten Kantakuzenen, wie auch der Brankowanischen Familie*, în H. L. Bacmeister, *Russische Bibliothek Riga*, St. Petersburg, Leipzig, VIII, 1783; *Istoriceskoe, gheograficeskoe i politiceskoe opisanie Moldavii, perevet Vasilii Levșin*, Moscva, 1789; *Scrisoarea Moldovei*, Mînăstirea Neamț, 1825, ed. II, Iași, 1865; *Descrierea Moldaviei*, Iași, 1851; *Operele principelui Demetriu Cantemir*, ed. Acad. Rom., I, *Descriptio Moldaviae*, 1872; II, *Descrierea Moldovei*, 1875; III—IV, *Istoria curții aliosmănești*, trad. de Iosif Hodoș, 1876; V. *Evenimentele Cantacuzinilor și Brîncovenilor*, *Divanul*, ed. G. Sion, 1878; VI, *Istoria ieroglifică*, *Compendiolum universae logices institutionis*, *Encomium in I. B. van Hel-*

mont et virtutem physices universalis doctrinae eius, 1883; VII, *Vita Constantini Cantemyrii. Collectanea orientalia*, 1883; VIII, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, 1901; *Viața lui Constantin-vodă Cantemir*, trad. N. Iorga, 1925; ed. II, publicată de Liliana Iorga, f.a.; trad. Radu Albala, E.S.P.L.A., 1960; *Metafizica*, trad. N. Locusteanu, 1928; *Opere*, I—II: *Istoria ieroglifică*, ed. P. P. Panaitescu și I. Verdeș, Buc., E.P.L., 1965; *Divanul*, ed. Virgil Cîndea, Buc., 1969.

§ M. Guboglu, *Dimitrie Cantemir și istoria Imperiului otoman*, în *Studii și articole de istorie*, 1957; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera* (cu bibliografie), E.A. R.P.R., 1958; Emil Petrovici, *Limba lui Dimitrie Cantemir*, în vol. *De la Varlaam la Sadoveanu*, E.S.P.L.A., 1958; Dan Bădărău, *Dimitrie Cantemir și van Helmont*, în *Cercetări filozofice*, VIII, 1961, nr. 1, p. 143—165; Același, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, Buc., E.A.R.P.R., 1964; Petre Vaida, *Umanistul Andrei Wissowatius, tradus de Dimitrie Cantemir*, în *Gazeta literară*, 10 septembrie 1964, p. 7.

CRONICA ANONIMĂ RACOVIȚEANĂ

Mihai Racoviță, cel caricaturizat de Dimitrie Cantemir ca Struțocămilă, a pus la cale în cea de-a treia domnie a sa de aproape unsprezece ani (1716—1726) un alt letopiseț al Moldovei, în continuarea lui Miron Costin, redactat de un boier, intim al său, rămas necunoscut. Letopisețul a fost publicat cam în același timp de Laurian — Bălcescu în *Magazin istoric pentru Dacia*, III, și de Mihail Kogălniceanu în *Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, tom III, și s-a atribuit greșit copistului Nicolae Muste, „stari diac de divan".

Cronica este, desigur, o compilație, ținîndu-se îndeaproape de izvoadele anonime pentru anii 1661—1709, nu fără intervenții personale, mai ales de aici încolo. Anumite întîmplări din prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat în Moldova (1710) cronicarul le-a privit cu ochii lui, altele, următoare, le-a auzit de la Mihai Racoviță. Pentru cea de-a treia domnie a acestuia, cronica are caracter encomiastic, de curte, ca și cronicile scrise pentru Nicolae Mavrocordat de Nicolae Costin și Axinte Uricariul, dar pentru evenimentele anterioare optica e slobodă. Autorul nu-i lipsit nici de darul povestirii, nici de spirit de observație, nici de maliție și nici chiar de o anume concepție, mai mult religioasă, teologică (în manuscrisul publicat de Bălcescu se ia apărarea bătrînilor după *Apoftegmele* lui Plutarh, Pliniu „Fabat", Seneca, Sf. Augustin ș.a., dar pasajul pare interpolat). În general, cronicarul dezaprobă autoritatea centrală exagerată, dar osîndește și pe boierii care se vicleneșc domnilor, cerînd îngăduință pentru cler și oamenii dependenți. Asuprirea turcească este condamnată și alianța creș-

Scanned with OKEN Scanner

tină împotriva păgînilor privită cu simpatie. O notă proprie o constituie ura față de regimul fanariot și uneltele lui grecești.

Cronica se începe cu domnia pașnicului Istrati Dabija, pus domn peste voia lui, prin intervenția Cuparului la Țarigrad. După el a urmat Duca-vodă, grec rumeliot, venit în Moldova în timpul lui Vasile Lupu și fost ucenic „la dugheană la abăgerie". Iliaș-vodă era moldovean, fiul lui Alexandru Iliaș, dar, crescut la Constantinopole, „limba țării să grăiască nu știa". Pe vremea lui era bănăria la Suceava și făcea „șalăi de aramă", buni numai în țară, patru de un ban.

În a doua domnie a lui Gheorghe Duca s-au ridicat orheienii și lăpușnenii sub Hîncu și Durac serdarul, venind cu oaste la Iași și strigînd pe greci „să-i prindă și să-i omoare". Răsculații au atacat curtea domnească, casele boierești și prăvăliile negustătorilor și nu s-au potolit decît cînd au venit turcii chemați de domn în ajutor. Fără a simpatiza cu domnitorul, cronicarul crede totuși că zarva lui Hîncu a fost o „adunătură nebună".

Ce-i drept, tulburările interne erau un prilej pentru turci, leși și mai ales pentru tătari de a prăda țara în voie. Așa s-a întîmplat și sub Dumitrașco-vodă Cantacuzino. Iernînd tătarii în Moldova sub acesta din urmă, au scos provizii de la localnici, supunîndu-i la cazne nemaiauzite. Legau pe oameni de stîlpi în ger și-i udau cu apă. Pe alții îi băgau în produh sub gheață și-i scoteau pe alt produh.

Mai năvăleau și nemți în Suceava și în Cetatea Neamțului. O luptă contra lor a dat vestitul hatman Buhuș, care a reușit să-i alunge riscîndu-și viața. Omorîndu-i-se calul, era să fie luat prizonier, dacă nu s-ar fi prins de coada calului unui căpitan Decusară, care l-a depărtat de primejdie (episodul va fi repovestit de Neculce).

Regăsim aici întîmplarea povestită în letopisețul Bălenilor cu cneazul Ramadanovski, căruia i s-a turnat pe gît aur topit, banii pentru predarea cetății Cehrinul.

În legătură cu prinderea lui Duca la Domnești, aflăm că podgheazul i-a luat tot ce a avut, inclusiv șlicul din cap.

Velicico, fratele lui Miron Costin, spunea lui Constantin Cantemir că „omul care nu știe carte este un dobitoc, adecă unde nu știa carte Cantemir-vodă, și altele multe care nu se cădea să răspundă, fiindu-i stăpîn". Duculeț, fiul Ducăi-vodă, a tulburat țara cu birul văcăritului, Antioh Cantemir își pierdea vremea mai mult cu vînătoarea, Mihai Racoviță s-a arătat încă din prima domnie „tuturor cu față veselă". Racoviță a fost schimbat după un an și jumătate cu același Antioh Cantemir, care a doua oară se făcuse neîngăduitor, „buzduganul apuca să dee în cei pe

Scanned with OKEN Scanner

carii se mînia". A săpat cu mînele sale la șanțul unei raiele împreună cu boierii, sperînd să dobîndească dragoste de la turci. În loc de răsplată, seraschierul turc Iosuf-pașa a secătuit țara „neputîndu-l geui cu cît îi da".

Reluînd domnia, Mihai Racoviță nu avea odihnă de răul Brîncoveanului, care l-a și pîrît la Poartă că s-a hainit, ajungîndu-se cu rușii. Dar nici Mihai-vodă „nu dormia, ce-și căuta trebile lui, păzindu-se ca de un vrăjmaș". Cum nici un om nu-i fără greșeală, și Racoviță a greșit, înființînd desetina de stupi: „să dea și boierii mari și mici, și mănăstirile, și episcopii ca și țăranii, care obicei niciodată n-au mai fost".

Pe Nicolae Movrocordat, anonimul nu-l mai prezintă ca înaintașii săi. A luat, zice el, domnia țării „cu multă cheltuială și mîndrie grecească". N-a venit ca un domn, „ce ca un leu asupra tuturor". Vorbea cu tălmaci și adusese cu el atîția greci, „cît rămăsese Feneriul pustiu în Țarigrad". Era „urît și neplăcut, strașnic și răpit la mînie, ca să se cutremure toți". Părtinea la judecăți pe țărani:

„În divan suduiau mojicii pre boieri, și cum eșiau la divan de se jăluia un țăran pre un boier, îndată da pre boier în mîna țăranului, fără nici o giudecată sau dreptate".

În special cronicarul nu poate suferi pe sfetnicul lui Nicolae Mavrocordat, „o arătare de grec anume Spandoni, un om urît, podăgrios... un blestemat și de nimică, fără de nici o meserie", trăind din specularea minciunilor, „poghibală spurcată". Cînd domnitorul a fost mazilit, Spandoni s-a îmbrăcat „muierește cu tarpuz în cap" și s-a strecurat în rădvanul jupîneselor, evitînd furia boierilor.

Cronica racovițeană anticipează evenimente narate apoi pe larg de Ion Neculce:

„Mare bucurie era acestor țări și a toți creștinii de venirea Moscului, cum și domnul muntenesc Constantin Brîncoveanu de apururea trimitea oamenii săi la împăratul Moscului, îndemnîndu-l să se ridice cu oști asupra turcului, și-i făgăduise că-i va da și zahere cîtă i-ar trebui de hrana oștei. Dimitrașco-vodă încă au trimis pe un boier credincios al său, anume Ștefan Luculenco vistiernicul, la împăratul Moscului, cu cărți de la sine și de la țară, închinîndu-i-se cu toată țara, și s-au întors acel boier cu multe daruri de la împăratul...

„Frumos lucru și cu minune era tuturor a privi atuncea împărat creștin aice la noi; și fără nici o mîndrie grăia cu toți. Mers-au întîi la mitropolie de au văzut biserica și casele, și au șezut cîtva de au vorovit cu mitropolitul kir Gedeon ce era pe acele vremi; apoi au mers pre la toate bisericile, și trăgeau clopotele pre la toate mănăstirile, și mergînd el prin tîrg, ieșia norodul de-l privea, mulțămind lui Dumnezeu cu multă bucurie că le-au trimis împărat creștin, nădăjduind că vor eși de supt giugul păgînilor. Și într-acea zi s-au dus împăratul iară la obuzul său la Țutora; și au făcut masă mare acolo în ziua de sînt-Petru cu Dimitrașco-vodă și cu toți boierii noștri, benchetuind și dînd din tunuri și dintr-alt foc mănunt".

Scanned with OKEN Scanner

Părerea cronicarului este că locul și data luptei aliaților cu turcii n-au fost bine alese, fiind atunci secetă și arșiță, de asemenea pretențiile lui Dimitrie Cantemir de a deveni domn neschimbat, veșnic, i se par inadmisibile. Ca boier, el e pentru sistemul eligibilității, nu pentru monarhie ereditară.

Pe Brîncoveanu îl acuză că nu și-a respectat cuvintul dat, dar uciderea lui și a familiei sale de către turci și trădarea Cantacuzinilor îi smulg accente de compătimire și de indignare. Exclamațiile cronicarului amintesc pe acelea ale lui Miron Costin și D. Cantemir.

„Hai, lume fără saț! cum nu se putură îndestula Cantacuzinești cu atîta cinste ce aveau la acest domn, și cu avere nespusă, și-l vicleniră și-i luară domnia!...
„Hai, lume! cum se înșeală oamenii, și nu se pot sătura de dragostea ta! La ce sfîrșit îi aduce pre cei ce urmează voiei tale! Cu adevărat fum și umbră, visuri și păreri este cinstea ta."

După ce condamnă și pe Nicolae Mavrocordat care a vărsat sîngele nevinovat al lui Antim Ivireanu, autorul expune amănunțit a treia domnie a lui Mihai Racoviță. (Biruințele repurtate de acesta împotriva cătanelor nemțești în primul an de domnie constituie și materia cronicii grecești a lui Nicolae Chiparissa *Povestirea celor întîmplate în Moldova în anul 1716, în a treia domnie a prea înălțatului... domn... Ioan Mihai Racoviță voevod,* cronică oficială contemporană, lăudînd mai ales pe postelnicul Constantin Ipsilante.)

Anonimul, antigrec consecvent, este original, și se străduiește să prezinte toate faptele drept acte de bravură exclusiv ale domnitorului. „Pre domn, scrie el de altfel cu convingere, ascunzîndu-i cît poate scăderile, nime să nu-l defaime, că domnul, au bun, au rău, ferit trebuie", formulă care ne întoarce la Grigore Ureche, cu aproape un secol în urmă. Însă formula e menită să justifice uciderile lui Mihai Racoviță, tăierea boierilor care se viclenise punîndu-se sub comanda căpitanului Ferenț, venit să răpească pe domnitorul moldovean, așa cum serdarul Barbu Cornea răpise pe cel muntean. Dacă decapitarea lui Ferenț și spînzurarea lui Cuza spătarul sînt zugrăvite cu satisfacție, cronicarul se arată totuși el însuși îngrozit de proporțiile represiunilor:

„Pre unii, *zice,* i-au spînzurat, pre alții îi ardeau în foc de vii, pe alții de coaste spînzurați, pe alții de picioare, cît de groază nu puteai să treci pe ulița cea mare, privind atîția oameni spînzurați, și într-un fel, și într-altu..."

În afară de luptele cu cătanele de la mănăstirile Cașin și Mira, de incursiunea lui Mihai Racoviță în Transilvania și de certurile cu tătarii,

care, sub pretextul ajutorului, prădau necontenit ţara, cronicarul descrie şi cîteva catastrofe naturale, dînd izbutite tablouri de epocă, de pildă o inundaţie:

„Tot într-acelaşi an (1724) în luna septemvrie, s-au pornit ploi grele, cît au venit apele mari afară de măsura lor, pe cum veniau de altădată, şi au înnecat multe dobitoace şi oameni ales la ţinutul Tecuciului, şi prisăci de stupi, fînețe, oameni, copii mulţi; că aşa au venit deodată Siretul fără de veste, şi i-au apucat pe oameni prin case; carii au scăpat, prin copaci au scăpat. Herghelii de iepe au apucat apa şi puţintele au scăpat; turme de oi, şi casele cu totul a bieţilor oameni le-au înnecat cu tot ce au avut..."

Moartea ţarului Petru cel Mare este notată cu durere:

„Iară la anul 7233 (1725) au murit şi Petru împăratul Moscului, cu mare bucurie de moartea lui turcilor; iară între creştini mare jale şi întristare, că poate să mai fie alt împărat precum au fost acesta? Că toate împărăţiile şi crăiile se înfricoşau de dînsul, de vitejiile lui..."

Cronica se încheie cu începutul domniei lui Grigore al II-lea Ghica, urcat pe tron în toamna anului 1726, după mazilirea lui Mihai Racoviţă, care a plecat la Ţarigrad fără să-şi achite datoriile băneşti faţă de boieri. Noul domnitor era om tînăr, bun călăreţ, iubea vînătorile şi plimbările cu muzică. Şi-a cîştigat repede simpatia oraşului, instalînd un ceasornic care bătea orele în turnul porţii de la curtea domnească, scăzînd birurile şi deschizînd şcoli gratuite pentru oricine vrea să-şi dea copiii la învăţătură.

CRONICA ANONIMĂ GHICULEASCĂ

Cronica racoviţeană nu a fost preluată şi continuată în domnia următoare a lui Grigore al II-lea Ghica, poate din cauza caracterului ei antigrecesc şi desigur şi din pricina prezentării prea favorabile a domnitorului înlocuit. Grigore Ghica nu era grec, strămoşul şi unchiul său domniseră în Moldova şi în Ţara Românească, însă acum influenţa grecilor la Poartă era mare şi nu se putea trece peste ea. Însuşi Mihai Racoviţă, către sfîrşitul ultimei sale domnii, se înconjurase, spre necazul cronicarului său, de fanarioţi. Sarcina întocmirii letopiseţului oficial fu încredinţată deci, dacă nu chiar unui grec, cum credea Kogălniceanu, care atribuie cronica ghiculească biv vel sulgerului Alexandru Amiras, în tot cazul unui om fără aversiune faţă de greci. Alexandru Amiras („emirul"), grec din Smyrna, a fost interpretul regelui Suediei Carol al XII-lea în răstimpul

Scanned with OKEN Scanner

celor 5 ani şi 3 luni cît acesta a stat mai ales în satul Varniţa de lîngă Tighina. Cu această ocazie a şi redactat în greceşte o *Istorie autentică* a întîmplărilor lui Carol al XII-lea, păstrată numai într-o traducere italiană în Biblioteca Arhivelor din Viena. Nicolae Mavrocordat încredinţa pe un sol suedez că Amiras făcuse joc dublu, purtînd corespondenţă cu duşmanii regelui, în special cu hanul tătarilor. Amiras ştia limbile orientale, dar şi pe cele europene, el însuşi traducînd în greceşte cartea lui Catiforo despre Petru cel Mare, *Vita di Pietro il grande,* apărută la Veneţia în 1735 şi într-o versiune românească în 1749. Pe vremea lui Mihai Racoviţă era mare-uşer, un fel de majordom la curte, şi conducea, ca mehmendar, ambasadorii străini. Făcut căminar în 1717, era ridicat mare sulger de Grigore Ghica, care-l întrebuinţa încă în delimitarea hotarelor cu tătarii nohai. Cronica ghiculească se termină cu tălmăcirea românească a unor documente tătăreşti, ceea ce ne face să ne gîndim la Amiras, dar însuşi Kogălniceanu a considerat ulterior cronica propriu-zisă anonimă, specificînd numai că a fost tradusă în greceşte de Amiras. Traducerea păstrată într-un manuscris al Bibliotecii Naţionale din Paris a fost retălmăcită în franţuzeşte de Nicolas Génier, la Ankara, în 1741 (ms. 1409 de l'ancien fond français şi ms. 140, fondul francez din B.A. R.S.R.).

Cronicarul porneşte, compilînd izvoadele cunoscute, rezumînd sau amplificînd, de la acelaşi Istrati Dabija, adică de la 1661. Duca, reabilitat parţial de anonimul racovitean, e din nou ponegrit. Aici avem cea mai cuprinzătoare descriere a răscoalei Hînceştilor, privită nu cu simpatie, ci cu interes de istoric:

„... Hîncu şi Durac, căpiteniele acelor zurbale, ales-au 12 oameni din ţară şi i-au trămis lui Duca-vodă, întîi rugîndu-se lui şi zicîndu-i să-i ierte, şi cu bine şi cu pace să iasă din pămîntul lor, şi să se ducă, că nu-l primeşte ţara să le mai fie domn, arătîndu-i că nu mai pot suferi dările cele grele şi nevoile ce aveau de către dînsul, că au sărăcit şi n-au rămas nemică în casele lor, şi au stricat obiceiurile cele vechi a pămîntului, şi nu mai este cu putinţă să trăească cu dînsul".

Duca a părăsit scaunul, dar s-a întors cu ajutor turcesc şi, prin înţelegere cu Hîncul, afirmă cronicarul, a potolit răscoala, spînzurînd pe rebelii cei mai înverşunaţi. Mai tîrziu a ucis şi pe fiastrul lui Hîncu, pe Done.

Despre Dumitraşco-vodă Cantacuzino aflăm că era lacom, apucător, nedrept şi nestatornic, despre Antonie-vodă Ruset că a fost mazilit în urma pîrilor lui Miron Costin.

De la a treia domnie a lui Duca şi pînă la domnia dintîi a lui Mihai Racoviţă, cronicarul reproduce cu unele deosebiri letopiseţul racovitean,

Scanned with OKEN Scanner

reducînd mult în continuare capitolele despre Mihai Racoviță, Antioh Cantemir și Nicolae Mavrocordat, căruia i se recunoaște meritul de a fi fost „om învățat și cărturar mare".

A treia domnie a lui Mihai Racoviță este repovestită într-un cadru și mai dezvoltat, sporit aproape cu o treime, dar în alt ton. I se inventariază cu o memorie necruțătoare birurile instituite:

„Acest domn multe lucruri noi au scornit aice în țară; în domnia aceasta au scos desetina îndoită pe toți, care lucru alți domni mai săraci decît dînsul nu l-au făcut; scos-au și crîșmărit, cîte cinci lei de pivniță, și multe strîmbătăți se făceau cu acest crîșmărit, căci îl vindeau și mergeau cumpărătorii și pe la cei ce n-aveau pivniți, și avînd o butie sau două de vin, luau de la dînșii cît le era voia. Scos-au și prisăcărit de prisacă doi ughi într-un an; și cu prisăcăritu și cu desătina au stins stupii oamenilor. Scos-au morărit de toată moara cîte doi ughi, care lucru n-au fost altă dată. Luat-au țigănărit, care îl legase Nicolai-vodă cu blăstem de la patriarhul Ierusalimului să nu-l mai scoată, iară el îl scotea în toți anii; și pe urmă scos-au și văcărit de vro două ori, care văcărit alți domni de multă vreme nu-l scosese..."

Concluzia anonimului este că Mihai Racoviță „nici o faptă bună în toată domnia lui n-au făcut", „nici popilor n-a fost cu milă" și „că mulți îl blastămă pînă astăzi, iară prea puțini îi mulțumesc".

Ca dovadă sînt faptele care s-au dezvăluit cu ocazia mazilirii, și anume că biserica lui din Olășeni fusese clădită cu scînduri și laviță luate de prin prăvăliile evreilor, că dăduse visteria țării pe mîna unui turc laz pe care l-a ruinat, că-și ținea cuhnea jefuind tîrgul, că nu restituia niciodată banii luați cu împrumut. Un ultim mijloc de a-și procura bani a fost născocirea omorului ritual al unui copil creștin de către evrei. Pretinșii asasini au fost arestați și obligați sau să plătească crima, sau să omoare în același mod un copil al lor, înțepîndu-l cu o sulă și extrăgîndu-i sîngele. Domnitorul n-a încetat oribila persecuție decît în urma intervenției unui anchetator turc de la Constantinopole, după ce obținuse sumele dorite. În naivitatea sa, cronicarul presupune că omorul copilului creștin avusese într-adevăr loc și că trebuia pedepsit, ceea ce nu era în intenția lui Mihai Racoviță, care nu urmărea decît să stoarcă bani. Neculce, reluînd povestirea, îi dă și el crezare, condamnînd totuși nemaipomenita lăcomie de bani a domnitorului:

„...Și au prins, *scrie el*, pre cîțiva jidovi, mai degrabă să facă ce le va face, ce i-au ținut la închisoare, gîndind doar a lua de la dînșii bani mulți. Și încă au scris și la Poartă, ca s-îmbunedze pre viziriul, să apuce și pre jidovii de la Țarigrad, să ièi și Poarta o sumă de bani".

Povestirea domniei lui Grigore al II-lea Ghica începe cu genealogia familiei Ghiculeștilor, extrasă din letopisețul Bălenilor, reprodus textual

Scanned with OKEN Scanner

pentru Gheorghe Ghica şi Grigore Ghica, şi din letopiseţul lui Miron Costin pentru strămoşul cel mai îndepărtat, Gheorghe Ghica, domn al Moldovei între 1658 şi 1659.

Grigore al II-lea Ghica era nepotul lui Grigore Ghica şi fiul lui Matei Ghica şi al Ruxandrei Mavrocordat, sora lui Nicolae Mavrocordat. Se explică de ce cronica racoviţeană, negativă faţă de Nicolae Mavrocordat, nu convenea lui Grigore al II-lea Ghica.

Natural, noul cronicar îşi dă toată silinţa să-şi înfăţişeze stăpînul în cuvintele cele mai potrivite. Poarta l-a trimis în ţară cu 40 de cai din grajdul sultanului, cu toate podoabele. Bunătatea lui a strălucit îndată „ca o lumină... plină de bucurie". Gîndul i-a fost doar să-şi agonisească „nume nemuritor de bun domn". A învăţat moldoveneşte în şase luni, pentru că ştia bine latineşte, italieneşte şi franţuzeşte. Îi plăceau petrecerile cîmpeneşti cu naiuri şi nagarale, tragerea cu arcul şi cu sineţul, „fiind foarte isteţ la toate lucrurile", dar „nemăreţ", modest. Bun judecător şi milostiv, a suprimat patru din dările introduse de Mihai Racoviţă şi a reformat pe a cincea. A făcut clădiri şi, cu ajutorul lui Hrisant, patriarhul Ierusalimului, a întemeiat şcoală elinească, grecească şi moldovenească, cu dascăli învăţaţi, la care puteau învăţa nu numai fiii de boieri, ci şi cei săraci, atît din ţară cît şi de aiurea.

Cronicarul îşi urmăreşte patronul pretutindeni, cu arta efasării în care era meşter un Radu Greceanu, la numirile de boieri, la negocierile cu tătarii, în certurile cu nemulţumiţii şi pribegii, cînd îi iartă sau cînd îi dojeneşte cu „bătăi la talpe de cele scoapte", şi în împrejurările vieţii private (cum şi-a logodit un fiu, pe beizade Scarlat, cu fata de 9 ani a spătarului Iordache Cantacuzino, dînd un zaiafet cu „făşicuri, şi cu lumină, şi pre apă, şi pre uscat"; cum a primit la curte două beizadele engleze plecate de patru ani din insulă „ca să vadă ţările" etc.).

Domnia lui Grigore al II-lea Ghica fiind în genere paşnică şi monotonă, cronicarul se vede nevoit să dea referinţe meteorologice şi sanitare. În 1728 a fost o iarnă caldă „ca o primăvară", pînă în ianuarie 1729, cînd a venit un frig năpraznic:

„Iară pentru căldura ce au fost toată iarna au arătat Dumnezeu şi aceasta, că în ziua ce au purces domnul de la Codru, ghenarie 30, fost-au un frig foarte mare toată ziua, şi au mas sara la Ghermăneşti; iară a doua zi, la purces, dat-au Dumnezeu o furtună mare pe oşteni tot în faţă, cît nu s-au ştiut cum au venit unul cu altul toată ziua; unii au sosit a doua zi, alţii a treia zi; că acea furtună era cît nu mai văzuse acel rînd de oameni, şi mulţi cai au crăpat şi oameni au perit".

Scanned with OKEN Scanner

În 1728 a bîntuit malaria:

„În zilele acestui domn în anul 7236, fost-au și boală de friguri foarte multă peste toată Moldova, care se va pomeni multă vreme, că nu unul sau doi într-o casă, ce cîți erau toți zăceau, și la prostime și la boieri, pînă și în casa domnului au intrat acea boală, din care boală Alexandru bezede, ce era mai mic au și murit... Și pre toți cîți au fost în casă i-au orînduit boala aceasta, și încă și mai ales pre domn l-au supărat această boală foarte mult, că alții mulți, după ce îi întorcea, se mîntuiau de boală, iară domnul nici de cum nu se putea mîntui; că s-au bolnăvit de cu vară și pînă la martie nu s-au putut mîntui; numai cîte o zi, două îl lăsau, apoi iară-l apucau, cît și domnul se spăriese, dar și alții toți."

Bolnavul s-a vindecat mergînd la Bîrnova, la aer. Mai tîrziu și-a amenajat și la Iași o reședință de vară:

„Iară din gios de mănăstire, subt medean, despre răsăritul soarelui, făcuse acest domn o grădină foarte frumoasă, și în grădină case domnești, pe forma de Țarigrad, că așa și meșteri au adus; și alături cu casele, havuzuri și cerdacuri, și alte lucruri, și apa îmbla din havuz în havuz pe peatră prin toată grădina, care era cu fel de fel de flori, care lucruri alt domn n-au făcut, că nime nu poate să scrie frămusețea caselor, și au numit acea grădină Frumoasa".

Cu astfel de laude la adresa lui Grigore al II-lea Ghica și cu certarea opozanților, letopisețul anonim se oprește în anul 1729, poate din cauza morții cronicarului (faptul că Amiras traducînd, desigur ulterior, cronica, se oprește la același an, e o dovadă în plus că nu el e autorul).

BIBLIOGRAFIE

§ *Letopisețul Moldaviei atribuit lui Nicolae Muste* și *Varianta la cronica atribuită lui Nicolae Muste; Cronica anonimă a Moldovei tradusă în grecește* de *A. Amiras*, în M. Kogălniceanu, *Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, tom. III, ed. II, Buc., 1874.

§ *Cronica Ghiculeștilor, Istoria Moldovei între anii 1695—1754*. Text greco-român. Ediție critică de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Buc., E.A. R.S.R., 1965.

ION NECULCE

Cronicile din prima jumătate a secolului al XVIII-lea din Țara Românească și din Moldova, adesea anonime, sînt cronici de curte scrise în favoarea unui domnitor, ceea ce le coboară, cu unele excepții, interesul

Scanned with OKEN Scanner

documentar, cît şi pe cel literar. Acela care, reluînd tradiţia secolului anterior, a izbutit să ridice istoriografia la cel mai înalt nivel artistic este Ion Neculce, adevăratul continuator al lui Miron Costin. Fără să-şi încerce puterile în literatura propriu-zisă ca Dimitrie Cantemir, Neculce a făcut pentru literatură mai mult decît pentru istorie şi el este întîiul scriitor care a servit urmaşilor nu numai ca izvor, dar chiar ca model, pînă în zilele noastre (lui Mihail Sadoveanu de exemplu).

Ion Neculce s-a născut prin 1672, fiindcă în 1732, după cum ne spune singur, avea „şeizăci de ai", la Prigoreni, lîngă Tg. Frumos. Tatăl său, Neculce Vistiernicul, era originar dintr-o insulă a arhipelagului, poate din Hios, căci un frate se numea Stamate Hiotu. Mama, Catrina, era fiica vistiernicului Iordache Cantacuzino şi a Alexandrinei Gavrilaş Matiaş. Despre cel de-al doilea soţ al Catrinei, tatăl vitreg al cronicarului, Enache grămăticul, ştim că era tot de neam străin, „spudeos", cunoscător de cărţi greceşti. În 1686, un podghiaz polon arse conacul familiei de la Prigoreni şi ucise pe Enache, atunci vistier cămăraş la Tg. Ocna. Catrina şi copiii (mai avea două fete) fu nevoită să plece în Ţara Românească şi să se adăpostească la rudele de acolo, la stolnicul Constantin Cantacuzino. Cronicarul rămase în pribegie patru ani, de la vîrsta de 14 ani, timp pe care-l va fi folosit pentru învăţătură, căci în 1691, întors în Moldova, căpătă slujba de postelnic. Asistă în această calitate la nunta lui Constantin Duca cu Maria Brîncoveanu, care a avut loc în 1693, toamna: „Pe-cee vreme, şi eu, Ion Neculce vel vornic, eram tînăr postelnic şi mergèm cu alţi postelnici împreună cu toiegeli a mînă pe gios înaintea domnului".

În 1700 era vătav de aprozi şi însoţea pe Antioh Cantemir în Polonia, la Cameniţa, de unde turcii îşi retrăgeau garnizoana, apoi vel agă, însărcinat cu găzduirea voievodului Rafael Leszczynski în Iaşi. Cam în acelaşi timp s-a căsătorit cu Maria, fiica biv-hatmanului Lupu Bogdan, nepoată de soră a lui Antioh Cantemir. Soţia aducea ca zestre 5 sate, cîteva sălaşe de ţigani, o herghelie de cai, o cireadă de 40 de vaci şi 20 de boi, o turmă de 100 de oi şi o prisacă de 200 de stupi. Partea lui Neculce din comîndul mamei sale, împărţit în 1701, era de 7 sate şi 4 fălci de vie la Cotnari şi Nicoreşti.

Rudă cu Antioh Cantemir, Neculce „s-a întîmplat", cum zice, la Constantinopole cînd o seamă de boieri, chemaţi din ţară, pîrau pe domnitorul mazilit Mihai Racoviţă. Instalat în a doua domnie în iarna anului 1705, Antioh Cantemir ridică pe Neculce din sulgeria cea mare la rangul de vel spătar, şi-l trimite ca reprezentant al său la nunta fiului mai mare al lui Constantin Brîncoveanu cu fata vornicului moldovean Ion Balş. „Atunce m-au triimis şi pe mini, cu solie despre partea domniei, de m-am

tîmplat la acea nuntă, care nu era nuntă domnească, ce vom dzice că era crăiască." Încrederea lui Antioh Cantemir în el era atît de mare, încît în 1707, plecînd să întărească cetatea Tighina, îl lăsă împreună cu alţi doi boieri caimacam la Iaşi. Lui Antioh Cantemir îi sosea pe neaşteptate ordinul de mazilie şi caimacamul prinzînd de veste la timp de numirea a doua oară a lui Mihai Racoviţă fuge în Polonia. Noul domnitor, aducîndu-şi aminte de prezenţa lui la Poartă în 1705, îl trecuse pe o listă neagră şi pusese seimeni să-l aresteze. Dar după patru luni de pribegie, Neculce a putut să revină în ţară fără primejdie: „mi-am făcut pace şi-am venit înapoi la casa mè, şi n-am avut despre nime nici o nevoie. Şi-am avut cinste şi căutare în dzilele măriei-sale".

Totuşi abia sub Dimitrie Cantemir îl revedem vel spătar şi îndată după aceea hatman.

În letopiseţul său, Neculce declară, contrazicînd pe Nicolae Costin, că, deşi era sfetnicul cel mai apropiat al domnitorului, n-a ştiut de tratativele lui cu ruşii. Cronicarul se apără de învinuirea de trădare, susţinînd că de altfel, chiar de ar fi cunoscut vreo taină, credinţa sa faţă de domn l-ar fi împiedicat s-o divulge: „n-am vrut să mă fac al doilea Iudă sau să viclenesc, să fug de la dînsul". El era de părere ca domnitorul să execute ordinul turcilor în privinţa lui Brîncoveanu (să-l prindă), dar cînd domnitorul şi-a acuzat sfetnicii de hainie („voi toţi vă chivernisiţi, ca să rămîneţi la creştini, şi numai eu singur pentru voi să rămîiu la păgîni; că v-am vădzut eu credinţa, că aţi fugit toţi, şi eu am rămas singur"), a vrut să fie loaial. În definitiv toţi creştinii se bucurau atunci de alianţa cu ruşii, şi muntenii, sîrbii. Cînd oştile ruseşti au trecut Prutul la Zagarance, toţi boierii, chiar şi Nicolae Costin, l-au felicitat pe Cantemir zicîndu-i: „Bine ai făcut, măria-ta, că noi ne temèm că te-i duce la turci, şi aşè avèm gînd că, de te-om vedè că mergi la turci, te-om părăsi şi ne-om duce de ne-om închina la moscali". Prin urmare, s-a purtat şi el ca toată lumea, cum dictau împrejurările. Astăzi ştim că Neculce cunos-

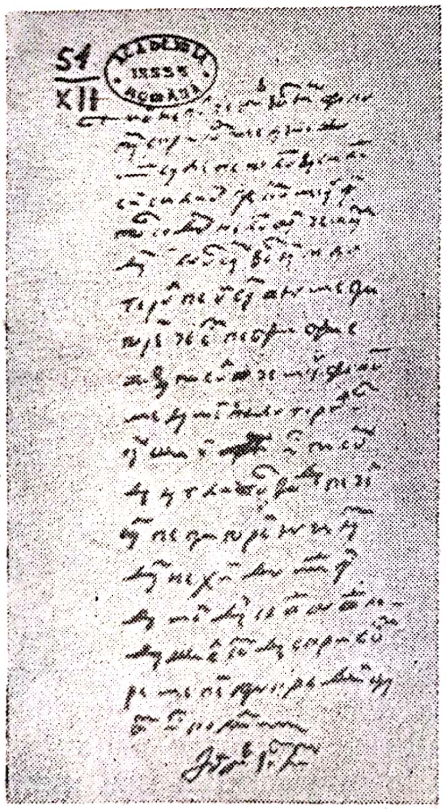

Scrisoare autografă a lui Ion Neculce.

Scanned with OKEN Scanner

cuse din vreme planurile lui Cantemir, pentru că cel care se dusese la ţar să încheie tratatul de alianţă, Ştefan Luca, era tocmai cumnatul lui.

Hatmanul a fost în miezul întîmplărilor în anul 1711. Lăsat să păzească tabăra moldovenească aşezată la Cetăţuia în timp ce Cantemir întîmpina pe brigadirul Kropotov, a fost de faţă la sosirea feldmareşalului Şeremetev la Prut şi a ţarului la Iaşi. A însoţit pe ţar în plimbările lui prin oraş şi a participat la banchetul oferit de domnitor la curte şi de ţar în corturi.

În bătălia de la Stănileşti, înainte de a fi înconjurat complet, ţarul a întrebat pe Neculce, comandant al oştilor moldovene, dacă l-ar putea scoate în Transilvania printre tătari şi turci. Cronicarul, apreciind situaţia, n-a cutezat să-şi ia asupra sa o asemenea răspundere, zicînd că „este un lucru prè cu primejdie să lăsăm oastea cè multă, să mergem cu o mînă de oameni".

După încheierea păcii, împreună cu alţi douăzeci şi trei de boieri, a urmat pe Dimitrie Cantemir în Rusia, oprindu-se la Harcov, „în slobodzie, aproape de Azac". De fapt voise să se oprească la Kiev, dar domnitorul nu l-a lăsat, temîndu-se ca boierii să nu ajungă la vreo înţelegere cu turcii. S-a purtat autoritar cu ei, ceea ce îi înstrăinase întrucîtva simpatiile dinainte:

„Deci Dumitraşco-vodă nu vrè să ţie pre moldoveni cu dragoste, ca pe nişte streini, ce şi-au lăsat casăle şi s-au streinat de moşiile lor pentru dînsul, ce vrè să-i ţie mai aspru decît în Moldova. Că i să schimbasă hirea într-altu chip, nu pre cum era domnu în Moldova, ce precum era mai nainte, tînăr, pre cînd era beizadè în dzilele frăţine-său, lui Antiohie-vodă, încă şi mai rău şi iute la beţie. Să scîrbiè, şi uşa îi era închisă, şi nu lăsa pre moldoveni necăiuri din tîrgu să iasă afară, fără ocazul lui. Şi cu căzacii de loc iară să învrăjbisă rău, că nu-i ţinè într-o nimică. Deci şi moscalii cei mari încă-l urîsă, pentru căci îl iubiè împăratul şi-i dedesă nume mai sus decît a tuturor".

După doi ani, fostul hatman primea învoire din partea ţarului să se întoarcă în ţară, fiind sfătuit de Cantemir şi de toţi ceilalţi să rămînă, căci va pieri de turci. Feldmareşalul Şeremetev însuşi i-a promis jalovanie, răsplată din partea ţarului, şi moşii, dar el s-a gîndit mai departe la soarta copiilor lui, care în Rusia ar fi putut ajunge numai „săldaţi", militari, şi la alte boierii n-ar fi încăput.

Evitînd pe turci, Neculce o luă prin Polonia şi se apropie de hotarele Moldovei dinspre nord, dar nu-i fu dat să-şi revadă ţara aşa de curînd. Vornicul Lupu, caimacam după plecarea lui Dimitrie Cantemir, obţinuse în timpul lui Nicolae Mavrocordat confiscarea averilor lui Ion Neculce şi ale lui Ştefan Luca în folosul său, deoarece, motiva el, nenorocirea

Scanned with OKEN Scanner

țării și năpasta căzută asupra lui (turcii îl deținuseră doi ani în închisoare la Varna) se datorau „trădării" acestor boieri. Aflînd că Neculce vrea să se întoarcă în țară, sta zi și noapte de-i făcea „împiedicături și turburări despre turci". Din pricina vornicului Lupu, soția lui Neculce, trimisă înainte, cu sfatul lui Nicolae Mavrocordat, trebui să „stea tăinuită în țară, mai mult prin păduri". În cele din urmă Mavrocordat obține de la turci firman pentru iertarea pribeagului, dar fiind mutat în Țara Românească în 1716, firmanul, prin intervenția vornicului Lupu, se rătăcește. Se pare că vornicul Lupu nu era străin de mutarea lui Nicolae Mavrocordat, căci acesta, ajuns în Țara Românească, se plînge vizirului Gin Ali de intrigile lui. Vizirul trimite un capegi-başa în Moldova și acesta pune în obezi pe vornic, apoi, fără a-l mai judeca, îi taie capul. Nicolae Mavrocordat, revenit în scaunul Țării Românești în 1719, intervine din nou în favoarea lui Ion Neculce și după șapte ani de tribulații acesta capătă învoirea de a intra în Moldova, sub Mihai Racoviță. „Atunce, zice el, și mie mi s-au isprăvit ferman de la Poartă de pace. Și am venit la pămîntul mieu, zăbovind în streinătate 9 ani, 2 ani la Moscu și 7 ani în Țara Leșască, cu multe valuri și supăr, care nu le mai poci înșira cu condeiul meu. Și venind la Mihai-vodă, toate ce-mi luasă Lupul mi s-au dat înapoi . . ."

I s-au dat în anul 1720, în urma unui proces cu văduva vornicului Lupu și cu fiul acestuia Iordache, vel căpitan de codru. Dosarul procesului s-a păstrat. Cronicarul a dovedit cu acte („un vrav de cărți") cum că Ștefan Luca, trimis de Cantemir să trateze cu Petru cel Mare, a găsit la Moscova solii din partea mitropolitului Ghedeon, a lui Antohi Jora hatman, a lui Savin banul și a altora, cerînd ajutorul rușilor. Însuși vornicul Lupu, cînd a văzut că vizirul trece Dunărea, a dat de știre țarului. Deci vina de a fi chemat pe ruși, dacă era o vină, n-a fost numai a lui, ci a tuturor. Cum Racoviță însuși se gîndise la un moment dat la alianța cu rușii, iar ceilalți recunoșteau toți că fuseseră într-adevăr „bucuroși muscalilor", Neculce era absolvit de vină și i se retrocedau averile confiscate prin abuz.

În 1731 Grigore al II-lea Ghica îi dădea marea dregătorie de vornic al Țării de Sus, în preajma vîrstei de 60 de ani, făcîndu-i cinstea de a-l vizita și acasă la Prigoreni. Dregătoria i se lua în 1733 de Constantin Mavrocordat și i se dădea iarăși de Grigore al II-lea Ghica în 1735.

În timpul războiului ruso-turc din 1739 doi fii ai lui Antioh-vodă Cantemir, sub comanda feldmareșalului Münnich, ocupă pentru o lună Iașii. Domnitorul se retrăsese în sudul țării, lăsînd la Iași doi caimacami. Neculce, în vîrstă de 67 de ani și sătul de pribegie, n-a vrut să se refugieze

Scanned with OKEN Scanner

și a rămas în capitală, ceea ce, la revenirea domnitorului, i-a cauzat o nouă învinuire de trădare:

„Așijdere și pre mine, Ioan Neculce vornic, *scrie el în cronică*, tîmplîndu-mă de am fost la vremea moscalilor în Ieș, m-au amestecat ciocoii și cu alți neprieteni la Gligori-vodă. Și m-au închis la başbuluc-baș cîțiva dzîle. Și copiii miei s-ascunseră în laturi, și au triimis un postelnic de i-au căutat în toată țara, dîndu-mi și mie pricină că am bătut un ciocoi la vremea moscalilor, socotind că am fost și eu amestecat la niscaiva fapte. Dar pre urmă au aflat că n-am fost, și m-au slobozit și pre mini la țară. Și atunce, la acè primejdie, am cheltuit mulți bani, care dè samă la Dumnădzău cini m-au amestecat..."

Ultima slujbă a cronicarului a fost aceea de judecător de divan. L-a numit Constantin Mavrocordat în a doua domnie, în 1741, cu salariu de 50 de lei pe lună. Nu știm dacă a deținut dregătoria în continuare și sub Ion Mavrocordat, venit la tron în 1743. Ultimul document care-l pomenește este din 25 februarie 1745. La 12 ianuarie 1746 nu mai era în viață, căci i se împărțea averea.

Biografia lui Ion Neculce, extrasă în cea mai mare parte din cronică, prezintă lacune mai ales în privința anilor de învățătură. Nu știm precis unde, cît, ce și de la cine a învățat. Putem bănui că avea unele cunoștințe de limba greacă, că în Ucraina va fi deprins limba rusă și în Polonia limba poloneză. Vorbind de titlul lui Dimitrie Cantemir, „săninatul domn al Țării Moldovii, samoderjeț și colegat Țării Moschicești", Neculce arată că este numai ceva mai puțin decît al unui crai „care să cheamă lătinește acest nume sărenis, iar slavonește să cheamă predsfeliișe, iar leșește eșniosfințunii". El traduce cuvîntul samoderjeț prin singur stăpînitor, iar colegat prin prieten, corect, totuși este mai mult decît sigur că nu știa nici slavonește, nici latinește. Citatele din *Biblie* sînt numai în limba română, izvoarele letopisețului sînt exclusiv românești.

După cum rezultă din predoslovie, Neculce și-a scris cronica după anul 1733, cînd era „biv-vel vornic de Țara de Sus", la bătrînețe, aproximativ între 60 și 70 de ani. Citise cronica lui Ureche, interpolată de Șimion Dascălul și Misail călugărul, *De neamul moldovenilor* și letopisețul lui Miron Costin, letopisețul Țării Moldovii de la facerea lumii pînă la 1601 de Nicolae Costin, izvoadele anonime continuînd cronica lui Miron Costin de la 1661 înainte. Deși Neculce afirmă că de la Duca-vodă cel Bătrîn (1666) pînă la domnia lui Ion-vodă Mavrocordat (1743) n-a mai recurs la nici un izvor, „ce au scris singur, dintru a sa știință", trebuie admis că va fi consultat totuși letopisețul anonim 1661—1709, cronicile lui Nicolae Costin și a lui Axinte Uricariul despre Nicolae Mavrocordat, cronica racoviteană și cronica ghiculească pînă la 1730. Neculce a început să fie

Scanned with OKEN Scanner

martor de aproape al evenimentelor abia în ultimii ani de domnie ai lui Constantin Cantemir, cînd în 1691, în vîrstă de 19 ani vine din Ţara Românească şi capătă slujba de postelnic. Între 1711 şi 1720 a lipsit din ţară, deci măcar privitor la această epocă ştirile trebuiau să-l intereseze. Nu este exclus ca pentru perioada 1661—1729 să fi avut la îndemînă şi cronici ale Ţării Româneşti, îndeosebi letopiseţul Bălenilor şi cronica lui Radu Popescu. S-ar explica în acest fel unele coincidenţe, apariţia unor episoade comune, asemănările de atitudine. Evident, Neculce, ca şi Miron Costin, utilizează pe scară largă informaţiile orale ale rudelor şi prietenilor, şi ca şi Dimitrie Cantemir, în lucrările lui ştiinţifice, tradiţiile populare. Cele 42 de legende grupate sub titlul *O samă de cuvinte* şi aşezate în fruntea letopiseţului conţin astfel de tradiţii, „ce sîntu audzite din om în om, de oameni vechi şi bătrîni", dar afirmaţia că „în letopiseţ nu sînt scrise" nu trebuie luată *ad-litteram*. Afirmaţia lui Neculce nu este în întregime valabilă nici în sensul că nu le-ar fi citit el în letopiseţe. Dimpotrivă, nu încape îndoială că pe unele le citise cîndva acolo, dar că, anii trecînd, uitase sursa. Aşa legenda despre ajutorul dat de Purice aprodul într-o luptă lui Ştefan cel Mare, care explică numele familiei Movilă, se află în cronica lui Ştefan cel Mare tradusă în limba germană. Legenda despre Dumbrava Roşie există în letopiseţul lui Grigore Ureche sub anul 1500. Legenda despre originea ancilară a lui Despot-vodă se găseşte într-o interpolaţie a lui Simion Dascălul, după Martin Paszkowski, la cronica lui Ureche. Genealogia Mavrocordaţilor din legenda nr. 21 seamănă pînă la un punct cu cea din *Istoria ieroglifică*, de unde ar rezulta că Neculce o ştia de la Dimitrie Cantemir, care o repovesteşte în *Istoria Imperiului otoman*. După Neculce, Mavrocordaţii se trag dintr-un grec bogat, ţarigrădean, sulgerul Scarlat. Însurat cu fata lui Iliaş Turcitul, acesta a avut o fiică cu albeaţă pe un ochi. Măritată cu Alexandru Coconul, fiul lui Radu Mihnea, n-a dus casă bună cu el şi s-a recăsătorit cu un grămătic, Mavrocordat. Acesta este tatăl lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, bunicul lui Nicolae Mavrocordat şi străbunicul lui Constantin Mavrocordat. Neculce voia să spună că Mavrocordaţii erau în linie maternă urmaşi ai domnitorului moldovean Iliaş Rareş. Despre legenda cu calul lui Barnovski-vodă care a murit pe loc cînd i s-a tăiat domnitorului capul, Neculce susţine că letopiseţul „nu scrie nimică". O găsim însă în letopiseţul lui Miron Costin la capitolul al XIV-lea, zaceala 12. Regăsim la Neculce în termeni foarte asemănători o legendă în legătură cu Gheorghe Ştefan cuprinsă în letopiseţul Bălenilor:

„Gheorghii Ştefan-vodă, cînd era logofăt mare, au fost şedzînd odată în divan cu toiagul în gură. Iar Iordachi Cantacuzino cel bătrîn, vel-visternic: «ce dzici în

Scanned with OKEN Scanner

fluier, dumneata, logofete?». Iar el au răspuns: «Dzic în fluier, să mi se coboare caprile de la munte, şi nu mai vin». El au răspunsu în pildă, şi alţii nu s-au priceput. Că el aştepta oştile ungureşti să vie de preste munte".

În legătură cu doamna lui Vasile Lupu, legenda din Neculce diferă însă de aceea din letopiseţul Bălenilor:

„Gheorghe Ştefan-vodă, *povesteşte Neculce*, după ce au luat pre doamna lui Vasilii-vodă din Suceavă la mîna lui, şi pre Ştefăniţă-vodă, pre fiiul său, l-au însămnat la nas puţintel, şi pre doamna au vrut să-şi rîdă de dînsa. Ce doamna lui Vasilii-vodă l-au probozit şi au început a-l blăstăma şi a-l sudui şi a-i dzice dulău fără de obraz, cum nu să teme de Dumnedzeu, că i-au fost domnu-său stăpîn, şi i-au mîncat pita. Şi aşè i-au dat pace şi o au trimis la Buciuleşti de au închis-o în curţile lui. Şi i-au luat averea şi multă spaimă i-au făcut".

Ceea ce face farmecul legendelor lui Neculce este conţinutul lor educativ fără ostentaţie sau cumpănit anecdotic, epicul cuminte, bătrînesc, naraţiunea simplă, populară. E lesne de înţeles de ce legendele din *O samă de cuvinte* au fost atît de citite şi prelucrate de scriitorii din secolul următor. Aceştia au găsit fără multă zăbavă subiecte de-a gata, necesitînd doar versificaţia pentru a fi transformate în cîntece, balade sau poeme. De cele mai multe ori însă, observaţie care nu s-a făcut, legendele lui Neculce pierd din autenticitate în prelucrările poeţilor, păstrîndu-şi mai departe adevăratul parfum numai în original.

Este interesant că autorul era conştient de caracterul semireal al legendelor sale şi dacă a ţinut să le încredinţeze scrisului n-a făcut-o din motive neapărat istorice, ştiinţifice, cît din plăcerea de a transmite urmaşilor nişte tradiţii care altfel s-ar fi pierdut. Legenda întemeierii mănăstirii Putna, cînd Ştefan cel Mare ar fi ucis un copil de casă care trăsese cu arcul mai departe decît el, o descifrase Neculce într-o inscripţie pe un clopot. Versificînd-o în *Altarul mănăstirii Putna,* Alecsandri n-a adăugat povestirii nimic deosebit. Alecsandri neglijează a doua parte a legendei, despre paharul de jasp al lui Ştefan, spart de nişte zlotaşi în a treia domnie a lui Mihai Racoviţă, pe vremea egumenului Mihail Chisiliţă. Motivul a fost tratat de D. Bolintineanu în *Cupa lui Ştefan,* în chip convenţional, retoric. Tot Bolintineanu a scos două poezii: *Muma lui Ştefan cel Mare* şi *Daniel Sihastru* din legenda neculciană nr. 4. Aici poetul sare peste amănuntul cel mai important, cu neamţul care a alungat pe turci de pe muntele din faţa cetăţii, ochind cu tunul în ţeava unui tun inamic şi în boldul cortului împărătesc. C. Negruzzi a luat ca punct de plecare în poemul său *Aprodul Purice* legenda nr. 5, Alecsandri în *Movila lui*

Scanned with OKEN Scanner

Burcel, Dumbrava Roşie şi *Visul lui Petru Rareş* legendele nr. 7, 8 şi 11. În afară de aceste subiecte, *O samă de cuvinte* mai conţin şi altele, mai puţin cunoscute, nu mai puţin demne de reţinut. În legătură cu Petru Rareş se povestesc două anecdote, pe nedrept ignorate de scriitorii de mai tîrziu. Întîia se referă la fuga domnitorului în Transilvania. Trecînd în goana calului prin tîrgul Piatra, a săgetat în oblîncul şelii pe un popă care se ţinea de el, sfătuindu-l să nu-şi lase liturghia nesfîrşită, pentru ca, reîntors în scaun, să scoată ochii popii şi să afurisească pe pietreni. A doua se raportă la iertarea domnitorului de către sultan. Deoarece împăratul jurase să nu-l lase pînă nu va trece cu calul peste el, vizirul a salvat aparenţele învelind pe domnitor într-un sac şi făcînd să fie sărit astfel de sultan cu calul de trei ori.

Curioasă este legenda despre tătarul care s-a sinucis cînd şi-a dat seama că tăiase pe hatmanul polonez Zolkiewski. Hatmanul avea un ceas de aur cu diamante, era bogat, nu şi cu noroc. Socotind că omul fără noroc nu trebuie să trăiască în lume, tătarul şi-a luat şi el zilele, înjunghindu-se.

Un bun subiect de nuvelă oferă legenda nr. 20. Fiica lui Radu (Mihnea) a fugit pe fereastră din curtea domnească de la Hîrlău cu o slugă şi s-a ascuns în codru. Voievodul a făcut „năvod" de oameni şi a prins-o la un loc numit Fîntîna Cerbului. Slugii i-a tăiat capul, iar pe ea a trimis-o la mănăstire, de a călugărit-o. C. Negruzzi reia episodul, în *Flora română*.

Pe Barnovschi-vodă în drum către Poartă îl apucase la un popas strănutul „des şi tare". Cei de faţă îi ziceau după obicei: „Sănătos, doamne, şi pre voia mării-tale", dar strănutul nu i-a contenit decît cînd cineva a avut ideea să spună: „Viermi, doamne" (comentariu anecdotic al superstiţiei că strănutul prevesteşte ceva, în cazul de faţă moartea).

Semnificative sînt legendele despre Vasile Lupu, asemănător în conduita sa faţă de turci cu Constantin Brîncoveanu. Dobîndind domnia Moldovei, el s-a rugat vizirului să amîne haraciul cuvenit Porţii anual timp de trei ani, pentru a-l plăti după acest termen o dată. Făcînd economii mari el însuşi şi nepercepînd birurile, a readus în ţară pe fugari, izbutind să adune la soroc banii numai din fumărit (un leu de casă). Însă darurile făcute în plus turcilor pentru păsuire n-au fost de folos ţării, turcii luînd obiceiul de a cere de atunci în chip regulat asemenea plocoane sub denumirea de „baraiamlîc".

Foarte inteligent a rezolvat Vasile Lupu o gîlceavă cu leşii. Nişte joimiri moldoveni stabiliţi în Polonia prădau ţinuturile de graniţă. La protestele domnitorului, leşii răspundeau că joimirii nu sînt polonezi, ci moldoveni. Atunci Vasile Lupu a angajat şi el cîţiva mercenari şi i-a trimis să prade

Scanned with OKEN Scanner

la vecini. Cînd au văzut aşa, joimirii pribegi s-au întors în ţară şi s-au tocmit în serviciul voievodului moldovean, iar cînd polonezii au început să protesteze, domnitorul le-a răspuns: „Ceie ce prăda ţara mè aceie pradă şi ţara voastră". După un timp însă a ordonat joimirilor să s-astîmpere, şi pe cei care n-au ascultat porunca i-a executat.

Ca şi Brîncoveanu, Vasile Lupu şi-a asigurat liniştea din partea turcilor dînd bani. Unui turc trimis de vizir prin injoncţiunea fostului domnitor Radu Mihnea, ca spion, în vederea mazilirii i-a dăruit încă înainte de a sosi în Iaşi 5 000 de galbeni. Stînd de vorbă cu el, i-a dat alţi 5 000 de galbeni. După ce a plecat din Iaşi i-a trimis alţi 5 000 de galbeni şi, în fine, cînd a ajuns la Ţarigrad, a făcut să i se dea încă 5 000 de galbeni, în totul i-a dat deci 20 000 de galbeni. Peste tot turcul fusese întîmpinat de mulţi slujitori, plugari şi „ţară" ca să vadă cît de bine merg treburile domniei. Se înţelege că în astfel de condiţii, turcul, uluit de dărnicia domnitorului, n-a mai stăruit să fie mazilit. „Aşè ţin turcii prieteşugul, pentru voia banilor" scrie cu amar cronicarul, meditînd la speranţele înşelate ale lui Radu Mihnea.

Nici cînd Racoţi şi Gheorghe Ştefan ofereau trei mii de pungi turcilor pentru uciderea lui Vasile Lupu în Edicule, unde era închis, turcii n-au vrut, pentru că cineva a spus că de vreme ce se pune atîta preţ pe capul lui, înseamnă că e om de valoare şi poate fi trebuitor împărăţiei.

O legendă despre capriciile lui Ştefăniţă Lupu, care se amuza silind pe boieri să încalece pe cai sălbateci fără frîu, aflată şi în letopiseţul Bălenilor, a servit ca izvor poeziei lui George Coşbuc: *Ştefăniţă-vodă*.

Excelente sînt anecdotele despre Gheorghe Ştefan. Rămas văduv, acesta s-a însurat cu o jupîneasă săracă, poprindu-i rădvanul în drum spre Iaşi şi înturnîndu-l, fără voia ei, spre casa lui. Mai pe urmă, umblînd prin ţări străine, o urîse şi-o înlocuise cu o slujnică de altă naţionalitate.

Pe cînd mergea cu oastea ungurească să scoată pe Vasile Lupu din scaun, la Roman, un bivolar cu chef i-a zis: „Dragul badii, Ştefan vodă, mai bine îţi şade în domnie decît în boierie. Aşè să mi te porţi!" Încîntat de urare, viitorul domn a plătit şi băut cu bivolarul şi cu oamenii lui o bute întreagă de vin.

Tot el, prinzînd pe fraţii Toma şi Iordache Cantacuzino, i-a închis la Buciuleşti împreună cu doamna lui Vasile Lupu. De acolo îi scotea noaptea şi-i plimba cu luntrea pe Bistriţa, speriindu-i că-i răstoarnă în apă. Le-a luat 90 000 de galbeni de aur ungureşti şi i-ar fi şi omorît dacă n-ar fi intervenit pentru ei Constantin Şerban Basarab, la rugămintea postelnicului Constantin Cantacuzino, fratele lor. Cartea lui Constantin Şerban-vodă

Scanned with OKEN Scanner

a fost adusă de un căpitan de la București la Iași într-o singură zi. Extraordinarul curier muntean a dobîndit de atunci numele de Ușurelul.

Toată arta de povestitor a lui Neculce se revelă în legenda despre Gheorghe Ghica, urmașul la tron al lui Gheorghe Ștefan. Subiectul e de basm oriental și de nuvelă. Doi copii, un arbănaș și un turc, merg să-și găsească norocul în Țarigrad. Turcul, favorizat de origine, promite albanezului să-l facă, în caz că el însuși va ajunge om mare, judecător. Slujind din stăpîn în stăpîn, turcul devine în scurt timp pașă, apoi, potolind niște zurbale, cancelar al imperiului, vizir.

Arbănașul, învîrtindu-se printre reprezentanții lui Vasile Lupu la Poartă, vine în Moldova ca negustor. Fiind de același neam cu el, domnitorul îl trimite capuchehaie la Constantinopole.

În această situație cei doi tovarăși se întîlnesc la curtea imperială. Turcul, ajuns vizir, își recunoaște prietenul, albanezul nu. Invitat la divan de vizir, capuchehaia se roagă de îndurare, dar vizirul îi aduce aminte de legămîntul lor: „De ai uitat tu, dar eu n-am uitat și iată că te voi face domn în Moldova; numai să taci mîlcom".

Într-adevăr, vizirul Ahmed Küprülü a făcut pe Gheorghe Ghica domn în Moldova în 1658, fapt pe care îl va fi povestit Ghica însuși, ori cineva din apropierea lui. Dar chiar dacă legenda n-ar fi adevărată, semnificația ei literară rămîne complexă. Aici Neculce creează două caractere, acela al omului de cuvînt (vizirul) și acela al demnitarului cinstit, care nu-și trădează stăpînul (Ghica). Cu puțin decor și dezvoltarea unor peripeții, legenda s-ar putea transforma chiar într-un roman.

Biografia lui Nicolae Milescu din legenda nr. 41, beneficiind de același fabulos oriental, pune totuși în lumină caracterul aventuros al învățatului moldovean. Este interesantă metamorfoza numelui eroului: Neculai Milescu. Spătariul la început, prins cu vicleșug se transformă în Nicolai Milescul; după pedeapsă i se spune Nicolai Cîrnul, iar la sfîrșit numai Cîrnul, căci celebritatea lui se datora, cel puțin pentru Neculce, în bună parte semnului ce i se făcuse la nas.

În *O samă de cuvinte,* Neculce se manifestă ca un scriitor propriu-zis, indiferent dacă era conștient sau nu de acest lucru (el credea, desigur, că face operă documentară). În *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat,* preocuparea de istorie este mai mare, fără ca reconstrucția, în primul rînd literară, să lipsească. Intenția cronicarului nu a fost să alcătuiască o lucrare de informație, ci să scrie o operă personală, bizuită pe fapte trăite. „Nu i-au mai trebuit, mărturisește el, istoric străin, să citească și să scrie, că au

Scanned with OKEN Scanner

fost scrisă în inima sa." Cronica lui Neculce are în cel mai înalt grad caracter memorialistic şi ca atare intră în întregime în sfera literaturii.

Desigur, ca şi înaintaşii săi, Neculce are o concepţie istorică determinată de apartenenţa sa de clasă, de epoca în care a trăit şi de stadiul la care ajunsese în vremea sa istoriografia. Mai puţin erudit decît Miron Costin, el e un patriot tot atît de sincer şi un observator al fenomenului social-politic tot atît de profund. Şi Neculce urăşte tirania turcească şi luptă pentru independenţa ţării, şi el deplînge servitutea domnilor faţă de Poartă şi, dat fiind că în momentul cînd a început să-şi scrie cronica, regimul de asuprire externă şi internă se înăsprise prin fanariotism, reacţiile sale sînt chiar mai puternice. Sînt numeroase pasajele în care se exprimă revolta faţă de lăcomia turcească, dar protestul cel mai vehement este ridicat împotriva uneltelor dominaţiei otomane, grecii. Neculce nu ura, cum greşit s-ar putea înţelege, poporul grec, el însuşi fiind de origine grecească, ura însă fanarioţii trimişi în ţările române de turci pentru a le exploata la maximum:

„Aşè socotesc eu cu firea mè această proastă: cînd a vrè Dumnedzeu să facă să nu fie rugină pe fier, şi turci în Ţarigrad să nu fie, şi lupii să nu mînînce oile în lume, atunce poate nu vor fi nici greci în Moldova şi în Ţara Muntenească, nici or fi boieri, nici or putè mînca aceste doao ţări cum le mînîncă. Iar alt leac n-au rămas cu condeiul meu să mai pomenescu, ca să pot gîci. Focul îl stîngi, apa o iezăşti şi o abaţi pe altă parte, vîntul cînd bate, te dai în laturi, într-un adăpost, şi te odihneşti, soarele intră în nuor, noaptea cu întunerecul trece şi să face iar lumină, iar la grec milă sau omenie, sau dreptate, sau nevicleşug, nici unele de aceste nu sînt, sau frica lui Dumnedzău".

Dragostea de ţară a cronicarului străbate letopiseţul şi nu pierde nici un prilej de a se manifesta. Important pentru literatură este că patriotismul lui Neculce nu se rezumă la simple declaraţii, ci ia forma unor strigăte de durere, psalmodice:

„Oh! oh! oh! săracă ţară a Moldovei, ce nărocire de stăpîni c-aceştia ai avut! Ce sorţi de viiaţă ţ-au căzdut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mirare este, cu atîtea spurcăciuni de obiceiuri ce să trag pînă astădzi în tine, Moldovă!...

Oh, oh, oh! vai, vai, vai di ţară! Ce vremi cumplite au agiunsu şi la ce cumpănă au căzdut. Doar Dumnedzău di a faci milă, precum au făcut cu izrailitenii, cu Moisei proroc, de-au despicat Marea Roşie. Aşè să facă şi cu tini, săracă ţară! La ce obiceiuri ai agiunsu, ca să scapi dintr-aceste obiceiuri spurcati!...

Oh, oh, oh! săracă Ţară Moldovă şi Ţară Muntenească, cum vă pitreciţî şi vă dezmerdaţî cu aceste supărări, la aceste vremi cumplite, şi făr-de milă de stăpînii noştri, care singuri noi ţ-am poftit şi ţi-am aflat! Nu ne săturăm de domni de ţară, nici de măritat fetele după peminteni, ce dzîcèm că-s proşti şi săraci. Şi alergaţi la cei străini, greci, de-i apucaţ' cari di cari să vă hii gineri, că-s cilibii şi bogaţi, şi

le daţi moşii şi-i punèţ în capul mesîi. Iacă la ce am vinit! Aceste, adivărat că ne-au făcut cilibii la toate, cu lacrămi pre obraz şi cu suspinuri la Dumnădzău strigînd. Iar altă puteri, făr-a suspina la Dumnădzău, n-au rămas".

Nu ne putem aştepta de la Neculce la o explicaţie ştiinţifică a fenomenelor. Ca şi Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, el este un spirit religios, dispus să admită intervenţia voinţei divine în mersul lucrurilor, să socotească anumite stări drept pedepse divine şi să nu vadă ieşiri din impas decît prin credinţă. Totuşi, misticismul cultivat în el însuşi nu caracterizează pe Neculce şi religia sa; cînd nu se opune puterii păgîneşti, se converteşte în atitudini etice.

Domnul fiind reprezentantul divinităţii pe pămînt, stăpîn uns de Dumnezeu, se cade să fie ascultat, nu uzurpat: „Deci bine ar fi, fraţilor, să nu vă îndesaţi a pîrî domni, că-s stăpîni şi pomăzanici a lui Dumnedzău". Cine urmează pe domn primeşte recompensă divină: „Ori cît ai fi în cinste la vreun domn, bine este să-i slujeşti cu dreptate, că şi de la Dumnedzeu ai plată". Dimpotrivă, cine i se împotriveşte, n-are nici o şansă de a izbîndi: „Nici un boier n-am văzut precopsit din cee ce să pun în price cu domnul". Numai cînd domnul îndeamnă la rele, boierul are dreptul să se opună, dator cum e să nu calce dreptatea, care vine tot de sus: „Măcar de v-ar şi poronci domnul atunce, care-i stăpînitor, încă din cele drepte să le mai împuţinaţi, iar năpăşti să nu puneţi, că osînda nu să iartă, nici trece pe mulţi".

Aceste norme formulate în letopiseţ fuseseră de bună seamă respectate de cronicar în cariera sa politică încă de la început. Puţin înainte de a fi numit postelnic, el văzuse rezultatul nefast al tendinţelor uzurpatoare boiereşti, soldate cu uciderea Costineştilor. Credinţa faţă de Antioh Cantemir îl urcase pînă la demnitatea de caimacam, opoziţia faţă de Mihai Racoviţă era s-o plătească scump. Cînd pe tron s-a instalat Dimitrie Cantemir, cu voinţa de a întemeia o monarhie autoritară centralizatoare în scopul scuturării jugului turcesc, Neculce, animat de acelaşi gînd, s-a alăturat sincer politicii domnitorului. El a înţeles în chip realist necesitatea solidarităţii dintre boierime şi domn în 1711 şi pentru că idealul eliberării nu putuse fi înfăptuit atunci, recomandă colaborarea boierilor cu domnul în continuare. Numai că domnii care au urmat după Dimitrie Cantemir, fanarioţi, nu mai luptau pentru înlăturarea robiei turceşti, ci o mijloceau. Asta explică antigrecismul cronicarului, suferinţa sa pentru ruina ţării şi admiraţia statornică pentru cei care, ca logofătul Constantin Costachi Gavriliţă, se pun în price cu domnii pentru ţară, ca să n-o jefuiască. „Boierul, scrie Neculce, care stă cu bine pentru ţară, di spuni, măcar de-ar vini şi la primejdia vieţii, i se cade

Scanned with OKEN Scanner

de la acè țară și de la peminteni a-i da mai multă cinste di laudă decît de hulă."

Sensibil mereu la nevoile țării, Neculce nu ascunde exploatarea nemiloasă a oamenilor dependenți, izbucnirile maselor populare. El condamnă rapacitatea turcilor și blesteamă pe domnii care instituie impozite excesive, mai ales cînd sînt străini. Măsurile care ating pe boieri atrag fulgerele lui, chiar dacă vin din partea pămîntenilor. Conflictele dintre țărani și boierii exploatatori de baștină i se par însă nefirești, ba chiar le dezaprobă, folosind în asemenea cazuri pentru țărani, ca și Miron Costin, cuvintele dispreţuitoare de „prostime" și „mojici". Cînd țăranii reclamă, după porunca unui domn, banii încasați în chip abuziv de zlotași, la ordinul domnitorului anterior mazilit, Neculce ia apărarea boierilor, socotindu-i nevinovați și osîndește revolta totuși îndreptățită a contribuabililor: „... rădicatu-s-au, scrie el cu vădită insatisfacție, tot tîrgul asupra zlotașilor, de nu putè răzbi pe uliți de nărod de oameni, după cumu-i rîndul prostimei...". „Deci mojîcii, vădzînd acea voie, așe s-au dîrjit și s-au însămeţit în toată țara." Această atitudine trădează poziția de clasă a cronicarului, limitele concepției lui politice. După boierul Neculce, țăranul n-are drept să ridice glasul și cu atît mai puțin brațul, el trebuie să asculte de cei care-l conduc și să rabde fără murmur. Dreptul de a protesta împotriva obligațiilor fiscale îl au numai cei de neam.

Perioada pe care o zugrăvește Ion Neculce, cei 82 de ani din istoria Moldovei, se împarte în două etape: pînă la Dimitrie Cantemir și după Dimitrie Cantemir. Încercarea de a scutura jugul turcesc prin alianța cu rușii a lui Dimitrie Cantemir în 1711 este un moment de răscruce. Pînă la această dată, domnitorii țărilor române, supuse Imperiului otoman, sînt la discreția Porții, care le retrage încrederea la cel mai mic semn de trădare. Turcii învestesc pe cel care dă mai mult și menţin în scaun pe cel care plătește tributul mai conștiincios. Domnul, știind că poate fi oricînd înlocuit de un concurent, caută să strîngă avere într-un timp cît mai scurt. Greutatea birurilor o suportă mai ales țăranii, exploatați în același timp și de boieri. Boierii pîrăsc pe domnul care le atinge privilegiile și-i cer mazilirea, se zbat să obțină ei înșiși domnia. După hainirea lui Dimitre Cantemir, turcii nu mai pun însă domnitori decît din funcționarii lor devotați de la Constatinopole, greci, ori membri ai unor familii verificate, ca Ghica sau Racoviță, alternîndu-i în cele două țări la intervale scurte. Sub fanarioți, creșterea impozitelor în Moldova ca și în Țara Românească este fenomenul cel mai izbitor, reflectat în toată amploarea în cronica lui Neculce.

Scanned with OKEN Scanner

Cu spiritul său acut de observaţie şi cu filozofia vîrstei la care scrie, Neculce ştie să aleagă întocmai ca un romancier din mulţimea datelor aspectele esenţiale şi să le înfăţişeze concret, nu cu obiectivitatea mai mult sau mai puţin indiferentă a istoricului, ci cu reacţia sa sufletească vie, cu comprehensiune sau revoltă, cu duioşie sau ironie, cu ataşament sau sarcasm, într-un comentariu de martor, cele mai adesea, ori chiar de actor implicat în desfăşurarea faptelor. Chiar cînd întîmplările sînt numai auzite de la cineva sau citite, Neculce le povesteşte în aşa fel, încît, ca autorul dramatic, dă iluzia maximă a realităţii şi actualităţii.

Iată scena alegerii lui Dabija ca domnitor. Toma şi Iordache Cantacuzino o aranjaseră mai dinainte cu nepotul lor cupariul Rusăt cel bătrîn:

„Şi ieşind boierii înaintea vizirului, să ţinè cela di cela să-i aleagă la domnie. Iar Dabija vornicul nemică nu ştiè, nici în gînd nu-i era. Ce cum intrară boierii în casă la viziriul, fiind lucrul tocmit şi aşedzat cu cupariul, şi întrebă vizirul care este Dabije. Şi arătîndu-l boierii, l-au şi îmbrăcat cu caftan de domnie. Iar alţi boieri ce trăgè nedejde domnii au rămas numai cu nedejdea".

S-ar crede că autorul se afla la faţa locului.

Ilieş-vodă a fost adus la sarai ca să fie căftănit domn din cortegiul de înmormîntare al tatălui său, în care mergea cu frică să nu-l prindă dator-nicii. Amănuntul e dat ca de cineva care ar fi văzut întîmplarea. La fel de inedită este ieşirea din domnie. Fiind prea darnic, la mazilie Iliaş s-a împrumutat de bani la boiernaşi, ca să aibă de cheltuială pe drum.

Dumitraşco-vodă Cantacuzino, de frica leşilor, a lăsat tătarii să ierneze în ţară. Neculce era atunci copil. Tabloul jafului tătarilor, cu compăti-mirea ţăranilor, impresionează prin detaliile realiste:

„...tătarîi nu mînca, ca joimiri, ce mînca gospodarii, ce mînca tot carne de vacă şi de oai, de nu putè să-i biruiască cu hrana, pe dînşii şi pe caii lor. Că un sac de ordzu da pe dzi unui cal, şi cît nu putè să mănînce un cal într-o dzi îl dişerta din traişte şi-l strîngè deuseghii, şi dac-îl fîrşe bietul om ordzul din groapă, iar tătarul îl făcè pe om de cumpăra ordzul cela ce strînge el de pen traişte. Mîncat-au tot, şi pîne, şi dobitoc, şi-au jăcuit tot păn-la un cap de aţă".

Neculce apreciază pe domnii cumpătaţi ca acel Antonie Ruset, care, pîrît de boieri pe nedrept şi mazilit, „să hrănie cu păscăria la Ţarigrad", şi condamnă pe cei lacomi peste fire ca Gheorghe Duca, introducătorul unui sistem diabolic de percepţie:

„Scos-au nişte hîrtii pe ţară, mari cîte de 6, de 8 ughi, şi cîte n-au îmbrăcat pe feţe le-au dat năpăşti prin sate. Şi după ce au dat tablele în visterie, au aruncat orînduiele pe hîrtii de un galbăn, 16 galbeni. Care luasă hîrtie de şesă galbeni îi

Scanned with OKEN Scanner

făcè mai bine de o sută. Şi dacă nu găsiè cu ce plini de la om, lua altuie pentru acela. Şi pe unde era pustiiu, făcè pe zlotaş de plătiè de la casăle lor. Şi-i bătè pe zlotaşi cu buzduganul, de au omorît vro doi, trii. Deci vădzînd că mor de buzdugan, au făcut un băţ în optu muchii, de bătè pe boieri şi pe zlotaşi cu băţul. Şi-i pune pe boieri dăjdi, şi-mprumuta peste putinţa lor cît nu să mai putè plăti. Că era boul 2 galbeni şi vaca un ughiu, şi istoviè zlotaşii tot. Nice cu odoarăli ce le zălojîe pe la neguţători. Ce era pline închisorile de boieri şi grosurile de cei săraci, de-i bătè şi-i căzniè cu capetele pen garduri, şi leşinaţi de foame, şi bărbaţi şi femei. Şi muriè prin grosuri".

Şi drumul lui Gheorghe Duca în Polonia, ca prizonier, este povestit cu amănunte elocvente în privinţa stării economice din vremea lui (Neculce reia o legendă cunoscută şi letopiseţului Bălenilor):

„Şi cîndu-l ducè pe drum, îl pusesă într-o sanie cu doi cai, unul albu şi unul murgu, şi cu hamuri de teiu, ca vai de dînsul. Ocări şi sudălmi, de audzè cu urechile. Ş-agiungîndu la Suceavă, la un sat, anume... au poftit puţintel lapte să mînînce. Iar femeia gazda i-au răspunsu că «n-avem lapte să-ţi dăm, c-au mîncat Duca-vodă vacili din ţară, de-l va mînca viermii iadului cei neadormiţi». Că nu ştiè femeia acie că este singur el Duca-vodă. Iar Duca-vodă, dacă au audzit că este aşè, îndat-au început a suspina şi a plînge cu amar".

În culori negre apare domnia a doua a lui Dumitraşco-vodă Cantacuzino. Oamenii, fiind bejeniţi, nu putuse ara. Din Polonia coborau podghiazuri. În ţară se făcuse mult tălhăret. Tătarii păzeau la Prut. Iată o scurtă descriere a iernii în Iaşi:

„Oamenii în tîrgu în Iaşi ardè curţile boierilor şi ogrăzile şi-a altora, de-au arsu tîrgul mai giumătate, că nu era cine să aducă lemne. Viteli era scumpe, mierea era scumpă, găineli mai nu era în ţară. Găina cîte un leu, oul cîte un potronic, oca de untu cîte doi orţi bătuţi şi un zlot, oca de brîndză cîte doi potronici. Bani ieşisă mulţi în ţară, dar bucate nu era".

Cînd domnitorul a fost mazilit, o samă de boieri au incitat norodul împotriva grecilor. Dumitraşco Cantacuzino, prefăcîndu-se calm, avusese fantezia de a ieşi din curţile domneşti în sunete de trîmbiţi şi surle. „Dar năroadele, scrie Neculce, tot îl suduiè şi-l hitcăiè şi arunca cu pietri şi cu lemne după dînsul."

Cronicarul nu găseşte destule cuvinte de ocară pentru lăcomia nemăsurată a Cupăreştilor şi în special împotriva lui Iordache Ruset vistiernicul, căruia Constantin Cantemir îi dăduse cheia ţării în mînă. Dar nici politica de mai înainte a domnitorului, cînd se înconjurase de răzeşi la curte, nu-i pe placul lui Neculce:

„Că era boierii de la o vreme prè supăraţi de Cantemir-vodă, că era la curte boiernaşi, tot ficiori de mojici codreni şi gălăţeni. Şi dzicè Cantemir-vodă că domnul

face neamurile, domnul le stînge. Și-i era urîți feciorii cei de boieri, să nu-i vadză într-ochi, de pe cum îi era natura lui".

Cînd Constantin Duca ia măsuri împotriva răzeșilor boieriți de Cantemir, cronicarul nu-și poate ascunde satisfacția:

„Început-au, *scrie el*, a prinde pe boiernașii lui Cantemir, cei rădicați de neamuri proaste, ce dzicè Cantemir că i-a face neamuri, și-ncepură a-i bate ș-a-i închide pen temniți și pe la simeni. Și-i sărăciră, de rămasără cum le-au fostu postrigul, mojici. Iar unii dintr-aceli bătăi au și nebunit, de-u rămas nebuni. Și pe cale le făcusă, că vai de boierul ce să roagă mojîcului".

Poziția de clasă a lui Neculce iese în evidență aici mai limpede decît oriunde. Se prea poate de altfel ca înlăturarea boiernașilor lui Cantemir să-i fi deschis lui însuși cariera, fiindcă tocmai acum se produce numirea lui ca postelnic. Dar, o dată cu boiernașii lui Cantemir, fură înlăturați și boierii mari, cei care conduseseră pe domn. În locul lor, Constantin Duca instală în dregătorii boieri tineri, care „nu știau rîndul". Mereu îngrijorat de soarta țării, cronicarul osîndește mijloacele nechibzuite prin care domnitorul voia să-și achite datoriile față de Poartă și față de Brîncoveanu, cu ajutorul căruia luase tronul:

„Țara era puțină și boierii era tineri, nu știe cum or schivernisi. Ce învățară de scoaseră și aice obiceiul cel rău, ce l-au scornit Brîncoveanul în țara lui. Aflară-să și aice sfetnici fără lege și tirănească zavistie, rană fără leac, și să cheamă lepra sau fistula în pîntece: văcăret, de vac-un zlot și de cal un leu să dè tot omul, de să trage acel obicei spurcat păn-astădzi în pămîntul nostru. Că orice domnu vine i-i drag acel obicei și nu-l mai lasă".

Neculce crede în chip serios că moartea vel logofătului Dumitrașco Ceaurul a fost o pedeapsă dumnezeiască pentru sfaturile lui rele, de unde o cugetare:

„Sfetnicul de domn rău, pentru cinstea ce are, orbit de răutate fiind, gîndește și-i pare că nemerește, și pe urmă mai rău să greșește, că pe urmă răul cel mai mare și osînda cade în capul lui".

Interesante sînt informațiile în legătură cu venirea la tron întîia oară a lui Nicolae Mavrocordat. Turcii, mazilind pe Mihai Racoviță, au propus domnia lui Antioh Cantemir contra 300 de pungi de bani (150 000 lei). Antioh, nevoind să jefuiască țara, a oferit numai 150 de pungi. Vizirul n-a primit și a numit pe Nicolae Mavrocordat „fără nici un ban", dar îndată după ce l-a îmbrăcat cu caftan, l-a pus să plătească 1 000 de pungi (500 000 lei).

Scanned with OKEN Scanner

Constantin Mavrocordat numai pentru a trece din Moldova în Țara Românească a cheltuit 1 400 de pungi (700 000 lei). Cereau bani agenții diplomatici, greci, și toată curtea otomană. Turcii pretindeau belacoase, ceasornice de aur, cai cu șei și rafturi, puști. Sub Constantin Mavrocordat veniturile percepute în țară de pe spinarea țăranilor se ridicau la 1 800 de pungi (900 000 lei).

Din punct de vedere literar, ceea ce se remarcă în primul rînd la Neculce este darul povestirii. Nu numai în *O samă de cuvinte* sînt narațiuni epice sau anecdote, ci și în letopiseț. Jupînesele Cantacuzinilor, raportează cronicarul, pîrau pe Grigore Ghica la Poartă că le pusese să care var și piatră la curțile domnești împreună cu țiganii cei de dîrvală. Hatmanul Buhuș a scăpat din lupta cu cătanele apucîndu-se de coada calului lui Decusară căpitanul. Lui Ramadanovski, care luase bani de la turci pentru predarea Cehrinului, i s-a turnat pe gît monedele de aur topite. Duca-vodă, pîrît la turci de un boier cămătar Ursachi, a scăpat dăruind unui pașă o blană de vulpe neagră de Mosc. Din faptul cum s-a răzbunat domnitorul în a treia domnie pe acesta s-ar putea face un roman. Ursachi se judecase în Polonia pentru niște prăvălii cu un negustor Balaban. Duca a chemat pe Balaban în țară și l-a îndemnat să redeschidă procesul. Judecînd pricina strîmb, l-a scos pe cămătar dator cu 4—5 sute de pungi și l-a închis. Din temniță îl scotea în fiecare zi și-l bătea la tălpi, pînă i s-au zgîrcit vinele și-a rămas olog. La moarte, familia a trebuit să vîndă un sat ca să-l înmormînteze. O nuvelă s-ar putea scoate din întîmplarea cu văduva vornicului Chiriac Sturdza. Pîrîtă de fiii ei vitregi că nu le face parte din banii rămași de la tatăl lor, văduva a fost prădată de oamenii lui Dumitrașco-vodă Cantacuzino. Deși și-a aprins rogojini în cap la Țarigrad, după mazilirea domnitorului, n-a putut recupera nici un ban de la el.

La mazilirea lui Antonie Rusăt, mulțimea ar fi scos pe un grec „cu pielea gol din feredeu“ ca să-l judece, dar cea mai comică a fost pățania paharnicului Mavrodin la mazilirea lui Dumitrașco Cantacuzino. Fliondor armașul l-a umflat pe sus de la gazdă, l-a dezbrăcat în cămașă și l-a suit pe un cal cu fața spre coadă, punîndu-i în mîini coada în loc de frîu. Așa l-a scos la plimbare la Copou și-l sileau feciorii să spună „cal murgu la fîntîna Bordii“, iar el, neștiind bine românește, zicea: „alogo murgo sto fîntîna Bordii“ în rîsul tuturor. Surghiunit din nou în timpul lui Constantin Cantemir, Mavrodin a revenit ca vistiernic sub Constantin Duca. Antioh-vodă l-a băgat la ocnă, totuși a mai venit încă o dată sub Mihai Racoviță „și nu s-au mai putut curăți țara de dînsul“.

Scanned with OKEN Scanner

Povestirea uciderii fraţilor Costin este un moment dramatic, aceea a evadării spătarului Dedu Arbănaşul, de roman de aventuri. Arestat pentru complicitate cu Costineştii, Dedu a îmbătat pe seimeni şi s-a coborît din turn pe fereastră cu o frînghie. Cînd a aflat de fuga lui, Constantin Cantemir a încetat urmărirea, fiindcă fusese cu el în război şi-l ştia cît e de viteaz. Sărea în galop de pe un cal pe altul şi putea să sară prin aer peste trei cai puşi unul lîngă altul deodată.

Constantin Duca, povesteşte Neculce, avea la curte un grec din Italia, Neculai Deport, care viola corespondenţa franceză expediată de la Poartă prin Iaşi. Cînd francezii au prins de veste, domnitorul a trimis pe Deport la Trotuş în paza cămăraşului de ocnă, iar la mazilie a pus de l-a sugrumat, ca să nu dea socoteală la Poartă. Scena mazilirii lui Constantin Duca este povestită cu sarcasm. Slujitorii îl blestemau pentru lefi, oamenii pentru văcărit, iar doamna Maria, fiica desmierdată a lui Constantin Brîncoveanu, se bocea în gura mare muntenește: „Aolo, aolo, că va pune taica pungă de pungă din Bucureşti pîn'în Ţarigrad şi, dzău, nu ne va lăsa, şi iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt".

În timpul lui Antioh Cantemir ieşise un fecior de mazil, Davidel, rohmistru la leşi. „Avea ceteală, pravilă mare, şi nu ştiu ce i se părè lui, că îmbla pentru domnia Moldovei". Se ajunsese cu hanul tătarilor şi, dacă Dimitrie Cantemir n-ar fi spus turcilor la Petervaradin că-i un om nebun, ar fi ajuns domnitor, „au lipsit de n-au luat domnia cît s-ar rumpe un păr", zice cronicarul.

Cînd turcii au părăsit Cameniţa la 1700, a fost eclipsă de soare, „cît nu să vidè om cu om". Tot atunci apăruse un urs în tabăra moldovenilor şi muntenilor, peripeţie demnă de condeiul unui Sadoveanu:

„Găsitu-s-au atunce şi un ursu mare groznic. Şi sărisă toată oastea, şi moldovenească, şi muntenească, şi nu-l putè ucide. Şi au dat în cîteva rînduri în Nistru, şi iară ieşiè afară. Şi gonindu-l pe Nistru cu un pod, să suise în pod, şi oamenii au sărit din pod în Nistru, şi multă grozăvie făcè. Cîţiva oameni s-au împuşcat slobodzind focul să-l lovască, şi îmbulzindu-să oamenii să loviè ei în de ei. Nu era curat. Trii, patru ceasuri toată oastea l-au gonit şi de-abiè l-au ucis. Şi era prè mare, de mirare".

Mihai Racoviţă, aflat în închisoare la Ţarigrad, a pîrît pe vizir împăratului că l-a mazilit pe nedrept. Sultanul poruncind să se facă dreptate, vizirul a scris lui Antioh Cantemir să trimită boieri pentru a pîrî la rîndul lor pe Racoviţă. S-au ales, zice cronicarul, nişte breslaşi megieşi vasluieni de cei buni de gură care mergînd la divan strigau cît îi ţinea gura: „Vîndutu-ne-ai, vîndu-tu-ne-ai, vîndu-tu-ne-ai la cochi-vechi

Scanned with OKEN Scanner

ciocoilor, ca pe mascuri şi ca pe oi", ceea ce a cauzat transportarea lui Racoviţă la temniţă „mai grè", la Babagefer.

Batjocorirea vistiernicului Ilie Cantacuzino, în a doua domnie a lui Mihai Racoviţă, dă o bună pagină umoristică:

„Atunce au prins şi pe Ilie Cantacozino cel tare şi mare, perifan, numai cu cămeşe şi desculţu şi fără sliz, că să tîmplase de nu ştiè nemic şi dormiè. L-au luat şi l-au dus pe uliţă, îl mustra, de-i dzicè: «Ţine-te, cerbule, cu coarneli cele buore ce ne împrăştiei, că te prinsă astădzi leul în mînă»".

Tragicomică apare reacţia lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul cînd a aflat că fiul său Nicolae a luat domnia Moldovei:

„Şi cum au înţeles au şi început a plînge ş-aş da palme peste obraz, ş-aş smulge părul din cap şi din barbă, ş-a blestăma pe fiiu-său, căci au priimit domnia, şi a dzice că din ceasul acesta este casa lui stînsă, de vreme că s-au amestecat la domnie. Şi fiind şi bătrîn, n-au trăit doo săptămîni ş-au murit. Încă n-apucasă Neculaiu-vodă să purceadză din Ţarigrad".

Un excelent fragment epic este povestirea ridicării moldovenilor contra turcilor la sosirea brigadirului rus Kropotov:

„Atunce moldovenii, cum au vădzut moscalii, precum sînt învăţaţi la jacuri, cînd văd cîte un lucru burzuluit, au şi purces, unii cu poroncă, alţii şi fără poroncă, a tăiè pre turci şi a-i robi: unii în Iaşi, alţii printr-alte tîrguri, unde şi-i afla, prin toată ţara. Şi-i jăcuiè de bani, de odoară, de cai, de borfe, de boi, de oi, de miere, de ceară şi de toate ce găsiè. Iar băcăliile sta vărsate pe uliţă, de era sătui şi copiii. Strafide, smochine, alune era destule pre la toate babele. Iar pre care turci nu-i tăiè îi ducè, cu pieile, de-i da robi domniei. Iar pre unii să tîmpla de-i ascundè prietenii, care scapa păn-la prieteni. Carei mai pe urmă de mare folos au fost turcii acelor prieteni ce-i ascunsese".

Ca şi cum şi-ar da seama că relatarea istorică rece poate să plictisească, Neculce ştie s-o învioreze la tot pasul cu incidente captivante, de haz. Înainte de sosirea lui Petru cel Mare la Iaşi, Cantemir s-a sfătuit cu feldmareşalul Şeremetev să scrie o carte în limba turcească sultanului, ca să se închine aliaţilor. Cartea urma s-o facă un copil, secretar al lui Şeremetev, care ştia bine turceşte. Cantemir necrezînd că acel copil va fi în stare să alcătuiască scrisoarea, l-a pus să scrie întîi două rînduri pe o hîrtie. Copilul, bun telpiz, a scris că „nu este mai mare blăstămat în lume decît omul cela ce are o fărîmă de pîine în mînă şi o leapădă pe aceea şi cearcă să afle alta mai mare", aluzie la planurile domnitorului. Cantemir, citind rîndurile, a dat copilului notă bună, ba chiar l-a

Scanned with OKEN Scanner

felicitat turceşte cu un „Hai ghidi cahpol“ (ce puşlama vicleană eşti!), fără să-i mai spună şi lui Şeremetev ce scrisese tînărul secretar.

Bătălia de la Stănileşti este cea mai amplă naraţiune de luptă din cronicile noastre (circa 10 pagini în ediţia Iorgu Iordan din 1955). Contactul trupelor s-a făcut la 9 iulie dimineaţa. Infanteria generalului Repin a înconjurat tabăra cu întărituri din pari şi scînduri. Turcii şi tătarii, năvălind din spate, au rupt vreo sută de care, surprinzînd şi trei căruţe cu bani, fără să poată pătrunde în dispozitivul rusesc. Atacul a fost respins cu foc, „aşè cădè turcii, ca cînd ar cădè nişte pere coapte dintr-un păr, cînd îl scutură oamenii“. Moldovenii se aflau în avangardă, în afara întăriturilor, dar neputînd sprijini năvala turcilor, „ca o noajă de lupi într-o turmă de oi“, au fost primiţi în obuzul rusesc. Urmăritorii au fost doborîţi cu foc, „ca cum i-ar mătura cu o mătură“. Ruşii n-aveau apă şi a fost greu îndeosebi pînă s-au apropiat de malul Prutului. Deşi înconjuraţi, ei au menţinut însă tabăra închisă pînă la sfîrşit. Schimbul de focuri a durat toată ziua, toată noaptea şi a continuat şi a doua zi. Acum turcii intraseră şi ei în metereze:

„Şi au început a să bate prè vrăjmaş, *notează cronicarul*, cît întunecasă lumea, de nu să vedè om cu om, şi să vedè numai para cum ieşiè din puşci. Ca cum ar arde un stuh mare, trestie, pe nişte vînt mare, aşè să vedè focul ieşind din puşci. Numai ce voiu să dzic, poate-fi Dumnedzeu fereşte la războiu, că dintr-o 1000 de sineţe abiè să tîmplă de loveşte un om. Că de ar hi nemerit cît foc slobodziè, n-ar fi mai rămas nici la turci, nici la moscali om de poveste. După cum dzice un cuvînt Miron Logofătul: Mare este omul, iar la război prè mică-i este ţinta“.

Preluarea comandei oştilor ruseşti de către generalul Vitman, lovirea în plin a acestuia de o ghiulea turcească, rănirea generalului Volkovskii de o ienicercă, leşinul ţarului de milă, necesitînd udarea lui cu apă de către împărătească, tratativele dintre Şafirov şi vizirul Mehmed Baltagipaşa (cancelarul rus cerea despăgubiri turcilor pentru prăzile tătarilor, promise de turci înainte de război, vizirul însă răspundea că „atunci a fost un tîrg şi acum este altul“ şi că acum el are drept să ceară, dar pentru Cantemir ghiaurul nu se cade să se sfădească două împărăţii), fuga lui Cantemir ascuns în butca cu două roate a ţarinei, toate acestea sînt narate cu excepţională memorie a faptelor trăite, autentic, cu o desăvîrşită ştiinţă a reliefării momentelor semnificative. Neculce dă toată vina eşecului campaniei ruse pe oportunismul lui Brîncoveanu, care n-a trimis proviziile la timp, arătînd că ţarul însuşi îl acuza de necredinţă, blestemîndu-l: „Iuda-Brîncoveanu m-au vîndut, de-am răpus oaste şi am

Scanned with OKEN Scanner

pățit aceasta". Asta îndreptățește pe cronicar să povestească tragedia domnitorului muntean fără compătimire, ca pe o pedeapsă meritată:

„Deci l-au scos și au tăiat capetele, întâi a patru cuconi ai săi, apoi și al lui și a cîțiva boieri, slugi ai lui. Iar pre doamna și pre alte slugi le-u ținut încă vreo 2 ani la închisoare și apoi i-au slobodzit. Atunce, cîndu-i tăiè feciorii, au fost dzicînd unul să-l turcească, să nu-l taie, dar tată-său l-au îmbărbătat tare, să nu-ș lasă legea. Numai un copilaș, nepot de fiiu Brîncovanului, au scăpat, că l-au luat în seraiul împărătescu, ca să-l turcească. Iar mai pre urmă l-au scos îma împăratului și l-au dat la maică-sa, care mai pe urmă la istoria lui va arăta mai pre largu, Precum să dzice: «domnu bogat și fără sfat», adevăr că atunce au fost fără sfat, dacă s-au mîniet Dumnedzeu pre dînsul. Iar mai nainte, în 30 de ani, tot cu sfat au fost, că ține Dumnedzeu și-i ierta osînda. Iar acum n-au vrut să-l mai rabde. Și cînd l-au tăiet, au adus pre toți solii de-l priviè".

Alături de darul povestirii, Neculce are, ca nimeni altul pînă la el, darul portretizării figurilor evocate, însușire de romancier. Personajele sale istorice sînt în marea lor majoritate eroi de roman. Chiar atunci cînd aceștia nu sînt personalități istorice și n-au roluri epice, cronicarul știe să le creioneze fizionomia și să le sugereze caracterul printr-un gest, o acțiune simplă, o predispoziție, un obicei, un tic. Cînd însă eroul e complex, atunci autorul îl relevă sub toate laturile, fizic și moral, comentîndu-i fiecare trăsătură, ca într-o fișă caracterologică labruyeriană. Neculce zugrăvește figurile celor 14 domnitori de care se ocupă ca Suetoniu în cartea celor *Doisprezece Cezari*, făcînd loc încă și altor fețe, în unele cazuri rămase pînă astăzi exclusiv în caracterizările lui, ca aceea a mitropolitului Dosoftei.

Dabija-vodă împărțea săracilor bucate de la masa lui, făcea divanuri dese din amiază pînă seara și „bè vin mai mult din oală roșie decît din păhar". Iliaș-vodă era milostiv afară din cale, „bacșișuri da mari". Antonie Ruset îngăduia prea multe feciorilor săi, din care cauză a căzut la mare osîndă și lipsă. Gheorghe Duca avea ambiții mari, era tiran și fudul, lacom peste măsură de argint:

„Că el să ținè și vorovè în casa lui, de să ispitiè să fie craiu în Țara Ungurească, și un ficior a lui în Țara Moldovei domnu, și altul în Țara Muntenească, și ginere-său hatman în Ocraina. Că el își ținè lucrul prè sus. Curtea lui, masa lui, cheltuiala lui, ca un craiu ținè. Și cînd iesè afar-în norod, tot posomorît căuta ca să-i iè oamenii de fricã. Că el apucas-învățătură de la Vasîlie-vodă, fiind cămăraș mare la Vasîlie-vodă. Era om nu prè nalt și gros, burduhos și bătrîn. Numai îș cernè barba. Pe atîta să cunoștè că n-are acătare minte sau frica lui Dumnedzău..."

La fel era și doamna lui Duca-vodă, Anastasia. După moartea soțului, deși avea doi feciori și patru fete și era „mai mult bătrînă decît tînără",

s-a lăsat amăgită să se mărite cu un aventurier grec. A dat ultimii bani și odoare ca să-l pună bei de Mana, pentru ca, odată instalat, acela s-o părăsească, „săracă și ocărîtă de voroava oamenilor, și cu o casă plină de copii".

Dumitrașco-vodă Cantacuzino este denunțat într-un portret caricatural de mari violențe pamfletare:

„Dumitrașco-vodă era un om bătrîn, grec țarigrădean de neamul lui, de Cataco-zonești. Și mai nainte vreme fusesă visternic mare și-n Țara Muntenească, la Gligori-vodă. Și era om nestătător la voroavi, tălpiz, amăgitor, geambaș de cei de la Fener din Țarigrad. Și dup-aceste, după toate, era bătrîn și curvar. Doamna lui era la Țarigrad, iar el aice își luase o fată a unei rachierițe de pe Podul Vechiu, anume Arhipoae, care o chema Anița, țiitoare, de o purta în vedeală între toată boierimea, de-o ținè în brați, de-o săruta și o purta cu sălbi de galbeni și cu haine de șahmarand, cu șlic de sobol și cu multe odoară împodobită. Și era tînără și frumoasă și plină de suleiman, ca o fată de rachieriță. Și o triimitè cu carăta domnească, cu siimeni și cu vornici și cu comiși dzua amidzidze mari pe uliți, la feridiu și pe la mănăstiri și pe la vii, în primblări. Și făcè și pe boieri de-ș triimitè giupînesăle cu dînsa. Și după ce vinie de la primblări, triimitè giupînesilor daruri, canavețe, bilacoase, căce i-au făcut cinstea de-au mărsu cu dînsa în primblare. Și după ce s-au mazilit, au luat-o cu dînsul ș-au dus-o în Țarigrad cu dînsul ș-au măritat-o dup-o slugă a lui, după un grec. Căutați, frați iubiți cetitori, de videți ce este omenia și curvia grecească! Că el, de bătrîn, dinți în gură n-avè. Dimineața îi încliè, de-i punè în gură, iară sara îi descliè cu încrop și-i punè pe masă. Carne în toate posturile cu turcii depreună mînca. Oh! oh! oh! săracă țară a Moldovei, ce nărocire de stăpîni c-aceștia ai avut!"

Un portret nu tocmai favorabil se face și lui Constantin Cantemir:

„Carte nu știè, ce numai iscălitura învățase de făcè. Practică bună avè la voroavă, era sănătos, mînca bine și bè bine. Semne multe avè pe trup de la războaie, în cap și la mîini, de pe cînd fusese slujitoriu în Țara Leșască. La stat nu era mare; era gros, burduhos, rumân la față, buzat. Barba îi era albă ca zăpada. Cu boierii trăiè pînă la o vreme, pentru că era om de țară și-i știè pe toți, tot anume, pre careli cum era. Și nu era mîndru, nici făcè cheltuială țărîi, că era un moșneag fără doamnă".

Constantin Duca „era domn cu-nțelepciune, și la mînia lui grăiè tot cu cinste și cu îngăduială, nu cu răstituri, prostatic. Și era un om foarte învățat bine la carte. Și măcar că era învățat, dar spor în casa lui nu era". Și Antioh-vodă cînd a venit întîia oară domn „era iar om tînăr, ca de 20 de ani, om mare, cinsteș, chipeș, la minte aședzat, giudecător drept".

„Nu era prè cărturar, numai nu era prostu. Menciunele, tălpizicurili nu le iubiè, la averi nu era lacom, obiceie noo nu priimiè să le facă prè peste samă, vînător și slujitor bun, după hirea tătîne-său. În rè parte era can strașnic, să nu grăiască

Scanned with OKEN Scanner

fiecine şi fără vreme cu dînsul. Şi era şi credincios la giurămînt, îl ţinè cinstit horba. Şi boierii în curtea lui... tot cu cinste îmbla. Mînie avè straşnică, răcniè tare, can cu grabă, şi de-cie să depărta inemile boierilor de dînsul".

În întîia lui domnie mai ales, Mihai Racoviţă n-avea autoritate, îl guvernau muntenii, boierii, rudele şi chiar slugile:

„Şi neamul lui, toţi era tari şi mari, cine de capul lui, cum vrè, aşè facè. Şi slugeli lui cei din boierie era tari, şi mari, şi obraznici, după cumu-i hirea mojicească. Intra în casă, şi cu treabă şi fără treabă, cînd le era voia, de nu semăna curtea nemic a domnie, de atîta obrăznicie ce era. Iar Mihai-vodă, cum s-arăta în boierie, iar atunce îţi părè că-i un om zălud".

Dimpotrivă, la Neculai-vodă Mavrocordat „uşa era închisă tare, nime nu intra la dînsul. A doa dzi, a tree dzi, cînd chema cîte vreun boier la doo, trei cuvinte, iar într-alt chip nime nu putè să meargă la dînsul. Din spătărie încolo, mai înluntru, nime nu putè intra, nici boieri, nici mazîli, fără cît numai Ramadan postelnicul şi Spandonachi căminarul şi Sculie cămăraşul dinluntru, ce era tălmaci. Că Neculai-vodă moldoveneşte nu ştiè, ce era un lucru prè cu năcaz boierilor şi ţării. Şi-ş ţinè lucrurile nalte, la mînie aprig, numai nu ţinè prè mult. Vrè să stăpînească Moldova ca Poarta turcească, cu mărire mare. Şi era om învăţat foarte, bun cărturar. Şi desfătări, voroave de glume, nemic nu se făcè înaintea lui. Şi conoscător de oameni, şi la cine-i slujiè bine arăta dar. Numai mînia ce o avè strica celi bune a lui. Că-i era şi lui cu greu, că nu ştiè rîndul ţării şi nu putè pe boieri să-i supuie cu schevernisala, după cum era voia lui".

Portretul lui Dimitrie Cantemir, domnitorul cel mai apropiat de cronicar, nu conţine, cum ne-am aştepta, laude neîntemeiate, fiind unul din cele mai obiective:

„...atunce dintăiu era boierii can grijiţi de numeli lui Dumitraşco-vodă din tinereţe, cîndu era bezaidè, la domnia frăţine-său la Antiohie-vodă. Că era atunce nerăbdătoriu şi mînios, zlobiv la beţie, şi-i ieşisă numele de om rău. Iar acum, viind cu domnia, nu ştiu să-ş piiardă numele cel rău: au doar mai la vîrstă venisă, au doar chivernisisă viiaţa lui, unde nu era pace? Că aşè să arăta de bun şi de blînd! Tuturor uşe deschisă şi nemăreţ, de vorovie cu toţi copiii...

Deci boierii, vădzînd aşè milă şi nemărire, începură toţi a să lipi şi a-l lăuda. Era om învăţat. Numai la giudecăţi nu prè putè lua sama bine, poate-fi trăind mult la Ţarigrad în străinătate. Lăcomie nu avè mare, lucrurile lui poftiè să fie lăudate".

Un portret simpatic e cel al lui Petru cel Mare:

„Iară împăratul era om mare, mai înalt mai decît toţi oamenii, iar nu gros, rătund la faţă şi can smad, oacheş, şi can arunca cîteodată din cap fluturînd. Şi nu cu mărire şi fală, ca alţi monarhi, ce umbla fiecum, prost la haine, şi numai cu doao, trei slugi, de-i era de grija trebilor. Şi umbla pre gios, fără alaiu, ca un om prost".

Scanned with OKEN Scanner

Prin contrast se poate cita portretul vizirului Gin Ali-pașa, învins de prințul Eugeniu de Savoia în bătălia de la Varadin:

„Acestu Gin Ali-pașa era un păgîn turbat și mare sorbitoriu de sînge asupra creștinilor. Nu-i trebuiè lui daruri sau rugăminte. Acesta au omorît pre Brîncoveanul-vodă cu copiii lui. Acesta au omorît și pe Ștefan-vodă, și pe tată-său, Costantin stolnic, și pe Mihai spatariul, și pe Lupu vornicul, și pre alții mulți. Acesta au omorît și pre vro 40 pași, tot aleși, fruntea turcilor, de sterpisă împărăția turcească de capete. Acesta au stricat și mănăstirea Mavramur de la Țarigrad. Și-i era gîndul lui de a birui pre nemți, să puie pași și în Moldova și în Țara Muntenească. Numai nu i-au agiutat Dumnedzeu, că ș-au luat și el plata, că i-au luat tată-său, diiavolul, sufletul".

Unul din cele mai complexe portrete e acela al lui Grigore al II-lea Ghica, om cu merite, dar și cu defecte:

„Era acest domnu Grigorie-vodă la stat mic și supțire, la față uscat. Numai era cu toane, atîta cît la unele să arăta prè harnic, bun și vrednic, milostiv și răbdătoriu. Și în viiața lui era tot cu mese mari, cu cîntări și cu feliuri de feliuri de muzici în toate dzilele. Prè de avè vro treabă mare, să nu iasă la cîmp, ca să facă veselii cu naiuri, și cu cîntece hagimești, și cu mulți peilevani măscărici. Și pre boieri totdeauna îi poftiè să fie cu dînsul la primblări. Și dacă ieșie la cîmpu era prè lascav și darnic...

Era acest domnu și curvar. Multe țiitori fete mari ținè și apoi le îndzăstra și le mărita, cu haine, cu odoară, ca pre niște fete de boier. Numai nu să amesteca la fete de casă mare, ce de căpetenii mai de gios. Și avea doamnă și cuconi, și nu să rușina, de-ș făcè casa de ocară un om mare ca acesta. Și la toate era desfrînat: Curtea lui poftiè să fie tot îmbrăcată. Pre nime din boieri să nu-i audză jeluindu-să că-i scăpat sau olecăindu-să că sînt timpurile grele și nu s-au făcut roadele, că să foarte mîniè, și la mînie era foarte grabnic. Și nici sfetnicii lui nu-i îndrăzniè, cînd era mînios. Dară să întorce curundu.

La giudecată îi părè că giudecă foarte bine, și cumu-i părè, așè rămînè. Și pre urmă, deși vedè că au greșit, nu întorcè, ce, așè, dîndu carte de rămas, rămînè, cît de la o vreme părăsise oamenii a mai veni la Divan. De era vreun țăran îngreuiet la bir, nu-l mai scădè, ce așè da păn-istoviè tot ce avè. Da sume mari de bani la Poartă și turcilor agi ce viniè de la Poartă cu trebi. Căruia era să-i dè o pungă de bani îi da cinci, șese, tot ca să-l laude la Poartă, iar de săracii țării nu-i era milă. De să clintiè păn-afară den tîrgu sau păn-la vreun boier, tot cu căruța cea de cupărie după dînsul. Că preste tot ceasul bè ori vin cu pelin, ori vutcă. Și încotro mergè, tot cu gloată, ca doao, trei sute de slujitori, și alții să fie cu dînsul. Cu pușca da prè bine. Greci mulți adusese în țară, de mînca lefe tot din visterie. Și cîte diregătorii la margine, tot greci le ținè, iar boierii de țară era numai cu numele, că la nemică nu-i mai întreba... Dar avè și trecere mare la Poartă, că pre turcii balgii din țară foarte-i înfrînasă, și să temè de dînsul, de nu putè face zapt oamenilor întru nemica..."

Scanned with OKEN Scanner

În sfîrşit, iată şi portretul ultimului domnitor, Constantin Mavrocordat, vărul şi duşmanul lui Grigore al II-lea Ghica:

„Acest domnu Constandin-vodă era un om prè mic de stat, şi făptură proastă, şi căutătura încrucişată, şi vorba lui înecată. Dar la hire era nalt, cu mîndrie vrè să s-arate, dar era şi omilenic. Cazne, bătăi rele la oamini nu făcè, nici la sînge nu era lacom, şi răbdător mult. Îi era dragă învăţătura, corăspundeţii din toate ţările străine să aibă, pre silitor spre veşti, ca să ştii ce să faci printr-alte ţări, ca să dobîndească numi lăudat la Poartă. Minciunile îi era prè drag a li asculta, numai nu era prè grabnic a faci rău. Giuruiè pre mult unora şi altora, dar la mai mulţi nu da dintr-aceli giuruinţă. Era om di-l întorcè şi alţii".

Neculce nu se mulţumeşte să înfăţişeze personajele istorice din afară, indiferent, el ia atitudine nu numai faţă de faptele lor, ci şi de însuşirile lor morale, pe care încearcă să le generalizeze, să le reducă la unitate, stabilind astfel o variată galerie de tipuri. Procedeul e mai puţin al istoricului şi mai mult al romancierului, dar, tipizînd, cronicarul nu pierde din vedere trăsăturile individuale, concret istorice, ceea ce-l menţine în limitele adevărului şi în acelaşi timp ale artei.

Alte elemente care contribuie la realizarea impresiei de artă în cronica lui Neculce sînt tablourile de epocă, detaliile de decor, indicaţiile ceremoniale, nu lipsite de fast, pitoreşti.

Nunta domniţei Catrina Duca cu Ştefan, feciorul cel „grozav la faţă" al lui Radu-vodă, la Iaşi, oferă un tablou memorabil:

„Ş-au veselit 2 săptămîni cu feluri de feluri de muzici, şi de giocuri, şi pelivani, şi de puşci. Şi giuca 2 danţuri pen ogradă şi pe uliţe, cu toţi boierii şi giupînesele împodobiţi, şi toţi neguţătorii, şi tot tîrgul. Şi un vornic mare purta un cap de danţu şi alt vornic mare alt cap de danţu, îmbrăcaţi cu şarvanele domneşti. Numai mirili şi mireasa, fiind feciori de domnu, nu giuca în danţu pe afară, numai ce giuca cu boierii. Cît nu era nuntă, şi era minune".

Măsurile protocolare stabilite la primirea de către Antioh Cantemir a solului polonez Rafael Lescinski seamănă cu cele de la curtea bogdihanului Chinei, zugrăvite de Nicolae Milescu:

„Deci, aşa s-au aşedzat: să se scoboare Antiohii vodă pînă la trii scări şi solul să se suie iară pînă la trii scări. Şi la al şaptili scară, unde este giumătatea, să se închine unul altuia, şi aşè alături să meargă pănă în casă. Şi la băut tot odată să bè amîndoi..."

Asemenea amănunte de culoare au servit lui Mihail Sadoveanu în romanul său de reconstrucţie istorică *Zodia cancerului*, unde soseşte în Moldova secolului al XVII-lea abatele francez Paul de Marenne.

Din punct de vedere stilistic, Neculce se aseamănă cu Ion Creangă, în sensul că amîndoi utilizează modul povestirii populare, în totală ne-

Scanned with OKEN Scanner

cunoştinţă de procedeele culte (Creangă, avînd cunoştinţă de ele, le-a ignorat în chip voluntar). În afară de *Biblie,* de cronicile anterioare manuscrise ale lui Ureche, Costin şi alţii şi în afară de un cronograf pe care l-a copiat parţial (ms. B.A. R.S.R., nr. 4793), este puţin probabil ca Neculce să mai fi citit alte cărţi, pretutindeni el preferînd tradiţia orală în locul celei scrise. Unele potriviri între letopiseţul său şi alte letopiseţe nu trebuie socotite ca prelucrări de izvoare, ci ca simple reminiscenţe, în cazul că nu exista o tradiţie orală. Prin urmare, la Neculce (ca şi la Creangă) nu poate fi vorba de procedeu artistic conştient, ci de creaţie genuină în spirit popular, liberă de orice canon. Că în expunerea de tip natural, popular, putem descoperi *a posteriori* procedee, e altă chestiune.

Ceea ce caracterizează în primul rînd expunerea lui Neculce (ca şi pe aceea a lui Creangă) este hazul, provenit de cele mai multe ori din ironie, dintr-o dispoziţie serioasă, menită a atrage fin atenţia asupra unui lucru, pe ocolite, cu aerul de a glumi, intenţia fiind de cele mai multe ori de a moraliza, de a satiriza, chiar de a protesta.

În legătură cu păţania de la Dumbrava Roşie, urmare a trufiei leşilor, se spune că „ei să ruga să nu-i împungă, ce să-i bată cu biciuşcile, iar cînd îi bătea cu biciuşcile, ei să ruga să-i împungă". Despre un boier viteaz, care ştia să recurgă şi la alte mijloace pentru a se aranja: „Dar şi hărnicia lui îl arăta la stăpîni, cum şi atunci n-au mărs cu mînule goale la paşe". Rezultatele unei domnii rele sînt comentate aşa: „Bogat bine şi folos au rămas ţării şi de la Petriceico-vodă: pradă şi foamete mare!" Despre dregătoria de vistiernic în vremuri neprielnice. „Aşa sînt de bune boieriile în Ţara Moldovei de la Vasilie-vodă încoaci!" (vistiernicul ieşise din slujbă dator). Despre un duhovnic, din a cărui indiscreţie se produc mari necazuri: „Videţi acum ce-au făcut acel duhovnicescu grec! D-è dragul să te ispovedeşti la dînşii!" Certurile şi intrigile reciproce între Moldova şi Ţara Românească sînt denunţate cu obidă: „Ţineţi-vă, săracelor ţări, dacă sînteţi putencioase, de acmu să biruiţi nevoile din pizmele vechi la ce s-au început să se lucredze". Constantin Duca se îndatorează în chip nesăbuit cu ocazia luării tronului. „Dece, zice cronicarul, şi lui Constantin-vodă nu-i era urîtă datoria, şi-i era dragă şi mîndria". Acelaşi Constantin Duca, voind să scape de un spion turc, pune să i se taie capul de către un serdar cu gură mare, cînd suprimarea trebuia să se facă în taină: „Au stînsu bine focul cu paie!" — observă Neculce. Tot Constantin Duca numeşte mare vornic pe un boier primejdios, duşman al său, în credinţa că-i va deveni prieten: „Deci, ştiu că l-au făcut, zice cronicarul, ca oaia pe lup". Muntenii, înţeleşi cu un paşă, sfătuiesc pe Antioh Cantemir să nu ducă zahereaua turcilor la Cameniţa, sub pretex-

Scanned with OKEN Scanner

tul că poate să cadă în mîna leşilor, în realitate voind a-l pîrî la Poartă de hainie. Dar, Antioh-vodă nu li se potriveşte. „Iar muntenii, intervine Neculce, văzînd aşè, numai să trîntiè şi plesniè de ciudă, că nu-i putè să-i strîci nemic...". Falsa dezinteresare a lui Mihai Racoviţă la numirea lui ca domn este figurată plastic de cronicar: „Să făce a nu-i plăce să priimească domnia ca şi fata cie ce dzisă unui voinic: Fă-te tu a mă trage şi eu oi merge plîngînd". Despre intrigile a doi boieri fugiţi în Polonia împotriva unui domnitor: „Că Bogdan şi Iordachi din Ţara Leşască nu dormiè, nici le şădè scrisorile".

Sînt aici procedee artistice culte? În majoritatea cazurilor cronicarul recurge la formulări obişnuite în vorbirea curentă, toată străduinţa sa reducîndu-se la adaptarea cît mai exactă (şi subtilă) a zicerii la o situaţie dată. Întocmai ca şi Creangă, Neculce are la îndemînă un număr impresionant de construcţii populare, orale, potrivite tuturor împrejurărilor, pe care le plasează fără dificultate unde e nevoie, instinctiv. Iată o listă de astfel de „formule expresive" întocmită de acad. Iorgu Iordan: *să stînsă pomenirea lui cu sunet; au aflat vreme* (=au găsit momentul); *nu-l mai putea sătura; au văzdzut că nu-i dă mîna; au făcut cheltuiele fără treabă şi ispravă; s-au curăţit de grijă; îi era jale că-i vinisă zamanul şi nu putè să-ş răsplătească răutatea...; fiind şi muntenii învăţători şi agiutori la pîrît; neştiutoriu gîndul omului la ce-l aduce; învăţa pe boieri cu d-è frica; în doo rînduri l-adusesă Duca-vodă pe gurile lor; i s-aprinsă inema de voie rè; cu acea socoteală îş strîcă obrazul şi numeli şi mai rău; avîndu nume de bogat şi vrînd să împle gurile tuturor; să nu scape, că d-è scăpa, cap n-are; că d-è scăpa, capul i-a tăiè; să-şi izbîndească inimii asupra văru-său; mînca (bani) şi făţiş şi furiş; bun de gură şi de pîră; sta în tot ceasul să-i mănînce capul; i-au fostu lovit mînia lui Dumnedzău; tare şi mare; Brîncoveanul avea tot doo obrază de prieteşug, de-ş arăta unul către Mihai-vodă şi altul către Antohi-vodă; şi era cu doo feţi, arătîndu-să către boieri că-s vinovaţi grecii; de ruşine şi de frică numai ce schimba feţe; l-au luat şi l-au pornit cu mare strajă şi groază; avînd cale cuvintelor sale; au scăpat cum au putut şi vine la poala împărăţiei; ş-au adus capul la poala împărăţiii; ş-au adus capetili supt mila împărăţiii; Şi oca cè de vin s-au întorsu în sînge şi în bătaie; tălpiz şi fricos, cu piele de iepure la spate; să vor duce să-şi prindză capetili printr-alte ţări; ca să-l părăsească pe Duca-vodă, să nu-l mai vadză în ochi; au rămas oamenii numai cu sufleteli.*

Tot din vorbirea populară ia Neculce comparaţiile, comparaţia fiind cea mai simplă figură de stil. În literatura cultă, în poezie mai ales, dăm peste comparaţii surprinzătoare, care presupun efort artistic. Comparaţiile lui

Neculce, întocmai ca și acelea ale lui Creangă, nu se caracterizează prin inedit, contribuie totuși la potențarea ideii exprimate. Iată lista completă a acad. Iorgu Iordan: *așè da din tunuri, cît se cutremura locul; și s-au strînsu* (boierii la Dumitrașco-vodă Cantacuzino) *ca puii de potîrnichi; întrat-au tătarîi în țară ca lupii într-o turmă de oi; Dusu-l-au pe Stoica la Brîncovanul în București, cu o lăcată cît un șlic de mare la grumadzi...; cît o pistreală de săgeată; pica ca perile turcii și tătarii; rămaseră ca un roiu făr-de matcă; sta asupra lui ca niște lupi; pedestrimea moscalilor stă la războiu ca un zîd nemișcat; ca cum ar merge fulgerul, așa mergè focul împregiur; ca cum ar lua oaricine cîrpa unei fămei din cap* (așa de repede); *așè le-au dat turcii năvală ca o noajă de lupi; pre cîmp să vedè focurile ca stelele; cum ar trece niște lăcuște, așè trecè de mulți; nemică nu să clintiè, ca cum ar fi niște oameni morți la revărsatul zorilor; și așe cădè turcii, ca cînd ar cădè niște pere coapte dintr-un păr, cînd îl scutură oamenii; așè au oborît pre turci, ca cum i-ar mătura cu o mătură; mare și tare ca un leu asupra tuturor; să lărgise șiragurile, cît alergai cu calul; sta călărimea împregiurul obuzului, ca cum ar sta pădurea; nădejdea domnului este ca săninul ceriului și ca încetul mării; pornie în țară boiernașii lui, ca cum ar purcede un ceambul tătărescu în pradă; taie mîrzacii și șerimii ca un casap; țin și ei prieteșugul ca cînii vinerea; perè turci ca frundza, de pica pre Dunări în gios; au șădzut o lună și mai bine așè la un loc, ca lupul cu oaia; că Lupul Costachi, cum au sosit la Iași, ca un lup nesățios, au și început a prinde pe slujitori carei fusese cu moscalii.*

Epitete de felul celor folosite de scriitorii culți nu întîlnim la Neculce, dar găsim la el cîteva epitete populare, majoritatea conținînd adjectivul *bogat*, întrebuințat pe lîngă tot felul de substantive: *făcè bogată stricăciune Țării Munteneșt; ...de-i robiè și de bogate ori îi și smintiè; bogată rușine le era! Ce bogat blăstăm era asupra lui Șeremet!; bogat blăstăm și lacrimi vărsate asupra acelui Enache aga...!; Aceste bogate nevoi s-au făcut în Moldova...; Bogate nevoi și rușini făcè turcii beților oameni...; Bogate lacrămi era, cît s-audziè glasul la cer; Ilie Cantacuzino vistiernicul și Panaitachi Morona biv-postelnic mîndri, mincinoși, fățarnici, giurători pentru hiece amăgitori; S-au făcut mare și frumoasă nuntă...; Cetățile toati ce li luasă turcii în trecuți ani de la cazîlbași; i-au omorît cu grele și cumplite morți.*

Metaforele (comparații subînțelese, substituiri de sensuri) sînt rare la Neculce, pentru că rare sînt și în vorbirea populară (literatura orală și cea de sursă populară are de asemenea puține metafore, situație constatată în epopeile homerice): *Duca-vodă, dac-audzi că șed Cantemireștii la*

Scanned with OKEN Scanner

casăli lor cu paci, îndată să-mbrăcă cu cămeşe de ghiaţă (îngheţă de frică); *făcură paci cu taină* (muntenii cu Cantemireştii) *să nu ştie Duca-vodă, numai pace sulemenită* (aici ideea de falsă împăcare este concretizată printr-un simulacru pe care s-a aplicat, pentru a fi crezut viu, fard); *Duca-vodă, dacă vădzu aşè* (că-i fugise boierii în Ţara Românească), *să turbură tare şi-ş aprinsă poaleli de toate părţile* (era foarte primejduit ca de un incendiu); *Dimitrie Cantemir era tuturor „uşe deschisă"* (primitor, sincer); *viziriul au rîs şi au răspuns* (parlamentarilor ruşi) *că atunce au fost un tîrg şi acum este altul* (altă situaţie, altă tocmeală); *deci era pre în val* (agitat); *şi de acolo, de la munteni . . . au sărit scînteia* (văcăritul) *şi la noi în Moldova, de s-au aprinsu acest pojar de obicei; l-au dăruit Grigore-vodă foarte bine* (pe Iusuf Mîrza) *ca să-l facă prieten pre un cîine; ce şi eu n-am vrut să mă fac al doile Iudă; şi scriè cărţi la Şeremet de-ş făcè obraz; după cum li-i hirea de dulău, de le dzîc* (turcilor) *că-s dulăi, adivărat că-s dulăi. Dacă văd că nu pot isprăvi, ei dau vina capetelor* (conducătorilor).

Paremiologia, vorbirea în pilde, una din caracteristicile stilului popular, cultivată mai tîrziu de Constantin Negruzzi, Anton Pann şi Ion Creangă, este o însuşire naturală a artei lui Neculce, om cu multă experienţă de viaţă la vîrsta cînd şi-a scris cronica, cunoscător al înţelepciunii celor vechi din scripturi, sentinţe, proverbe şi zicale.

Cîteva din maxime sînt scoase din *Biblie,* unde pot fi identificate după indicaţia autorului. Astfel: „Că lacrîmile săracilor nice soareli, nice vîntul nu le poate usca. După cum dzice şi Isus Sirah, că ruga smeritului nuori în cer pătrunde" se află într-adevăr în *Cartea înţelepciunii lui Iisus, fiul lui Sirah, sau Eclesiastic,* cap. 35, vers 16 („Domnul primeşte cu bunăvoinţă pe cel ce-i slujeşte şi rugăciunea credinciosului se ridică pînă la nori"). „După cum dzice Scriptura: Cine sapă groapa altuie, dă într-însa". Acest proverb se găseşte tot în Isus Sirah, cap. 27, vers 26: „Cine sapă groapa altuia cade în ea, şi cel ce întinde cursă, se prinde singur". „Dar eu taina stăpînului căruia i-am mîncat pita n-am putut-o descoperi, uitîndu-mă la Sfînta Scriptură ce au dzis îngerul către Tovie dzicînd: Taina împăratului să o acoperi, iar faptele lui Dumnedzeu la arătare să le mărturiseşti". Este un citat din *Cartea* lui *Tobit,* cap. 13, vers 7: „Frumos lucru este să ţinem ascunsă taina unui împărat, însă ca să dăm la iveală faptele cele mari ale lui Dumnedzeu este lucru măreţ". „Ce m-am lăsat tot în nădejdea lui Dumnedzeu, păn-m-au scos, pre cum mărturiseşte David proorocul psalom 39: „răbdînd am aşteptat pre Domnul, şi mi-au luat aminte, şi au ascultat ruga mè, şi m-au scos din groapa patimilor şi din taina cea adîncă, şi au pus pre piatră picioarele mele

Scanned with OKEN Scanner

i proci". Aflăm citatul în psalmul 40, vers 2—3: „În Domnul mi-am pus nădejdea mea şi el şi-a plecat urechea către mine şi strigătul meu l-a ascultat. Din groapa pieirii scosu-m-a, din noroi şi din tină şi pe stîncă înaltă m-a ridicat şi paşii mei i-a întărit". „Dzice Hs. la Evanghelii că, dacă s-ar împuţi sarea, bucatele cu ce s-ar săra?" Acesta este un citat din *Evanghelia după Matei*, cap. 5, vers 13: „Voi sînteţi sarea pămîntului; dacă sarea se va strica, cu ce se va săra? De nimic nu mai e bună, fără numai de aruncat afară, ca să fie călcată de oameni". Sînt şi alte maxime biblice, mai greu de identificat: „Pre cum dzice Scriptura: «Nu va folosi, averea în dzioa urgiii»" sau „Ce gîndeşte omul nu dă Domnul", ori: „Cîn va Dumnedzeu şi omul nemereşte sfatul". În fine, iată un citat dintr-un filozof laic: „Că pre urmă mult se va căi şi nemic nu va putea folosi, precum dzice filozoful: «Căinţele cele de apoi întru nemica sînt»".

Proverbele şi zicalele populare sînt introduse cu formula „după cum" sau „pre cum să dzice", echivalentă cu „vorbea ceea" a lui Creangă, cîteodată şi direct: „Pasărea vicleană dă singură-n laţ"; „Paza bună trece primejdia rè, mielul blînd suge la doo maice, capul plecat nu-l prinde sabia" (trei poverbe în aceeaşi frază); „După cum să dzice. «Calul rîios găseşte copaciul scorţos»; «Cine face faci-i-să»"; „S-au plinit atunce un cuvînt prost ce dzice: «cu iarba ce uscată arde şi cea verde»"; „Pre cum să dzice: «domn bogat şi fără sfat»"; „După cum dzice că nu-s în toate dzilele Paştile"; „După cum este vorba că nu fac toate muştele mere".

În general, pildele dau scrisului lui Neculce o anume demnitate etică, tendinţa de a instrui şi a educa în acelaşi timp fiind unul din scopurile sale, comunicat fără înconjur:

„Rugăm pre dumnevoastră, iubiţ cetitori tineri, să luaţi sama aceştii scrisori, de s-ar tîmpla vrodată să mai vie nişte lucruri ca aceste în ţara noastră, să vă ştiţi chivernisi, să nu păţiţi şi voi ca şi noi...

Deci, fraţilor cetitorilor, cu cît veţi îndemna a ceti pre acest letopisăţ mai mult, cu atîta veţi şti a vă feri de primejdii şi veţi fi mai învăţaţi a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină, ori de oştire, ori de voroave, la domni şi la noroade de cinste".

Cronica lui Ion Neculce ni s-a păstrat într-un număr de 14 copii manuscrise, din care cel mai vechi, cu intervenţii ale autorului, nedatat, este ms. B.A. R.S.R., nr. 253, folosit şi de M. Kogălniceanu la alcătuirea primei sale ediţii din 1845. Kogălniceanu nu a dat o ediţie ştiinţifică a letopiseţului, ci una îndreptată, pe alocuri modernizată, alteori arhaizată în chip arbitrar. Prima ediţie corectă a dat-o academicianul Iorgu Iordan în 1955.

Limba în care scrie Ion Neculce este graiul Moldovei de nord, unde cronicarul s-a născut şi a trăit cea mai mare parte a vieţii sale. În timpul

Scanned with OKEN Scanner

lui Neculce, ca şi înaintea sa, n-a existat o limbă literară, unitară, care să se conformeze normelor gramaticale, deci, oamenii culţi vorbeau ca şi cei neinstruiţi şi scriau aşa cum vorbeau. Limba lui Neculce este imaginea scrisă, nu literară, fidelă a limbii moldoveneşti vorbite în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

„Limba literară românească, scrie acad. Iorgu Iordan în introducerea la ediţia cronicii, ia naştere în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cînd ia naştere şi limba naţională, a cărei varietate desăvîrşită şi unitară în cel mai înalt grad este limba literară. În secolele anterioare celui amintit, noi am avut numai limbă scrisă, adică redarea în scris a celei vorbite, care prezenta deosebiri (cum prezintă şi astăzi, se înţelege mult mai puţine) de la un grai la altul şi chiar în cuprinsul aceluiaşi grai după regiuni. Limbă scrisă şi limbă literară nu sînt noţiuni identice nici în momentul de faţă, cu atît mai puţin puteau fi ele identice în vremea lui Neculce sau mai înainte.“ (Vezi şi *Limba română,* nov.—dec. 1954, p. 52 urm.).

Din cauza caracterului ei oral, limba lui Neculce se deosebeşte sensibil de limba lui Miron Costin, a stolnicului Constantin Cantacuzino sau a lui Dimitrie Cantemir, la care influenţa sintaxei latine are drept urmare o construcţie artificială, adesea fericită din punct de vedere stilistic, cu toată dificultatea înţelegerii, dar menită a rămînea izolată, fără ecou asupra scriitorilor ulteriori.

Într-adevăr, Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, foarte interesanţi ei înşişi, n-au fost imitaţi de urmaşi, în schimb Ion Neculce a constituit şi încă mai constituie şi astăzi un model stilistic, ca şi literatura populară în care se încadrează.

Limba literară românească formîndu-se tîrziu, mulţi din scriitorii noştri importanţi sînt în creaţia lor artişti ai limbii vorbite, în tradiţie neculciană. Primul şi cel mai însemnat în acest sens este humuleşteanul Ion Creangă, în poveştile şi amintirile lui. Ce e mai valoros în opera lui Ion Creangă vine din reproducerea autentică a modului de expresie popular, în totul corespunzător modului de a fi al eroilor. Nu ştim dacă Ion Creangă citise pe Neculce, probabil că da, dar, aşa cum procedează Neculce însuşi cu autorii pe care-i citise, n-a stăruit pe textul lui, modelul său permanent fiind nu textele, ci tradiţia orală, folclorul. În ceea ce priveşte pe Mihail Sadoveanu, situaţia e mult deosebită, întrucît creaţia acestuia este o sinteză între stilul popular şi cel cult, între limba scrisă (ca imagine a limbii vorbite) şi limba literară. Diferenţa între limba cronicii lui Ion Neculce şi limba unui roman ca *Zodia Cancerului sau Vremea Ducăi-vodă* inspirat de cronica lui Neculce este mare. Neculce se

Scanned with OKEN Scanner

exprimă în graiul popular moldovenesc al vremii sale, Sadoveanu într-o limbă supusă canoanelor gramaticale și estetice de un caracter fictiv, dar într-atît de verosimil, încît chiar omul de știință cunoscător al limbii secolului respectiv rămîne copleșit de impresia de autenticitate. Neculce reproduce artistic realitatea, Sadoveanu creează o realitate proprie care se impune cu aceeași putere, făcînd concurență naturii și istoriei ca orice operă de geniu.

BIBLIOGRAFIE

§ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, în M. Kogălniceanu, *Letopisețele Țării Moldovei*, II, Iași, 1845; ed. II, București, 1872; reeditată de Al. Procopovici, Craiova, 1932; ed. Iorgu Iordan, București, 1955; ed. II revăzută, București, 1959.

§ I. Tanoviceanu, *Cîteva notițe biografice asupra cronicarului Ion Neculce*, în *Arhiva*, Iași, II, 1890—1891, p. 330—332; Același, *Contribuțiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, în *Analele Academiei Române*, XXVII, Mem. Secț. ist., s. II, 1905, p. 240—246; Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, în *Buletinul comisiei istorice a României*, IV, București, 1925, p. 1—104; Gh. Ungureanu, *Transcriere de documente*, în *Anuarul Liceului și al școalei comerciale M. Kogălniceanu*, Iași, 1933; Ioan Stupcanul, *Unde e mormîntul cronicarului Ion Neculce?*, în *Universul*, 1935, nr. 118; Mihail Sadoveanu, *Ion Neculce, scriitor artist*, Focșani, 1936; Șerban Cioculescu, *La bicentenarul lui Neculce*, în *Revista fundațiilor*, XII, 1945, nr. 4, p. 331—345; Paul Mihail, *Cronica lui Ion Neculce în copie din 1781*, Iași, 1948; Gr. Scorpan, *Ion Neculce*, în *Iașul nou*, 1950, nr. 8, p. 59—71; Iorgu Iordan, *Despre limba lui Neculce*, în *Studii și cercetări lingvistice*, 1954, 3—4, p. 337—346; I. Verdeș, *Ideile social-politice ale cronicarilor din sec. XVII—XVIII din Țara Românească și Moldova*, în *Din istoria filozofiei în România*, I, București, 1955, p. 7—36; Al. Andriescu, *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, serie nouă, tom. III, 1957, secț. III, fasc. 1—2, p. 97—141; C. A. Stoide, *Cronica lui Neculce*, în *Luceafărul de ziuă*, Brașov, 1957, nr. 2, p. 91—108; Ioan I. Vasiliu, *La Prigorenii cronicarului Ion Neculce*, în *Glasul Bisericii*, XXV, 1966, nr. 7—8, p. 694—724; D. Velciu, *Ion Neculce*, Buc., E. T., 1968.

ALȚI CRONICARI DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

Cu Radu Popescu în Țara Românească și Ion Neculce în Moldova istoriografia românească, în formele ei specifice pentru fiecare din cele două provincii, ajunge la apogeu. De aici înainte cronicile, continuînd pînă în preajma războiului ruso-turc încheiat prin pacea de la Kuciuc-Kainargi din 1774, nu mai prezintă decît puțin interes literar, fiind

simple documente sau lucrări ştiinţifice, poate cu o singură excepţie, aceea a letopiseţului anonim atribuit lui Enache Kogălniceanu. Cum era de aşteptat, în perioada de dominaţie turcească prin fanarioţi, o parte a istoriografiei din această vreme este scrisă fie de străini, fie de români, în limba greacă. Un cronicar grec al familiei Mavrocordat a fost Constantin Daponte, autor al unor *Efemeride dace* din anii 1736—1739 şi al unei *Istorii* a evenimentelor de la 1648 la 1704, mai mult din mijlocul lumii greceşti din jurul Porţii, nu fără referinţe asupra situaţiei din ţările române.

Alt cronicar grec, originar din Moreea, Petru Depasta, scrie cronica intitulată *Constantin-vodă sau scrisoarea faptelor vrednice de pomenire întîmplate în Dacia supt Constantin Mavrocordat,* urmărindu-şi stăpînul de-a lungul a 8 domnii în Ţara Românească şi Moldova, din 1730 pînă la 1758. În fine, tot în greceşte, un anonim a scris din porunca lui Matei Ghica, fiul lui Grigore al II-lea Ghica, o cronică raportînd evenimentele petrecute în Moldova între 1695 (întîia domnie a lui Antioh Cantemir) şi 1754. Pînă la 1730 autorul compilează izvoadele anteneculciene anonime, de la această dată povestirea avînd un caracter personal, în continuarea cronicii traduse în greceşte de Alexandru Amiras. Este, firesc, o cronică encomiastică, de laudă a celor doi Ghica (Grigore al II-lea şi Matei), îndeosebi a ultimului, în domnia căruia cronicarul se opreşte cu doi ani înainte de mazilire.

O cronică transilvană

Istoria sfintei beserici a Şcheilor Braşovului de Radu Tempea, reeditată de Octavian Şchiau şi Livia Bot (1969), după 70 de ani de la prima ei tipărire (*Istoria besericei Şcheilor Braşovului* — manuscript de la Radu Tempe. Publicată cu cheltuiala bisericei Sf. Nicolae din Braşov de Sterie Stinghe. Braşov, Ciurcu, 1899) este întîia cronică transilvană în limba română, înainte de acelea ale istoricilor Şcolii ardelene.

Cronica a fost redactată începînd din al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea, cam după 1716. Autorul ei, preotul Radu Tempea, fiul unui omonim, numit de aceea Radu Tempea II, era originar din Oltenia sau Ţara Românească şi s-a născut în 1691. A învăţat probabil la şcoala bisericii din Şchei, dobîndind cunoştinţe de limba latină şi slavonă. Hirotonit la 25 de ani în Bucureşti, de mitropolitul Antim Ivireanu, e ales de oraş preot la biserica Şcheilor şi în această calitate va lupta împotriva unaţiei, ca şi împotriva încercărilor autorităţii habsburgice de a slăbi relaţiile românilor ortodocşi transilvăneni cu Ţara Românească. E numit

Scanned with OKEN Scanner

de episcopatul de Rîmnic protopop în 1736, arestat pentru cîteva luni pentru „rebelie" față de patriciatul săsesc, dar menținut în funcție pînă la 1742, cînd a murit.

Istoria lui Radu Tempea e o cronică ecleziastică, înșirînd, sub formă de anale, întîmplările bisericii Șcheilor și ale capilor ei din anul întemeierii (1484) pînă în 1742. Prima parte, în care se include și cronica de 5 pagini a popei Vasile (în original în limba germană), este succintă. Peste două sute de ani (1484—1692) sînt expediați în aproximativ 15 pagini. Abia cîte un detaliu e mai pitoresc. Popa Stan a vrut să fie „mai mare" și a murit de trăznet într-o șură, popa Ion Corbea, văduv, „s-au iertat de preoție și s-au însurat", protopopul Vîlcu „nădăjduia în beție" și a rămas „de mare rușine înaintea sfatului".

A doua parte a cronicii, narînd restul de 50 de ani, e cam de opt ori mai mare și are pasaje de expunere memorabilă. Cînd Vlădica Atanasie Anghel acceptă unația, cronicarul notează „plîngerea oilor din mijlocul lupilor".

„În ce chip curva se împodobește împotriva libovnicilor săi, așa și Atanasie, îmbrăcîndu-se în toate odăjdiile arhierești și preoții în feloane, să unire cu papistașii, călcînd hotarăle sfintelor săboară. Închisără ochii să nu vază scripturile, urechile lor plecară spre surle și trîmbițe și lunecară în becisnicia cea cu tobe. Zice Ieremia: Vai lumii de zminteală, că nu poate fi să nu vie zminteală, iară mai vai prin care vine zminteala (Apocalipsa, 13, stih 11 și 12). Vrînd lumina a să amesteca cu întunericul se făcu tot întuneric, sarea s-au împuțit, păstorii s-au făcut lupi, preoții au călcat legea, rănitu-s-au păstorii cu neînțelegerea și s-au risipit turma; începutu-s-au între noi rumperea credinței, arătară-să fiii perirei, venit-au la noi sfîrșitul, sculatu-s-au a doaua hiară cu două coarne ca de miel și le ridică asupra răsăritului să rumpă dafinul și să facă război cu sfinții și să dea semne și boierii cărora să vor închina ei. Zice Zaharia, 2. stih. 6.7: Oh! Oh! fugiți de la pămîntul crivățului, la Sion scăpați".

Pasajul e neculcian. Cronicarul face și un calambur: „acel rău gînditori și amăgitori rău Atanasie, sau mai vîrtos a zice Satanasie...".

La 1718 a fost ciumă și secetă și cronicarul nu uită să însemne urmările. „Sărăcimea mînca turtă de in de la pioa de ulei" sau „sînge de vită cu tărîțe" și „rînsă" (muguri). Supraviețuitorii se făcuse „negri ca tăciunii și mieuna ca pisicii".

Cînd nu are de relatat calamități naturale, văzute ca pedepse date de sus pentru călcarea dreptei credințe, Radu Tempea se oprește pe larg asupra hotărîrii ortodocșilor de a rămîne neabătuți în legea lor, luată cu greu blestem:

„Iară carele din noi, ce am voit de ne-am legat la acestea, va îndrăzni a-și călca făgăduința aceasta și jurămîntul, care noi nesiliți de nimeni am făcut, unul ca acela să fie afurisit și blestemat de domnul Hristos și de maica sfîntă Precestă și de

Scanned with OKEN Scanner

treisuteoptsprăzece părinți sfinți, carii au fost în Nichea la întîiul săbor, aşijderea şi de alte sfinte săboare şi de toți sfinții lui Dumnezău. Partea lui să fie cu spurcatul Iuda şi cu afurisitul Arie, să-i înghiță pămîntul de viu ca pre Satan şi Aviron, să-l ajungă cutremurul lui Cain şi bubele lui Ghiezi; să fie casa pustie şi muierea lui văduvă şi feciorii lui săraci; lacrămile cele de folos să nu să şteargă de pre fața lui în veci...".

Episodul revocării protopopului Todor şi a înlocuirii lui prin cronicar dă o scenă de comedie, notată ca de anonimii munteni. Radu Tempea primeşte carte de la candidatul la scaunul episcopal din Rîmnic cu porunca de a purta el de grijă lucrurilor protopopiei. Înştiințînd pe popa Todor, acesta pretinde că nu-l lasă să plece „cinstitul sfat". Radu Tempea declară că el n-ar fi bucuros să plece capul „la poalele saşilor". Popa Todor merge la sfat şi dă pe față nesupunerea concurentului său. „Să cade să fiți ascultători de noi că şedeți pe moşia noastră, să nu fiți rebelie!" — îi amenință sfatul. „Da' locul caselor şi grădinilor noastre, cînd au venit moşii, strămoşii aici, oare vîndut-ați au dăruit-ați?" — întreabă popa Radu. „Ni că am lăsat de bună voie" — răspund reprezentanții autorității. Dialogul devine tot mai încordat şi transcrierea lui foarte vie:

„Şi iară zicînd: Ni că vom vedea noi acel toiag ce ai în mînă cine ți l-au dat, cum îl vei purta? La aceasta le-au răspuns arătîndu-le şi toiagul; Iacătă-l, de aveți putere, luați-l.

„Şi iară au zis: Ni că vom scrie noi pentru acestea şi în sus şi vom vedea ce sumeție ai. Şi li s-au răspuns răstit: Scrieți măcară unde ştiți!

„Şi iară i-au zis: Dacă nu asculți porunca cinstitului sfat, care am dat noi la Popa Todor, să fie protopop în locul tătîni-său? Şi li s-au răspuns: Nu. — Şi nu? — Nu. — Şi nu asculți? — Nici cum (lovind şi cu toiagul în podini înaintea lor). Atunci au zis: Mergi afară şi așteaptă puțintel. Şi curînd ieşind doi pîrgari, au dat răspuns popei Todor să meargă acasă să-şi caute de treabă, iar popei Radului i-au răspuns: Dumneata deaca eşti aşa sumeț şi nu asculți de cinstitut sfat, vei rămînea prins aici în tinda sfatului".

Precum se vede, Radu Tempea nu e numai primul cronicar transilvan, dar şi primul erou dintr-o galerie pe care prozatorii ardeleni, un Slavici, un Agîrbiceanu, un Rebreanu şi un Pavel Dan o vor ilustra din belşug în opera lor.

IONIȚĂ CANTA

De la marele spătar Ioniță Canta (prescurtare din Cantacuzino), cumnat cu Grigore Al. Ghica şi posesor al unei averi întinse, ne-a rămas o scurtă cronică în continuarea lui Ion Neculce, de la a doua domnie în Moldova a lui Constantin Mavrocordat (1741) pînă la sfîrşitul celei de-a patra domnii a aceluiaşi domnitor (1769), deci pentru un răstimp de 28 de ani.

Scanned with OKEN Scanner

Cronica, succintă, nu este o operă literară, interesează totuşi prin unele amănunte referitoare la starea socială contemporană. Iată de pildă cum se prezenta aceasta în vremea lui Constantin Mavrocordat:

„...într-această a doua domnie, *scrie cronicarul,* multă supărare au făcut ţării cu obiceiuri noi, şi măcar că în doi ani ce au domnit văcărit n-au scos, dară au scos hîrtii pre toată luna; şi sărac şi bogat, şi tînăr şi bătrîn, tot omul să aibă pecete în sîn, şi pre toată luna cerea capuri; şi mulţi oameni de frică şi de sărăcie fugeau prin munţi, şi prin codri, şi mulţi periau de frig şi de foame, şi mulţi din fruntaşii satelor s-au primejduit cu uliţa, şi le-au ras barbele, şi cîte 20 ciferturi lua pe an".

Ioniţă Canta nu este portretist ca Neculce, dă însă şi unele detalii cu privire la caracterul domnitorilor despre care tratează. Astfel Ion Mavrocordat-vodă, fratele lui Constantin, „căuta mai mult chefurile cu mese mari, şi cu mezilea de Ţarigrad, şi noaptea umbla prin tîrg cu veselii şi cu jocuri". Constantin Cehan Racoviţă, fiul lui Mihai Racoviţă, „au domnit cu pace 3 ani cu toţi boierii bine. De atîta era straşnic, că mînca afion dimineaţa şi la vreme de chindii bea pelin cu ulciorul..." În a doua domnie, sfătuindu-se cu mitropolitul Iacov şi cu toţi boierii, a făcut sobor şi a interzis cu blestem dajdea văcăritului, care apăsa îndeosebi asupra săracilor („şi o babă săracă ce torcea în furcă să-şi agonisească hrana şi comîndul său, trebuia la acea vreme să deie şi ea bani la văcărit"). Ion Teodor Calimachi, „fecior lui Teodor Calmăşul, carele au fost din mazilii cei de gios", a învăţat carte latinească şi leşească la Liov, iar la Ţarigrad, unde a petrecut multă vreme ca terziman, elineşte, italieneşte şi franţuzeşte. Pe acest domnitor îl laudă Canta cu citate din psalmi, pentru că a odihnit cu dreptate pe săraci şi i-a apărat de toate împotrivirile. Pe fiul lui Ion Calimah, Grigore-voievod, „grecii, Drăceştii toţi şi cu alte neamuri a lor, îl purtau după voia lor şi mîncau ţara cum le era voia şi boierii Moldovei cu nemică nu puteau să se împărtăşească" — scrie cu necaz cronicarul, bucurîndu-se de „moartea de sabie ce au luat acest domn la Ţarigrad". Grigore al III-lea Alexandru Ghica însă „greci n-adusese mulţi, numai cît erau de trebuinţă curţii sale". În domnia lui a fost un progres în domeniul civilizaţiei şi culturii:

„A împodobit oraşul Iaşului cu multe cişmele cu apă bună şi îndestulată. Întru adevăr că au fost om foarte înţelept şi învăţat; şi iubind ca şi alţii să se îndestuleze cu învăţătura, au făcut minunate şcoale aproape de sfînta mitropolie în Iaşi, întru care să se înveţe multe feluri de învăţături şi multe limbi. Adus-au şi dascăli foarte învăţaţi; făcut-au şi orînduieli dascălilor şi ucenicilor, ca să-şi ştie fieşcare leafa şi rînduiala lor".

Povestirea lui Ioniţă Canta se opreşte la 4 decembrie 1769, cînd a murit „de moarte firească" domnitorul Constantin Mavrocordat în Iaşi.

Scanned with OKEN Scanner

Autorul avea de gînd să-şi ducă letopiseţul mai departe, nu ştim însă dacă a făcut-o.

Cronica lui Ioniţă Canta s-a păstrat într-o copie a lui Vartolomei Măzăreanu din 1773 şi într-alta, nu ştim de cine, din 1783. Titlul ei este: *„Letopiseţul Ţării Moldovei, carile întîi a fost scris pînă la un loc de Nestor Ureche vornicul, iară de la un loc de Miron Logofătul, iar de acolo de Ion Neculce, iar peste tot de Ion Cantacuzino vel-spătar.* De notat că Ioniţă Canta, înfăţişînd istoria continuă a Moldovei de la 1359 pînă la 1769, se aşază în rîndul marilor cronicari: Ureche (Nestor după el), Miron Costin şi Ion Neculce.

LETOPISEŢUL ANONIM AL MOLDOVEI (1733–1774)

Cronica ghiculească anonimă, tradusă în greceşte de Alexandru Amiras, a fost continuată în limba română de un alt anonim, în care Mihail Kogălniceanu vedea pe strămoşul său Enachi Kogălniceanu, biv vătav de aprozi. Pasajul pe baza căruia s-a făcut atribuţia: „şi înştiinţîndu-se domnul de la mine Enachi Kogălniceanu, ce eram comis al doile", s-a dovedit o mistificaţie a lui Mihail Kogălniceanu, în realitate sunînd altfel în manuscris: „înştiinţîndu-se domnul din Enachi Kogălniceanu ce era vtori comis atunce".

Mihail Kogălniceanu afirmă că letopiseţul de la întîia domnie a lui Constantin Mavrocordat (1733) pînă la a doua domnie a lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica (1774) a fost scris la Ţarigrad, ceea ce ar motiva independenţa sa atît de Neculce, cît şi de Ioniţă Canta. Într-adevăr, anonimul n-a cunoscut pe Neculce, căci despre întîia domnie a lui Constantin Mavrocordat, povestită de Neculce, spune: „În zilele acestui domn ce s-a fi lucrat nu ştim, că n-am găsit nicăiurea scris".

Fără a fi scutită de spirit de corp, cronica anonimă are ca şi aceea a lui Neculce un caracter independent, ceea ce-i sporeşte valoarea de document, fiind mult mai întinsă decît aceea a lui Ioniţă Canta şi avînd în plus o fizionomie proprie. Autorul nu se ridică la înălţimea lui Neculce, dar nu i se poate contesta un mic talent literar de povestitor al evenimentelor la care a asistat uneori de aproape, alteori numai le-a auzit.

Despre Grigore al II-lea Ghica ne spune şi el ca Neculce că „făcea mese mari cu toţi boierii cu zicături şi cu multe eglingele" şi că zidise un foişor în dealul Copoului „cu tot felul de boiele" după moda turcească, de unde se eglendisea (distra) privind întrecerile la jocul de halca şi dă-

Scanned with OKEN Scanner

ruind pe cîştigători cu grele cumaşuri (stofe scumpe). Alexandru Ghica, terzimanul Porţii, vizitîndu-l la Iaşi, a fost lovit la întoarcere în cort de un trăznet „arzîndu-i săgeata o giumătate de barbă şi hîrtiile din sîn, topindu-i şi un lanţ de aur a iconiţei ce purta în sîn". Terzimanul a rămas întîi ca mort şi însoţitorii i-au anunţat chiar decesul, totuşi, s-a trezit din leşin teafăr.

Constantin Mavrocordat a introdus în a doua domnie isprăvniciile din Ţara Românească şi a fixat darea de un ort la fiecare sfert de cap de zece bucate. Reforma fiscală i se pare cronicarului boier prea în favoarea ţăranilor, de unde şi nemulţumirile sale în comentariile despre domnitor:

„Uşele divanului erau deschise şi multă vorbă cu prostimea avea, cît atîta le dedese obraz, cît nu putea nime din boieri ca să zică măcar cît de puţin lucru vreunui ţăran, că îndată striga la vodă, şi pentru un lucru de nimica a unui ţăran cît de prost făcea pe un boier mare mascara şi-l închidea. Şi mai dăduse o poruncă în ţară ca să nu fie volnic nime a lua cuiva măcar un ou fără de bani, nici slujbaş, nici altul nime".

Acelaşi domnitor s-a apucat de capul preoţilor să-i înveţe carte, „frămîntîndu-i în tot chipul". Pe călugării greci i-a evacuat din mănăstirile cele mari sub învinuirea că stau cîte un minut înaintea femeilor, cînd le tămîiază în biserici, privindu-le cu gînd rău, „din talpă pînă în cap", iar pe preoţii analfabeţi i-a pus să înveţe a citi şi să facă slujba în limba română:

„Poruncit-au de au adus şi cărţi pe-nţeles din Ţara Românească, căci în Moldova nu se afla Evanghelii, Apostoli şi Leturgii, dînd poruncă mitropolitul acele cărţi să le cetească pe-nţeles pe la biserici; mai porunci domnul mitropolitului şi episcopilor să facă tipografie fieştecare la eparhia lui, ca să se tipărească cărţi pe-nţeles. Şi aşa s-au apucat de au făcut stampă şi de atuncea şi pînă acum lucrează acea pomenire în pămîntul Moldovei..."

Pe Ion Mavrocordat cronicarul îl condamnă, pentru că a scos „goştină întreită, cîte 11 parale de oaie, care greutate şi nevoie nu poci arăta cîtă au făcut pe bieţii săraci... mulţi din prostime îşi ucideau vitele cele mai proaste ca să nu le plătească..." Asemenea şi Grigore al II-lea Ghica „multe blăstemuri a luat de la săraci, pentru văcărit, ales de la babile cele văduve, pînă una au zvîrlit cu o piatră în el în ziua în care au purces din Iaşi..." Impozitele lui Grigore al II-lea Ghica în ultima lui domnie în Moldova (a treia) au întrecut orice măsură:

„Grigore Ghica, după ce au venit au şi scos cuniţă cîte 50 parale de vită; cu adăuşag şi cu bani vechi şi cu răsura slujbaşilor, se suia la 60 de parale vita. Mai scos-au desătina, şi goştina, şi vădrăritul; şi după ce s-au răcit vremea, au scos şi

Scanned with OKEN Scanner

peceți pe țară de au plătit toți, scoțînd și văcărit cîte 2 lei, 6 potronici vechi de vită, și răsura deosebit".

Fînul lipsind, s-au făcut furaje din acoperișurile de stuf ale caselor. Desființarea veciniei în 1749 de către Constantin Mavrocordat nu are adeziunea cronicarului, dar relatarea modului în care s-a făcut reforma nu-i mai puțin interesantă. Vecinii se strînsese la divan de pretutindeni „cu mare obrăznicie", zice el. La întrebarea domnului de cînd sînt vecini, boierii au răspuns că nu i-au cumpărat ei, ci așa i-au găsit pe moșiile lor din moși-strămoși:

„Atuncea au poroncit vodă cu mare hotărîre să nu mai fie vecini de aici înainte, numai pentru că șed prin satele boierești și se hrănesc pe moșiile lor, să lucreze cîte douăzeci și patru de zile într-un an boierilor vara și iarna; au să dea cîte doi lei de fiește care casă și să lucreze cîte 12 zile pe an vara și iarna".

Din păcate, în această a treia domnie a lui Constantin Mavrocordat a fost secetă și lăcustele au distrus în întregime recolta, încît oamenii ajunsese să facă făină din coji de copaci și din ghindă de stejar. Situația nu s-a îmbunătățit sub Constantin Cehan Racoviță, introducătorul altui nesfîrșit pomelnic de biruri:

„...atuncea au găsit toți cu cale ca să scoată văcăritul cîte pol leu de vită bani vechi, și răsură 4 parale de vită, care mai pe urmă scoțînd și adăoșag cîte 20 parale bani vechi de vită, s-au făcut 92 de parale de vită, scoțînd și sferturile de agiuns, încă îndoite, vînzînd și alte slujbe: ocnă, vămi, mortasăpii, și de vară iară coniță cîte un leu bani vechi, și pe urmă și adăoșag cîte 20 parale iară bani vechi, care făcea 70 parale de vită..."

Matei Ghica, fiul lui Grigore al II-lea Ghica, era „măreț și iute la mînie și iubitor la bătăi", deși nu știa rîndul la judecăți în divan. Îi plăcea și lui, ca și tatălui său, să facă „zăfchiuri cu zicături, cu primblări, cu jocuri, iubind și partea muierească". Invita la curte jupînese mari, le punea să danseze, iar el și cu doamna priveau.

Scarlat Ghica, fratele lui Matei, se ținea și el de „zicături, jocuri și primblări" și nu observa rușfeturile încasate de ispravnicii săi ticăloși. Boierii încercau să convingă pe mitropolitul Iacov de a dezlega văcăritul de blestem, dar acesta, om plin de demnitate, le-a arătat cîrja, simbolul puterii sale, și le-a zis: „luați-o și faceți ce știți". Ion-vodă Calimah „era un om prea fricos de frig că și vara umbla cu două blane, și aprindea mangal în odaie, și era și scump" (avar). Pe timpul său, țara era condusă de Iordache Stavarachi, grec cu mare trecere la Poartă, care prin abuzurile sale a stîrnit ura tuturor boierilor pămînteni. Deportînd pe o parte din aceștia sub pretext că-i trimite la Țarigrad ca să arăte nevoile țării,

Scanned with OKEN Scanner

Stavarachi a provocat reacţia celorlalţi boieri, care, pentru a scăpa de el, au sculat ţărănimea. Cîteva mii de ţărani s-au adunat la curte, ca altădată sub Alexandru Iliaş, forţînd porţile şi strigînd: să ne daţi pe Stavarachi: Stavarachi a fugit şi răscoala norodului s-a întors împotriva boierilor exploatatori de baştină: „zic că au fost îmblînd cîţiva din boierii cei mari ca să-i potoale; la care zic că i-ar fi lovit prostimea . . .“ comentează cronicarul de pe poziţia sa de clasă, ca şi Miron Costin.

În legătură cu rolul agenţilor diplomatici ai Moldovei la Poartă în epoca fanarioţilor, cronica anonimă atribuită lui Enache Kogălniceanu dă referinţe unice, extrem de importante. Se arată că unii domnitori erau în strictă dependenţă de capuchehăile lor şi că în realitate agenţii diplomatici nu reprezentau pe domnitori la Poartă, ci domnitorii reprezentau pe agenţii lor diplomatici în ţară. Iordache Stavarachi şi Nicolae Şuţu, doi dintre agenţii diplomatici fanarioţi, au guvernat efectiv de la Constantinopol, primul pînă la 1765, cînd a fost sugrumat în închisoarea bostangiilor, al doilea pînă în 1770, cînd a fost decapitat împreună cu domnitorul Grigore Calimah (uciderea lui Iordache Stavarachi a dat naştere şi unui cîntec în limba greacă, tradus în limba română în 1767).

Spînzurarea la Constantinopol a lui Alexandru Dracu (fratele lui Nicolae Şuţu), omorîrea lui Ilie Cantacuzino la Iaşi în timpul domniei lui Ion Calimah constituie povestiri independente în cronică, adevărate nuvele. Alexandru Dracu a fost învinuit că voia să facă comerţ de sclave, iar Ilie Cantacuzino că asasinase pe o slugă a sa tocmai pe cînd îşi serba nunta.

Pe vremea lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica ar fi fost un lux vestimentar excesiv. Spre a-l combate, domnitorul s-a îmbrăcat el însuşi în haine de postav ordinar (libadè), silind pe boieri să-l imite. Mai tîrziu a făcut cu meşteri din Polonia şi Germania o cherhana, adică fabrică de postav, la Chipăreşti, unde Bahluiul se varsă în Jijia, prima fabrică de postav din Moldova, neapreciată de turci, care, zice cronicarul, „ştiu numai bani să ceară, iar de acolo mai mult nu vrea ca să ştie“.

Războiul ruso-turc dintre 1769 şi 1774, în care turcii au suferit numai înfrîngeri, este narat obiectiv, fără ca cronicarul să întrevadă viitorul ce se deschidea ţărilor române, perspectiva eliberării de jugul turcesc (pacea de la Kuciuc-Kainargi). De altfel, cronica se sfîrşeşte ceva mai înainte de încheierea păcii. Autorul anonim sau altcineva adaugă un epilog despre starea domnilor şi boierilor fugiţi la Ţarigrad, o satiră pe

Scanned with OKEN Scanner

tema costiniană a deşertăciunii (Oh! lume înşelătoare...), amintind transfugilor vremea cînd:

Cu butca cu patru cai,
Făcînd zefchiu ca nişte crai,
Lăutarii le cîntau,
Grija ţării nu purtau...

şi recomandîndu-le ironic ocupaţii considerate înjositoare:

Aceasta de nu le vine,
Şi vor să trăiască bine,
Apuce-s' de băcălie,
Că-i mai mare boierie.
Ş-aceasta de nu le place,
Pe hamal vază ce face,
Că cît îi ziua de mare,
Cară lemne în spinare.

Alte mansupuri, funcţii, poetul se fereşte să mai propună, de teamă, pretinde el, să nu... răcească.

LITERATURA DE CEREMONIAL

Aici este cazul de a spune un cuvînt despre *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi şi nouă a prea înălţaţilor domni,* scrisă de Gheorgachi al II-lea logofăt, la 1762, în Iaşi, din porunca domnitorului Grigore Calimachi, singura lucrare de ceremonial din literatura noastră veche.

La baza scrierii logofătului Gheorgachi stau două lucrări bizantine, *Descrierea ceremoniilor curţii* de Constantin Porfirogenitul şi *Despre demnităţile palatului* de Georgeos Codinos (cunoscut mai mult sub numele funcţiei sale de majordom: Curopalat). Era firesc ca autorul român să se servească de operele de specialitate bizantine (şi mai ales de cea de-a doua, pusă la contribuţie şi de Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldeviae*), deoarece ceremoniile de la curtea domnească din Iaşi nu erau decît o adaptare a celor de la palatul împăraţilor Bizanţului, firește, complet decăzute şi aproape anulate în timpul stăpînirii turceşti (se mai păstrau numai unele ritualuri religioase din timpul sărbătorilor ortodoxe).

În condica lui Gheorgachi întîlnim unele obiceiuri de caracter folcloric, precum rostirea unor oraţii cu prilejul sărbătorilor, închinarea paharelor însoţită de cuvîntări la ospeţe, terminarea meselor prin jocuri, stropitul cu apă a doua zi de Paşti, zis şi „trasul în vale", scoaterea cailor

Scanned with OKEN Scanner

la ceair de Sf. Gheorghe, diferite distracţii (halcaua, pehlivanii, cîntecele lăutăreşti), trataţiile cu cofeturi şi cafea.

Iată de pildă ceremonia ospăţului domnesc de Crăciun:

„Au fost obicei la domnii cei mai vechi, cînd era giugul ţării mai uşor, de nu lipsea masa cea domnească, şi masa se făcea în divanul cel mic, cu cheltuiala visteriei, făcîndu-se izvod cu pecete domnească, de arhierei şi de toată boierimea, cîţi se întîmpla la Eşi, să se afle la masa domnească, între care era rînduiţi şi doi vornici de poartă; însă boierii cei rînduiţi de masă era pîn la vtori logofăt; iar cîndu nu se întîmpla toată boierimea la Eşi, ca să se împlinească masa, să rînduia şi din boierii al doilea şi mai ales pe cei ştiuţi de domnu. Şi cînd se aşază domnul la masă, să face slobozire de un tun. Vel postelnicul cu toiagul în mînă, vel spathar cu sabia la umăr şi cu buzduganul în mîna dreaptă, răzimat pe pieptul său, îmbrăcaţi în caftane, stau zvorindu la spatele domnului. Vel paharnic, îmbrăcat în caftan şi cu 7 coţi taftă narangie legaţi peste umăr, zvoreşte înaintea domnului; şi vutca ce să dă înaintea mesei şi vinul cupariul pune; şi vutca şi vinul în pahar şi vel paharnicul cu mîna lui dă domnului".

Dregătorii care aveau grijă de masa domnului erau numeroşi. Stolnicul, mai marele bucătăriei, lua credinţă din bucate, medelnicerul, după ce ajuta pe domn să se spele pe mîini, servea mîncările şi schimba talgerele, vel clucerul aducea mezelile (zacusca), vel vameşul cofeturile (desertul).

Autorul arată că înainte mesele domneşti erau dese, dar „de cînd s-au îngreuiat giugul ţării cu mucareriuri şi cu alte adause cheltuiale, s-au scurtat şi veseliile mesilor, făcîndu-se rar o masă sau doao, de către un domn în domnia lui".

Foarte costisitor era ceremonialul primirii unui iuciutilun paşă (paşă cu trei tuiuri) în Iaşi. De asemenea (lucru care scapă cronicarului), ceremonialul era şi umilitor, necesitînd sărutarea piciorului paşei de către domnitor şi boierime. Paşa, făcînd pe darnicul, împărţea tuturor haine scumpe, domnului o blană de samur, fratelui domnului o mantie împodobită cu fir (cherachea), lui divanefendi (secretarul domnului) o haină îmblănită (cubur cu sîngeap), marelui postelnic o haină căptuşită cu hermină (cacum), celorlalţi binişuri, haine de paradă din postav albastru. Natural, paşa se recompensa din darurile în obiecte şi bani lichizi ai domnitorului. Pe timpul cît stătea la Iaşi, în cortul său, nu era voie să bată nubet la chindie, adică să cînte fanfara, paşa putînd ordona însă să cînte meterhaneaua sa. În general, meterhaneaua românească executa tot cîntece turceşti, pestrefuri sau arii greceşti, scopos, din instrumente şi din gură. Înalţii demnitari turci erau aşteptaţi la Galaţi cu o cocie (trăsură acoperită) trasă de şase cai şi transportaţi cu opriri la aşa-numitele conace, minuţios pregătite dinainte.

Scanned with OKEN Scanner

MIHAIL CANTACUZINO

Pentru perioada 1729—1769, în afară de *Efemeridele dace* ale lui Daponte, scrise în greceşte, cu informaţii numai despre anii 1736—1739, singura cronică a Ţării Româneşti este *Istoria,* de asemenea grecească, dar concepută întîi în limba română, a cneazului Mihai Cantacuzino.

În unele privinţi, acesta repetă destinul lui Dimitrie Cantemir. S-a născut în 1723 ca fiu al lui Matei Cantacuzino şi al Bălaşei Drăgănescu şi a avut o carieră remarcabilă. Vel medelnicer în 1747, este vel stolnic în 1753 şi vel vistier în 1755. La patruzeci de ani era logofăt, iar în timpul războiului ruso-turc vel ban, în care calitate conduce de fapt întreaga ţară, cu spătarul Pîrvu Cantacuzino, şeful partidei ruso-file şi organizatorul răscoalei „volintirilor" împotriva turcilor, din 1769. Mihai Cantacuzino a făcut parte din deputaţia de boieri trimişi la Petrograd pentru a încheia o alianţă cu ruşii, astfel că la sfîrşitul războiului, în 1774, silit să se expatrieze, s-a stabilit, sfătuit de Potemkin, în Rusia, unde i s-a conferit gradul de general-maior şi titlul de consilier de stat, dîndu-i-se 7 sate şi 2 000 de şerbi în gubernia Moghilev. Era căsătorit cu Elena, fiica logofătului Constantin Văcărescu, unchiul poetului Ienăchiţă Văcărescu. A murit, ca şi Dimitrie Cantemir, fără să-şi poată revedea patria, în etate de aproximativ 70 de ani.

Opera sa principală, *Istoria Ţării Româneşti,* cuprinde o expunere a evenimentelor de la întemeiere, fixată la 1215, şi pînă la 1774, tratatul de pace de la Kuciuc-Kainargi, o istorie aşadar completă a Valahiei, plus amănunţite date geografice şi statistice, ca şi *Descriptio Moldaviae* de Dimitrie Cantemir. Pentru prima dată se dau aici date asupra hotarelor ţării şi raielelor turceşti; se descriu munţii cu culmile şi trecătorile înspre Ardeal, apele, drumurile cu distanţa în ore, apoi se arată împărţirea pe eparhii şi judeţe, oraşele, mănăstirile şi căpităniile, şi se indică punctele de vamă şi tariful vamal. Găsim referinţe importante despre industrii, comerţ şi mine, despre clasele sociale, dări, justiţie, învăţămînt, spitale, venituri de stat şi private, tributul plătit Porţii, în fine despre reforma lui Constantin Mavrocordat. Începută încă din ţară, această operă, redactată în limba greacă, a fost terminată la 30 ianuarie 1776 şi a fost utilizată în manuscris de generalul Bauer, la alcătuirea operei sale *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie,* apărută la Frankfurt şi Leipzig în 1778. Tot în manuscris a fost consultată lucrarea lui Mihail Cantacuzino de către Naum Rîmniceanu, care reproduce partea descriptivă, geografică şi statistică în a sa *Hronologie a domnilor Ţării Româ-*

Scanned with OKEN Scanner

neşti, din 1800, atribuind-o însă greşit lui Pîrvu Cantacuzino. *Istoria Valahiei* s-a tipărit în greceşte de către fraţii Tunusli la Viena, abia în 1806, fără numele autorului.

Cea de-a doua lucrare a lui Mihai Cantacuzino, *Ghenealoghia Cantacuzinilor,* scrisă în Rusia şi terminată în 1787, este o scriere tendenţioasă, de laudă a familiei din care autorul făcea parte. La început, cneazul ticluieşte un arbore genealogic, încercînd să demonstreze că strămoşii săi se trag, nici mai mult, nici mai puţin, „din neamul de Valois, din perii de Franţiia, începîndu-se de la anul 800", anume din Nicolas Valois, pair de France, contemporan cu Charlemagne. De la postelnicul Constantin Cantacuzino, cel ucis de Grigore Ghica, înainte, datele sînt însă noi şi preţioase. În povestirea unor evenimente, genealogistul dă chiar dovadă de talent literar, de pildă cînd povesteşte intrarea în Bucureşti a voluntarilor, la 1769, cu două trîmbiţi şi cu steaguri improvizate din cearşafuri puse în vîrful unor prăjini.

Ghenealoghia Cantacuzinilor avea ca anexe „trei condici pe limba românească", cu acte, corespondenţă şi manifeste din timpul războiului ruso-turc (1768—1774). Ultimele două s-au pierdut. Se cunoaşte numai conţinutul primei anexe, traduse în greceşte. Ca şi Cantemir, Mihai Cantacuzino spera într-o eliberare a ţărilor române prin ajutorul ruşilor şi pregătea terenul pentru întemeierea unei dinastii ereditare domneşti în Valahia.

STOLNICUL DUMITRACHE

V. A. Ureche a descoperit şi publicat în 1887—1888 o copie din 1782 a lui Nicolae Piteşteanu de pe o cronică a biv vel stolnicului Dumitrache, pe care, lipsindu-i titlul, a denumit-o *Istoria evenimentelor din Orient cu referinţă la principatele Moldova şi Valahia din anii 1769—1774.*

Este ultima cronică a Ţării Româneşti, scrisă în secolul al XVIII-lea, reluată şi continuată la începutul secolului următor, în greceşte, de Naum Rîmniceanu şi în româneşte de Dionisie Eclesiarhul. Dumitrache, numele de familie nu i se cunoaşte, s-a născut prin 1720. A fost medelnicer, stolnic, clucer şi, ca om de credinţă al Ghiculeştilor, epitrop al Spitalului Pantelimon din Bucureşti. După terminarea războiului ruso-turc, a fost trimis oficial al ţării la Constantinopole, ştiind turceşte, greceşte, poate şi italieneşte. Împreună cu fiul său Răducanu, a luat parte în 1792, sub

Scanned with OKEN Scanner

Mihai Şuţu, la fixarea hotarului Ţării Româneşti cu Transilvania. A murit între 12 februarie şi 28 martie 1796 în Bucureşti.

Cronica stolnicului Dumitrache este o istorie a războiului ruso-turc dintre noiembrie 1769 şi februarie 1775, întocmită de un martor ocular al evenimentelor şi reconstituită din informaţii orale, acte şi documente oficiale. Autorul are un oarecare orizont de politică internaţională şi relatează şi fapte petrecute în ţările vecine. Sînt înfăţişate astfel împrejurările care au precedat prima împărţire a Poloniei şi se reproduc manifestele date de cele trei puteri cu prilejul acestei împărţiri. Sînt descrise amplu cele cinci campanii ale ruşilor împotriva turcilor în ţările noastre, Balcani, Asia Mică şi pe Mediterana, se prezintă chiar întîmplările contemporane din Egipt. La sfîrşit se dă textul complet al tratatului de pace între ruşi şi turci de la Kuciuc-Kainargi.

Povestirea în genere este împiedicată şi deslînată, deşi nu lipsită pe alocuri de culoare. Mai interesant e capitolul despre „patimile ticăloasei patriei noastre Ţara Românească" în anul de graţie 1769. Împărăteasa Ecaterina a II-a trimisese un emisar, pe pod-polcovnicul Nazarie Karamzin, cu misiunea de a trata o înţelegere în vederea izgonirii turcilor din ţările române. Karamzin luase legătura cu spătarul Pîrvu Cantacuzino şi cu egumenii de Argeş şi de Vieroş. În ziua de 5 noiembrie 1769, un căpitan Lăpuşneanu, cu o oaste de strînsură compusă din văcari, ciobani, porcari de peste Olt, sculaţi de un anume Constantin Fălcoianu, la care se adăugară corpul arnăuţilor căpitanului Zgurali şi cîţiva soldaţi ruşi, atacară Bucureştiul şi îndeosebi pe turci.

Cronicarul narează gîfîind:

„Noemvrie 5 zile, vineri, fiind cam despre ziuă, în Bucureşti ne pomenim cu un ramăt de „stupai!" amestecat cu „vai!" şi un chiloman împărtăşit cu „aman"; ci turci prea puţini perind, ceilalţi s-au dus la Giurgiu. După ce se lumină de ziuă, ce să vezi? acea adunătură, mulţi însărcinaţi, chip de armaţi, cu strămurări de boi, cu lănci de pe la oi („aideţi noi, lipsiţi voi"), împreună cu tîlharii de arnăuţi şi altă multă străinătate, cu bucureşteni amestecată, prădară tot norodul, prin hanuri şi mahalale, şi la urmă mai toată ţara".

Evident, avură de suferit şi boierii, care, văzînd primejdia, „îşi năpustiră avuturile şi (părăsiră) patria, strecurîndu-se cu mare frică, care cum putea". Voluntarii instruiţi de ruşi deprinseseră comanda stupai! (marş!), de unde şi denumirea de stupai dată lor de cei care nu vedeau întîmplările cu ochi buni:

„Nu ne ajungea — *scrie cronicarul boier* — groaza ce purtam, ca nu cumva turcii întorcîndu-se să ne cuprindă în Bucureşti, ci şi stupaii ne înfricoşa".

Domnitorul Grigore al III-lea Alexandru Ghica, luat prizonier la hanul Şerban-vodă, este expediat feldmareşalului Rumeanţev, iar vistiernicul Mihai Cantacuzino şi logofătul Nicolae Brîncoveanu pleacă în deputăţie la Petrograd. Nazarie Karamzin, asediat la Comana de turci, se apără vitejeşte numai cu 500 de cazaci. Îi sare în ajutor Pîrvu Cantacuzino cu voluntarii săi, dar cade în luptele de la Cîlnişe. În sfîrşit, Karamzin este despresurat de grenadirii general-maiorului Alexandru Zametin, care alungă pe turci.

Limba stolnicului Dumitrache provoacă nedumeriri şi zîmbete. Un volintir „rumeliotis" este după „cîiafet" chiar „citac deliormănean", iar barba o are „cerceve-sacalî".

POVESTIRI ISTORICE ÎN VERSURI

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea datează cîteva povestiri istorice în versuri, impropriu numite cronici rimate, deoarece conţin nu o suită de întîmplări, ci un singur episod. Originea acestor povestiri anonime pare a fi cultă, cărturărească, ca şi aceea a cronicilor rimate de la începutul secolului al XIX-lea, datorite pitarului Hristache şi lui Zilot Românul.

ISTORIA ŢĂRII ROMÂNEŞTI DE LA LEAT 1769

S-a păstrat în mai multe variante *Istoria Ţării Româneşti de la leatu 1769 şi a Bucureştilor săracii,* o povestire în versuri despre răscoala „volintirilor" lui Pîrvu Cantacuzino, cunoscută, în termeni foarte apropiaţi, din cronica stolnicului Dumitrache. Autorul anonim, identificat de unii, fără argumente, cu Ştefan Rusănescu, este indiscutabil un boier, căci prezintă întîmplările cu ironie, văzînd în răsculaţi o bandă de hoţi puşi pe pradă:

Cînd începum a vedea mai bine:
O mascara peste fire.
Ce să vezi şi ce să zici?
O grămadă de calici,
Blestemaţi şi porci de cîine —
Toate ulițele pline —
Cu cîte-un peşchir la mînă,
Şi-n cap pene de găină.
Orice mergeai, de-ntrebai,
Ei îţi răspundea stupai.

Scanned with OKEN Scanner

Comandantului răsculaţilor, polcovnicului Ilie Lăpuşneanu, şi secondanţilor săi, egumenilor de Argeş (Damaschin) şi de Vieroş (Sofronie), care „ţinea bastoane şi judeca din canoane", li se face un portret caricatural:

Şedea în spătărie
Acel polcovnic Ilie,
Pă poreclă Lăpuşnean,
Cu conteşul lui Ciocîrlan,
Îmbrăcat, înfăşurat,
Părea că este un gînsac umflat.
Cu o săbioară încins
Şi vorba cam cu plîns,
La obraz rumeor,
Umbla cu capul gol.
De a dreapta Argeşanul
Şi de stînga Vieroşanul,
Amîndoi arhimandriţi
Cu minte şi iscusiţi.

Acelaşi aspect ridicul, de bîlci, după mentalitatea ostilă a autorului, îl are oastea de adunătură a căpitanului Marcu:

Numai vieri, plugari
Şi mămăligari...
Unii cu frîne de tei,
Alţii cu scări de curmei,
Cîte unul, doi, călare
Şi cu bundii la spinare.

Maiorul Zgurali vorbeşte cu Deli-Costea în greceşte: Ego ilte me askeri / Na ton vano is to heri, / Ke tora ti tergiazi / Os toso na me pirazi /. Eu am venit cu oastea ca să te iau în mînă şi acum ce tot zăboveşti ca să mă superi? — dovadă că autorul era cult. El comentează aducerea forţată a boierilor la curte şi capturarea domnitorului duşmănos, dar este de acord cu trimiterea deputăţiei la Petrograd şi deplînge moartea eroică a spătarului Pîrvu Cantacuzino în lupta cu turcii:

Dar spătariul Pîrvul, săracul,
Pentru ţară-şi pusă capul,
Tot ca să ne izbăvească
Din robia cea turcească.

Scanned with OKEN Scanner

UN POEM DEDICAT LUI RUMEANȚEV

Biblioteca M. Eminescu a Universității din Iași posedă un fragment de 44 de pagini (lipsesc 24 de la început) dintr-un poem dedicat de moldoveni feldmareșalului Rumeanțev, comandantul oștilor rusești în războiul dintre 1768 și 1774. Poemul se încheie cu bătălia de la Giurgiu din anul 1772. Autorul n-are meșteșugul versificației, nici un dar poetic deosebit, totuși, unele crîmpeie au anume mișcare, precum bătălia în care feldmareșalul Rumeanțev intervine personal în fruntea grenadirilor:

Turcii cum îl văd se umplu de frică,
Vor să se gătească prea cu mare pripă.
Deodată călărimea le iese înainte;
Hala, hala, zic cu năvăliri multe.
Atunci și vizirul din ienicerime
Mulți viteji alege și tot pedestrime.
Pe-aceștia numește dalcălici să fie,
Ca niște îndrăzneți la moscali să vie.
Și-ndată cum purced, așa, pînză, merg
Unde era Baor, ca să se aleagă.
Cu săbiile goale intră, năvălesc,
Careaua mai sparg și tot se silesc.
Atunci feldmareșal singur au stătut,
Din careaua doua granatiri au zmult;
Aleși granatiri din pervoe polc,
Și cu mare grabă intrară la loc.

La luptă iau parte și „volintiri husari" moldoveni.

După luarea Brăilei, Rumeanțev vine la Iași, întîmpinat de arhierei, boieri din Moldova și din Țara Românească. Ca altădată Petru cel Mare, feldmareșalul impresionează prin simplitate militărească, prin lipsa oricărei vanități, prin spiritul său popular:

Așadar, cum vine, fără de mîndrie,
S-au împreunat cu țăromonie.
Atunci și vlădica, nu prea cu lungime,
Mulțămită-i face, orație spune.
Și arhiereii iară se-mpreună
Și cunosc o față veselă și bună.
După arhierei s-au împreunat
Toată boierimea și l-au întrebat,
Pe fiștecare păn-la cel mai mic;
N-au arătat mîndrie nici pic.
Toți ne-am minunat de-atîta mărime,
Cum poate să fie fără de mîndrime.
Era și alți boieri atuncea veniți
A Vlahiei, zic, acei mai vestiți.

Scanned with OKEN Scanner

La sfîrşit, poetul închină feldmareşalului versuri de slavă, după moda timpului, în acrostih:

Cum astăzi cu toţii slobozi de sîntem,
Cu o gură toţi noi lui să-i zicem:
Romanţov niciodată s-au învrednicit,
Oricînd ca să aibă feldmareşal vestit.
Mi se pare mie că nici Ştipionii
Amîndoi n-au fost ca tine nici unii,
Nu că mă-mbunez, ci adevăr arăt,
Ţie ţi se cade — şi pietrele văd —
Orice fel de cinste şi laudă mare,
Va zice oricine, fără de apărare.

STIHURI ASUPRA DOMNULUI GRIGORE GHICA-VOIEVOD

Uciderea la Iaşi a lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica de către un capegi-başa în ziua de 12 octombrie 1777 a dat naştere, ca altădată tăierea lui Brîncoveanu, unui cîntec pe care Mihail Kogălniceanu l-a atribuit în chip arbitrar strămoşului său Enachi Kogălniceanu. Ulterior, s-au descoperit 14 variante ale acestui cîntec, din care cel puţin două (ms. nr. 830 şi 2507) au fost compuse în Ţara Românească (eroul e acelaşi domnitor care în 1769 fusese dus la Petrograd, bănuit acum de turci de trădare).

Poetul debutează prin a-şi cere iertare că nu este stăpîn pe „o limbă ritoricească" spre a povesti acea întîmplare „jalnică şi de mirare".

Care s-au cunoscut foarte,
În halul lumei deşarte,
Cum că n-are nici un bine
Lumea statornic în sine.

Capegiul trimis de la Ţarigrad a întins domnitorului o cursă: s-a prefăcut bolnav şi l-a invitat la casele lui de beilic, să-i citească firmanul împărătesc. Domnitorul, imprudent, nu şi-a luat cu el decît pe şeful gărzii, tufecci-başa, cu doi copii de casă, trei boiernaşi şi un vtori cămăraş. Ca să nu pîndească pe la perdele, turcii i-au poftit pe aceştia la cafele şi ciubuce, în timp ce bostangiii stăteau ascunşi peste tot. Abia cînd a pătruns în camera capegiului, văzîndu-se înconjurat de turci înarmaţi, domnitorul şi-a dat seama de primejdie. Dar era prea tîrziu. Capegiul a cerut tabac şi, întinzîndu-i tabacherea, a făcut totodată haznata-

Scanned with OKEN Scanner

rului semn să-l lovească cu hangerul. Lupta victimei cu asasinii dă o scenă dramatică:

Foarte-amar se văita,
Pîn-au spart și fereastra,
Ca să iasă și să scape,
De acea cumplită moarte;
În zadar, fără folos,
L-au oborît de tot gios!
Ș-alergînd să intre-n casă,
Cei de la ușă nu-l lasă;
Deci voind ca să se-ntoarcă,
Neștiind ce să mai facă,
Iar bostangiul celalt,
Ce sta de față armat,
Năvăli ca niște fiară
Și-n cuțite îl luară!
El de durere, de frică,
Se muncește și s-aruncă,
Și să bate ca un pește,
În sînge se tăvălește!

Apoi turcii îl decapitează și, coborîndu-i corpul pe fereastră, îl îngroapă în fundul grădinii:

Iar capul într-o cutie
L-au trimis la-mpărăție.

Conținutul acestui cîntec este epic, autorul nu-și propune să-și exprime revolta față de crima mișelească a tiranilor turci, el se mulțumește să filozofeze naiv asupra fortunei nestabile care n-a lăsat mortului, din toată averea, nici patru coți de pînză pentru înmormîntare și încheie cu urarea creștinească:

Să-i fie duhul în fericire:
Vecinica lui pomenire!

Mihail Kogălniceanu a reluat tema acestui cîntec în nuvela neterminată din 1844 *Trii zile din istoria Moldaviei,* unde, pe lîngă descrieri amănunțite de interioare și costume vechi, se încearcă evocarea dramatică a episodului, cu aspra condamnare a Porții otomane. Demascarea intrigilor și lăcomiei boierilor (și în cîntecul anonim sînt pomeniți doi boieri intriganți: Fotachi și Gavrilachi) a făcut stăpînirea să împiedice pe redactorul revistei *Propășirea* de a-și sfîrși nuvela sa istorică.

Scanned with OKEN Scanner

STIHURI DESPRE TĂIEREA A DOI BOIERI

Mihail Kogălniceanu mai atribuie, fără dovezi, lui Enachi Kogălniceanu şi nişte *Stihuri asupra peirei lui Manolachi Bogdan, vel vornic, şi a lui Ion Cuza biv vel spătar, cari cu urgie împărătească şi de sabie domnească s-au săvîrşit în domnia măriei-sale Constantin Dimitru Moruz voevod în anul 1778, august 18.*

Vina lui Manolachi Bogdan şi a lui Ion Cuza era de a fi trimis nişte pîri, ieftale sau arzuri, împotriva lui Constantin Moruzi, paşei de la Bender, lui Suliman Efendi. Scrisorile erau scrise de Dărmănescu şi semnate de Bogdan şi Cuza, în numele mai multor boieri, printre care logofătul Bălănescu, Canta spătarul şi căminarul Romano. Acesta din urmă a fugit în ţara nemţească, iar domnitorul a osîndit numai pe capii complotului: Bogdan şi Cuza. Marele armaş Balş dovedindu-se fricos, funcţia de călău a fost încredinţată unui osîndit de drept comun, lui Pavel căpitanul. Relatarea execuţiei este plată, dar tînguirea lui Bogdan pe tema sorţii nestatornice conţine un mic fior poetic, asemănător cu cel din *Viaţa lumii* de Miron Costin:

O! prea mincinoasă lume,
Vrednică de acest nume:
O! lume prea ticăloasă,
Cum mă desparţi de-a mea casă;
O! lume amăgitoare,
Şi de grabă peritoare;
O! lume vremelnică
Viaţă netemelnică!

De asemenea, merită atenţie reflecţiile morale ale autorului asupra măririlor lumeşti:

Nici înălţimea
Nu este fără pogorîre!
Înălţatul în veac mult,
Coborîtul într-un minut.

În total, însă, poemul este prolix (are 618 versuri).

PLÎNGEREA SILVAŞULUI

Un soi de povestire în versuri şi mai degrabă un pamflet este *Plîngerea sîntei Mănăstiri a Silvaşului din eparhia Haţegului din Prislop,* scrisă de un călugăr după 1762 (ultimul an pomenit în cuprins).

Scanned with OKEN Scanner

Silvaşul întemeiat de un ucenic al lui Nicodim, Ion, închinat mănăstirii Tismana din Ţara Românească, a avut de suferit în urma acceptării de către vlădica Atanasie Anghel a celor patru dogme ale bisericii romano-catolice. De aceea *Plîngerea* debutează prin înfierarea primului episcop român unit şi prin compătimirea coreligionarilor abătuţi de la pravoslavie:

Acest vlădică dacă s-au unit săracul,
I-au umplut papa sacul
De titulaşuri înalte,
Mincinoase şi deşarte,
Popilor şi norodului au dat nădejde,
Cum că iobăgia se va pierde
Şi vor fi nemeşi şi ei!
Şi feciorii lor, vai de ei!
Acesta, dar, mare le-au făgăduit,
Cu care i-au şi amăgit.

Prin contrast este prezentat pravoslavnicul Visarion Sarai din Banat, care, prin 1744, a ridicat cu străşnicie steagul dreptei credinţe, sfătuind pe episcopul Inochentie „Claiul" să se ferească măcar el de „împreunarea latinească". Clain pronunţă un discurs patriotic împotriva „unaţiei", care după el este mai degrabă o dezbinare. Românii

Să cade să fie toţi la o lege:
La legea cea strămoşească,
Iar nu la legea papistăşească.
Căci nu va fi spre un folos,
Unăţia ce s-au scos;
Ci numai ca să se răsnească,
De fraţii din Ţara Românească
Şi din Ţara Moldovenească,
Ba încă şi între noi din Ardeal,
Să bage pe cel viclean,
Să nu ne mai putem înţelege
Nici din saşi şi din unguri a ne mai alege.

Adevăratul război împotriva pravoslaviei l-a început Petru Pavel Aron, blestemat de autorul anonim al poemului, el şi reşedinţa uniţilor, Blajul:

O! de te-ar fi ars focul, Blaj,
Că tu multe răutăţi lucraşi;
Tu din început de la strămoşi
Ai avut stăpîni tirani şi necredincioşi:
Că întru tine au fost muncit,
Sava arhiereu şi mitropolit,
De necredinciosul Apafi Mihai,
Al ţării calvin crai;
Acestui Apafi, Aron întru toate a urmat,
Încă şi mai tiran s-a arătat.

Scanned with OKEN Scanner

Este interesantă mărturia poetului că ortodoximea ardeleană a sperat un ajutor din partea Elisabetei Petrovna, ţarina Rusiei (1741—1762):

Am aşteptat ajutor de la răsărit.
Dar Elisaveta fiind departe n-au venit.

O dovadă că autorul *Plîngerii* era cărturar este că într-un loc face aluzie la cartea lui Petru Pavel Aron, de propagandă în favoarea unaţiei, *Floarea Adevărului*, apărută la Blaj în 1750 şi în traducere latină la Viena în 1752 *(Flosculus veritatis)*.

CÎNTECUL LUI POTEMKIN

Ms. B.A. R.S.R. nr. 154 conţine la un loc cu *Istoria lui Schinder împărat* (studiată de Gaster în *Die Geschichte des Kaisers Skinder, ein rumänisch—byzantinischer Roman*, articol publicat în *Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie*, nr. 22, Athena), o *Alexandrie* şi o *Constandinie*, povestirea în versuri despre moartea şi îngroparea feldmareşalului rus Potemkin, scrisă chiar în momentul întîmplării, în 1791, de un anume Gheorghe Nacul.

Autorul debutează cu obişnuitele consideraţii pe tema nestatorniciei sorţii:

O, tu, deşartă lume,
Neputînd a-ţi da alt nume,
Pentru-ale tale schimbări,
Ce faci într-acestea stări.
Văz în tine norocire,
Covîrşită cu mărire,
Cu aşa aşezămînt,
Ca cum n-ar avea sfîrşit.

Se expune apoi pe scurt cariera vestitului cneaz şi se dau referinţe despre pacea de la Iaşi, acceptată de turci fiindcă „nu mai aveau alt ce face". Însă tocmai cînd Potemkin repurtase acest mare succes diplomatic, moartea, „tîlhariul cel fără veste", scoate afară „din curţile ce era" pe bolnav şi, după o zi de călătorie, îl ucide. Versurile cele mai izbutite sînt cele de la urmă, înfăţişînd, pe ton de bocet popular, jalea celui care părăseşte lumea şi onorurile ei:

„Cinuri şi căvălarii,
Acum vă las celor vii,
Şi decît rudele toate

Moartea-mi este mai aproape
Şi grăbeşte cu tărie,
Făcînd a sa datorie.

Veniţi ostaşi înarmaţi,
Gătiţi caii înhămaţi,
Ca să mă pornesc îndată
Unde n-am fost niciodată.
Vă las, ai miei cunoscuţi,
Să merg la cei neştiuţi".

BIBLIOGRAFIE

§ C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1888.

§ *Letopiseţul Ţării Moldovei de la a doua şi pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat* de spătarul Ioan Canta; *Letopiseţul Ţării Moldovei de la domnia întîi şi pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat* de Enachi Kogălniceanu; *Stihuri asupra domnului Grigore Ghica voevod al Ţării Moldovei* de Enachi Kogălniceanu; *Stihuri asupra peirei lui Manolachi Bogdan vel vornic şi a lui Ion Cuza, biv vel spătar...* de Enachi Kogălniceanu; *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi şi noi a prea înălţaţilor domni* de Gheorgachi, al doilea logofăt, în M. Kogălniceanu, *Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei*, III, Iaşi, 1846; ed. II, Buc., 1874.

§ N. Iorga, *O gospodărie moldovenească la 1777, după socotelile cronicarului Ioniţă Canta*, în *Analele Acad. Rom.*, Mem. Secţ. ist., s. III, tom. VIII (1927—1928), p. 105—116.

§ C. Giurescu, *Pseudo-cronicari, I. Enache Kogălniceanu*, Buc., 1916.

§ C. C. Giurescu, *Istoria lui Iordache Stavarache biv vel spătar şi başicapichihaia al Ţării Munteneşti. S-au scris în anii 1767, iunie 22*, în *Omagiu lui I. Bianu*, Buc., 1927.

§ *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, studiu şi text de Dan Simonescu, Buc., 1939.

§ Mihail Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, în *Buciumul*, I (ed. Cezar Bolliac); în *Analele Acad. Rom.*, 21, p. 410—421 (ed. N. Iorga).

§ Stolnicul Dumitrache, *Istoria evenimentelor din Orient...*, în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. X, 1887—1888, p. 351—476 (ed. V. A. Ureche).

§ Ion Ionaşcu, *Lucruri noi despre cronicarul Dumitrache*, în *Revista istorică română*, IX, 1939, p. 246—263.

§ *Istoria Ţării Româneşti de la leatu 1769*, în *Rev. Ist.*, IV, 1918, nr. 4—10, p. 157—162 (ed. N. Iorga); în *Dacoromania*, V, 1927—1928, p. 509—516 (ed. N. Drăganu).

§ N. A. Ursu, *Un poem românesc din secolul al XVIII-lea închinat armatei ruse eliberatoare*, în *Iaşul nou*, 1953, nr. 3—4, p. 211—218.

§ *Plîngerea sîntei mănăstiri a Silvaşului*, în *Buciumul*, 1863, nr. 3—5.

Scanned with OKEN Scanner

§ T. Stefanelli, *O carte veche despre Alexandru Machedon, Constantin cel Mare și cneazul Grigore Potemkin*, în *Arhiva*, Iași, VIII, p. 521 și urm.

§ *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII).* Ediție critică Dan Simonescu, Buc., E.A. R.S.R., 1967 (*Poveste de jale și prescurt asupra nedreptei morți a preacinstitului Costandin Cantacuzino, Istoria lui Costandin vodă Brîncoveanul. Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvașului, Istoria Țării Rumânești dă la let 1769, Luptele dintre ruși, turci, 1769—1772, Versuri pentru moartea domnului Grigorie Ghica, Stihuri asupra peirii răposatului Manolachi Bogdan vel vornic i a lui Ioan Cuza biv vel spătar, Istoriia cniazului Potemkin* etc.).

LITERATURA ORALĂ

Împrejurările politico-sociale din secolul al XVIII-lea reflectate în cronici și în poezia cărturărească nu puteau să nu se oglindească și în creația poporului. În special asuprirea turcească și povara birurilor, ajunse în această vreme de nesuferit, sînt punctul de plecare al cîntăreților anonimi, care, în unele cazuri, reiau teme și motive puse în circulație mai înainte, eroi din folclorul popoarelor vecine.

Cîntecul Brăilei, pentru a ne referi la așa-numitul ciclu dunărean, face de bună seamă o aluzie la cucerirea vestitei raiale de către Toma Cantacuzino cu ajutorul rușilor, deoarece în poezie apare „Constantin împăratu", nu altul decît Constantin Brîncoveanu, hotărît să pună pe oricare turc ce ar mai avea îndrăzneala să rămînă în Brăila să se închine la cruce și să mănînce carne de porc. Un pașă călare vestește atacul apropiat:

Săriți, turci, săriți, agale,
Cu tunuri, cu bumbardale,
Că moscalii ne-mpresoară
Și ne pune la opreală,
Și la mare chinuială...

Novac nu e căpitanul Baba Novac al lui Mihai Viteazul, ci un erou al folclorului sîrbesc, încetățenit și la noi, cu fiul său Gruia, spaima turcilor, nu numai în Țara Românească, dar și în Țarigrad. Gruia merge acolo fără teamă, chefuiește la un han și nu plătește, este trădat și închis, pînă ce Novac, înștiințat de un corb, vine travestit în haine de călugăr și-l eliberează, spre a tăia pe urmăritori:

Scanned with OKEN Scanner

— „Gruie, Gruie, puiul meu,
Uită-te la tatăl tău!
Prinde-n mînă a mea spadă,
De cinci degete de lată,
Şi-mi taie la turculeţi,
Că nu-s vrednici de alt preţ;
Pe la margini ţine-te,
Pe la mijloc lasă-mă!"

Badiul din balada cu acelaşi nume, călcat de turci pentru bani adunaţi din muncă cinstită, este salvat de Neculcea, „fecioraş de sîrb bogat", care-l dezleagă, prefăcîndu-se că-i dă un pahar de vin, înainte de a fi ucis. Fiind măcelar, Badiul retează capetele turcilor cu meşteşug, pe tăietor, adună leşurile şi le dă foc în zalhana, apoi aruncă oasele în Dunăre şi seamănă scrumul în vînt ca să meargă vestea cît mai departe:

din Ianina-n Ţarigrad,
şi d-acolo la Bagdad...

Alt erou, Serb-Sărac, cîştigă la Ţarigrad mîna nepoatei sultanului, întrecînd cu calul său negru de Bugeac, la halca, pe cîzlarul haremului, deşi e-mbrăcat ca vai de el, cu haină de saia, şalvari de ciorcă şi opinci cu multe legături:

Hîrzobul
Şi galbenul,
Nojiţa
Şi leiţa,
Curaua
Şi paraua.

Ceea ce izbuteşte Serb-Sărac nu reuşesc niciodată turcii.

Ilincuţa Şandrului se aruncă mai degrabă în Siret hrană peştilor decît să cadă roabă ienicerilor, iar Kira Kiralina nu se lasă ispitită nici de hainele de aur, nici de casa cu acoperiş de galbeni venetici (veneţieni) făgăduite de un negustor arap. Cînd acesta o răpeşte cu caicul său, pedeapsă cruntă îl aşteaptă din partea fraţilor ei:

Trei fraţii
Kirii,
hoţii Brăilii,
Şerpii Dunării.

Balada *Pintea Viteazul*, publicată de Ion Pop-Reteganul, e din vremea răscoalei lui Francisc Rákóczy (1704—1711) împotriva imperialilor. Pin-

Scanned with OKEN Scanner

tea, argat la curţile Stupului cel bogat, nu mai poate îndura muncile grele şi ia calea codrului, de unde

Ţine calea la strîmtori
Şi opreşte negustori...
Şi-i scapă de husoşei
Dînd săracilor din ei.

Vestea despre el se duce pînă la Viena. Împăratul pune o mie de galbeni pe capul lui, dar nimeni nu-l poate prinde, nici ucide, pentru că Pintea, ca Ahile şi ca Siegfried, e invulnerabil, afară de subsuoara stîngă, unde nu poate fi împuşcat decît cu trei fire de grîu sfinţit şi un glonţ de argint. Ortacii săi, sfătuiţi chiar de el, fac o incursiune la Baie:

Ei cu bărzi dădură-n poartă,
De se sparse-n zece toată;
Pe la curţi la domni intrară,
Pîne şi sare luară,
Vinul de bun îl gustară.

Surprinşi de panduri, haiducii se predau şi divulgă secretul puterii lui Pintea, care cade după o luptă vitejească, blestemînd pe vînzători.

Tot trădat de un hoţ din ceată moare haiducul Darie din regiunea Dornei, condamnat de împăratul din Viena:

Împăratu, foc turbat,
Ordin în ţară o dat:
Că cine i-a da legat
Pe Darie cel blestemat,
Ce băncile i-o prădat,
Averile i-o mîncat,
Şi pe la săraci li-o dat;
Obrazul i l-o pătat
Şi bătut nu s-o lăsat;
Oştile i le-o rărit
Ca dealu cu fîn cosit
Şi codru după rărit;
Şi i-o făcut de ocară
Mare bucată de ţară;
Şapte ani bătuţi şi-o vară,
De cînd pradă şi omoară
Şi pe cei nedrepţi îi zboară...
Îi dă ţară să domnească
Şi-averi să se-mbogăţească.

Cîntecul popular oral a păstrat amintirea lui Darie pînă în zilele noastre, un culegător înregistrîndu-l în 1959.

Scanned with OKEN Scanner

Într-un *Penticostar* maramureşan din 1743 se află notată poezia populară *Bogatul şi săracul,* pe care o vom reîntîlni în colecţia Alecsandri, cu apriga înfruntare de clasă şi ameninţarea săracului:

Tu ai bani de vînturat,
Galbeni mulţi de semănat,
Eu am numai un topor,
Care-mi e bun frăţior,
Da ce-aduni tu într-o vară,
Eu adun numa-ntr-o seară,
Că toporul mi-i vrăjit,
Cu tăiuşul oţelit,
Şi cînd el se-ntoarce-n vînt,
Cad bogaţii la pămînt.

În afară de alte cîteva piese încredinţate sporadic scrisului (o oraţie de nuntă şi un cîntec de stea într-un *Catavasier* din Rîmnic din 1747), în secolul al XVIII-lea se întocmesc în Transilvania primele culegeri de poezii populare, una fiind chiar tipărită în 1768 sub titlul: *Cîntece cîmpeneşti cu glasuri rumâneşti făcute de un holtei cîmpian pentru voia fetelor, nevestelor şi celora cui se potrivesc şi cu alţi se izbesc* (sic). Ortografia ungurească desfigurează aceste cîntece ţărăneşti (asta înseamnă cîmpeneşti), nu lipsite de anume umor în încercările de portretizare a fiinţei iubite (Eminescu a reţinut unele sugestii):

Nu-i pre-naltă, nici prea mică,
Oablă-n trup şi supţirică,
Cu jocuri se cam mai strică,
De vîntu ei nu-i e frică.

Îi fată şi nu-i nevastă,
Mult cu ochii să mai creastă,
Lucii-i-s ochii, ca fereastă,
Fi-i-aş silă şi năpastă.

În trup mîndră şi grăsuţă,
Ca ghiocu îi albuţă,
Cu degete cam lunguţe
Şi cu şele rotunduţe.

Cu păr în zbiciu împletită,
Pe la frunte netezită.
În două scorzi îi sucită.
Ş-lung în spate slobozită.

(Făptura uneia)

Îi frumoasă ș-lată-n șele,
Ca omătul albă-n piele,
Păru-mpletit cu petele,
N-are-n purtatu-i greșele.

Cu ochi mierii ș-luminoasă,
În trup naltă, sănătoasă,
De cuvînt rău lăcrămoasă,
La sufletul meu frumoasă.

Are de bumbac rochie,
Albă de jolj și zăghie,
I se șeade la fetie,
Poartă-n sînul ei drăcie.

(Cîntec după ibovnica scăpată)

Apar și note satirice la adresa celor ce calcă legile inimii pentru avuție. Fata bogată este caricaturizată pentru că:

Mai mult umblă nespălată,
Cu capul nepieptănată,
Ca o buhă împănată,
Cînd o văd din pat sculată.

De aceea flăcăul să nu alerge după bogăție, să-și aleagă fată săracă, însă pe plac:

Ia-ți una care să-ți placă,
Nu te uita că-i săracă,
Care pe voie să-ți facă,
Dacă-i grăiești, ea să tacă.

(Celuia care se-nsoară pentru avuție,
nu pentru că-i e dragă)

Bărbatul se cuvine să fie voinic și harnic, pentru ca nevasta să nu zică:

Am un bărbat prăpădit,
De lenea lui prea vestit,
Șohan nu l-am îndrăgit,
Trăiesc cu el din urît.

(Hora nevestii trăind rău cu bărbatul)

Holteiul cîmpean se mîndrește cu „fata rumânească" într-o profesiune de credință erotică, specific națională, fără șovinism:

Dragostele tinerele
Nu se fac din miere, ele,

Da din buze subţirele
Şi din grumazi cu mărgele.

Cît îi Ţara Ungurească
Nu-i ca fata rumânească,
Fiecine ce grăiască,
Şi batăr cum le ocărască.

După fata de rumânu,
Dorul mă strică şi chinu,
Cu dragostea ei îs plinu,
Cînd mă uit la ţîţe-n sînu.

Vai, sufleta mea (Irină) Savină,
Pentru tine n-am hodină,
În braţu badei şezi, vină,
Ş-rămîi cu mine la cină.

Şi cînd o văd îmbrăcată
Cu cisme roşii-ncălţată,
Capu cu flori încărcată,
Inima-mi stă mai crăpată.

Cu brîu roşu cînd se-ncinge
La obrazu-i plin cu sînge,
Cu dragostea ei mă-nvinge,
Sufletu-mi pentru ea plînge.

De cînd maica m-a născut,
Holtei de cînd am crescut,
Multe rele-am petrecut,
Şi rumâncele mi-au plăcut.

Poale albe şi spălate,
Zaghii pestriţi şi tărcate,
Din două laturi legate,
La trupul ei aşezate.

Nu-i bătrînă, nice veche,
Are cercei în ureche,
Îi cu haine îndelete,
Trag după ea dor şi sete.

Iubitu-le-am şi le-oi iubire,
Mi-au plăcut şi le-oi omenire,
În lume cît oi trăire,
De ele nu m-oi ferire.

(Cărora le plac fetele şi rumâncile)

Din punct de vedere al versificației sînt demne de reținut rimele în infinitiv lung, folosite și în alte ocazii, de pildă în această strofă epigramatică:

Peștii cînd or alergare,
Pietre cînd or înotare,
Traiul cînd mi-oi înmutare,
Eu atuncea te-oi uitare.

(Cine scapă vecin bun)

Alte poezii populare ardelenești din secolul al XVIII-lea sînt notate în Codicele maghiar *Vucesics*, aflător în Biblioteca centrală universitară din Cluj (ms. nr. 373, *Világy Énekek Melyeket sok megilletődött érzékeny szivek szereményei kőzül egybe Szedegettek 1798 Esztendöben. Cîntecele lumești care au fost strînse la un loc din compunerile multor inimi duioase, în anul 1798).*

Întîia poezie este *Brumărelul*, reprodus apoi de V. Alecsandri în colecția sa din 1866 și de G. Dem. Teodorescu în culegerea din 1885:

În cea verde grădiniță
Șade-o albă coconiță,
Pe vatră de calomfir,
Subt umbră de trandafir.

Și alte spețe se vor regăsi mai tîrziu, cu ușoare schimbări, sub formă de strigături:

Mărita-m-aș mărita,
Da nime nu m-a lua,
Că nu știu eu frămînta,
Cu suveica nu știu da,
Cu feciorii știu juca.
Nice cos, nice nu țes,
Dar la joc mă-ndes, mă-ndes.

sau de doine:

Pentru ochi ca murele,
Conjurai pădurile,
Pentru sprîncene cordate,
Trece-aș țara jumătate.

M-aș jelui și n-am cui,
M-aș jelui codrului,
Codru-i verde, nu mă crede,
Cît bănat în mine șede.

Scanned with OKEN Scanner

Oi vărsa lacrimi cu sînge,
Cine m-a vedea, o plînge,
Bălţile s-or tulbura,
De bănat ce oi băna.

Taci, inimă, nu mai plînge,
Nu vărsa lacrimi cu sînge,
Amarile ţi le stinge,
Dacă n-ai putut învinge.

Taceţi, ochi, nu lacrimaţi,
Că voi sînteţi vinovaţi,
Dacă samă nu luaţi
După cine alergaţi.

Printre poeziile ardeleneşti figurează şi un *Cîntec de tînguire al lui Horia*, în care eroul răscoalei din 1784—1785 îşi plînge caznele:

... călăii mă încoronează,
În loc de apă, mă udă cu fier,
Îmi pun pe cap coroană înroşită cu foc,
Cu care-mi iau viaţa.

Poporul a păstrat amintirea martirului, dar şi a răsculatului împotriva „domnilor", în doine:

Pîn-a fost Horea-mpărat,
Domnii nu s-au desculţat,
Nici în pat nu s-au culcat,
Nici la masă n-au mîncat.

Cît fu Horea căpitan,
Şi domnii purtau suman.
Pînă ce fu Horea crai,
Pe domnire era vai.

Pînă Horea a-mpărăţit,
Domnii n-au mîncat din blid.
De-ar împărăţi un an,
Nu s-ar mai culca şuhan!

Frunză verde măgheran,
Vine Horea şi Crişan,
Horea vine de la-Abrud,
Unde-i aurul cel mult,
Cu pistoale aurite,
Şi de gloanţe ticsuite,
Şi c-o lance sclipicioasă,
De te iau fiori prin oasă,

Scanned with OKEN Scanner

Unde trage lancea lui
Lasă urma focului,
Unde pușcă din pistoale,
Rămîn curțile tot goale...

BIBLIOGRAFIE

§ Ion Pop Reteganul, *Din literatura poporală. Pintea Viteazul*, ed. II, Brașov, 1915; G. Muntean, *Folclor din Suceava*, E.S.P.L.A., 1959.
§ O. Ghibu, *Contribuțiuni la istoria poeziei noastre populare și culte*, Buc., 1934 (Academia Română, Memoriile Secțiunii literare, seria III, tom. II, mem. I); Attila T. Szabo, *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink*, Zalău, 1934.

CĂRȚI POPULARE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

În secolul al XVIII-lea, prin influența elenismului și prin legăturile cu Rusia, s-au tradus și retradus cele mai multe cărți populare, care, prin circulația lor în manuscris sau tipărite, au dat un serios impuls literaturii culte din prima jumătate a secolului următor și de mai tîrziu. În lipsa unei tradiții literare beletristice originale, aceste cărți au constituit pentru scriitorii noștri multă vreme modelele clasice, pătrunzînd nu mai puțin și în folclor.

Ușoarele prelucrări mai vechi și mai noi alcătuiesc pînă astăzi deliciul consumatorilor de literatură din masele largi ale poporului. Prezentăm mai jos principalele cărți populare de mare răspîndire în secolul al XVIII-lea.

ARCHIRIE ȘI ANADAN

Povestea lui *Archirie și Anadan*, păstrată în aproximativ 15 manuscrise din secolul al XVIII-lea în B.A. R.S.R, ne-a venit prin filieră slavă. Cea mai veche traducere cunoscută se află în ms. 577, copiat de ieromonahul Vartolomei în satul Budac, din Maramureș în anul 1708. O altă copie de Petre dascălul de la mănăstirea Aninoasa din Țara Românească datează din 1717, alta publicată de Gaster în *Journal of the Royal Asiatic Society* din 1784. Unul din aceste texte de circulație în manuscris a reprodus cu mici intervenții proprii Anton Pann în tipăritura sa din 1850 *Înțeleptul Archir cu nepotul său Anadan* (ediția a II-a refăcută în 1854).

Scanned with OKEN Scanner

Povestea datează, după cercetările cele mai noi, din veacul al VI-lea dinaintea erei noastre și a fost stilizată în Asiria. S-au găsit într-adevăr într-o insulă de lîngă cataractele Nilului, unde se afla odinioară orașul Elefantina, două suluri de papirus cu titlul *Acestea sînt maximele lui Ahikar, un înțelept și zelos scriitor prin care a învățat pe fiul său.* Aci Ahikar (Archirie) se dă drept purtător al peceților regale sub regii asirieni Sanherib și Asarhadon, sec. al VIII-lea — al VII-lea î.e.n. În literatura slavă povestea a fost adusă în perioada macedoneană a literaturii medio-bulgare, prin secolele al XI-lea — al XII-lea.

Archirie și Anadan este de fapt ceea ce germanii numesc un Hofroman, un roman de curte, care pune în lumină, alături de înțelepciune, credința unui vasal. Archirie, sfetnicul împăratului Sinagrip (numele apar ușor alterate), neavînd copii, adoptă pe Anadan și-l încredințează unui dascăl ca să-l învețe Bucoavna, Ceaslovul și Psaltirea. El însuși îi dă zilnic sfaturi, sub forma unor sentenții morale, privitoare la respectul cuvenit lui Dumnezeu, părinților și stăpînilor, privitoare la lăcomie, zgîrcenie, călătorie, primirea oaspeților, carieră, însurătoare, necesare unei comportări corecte în societate. Apoi, Archirie prezintă pe Anadan împăratului și, fiind bătrîn, îl lasă în slujbă în locul său, retrăgîndu-se la casele lui. Anadan, caracter rău, dornic a moșteni mai repede pe tatăl său adoptiv, pune la cale uciderea lui. Plăsmuiește o scrisoare ca din partea împăratului, pentru Archirie, chemîndu-l cu oștile în cetate, iar împăratului îi spune că Archirie s-a răzvrătit împotriva lui. Sinagrip se înfurie și dă ordin ca Archirie să fie omorît, dar armașul însărcinat cu executarea osîndei îl ascunde într-o hrubă tainică. Peste puțin faraonul Egiptului, aflînd de moartea nedreaptă a înțeleptului Archirie, cere lui Sinagrip să-i trimită meșteri ca să-i zidească o cetate în văzduh, ori să-i plătească tribut. Pe cînd Sinagrip deplînge uciderea sfetnicului său, armașul scoate din hrubă pe bătrînul Archirie și-l înfățișează împăratului. Bucuros, Sinagrip îl trimite în Egipt, încredințat că va ști să răspundă enigmelor faraonului. Archirie, sub numele de Abanan, sosește în Egipt și rezolvă cu isteție problemele puse de faraon. Cerîndu-i-se să facă o frînghie din nisip, el găurește peretele unui grajd și prezintă împăratului fasciculul de lumină în care se mișcă firele de praf, rugîndu-l să-și ia singur funia. La întrebarea dacă ar putea aduce apă cu ciurul, răspunde că în părțile dinspre miazănoapte, iarna, cînd ninge, poate aduce și cu carul. În sfîrșit, enigma zidirii unei cetăți în aer o rezolvă în chipul următor: de doi vulturi înhămați leagă cu sfori o ladă ușoară în care pune un copil, într-o mînă cu o bucată de carne înfiptă într-o frigare, iar în altă mînă cu o mistrie. Repezind frigarea în sus, vulturii zboară după carne și ridică lada în văzduh,

Scanned with OKEN Scanner

de unde copilul cere împăratului cărămidă și var, „că șed meșterii fără lucru". Faraonul, neavînd cum trimite materialele sus, se dă învins. După ce-i mai dezleagă și cîteva ghicitori, Archirie capătă multe daruri și încuviințarea de a se întoarce în țară. Acolo oferă darurile armașului care i-a salvat viața, iar pe Anadan îl supune unui regim de educație neîndurător. Anadan se roagă de iertare, susținînd că s-a învățat minte, Archirie îi vorbește neînduplecat în pilde:

„Nu crez, fătul meu, că ziua bună de dimineață se cunoaște și puica după creastă se vede ce găină o să iasă; tu, ca să te faci mai bun de aici înainte e peste putință, ți s-a văzut arama. Eu sînt acela: crește puiul de șarpe, ca să te muște. Eu am umblat după tine cu mila și tu după mine cu pila. Pre cum și acum știu bine că unele îmi vorbești din gură și altele ai în cuget, ca și un lup odinioară carele se luase după oi, și ciobanul îl întreba: Ce vrei, lupule? Iar el răspunse, zicînd: Nimic, decît mă dor ochii și viu în urma turmei tale, că parcă îmi vine mai bine și mă lecuiesc din praful care se ridică de picioarele oilor; iar el nu venea decît să răpească vreun miel. Așa și tu, ți-ai mîncat credința de acum înainte, că dacă cînd te-am mîngîiat, răul mi-ai cugetat, acum cînd te pedepsesc, binele o să-mi gîndești? Mi-am văzut eu visul cu ochii, că eu te-am crescut și ți-am dat viață, și tu ai umblat să-mi tai viața".

În cele din urmă, Anadan își dă duhul spre a se împlini proverbul că „cine sapă groapa altuia, el intră întîi într-însa". Acest proverb figurează (am văzut la Neculce) în Isus Sirah. Se pare că filozofia credinței vasalului către stăpînul său din *Archirie și Anadan* a trecut în *Cartea lui Tobit* din *Vechiul Testament*. Multe din maximele romanului au intrat în *Povestea vorbii* de Anton Pann. Constantin Negruzzi în *Scrisoarea XII* a folosit cel dintîi (în 1842) tehnica paremiologică din *Archirie și Anadan*, cunoscînd romanul popular înainte de a fi fost tipărit de Anton Pann. Firește, multe din sfaturile pe care le dă Archirie „fătului" său, precum și Păcală finului său Tîndală, la Negruzzi, reflectă o mentalitate mistică, tipic feudală, dar în ambele cazuri răzbate înțelepciunea și umorul popular. Cu privire la căsătorie Archirie zice:

„În sfîrșit, tot omul e dator în lume să urmeze la una din aceste trei, adică: sau fă-te ostaș, sau fă-te călugăr, sau te însoară, dar însă ostaș să te faci mai tînăr, călugăr mai bătrîn și să te însori cînd ajungi în minte coaptă, cînd poți adică să cîștigi banii, iar nu cînd știi numai să-i cheltuiești; că nevasta nouă guri are, nu e precum ți se pare; că e mult mai bine să zici numai: vai de mine! decît să stați amîndoi să strigați: O, vai de noi! ...

Cînd vei vrea să te însori, deschide ochii pentru ca să nu aduci pe dracul cu lăutari în casă. Ci te păzește să nu iei fată frumoasă de neam prost, nevastă lăsată de bărbat și văduvă care își plînge pe bărbatul cel mort; nici lua de neam mai mare decît tine, ca să nu-ți zică: scol tu, să șez eu; nici mai bogată, ca să nu-ți zică: taci tu, să vorbesc eu, ci ia mai săracă, ca să-ți zică: fă ce știi tu... că nevasta nu e cîrpă, dacă nu-ți place, să o descoși și să o lepezi.

Scanned with OKEN Scanner

Să nu fii temător... Că dacă este ea neam rău, mai bine să păzești crîngul cu iepurii, decît pe dînsa. Toate merg după neam: uită-te la mama sa și cunoaște pe fie-sa. Că unde a sărit capra, o să sară și iada. Și dacă este fierul rău, pe cît îl bați, e degeabă, nu faci din el nici o treabă".

Păcală, al lui Negruzzi, zice și el:

„Cînd ți s-or aprinde călcîiele, însoară-te pînă a nu îmbătrîni, căci însuratul de tînăr și mîncarea de dimineață n-au greș; și bătrînul amorezat e ca chirosca cu păsat. Fă cunoștință cu fata; n-o lua numai pe auzite, pentru că nu se mănîncă tot ce zboară, și se întîmplă de departe trandafir și de aproape borș cu știr. Vezi cum a fost maică-sa, căci pe unde a sărit capra, mai pre sus a să sară și iada. De-i videa-o că nu vrea să plămădească și toată ziua cerne, cercetează-ți casa, pentru că bătaia e din rai. Fii român verde și rupe mîța în două. Bate șaua, să înțeleagă iapa, căci femeia-i dracul; șede în deal și prăvale carul în vale; dar nu întinde ața să se rupă. Gospodăria să-ți fie măsurată, căci la gospodina bună mulți voinici s-adună; și de-i și păți ceva, numai tu să știi unde te strînge ciubota. Nu te apuca s-o păzești, mai lesne poți păzi un cîrd de iepuri..."

Acest gnomism îl vom regăsi desfășurat epic pe tema căsătoriei la Creangă, în *Povestea lui Stan Păţitul.*

ESOPIA

Sub numele de *Esopia* sau *Isopia* au circulat la noi, în secolul al XVIII-lea, independent și la un loc viața și pildele legendarului fabulist grec Esop, trăitor după Herodot în veacul al VI-lea dinaintea erei noastre și originar din Tracia, după alții din Frigia sau Lidia. *Viața lui Esop,* atribuită întîi călugărului Maxim Planudes (1260—1310), a fost scrisă, după descoperirea papirusurilor de la El Fajum din Egipt, cu mult înainte, în secolul al VI-lea, credea elenistul H. Weil, în secolul al IV-lea, după Teodor Reinach. Prima culegere din fabulele atribuite lui Esop a făcut-o pare-se Demetrios din Faler prin anul 300 î.e.n. Fabulele esopice au fost prelucrate în versuri de Phaedru (sec. I) în latinește și Babrios (sec. III) în greceşte, fiind foarte răspîndite sub denumirea de *Isopet*-uri în literatura franceză medievală. În 1479 apare la Milano prima redacție conținînd atît povestirea vieții lui Esop, cît și pildele, dar romanul și fabulele au continuat să circule și separat. Prima redacție izolată a romanului a publicat-o de-abia în 1845 Anton Westerman.

La noi *Esopia* a venit pe de o parte prin influența bizantină tîrzie, pe de alta prin filieră rusă. B.A. R.S.R. posedă 15 manuscrise, cel mai vechi cuprinzînd numai *Istoria lui Esop,* fiind copiat în anul 1703 de Costea dascălul din Șcheii Brașovului. Alt manuscris, copiat în 1717 de Petre

Scanned with OKEN Scanner

dascălul, are numai *Pildele lui Isop cu toate jiganiile* (e acelaşi manuscris care cuprinde şi romanul *Archir şi Anadan*). Traducerile sînt făcute, cele mai multe, din greceşte. Versiunea din 1763 a lui Vartolomei Măzăreanu, din ruseşte, conţine şi romanul şi fabulele, traducătorul omite însă unele episoade din viaţă, pentru că, explică el, „nu sînt alcătuite cu orînduială bună şi nici un folos nu au spre învăţătura firii". Din cele 58 de fabule, numai cîteva se află şi în celelalte versiuni manuscrise româneşti, unele nefiind chiar esopice, de exemplu: cocoşul şi diamantul; muntele naşte; trupul şi mădularele; boul şi broasca (aceasta din urmă este povestită şi de Horaţiu). O caracteristică a fabulelor din versiunea Vartolomei Măzăreanu este lungimea neobişnuită a moralei (primiciania). Textul rusesc, tradus de Vartolomei Măzăreanu, a avut ca model o *Esopie* latinească, apărută la Amsterdam în 1700, cu gravuri. Regăsim una din aceste gravuri, reprezentînd pe Esop basnotvoreţ (Esop fabulistul), în traducerea anonimă publicată în 1795 la Sibiu de tipograful Petru Bart, *Viaţa şi pildele prea înţeleptului Esop*, prima ediţie tipărită la noi a *Esopiei*.

Dacă *Archirie şi Anadan* este un roman de curte, în care vasalul, chiar condamnat la moarte, serveşte mai departe cu devotament pe împărat, *Istoria lui Esop* vădeşte dimpotrivă o altă concepţie despre libertate, tinzînd la eliberarea sclavului de sub exploatarea stăpînului. Prin caracterul lor didactic moralist, cele două romane au putut totuşi să fuzioneze, *Archirie şi Anadan* fiind încorporat, cum vom vedea îndată, în povestea vieţii lui Esop.

Esop, Tersit hidos la înfăţişare („grebănos şi malecos, grumazii îi erau strîmbi şi nasul îi era cîrn băcîrn, negru la obraz şi buzat şi umflat la pîntece") şi pe deasupra gîngav, dobîndind în vis dezlegarea graiului, se pune rău cu ispravnicul stăpînului său Zinas, care-l vinde unui neguţător pe trei „mangări". Neguţătorul e convins că, dînd un nimic, a cumpărat tot nimic, într-atît sclavul îi pare de umil. Isteţia lui Esop nu întîrzie însă să se arate. Pus să ducă în rînd cu ceilalţi o povară, el şi-o alege pe cea mai grea, un coş cu pîine. Pîinea se consumă pe drum la popasuri şi în curînd Esop merge slobod, în timp ce sarcinile celorlalţi cu haine şi vase nu mai scad.

Pînă la oraşul Sam (Samos), negustorul vinde toţi robii, afară de Esop, un grămătic şi un psalt. Filozoful Xantos din Sam vrea să cumpere şi el un sclav şi se miră că negustorul a pus lîngă cei doi sclavi, care se laudă că ştiu toate meşteşugurile, pe un „foale cu dinţi" sau „oaie de mare" nepriceput la nimic. Grămăticul şi psaltul fiind prea scumpi, Xantos se opreşte, totuşi, la Esop, mai ales cînd, vorbind cu el, îi observă vioiciunea spiritului. Îndemnat să se bucure, Esop răspunde că nu e mîhnit. Ce fel

Scanned with OKEN Scanner

de om e? Precum se vede, negru. Unde s-a născut? Mama, răposînd încă din pruncia lui, nu i-a spus dacă în casă sau în tindă. Ce meşteşug ştie? De vreme ce tovarăşii săi au zis că ştiu toate meşteşugurile, lui nu i-a mai rămas nici unul. Xantos dă pe el 60 de „caraşi" (în alte versiuni: aspri-şori) şi-l duce acasă. Nevasta filozofului, limbută, se mînie că i s-a adus în casă un „obraz de scoarţă". Esop îi atrage atenţia că n-ar trebui să-i fie dragi sclavii tineri şi frumoşi.

Ori de cîte ori are prilejul, Esop îşi arată ascuţimea minţii, nesfiindu-se a-şi bate joc de stăpînul său, pe care, cu toată filozofia lui, îl pune totdeauna în inferioritate. Xantos porunceşte să-i fiarbă „o linte", Esop, neieşind din cuvînt, fierbe un singur bob. Atunci Xantos îi dă poruncă să-i fiarbă patru picioare de porc şi, ca să-l încerce, retrage unul. Esop, băgînd de seamă lipsa, rupe piciorul unui porc viu şi-l bagă în căldare. Xantos, temîndu-se ca Esop să nu fugă de frică, pune piciorul înapoi, apoi întreabă pe sclav de ce sînt cinci picioare. Liniştit, Esop întreabă la rîndu-i cîte picioare au doi maşcuri şi, la răspunsul lui Xantos: opt, confirmă că în căldare se află din acestea cinci, iar în coteţ trei. Trimis de Xantos să ducă o tipsie cu mîncări celei care-l iubeşte, adică soţiei, Esop dă mîncarea unei căţele. Soţia, aflînd insulta, îşi părăseşte soţul, dar Esop vesteşte în cetate că Xantos se însoară şi-o aduce înapoi. Xantos, bucuros, îşi invită prietenii la masă şi comandă lui Esop să servească „ce e mai bun". Esop, ca să-şi dezbare stăpînul de a mai porunci, aduce de trei ori acelaşi fel, limbă fiartă. La observaţia unui oaspete că mîncînd tot limbi o să-i doară limbile, el replică:

„...Oare ce iaste mai dulce pre lume decît limba: ori de prieteşug, ori de rugăminte, ori de dragoste, de vîndut şi de cumpărat şi de toate veseliile şi tocmealele; de întrebări de sănătate şi de spăsenie; căci cu limba pacea să tocmeşte, cetăţile să zidesc..."

A doua zi, Xantos pofteşte din nou oaspeţi şi, pentru a evita repetarea meniului, porunceşte sclavului să servească „ce e mai rău şi mai amar". Esop aduce iarăşi limbi de porc şi, la protestul stăpînului, ripostează:

„— Jupîne, au doară iaste ceva mai rău şi mai amar decît limba? Limba sparge cetăţi mari din temelie, limba omoară, limba huleşte, limba cleveteaşte şi pîreaşte, limba jură strîmb şi toate răutăţile să fac din limbă".

Xantos are fantezia să invite prin Esop la masă „un om drept şi prost, carele nu ştia nici un vicleşug", sperînd să găsească sclavului său o pricină de a-l pedepsi. Sfătuită de filozof, soţia se oferă să spele picioarele musafirului mojic, în nădejdea că acesta se va sfii, ceea ce urma să con-

stituie o vină pentru Esop (de a nu fi nimerit un om „drept și prost"). Mojicul însă întinde picioarele zicînd: „— Spală-mi-le binișor, doamnă, că de mult nu le-am spălat!" Apoi bea paharul de vin pe nerăsuflate, golește mîncările de pe masă și, fără să dea atenție gazdei care certa pe bucătar că n-a gătit bine bucatele, înlocuiește pîinea cu plăcintele, surd la amenințările lui Xantos că-și va arde în foc soția fiindcă n-a pus destul piper în ele. Abia cînd Xantos dă ordin să se ridice un rug în curte, grobianul se trezește:

„ — Jupîne, zice, fii îngăduitoriu puțintel, mă rog dumitale, pînă mă voi duce acasă, să-mi aduc și eu muiarea mea de la secere și le vom arde pe amîndouă!"

Esop, bineînțeles, triumfă. Stăpînul îl trimite la baie să vadă dacă nu e aglomerație. Pe drum, Esop, întîlnindu-se cu stăpînul tîrgului, este întrebat unde se duce și, răspunzînd că nu știe, e băgat în temniță. I se dă drumul fiindcă, închis, spusese că într-adevăr nu știuse unde se duce, din moment ce ajunsese în închisoare. La baie toți se loveau de o piatră, pe care numai unul avu ideea de a o arunca din cale, deci Esop raportă stăpînului că acolo nu-i decît un singur „om". Xantos văzînd destulă lume se crezu mințit, dar ca filozof acceptă explicația lui Esop. Abia cînd Xantos, în urma unui rămășag neghiob cu un prieten (se prinsese pe casa sa că va bea apa mării), ceru ajutorul sclavului pentru a-l scoate din încurcătură, Esop pune condiția eliberării lui. Xantos primește și Esop dă soluția ingenioasă ca stăpînul să pretindă celui cu rămășagul ca, pînă va bea el marea, „să oprească toate apele curgătoare cîte dau în mare". Rămășagul e anulat, dar Xantos nu pune în libertate pe Esop. Anecdota imediat următoare e o glumă împotriva superstițiilor. Xantos mînă pe Esop să se uite afară și, dacă va vedea două ciori stînd la un loc (semn bun), să-l cheme și pe el; de va vedea numai una, să știe că e semn rău. Esop iese și vede două ciori, dar pînă ce sosește să le vadă și stăpînul, una zboară, astfel că acesta pune să fie bătut.

„Vai de mine, ticălosul! se vaietă Esop. Că eu am văzut astăzi semn bun: doao cioară alăturea și mă trag să mă bată, iar Xantos a văzut semn rău: numai o cioară, și-l poftesc la ospăț să mănînce și să bea și să se veselească".

În fine, pentru duhul lui, stăpînul îl iartă. Altă întîmplare. Xantos poftește la un ospăț niște filozofi. Esop stă la ușă și-i întreabă cu ce mișcă cîinele. Toți, afară de unul, se feresc să răspundă, deci Esop nu-i lasă să intre, explicînd a doua zi stăpînului că nu erau filozofi, din moment ce n-au știut ce știu toți proștii.

Scanned with OKEN Scanner

După ce, cu ajutorul lui Esop, Xantos găsește și o comoară, într-o zi un vultur pogorît din văzduh apucă inelul și pecetea domnească aflate la judeţul tîrgului și le aruncă în poala unui rob. Esop tălmăcește întîmplarea astfel:

„Vulturul e împăratul tuturor paserilor; inelul vostru cel domnesc e tîrgul vostru Samul. Deci, precum au apucat vulturul inelul și l-au dat la rob, așa să înțelege pilda: că dintru împărații ce sînt acum, unul să sfătuiește asupra voastră, să vă facă robi și obiceiurile voastre să le strice".

La argumentul că și între robi „să află mai buni decît stăpînii, măcar că rabdă săracii și pătimesc bătăi și nevoi", poporul cere eliberarea lui Esop, și Xantos nu mai are încotro. Devenit liber, Esop merge ca sol în Lidia și determină pe împărat să nu mai ceară tribut de la șamieni, apoi cutreieră lumea și se oprește la Vavilon. De aici încolo se intercalează în *Esopia* povestea lui *Archirie și Anadan*, cu deosebirea doar că Archirie se numește Esop, Anadan — Eniom, Sinagrip — Licaron și faraonul — Netinav, ca în *Alexandria*. Esop dezleagă toate enigmele lui Netinav, păcălește pe sfetnici care se laudă că știu ce scrisese el într-un zapis (însemna pe faraon dator cu o mie de talanți lui Licaron) și se întoarce în Vavilon, unde împăratul pune să i se ridice „un stîlp de aur, bolovan după chipul lui", o statuie. Din Vavilon, Esop călătorește „la Lidiia, ce să zice acum Rumele, în părțile Atinei". La Delfi, batjocorind pe cetățeni, pe care-i găsește „mai de nimic decît toți oamenii", le stîrnește ura. Delfienii îi strecoară în desagă o năstrapă (urcior) de aur din capiștea (templul) lui Apolon și, acuzîndu-l de furt, îl condamnă la moarte. Zadarnic Esop le dă cîteva pilde prevenitoare, delfienii îl prăvălesc de pe o stîncă într-o rîpă.

Interesantă dintre aceste pilde este prima, asemănătoare cu legenda văduvei din Ephes, din care Eminescu voia să scoată (după Lessing) o comedie. Unei femei îi murise bărbatul. Neputîndu-se consola, ea mergea în fiecare zi la mormînt să-l jelească. Un plugar arînd prin apropiere o văzu și i se făcu milă de dînsa. El lăsă o clipă boii și, deoarece și lui îi murise femeia, merse să plîngă alături de ea. Tovarășii de suferință deveniră pe loc cei mai buni prieteni. Zăbovind împreună, un hoț fură boii plugarului. — Tu iar plîngi? — întrebă văduva cînd își văzu prietenul jelind cu glas tare. — Acum cu adevărat plîng, zise el, pentru că am pierdut boii pentru un lucru de nimica.

Anecdota este povestită între alții și de La Fontaine în ale sale *Contes*. Aci văduva e consolată de un soldat care păzea corpul unui spînzurat. În timp ce matroana din Ephes și soldatul se învoiesc să se căsătorească,

Scanned with OKEN Scanner

rudele fură trupul spînzuratului. Soldatul urma să plătească vina cu moartea, să fie spînzurat în locul cadavrului dispărut. Atunci văduva dă ideea de a dezgropa corpul bărbatului ei şi a-l substitui spînzuratului în ştreang. Deoarece spînzuratul adevărat avea o ureche tăiată, văduva convine cu noul ei soţ, soldatul, să taie o ureche soţului defunct.

Fabulele lui Esop au avut o însemnată înrîurire asupra literaturii noastre culte, direct şi indirect. Anton Pann în *Fabule şi istorioare* (1841) şi *Povestea vorbei* localizează mai multe teme esopice *(Trestia şi copacul, Comoara în pămînt, Bătrînul şi moartea)*. Gr. Alexandrescu interpretează motive esopice indirect, prin La Fontaine. O singură dată, în *Şarlatanul şi bolnavul* (1855), a pornit direct de la un text esopic *(Baba şi dohtorul)*. M. Sadoveanu a stilizat în 1909 *Esopia sau viaţa şi pildele preaînţeleptului Esop* după ediţia apărută în tipografia lui Ioan Bart la Sibiu în 1802.

SINDIPA

Manuscrisul din 1703 al lui Costea dascălul de la biserica Şcheilor din Braşov are, înainte de *Esopia*, textul românesc al romanului oriental *Sindipa*, răspîndit mai ales în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de cînd datează alte copii (1780, 1781, 1784, 1786, 1796).

Originea romanului pare a fi indiană, numele Sindipa derivînd din indianul Sidhapati (conducătorul sidelor, al înţelepţilor). Tradus în limba pehlvi în timpul dinastiei regilor Sasanizi din Persia, romanul a trecut apoi în Siria în primele veacuri ale erei noastre şi de aici în veacul al XI-lea în literatura bizantină. Versiunea grecească aparţine lui Mihail Andreopulos şi este anterioară prelucrării latine a lui Jehan de Alta-Silva, intitulată *Dolopathos sive Historia septem sapientium*, care a pătruns în literaturile occidentale. Tălmăcirea românească face parte din familia versiunilor orientale făcute după tipul persan *Sindabad-nameh* din 1375.

Sindipa este ceea ce francezii numesc un „roman à tiroir", iar germanii o „Rahmenerzählung", o colecţie de povestiri încadrate în rama unei intrigi comune, cum e şi *Halima*, celebra carte de poveşti arabă, cum e *Decameronul* lui Boccaccio sau *Heptameronul* Margueritei de Navarre.

Împăratul persan Kira dobîndeşte după multe rugăciuni un moştenitor. Voind să-i dea o educaţie aleasă, îi pune un dascăl, care timp de 3 ani se trudeşte fără folos cu el. Împăratul îşi încredinţează atunci odrasla filozofului reputat Sindipa, care garantează cu capul că-l va instrui com-

plet în numai 6 luni. Sindipa zugrăveşte învăţăturile sale pe pereţii unei case mari (metoda „efigiilor") şi scoate din ucenic un filozof desăvîrşit chiar mai înainte de termen. În ziua cînd fiul trebuia să fie prezentat la curte, filozoful, consultînd horoscopul, află că moştenitorul tronului este pîndit de o mare nenorocire dacă nu va tăcea timp de 7 zile. Ucenicul se leagă să urmeze întocmai sfatul învăţătorului şi nu scoate în prezenţa tatălui său şi a curtenilor nici un cuvînt, ceea ce produce nedumerire şi furie. Împăratul, bănuind o vrăjitorie, trimite după Sindipa, dar acesta, prevăzînd întîmplările, se ascunsese. Una din cele şapte soţii ale împăratului, confidenta prinţului, se oferă să-l facă să vorbească şi-l aduce în iatacul ei. Deoarece prin vorbe obişnuite nu izbuteşte, îi declară dragoste şi-i promite că va înlătura pe împărat, dacă o va lua de soţie. Tînărul, tulburat, uită o clipă îndatorirea tăcerii şi arată că-i va da un răspuns abia peste şapte zile. Femeia, văzîndu-se respinsă, îşi rupe hainele, îşi zgîrie faţa şi începe să ţipe, minţind pe împărat că fiul lui a încercat s-o siluiască. Împăratul, jignit, îşi condamnă fiul la moarte, dar înainte de execuţie cere şi sfatul celor 7 filozofi de la curtea sa. Filozofii, temîndu-se ca osînda primită să nu se întoarcă mai tîrziu asupra capetelor lor, decid ca fiecare din ei să meargă — pe rînd — la împărat, în cîte o zi, şi să-l determine să renunţe la osîndă sau, cel puţin, să amîne execuţia, pînă ce, ascultîndu-i pe toţi, adevărul va ieşi la iveală. Timp de 7 zile (de aceea cartea se poate numi *Heptameron*) filozofii spun diferite poveşti, dovedind ipocrizia, viclenia şi infidelitatea femeilor. Împăratul se lasă convins şi-şi iartă fiul, dar de fiecare dată intervine soţia necredincioasă, care — prin povestiri tot atît de meşteşugite — îi schimbă hotărîrea. În fine, cele 7 zile trec şi copilul, putînd vorbi, se apără singur de învinuire, dobîndind iertarea definitivă. Numărul total al poveştilor cuprinse în această ramă este în versiunea românească de 24. Cei şapte filozofi povestesc fiecare cîte două istorii, împărăteasa şapte istorii, tînărul prinţ două şi Sindipa una. În prelucrarea întercalată în *O mie şi una de nopţi*, filozofii sînt transformaţi în viziri şi numărul lor urcă de la 7 la 40. În prelucrările occidentale, Sindipa este înlocuit cu poetul latin Virgilius, iar împăratul este cînd Dolopathos, regele Siciliei, cînd Diocleţian, cînd Vespasian. Acţiunea se desfăşoară în Sicilia, la Roma sau în Bizanţ.

Romanul a fost tipărit pentru prima dată în traducere românească la Sibiu de Ion Bart în 1802, sub titlul: *Istoria Sindipii filozofului, care mai întîi s-au întors din limba persană în elinească, iară acuma din limba elinească, prefăcută în românească, dată în tipariu cu cheltuiala lui Simeon Pantea din satul Selcioa-de-sus de pe Ariaşi.*

Scanned with OKEN Scanner

Pilda a doua dată de-al şaptelea filozof a avut consecinţe atît asupra folclorului, cît şi asupra literaturii culte.

Un tînăr se hotărăşte să nu se însoare pînă nu-şi va însemna, pentru el şi pentru alţii, toate vicleşugurile femeilor. După ce a rătăcit prin lume în scopuri experimentale, se retrage în pustiu 40 de zile şi 40 de nopţi spre a-şi întocmi catastiful. Încredinţat că n-a omis nimic, tînărul se întoarce acasă. Pe drum, poposeşte la un sătean, care tocmai dădea un ospăţ. Acesta, aflînd cu ce se îndeletniceşte musafirul, îl dă în seama soţiei sale pe care o previne. Femeia, încredinţată că nimeni n-ar fi în stare să inventarieze toate vicleşugurile tagmei sale, roagă pe tînăr să asculte o poveste nouă. Era odată un bărbat care se lăuda că pe el nu l-ar putea amăgi nici o femeie. Nevasta lui, ofensată de atîta vanitate, s-a gîndit să-i dea o lecţie. Într-o zi i-a dus pe cîmp, la arat, peşte. Întorcîndu-se acasă, a avut grijă să lase pe brazdă şi cîţiva peşti negătiţi. Omul i-a găsit, i-a strîns şi seara a poruncit nevestei să-i pregătească. Cînd însă, la întrebarea ei unde i-a găsit, i-a răspuns că pe brazdele plugului, femeia, zgîriindu-se pe faţă şi ţipînd, a adunat vecinii. Cine găseşte peşte pe brazdă nu poate fi decît nebun, şi femeia se roagă ca bărbatul să fie pus în lanţuri. Oamenii îl leagă într-adevăr şi halucinatul e ţinut astfel trei zile. A treia zi nevasta îl întreabă dacă nu vrea să mănînce peşte prăjit. Bărbatul recunoaşte peştele găsit de el pe brazdă, iar femeia că nu i-a trecut încă nebunia şi că trebuie să stea mai departe legat. Numai cînd omul, înţelegînd cauza prigonirii sale, nu mai pomeneşte de peştii de pe brazdă, nevasta îi redă libertatea, cu condiţia ca pe viitor să nu se mai laude că poate înfrunta orice vicleşug femeiesc. Povestea avea un tîlc şi pentru tînărul care o asculta. Sfîrşind de povestit, gazda începu să se plîngă subit de soţul ei bătrîn. Tînărul, pricepînd aluzia, o cuprinse în braţe. Atunci femeia ţipă, şi soţul împreună cu ceilalţi oaspeţi năvăliră în casă. S-ar fi putut întîmpla multe, dacă gazda n-ar fi lămurit tuturor că tînărul s-a înnecat cu un os de peşte şi că a strigat după ajutor. „Oare, toate cîte ţi-am spus şi le-am făcut, le ai scrise?“ — l-a întrebat la sfîrşit ea, iar el, dîndu-şi seama că viclenia femeilor e inepuizabilă, a aruncat în foc tot ceea ce scrisese pînă atunci.

Sub titlul *O istorie orientală: Edeş*, această poveste din *Sindipa* a fost publicată de Mihail Kogălniceanu în *Alăuta românească*, şi sub titlul *Un filozof şi o femeie* de I. Eliade-Rădulescu în *Curierul de ambe sexe* (periodul IV, 1, 1842—1844). De aici şi-a extras Al. Macedonski în 1882 „nodul final“ al comediei sale *Iadeş!* Mihail Sadoveanu a prelucrat artistic romanul *Sindipa* în 1940 în a sa „poveste orientală“ intitulată *Divanul persian*.

Scanned with OKEN Scanner

Versiunea occidentală a *Sindipei* pătrunsă în Rusia din Polonia încă din secolul al XVII-lea, *Pontianus-historia septem sapientium,* a ajuns la noi printr-o singură povestire în două variante: *Istoria lui Skinder împăratu* şi *Istoria viteazului Poliţion şi a frăţini-său Argu cu prefrumoasa Militina.* Eroul din legenda prototip a celor două istorii româneşti se numeşte Alexandru (turceşte: Iskander sau Skinder). Legenda are drept temă prietenia dintre bărbaţi, prietenie nemodificată de sentimentele de dragoste pentru aceeaşi femeie.

Skinder, fiu de negustor (în *Pontianus:* cavaler), e dat să înveţe carte la Trapezunt. Poliţion, fiul regelui din Egipt, merge să se instruiască la Poltava. Pătruns la curtea imperială din Ţarigrad, Skinder atrage atenţia fiicei sultanului, Olerica, după cum, ajuns la curtea ucraineană, Poliţion cîştigă simpatia fiicei craiului, Miligrina. La Alep, Skinder trezeşte interesul fiicei împăratului, Melixina, şi se prinde „frate de cruce" cu Firusah, fiul împăratului din Trapezunt, tot aşa cum Poliţion se leagă frate de vitejie cu Argu, care-i arată portretul fiicei craiului Ravenei, Militina. Skinder apără pe Melixina, cedată lui Firusah, omorînd în luptă pe Apolon, fiul împăratului arăpesc. Poliţion, la rîndul său, ucide „la podinog" (în duel) pe Ciubulai-paşa, pretendent la mîna Militinei. Skinder e otrăvit de soţia sa Olerica şi salvat de Firusah, care-şi sacrifică în acest scop propriul copil. Poliţion, căzut rob la turci, e eliberat de Argu, dar abia reuşeşte să scape de Gostelia, fiica prea pasională a craiului Indiei. La sfîrşit, Skinder se întoarce la Olerica, o pedepseşte şi şi-o face nevastă credincioasă, iar Poliţion, fugit din India şi respins de Asiria, o cucereşte în cele din urmă, omorîndu-i logodnicul în luptă. Deosebirile dintre cele două istorii sînt de amănunt şi provin din prelucrarea diferită a prototipului. *Istoria lui Skinder* figurează în manuscrise de obicei alături de *Sindipa* (cf. ms. 154, semnalat pentru prima dată de N. Iorga, care vedea în *Skinder* o legendă despre Alexandru-Sever). *Istoria lui Poliţion* a fost descoperită într-un manuscris al Bibliotecii Centrale de Stat care conţine nu mai puţin *Istoria lui Strinder — Skinder* şi *Sindipa.* Traducerea directă din turceşte a lui *Skinder* este problematică. După toate probabilităţile, *Istoria lui Poliţion* a fost tradusă din greceşte.

ARAVICESC MITHOLOGICON

Sub denumirea de *Aravicesc Mithologicon* s-au tradus la noi din greceşte în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea celebrele culegeri de basme orientale *O mie şi una de nopţi* şi *O mie şi una de zile,* cunoscute şi sub numele de *Halima.* Cel mai vechi manuscris, tălmăcit şi scris cu

Scanned with OKEN Scanner

cheltuiala lui Rafail, egumenul Horezului, un ucenic al lui Paisie Velicikovski, datează din anul 1783.

Nucleul *Halimei* se află în vechea literatură indiană, de unde l-au împrumutat perşii. În timpul dinastiei regilor Sasanizi (sec. al III—VIII-lea) s-au creat în jurul nucleului central o mulţime de poveşti şi s-a ajuns, ca şi în cazul Sindipei, la o „Rahmenerzählung" *O mie şi una de poveşti, Hezîr Efsaneh*. Această culegere de poveşti în ramă a trecut apoi la arabi. Rama poveştilor este următoarea:

Un rege persan îşi ucidea soţiile după o singură noapte de la căsătorie. Aşa s-ar fi întîmplat şi cu Shahrazad, dacă aceasta, sfătuită de doica ei, Dinarzad, nu i-ar fi povestit în noaptea nunţii un basm întrerupt în zori la momentul cel mai captivant. Voind să afle continuarea basmului, regele şi-a cruţat soţia pentru a doua noapte, şi tot aşa mai departe, timp de 1001 de nopţi, pînă cînd Shahrazad, născînd un fiu, mărturiseşte trucul. Minunat de isteţia soţiei sale şi bucuros de a avea un urmaş de la ea, regele i-a dăruit viaţa.

Aceasta în *O mie şi una de nopţi* (în originalul arab: *Alf leila na leila*). În *O mie şi una de zile*, culegere întocmită de Petis de la Croix după ciclul persan *Al farag ba'da alsidda* şi publicată între 1710 şi 1712, acţiunea e grupată în jurul prinţesei Farrukhnaz, fiica regelui Kaşmirului. Farrukhnaz, în urma unui vis urît, avea oroare de bărbaţi şi hotărîse să nu se mărite niciodată. Timp de 1001 de zile, doica Sutlumeme îi spune basme în scopul de a-i dovedi că există şi bărbaţi demni de stima femeilor. În cele din urmă, prinţesa, aflînd că fiul regelui Persiei se îndrăgostise de ea în vis, se convinge de temeinicia argumentelor Sutlumemei şi se căsătoreşte cu prinţul persan.

O mie şi una de nopţi s-a răspîndit în Europa întîi prin traducerea liberă a francezului Antoine Galland, publicată între 1704 şi 1708.

Versiunea greacă apărută întîia oară la Veneţia în 1757 a contopit *O mie şi una de nopţi* cu *O mie şi una de zile*, suprimînd cadrul acesteia din urmă, prefăcînd zilele în nopţi şi înlocuind peste tot numele doicii Sutlumeme cu Halima. Versiunea românească a pornit de la o ediţie prescurtată grecească în trei tomuri, reunite de traducător într-unul singur, sub titlul *Aravicesc Mithologicon*. Gherasim Gorjan, profesor la Şcoala naţională din Văleni, a revăzut, după originalul grecesc, textul primei traduceri din 1783 şi l-a republicat în patru volume între 1835 şi 1838. Am văzut că regele persan din *O mie şi una de nopţi* suferă înainte de a întîlni pe Halima de misoghinism, după cum prinţesa din *O mie şi una de zile* suferă, înainte de a se mărita, de mizandrie. Cauza misoghinismului este explicată în *O mie şi una de nopţi* astfel:

Scanned with OKEN Scanner

Un rege din familia Sasanizilor lăsase la moartea sa doi moştenitori: pe Aidin şi pe Shazinan. Fraţii se înţeleg bine între ei şi după un timp Aidin dă în stăpînire lui Shazinan împărăţia Tătariei celei mari, cu reşedinţa la Samarcand. După o lungă despărţire, Shazinan simte nevoia să-şi revadă fratele şi, luîndu-şi rămas bun de la soţie, pleacă spre India. Pe cînd poposea la marginea cetăţii, noaptea, îi vine în gînd să-şi ia încă o dată rămas bun de la soţie şi se întoarce la palat. Soţia, neprevăzînd întoarcerea aşa de repede a soţului, petrecea fără grijă în tovărăşia unui sclav. Shazinan, cuprins de gelozie şi furie, îi ucide pe amîndoi şi-i aruncă pe fereastră, apoi, fără să spună nimănui nimic, se întoarce la corturile sale şi porneşte mai departe. Ajuns în India, Shazinan e primit de fratele său cu toată pompa, dar nimic nu poate să-l scoată din amărăciunea lui, pînă într-o zi cînd, Aidin fiind plecat la vînătoare, vede pe împărăteasă şi pe prietenele sale intrînd pe o poartă dosnică în palat, însoţite de arapi îmbrăcaţi femeieşte. Dîndu-şi seama că şi fratele său e victima necredinţei soţiei, Shazinan recapătă dispoziţia şi, la stăruinţele lui Aidin, îi comunică motivul schimbării lui. Fraţii fac legămînt să plece amîndoi în lume şi să nu se întoarcă la scaunul lor decît dacă vor întîlni o nelegiuire femeiască şi mai mare. La marginea mării îi întîmpină un spectacol cu totul inedit. Valurile se despică deodată cu urlet groaznic în două şi o nălucă neagră, purtînd o raclă de sticlă încuiată cu patru lacăte, înaintează spre ţărm. De frică, împăraţii se urcă într-un copac. Năluca vine şi se aşază tocmai la umbra lui. Apoi, năluca descuie încuietorile, scoate din raclă o femeie de o frumuseţe neasemuită şi se culcă pe genunchii ei. De abia adoarme smeul, că femeia, ridicînd ochii în sus, zăreşte pe cei doi împăraţi şi-i invită să coboare. Ea le povesteşte că năluca a răpit-o în noaptea nunţii, că o ţine prizonieră într-o raclă de cristal în fundul mării şi că se răzbună şi ea cînd are prilejul să întîlnească pămînteni. Drept plată pentru farmecele ei, le cere inelele şi, dîndu-le, fraţii constată că le înşiră la alte 98 de inele, luate în ocazii similare. Shazinan şi Aidin se conving că soţiile lor erau mult mai cuminţi şi se întorc pe acelaşi drum în India. Aidin porunceşte ca soţia, sclavele şi sclavii ei să fie ucişi şi ia hotărîrea să-şi omoare toate soţiile după o singură noapte de convieţuire. Astfel decurg lucrurile pînă ce fiica mai mare a vizirului, Halima, cere să fie înfăţişată şi ea la palat. Vizirul, care făcea execuţiile, ezită, dar se înduplecă, iar împăratul acceptă să primească pe Halima cu sora ei mai mică, Medina. În decurs de 1001 de nopţi, Halima farmecă pe Aidin cu basmele ei, niciodată terminate, şi-şi salvează viaţa, vindecîndu-şi soţul de misoghinism.

Romanul pledează prin urmare pentru înţelegere între soţi în căsătorie,

Scanned with OKEN Scanner

dar poveştile care intră în această tramă sînt extrem de variate. Sistemul de legătură a fost imitat întîi de Boccaccio, apoi de autorii de romane senzaţionale în fascicole cu „va urma".

Este cunoscută, de pildă, povestea duhului uriaş închis într-un vas scos din mare de un pescar. Duhul fusese închis acolo de împăratul Solomon şi avea menirea să facă bogat pe cel ce-l va elibera după un veac, să-i deschidă toate comorile pămîntului celui ce-l va elibera după două veacuri şi să facă rege pe cel ce-l va elibera peste trei veacuri. Trecuseră însă multe veacuri şi nimeni nu-l pusese în libertate, de aceea duhul vrea să omoare pe pescarul care a destupat vasul. Ca să scape de osîndă, pescarul se foloseşte de un şiretlic utilizat şi de Creangă cu Moartea în *Ivan Turbincă*. Se preface că nu pricepe cum un duh uriaş a putut sta într-un vas aşa de puţin încăpător, iar cînd duhul intră la loc, ca să-l facă să înţeleagă, pescarul pune dopul. Duhul se roagă să-i deie iarăşi drumul, pescarul răspunde că se teme să nu se poarte cu el ca regele grec cu doctorul Duban. Doctorul — spune noua poveste — vindecase pe rege de lepră şi fusese răsplătit cu multe daruri, ceea ce provocase invidia vizirului. Acesta din urmă încercase să piardă pe doctor, dar regele, descoperindu-i intrigile, îi amintise păţania regelui Sindbad. Urmează povestea regelui Sindbad, a fiului său Nurgehan şi a înţeleptului Abuşamar, Sindipa din romanul cu acelaşi nume. Poveştile celor patruzeci de viziri din *Halima* diferă de snoavele celor şapte filozofi din *Sindipa,* dar au acelaşi obiectiv.

Ca şi poveştile din Sindipa, basmele din *Aravicesc Mithologicon* au înrîurit atît folclorul, cît şi literatura cultă. Mai răspîndite au fost în special două, unul pe tema ghebosului ucis de mai multe ori, altul pe tema omului care cunoaşte limba animalelor. În primul este vorba de un cocoşat care se îneacă la masă în casa unui croitor cu un os de peşte. Croitorul, crezîndu-l mort, îl sprijină de uşa unui doctor, acesta deschizînd uşa îl prăvăleşte pe trepte şi, bănuindu-l mort din izbitură, îl coboară cu o sfoară pe urloiul vecinului. Vecinul, luîndu-l drept hoţ, îl „omoară" din nou, pălindu-l cu un lemn, şi-l reazimă de o prăvălie, în fine de aici îl ia la bătaie un negustor. Surprins de paznic, negustorul e dus înaintea judecătorului, care, constatînd crima, îl condamnă la moarte. Apare însă vecinul care susţine că el l-a ucis, apoi doctorul şi la urmă croitorul, care lămureşte cum s-au petrecut faptele. Snoava a fost prelucrată în versuri de Anton Pann în *O şezătoare la ţară sau povestea lui Moş Albu* şi în *Isprăvile lui Păcală* de Petru Dulfu.

Avem mai multe traduceri şi prelucrări ale acestui roman oriental. O tălmăcire din nemţeşte după Habicht von der Hagen şi Schall a dat Ion Barac (*O mie şi una de nopţi, Istorii arabiceşti* sau *Halima,* 8 vol., Bra-

şov, 1836—1840), tălmăcire „revăzută şi întregită" de Emil Gîrleanu în 1908—1910 (*Halima* sau *O mie şi una de nopţi*). Urmează *Povestiri din Halima* de Mihail Sadoveanu, scoase după primul război mondial, şi *O mie şi una de nopţi*, tălmăcită după Max Hennig şi Richard Burton de Liviu Rebreanu (41 de nopţi). O nouă prelucrare după J. C. Mardrus şi Gustav Weil, în patru volume, a dat Eusebiu Camilar *(Nopţile Şeherezadei, 1001 de nopţi)*.

Caragiale în *Abu-Hassan* a avut ca model un basm, *Le Dormeur éveillé*, din *Halima*, citită în versiunea lui Galland, după care s-a făcut şi la noi o traducere în 1894 de I. Ralet.

ETIOPICA

Mult mai răspîndit în secolul al XVIII-lea a fost romanul grecesc *Etiopica* sau *Theagen şi Haricleea* de Eliodor, fenician din Emes, scris prin veacul al IV-lea. Autorul nu era creştin, cum s-a crezut, ci mult mai probabil un adorator al zeului soarelui, Helios, adept al filozofiei neopitagoricienilor.

Romanul a fost tradus în greceşte, latineşte şi franţuzeşte încă din secolul al XVI-lea şi a devenit celebru mai ales prin versiunea lui J.Amyot din 1547. Dimitrie Cantemir îl cunoştea probabil în ediţia greco-latină din 1619 a lui Jo Bourdeliotius; în limba română el a fost tradus însă din greceşte, din dorinţa episcopului de Roman Leon Gheuca, de loghiotatul kir Toma vel logofăt, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (cea mai veche copie păstrată e din 1773). Eminescu poseda un manuscris fragmentar din 1813, majoritatea copiilor (aproximativ 14 la număr) datînd din secolul al XVIII-lea.

Etiopica, imitată de Cervantes în *Persiles y Sigismunda*, de Calderon şi de Tasso, inaugurează genul romanului erotic-picaresc dezvoltat în Grecia încă din secolul al V-lea prin două opere *Leucippe şi Clitophon* de Achille Tatios şi *Chereas şi Callirhoe* de Hariton.

Avem a face cu o intrigă complicată, cu eroi de rase diferite, cu peisaje diverse, cu nenumărate peripeţii şi cu teza finală că dragostea împinsă pînă la sacrificiu învinge toate piedicile. Racine fusese în tinereţe atît de încîntat de acest roman, încît îl învăţase pe dinafară, iar contemporanul său, Guez de Balzac, afirmă că romanele franceze din secolul al XVII-lea erau toate „enfans . . . venus du mariage de Théagènes et de Chariclée . . ."

Pe scurt, subiectul *Istoriei etiopice* este următorul: Persina, soţia regelui Etiopiei Hydaspe, naşte o fiică albă. Temîndu-se ca soţul să nu cadă la bănuieli, o încredinţează unui servitor Sosimitres spre a o abandona, cu

un colier de pietre prețioase, un inel și o bandeletă la mînă, în care se explicau motivele părăsirii. Haricles, bătrîn preot al templului lui Apollo din Delfi, călătorind în Egipt, se întîlnește cu Sosimitres și, fiindcă pierduse o fiică în ziua nunții, primește să crească el pe copila părăsită, acum în vîrstă de 7 ani. Bătrînul dă numele de Haricleea fiicei sale adoptive și aceasta este aleasă după cîțiva ani preoteasă a Dianei, zeița castității. Într-o zi sosește la Delfi o ceată de eneeni, în frunte cu tesalianul Theagen, spre a aduce ofrande lui Neoptolem, fiul lui Achile, ucis de Oreste. Din prima clipă cînd Haricleea, înmînînd lui Theagen facla spre a aprinde rugul cu o sută de tauri și berbeci, îl privește în ochi, tinerii sînt cuprinși de dragoste. Ei își mărturisesc dragostea cu ocazia jocurilor pytice și se destăinuie și lui Calasiris, un preot pribeag din Memfis. Calasiris pune la cale răpirea Haricleei și fuga ei cu Theagen pe mare, lucru care se îndeplinește fără greș. Tinerii se îmbarcă pe o corabie și poposesc la Zakint. Urmăriți de pirați, sînt atacați în apropiere de țărmul Libiei și făcuți prizonieri. Corabia ancorează la gurile Nilului și comandantul piraților se pregătește să se însoare cu Haricleea. Calasiris, care însoțea pe fugarii captivi, aține vrajba între pirați, îi împarte în două tabere și dezlănțuie un măcel din care puțini rămîn vii. În momentul cînd Theagen și Haricleea se cred liberi, năvălește asupra lor altă ceată de pirați. Cu acest episod se începe romanul. La rîndul lor, piraților sînt atacați de niște corsari, care iau din nou captivi pe Theagen și Haricleea, îi duc în ținutul Bucoliei și-i dau în paza robului grec Cnemon. Corsarii erau conduși de Thyamis, fratele mai mare al preotului din Memfis, devenit corsar spre a-și recîștiga drepturile uzurpate. Tocmai Thyamis voia să se însoare cu Haricleea, cînd piraților din împrejurimi, furioși că tovarășii lor fuseseră învinși, dau năvală asupra corsarilor și incendiază păpurișul din jurul lor. Thyamis cade prizonier, Theagen și Haricleea sînt surprinși de trupele guvernatorului persan al Egiptului și aduși la curte. Expediția împotriva piraților fusese pusă la cale de negustătorul grec Nafsicles, în casa căruia se adăpostise Cnemon. Tot aici venise, adus de Cnemon și Calasiris, întîlnit pe malul Nilului. Calasiris povestește întîmplările lui Theagen și ale Haricleei și arată că plecase din Memfis la Delfi pentru a împiedica o nenorocire, prevestită casei sale. Tocmai apare și Nafsicles cu Haricleea, din nou despărțită de Theagen, captivul guvernatorului Oroondat. Calasiris obține libertatea Haricleei și merge cu ea la Memfis, unde găsește pe fiul său Thyamis în luptă cu fratele mai mic, uzurpator. Bătrînul îi împacă, depunînd coroana pe capul lui Thyamis și peste noapte moare. Oroondat era în război cu etiopienii. Soția lui, Arsachia, îndrăgostită de Theagen, îl ține în lanțuri, dă ordin chiar ca logodnica lui, Haricleea, să

Scanned with OKEN Scanner

fie arsă pe rug, dar nu-şi atinge scopul, pentru că soţul, aflînd ce se petrece la palat, cere pe cei doi captivi. Pe drum, prizonierii cad în mîna unui trib nomad etiopian şi sînt aduşi în faţa regelui Hydaspe. Acesta cîştigase războiul cu Oroondat şi pregătea sacrificii în onoarea soarelui, lunii şi a lui Bacus. La cererea poporului, Theagen şi Haricleea sînt hărăziţi ca jertfe, dar tinereţea şi frumuseţea captivilor înduioşează pe rege şi pe regină. De altfel, Haricleea, luînd cuvîntul înaintea mulţimii, dezvăluie originea sa, dovedită cu ajutorul bandeletei, al colierului şi al inelului; marele preot al gymnosofiştilor Sosimitres o recunoaşte, regina-mamă i se aruncă în braţe şi regele, ca şi mulţimea, renunţă la sacrificiu. Tinerii sînt conduşi la altar, spre a se uni prin căsătorie, Theagen într-un car tras de cai, alături de Hydaspe, Haricleea într-un car tras de boi albi, alături de mama ei.

Romanul se încheie în traducerea românească astfel: „Sfîrşit ca acesta au luat alcătuirea întîmplărilor celor ethiopiceşti a lui Theagen şi a Haricleei, care o au alcătuit bărbat fenician emesinean, la neam din cei despre răsărit (în original: din rasa Soarelui, adică din rasa închinătorilor la soare sau făcînd parte din casta preoţilor lui Helios) fiul lui Theodosie, Iliodor“ (în original numele Eliodor nu mai este pus, fiind inclus în formula precedentă: din rasa lui Helios).

ISTORIA SURPĂRII TROADEI

N. Cartojan a descoperit şi comentat traducerea romanului cavaleresc italian *Historia destructionis Trojae*, prelucrat în secolul al XIII-lea de Guido delle Colonne după poema truverului normand Benoit de Sainte-Maure *Roman de Troie*, scrisă în secolul al XII-lea, ea însăşi o prelucrare a istoriilor lui Dares frigianul şi Dictys cretanul. Intermediarul grecesc folosit de traducătorul român n-a fost încă identificat, textul tălmăcirii se păstrează în copia lui Ioan grămăticul din Bărbăteşti (Ţara Românească), făcută în 1766.

Acţiunea romanului este cu mult mai complicată decît aceea a *Etiopicei* lui Eliodor. Ea se începe cu expediţia argonauţilor plecaţi în căutarea lînei de aur, în frunte cu Iason. Debarcaţi pe ţărmul Frigiei, argonauţii sînt alungaţi de regele Laomedon, dar Hercule prevesteşte că în trei ani frigienii vor fi robiţi de greci. Într-adevăr, nu mult după întoarcerea argonauţilor în patrie, Hercule revine în Frigia, dă foc Troiei, ucide pe Laomedon şi-i răpeşte sora, pe Exiona. Deoarece grecii refuză lui Priam, fiul lui Laomedon, întoarcerea Exionei, Paris, fiul lui Priam, care dăduse în vis mărul discordiei disputat de Afrodita, Palada şi Iunona celei dintîi,

Scanned with OKEN Scanner

îşi pune în gînd să se răzbune, răpind la rîndul său pe cea mai frumoasă femeie greacă. El debarcă la Ostrovul Sitarilor (Cythera), ademeneşte pe Elena, soţia lui Menelau, şi provoacă astfel teribilul război cunoscut din epopeea homerică.

Spre deosebire de Homer, poema lui Benoit de Sainte-Maure şi prelucrarea latină în proză a lui Guido delle Colonne, întemeiate pe istoria frigianului Dares, pretins martor ocular al evenimentelor, ia partea troienilor. Cele douăzeci şi trei de războaie între greci şi troieni pun în lumină îndeosebi faptele troienilor. Eroii principali sînt Hector, Troil, Memnon şi Paris, nu Ahile ca în Homer. Ahile e socotit de autor tiran fără de omenie, „cap de fiară sălbatică" şi Homer ţinut de rău că l-a cununat cu „flori de laude" („Ia aminte, o, ticăloasă Omire, că niciodată Ahilevs n-a ucis pe vreun bărbat viteaz cu dreptate, fără de numai cu vicleşug şi cu înşelăciune"). De partea troienilor luptă un centaur şi „Pantazalia", regina amazoanelor. Achile e ucis de Paris şi Deifob, dar Pirus, fiul ui Ahile, va stropi cu sîngele Polixeniei, sora lui Paris şi pricina morţii lui Ahile, mormîntul tatălui său.

Întoarcerea grecilor în patrie este povestită de truverul normand şi de Guido delle Colonne după *Ephemeris belli Troiani* de Dictys. De aici provine şi explicaţia căderii Troiei prin trădarea lui Antenor şi răpirea palladiumului de către Diomid şi Ulis, de asemenea episodul cu introducerea în cetate a calului de aramă. Uciderea lui Agamemnon de Clitemnestra şi Egist, răzbunarea crimei de Orest, izgonirea lui Diomid de soţia sa Egheia, pentru a răzbuna moartea fratelui ei Asandru, răzbunarea lui Pirus împotriva uzurpatorului Acast, rătăcirea lui Ulise pe mare cu cele două popasuri la „Sirsa" (Circe) şi „Califa" (Calipso), uciderea pretendenţilor la mîna Penelopei şi, în sfîrşit, moartea lui Ulise de mîna lui Telagon, fiul său vitreg cu Sirsa, sînt ultimele fapte povestite. Romanul se încheie cu o morală naivă, în spirit religios creştin:

„Vedeţi, fraţilor, ce au făcut spurcata Elena şi cu necuratul Paris. Aceste agonisesc dragostile muiereşti şi încă mai ales muierea cu bărbat şi cu copii, precum au fost aceea. Iată ce bine şi ce cinste au adus Paris lui Priiam împărat tătîni-său şi maică-sa Ecubei şi tuturor fraţilor şi nu numai lor, ci s-au pricinuit din fapta lor moarte şi pierzare la o lume de oameni despre amîndoao părţile. Că nu ajunsă cîtă moarte să făcu în zeace ani, cît se bătură oştile, ci deaca intrară grecii cu vicleşug în cetate noaptea, nu tăiară numai oamenii cei ce s-ar fi împotrivit lor, cînd ar fi avut vreme, ci, găsind oamenii dormind, începură a-i tăia şi a-i znopi de la mare pînă la mic, bărbaţi, mueri, copii, fete, prunci de ţîţă tot au pus supt sabie. Şi să făcu un chiot şi un trăznet şi vaiete cît se cutremura pămîntul şi să auzea vaetile pînă la cer; şi cura sîngele pe uliţă pînă la genunche; şi nu lăsară grecii nici un suflet viu din oamenii din Troada. Şi deteră foc cetăţii de au ars pînă la pămînt, cît n-au ales nimic din o cetate minunată ca aceea. Pentru aceasta au

Scanned with OKEN Scanner

pedepsit Dumnezeu şi pre împăraţii greceşti, căci, carii n-au pierit la Troada, plecînd la împărăţiile lor, unii s-au săvîrşit în călătorie; alţii i-au omorît muierile lor; alţii într-alte chipuri; iar nici unul nu s-au săvîrşit bine, ci au murit tot rău, că s-au osîndit pentru Troada".

ISTORIA LUI EROTOCRIT

Istoria lui Erotocrit, poema din secolul al XVI-lea a cretanului Vincenţiu Cornaros, s-a tradus în româneşte de trei ori, prima dată înainte de 1758 de Hristodor Ioan Trapezuntul, a doua oară de un anonim şi a treia oară de Vasile Vîrnav din Botoşani. Cum a dovedit N. Cartojan, într-un memoriu prezentat Academiei Române în 1935 şi într-un articol din *Révue de littérature comparée* (avril-juin, 1936), Vincenţiu Cornaros a localizat poema apărută la Roma în 1621 *Innamoramento di due fedelissimi amanti* de Angelo Albani Orvietano, care el însuşi traducea romanul cavaleresc provenţal din secolul al XV-lea, *Paris et Vienne*, prefăcut în franţuzeşte de Pierre de la Cypède.

Ca şi *Theagen şi Haricleea*, *Erotocritul* este un roman de dragoste. Protagoniştii sînt Aretuza, fiica regelui Iraclie al Atenei, şi Erotocrit, fiul sfetnicului Pezostrat. Aretuza are drept confidentă pe dădaca Frosina, Erotocrit pe un prieten Polidor. Sfătuit să nu se mai ducă la curte, Erotocrit îşi revarsă focul în serenade nocturne, care farmecă atît pe Aretuza, cît şi pe părinţii ei. Spre a descoperi pe cîntăreţul cu „glas de zahăr", regele dă un ospăţ, dar Erotocrit îşi păstrează taina, fiindcă, deşi ia parte, nu cîntă. El înfruntă cu mare curaj 10 slujitori trimişi să-l identifice într-una din seri pe cînd cînta şi umple de admiraţie pe Aretuza, dar, ca să evite alte primejdii, pleacă în Egipt. Între timp, tatăl său se îmbolnăveşte şi cu ocazia vizitei pe care o face în casa lui Aretuza descoperă cine este misteriosul cîntăreţ, găsind textul cîntecelor şi portretul ei zugrăvit de Erotocrit. O serbare dată întru desfătarea Aretuzei relevă vitejia unui cavaler pe cal negru înveşmîntat în alb, care poartă pe cască un fluture prins în flacăra focului cu deviza: „Am dorit şi am privit flacăra focului; m-am apropiat şi m-am aprins. Nu mă mai pot îndepărta." Este Erotocrit, învingătorul combatanţilor la turnir şi stăpînul inimii Aretuzei. Tinerii se întîlnesc în taină noaptea în grădina palatului, îşi destăinuiesc dragostea şi se hotărăsc să se unească prin căsătorie. Auzind de acestea, regele dă însă ordin ca Pezostrat să fie sechestrat pentru toată viaţa în casă, iar pe Erotocrit îl trimite în surghiun. Aretuza, nevoind să se mărite cu fiul împăratului din Bizanţ, este aruncată împreună cu Frosina în temniţă. Acum legătura între îndrăgostiţi se face prin corespondenţă, cu ajutorul servitorului lui Erotocrit, Pistentis, al lui

Scanned with OKEN Scanner

Polidor şi al doicii Frosina. Trec astfel trei ani, pînă cînd regele vlahilor Vlantistratos, ameninţînd zidurile Atenei, Erotocrit vine să-şi salveze patria. El dobîndise de la o vrăjitoare două sticluţe cu apă miraculoasă, cu ajutorul cărora putea să se prefacă cînd negru ca un harap, cînd alb. Travestit în acest fel, atacă în fruntea atenienilor oştile duşmane şi le pune pe fugă în mai multe rînduri. Dar într-o zi, Vlantistratos schimbînd momentul obişnuit al atacului, Erotocrit nu ia parte la luptă. Atenienii sînt înfrînţi şi cetatea ar fi căzut dacă, prinzînd de veste, Erotocrit n-ar fi restabilit situaţia. Rănit, el este transportat la palat, unde regele, drept răsplată, îi oferă coroana. Necunoscutul nu vrea însă decît mîna Aretuzei. Întrebată dacă primeşte să se mărite, Aretuza răspunde din închisoare că „mai curînd soarele îşi va pierde strălucirea, pădurea frunzişul, pajiştea iarba, marea apa şi ţărmul nisipul". Cuvintele bucură pe Erotocrit, care se convinge de statornicia alesei sale şi-i trimite prin doică inelul încredinţat lui la despărţire. Apoi merge el însuşi la temniţă şi, pentru a avea o nouă dovadă din partea Aretuzei, povesteşte că are inelul de la un tînăr defunct, îngropat chiar de el. Aretuza izbucneşte în lacrimi şi Erotocrit, emoţionat peste fire, îşi spală cu apa vrăjită negreala feţei şi se arată în adevărata lui înfăţişare. Suferinţele îndrăgostiţilor se curmă în mod firesc prin căsătoria lor.

Poemul lui Cornaros era aşa de cunoscut în mediile greceşti de la noi, încît în 1818 Dionisie Fotino, un peloponeziac care a studiat la Bucureşti, publică la Viena o prelucrare în versuri, „în limba neo-grecească literară", înlăturînd formele dialectale cretane vechi. Poemul lui Dionisie

Erotocrit, ilustraţie de Petrache logofătul (mss. 3514, B.A. R.S.R.).

Scanned with OKEN Scanner

Fotino a fost tradus în limba română de Anton Pann şi Tudorache Iliad, sub titlul *Noul Erotocrit*. Această versiune, apărută la Sibiu în 1837, în cinci tomuri, n-a înlocuit însă de tot *Erotocritul* lui Cornaros, care, precum Anton Pann însuşi afirmă: „. . . tradusă în proză la mulţi se găseşte. / Şi la alţi în versuri ca şi în greceşte".

Eminescu se desfătase cu lectura traducerii în proză a poemului lui Cornaros, desigur şi cu aceea a lui Anton Pann din Dionisie Fotino. Mai curioasă este prelucrarea poemei lui Cornaros care apare în manuscris româneşti de la începutul secolului al XIX-lea şi în tipărituri foarte tîrzii (Brăila, 1857; Buzău, 1878; Braşov, 1900) sub titlul de *Filerot şi Antusa*. Aici Erotocrit („cel chinuit de Eros") se numeşte Filerot („cel ce iubeşte pe Eros"), iar Aretuza („cea cu virtute") Antusa („cea ca o floare întărită"). Acţiunea e mutată în timpul vechilor elini la curtea lui Periandros, tatăl Antusei, care are drept sfetnic pe bătrînul Agaton, tatăl lui Filerot. Peripeţiile dragostei dintre cei doi eroi sînt identice cu cele din *Erotocrit*, intriga fiind pe alocuri complicată (Filerot, travestit în doctor, se întoarce din surghiun să vindece pe Antusa etc.). Prelucrarea s-a făcut de bună seamă în Grecia, unde *Erotocritul*, dramatizat de Th. N. Synadinos, se reprezenta încă pe scenă la Atena în 1935.

IMBERIE ŞI MARGARONA

Istoria lui Imberie fecior împăratului a Provenţiei, copiată în 1789 de logofătul Nicolae Ursache, este traducerea printr-un intermediar grecesc în versuri a romanului cavaleresc şi picaresc francez din secolul al XV-lea *Pierre de Provence et la belle Maguelonne (Histoire du vaillant chevalier Pierre fils du conte de Provence et de la belle Maguelonne fille du roy de Naples*, ediţie gotică din 1480).

Intriga are asemănări cu aceea din *Theagen şi Haricleea*, ca şi cu cea din *Erotocrit — Paris et Vienne*. Imberie, copilul blond cu ochi negri rîzători, învaţă pînă la 12 ani toată ştiinţa din Aristotel, Omir şi „Efripid". Învingînd apoi într-un turnir pe un adversar temut, simte nevoia incoercibilă de a colinda lumea după glorie. Împreună cu un scutier (devenit în traducere nume propriu: Scuterie), ajunge la curtea regelui Moreei. După o altă luptă de tournoi, în care se ilustrează doborînd un harap, Imberie cîştigă mîna fiicei regelui, Margarona. Neastîmpărul aventurii şi dorul de părinţi fac pe Imberie să fugă după un an cu Margarona şi cu scutierul din Moreea, fără ştirea craiului. Scuterie moare pe drum, iar tinerii soţi poposesc într-o pajişte la umbra unui chiparos. Margarona adoarme,

Scanned with OKEN Scanner

iar Imberie se ia după cîntecul unei privighetori şi se depărtează. El lăsase un engolpion de aur îmbrăcat în tafta roşie pe pieptul Margaronei, care, confundat cu o bucată de carne, e răpit de un vultur. Imberie, zărind engolpionul în clonţul vulturului, urmăreşte pasărea cu o luntre pe mare, este surprins de o furtună şi cade în mîna piraţilor (element picaresc). Piraţii îl vînd la Marea Roşie ca rob sultanului din Cairo, unde Imberie devine grăjdar. Margarona, rămasă singură, nimereşte la o mănăstire de călugăriţe care, auzindu-i povestea, o trimit îmbrăcată în rasă neagră cu nişte neguţători în Provenţa. Acolo se duce la curtea regelui şi, fără a spune cine e, capătă învoirea de a ridica pe ţărmul Mediteranei o mănăstire, unde, nemîngîiată de pierderea lui Imberie, se închide pentru tot restul vieţii. Cînd, în pîntecele unei mrene adusă de nişte pescari, găseşte engolpionul de aur răpit de vultur, Margarona este convinsă că soţul ei a murit. Imberie însă, datorită isteţimei sale, nu rămăsese grăjdar la curtea sultanului din Cairo, ci devenise în trei ani mare vizir şi-şi adunase o avere frumoasă. Într-o zi, el îşi încarcă banii în trei butoaie şi, sub pretextul că pleacă să vîndă sare, se îmbarcă pe o corabie pentru Provenţa. Coborînd la un popas pe o insulă, adoarme cu gîndul la Margarona, la umbra unor rodii, şi corăbierii, negăsindu-l nicăieri, îl părăsesc acolo. Corăbierii ajung la mănăstirea Margaronei, aceasta desface butoaiele cu sare şi, dînd peste galbenii lui Imberie, zideşte cu ei un spital de 100 de chilii. O corabie salvează, în sfîrşit, şi pe Imberie, şi-l aduce de asemenea la mănăstirea Margaronei. Imberie declară stareţei că va umbla toată lumea ca să găsească pe Margarona şi astfel soţii se recunosc, se duc la curtea împărătească şi, urcaţi în locul bătrînilor pe tronul împărătesc, îşi reiau traiul fericit de odinioară.

Faptul că traducerea acestui roman ni s-a păstrat într-o singură copie manuscrisă nu înseamnă că n-a avut circulaţie. Este foarte posibil, de altfel, ca el să fi fost citit mai mult în versiunea grecească în versuri, limba greacă fiind bine cunoscută la noi în secolul al XVIII-lea în păturile ştiutoare de carte.

BERTOLDO

Tot prin intermediar grecesc a fost tradusă în româneşte (cele mai vechi manuscrise păstrate sînt din 1775 şi 1779) celebra operă comică a italianului Giulio Cesare Croce della Lire *Le sottilissime astuzie di Bertoldo,* publicată întîia oară în 1592, sub titlul *Astutie sottilissime di Bertoldo dove si scorge un villano accorto, e sagace, il quale dopo vari, e*

Scanned with OKEN Scanner

strani accidenti a lui intervenuti, alla fine per il suo raro, et acuto ingegno vien fatto huomo di corte, et regio consigliero.

Este o scriere satirică îndreptată împotriva artificialității și servilismului vieții de curte din punctul de vedere al unui țăran.

Bertoldo, țăran din Bretagnana, vine în Verona, la curtea regelui longobarzilor Alboin, pe vremea cînd acesta stăpînea întreaga Italie. Fără să se rușineze de urîțenia sa fizică (avea capul lungăreț ca un ou, părul roșu, nasul vînăt ca sfecla, gura despicată pînă la urechi, colți ca de mistreț, mîinile scurte și picioarele strîmbe), el se furișează printre baroni și se așază lîngă rege. Acesta, tolerant, îl supune unui interogatoriu la care Bertoldo răspunde ca și Esop (ms. B.A. R.S.R., nr. 2189):

„Împăratul zisă: Cine ești, cînd te-ai născut și din ce loc ești?
Bertoldo răspunsă: sînt un om; m-am născut cînd m-a făcut mumă-mea și locul îmi este, de cînd m-au făcut Dumnezeu, într-această lume.
— Ai tată, mamă, frați, surori?
— Am tată, mamă, frați, surori, dar au murit toți.
— Cum dar ai tu, de vreme ce au murit toți?
— Cînd am purces de acasă, i-am lăsat pe toți dormind și pentru aceasta zicu că toți au murit, căci eu puțină despărțire fac între cel adormit pînă la cel ce au murit.
— Ce lucru este mai iute?
— Gîndul.
— Ce vin este mai bun?
— Cel ce se be în casa altuia.
— Care este ace mare cari nici odată nu să satură?
— Nesațul scumpului și a iubitorului de bani...
— Care este mai mare foc și vrajbă în casă?
— Muiere ră și gura ce mare a slugilor...

Izgonit de la curte pentru invective privitoare la cîrmuire, Bertoldo amenință că el este ca muștele, care, deși le alungi, vin înapoi. Regele îi răspunde că nu-l va primi decît întovărășit de muște, ceea ce convine lui Bertoldo, care, luînd un măgar bătrîn cu răni pe spinare, se întoarce la palat cu un nor de muște. În acest fel, el asistă la o judecată a regelui în pricina a două femei învrăjbite pentru o oglindă. Regele, întocmai ca Solomon (s-a dovedit că autorul a pus la contribuție legenda lui Solomon și Așmedai încorporată într-o haggadă a Talmudului babilonean), nu vrea să împartă oglinda în două și o oferă întreagă celei care se opusese la spargere. Bertoldo e de părere că hotărîrea n-a fost bună și, ca să dovedească regelui răutatea femeilor, răspîndește zvonul că se va face o lege ca tot bărbatul să aibă dreptul a lua șapte neveste. Două mii de femei protestează la palat, provocînd iritația regelui, care nu știa ce se întîmplase. Regina, aflînd de uneltirile lui Bertoldo, îl cheamă la curte

Scanned with OKEN Scanner

şi înarmează doamnele cu bastoane ca să-l ciomăgească, dar Bertoldo scapă cerînd să fie lovit mai întîi de femeia care n-a vrut să otrăvească pe rege. Tot aşa scapă de bătaia străjilor, obţinînd să i se cruţe capul şi ieşind apoi în capul unui alai de servitori. În disputa cu bufonul regelui, Glomez, Bertoldo dezleagă enigmele ca Archirie, spunînd c-ar aduce apa cu sita aşteptînd mai întîi să îngheţe, că ar putea prinde iepurele nealergînd, aşteptîndu-l în frigare, că buruiana pe care o cunosc şi orbii e urzica. Dîndu-i-se poruncă să vină la curte nici îmbrăcat, nici dezbrăcat, soseşte înfăşurat într-o reţea. Dovedeşte regelui că femeile nu-şi pot astîmpăra curiozitatea aducînd o colivie cu cheie din care, femeile deschizînd-o, zboară o pasăre; în fine, scapă de înec şi de spînzurătoare, spunînd străjerilor snoave şi poveşti care-i fac să se prăpădească de rîs. Bertoldo e iertat şi chemat la curte ca sfetnic, dar, nepriindu-i hrana, se îmbolnăveşte şi moare. În 1799 s-a publicat la Sibiu, tradusă din nemţeşte, *Viaţa lui Bertoldo şi a lui Bertoldino feciorului lui dimpreună şi a lui Cacasino nepotului,* în care se cuprinde continuarea la *Bertoldo, Le piacevoli e ridicole semplicità di Bertoldino figliolo dell'astuto ed accorto Bertoldo* de Giulio Cesare Croce della Lira şi *Le buffonate di Cacasenno, figlio del semplice Bertoldino* de Cammillo Scaligeri della Fratta.

Există şi o localizare românească tîrzie, apărută în 1875, în editura Nebunelli din Galaţi, *Vicleniile meşterului Perdaf,* cu acţiunea în vremea lui Sas-vodă, continuată de prelucrarea lui Bertoldino: *Guguţel, fiul vicleanului meşter Perdaf.*

Unele snoave din *Bertoldo* au trecut în folclor, altele au intrat în *Isprăvile lui Păcală* de Petru Dulfu.

ISTORIA POAMELOR

Un interesant text popular este poemul satiric al poetului bizantin Teodoros Prodromos (sec. al XII-lea), *Porikologos* sau *Istoria poamelor,* tradus în româneşte în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (copii manuscrise dintre 1780 şi 1786).

Poemul satirizează aparatul complicat de dregători de la curtea împăraţilor bizantini, introdus, cum ştim din Gheorgache, şi la noi, atrăgînd atenţia asupra consecinţelor primejdioase ale vinului, în forma unui proces în care strugurele face o reclamaţie, ieşind finalmente condamnat. Autorul uzează de alegorie şi de metafore. Ne aflăm în vremea cînd „împărăţea preaslăvita gutuie şi oblăduia cinstitul chiedru, iară săborna rodie era paharnic mare, mărul logofăt mare, cireaşa comis mare, căpşuna cliucer mare, scoruşa postelnic mare, zarzăra stolnic mare".

Scanned with OKEN Scanner

Strugurele învinuieşte de viclenie piperul, chimenul, cimbrul (care e spătar), ştirul (care e armaş), nucşoara mirositoare şi şofranul gălbigios. Ca martori sînt aduşi măslina, stareţul linte, maica stafida, nohotul, bobul înecător, mazărea, cap fără trup, şi egumenul fasole. Ceapa, îmbrăcată cu douăsprezece haine mohorîte şi cu barba atîrnînd la pămînt, ia apărarea acuzaţilor:

„— Să n-aib parte de frate-meu usturoiu, de socru-meu hrean, de cuscră-mea prazul, de soru-mea ridiche şi de nepoţii mei morcovi, pătrunjel şi postîrnac şi de nepoatele mele capere, că minciuni a grăit strugurele înaintea împărăţiei tale".

Lubeniţa, castravetele, anghinarea şi lăptuca, ispravnicii cepei, sînt invitaţi să citească legile şi să spună şi ele ce ştiu, cînd tocmai soseşte piersica, aducînd vestea că la înteţirea strugurelui se adaugă şi intenţia zarzărei de la India de a înţepa cu acul ei ascuţit pe împărat în grumaz. Împăratul, edificat, pronunţă sentinţa (satiră a beţiei):

„Să fii, strugure, blestemat, de lemn strîmb spînzurat, cu cuţit cîrn tăiat, de voinici tineri călcat; sîngele tău să-l bea bărbaţii, mintea lor să li se învăluiască, feţile să li se rumenească, ochii să li se împăienjenească, din picioare să şubăiască, pareţii să-i bată şi într-o parte şi într-altă, în tină să se tăvălească, bărbile să-şi muruiască, cînii să le lingă..."

Anton Pann a pus în versuri această istorie a poamelor în *Povestea vorbii* la capitolul *Despre beţie*, cu înţepături le adresa celor ce „umblă cu ochii logodiţi".

BIBLIOGRAFIE

§ *Înţeleptul Archir cu nepotul său Anadan*, în Anton Pann, *Pagini alese*, II, ed. I, Fischer, E.S.P.L.A., 1953 (B.p.t.).

§ *Esopia*, ediţie îngrijită, cu un studiu introductiv, note, glosar şi bibliografie de Ion Const. Chiţimia, ed. II, E.S.P.L.A., 1958 (B.p.t.).

§ Mihail Sadoveanu, *Divanul persian*, în *Opere*, XV, E.S.P.L.A., 1959.

§ *1001 de nopţi*, I—IV, basme arabe povestite de Eusebiu Camilar, E.T., 1959—1963.

§ Dorothea Sasu-Ţimerman, *Les „Milles et Une Nuits" dans la littérature roumaine*, în *Studia et Acta Orientalia*, II, 1960.

§ *Les Etiopiques ou Théagène et Chariclée*, tr. E. Bergougnan, Paris, Garnier frères (Colecţia Romans grecs).

§ N. Cartojan, *Legendele Troadei în literatura veche românească*, Buc., Cultura naţională, 1925.

§ N. Cartojan, *Poema cretană Erotocrit în literatura românească şi izvorul ei necunoscut*, Buc., 1935.

Scanned with OKEN Scanner

§ Ioana M. Andreescu, *Istoria poamelor; redacțiile românești*, în *Cercetări literare*, II, 1936; Áriadna Camariano, *Condamnarea strugurelui și a țîrului în limba greacă și răsunetul lor în slavă, turcă și română, cu o introducere despre Povestea păsărilor și Povestea patrupedelor*, în *Cercetări literare*, III, 1938.

§ Dan Simonescu, *Legenda lui Afrodițian persul*, studiu și text, Buc., Casa Școalelor, 1942 (în legătură cu adorarea magilor).

§ În genere: N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, II, 1938, cu bibliografie exhaustivă, și Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, I—II, București, 1963 (*Esopia, Bertoldo, Archirie și Anadan, Istoria lui Skinderiu, Povestea despre Sindipa filosoful, Aravicon mithologhicon, Istoria lui Imberie, Istoria lui Erotocrit, Istoria lui Filerot cu Antusa, A lui Eliodor istorie etheopicească, Istoria viteazului Poliționu, Împărăția poamelor, Varlaam și Ioasaf* etc.).

Scanned with OKEN Scanner

SINTEZĂ

Înainte de apariţia literaturii române scrise, în jurul anului 1400, cu patru-şapte decenii după întemeierea statelor româneşti feudale, se presupune a fi existat la noi ca şi la alte popoare o literatură populară orală, a cărei vechime este greu de determinat cu precizie, dar care în mod firesc va fi luat naştere o dată cu încheierea procesului de etnogeneză a poporului român în veacul al X-lea. Fără să mai vorbim de basme, în care se păstrează urme de ritualuri şi credinţe străvechi, din perioada romanizării, un cîntec bătrînesc ca *Miorița,* cunoscut în circa 900 de variante, aduce o mărturie milenară despre una dintre ocupaţiile de căpetenie ale poporului român la începuturile sale, păstoritul, după cum oraţia *Pluguşorului* evocă agricultura.

Cele mai vechi monumente scrise de pe teritoriul ţării noastre, datînd din secolul al X-lea, nu sînt însă în limba română, ci în limba slavonă, ca urmare a adoptării de către clasa stăpînilor de moşii, aşa-numiţii cneji români, a limbii slavone bisericeşti, limbă în care Metodiu şi Chiril tradusese textele sacre, la Constantinopol şi în Moravia, între 863 şi 865. Pînă la începutul secolului al XVI-lea nu avem nici un text întreg redactat în limba română, iar pînă la începutul secolului al XV-lea nu avem nici un text original românesc scris în limba slavonă. Apariţia literaturii române în limba slavonă a fost pregătită de o intensă circulaţie a cărţilor religioase bizantine în traducere predominant medio-bulgară.

Majoritatea scrierilor bizantine care în condiţiile feudalismului timpuriu a pregătit începuturile literaturii române în limba slavonă se încadrează în curentul isihastic, teoretizat în secolul al XIV-lea de Grigore Palamas (1297—1360). Isihasmul, asemănător iezuitismului catolic de mai tîrziu, era o doctrină mistică, opusă raţionalismului de tip occidental care începuse să cîştige unele spirite ale Bizanţului, predicînd reîntoar-

Scanned with OKEN Scanner

cerea la ortodoxie prin practicarea desăvîrșitului ascetism. *Viața sfîntului Ioan cel Nou* de Grigore Țamblac, predicatorul lui Alexandru cel Bun, scrisă la Suceava în 1402, *Viața lui Nicodim de la Tismana,* scrisă de ucenicii călugărului și păstrată numai într-o prelucrare din secolul al XIX-lea, sînt două lucrări hagiografice de caracter pronunțat isihastic, alcătuite după modelul scrierilor similare ale lui Eftimie, patriarhul din Tîrnova, foarte răspîndite la noi în prima jumătate a secolului al XV-lea. Din același timp datează troparele logofătului lui Mircea cel Mare, Filotei, intitulate *Pripeale,* compuse în limba slavonă, spre a fi cîntate la sărbătorile Maicii Domnului și ale sfinților și mucenicilor mai însemnați cu stihuri alese din psalmii istoricului, geografului, filozofului și poetului bizantin Nichifor Vlemmidis (1197—1272). Refrenele lui Filotei, tipărite prima oară în *Molitvoslovul* de la Veneția din 1547, constituie prima contribuție românească la poezia imnografică admisă în liturghia ortodoxă a țărilor slave (Bulgaria, Serbia, Rusia).

Ca urmare a politicii de centralizare a statului feudal, literatura religioasă este orientată în a doua jumătate a secolului al XV-lea către istoriografia de curte, după modelul rodosloviilor bizantine. Astfel apar în limba slavonă, la curtea lui Ștefan cel Mare, în Moldova, *Letopisețul de cînd cu voia lui Dumnezeu s-a început Țara Moldovii,* de la 1359 pînă la 1507, *Povestire în scurt despre domnii moldoveni,* variantă continuată la mănăstirea Putna pînă în 1526, o cronică scurtă a domniei lui Ștefan cel Mare, redactată în 1502 în limba germană, o altă *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei,* de la 1359 pînă la 1504, în limba slavonă de redacție rusă, și *Descrierea cronicii despre Țara Moldovei și despre domnii ei,* scrisă în limba polonă, de la 1352 pînă la 1566. Aceste cronici la baza cărora stă un prototip în limba slavonă avînd în centru domnia lui Ștefan cel Mare sprijină lupta voievodului creștin împotriva păgînătății, înfățișîndu-l ca pe un sfînt purtător de biruință pentru credință, „pobedonoseț" și reclamînd solidarizarea tuturor creștinilor împotriva păgînilor. Tendința de călcare a jurămîntului de vasalitate către monarh este condamnată, cronicarul apărînd autoritatea centrală care nu tolerează vicleșirea supușilor.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, trei călugări, Macarie, Eftimie și Azarie, duc mai departe letopisețul Moldovei în limba slavonă, scriind cronica oficială a domniilor lui Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu și Petru Șchiopul, de la 1504 pînă la 1574, în stil encomiastic, cu alterarea adevărului istoric, dar cu remarcabile efecte retorice, după modelul cronografului bizantin al lui Constantin Manasses, citit într-o versiune în proză medio-bulgară. Creșterea influenței marii boierimi în

Scanned with OKEN Scanner

a doua jumătate a secolului al XVI-lea, concomitent cu scăderea autorității centrale domnești, precum și părăsirea limbii slavone în actele de cancelarie sub Petru Șchiopul în Moldova au făcut ca istoriografia de curte slavonească să apună după aproximativ un secol de dezvoltare, nu fără a lăsa urme în cronicile următoare, redactate în limba română.

Curentul isihastic a avut urmări mai importante în literatura Țării Românești, unde la curtea lui Neagoe Basarab, la începutul secolului al XVI-lea, Gavril, protul Sfîntului Munte, scrie în greceşte *Viața sfîntului Nifon,* un panegiric exaltînd atît faptele călugărului athonit, organizator al bisericii române sub Radu cel Mare, cît și activitatea de ctitor a lui Neagoe Basarab, prezentat ca un ucenic al lui Nifon. După toate indiciile, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie,* scriere parenetică asemănătoare cu *Principele* lui Machiavelli, monumentul cei mai însemnat al literaturii române în limba slavonă, reprezintă o sinteză a ideilor isihasmului puse în slujba întăririi autorității domnești. *Învățăturile lui Neagoe Basarab* dau sfaturi de guvernare, dar insistă îndeosebi asupra desăvîrșirii interioare a domnitorului, prin respectarea unor norme de conduită din care nu este exclus ascetismul, Ioasaf (Buda din cunoscutul roman popular *Varlaam și Ioasaf*) devenind la un moment dat modelul demn de imitat de prințul moștenitor al tronului. În afară de bogăția detaliilor referitoare la viața de curte și la starea socială contemporană, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* cuprind maxime și sentințe care au făcut ca autorul să fie comparat cu Marc-Aureliu, precum și pagini de veritabil lirism, cu ecouri din *Umilința* lui Simeon cel Nou, *Oglinda* lui Filip Solitarul, cuvintele lui Ioan Crisostomul, Efrem Sirul și alții.

În Transilvania, alături de slavonism, a existat, ca o consecință a înființării unor episcopii și mănăstiri catolice după cucerirea maghiară, o cultură în limba latină, căreia i se datoresc lucrarea despre datinele, moravurile, stările și răutatea turcilor *(Tractatus de ritu, moribus, condicionibus et nequitia turcorum),* semnată Prizonierul transilvan (Captivus) Septemcastrensis), cu date despre incursiunile turcești în Țara Românească și Transilania în secolul al XV-lea, și adaosul de la *Chronicon Dubnicense* scris pe la 1480 de un curtean al voievodului maramureșean Bartolomeu Dragffy, rudă a lui Ștefan cel Mare, ceea ce explică simpatia cronicarului pentru domnitorul moldovean. Figura lui Vlad Țepeș a atras curiozitatea sașilor, care încă din 1462 au publicat în limba germană un număr de anecdote referitoare la Dracula voievod, prelucrate la curtea lui Matei Corvin în limba slavonă și răspîndite mai ales în Rusia (domnitorul mun-

Scanned with OKEN Scanner

tean este zugrăvit pitoresc cu ciudățeniile lui și blestemat pentru că a trecut la catolicism).

Pe la mijlocul secolului al XVI-lea, în Transilvania și temporar în Moldova, se poate vorbi de o mișcare umanistă, manifestată sub forma luptei ideologice împotriva clericalismului reacționar, în parte și împotriva feudalismului. Dacă „Schola latina" înființată de Despot-vodă în 1562 la Cotnari, cu Gaspar Peucer, Ioachim Rhaeticus și Ioan Sommer, n-a putut dura, în schimb activitatea lui Nicolae Olahus, descendent din familia domnitoare a Țării Românești, arhiepiscop de Strigoniu și regent al Ungariei în 1562, prieten al lui Erasmus de Rotterdam, istoric și poet în limba latină, a avut un ecou puternic (în Țara Românească îl va consulta peste un secol și jumătate istoricul Constantin Cantacuzino).

Limba slavonă nu a fost înlocuită cu limba română în actele de cancelarie și în biserică decît între 1574—1680 în Moldova și 1593—1699 în Țara Românească, biserica, deținătoare a „monopolului asupra pregătirii intelectuale" în tot acest timp, situîndu-se pe poziția cea mai conservatoare de menținere și „consfințire a dominației feudale existente"[1]. Încă de la începutul secolului al XVI-lea însă, în urma luptei nobilimii maramureșene din familia Dragffi pentru autonomie față de episcopia ortodoxă slavonă de la Muncaci și a Reformei, se pornește acțiunea de traducere a textelor biblice în limba română, continuată, începînd din 1561, la Brașov de diaconul Coresi din Țara Românească, meșter care tipărise mai înainte la Tîrgoviște cărți bisericești slavone. Traducerile și tipăriturile lui Coresi și ale colaboratorilor lui constituie primele încercări de a supune limba română, necodificată gramatical, normelor limbii slavone, o limbă literară moartă ca și latina. În *Evanghelia cu învățătură* din 1581, traducere prin intermediar slavon a omiliilor patriarhului grec Ioan Caleca, eforturile sînt încununate de oarecare succes, fără ca autorii să se poată în întregime elibera de rigiditatea originalului. Dar sforțările în acest sens vor fi continuate cu și mai multă stăruință și cu voința (afirmată!) de a se conforma unei norme supradialectale de mitropolitul Moldovei Varlaam, autorul traducerii *Omiliilor* patriarhului Calist, sub titlul *Carte românească de învățătură dumenecele preste an și la praznice împărătești și la svînți mari,* tipărită la Iași în 1643 și oferită de domnitorul Vasile Lupu ca „dar și milă și pace și spăsenie a toată semenția românească pretutindere ce să află pravoslavnici într-această limbă". Aceeași grijă de a se adresa într-o limbă înțeleasă de românii din toate provin-

[1] Fr. Engels, *Războiul țărănesc german,* ed. a III-a, București, E.S.P.L.P., 1958, p. 48—49.

Scanned with OKEN Scanner

ciile se constată în traducerea din slavoneşte a *Noului Testament,* datorită mitropolitului Transilvaniei Simion Ştefan, publicată la Bălgrad în 1648.

Traducerile de texte bisericeşti urcă pînă la nivelul maxim al calităţii cu *Biblia de la Bucureşti,* din 1688, prima tălmăcire integrală a Bibliei în limba română, care, prin larga ei difuzare şi îndelunga întrebuinţare în biserică, a jucat un rol important în cristalizarea normelor de exprimare literară, statornicite în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Totuşi, ca valoare artistică, traducerea fraţilor Greceanu de la 1688 era depăşită încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea de noua tălmăcire a Bibliei publicată la Blaj în 1795 de Samuil Micu, *Biblia de la Bucureşti* păstrîndu-şi fireşte meritul întîietăţii în timp.

Interesul literaturii bisericeşti, cînd este vorba de traduceri, nu depăşeşte limitele filologiei. Dar în cîteva cazuri nu avem a face cu simple tălmăciri, ci cu prelucrări artistice, iar uneori chiar cu creaţii originale. În parte, acesta este cazul cu *Cazania* lui Varlaam, mai ales în naraţiunile hagiografice. Cît despre *Psaltirea pre versuri tocmită* a mitropolitului Moldovei Dosoftei publicată la Uniev (Polonia) în 1673, indiscutabil că este o operă de creaţie ca şi originală, în măsura în care orice traducere în versuri a psalmilor (de exemplu *Psalmii* lui Clément Marot) sînt operă de creaţie. În stihurile lui Dosoftei care nu s-au cîntat niciodată în biserică, dar au răsunat, sub formă de colinde, multă vreme în popor, se pregătesc să-şi ia zborul psalmii de peste 250 de ani din *Cuvinte potrivite* ale lui Tudor Arghezi. Şi în *Viaţa şi petreacerea svinţilor,* cealaltă prelucrare (în proză de data aceasta) a lui Dosoftei, se întrevede, în linia epicului legendar, Mihail Sadoveanu, nu numai din *Spre Emaus* (1924) şi *Sfintele amintiri* (1926), dar şi din atîtea alte povestiri de conţinut laic (în romanul *Demonul tinereţii* din 1928 sînt admirabile versiuni proprii în proză de psalmi).

Literatura română religioasă din perioada feudală culminează cu *Didahiile* originale ale mitropolitului Ţării Româneşti, Antim Ivireanul, scrise şi rostite în Bucureşti între 1709 şi 1716. Deşi, fiind originar din Iviria, Gruzia de astăzi, Antim a învăţat tîrziu româneşte, după vîrsta de 30 de ani, el şi-a însuşit perfect limba, izbutind nu numai s-o vorbească foarte corect, dar şi s-o mlădieze artistic pînă la a provoca entuziasmul marilor scriitori de mai tîrziu, al unui Eminescu sau Mihail Sadoveanu. Ca Bossuet, Bourdaloue, Massillon şi Ilie Miniat, predicator grec din Veneţia pe care nu-i exclus să-l fi auzit la Constantinopole, dar pe care nu l-a imitat, cum greşit s-a crezut, Antim Ivireanul avea o frumoasă cultură teologică, citise măcar în parte pe filozofii şi poeţii clasici (pomeneşte de

Scanned with OKEN Scanner

Socrate, Anaxagora, Aristot, Democrit, Anaximene, Hesiod) şi, neîndoios, cunoştea regulile unui bun discurs, în stare să ofere auditoriului un „ospăţ al cuvintelor" (am numit chiar termenul folosit de el, desigur după *Banchetul* lui Platon). Şi mai importantă este atenţia pe care o dă Antim Ivireanul în opera sa vieţii reale, problemelor vieţii materiale şi spirituale ale timpului. În această privinţă cazaniile lui depăşesc cu mult sfera ecleziastică, nu mai sînt adică simple cazanii stereotipe, valabile pentru orice timp şi loc, ci învăţături dictate de împrejurări particulare, concret-istorice, de comandamente în mare parte laice. Cu spiritul său de ţinută înalt-etică şi patriotică, Antim Ivireanul condamnă asuprirea, satirizează traiul uşuratic al bogaţilor, cere îndurare pentru săraci — şi se solidarizează cu întreg poporul care gemea sub jugul turcesc nădăjduind o mîntuire prin lupta unită a ţărilor creştine (el însuşi a militat pentru alianţa cu Rusia lui Petru cel Mare) împotriva dominaţiei otomane.

Al doilea sector important al literaturii române din perioada feudală este cel istoriografic, al cronicilor în limba naţională. Şi aici, ca şi în literatura religioasă, avem elemente de ficţiune, ele nu sînt opere în întregime de reflectare artistică a realităţii, dar procentul de originalitate este aici cu mult mai mare, atît în direcţia fondului de idei şi sentimente, cît şi în aceea a exprimării lor.

Istoriografia în limba română s-a născut o dată cu ridicarea noii boierimi la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea, în urma părăsirii limbii slavone în actele de cancelarie, şi ca o consecinţă a tendinţelor boierimii de a subordona puterea domnească şi a întemeia statul feudal nobiliar. Un rol însemnat în dezvoltarea istoriografiei, mai ales al celei moldovene, l-a jucat umanismul tîrziu al şcolilor iezuite din Polonia, cunoscut de cronicari direct, ca elevi. Umanismul tîrziu afectează concepţia cronicarilor în ceea ce priveşte rolul educativ al istoriei, rolul personalităţii în istorie (ei sînt partizani ai teoriei că istoria o fac eroii), conceptul de glorie (cronicarii cred că războaiele sînt purtate de monarhi în scopul ilustrării numelui lor). Apariţia ideii romanităţii poporului român şi a latinităţii limbii sale, ca şi aceea a originii comune a tuturor românilor trebuie puse de asemenea pe seama influenţei umanismului, a studiului limbii latine şi al autorilor clasici. Umanismul a înrîurit nu mai puţin stilul cronicarilor, oferindu-le modele de întocmire şi redactare a cronicilor lor. Alte idei, ca de pildă cea despre originea divină a monarhiei, vin din mentalitatea religioasă feudală, dar lucru demn de subliniat, cronicarii, deşi boieri, se situează adesea pe poziţia maselor exploatate şi, patrioţi, blestemă dominaţia turcească, visînd scuturarea jugului prin acţiunea unită a popoarelor creştine.

Scanned with OKEN Scanner

Letopiseţul Ţării Moldovei de cînd s-au descălecat ţara şi de cursul anilor şi de viaţa domnilor care scrie de la Dragoş-vodă pînă la Aron-vodă (1359—1594) de Grigore Ureche prelucrează cronicile interne slavoneşti, completînd în special domnia lui Ştefan cel Mare cu o caracterizare clasică, şi utilizează elemente de naraţiune epică mai ales în legătură cu domniile lui Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanu şi Ion vodă Armeanul, furnizînd subiecte scriitorilor de mai tîrziu, lui Constantin Negruzzi pentru nuvela *Alexandru Lăpuşneanul,* lui Alecsandri pentru drama *Despot vodă,* lui Delavrancea pentru trilogia dramatică *Apus de Soare, Viforul, Luceafărul,* în fine lui Mihail Sadoveanu pentru *Fraţii Jderi, Şoimii* şi *Nicoară Potcoavă.* Cu toate că letopiseţul lui Grigore Ureche nu ni s-a păstrat în forma sa autentică, ci în copii interpolate, putem spune totuşi că stilul său se defineşte prin sobrietate şi preciziune, ca acela al istoricului latin Tacitus.

Miron Costin scrie în continuare *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron-vodă încoace de unde este părăsit de Ureache vornicul...* pînă la Istrate Dabija-vodă (1661), cu ochiul contemporanului aproape de evenimente, deci memorialistic, uneori chiar cu observaţie îndreptată spre umanitatea morală de romancier raportînd în special domnia lui Vasile Lupu, personalitate importantă şi sub raport cultural, creatorul şcolii şi tipografiei moldovene şi ctitorul unui vestit monument al artei arhitecturale româneşti, biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Cronica lui Miron Costin deschide o perspectivă mult mai largă asupra vieţii sociale şi, ca şi aceea a lui Ureche, zugrăveşte oameni şi situaţii dramatice, reluate de scriitorii de mai tîrziu, printre alţii de Mihail Sadoveanu în *Neamul Şoimăreştilor* şi *Nunta domniţei Ruxandra.* Umanist, Miron Costin a scris prima lucrare ştiinţifică documentată asupra originii românilor *(De neamul moldovenilor),* un poem filozofic pe tema fortunei labile, *Viaţa lumii,* şi două lucrări în limba polonă, din care una în versuri, despre ţările române. Opera sa principală istorică în limba română este pentru istoriografia noastră echivalentă cu aceea a istoricului latin Titus Livius.

Punctul culminant în istoriografia moldoveană şi în evoluţia literaturii române din perioada feudală îl atinge cronica lui Ion Neculce, scrisă după 1730, *Letopiseţul Ţării Moldovii de la Dabija-vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* (1743). Neculce a trăit momentul de răscruce din 1711, cînd domnitorul Dimitrie Cantemir încheie alianţa cu Petru cel Mare în scopul scuturării robiei turceşti, care eşuează. După această dată în Moldova şi după 1716 în Ţara Românească, turcii nu mai încredinţează domnia pămîntenilor, numind în locul lor administratori credincioşi ai Imperiului, greci din Fanar. Consecinţele sînt grele

Scanned with OKEN Scanner

îndeosebi privind starea socială, exploatarea externă și internă atingînd apogeul ei. Letopisețul lui Ion Neculce este o mărturie vie, clocotind de revoltă împotriva rapacității fanariote și în același timp o oglindă realistă a vremii, prezentată sub forma unor memorii autentice, cu un mare dar al povestirii, cu talentul de a portretiza caracterologic oamenii, cu spirit critic, satiric și umoristic, cu îndemînare de a picta tablouri de epocă, într-o limbă de bogate resurse populare și într-nu stil personal de o rară savoare, comparabil cu acela al marelui povestitor Ion Creangă. Mihail Sadoveanu în excelentul său roman istoric *Zodia Cancerului sau Vremea Ducăi-vodă* a pornit de la cronica lui Neculce, iar legendele culese din tradiția orală de Neculce sub titlul *O samă de cuvinte* și așezate în fruntea letopisețului au constituit izvorul de inspirație al poeților din prima fază a literaturii române moderne: Gheorghe Asachi, Constantin Negruzzi, Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu. După Neculce, istoriografia moldoveană, continuată pînă la pacea de la Kuciuc-Kainargi (1774), nu mai păstrează nivelul literar, interesînd mai mult istoria propriu-zisă.

Istoriografia literară a Țării Românești se deosebește în unele privințe de cea moldoveană, avînd altă evoluție și alt caracter. Mai întîi aici nu au existat anale în limba slavonă sau au existat, dar n-au ajuns pînă la noi în forma lor primitivă. Prima cronică în limba națională, *Cronica lui Mihai Viteazul* de logofătul Teodosie Rudeanu, este cunoscută numai din prelucrarea latină a lui Baltasar Walther, *Brevis et vera descriptio rerum ... Michaele ... Walachiae Palatino gestarum,* publicată la Görlitz (Germania) în 1599. *Istoria Țării Românești de cînd au descălecat pravoslavnicii creștini,* compilație alcătuită de un anonim la sfîrșitul secolului al XVII-lea și cuprinzînd evenimentele de la întemeiere, 1290, pînă la moartea lui Șerban Cantacuzino, 1688, reunește alte izvoare, printre care se pot identifica o prescurtare a *Vieții lui Nifon,* o adaptare a poemului grecesc al lui Stavrinos despre Mihai Viteazul și o cronică grecească în versuri pentru începutul secolului al XVII-lea, de mitropolitul Matei al Mirelor. Pentru rest, deși părțile se disting în mod clar, izvoarele au dispărut în forma lor independentă. Dar caracterul cronicii îi dă ultima parte, care este un pamflet contemporan, scris de un partizan al facțiunii boierești a Cantacuzinilor împotriva partidei adverse a Bălenilor. Cronicele muntene sînt cronici facționare anonime, violent polemice, foarte părtinitoare sub raportul adevărului, reclamînd utilizarea cu prudență, dar tocmai prin asta de sigură valoare literară, cu nimic mai prejos de aceea a cronicilor moldovene, mai obiective, dar nici ele cu totul lipsite de subiectivitate (ne gîndim în special la Neculce).

Scanned with OKEN Scanner

Letopiseţului Cantacuzinilor îi răspunde un alt anonim, partizan al facţiunii politice a Bălenilor, în acelaşi spirit vehement polemic, unde tot ce era dincolo afirmat e negat, şi tot ceea ce era negat e supralicitat. În ceea ce priveşte partea de la început, autorul se împrumută din compilaţia anterioară, bineînţeles procedînd la o redactare proprie şi, firește, eliminînd tot ce adversarul său construieşte în scopul preamăririi descendenţei ilustre a familiei Cantacuzinilor, care se pretindeau urmaşi ai întemeietorului ţării, oprindu-se cu expunerea evenimentelor în acelaşi an, 1688, cînd cele două familii potrivnice s-au impăcat temporar.

Letopiseţul Cantacuzinesc se continuă în domnia lui Constantin Brîncoveanu (1688—1714), domnie în care asistăm la o adevărată renaştere culturală sub înrîurirea elenismului, cu cronica de curte a lui Radu Greceanu şi cu o *Istorie anonimă a Ţării Româneşti* mergînd pînă în 1717, independentă, din punctul de vedere al micii boierimi, cu vervă şi culoare, ca o operă de literatură propriu-zisă, cu naraţie, descripţie, dialog şi stil adecvat, volubil. Multă vreme autorul acestei cronici anonime a fost crezut Radu Popescu, presupus şi autor al cronicii Bălenilor, dar care n-a scris în mod sigur decît cronica domniilor lui Nicolae Mavrocordat în Ţara Românească (despre domniile lui Nicolae Mavrocordat în Moldova au scris Nicolae Costin, fiul lui Miron Costin, compilator al unui cronograf de la zidirea lumii pînă la 1601, şi Axinte Uricariul). Cronicar oficial, Radu Popescu nu are o atitudine personală consecventă, manifestă rezerve faţă de Brîncoveanu, căruia îi atribuie doar „noroc", blamează şi laudă totdeodată pe Cantacuzini şi se fereşte să aduleze pe Nicolae Mavrocordat, spre a nu fi învinuit de „colachie". Oponenţilor acestuia, printre care şi un Băleanu, le administrează epitetele cele mai negre, într-un stil ce nu ocoleşte invectivele, cronicarul încadrîndu-se deci în spiritul general polemic al istoriografiei muntene. Aceste pamflete cronicăreşti sînt continuate la începuturile literaturii moderne în Muntenia de Ion Eliade-Rădulescu, înainte de primul război mondial de N. D. Cocea şi atît înainte cît şi după primul război mondial, pînă în zilele noastre, de Tudor Arghezi.

Influenţa umanismului occidental a înlesnit în Ţara Românească trecerea de la cronică la istoria de tip ştiinţific prin stolnicul Constantin Cantacuzino, un erudit care a studiat la Universitatea „Il Bo" din Padova, cu cîteva decenii înainte ca filozoful evoluţionist italian Giambattista Vico să-şi publice faimoasa lucrare *Principi di una scienza nuova* (ed. I, 1725) cu ale sale *corsi e ricorsi*. Nu-i exclus ca învăţatul român să fi citit prelegerile anterioare ale lui Vico, precum *De nostri temporis studiorum ratione* (1708) sau *De antiquissima italorum sapientia* (1710), pentru că în

Scanned with OKEN Scanner

a sa *Istorie a Țării Românești întru care să cuprinde numele ei cel dintîi și cine au fost lăcuitorii ei atunci și apoi cine o au mai dăscălecat și o au stăpînit pînă și în vremile de acum cum s-au tras și stă,* rămasă neterminată (merge de la războaiele lui Traian cu dacii pînă la năvălirea hunilor cu Attila în anul 434), Constantin Cantacuzino vorbește de cele trei „stepene" (trepte) ale dezvoltării, „adecăte urcarea, starea și pogorîrea, au cum le zic alții adaogerea, starea și plecarea". În studierea problemei originilor poporului român, stolnicul Constantin Cantacuzino, a adus, după Miron și Nicolae Costin, cea mai însemnată contribuție științifică, demonstrînd cu argumente convingătoare originea comună a tuturor românilor și persistența elementului roman în Dacia, după retragerea trupelor lui Aurelian în sudul Dunării, în anul 271. Ucis de turci la Constantinopol împreună cu fiul său, domnitorul Ștefan Cantacuzino, în 1716, doi ani după moartea tragică în împrejurări similare a lui Constantin Brîncoveanu și a celor patru fii ai săi, stolnicul nu a putut să-și ducă pînă la capăt lucrarea sa, concepută și realizată parțial, independent de aceea a lui Miron Costin, în același spirit patriotic, plin de demnitate, *sine ira et studio,* ca să întrebuințăm expresia lui Tacitus.

Ideea romanității poporului român este o idee călăuzitoare a istoriografiei din Transilvania, viu argumentată de învățații de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea din așa-numitul curent al Școlii ardelene, pentru dobîndirea drepturilor politice în condițiile stăpînirii habsburgice. Încă de la mijlocul secolului al XVI-lea, în *Hungaria sive de originibus gentis, regionis, situ, divisione, habitu atque opportuniatibus,* Nicolae Olahus, descriind Transilvania, Moldova și Țara Românească, arăta că în limba română se află „multe cuvinte comune cu limba romanilor". Același lucru îl va susține istoricul sas Laurențiu Toppeltin din Mediaș, un secol mai tîrziu, în lucrarea *Origines et occasus Transsylvanorum,* apărută la Lyon în 1667 și folosită de Miron Costin în *De neamul moldovenilor* (cronicarul moldovean a și tradus partea a doua a cărții lui Toppeltin: *Revolutiones seu occasus Transsylvanorum,* sub titlul *Istorie de crăia ungurească*).

O cronică în limba română intitulată *Cronica slovenilor, Iliricului, Misii cei din sus și cei din jos Misii* a scris, la curtea lui Șerban Cantacuzino, ardeleanul Gheorghe Brancovici, fratele mitropolitului ortodox Sava Brancovici. Cronica începe cu facerea lumii și se termină cu anul 1686, după înfrîngerea turcilor la Viena, insistînd cu deosebire asupra originii romane a românilor:

Scanned with OKEN Scanner

„În zilele împăratului Traian au venit de la Italia și romanii, cari după orașul Roma s-au numit rumâni... Așa și vulturul despre sfîntul botez cu sfînta cruce în gură luară, ca să fie sămnul țării lor, închipuind vulturul cel mare al Romei, pentru că să să știe că de la Roma au venit rumânii cu semnul împărației".

Am lăsat de o parte două personalități ale literaturii române vechi pentru că ele aparțin nu numai culturii noastre, dar și culturii mondiale. Este vorba de învățații români Nicolae Milescu spătarul (1636—1708) și principele Dimitrie Cantemir (1673—1723). Ambii au învățat la marea școală a Patriarhiei ortodoxe din Constantinopole. Nicolae Milescu s-a făcut cunoscut mai întîi printr-o lucrare teologică în limba latină *Enchiridion sive stella orientalis occidentali splendens, id est sensus ecclesiae orientalis scilicet grecae, de transsubstantione corporis domini aliisque controversiis,* publicată la Paris în 1669, prin care intervenea în cearta dintre catolici și protestanți, în favoarea jansenișților de la Port-Royal. Devenit diplomat rus sub țarul Alexei Mihailovici în 1671, spătarul Nicolae Milescu a fost trimis în China spre a stabili relații de prietenie și comerciale cu Imperiul rus. Drumul de la Moscova pînă la Pekin și tratativele care au avut loc acolo au fost consemnate de Nicolae Milescu într-un *Jurnal de călătorie în China,* redactat în limba rusă, cu extrem de interesante observații asupra peisajului siberian, asupra popoarelor asiatice și asupra moravurilor de la curtea hanului chinez. Separat, Nicolae Milescu a mai întocmit și o *Descriere a Chinei* în limba slavonă, completînd cu observații proprii lucrarea din 1655 a lui Martinius Martini *Atlas sinensis.* Amîndouă lucrările au fost tipărite de mai multe ori în Rusia și au devenit cunoscute în Europa mai ales în urma versiunii engleze a lui J. F. Baddeley, apărută la Londra în două volume în 1919, sub titlul *Russia, Mongolia, China.* La noi, *Jurnalul de călătorie* a fost tradus întîi în 1889 printr-un intermediar grecesc, iar recent s-a publicat o tălmăcire după Baddeley. De asemenea, avem o traducere direct din limba slavonă a *Descrierii Chinei,* apărută în 1958. Sinolog apreciat de oamenii de știință, Milescu este și un excelent memorialist, scriitor delectabil asemenea lui Marco Polo.

Opera lui Dimitrie Cantemir, fost domnitor al Moldovei și ministru al lui Petru cel Mare, este variată și vastă, refuzîndu-se unei scurte priviri sintetice. În literatura română Dimitrie Cantemir a creat eseul filozofic cu *Divanul sau gîlceava Înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul* (Iași, 1698), tratat de etică stoică, unde ideea de retragere din viață se conciliază cu o atitudine activă de luptă împotriva fatalității. A creat romanul social cu *Istoria ieroglifică,* scrisă în 1705, pamflet politic

Scanned with OKEN Scanner

alegoric, soi de *Roman de Renard*, în care se ia apărarea țărănimii asuprite și se condamnă exploatarea boierească nemiloasă. A pus bazele științei istorice moderne scriind *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor* (1723), cea mai întinsă demonstrație a romanității și continuității romanilor în Dacia înainte de lucrările reprezentanților Școlii ardelene. Dar, afară de aceste lucrări în limba română, umanistul Cantemir a scris în alte limbi multe alte opere literare și științifice, de valoare incontestabilă, prețuite de minți geniale ca Voltaire, Byron sau Bielinski. Printre acestea amintim o metafizică *(Sacrosanctae scientiae indepingibile imago)*, o logică *(Compendiolum universae logices institutionis)*, un tratat de muzică turcească *(Tarifu ilmi musiki ala veghi maksus)*, o lucrare geografică *(Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae)*, scrisă la cererea Academiei din Berlin; cea mai documentată istorie a Imperiului otoman pînă la lucrarea lui Hammer din 1824 *(Incrementa atque decrementa aulae othomanicae)*, tradusă în englezește, franțuzește și nemțește încă din secolul al XVIII-lea, o biografie plutarhiană *(Vita Constantini Cantemyrii cognomento senis, Moldaviae principis)*, o lucrare teologică de combatere a lutheranismului în Rusia *(Loca obscura in Catechisi, quae ab anonymo authore slaveno idiomate edita et Pervoe ucenie otrokom intitulata est)*, o lucrare de orientalistică *(Kniga sistima ili sostoianie muhamedanskoi religii)*, o lucrare de arheologie, rămasă în fișe *(Collectanea Orientalia)* etc.

Ca scriitor în limba română, Cantemir a făcut sforțări uriașe, nu numai în direcția abordării unor genuri noi ca romanul (unele pasaje din *Istoria ieroglifică* sînt în versuri), dar și în direcția artei literare, sub influența barocului oriental. Topica lui este latină, creația de cuvinte noi nu s-a impus, dar figurația verbală, adesea ingenioasă, copleșește, sfîrșind prin a uimi ca proza lui Rabelais.

În lucrările publicate în alte limbi (cele mai multe în limba latină), Dimitrie Cantemir promovează cîteva idei care marchează stadiul la care ajunsese cultura românească în secolul al XVIII-lea înainte de instaurarea regimului fanariot. Dimitrie Cantemir militează pentru o politică de solidarizare a popoarelor europene (îndeosebi a rușilor și românilor) împotriva expansiunii turcești. El era convins de căderea inevitabilă a Imperiului otoman într-un viitor apropiat și năzuia să restaureze în Moldova, eventual și în Țara Românească, statul domnesc autoritar, sprijinit pe răzeșime, împotriva oligarhiei boierești. Ca mai tîrziu Bălcescu, Cantemir mai credea în plus că românii au misiunea, dată de providență, de a apăra civilizația europeană de invaziile barbare, păgîne, aceasta fiind o altă latură a umanismului său, bizuită pe interpretarea socratică a ideii

Scanned with OKEN Scanner

de civilizaţie: nu eşti civilizat trăind într-o ţară civilizată, ci eşti civilizat apărînd moravurile bune şi cinstite.

Poezia populară orală, culeasă şi înregistrată în scris în secolul al XIX-lea, atît cît se poate cronologiza, cînd nu vehiculează mituri precum legenda mănăstirii Argeşului, legată în unele variante de Negru-vodă, întemeietorul Ţării Româneşti, în altele de Neagu-vodă (Neagoe Basarab), cîntă vitejia, „voinicia" eroilor feudali învingători ai duşmanilor păgîni (ciclul Novăceştilor, Gruia) sau antagonismul de clasă dintre bogat şi sărac, boier şi ţăran. Din secolul al XVIII-lea, cînd asuprirea turcească creşte din nou sub fanarioţi, încep să se înmulţească haiducii, justiţiari ai poporului, ca acel invulnerabil Pintea, ridicat împotriva nemeşilor în Transilvania, sub Francisc al II-lea Rákóczi, baladele şi doinele haiduceşti. În doine se exprimă mai ales protestul împotriva birurilor grele, sporite în chip cu totul abuziv de unii domnitori hrăpăreţi, ca Gheorghe Duca. Multe din evenimentele politice şi sociale sînt zugrăvite în cronici şi pot fi identificate paralel în folclor, deşi acesta n-a fost surprins în momentul ecloziunii lui orale.

În literatura română veche, care se încheie în ţările române, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, o dată cu intrarea feudalismului în faza de descompunere şi apariţia noilor relaţii de producţie, capitaliste, au circulat mai întîi în slavoneşte şi în greceşte, apoi şi în traducere, o întreagă eflorescenţă de cărţi populare cunoscute tuturor literaturilor, care multă vreme au suplinit lipsa unei literaturi de imaginaţie proprii, formînd gustul literar al cititorilor şi desigur şi al autorilor, cu ecouri mai ales în literatura orală. În basme, de exemplu, se regăsesc elemente din scrierile apocrife, parabiblice, apocaliptice, hagiografice (legenda sfintei Vineri, legenda sfintei Duminici, legenda sfîntului Sisoe). O extraordinară răspîndire în perioada feudală a literaturii române au avut *Alexandria sau istoria lui Alexandru Macedon,* în care traducătorul, un ardelean, a simţit nevoia să intercaleze un pasaj despre originea latină a românilor, *Varlaam şi Ioasaf,* romanul prelucrat în spirit creştin al vieţii lui Buda, romanul pedagogic sirian *Înţeleptul Archir şi nepotul său Anadan,* cartea de învăţături morale *Fiore di virtù* a lui Tommaso Gozzadini, cărţi de prevestire *(Rojdanicul sau Zodiacul, Gromovnicul, Trepetnicul),* scrieri eretice împotriva canoanelor bisericeşti, unele de nuanţă bogomilică, *Viaţa şi fabulele lui Esop,* istoria persană a lui *Sindipa filosoful,* basmele arabe cunoscute sub numele de *O mie şi una de nopţi* sau *Halima* (în prima traducere românească intitulate *Aravicesc mithologicon), Etiopica sau Theagen şi Haricleea* de Eliodor, *Istoria surpării Troadei* de Guido delle Colonne (după *Le Roman de Troie* de Benoit de Sainte-Maure),

Scanned with OKEN Scanner

Istoria lui Erotocrit de Vincenţiu Cornaros (după romanul cavaleresc provenţal *Paris et Vienne*), *Imberie şi Margarona* (după romanul cavaleresc şi picaresc francez *Pierre de Provence et la belle Maguelonne*), *Bertoldo* după *Le sottilissime astuzie di Bertoldo* de Giulio Cesare Croce della Lira, *Istoria poamelor* după *Porikologos* de Teodoros Prodromos şi multe altele.

Literatura veche, originală şi tradusă, desfăşurată de-a lungul aproape a patru secole, reprezintă aşa cum, cu o fericită imagine, arăta G. Călinescu, marmura în care dorm încă netocmite statuile de întîia mărime şi strălucire ale literaturii române: Eminescu în elegiile traghiceşti ale lui Dimitrie Cantemir, Creangă în paremiologia din Neculce şi *Archirie şi Anadan*, Caragiale în *Halima*, Mihail Sadoveanu în Ureche, Costin, Neculce, *Alexandria* şi *Sindipa* (din care a extras *Divanul persian*), Arghezi în psalmii lui Dosoftei. Fără modelarea îndelungă a limbii, fără experimentarea multilaterală a formelor, fără constituirea unei tradiţii marea creaţie de mai tîrziu n-ar fi de conceput.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

§ *Bibliografia românească veche* 1508—1830 de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, I, 1508—1716, Buc., 1898; II, 1716—1808, Buc., 1910; III, 1809—1830, Buc., 1912—1936 (continuată de Dan Simonescu); IV, Adăogiri și completări, Buc., 1944; I. Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriptelor românești*, I-II, Buc., 1907—1913; Ioan Bianu și G. Nicolaiasa, *Catalogul manuscriptelor românești*, III, Craiova, 1931; N. Georgescu-Tistu, *Bibliografia publicațiilor privitoare la cultura românească veche*, 1931—1936, în *Cercetări literare*, I, 1934; II, 1936; III, 1939 (și extrase); P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Acad. R.P.R.*, I, Buc., 1959 (proiectat în 3 volume); G. Strempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, I, E.A. R.P.R., 1959; I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne*. Sec. XV—XVIII. Buc., E.A. R.P.R., 1963.

§ Al. Philippide, *Introducere în istoria limbii și literaturii române*, Iași, 1888; Ar. Densusianu, *Istoria limbii și literaturii române*, ed. II, Iași, 1894 (ed. I din 1885); V. A. Ureche, *Schițe de Istoria literaturii române pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea*, 1885; Ioan Nădejde, *Istoria limbii și literaturii române cu probe de limbă, de ortografie și grafie din toate veacurile, precum și bucăți literare alese, începînd din cele mai vechi timpuri pînă azi*, Iași, 1886; Dr. I. G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare la românii din stînga Dunării în răstimpul de la 1504—1714*, Cernăuți, 1897; N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*.

Scanned with OKEN Scanner

Buc., 1904; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, I, Literatura populară. Literatura slavonă. Vechea literatură religioasă. Întîii cronicari (—1688), ed. II, Buc., Pavel Suru, 1925; II, De la 1688 la 1780, ed. II, Buc., Pavel Suru, 1928; G. Pascu, *Istoriea literaturii și limbii române din secolul al XVI-lea*, Buc., 1921; G. Pascu, *Istoriea literaturii române din secolul al XVII-lea*, Iași, 1922; G. Pascu, *Istoriea literaturii române din secolul al XVIII-lea:* I, Cronicarii moldoveni și munteni, Buc., 1926; II, *Viața și operele lui D. Cantemir*, Buc., 1924; III, *Epoca lui Clain, Șincai și Maior*, Iași, 1927; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1920; ed. II, Sibiu, 1930; Alexe Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922; N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, I, Epoca influenței sud-slave, Buc., 1929; II, Epoca influenței grecești, Buc., 1938; N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie, des origines à la fin du XVIII-e siècle*, Buc., 1938; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi:* I, De la origini pînă la epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, Buc., 1940; II, De la Matei Basarab și Vasile Lupu pînă la Șerban Cantacuzino și D. Cantemir, Buc., 1942; III, Cronicarii moldoveni. Epoca lui Șerban Cantacuzino și a lui Const. Brîncoveanu, Buc., 1945; G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Buc., 1941 (vezi și *Material documentar, Epoca veche*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, IX, 1960, nr. 4, p. 717 sq); Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, I, Buc., 1947; Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948; acad. P. Constantinescu-Iași, *Relațiile culturale româno-ruse din trecut*, București, E.A. R.P.R., 1954; acad. Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea—al XVI-lea*, Buc., 1956; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVII), Buc., 1957; Boris Cazacu, *Studii de limbă literară*, Buc., 1960; Al. Rosetti — B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, I, *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, Buc., E.Ș., 1961; Șerban Cioculescu, *Varietăți critice*, Buc., E.P.L., 1966; Dan Zamfirescu, *Studii și articole de literatură română veche*, Buc., E.P.L., 1967.

§ T. Cipariu, *Crestomatia seau Analecte literarie dein cărțile cele mai vechi și noue tipărite și manuscrise, începîndu dela seclulu XV pana la alu XIX, cu notitia literarie*, Blaj, 1858; M. Gaster, *Chrestomație română. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI—XIX) dialectale și populare, cu o introducere, gramatică și un glosar româno-francez:* I, Introducere, gramatică, texte (1550—1710); II, Texte (1710—1830), dialectologie, literatură populară, glosar, Leipzig, F.A., Brockhaus, Buc., Socec, 1891; B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni:* I, *Limba română vorbită între 1550—1600;* II, *Cărțile poporane ale românilor în sec. al XVI-lea în legătură cu literatura poporană cea nescrisă*, Buc., 1878, 1880; A. Lambrior, *Carte de cetire* (bucăți scrise cu litere chirilice în deosebite veacuri), ed. III, Iași, 1894; I. Bianu și N. Cartojan, *Pagini de veche scriere rom.*, Buc., 1921; A. Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești, 1508—1647*, Buc., 1939; *Pagini de limbă și literatură română veche.* Texte alese de Boris Cazacu, Buc., 1962. *Crestomație romantică*, I, în red. Iorgu Iordan, Buc., E.A. R.P.R., 1962; Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, I—II, Buc., E.P.L., 1968; G. Măhăilă și Dan Zamfirescu, *Literatura română veche* (1402—1647), I—II, Culegere de texte. București, E.T., 1969.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Introducere 3

Scurtă istorie a limbii române 3
Literatura română în perioada feudalismului timpuriu 4
Literatura română în perioada feudalismului dezvoltat 10

Secolul al XV-lea 13

Literatura religioasă în limba slavonă 14
Filotei 14
Nicodim 15
Grigore Ţamblac 17
Literatura istorică în limba slavonă 19
Anecdote germano-ruse dspre Vlad Ţepeş 24
Literatura orală 26

Secolul al XVI-lea 29

Cronicarii oficiali moldoveni 33
Macarie 33
Eftimie 35
Azarie 36
Literatura religioasă și istorică în Țara Românească 39
Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie 41
Cronica lui Mihai Viteazul 45
Nicolaus Olahus 48
Monumentele limbii române 52
Cele mai vechi texte românești 52
Primele încercări de traducere a Bibliei 54
Prima tipăritură în limba română 60
Alte traduceri de cărți religioase. Tipăriturile lui Coresi 61
Palia de la Orăștie 70
Cărți populare 72
Traduceri de texte parabiblice 72
Traduceri de legende hagiografice sau jitii 76
O culegere de cugetări 77
Literatura orală 79

Secolul al XVII-lea 85

Mihail Moxa 94
Literatura religioasă în Moldova, Țara Românească și Transilvania 96
Varlaam 96
Udriște Năsturel 105
Simion Ștefan 110
Cronicarii Moldovei 113
Grigore Ureche 113
Miron Costin 130
Cronicarii munteni 162
Letopisețul cantacuzinesc 162
Letopisețul Bălenilor 171
Un cronicar ardelean: Gh. Brancovici 179
Literatura religioasă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea 181
Dosoftei 181

Scanned with OKEN Scanner

Literatura în Țara Românească 194
Manifestări literare în Transilvania 195
Nicolae Milescu 198
Biblia de la București 212
Cărți populare 216
Alexandria 217
Albinușa 224
Fiziologul 227
Literatura astrologică și de prevestire 228
Literatura bogomilică 232
Cronografele 237
Mîntuirea păcătoșilor 244
Joca monachorum 246
Un panegiric în versuri 248
Literatura orală 249

Secolul al XVIII-lea pînă la 1780 255

Literatura religioasă în prima jumătate a secolului . . 266
Antim Ivireanu 266
Damaschin Rîmniceanu 279
Teodor Corbea 280
Literatura istorică 282
Radu Greceanu 282
Cîntecul lui Constantin Brîncoveanu 286
Istoria anonimă a Țării Românești (1688—1717) 288
Radu Popescu 297
Constantin Cantacuzino 304
Nicolae Costin 313
Letopisețul anonim al Țării Moldovei (1661—1709) . . . 321
Axinte Uricariul 326
Dimitrie Cantemir 328
Cronica anonimă racovițeană 366
Cronica anonimă ghiculească 370
Ion Neculce 374
Alți cronicari din secolul al XVIII-lea 406
O cronică transilvană 407
Ioniță Canta 409
Letopisețul anonim al Moldovei (1733—1774) 411
Literatura de ceremonial 415
Mihail Cantacuzino 417

Scanned with OKEN Scanner

Stolnicul Dumitrache 418
Povestiri istorice în versuri 420
Istoria Țării Românești de la leat 1769 420
Un poem dedicat lui Rumeanțev 422
Stihuri asupra domnului Grigore Ghica-voievod 423
Stihuri despre tăierea a doi boieri 425
Plîngerea Silvașului 425
Cîntecul lui Potemkin 427
Literatura orală 429
Cărți populare în secolul al XVIII-lea 437
Archirie și Anadan 437
Esopia 440
Sindipa 445
Aravicesc Mithologicon 448
Etiopica 452
Istoria surpării Troadei 454
Istoria lui Erotocrit 456
Imberie și Margarona 458
Bertoldo 459
Istoria poamelor 461
Sinteză 465
Bibliografie generală 479

Nr. colilor de tipar: 30,25.

Intreprinderea poligrafică „Crișana"
Str. Moscovei nr. 5 — Oradea
Republica Socialistă România
Comanda nr. 378/2704

Scanned with OKEN Scanner